Hazırlayanlar
İsmail Kara - Ali Birinci

BİR EĞİTİM TASAVVURU OLARAK

MAHALLE/ SIBYAN MEKTEPLERİ

HATIRALAR - YORUMLAR - TETKİKLER

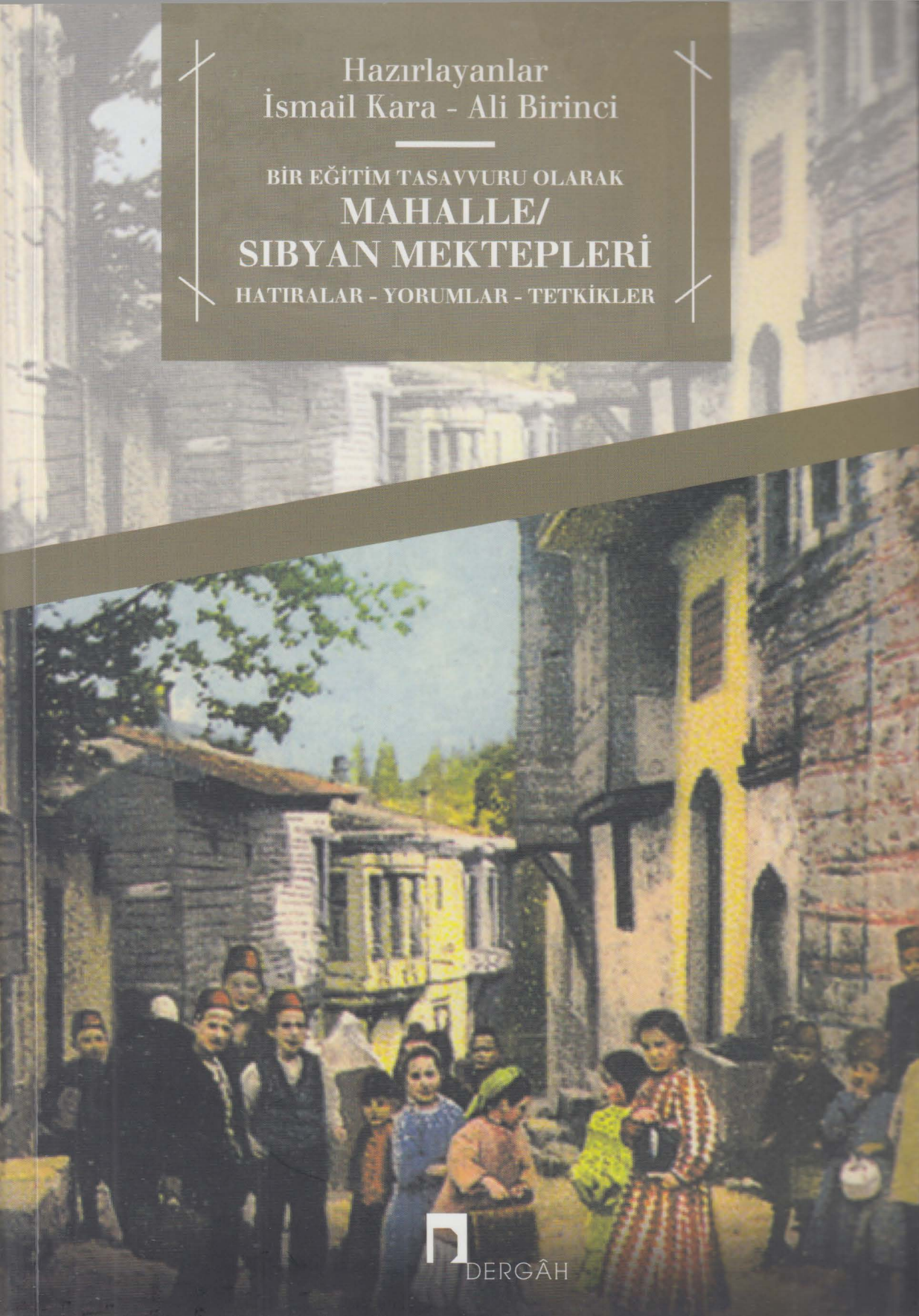

DERGÂH

Bir Eğitim Tasavvuru Olarak

MAHALLE / SIBYAN MEKTEPLERİ

HATIRALAR/YORUMLAR/TETKİKLER

Mahalle/Sıbyan Mektepleri'nin yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

Dergâh Yayınları: 215
Sertifika No: 14420
Tarih Serisi: 27
ISBN: 978-975-995-286-0
1. b. Haziran 2005
2. Baskı: Nisan 2012

Sayfa Düzeni: E. Gökçe Aksoy
Seri Kapak Tasarımı: Işıl Döneray
Kapak Uygulama: Ercan Patlak

Basım Yeri: Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.
Beysan Sanayi Sitesi Birlik Cad. Yayıncılar Birliği Sitesi
No: 32 Kapı no: 4G Yakuplu - Büyükçekmece / İstanbul
Tel: [212] 422 79 29
Matbaa Sertifika No: 20699

Kapak Basım Yeri: Elma Basım Yayın ve
İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
[212] 697 30 30

Cilt: Güven Mücellit & Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel: [212] 445 00 17

Dağıtım ve Satış: Ana Yayın Dağıtım
Molla Fenari Sokak Yıldız Han No: 28 Giriş Kat
Tel: [212] 526 99 41 (3 hat) Faks: [212] 519 04 21
Cağaloğlu / İstanbul

Bir Eğitim Tasavvuru Olarak
MAHALLE / SIBYAN MEKTEPLERİ

HATIRALAR/YORUMLAR/TETKİKLER

Hazırlayanlar:
İsmail Kara–Ali Birinci

DERGÂH YAYINLARI

Klodfarer Cad. No:3/20 34112 Sultanahmet / İstanbul
Tel: [212] 518 95 79-80 Faks: [212] 518 95 81
www.dergahyayinlari.com / bilgi@dergahyayinlari.com

İçindekiler

Sunuş/ İsmail Kara, 7
Giriş: Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mekteb İlâhileri/ *Ali Birinci*, 23

BİRİNCİ BÖLÜM:
HATIRALAR VE YORUMLAR/ 45

İstanbul Çocukları/ *Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey*, 47
Yeni Usul Mektep/ *Halit Ziya Uşaklıgil*, 59
Ömer'in Mektep Günleri/ *Muallim Naci*, 63
Benim Mekteplerim/ *Halide Edip Adıvar*, 74
Mektep ve Falaka/ *Ahmet Rasim*, 87
Hayatımın Bazı Seneleri/ *Yahya Kemal Beyatlı*, 114
İlk Hocam/ *Hasan Ali Yücel*, 122
Hafız Osman Mektebi, Isparta, Antalya, Niğde Rüştiyeleri/ *Ebubekir Hazım Tepeyran*, 131
Falaka/ *Ömer Seyfettin*, 143
Aydın'da Mahalle Mektebi/ *Zeki Mesut Alsan*, 152
Mektep Hayatı/ *A. Muhtar Nasuhoğlu*, 185
İlk Mektep Hayatım/ *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu*, 210
Hamal Olmak Hevesi/*Ahmet Emin Yalman*, 213
Eski İlk Mektep/ *Selim Nüzhet Gerçek*, 258
Mektebe Başlama/ *Musahipzâde Celâl*, 262
Sıbyan Mektebi ile Modern Mektep Arasında/ *Celal Esat Arseven*, 270
İlk Ders/ *Ercüment Ekrem*, 279
Mektebe Başlayış/ *Ercüment Ekrem*, 283
Mektep ve Hafızlık Hatıraları/ *Ali Rıza Sağman*, 289
Mahalle Mektebinde / *Tevfik Sağlam*, 300
Mektebe Başlama ve Amin Duaları/ *Sadri Sema*, 315
Çankırı'da Çocuğun Mektebe Verilişi/ *Hacı Şeyhoğlu Hasan*, 318
Konya'nın Eski "Mahalle Mektepleri" Hayatından/ *İsmail Zühdi*, 323
Altınçeşme Mektebi/ *Macit Selekler*, 347
Ananât-ı Kadîmemizden Mektebe Başlama Merasimi/ *Tahiru'l-Mevlevî*, 350
İlâhilerle Mektebe Başlanış/ *Sermet Muhtar Alus*, 357
Mektep/ *Muammer Tuksavul*, 367
Eskiden İlk Mektebe Başlayan Çocuklara Merasim Yapılırdı/ *Burhan Felek*, 374

Mahalle Mektebine Başladığım Gün/ *Hasene Ilgaz*, 379
Mahallemin Mektebi/ *Hulusi Kodaman*, 382

İKİNCİ BÖLÜM:
MAHALLE MEKTEPLERİNE DAİR DENEME VE TETKİK YAZILARI/ 393

Sübyan Mektepleri/ *Osman Ergin*, 395
Sıbyan Mektepleri/ *Reşad Ekrem Koçu*, 412
İstanbul'da Mahalle Mektebleri Âdetleri/ *Abdülaziz Bey*, 421
Yeni Mektep ve Eski Mektep, 446

EK 1 Sıbyan Mekâtibi Hocalarına Talimat, 451
EK 2 Yemen-Osmanlı Musevilerinin Mekteb-i İbtidaî ve Rüşdî Talepleri, 465

SUNUŞ

I

SIBYAN mektebi, Mekteb-i sıbyan, Taş mektep, Muallimhane, Muallimhane-i sıbyan gibi adlarla da anılan Mahalle mekteplerinin merasimleri, gelenekleri, eğitim-öğretim tarzı, mimarisi, folkloru, binaları, eşyası... hep merakımı celbetmiştir. Bu sebeple olmalı, onları anlatan metinlere, fotoğraflara, karikatürlere ve çizgilere de her zaman özel bir ilgi duydum. Çocuksuluk; gürültü, kalabalık, neşe ve yaramazlık ile dolu anlar; din ve ahlâk kültürünün kişiliklere sirayeti; zengin ve renkli tipler, eşyalar, teamüller; geleneksel hayatımızda okumaya, okuyana atfedilen değer; dinî inançların ve kültürün hayatın her alanına derinliğine nüfuz etmesi... gibi yan yana duran, birbirini besleyen ögelerden hangileri beni daha çok cezbediyordu, bunu tam olarak bilemiyorum.

Münif Fehim'in çizgileriyle cami yakınında bulunan, geniş bahçeli, dış duvarlı, çeşmeli, çift katlı tipik bir mahalle mektebi. Taş mektep dedikleri tam da bu.

Hepsi olamaz mı? Belki çocukluğunda, yazılı metinlerde anlatılanlar gibi çevresi ve içi itibariyle donanımlı bir mahalle mektebinin engin ve zengin tecrübelerinden mahrum olmanın boşluğu? Kim bilir?

Rize'nin sahilden 40 km. içerde bir köyünde geçen çocukluğumun kış aylarında mahalle mekteplerindekileri andırır tarzda hatıralarım ve yaşantı adacıklarım olmadı değil. Mahalle mektepleri çoktan tarihe karışmış olmasına rağmen meğer ruhu her yerde yaşıyormuş: 4 yaşını geçmiş kız erkek bütün mahalle çocukları gibi ben de kış aylarında omuzuma bir komar veya gürgen odunu alarak mahallemizin camiine gittim. Çocuklar için odun götürmek en nizami görevdi, çünkü caminin alt katındaki oturma yerinin (mahalli tabirle *dersane*nin) evlerdekine göre hayli büyücek sobası, uzun kış boyu sabahtan yatsı namazı sonrasına kadar yanardı. Hocaların yemek kadar

sıcağı da sevdikleri elhak doğrudur. Mahallelerde her yaştan erkek nüfusun akşamla yatsı arasını geçirebileceği ortak tek mekân olan caminin ve dersanenin sıcaklığı cemaat için de önemli şüphesiz. Elbette sadece çocukların getirdiği odunlar yakacak ihtiyacına yetecek değildi ama onların okuduğu zamanları idare edebilirdi.

Kuşluk vaktinden öğle ezanına kadar süren derslerde Sübhâneke duasından Âyete'l-Kürsî'ye kadar bütün sûre ve dualar sıra ile yüksek sesle, makamla ve toplu olarak birkaç defa okunur, hocanın yeter işaretiyle bu fasla nihayet verildikten sonra herkes tek tek bir önceki gün kaldığı sûreden-duadan başlayarak ilk yanlışının çıkacağı yere kadar dersini ezbere alırdı. Ardından 32 farz ve kısa ilmihal bilgileri çalışılır, peşisıra da fiilî olarak namaz kılma temrinleri yapılırdı; hocanın kaldırdığı çocuk ayakkabılarını çıkararak *peçe*nin üstüne çıkar ve hocanın söylediği namazın sünnetini, farzını veya son sünnetini aynen namaz kılıyormuş gibi eda ederdi.

50-60 kişi olurduk, dershane tamamen dolardı. Kızlar bir tarafta, erkekler bir tarafta. Yerde oturmuyorduk artık, dershanenin üç tarafını dolanan, ahşaptan mamul mahalli tabirle *peçe*lere kuruluyorduk. Hem kız hem erkekler tarafında dersini iyi okuyanlar öne, en iyi okuyan başa geçer, hocaya doğru yakınlaşır, tembeller geriye itilirdi. Bu usul çocukların azımsanamayacak bir kısmını bir müsabaka havasına sokar, bunun tabii bir neticesi olarak kıskançlıklar, çekişmeler hatta caminin bahçesine, mahalleye taşan küçük kavgalar olurdu. Falaka ortadan kalkmıştı ama hocanın fındık veya karayemiş çubuğundan mamul değneği yeteri kadar tehditkâr ve fonksiyoneldi...

Hoca şehirlerdeki birçok mahalle mektebinde olduğu gibi caminin hocasıydı. Bizimki rahmetli Alemdaroğlu Hafız Şaban. Kuvvetli bir hafız, sesi yanık bir imamdı. İmamlıktan önce yakın köylerde *huffaz*lık yani Kur'an kursu hocalığı da yapmıştı. Dikkatliydi. Bütün ailede şeker hastalığı olduğu için uykuya temayülü fazlaydı fakat kestirirken bile talebenin okumasını takip etme melekesini bir şekilde kazanmıştı. Onun için atlamaları ve yanlış okumaları geçiştirmek sözkonusu olmazdı. Hocanın sabah ezanları hâlâ kulaklarımın kıskançlıkla muhafaza ettiği en etkileyici lâhutî sesler arasındadır. Sabah ezanlarını bambaşka bir vecd, eda ve sesle okurdu (icra ederdi desem belki daha yerinde olacak).

Hocanın soruları üzerine hep birlikte yüksek sesle tekrarladığımız dinî-siyasî muhtevalı yüce kabullerin mânalarını, hiyerarşilerini daha sonra kavrayacaktım:

– Kimin zürriyetindensin?
– *Hz. Adem'in zürriyetinden.*
– Kimin milletindensin?
– *Hz. İbrahim'in milletinden.*
– Kimin ümmetindensin?
– *Hz. Muhammed'in ümmetinden...*

Başka sorulara da muhatap olurduk: 32 farz, imanın şartları, İslâmın şartları, guslün farzları... 4 kitap 100 suhuf... Kur'an-ı Kerim'de isimleri zikredilen peygamberlerimiz... İyi talebelerin hafızasında hepsinin cevabı hazırdı. *Mızraklı İlmihal*'le gençlik yıllarımda tanışıp biliştiğimde kendime çok yakın ve sıcak hissettim çünkü 4-5 yaşlarında, farkına tam da varmadan ezberlediğimiz cümlelerin, hükümlerin önemli bir kısmı *Mızraklı İlmihal*'de aynen vardı. İlk dinî bilgilerimin ve mânevî hissiyatımın kaynağı meğer asırlara ve coğrafyalara hükmeden bu mütavazi fakat bereketli kitapmış! (Yıllar sonra ona karşı olan vefa borcumu yerine getirdim, güzel bir şekilde yayınladım).

Farklı tarzlara sahip hocalar da vardı. Bizim çocukluğumuzda hocaların çok azı aynı zamanda Elifbâ'yı ve yüzünden Kur'an okumayı da öğretirdi. Belki de köyümüzde iki tane faal

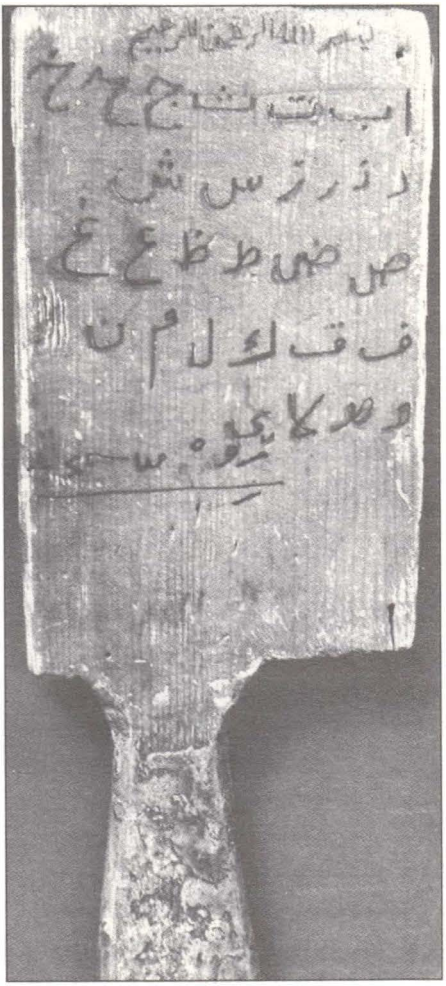

1960 tarihli *Elifba* tahtası. *Elifba* kitaplarının bol olmadığı yıllarda Kutuz Hoca tarafından oğlu Mustafa için hazırlanmış. Ben dahil olmak üzere birçok talebesi yarı oyuncak olan bu tahta ile Elif, be... demeye başladı.

Kur'an kursu olduğu için hocalar gevşek bir işbölümü yapmışlardı. Nasıl olsa çocukların çoğu bir şekilde, şu veya bu düzeyde Kur'an kursundan geçecek, Kur'an okumayı öğrenecekti... Ben de bunlardan biriyim. İlkokul yıllarının yaz aylarında Kur'an okumayı öğrenmiş, Haziran 1965-Ekim 1967 arasında da Büyük Cami imamı Kutuz Hoca'nın fahri olarak *huffaz*lık yaptığı Kur'an Kursu'nda hafızlığımı tamamlamıştım.

Evet bunları yaşamıştım ama kitaplarda, özellikle hatırat kitaplarında okuduğum, fotoğraf ve çizimlerde gördüğüm, hissettiğim neşve, zenginlik ve derinlik bambaşkaydı. Gördüğüm metinlerin coğrafyaları hayli farklı, bazıları birbirine çok uzak olmasına rağmen bu yaygın eğitim kurumundaki teamüllerin, kitapların, merasimlerin, binaların, ilâhîlerin, tarz ve üslubun, kalıp ifadelerin bu kadar birbirine benzemesi, daha doğrusu bu kadar geniş bir coğrafyada bu ölçüde "renkli" bir bütünlüğün sağlanmış olması da bana dikkat çekici gelmişti. İlk eğitim-öğretimin mantığı ve ruhu itibariyle doğrusu çok büyük bir başarıydı bu. Bilgilerimi artırmak, hissiyatımı berkitmek için başladığım okuma yolculuğunu başkalarıyla da paylaşmak fikri, Ali Birinci üstadımızın 1982'de basılan ve bu derlemenin başına "Giriş" olarak aldığımız tebliğ metnine tesadüf edince bu kitabın ete-kemiğe bürünme süreci de kuvveden fiile çıkmış oldu.

II

"ÂMİN alayı" veya "bed-i besmele cemiyeti" denen mahalle mektebinin ilk adımı, yani mektebe yeni verilecek çocuğun hocanın, mahallelilerin, çocukların da iştirak ettiği coşkulu ve kalabalık bir törenle evinden alınıp mektebe getirilmesi ve ilk dersini alması merasimi hem sembolleri hem de yapılış şekli itibariyle bugün bile daha etkileyici, renkli ve mükemmelini bulamadığımızı zannettiğim, hatır ve hayalden çıkmayacak tam bir şölen. Herhalde eski insanların hayatlarının en önemli bir-iki hadisesinden biri. Onun için çok anlatılmış ve yazılmış, çok resmedilmiş ve çizilmiş. Hatıralarda en geniş ve en zengin şekilde tahkiye edilen unsurların başında bu cümbüşlü merasim geliyor.

Sıbyan mekteplerinin eğitim ve hizmet kadrosu şüphesiz yere ve zamana göre değişiyor. Birçok yerde sadece tek kişi var: Hoca; nerde ise her şeyi o yapıyor. 20-30 belki bunun iki misli talebe ile tek başına eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütüyor. Fahri yardımcıları bazan cami cemaatı, veliler ve mahalle sakinleri. Hocaların önemli bir kısmı aynı zamanda kö-

yün, mahallenin camisinin imamıdır. Belli bir düzeyde medrese eğitimi almış ve sadece mektep muallimliği yapan hocalar da vardır. Vakfiyelerden, arşiv kayıtlarından ve hatırat yazılarından yola çıkarak mahalle mekteplerinin en geniş ve imkânlı kadrosu şöyle resmedilebilir.

1. *Hoca* veya *muallim*. Yaygın teamüle göre hoca bir tane olur. Birden fazla hoca veya muallim varsa "*muallim-i evvel, muallim-i sânî*" diye adlandırılırlar. Modernleşme döneminde, 1869'da kız çocuklar (*inâs*) için müstakil mektepler de açılmış, bunlar için kadın hocalar ve muallimeler tayin edilmiştir.

2. *Kalfa*. Kalfa (halife) hocanın yardımcısıdır ve o olmadığı zaman kendisine vekâlet eder. Birden fazla kalfa varsa *başkalfa* ve *kalfa* ayırımı yapılır. Kalfalar daha ziyade mahalle camilerinin müezzinlerinden olur. Bazı kayıtlarda hoca ve kalfa dışında *hâce-i küttab, hâce-i kurra, hâce-i meşk, hâce-i fıkıh* ifadeleri de geçmektedir ki bunlar muallim-i evvelin haricinde Arapça sarf-nahiv öğreten, hafızlık yaptıran, güzel yazı meşk eden ve ilmihal bilgileri veren hocalar olmalıdır.

3. *Bevvab*. Kapıcı mânasına gelen bevvab hocadan sonra mahalle mektebinin en çok fonksiyon icra eden elemanıdır. Sabah mektebi açar, mahalleden çocukları toplar, talebenin yemek çıkınlarını omuzundaki sırığına dizer, temizlik, su ve asayiş işleriyle ilgilenir, âmin alaylarının icrasında bulunur... Bazı vakfiye kayıtlarında bevvabdan ayrı olarak "ıbrıkçı, ferraş, müstahfız, hademe-i mektep" adları altında başka hizmetlilerden bahsedilirse de bunlar adlarından anlaşılacağı üzere kalabalık veya vakıf tahsisleri ve gelirleri fazla olan mekteplerde bevvabın yardımcıları veya onun vazifelerini yerine getiren, paylaşan kişiler olmalıdır.

Bir batılının çizgileriyle XVII. yüzyılda Sıbyan Mektebi hoca, kalfa ve talebeleri.

Vakıf mekteplerin

eğitim ve hizmet kadrosunun vazifeleri, nitelikleri ve alacakları ücret vakfiyelerde tayin edilmiştir. Ayrıca devlet ricalinin düğün, sünnet, bayram gibi farklı sebep ve vesilelerle bunlara atıyye, ihsan, hediye gönderip dağıttıkları da bilinmektedir. Âmin alayı ile mektebe yeni başlayan veya "ferğab"a çıkan, yahut eğitim-öğretimini tamamlayan çocuğun velisinin hocaya ve hizmetlilere bir miktar para ve hediye vermesi, davetlilerin ve çocukların da katıldığı topluluğa yemek, tatlı ikram etmesi de yerleşik adetler arasında gözüküyor. Müstakil bir vakfa sahip olmayan küçük yerleşim birimlerindeki mekteplerin eğitim ve hizmet kadrosunun müstakil ve düzenli bir maaşı yoktur. Köylerin, mahallelerin veya talebe velilerinin hocaya senelik, mevsimlik veya aylık aynî-nakdî ücret ve hediye vermeleri yaygın bir teamül ise de bunun belli bir ölçüsü ve nizamı bulunmamaktadır.

Mahalle mekteplerinde okunan dersler, XIX. asrın ikinci çeyreğine kadar mektebin şehirde, kasabada, köylerde oluşuna göre değiştiği gibi vakfiye şartlarına, dönemlere, hocalara göre de farklılıklar gösteriyor. Yine de namaz surelerini ve dualarını düzgün okuyacak kadar bir Kur'an okuma ve tecvid bilgisi, şu veya bu düzeyde ilmihal (itikat, ibadet, ahlâk) öğretimi, namazların kılınışını fiilen öğreten bir tatbikat ve "Şol cennetin ırmakları", tekbir, salavat başta olmak üzere bir dinî mûsiki zemini, ortak denebilecek muhtevada ve hissiyatla bütün mekteplerde öğretiliyordu. Bazı kayıtlarda geçen "ilm-i edyan" dersinin bugün anlaşıldığı mânada bir tür dinler tarihi dersi olmaktan ziyade manzum veya mensur kısas-ı enbiya muhtevasında olması daha makul gözükmektedir.

II. Bayezid'in vakfiyesinde yer alan aşağıdaki ifadeler, derslerle alakalı bu çerçevenin hayli erken bir zamanda teşekkül ettiğini göstermektedir:

> "Ve bir sâlih hafız-ı Kelâmullah ve namazın erkânın ve şerâitin [şartlarını] bilir ve sıbyan talimine münasip ve kâdir kimesne Muallimhane'de eytâmdan [yetimlerden] ve sıbyan-ı fukaradan otuz nefer oğlancıklara yevm-i Cumadan gayrı günlerde Mushaf-ı kerime baka, Kur'an metni okuta ve kemâ-yenbağî [gerektiği gibi] öğrete ve bildire ve mazilerin [önceki] ve geçmiş derslerin dinliye. Ve namaza müteallik nesneleri okuta ve bildire. Ve tedibe [terbiyeye] muhtaç olanları tedib-i şer'î ile tedip eyle-

> ye. Ve hizmetinde dahi cidd ü sa'y eyleye. Ve destur vericek [derslerin bitiminde] vâkıfın [vakıf mektebi yapanın] ruhiyçün ve kabul-i tilavet-i eytâm [yetimlerin okudukları duanın kabulü] içün dua ettire. Ve bir salih kimesne anda halife [kalfa] ola, sıbyan okutmakta ve bildirmekte, mazilerin dinlemekte ve tedipte muallime dâim muavenet eyleye"[1].

Daha çok kış aylarına münhasır kalan köylerdeki mahalle mektebi eğitiminde ezbere ve tekrara dayanan şifahî öğretim ağırlık kazanırken şehir ve kasabalarda kitaptan (elifbâ, supara-amespara, cüz, Kur'an, ilmihal kitaplarından) okuma, hatta yazı yazma (hüsn-i hat, meşk) da yaygındı. Bazı vakfiyelerde meşk dersi ve hâce-i meşk hususen tasrih edilmektedir. Şiir halinde telif edilen ve Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe küçük bir sözlük muhtevasında olan *Sübha-i Sıbyan* kitabının da bazı mahalle mekteplerinde ya şifahî veya okuyarak öğrenildiğini ve ezberlendiğini biliyoruz. Yaygınlık derecesi tam olarak tesbit edilememekle beraber bazı vakfiyeler, mahalle mekteplerinde Arapça sarf-nahiv ve Farsça öğretilmesini de şart koşmaktadır. I. Abdülhamid'in vakfiyesinde geçen şu ibareler bunu gösteriyor:

> "Ve ulema-yı âmilînden ulûm-ı Arabiyede mahir ve tetkik ile istihrac-ı mesâile kâdir bir kimesne dahi mekteb-i şerif-i mezkürda *hâce-i küttâb* olup mekteb-i münife müdavemet üzre olan sıbyandan sahib-i râst u sedad ve bâliğ-i nisab-ı istidat olup ulûm-ı şettâ nahvine kudretin sarfedenlere tedris-i ulûm-ı Arabiye ve talim-i lugat-ı Farisiye-i dürriye eyleye"[2].

Hafızlığı da bu derslere ve zemine eklediğimiz zaman geleceğimiz nokta, aşağa yukarı medrese öncesi yaygın veya yarı nizami eğitimin nerde ise tamamı veya büyük kısmıdır. Bazı mahalle mektepleri veya mahalle mekteplerinin bir kısmı aynı zamanda hafızlık yapılan merkezler olarak da gelişme göstermiştir. Yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla mahalle

[1] Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, Eser Yay., 1977, I-II, 83. Kanuni'nin Süleymaniye vakfiyesinde geçen benzer ifadeler için bk. *Süleymaniye Vakfiyesi*, haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, Ankara, 1962, s. 37.

[2] Ergin, *age*, I-II, s. 86-87.

mektebi hocası mektebin müstakil bir odasında veya belli saatler arasında hafızlık yapan talebelerle ilgilenmektedir. Sadece hafız yetiştiren hocalar da elbette vardır. Burada vakfiye, hocanın şahsî durumu, okutma arzusu ve imkânları kadar kabiliyetli talebeler ve velilerin talepleri de etkili ve belirleyici olmaktadır.

Mahalle mektepleri, XIX. asrın ikinci çeyreğinden itibaren daha nizami ve programlı bir tedrisat yapan Mekteb-i İbtidaîlere, giderek İlkmekteplere dönüşürken derslerin adetleri, adları ve programları da gelişip zenginleşiyor, netleşiyor. Meselâ 5 Rebiulevvel 1317/30 Haziran 1315/1897 tarihli ve Kuşadası Mekteb-i İbtidaisi'nden Mehmed Razi Efendi b. Tevfik Bey'e verilen bir mahalle mektebi diplomasında okunan dersler şöyle verilmektedir: 1. Kuran-ı Kerim, 2. Tecvid, 3. İlmihal, 4. Tarih-i Osmanî, 5. Sarf-ı Osmanî, 6. Coğrafya-yı Osmanî, 7. İmlâ, 8. Hesap, 9. Hüsn-i hat[3]. (Bu kitaba serpiştirdiğimiz ve dersleri de gösteren karne örnekleri için bk. s. 192, 215, 232, 278, 281, 332, 366, 438) II. Meşrutiyet devrinde hayli yaygınlaştıklarını göreceğimiz, kişilerin veya hayır müesseselerinin açtığı hususi mekteplerin programları bazı farklılıklar taşısa da aşağı yukarı aynıdır.

Mahalle mekteplerinin folklorü de hayli canlı ve renkli. Çocuk kıyafetleri, âmin alayı öncesi türbe ziyaretleri ve çocukların tesbihten geçirilmesi, türbedar tarafından okunup üflenmesi, cüz kesesi, minder, rahle, hilal, sürec, elifba, supara, cüz, cumhur ilâhîleri, çıkınların düzüldüğü bevvab sırığı, mürekkep yalamak, dua, ziyafetler, şekerleme ve tatlılar, hoca hediyeleri, falaka, değnek, tek ayak üstünde durma cezası, devam tahtası, talebelerin ayakyoluna gidip-gelme tabelaları (gitti-geldi levhası), su küpleri veya fıçıları, mektep içi duvar hatları, yemek çıkınları, "ferğab"a çıkmak, takke kapmak, azat olmak, bal mumu yapıştırmak, post (minder) kavgası...

Daha ziyade yaptıranın adıyla anılan ve çoğu vakıf sıbyan mekteplerinin mimarisi ve külliyeler içinde veya mahallelerde konumlanışı da eğitime dönük, kültürel-insanî ve estetik hususiyetler arzediyor. Osmanlı mimarisinde külliyelerin nerede ise ayrılmaz bir parçası, dolayısıyla bir mimari hatta belki tezyinî unsur haline gelmiş. Bölge farklılıklarının mimariyi ve kullanılan malzemeyi etkileyip belirlemesi mahalle mekteplerine de intikal ediyor. Onun için zaman ve zemine göre farklı tarzlar gelişmiş. "Taş mektep" adlandırması da mimariyle ve kullanılan malze-

[3] bk. Faruk Öncüoğlu, "Bir taş mektep diploması", *İstanbul*, sayı: 24, Ocak 1998, s. 116-17.

Eyüp'te Şah Sultan Sıbyan Mektebi, alnında kuşevi, altında sebil ve çeşmesi, yanda türbesiyle hâlâ güzelliğini ve zerafetini muhafaza ediyor.

meyle alakalı. Ahşap ve yarı kârgir olanları da var. Külliyelerde birçok şekilde karşımıza çıkıyor: Bazan müstakil ve küçük, iki katlı, kubbeli veya tonozlu bir "biblo" bina olarak, bazan türbenin hemen arkasında veya bitişiğinde, bazan da sebil ve çeşmelerin, büyük giriş kapısının hemen üstünde kendisine mutena bir yer buluyor; ezan seslerinin, ibadetin, ölümün ve ebediyetin, sessizliğin, su şarıltısının, âb-ı hayatın, hayr u hasenatın, kuş evlerinin, cıvıltıların, asırlık çınar ve selvi ağaçlarının, hat istiflerinin, mezar taşlarının yanıbaşında, gölgesinde...[4]

Hocalar, dersler ve mekânlar konusunda eklenmesi gereken son nokta, hususen şehirlerde mahalle mektebi seviyesindeki eğitimin hususi hocalar tutularak, hocanın veya talebenin evinde birebir bir eğitim-öğretim tarzında da yapıldığıdır. Hususi hoca sözkonusu olduğunda sıbyan mekteplerinde okutulan derslerin yanısıra hocanın veya talebenin kabiliyeti, kapasitesi ve tercihleri doğrultusunda hafızlık, Arapça, Farsça merkezli özel dersler ve mûsiki, hat, şiir gibi güzel sanat dallarında meşkler de devreye girecektir.

Mahalle mekteplerinin kurucuları ve meskün bölgelerdeki dağılımları ile kadroları ve talebe sayıları konusunda elimizdeki bilgiler hâlâ sınırlıdır. Padişahlar, sultan eşleri, devlet erkânı başta olmak üzere hayır sahibi esnafın, ağaların, efendilerin yaptırdığı mektepler var. Muallim Cevdet'in 1919 yılında yaptığı bir tesbite göre İstanbul'daki 183 vakıf mektebi (bu sayı mekteplerin tamamını göstermiyor) yaptıranların dağılımı şöyledir: Hükümdarlar 7, Hanım sultanlar ve saraylı kadınlar 39, Paşalar 35, Esnaf ve ağalar 60, Bey, çelebi ve efendiler 42[5]. XIV-XVI. asırlar Bursa'sındaki 134 mektebin kurucularının sosyal statüleri ise şöyle tesbit edilmiştir: Sultanlar ve hanedan mensupları 17, Devlet adamları 13, İlim adamları 25, Tüccar 33, Esnaf 5, Tesbit edilemeyenler 41[6].

İlk sıbyan mektebinin Fatih tarafından Dâru't-talim adıyla Fatih külliyesi içinde kurulduğu kaynakların birleştiği bir husustur. Fatih vakfiye-

[4] Mimari açıdan İstanbul suriçi mahalle mekteplerini tetkik eden akademik bir çalışma için bk. Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 1968.

[5] Turgut Kut, "İstanbul sıbyan mektepleriyle ilgili bir vesika", *İstanbul Armağanı-3: Gündelik Hayatın Renkleri*, ed. Mustafa Armağan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., 1997, s. 348 (Bu makale ilk önce *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları* dergisinde neşredilmiştir; sayı: 2, Cambridge 1978, s. 55-84); Osman Ergin, *age*, I-II, 89.

[6] Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999, s. 46.

sindeki kayda göre mektebe yetim ve fakir çocuklar alınacak ve talebelere gündelik harçlıklar verilecektir. II. Bayezid vakfiyesinde de mektep çocukları için harçlık ve yemek tahsisatı yapılmıştır[7].

İstanbul'daki mahalle mektepleriyle ilgili yayınlanan belgeler, vakfiyeler, istatistikler ve dökümler, en azından XIX. asrın başından itibaren mektep lerin sayıları hakkında bir fikir verecek seviyeye ulaşmıştır denebilir:

II. Mahmud devrinde düzenlenmiş 1226 (1811) tarihli bir atıyye belgesinde sadece Galata kazası (Beyoğlu, Kasımpaşa, Tophane, Beşiktaş, Boğaz'ın Rumeli yakası) içinde bulunan 79'u erkek, 40'ı kızlar için olmak üzere toplam 119 mahalle mektebinin dökümü ve hocalarının adları verilmektedir[8]. Galata'nın dışında kalan Nefs-i İstanbul (Suriçi), Eyüp (Haslar, Havâss-ı refîa) ve Üsküdar'da da bu sayıya yakın mahalle mektebinin olduğu düşünülürse bütün İstanbul'da 350-400 civarında mahalle mektebinin olduğu neticesine varılabilir.

II. Abdülhamit devrinde, 1309 (1893) tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin İstanbul'da 300'ün üzerindeki bütün vakıf sıbyan mektepleri için hazırladığı "İstanbul ve bilâd-ı selâsedeki vakıf sıbyan mektepleri" başlıklı mufassal dökümler, bu mekteplerin isimleri, dağılımları, kadroları, maaşları, talebe sayıları, tahsisatları hakkında detaylı bilgiler vermektedir[9].

İstanbul Belediyesi'nin 1335 (1919) senesi için yayınladığı istatistiklere göre İstanbul'da 29'u hususi mektep statüsünde olmak üzere 227 mektep bulunmaktadır. 29 hususi mektepte 154 muallim, 35 muallime (kadın hoca), 3705'i erkek, 1148'i kız olmak üzere toplam 4853 talebe; 198 resmi mektepte 930 muallim, 560 muallime, 13480'i erkek, 10630'u kız olmak üzere 24110 talebe bulunmaktadır[10].

Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıktıktan sonra yapılan bir tesbitte İstanbul'da, bir kısmı arsa, kirada veya muattal olmak üzere 370 civarında vakıf mahalle mektebinin bulunduğu tesbit edilmiştir[11]. Turgut Kut'un not layarak yayınladığı ve 1923-28 yılları arasında tarihlendirilebileceğini

7 bk. Osman Ergin, *age*, I-II, 82-83; Turgut Kut, *age*, s. 348.

8 Metin ve değerlendirme için bk. Nuri Akbayar, "1811'de Mahrûse-i Galata'da tekkeler ve mektepler", *Tarih ve Toplum*, sayı: 149, Mayıs 1996, s. 16-20; Ahmet Nezih Galitekin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*, İstanbul, İşaret Yay., 2003, s. 873-880.

9 BOA, EV, nu. 24462'deki bu belgenin neşri için bk. A. N. Galitekin, *age*, s. 881-945.

10 *1335 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası*, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1337, s. 89.

11 Ergin, *age*, I-II, 89-90.

Mahalle mektebi hocası ve talebesi mektebin kapısında sucudan su alıp içiyor. Kartpostalın adı sadece "sucu".

tahmin ettiği "Mekâtib-i Vakfiye Cedveli" başlıklı (muhtemelen eksik) yazma listede ise 318 mektebin adı verilmekte, bulundukları yer ve mevcut durumları tasrih edilmektedir[12].

Şeriye sicillerine dayalı olarak Bursa sıbyan mektepleri üzerine yapılan bir çalışmada XIV-XVI. yüzyıllar Bursa'sında 134 mahalle mektebi tesbit edilmiştir[13] ki bu rakam aynı asırlardaki büyük Osmanlı şehirleri için bir tahmin ve değerlendir me rakamı olarak mütalaa edilebilir kanaatindeyiz.

12 Turgut Kut, *agm*, s. 347-74.

Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyıl İstanbul sıbyan mektepleri için verdiği 1299, 1993 rakamları araştırmacılarca hayli mübalağalı bulunmuştur; bk. Ergin, III, 89 ("Çelebi'nin verdiği rakamların bazan sağdan bazan soldan birer hanesi daima fazladır. Meselâ burada soldan bir haneyi kaldırırsak 299 kalır ki bu kadar mektep İstanbul için çok görülmez"); T. Kut, *agm*, 349. Alfons M. Schneider'in 17 Haziran 1718'de vukubulan yangında 1601 mektebin yandığı yolundaki tesbiti de aynı şekilde mübalağalı olmalıdır; T. Kut, *agm*, s. 349/dn. 17.

13 Mefail Hızlı, *age*. Kitabın 89-174. sayfaları arasında alfabetik olarak her mektep hakkında bilgi verilmektedir.

III

BU kitaptaki metinlerde yer alan mahalle mekteplerindeki tedrisat, okumanın değeri ve muhtevası, bilginin istikameti ve çocukların yetiştirilmesiyle ilgili hatıralar ve tesbitler birçok bakımdan ele alınabilir, alınmalıdır: Eğitim-öğretim, çocuk ruhu, din kültürü, mimarî, folklor, mahalle, insan ilişkileri, örf ve adetler, inanışlar... Hatırat ve deneme müelliflerinin önemli bir kısmı hem eski tarz mahalle mektebinde hem de yeni usul mekteb-i ibtidaîde okumuş insanlar oldukları için ikisi arasında mukayeseler ve değerlendirmeler de yapıyorlar. Onun için metinler klasik mahalle mektepleriyle modern/yarı modern ilkmektepler arasında teşekkül ediyor.

Ele alınması gereken en önemli hususlardan biri de kayıplarımız! Pek farkında olmadığımız, yerine de bir şeyler koyamadığımız hayatî kayıplarımız. Yeni ilkmektepte de okuyan Yahya Kemal ömrünün sonlarına doğru kendisine döndüğünde, mahalle mektepleri için şunları söylemekten kendini alamıyor:

> "Eğer oraya [Üsküp'teki mahalle mektebine] gönderilmemiş olsaydım, tahsilim doğrudan doğruya bir yeni maarif mektebinde başlasaydı milliyetimin en hoş bir hatırasından mahrum kalmış olurdum. Çocukluğumda olsun birkaç sene güzel mazimiz içinde yaşamış oldum"[14].

II. Meşrutiyet yıllarında, hususen Cumhuriyet devrinde mahalle mekteplerinin sadece falaka, kaba saba ve cahil hocalar, rutubetli mekânlar, şuursuz ve hedefsiz eğitim, ezbercilik gibi ögeler etrafında ve eski mektep-yeni mektep zıtlığı içinde ele alınmış ve sunulmuş olması, doğrudan doğruya modernleşme süreci ve ideolojisiyle alâkalı olarak başka alanlarda da gördüğümüz bir tavrı sergiliyor olsa gerektir. Bu sebeple gerçeklerin ancak bir yönünü, onu da eksik olarak yansıtır. Tıpkı hilafet-saltanat, medrese, tekke konularında söylenip yazılanlar gibi. Nereden ve niçin baktığınıza göre şekil ve muhteva değiştiren bu tesbit ve tasvirler arkadaki devâsâ gövdeyi ve onun bize mahsus bereketli unsurlarını örttüğü zaman ancak kayıpları artıran, soğukkanlı değerlendirmeleri gölgeleyen bir mekanizma olarak işleyebilir, öyle de işlemiştir.

Yeri gelmişken mahalle mektepleri sözkonusu olduğunda en çok ten-

[14] Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım*, 3. bs., İstanbul, Fetih Cemiyeti, s. 21.

kide ve karalamaya konu olan falaka ile alakalı beklenmedik bir not aktaralım: "11 yaşında mektep talebesinden Fuad efendiyi darb eden Hadika-i Marifet Mektebi muallimi İsmail Hakkı Efendi'den birbuçuk altın alınarak Fuad efendiye i'tâsına..."[15]. Ercüment Ekrem Talu'nun renkli anlatımlarla ve haklı tenkitlerle dolu "Falaka" yazısının sonuna iliştirdiği bir paragraf da "falaka edebiyatı"nı yerinde ve doğru anlamak açısından bence uyarıcı bir değere sahiptir:

> "Ah! diyorum; bana şimdi o çağımı iade eden olsa, falakanın altına nasıl da seve seve yatarım!"[16]

IV

BU kitabın ilk baskısı *Mahalle Mektebi Hatıraları* adıyla 1997 yılında yapılmıştı. O neşirde Ali Birinci beyefendi ile derlediğimiz toplam 12 metin vardı. Tahmin ettiğimizden daha fazla ilgi gördü, bazı anaokullarında öğretmen-veli ortak çalışmalarında ders kitabı gibi okutuldu, tartışıldı, akademik araştırmalarda kaynak olarak kullanıldı. O günden itibaren taradığım eski gazete ve mecmualarda, hatırat kitaplarında rastladığım yeni metinleri toplamaya, en azından not almaya, görsel malzeme için de gördüklerimi biriktirmeye devam ettim. Bu baskıda, çoğu hatırat, az bir kısmı deneme ve hikâye, birkaç tanesi tetkik ve belge niteliğinde 39 metin var. Onun için kitabı ilki hatırat ikincisi deneme-tetkik olmak üzere iki bölüme ayırmayı, Ali Birinci'nin yazısını da "Giriş" olarak mütalaa etmeyi uygun gördüm. Adı da nisbeten değişen kitabın bu haliyle, bilgi ve temsil kapasitesi açısından daha mükemmel, kronoloji ve coğrafya itibariyle de daha geniş bir hale geldiğini zannediyorum.

Hem tamamlayıcı bilgi kaynağı hem de estetik unsur olsun diye sayfalar arasına olabildiğince itina ve zevkle serpiştirmeye çalıştığımız fotoğraf, kartpostal, minyatür, resim, karikatür ve çizimlerden oluşan görsel malzemenin, mahalle mekteplerine yapacağınız tarihî yolculukta işinizi kolaylaştıracağını, yorgunluklarınızı unutturacağını kuvvetle tahmin ediyorum. Bunların bir kısmı mektep binaları, bazıları talebe ve hocalar.

15 bk. *Ceride-i Mehâkim-i Adliye,* nu. 646, 19 Kânun-i sâni 1323, s. 3. Ayrıca bk. Bu kitap, s. 460-61.

16 Ercüment Ekrem (yazan)-Münif Fehim (resimleyen), *Dünden Hatıralar*, İstanbul, Yedigün Neşriyat, ts., s. 36. (bk. Bu kitap, s. 287).

ımin alayı veya bed-i besmele merasimi denen mektebe başlama törenlerini veren çizgiler veya karikatürler, az bir bölümü de mimari endişelerle hazırlanmış teknik çizimlerdir. En çok çizilen ve resmedilen âmin alayı, en sık karikatürize edilen ise falaka sahneleridir. Batılı ressamların çoğu hayali çizimlerinde ise hocanın yanına nargile, çubuk yerleştirmek gibi hilaf-ı hakikat oryantalistik öğeler de var.[17] Tanıdık, bildik yüzlere de tesadüf edeceksiniz. Bir müddet sonra tarihî mekânlarda dolaşırken mahalle mektebi binalarını hemen tanıyacağınızı veya kestirme kapasitenizin yükseleceğini umuyoruz. (Bu rehberliğe karşı sizden istediğimiz tek şey var: Mahalle mektepleriyle ilgili gözümüzden kaçan metinleri - özellikle taşra mekteplerini anlatanları-, yayınladıklarımızdan daha güzellerini bulursanız fotoğraf ve çizimleri bize haber vermenizdir).

Kendi rastladığı iki matbu metni (İsmail Zühdi, Macit Selekler) bu neşir için yayına hazırlayan arkadaşım Dücane Cündioğlu'na, Tahiru'l-Mevlevi'nin bir makalesini haber veren meslektaşım Ali Şükrü Çoruk'a, yazma bir hatırattan (Muhtar Nasuhoğlu) mahalle mektepleriyle ilgili kısmı hazırlayan arkadaşım Ömer Hakan Özalp'a, babasının uzun ilkmektep hatıralarını yayınlamamıza müsaade eden Ali Y. Baltacıoğlu'na, ilk baskının metinlerini dizme zahmetine katlanan Nevin Meriç'e, kendilerine teklif ettiğim birer metni Latin harflerine aktaran talebelerim Elif Ay ve Nergiz Yılmaz'a, fotoğraf ve belge arşivini şahsıma ve bu kitaba cömertçe açan Yusuf Çağlar'a ilgi ve yardımları için Yasemin Erdinç, Hanife Öztürk'e, Rize mektep fotoğrafı için Fatih Sultan Kor'a teşekkür ederek sizleri farklı zamanların ve mekânların cıvıl cıvıl mahalle mektebi binaları, hususiyet sahibi hocaları, yerinde duramayan hayat dolu talebeleri, binbir renkli eğitim-öğretim faaliyetleri ve cumhur ilâhîleri eşliğinde icra edilen âmin alaylarıyla başbaşa bırakıyorum.

Bulgurlu, 6 Aralık 2004 İSMAİL KARA

[17] Görsel malzeme için kendi derlemelerimiz ve Yusuf Çağlar arşivi dışında istifade ettiğimiz kaynaklar: Necdet Sakaoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi* (İstanbul, Bilgi Üniversitesi, 2003), Süheyl Ünver, *Süheyl Ünver'in İstanbul'u* (İstanbul, Büyükşehir Belediyesi, 1996), Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul, 1968), Ahmet Eken, *Kartpostallarda İstanbul* (İstanbul, Büyükşehir Belediyesi, 1992), Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti* (İstanbul, YKY, 1999), Gül Derman, *Resimli Taşbaskısı Halk Hikâyeleri* (Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 1989), Seyfettin Ünlü, *Mektepten Okula Talebeden Öğrenciye Üsküdar* (İstanbul, Üsküdar Belediyesi, ts.), *Tarih ve Toplum* dergisi.

GİRİŞ

Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mektep İlâhileri

ALİ BİRİNCİ

MÜSLÜMANLIK, kadın erkek diye ayırmaksızın herkesi dinini öğrenmeye teşvik ediyordu. Âyetler ve hadislerle ve diğer sert delillerle de teyid edilen bu mükellefiyet dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda, hemen hemen her cami ve mescid bitişiğinde veya yakınında yüksek kubbeli tavanları olan mektebler inşâ edildiği gibi, hayır sahipleri tarafından da yâdedilmelerine ve sevâb kazanmalarına vesile olmaları maksadıyla mektebler yaptırılmış ve bunların hizmetlerini devam ettirmeleri için gelir kaynakları vakfedilmiştir.

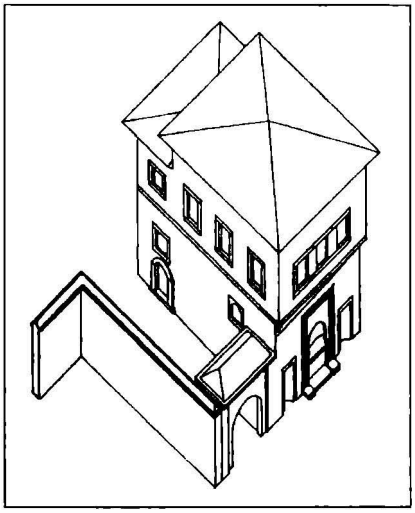

Çift katlı, bahçe giriş kapısı ile anakapısı ayrı bir mahalle mektebi çizimi.

Ekseriyet itibariyle taştan yapıldıkları için *"taş mekteb"* ismi ile de zikredilen bu mekteblerin daha ziyâde *"mahalle mektebi"* şeklinde isimlendirildikleri görülmektedir. Nitekim resmi vesikalarda *"sıbyan mektebleri"* olarak geçen bu mektebler, seyrek de olsa "mahallât mektebi" şeklinde de ifâde edilmişlerdir.

Bu mekteblerin esas gayesi İslâm dininin âdab ve erkânını, bu cümleden olmak üzere Kur'ân okumayı, yazı yazmayı, namaz kılmayı ve ilmihâl bilgilerini öğretmekti. İsteyene tecvid (Kur'ân'ı usûlü üzere ahenkli bir şekilde okumak) de öğretilirdi. Tecvid kitaplarından bugün de halk arasında mu'teber tutulan ve okunan taşbaskı *Karabaş Tecvidi* isimlisi tercih edilirdi.

Mektebe başlayan çocukların sırasıyla halk arasında "supara" da denen elifba cüzü, Amme cüzü, Tebareke ve diğer bazı cüzler ve bu arada

mevlid ve en sonunda da Mushaf–"Kur'ân" okutulurdu. Çocuğun Kur'ân okumaya başlaması ayrı bir sevinç vesilesi olur ve *"Mushaf'a çıkmak"* diye isimlendirilirdi.

Hocanın nezâretinde Mushafı sonuna kadar okuyup bitirmeye "Hatim indirme" denir ve bilebildiğimiz kadarıyla sadece kız çocukları için "Hatim duası" yapılırdı. Bu merasimlere de çocuğun ailesi, komşuları ve hatta mahalle sakinleri tarafından çok ehemmiyet verilirdi ki bu âdet günümüzde de küçük yerlerde hemen hemen aynı canlılıkla yaşamaktadır. Kız ve erkek çocuklarının mektebleri çoğu defa ayrı oluyor, karışık olarak devam edilen mekteplerde ise kız ve erkek çocukları ayrı birer sıra teşkil ediyorlardı. Çocuklar yere, sıraların veya evden getirdikleri rahlelerin önüne, yine evden getirdikleri minderlerin üzerine oturuyorlardı. Derslerin bir kısmı müştereken yani bütün çocukların katılmasıyla sesli bir şekilde, bir kısmı da ayrı ayrı yapılır ve okunan dersin sonuna hoca balmumu parçası yapıştırırdı. Ertesi gün tekrar oradan derse başlanırdı. Konuşmamızın kesildiği yeri veya son söylediğin sözü unutma mânâsına gelen "Sen buna bal mumu yapıştır" sözü buradan kalmış olsa gerektir.

Mahalle mekteblerinde umumiyetle yakındaki camilerin, bilhassa Osmanlı tarihinin bir devrinde mahallelerin idarecisi durumunda bulunan ve kadıların o mahalledeki temsilcisi ve vekili mesabesinde olan imamlar, ders verirdi. Bunlara Osmanlıların ilk devirlerinde, *hâce;* son devirlerinde *muallim* ismi verilmiştir. Mekteblerde hocaların yardımcısı olarak bir *"kalfa"* ile hademe vazifesi gören *"bevvab"* bulunurdu. Mektebin büyüklüğüne göre kalfa ve hoca sayılarının arttığı görülmektedir. Bu durumda kalfalardan birine "Baş kalfa" denir, hocalar da "muallim-i evvel ve muallim-i sâni" olarak isimlendirilirdi.

Bevvab her sabah "Haydi mektebe" davetiyle çocukları toplar ve omuzunda taşıdığı uzun bir sırığa yiyecek çantalarını asarak onları mektebe iletirdi. Akşamları da yine aynı şekilde evlerine dağıtırdı.

Bu mekteblerde güneşin doğuşundan itibaren başlayan faaliyet bütün gün devam ederdi. Hocanın görebileceği bir yerde çocukların devam durumlarını gösteren "geldi-gitti tahtası" asılı dururdu. Yine hocanın yanında bir falaka ile en uzunu sınıfın en uzak köşesine kadar uzanabilecek şekilde sopalar bulunurdu. Cezaların en serti falakaya yatırılmaktı. Sopa vurmak, tokat atmak, kulak çekmek, boş veya su dolu testi elde olduğu halde tek ayak üstünde dikilmek çocuklara verilen cezalardandır.

Tanzimat'tan sonra bu mekteblere de yeni bir şekil ve muhteva kazandırabilmek için büyük gayretler gösterilmiştir ki bu husus ayrı bir araştırma mevzuudur. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kânunu'ndan sonra da yaşayan bu mektebler Latin harflerinin kabulünü (1 Kasım 1928) takiben kapatılmışlardır.

Mahalle mektebine başlama merasimi hazırlıkları

İNSANIN hayatında yeni ve mühim bir safhanın başlangıcı olan tahsil devresine giriş esnasında yapılanlar gözden kaçırılmayacak kadar renkli ve değişik şeylerdir. Uğurlu olduğuna inanılarak dört yaş, dört ay, dört günlük iken çocuğun mektebe başlatılmasının çok eski bir âdet olarak eskiden beri yaşadığı görülmektedir. Nitekim Sivas Hükümdarı Kadı Burhaneddin *(Bezm ü Remz,* s. 58) 1348 tarihinde okuma arzusu göstermesi üzerine babası tarafından bu yaşta iken mektebe gönderilmiştir. Bu hâdiseden asırlarca sonra bir Türk edibesi Halide Nusret Zorlutuna (İstanbul, 1901-1984) da hâtıralarında *(Bir Devrin Romanı,* Ankara 1978, s. 10) aynı yaşta okumaya başlatıldığını ifade ediyorsa da bu yaş kaydının nereden geldiğini tesbit etmek imkânını bulamadığımızı beyan etmek isterim. Bununla beraber, bu yaş kaydına herkes tarafından riâyet edilmiyor, çocuklar beş-yedi yaşları arasında mektebe başlatılıyordu.

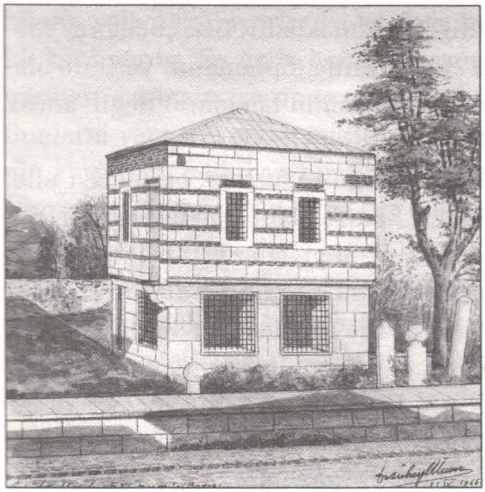

Eyüp Sultan'da Fatih Kiremitçibaşısı Süleyman Çelebi'nin iki katlı mektebi ve bahçesinde mezarı. (Süheyl Ünver).

Mahalle mektebine başlama merasimi ailelerin varlıklarıyla mütenasib bir şekilde yapılıyordu. Fakir aile çocukları babası veya anası yahut bir yakını tarafından mektebe götürülür, "Eti senin kemiği benim" deni-

lerek hocanın eli öptürülür, okutulması için ricada bulunulurdu.

Mahalle mektebine başlama merasimi

ORTA halli ailelerde çocuk giydirilip kuşatılır; erkek ise fesine, kız ise saçlarına süsler takılır, yakın akraba ile mektebe gidilir, derse başlatılarak hocaya dua ettirilirdi. Bundan sonra çocuklara birer ikişer kuruş dağıtılır, hoca ile kalfaya da mendil ucuna bağlanmış bir kaç mecidiye hediye edilirdi. Anadolu'da ise çocuklara para verilmez, simit ve şeker dağıtılırdı.

Yüksek tabaka arasında *"Bed-i Besmele"*, halk arasında da *"Âmin Alayı"* diye isimlendirilen bu merasimler hâli vakti yerinde aileler tarafından bir düğün kadar ciddiye alınırdı. Âmin alaylarının bazı kaynaklarda "Dua alayı" şeklinde de zikredildiği görülmektedir. Biz, çocuğun "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi" adı altında toplamanın yerinde olacağını düşündük. Âmin alayı tâbiri bu merasimin tamamını değil, ancak sokakta geçen kısmını ifâde edebilir kanâatindeyiz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bir çocuğun mektebe başlaması aile, mekteb ve hattâ mahalle için mühim bir hâdise olarak kabul edilirdi. Evde hazırlıklar yapılır, varsa sandıklardan yeni giysiler çıkarılır veya çarşıya gidilerek satın alınırdı. Yumuşak ve güzel bir minder doldurulur, sade veya imkânı olanlar tarafından mor kadife üzerine sarı sırma kılâptan işlemeli, kâr-ı kadim bir cüz kesesi çocuğun sağ omuzundan sola doğru çapraz bir şekilde boynuna asılmak için hazırlanırdı. Yine çocuk için bir elifba cüzü temin edilirdi. Bunların sarı soluk kâğıtlara basılmış olanları da bulunduğu gibi, çocuğu okumaya özendirmek için altın yaldızlı basılanları da olurdu. Bazı ailelerde elifba cüzlerinin müzehheb el yazmalarına da rastlanırdı ki bunlar iyi muhafaza edilir ve nesilden nesile devredilirlerdi. Mekteb için hazırlanan çocuğa nazarlık da takılır ve nazara karşı bir tedbir olarak tütsülenirdi. Tütsü mangala atılan bazı maddelerin dumanı içine çocuğun sokulması suretiyle yapılırdı.

Merasimden önce hocaya haber verilir ve uygun bir gün tesbit edilirdi. Bu günün kandil günlerine ve daha ziyade Pazartesi veya Perşembeye rastlanmasına itina edilirdi. Mektebin ilâhici takımı haberdar edilir veya başka mekteblerin daha güzel sesli ilâhici takımları tutulurdu. Çocuk yeni kıyafetiyle, zihin açıklığını ve hayatının yeni safhasında muvaffak ol-

masını sağlamak hususunda himmetlerini istemek için ailesi tarafından evliya türbelerine, İstanbul'da ekseriya Eyüp Sultan'a götürüldü. Türbedarlara "nefes ettirilen, tesbihten geçirtilen" çocuk bundan sonra da ailenin büyüklerine, yakın ve hatırlı dostlarına el öpmeye, dua almaya sevkedilir, nihayet merasim günü gelir çatardı.

Merasim günü çocuklar o gün için daha çok itina göstererek giyindikleri temiz kıyafetleriyle mektebe toplanırlar, önlerinde hocaları, kalfa ve bevvabları olduğu halde, ilâhici başının idaresindeki ilâhici takımını takib ederek ve işaret edilen yerlerde "Âmin" diye bağırarak çocuğun evine gelirlerdi.

Bu safhadan sonra da merasimin iki şekilde yapılabildiği görülüyor. Evinin durumu ve hali vakti müsait olanlar merasimi evde yaptırıyorlardı. Eve gelen mekteb çocukları yeni başlayacak olan çocuğu alarak tekrar ilâhilerle yola düzülüyorlar ve bu defa âmin alayına daha büyük bir kalabalık katılıyordu. En önde hoca ve başının üzerinde rahleyi taşıyan bevvab yürüyor, rahlenin üzerinde çocuğun minderi ile cüz kesesi bulunuyordu. Bunların yanı sıra erkek misafirler, bir faytona veya iki yanında birer kişinin yürüdüğü midilliye bindirilmiş olan çocuk, peşi sıra da bir ilâhici başının idaresindeki ilâhici takımı ve diğer çocuklar yürüyordu. En arkada ise kadınlar gelirdi. Adet olduğu üzere ilâhilerle şehir içinde karar dairesinde dolaşan alay tekrar eve dönerdi. Burada da ilâhiler okunur ve mekteb gülbankı çekildikten sonra alay sona ererdi. Bundan sonra alaya iştirak edenler minderler ve seccadelerle döşenmiş, öd ağacı ve buhurlar yakılıp havalandırılmış odada otururlar ve hocanın çocuğa ilk dersi vermesini beklerlerdi. Misafirler arasında ulemâdan birisi varsa ilk dersi vermesi için hoca yerini ona terkederdi. Minderine oturup rahlesinin üzerine elifba cüzünün ilk sayfasını açan çocuk eline odun, kemik, pirinç, gümüş veya altından yapılmış *"hilâl"* adlı çubuğu alarak hocanın vereceği işareti ve söyleyeceği sözleri beklerdi. İlk derste çocuğa elifba cüzünün en başındaki dua kısmı ile bir kaç harf ve çok kere sadece *elif* harfi okutulurdu. Böylece ders sona erer, bundan sonra da "Yarabbi ilmimi ve aklımı ve anlayışımı artır" mânasına gelen "Rabbi zidnî aklen ve ilmen ve fehmen" veya "Rabbi yessir..." duası çocuğa tekrar ettirilirdi. İlk ders şu şekilde yapılırdı:

Hoca: Eûzubillâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm.
Çocuk: Eûzubillâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm

Hoca : Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Çocuk: Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Hoca : *Rabbi yessir* (Rabb'im kolaylaştır)
Çocuk: Rabbi yessir

Hoca : *Ve lâ tuassir* (zorlaştırma)
Çocuk: Ve lâ tuassir

Hoca : *Rabbi temmim* (Rabb'im tamamlattır)
Çocuk: Rabbi temmim

Hoca : *Bilhayr* (hayırla)

Duayı takiben çocuk hocasının ve diğer misafirlerin ellerini öper, bu esnada hafız talebeler tarafından Kur'an okunur, daha sonra hoca veya bir başkası tarafından dua edilerek merasim sona erdirilir. Bundan sonra kurulmuş olan sofraların başına geçilerek yemek ve lokma yenilirdi. En sonunda törene katılan bütün çocuklara birer, ilâhicilere ikişer, ilâhici başına üç kuruş, hoca, kalfa ve bevvaba münasip miktarlarda para ile mintanlık ve cübbelik kumaş verilirdi.

Merasimin ikinci bir şekli daha vardı ki bu da evin darlığı veya başka bir mahzur sebebiyle mektebde yapılanı idi. Mahalleyi dolaşan alayla mektebe gelinir, ilâhiler okunduktan ve gülbank çekildikten sonra içeri girilerek merasim yapılırdı. Bu sırada davetliler ve çocuğun yakınları da hazır bulunur ve sonunda lokma yenilerek hediyeler dağıtılırdı.

Merasimlerde çekilen bir gülbank metni Hafız Kemal'den naklen Osman Ergin tarafından *(Türkiye Maarif Tarihi,* İstanbul, 1939, I, 80) neşredilmiş idi. Biz kütüphanemizde bulunan yazma bir mecmuadaki az farklı şeklini vermenin yerinde olacağını düşündük:

Allah Allah illallah
Celil ü Cebbar
Muinü's-Settar
Haliku'l-leyli ve'n-nehar
lâ-yezal zülcelâl
birdir
tanrı erin erliğine
hakkın birliğine

küffarın körlüğüne
din-i İslâm kuvvetine
padişahımız efendimiz hazretlerinin eyyam-ı devletine
diyelim aşk ile bir Allah,

evveli Kur'an
âhiri Kur'an
tebarekellezi nezzele'l-Furkan
eli kan
kılıcı kan
sinesi uryan
ciğeri puryan
din-i mübin uğruna
şehid olan gaziler aşkına
diyelim, aşk ile bir Allah

evveli gaza
âhiri gaza
inayet-i Hüda

Salih Erilmez'in çizgileriyle mahalle mektebi bevvabı, sabahleyin tek tek talebeleri kapılarından almış, yemek çıkınlarını ve çantalarını sırığına dizmiş mektebe doğru bütün heybetiyle gidiyor.

kasd-ı adâ
himmet-i enbiya
kuvvet-i evliya
Resul-i kibriya Muhammed Mustafa (sav)
din-i mübin uğruna
şehid olan gaziler aşkına
diyelim aşk ile bir Allah

hacılar gaziler raviler üçler yediler kırklar
gülbang-ı Muhammed
nur-ı Nebi
kerem-i Ali
pirimiz üstadımız hazret-i Osman-ı Zinnureyn-i Veli
gerçekler demine hû diyelim hûûû...

Âmin alayında ilâhî okumanın küçümsenemeyecek bir yeri olduğunu belirtmek gerekir. Gerçekten alaya iyi bir ilâhici takımının katılmasına itina gösterilir, başka mekteblerin ün salmış ilâhicileri arzu edilen aileler tarafından o gün için tutulurdu. İlâhiler daha çok Yunus Emre ve Niyazî-i Mısrî'den seçilmekle beraber başka şairlerden seçilen şiirlerin de bir makam üzre okunduğu olurdu. Bunların bellibaşlılarına bir kısım kitap ve makalelerde işaret edilmiş, bazıları ise neşredilmiştir. (Meselâ bk. Musahipzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul, 1946, s. 29-31).

Aynı şekilde bir kısım cönklerde de mekteb ilâhilerine (ilâhî-i mekteb) rastlamak mümkündür, ki bunlar üzerinde şimdiye kadar maalesef hiç durulmamıştır. Bunların şiir olarak değil fakat dinî heyecanı ve okuma arzusunu dile getiren metinler olarak dikkate alınmaları gerektiğini söylemenin yerinde olacağı kanâatindeyiz. Bu bakımdan dinî edebiyatımızın şimdiye kadar ihmâl edilmiş örnekleri olarak kalmışlardır. 1248 (1832) tarihli mekteb ilâhilerini, daha eski tarihli bir cönkten bu gibi mekteb ilâhilerine örnek olarak aktarıyoruz.

İlâhî-i Mekteb

I
Yâ ilâhi başlayalım ism-i bismillah ile
Bu duaya el açalu(m) ism-i bismillah ile

Sen kabul eyle duamız besmele hürmetine
İlmini eyle müyesser yâ ilâhe'l-'âlemin
Ol Muhammed hürmetine meded eyle yâ Mu'în
İlmini eyle müyesser yâ ilâhe'l-'âlemin
Kapuna geldik niyaza yâ ilâhe'l-'âlemin
Eyleyüb mansur muzaffer kullarına yâ Mu'în

II
Hamdülillâh bir mübarek günde idik ibtidâ
"Rabbi yessir lâ tüassir" diyerek kıldık edâ
"Rabbi temmim" ol habibin hürmeti için ey Hudâ
Keremkâni mektebin budur niyâzı dâ'imâ
Bizi cahil koma yârab 'ilm-i nâfi' kıl atâ
'Âşıkız cümle kerimâ hazret-i Kur'an'ına
Bize âsan eyle ilmi gelmişiz ihsanına
Bizi cahil koma yârab 'ilm-i nâfi' kıl 'atâ

III
Yâ ilâhi sana geldik bizi mahrum eyleme
Fahr-i 'âlem hürmetiçün ey Kadir-i lâ-yezâl
Ol kıyamet günlerinde bizi mahrum eyleme
'Arş-ı a'lâ hürmetiçün ey Basir-i lâ-yezâl
Ehl-i İslâm gice gündüz senden uma rahmeti
Eyle mesrûr cümlemizi virmeye yâ rab âfeti
Her belâlardan mu'âf it dâimâ vir rahmeti

Levh-i mahfuz hürmetiçün ey Şekür-i lâ-yezâl
Dîn-i İslâm üzerine kasd iden düşmanları
Paymal it yâ İlâhî ola hüsran hâlleri
Dinimiz ile müşerref hem zelil it anları
Ol celâlin hürmetiçün ey Kerim-i lâ-yezâl

IV
Rahat-ı can ister isen her seher Kur'ân'a bak
Cân-ı canan ister isen her seher Kur'ân'a bak
Yoldaşım olsun dirsen Kur'ân'a bak
Dâima eyle tilâvet her seher Kur'ân'a bak

Taht-ı devlet tâc-ı 'izzet kamusın kor dünyâda
Sana yâr olmak dilersen her seher Kur'ân'a bak
Ger dilersen ola (daim) gözlerin nûru ziyada
Ol mülâzım kıl nazar seher Kur'ân'a bak
Rûz u mahşer olmak hakdan rica eyler seni
Oldu şafî hem müşeffi' hazret-i Kur'ân'a bak
Görmez misin emr-i nehyi sana nice yıldır (bildirir)
İmdi gâfil olma gel sen hazret-i Kur'ân'a bak
Dünyâ (vü) 'ukbâyı tahsil ideyim dirsen gerek
Gel sözüm dut söz dahi her seher Kur'ân'a bak
Bir gün ister isen ki seni ilete cennete
Her zaman eyle tilâvet her seher Kur'ân'a bak
Efdal oldurki kelâmullah okuyan dinle
Cidd ü sa'y eyle ki oku gel hazret-i Kur'ân'a bak

V
Yâ İlâhi bir bölük âciz kapuna gelmişiz
Vâhid ü Ferd ü Ahadsın sana ikrar kılmışız

Hem Muhammeddir resulün habibindir ol Emin
Ol Muhammed hürmetine meded eyle yâ Mu'în

Feth-i bâb eyle ilmini anlara yâ Mu'în
İlmini eyle müyesser yâ İlâhe'l-âlemîn

VI
Yâ İlâhi neccinâ mimma nehaf
Kıl bizi dâim belalardan mu'âf

Hem bize ilmi amel eyle nasib
Ol Habib hürmetine yâ Mucib

Anamızla atamızla rahmet et
Hocamızla kalfamızla rahmet et

Sâhib-i mekteb duacı minnet et
Rahmet eyle yarlığa-kıl yâ Gani

Çevresinde müslimin ü müslimât
Cümlesine ver azabından necat

Hem dahi ola şahımız zıllullâh
Hazret-i Sultan Hamid pâdişâh

VII
Yâ İlâhî sana geldik bizi mahzun eyleme
Fahr-ı âlem hürmetine ey Kadîr-i lâ-yezâl

Ol kıyamet günlerinde bizi mahrum eyleme
Arş-ı a'lâ hürmetine ey Sabûr-ı lâ-yezâl

Gayrısından yok İlâhım gidecek dergâhımız
Eyle mesrûr cümlemizi verme yâ Rab âfeti

Din-i İslâm üzerine kasd eden düşmanları
Ol Celâlin hürmetine ey Sabûr-ı lâ-yezâl

VIII
Aşk ile yandır
Sultanım Allah
Şevk ile döndür
Sultanım Allah

Sensin İlâhım
Puşt-ı penâhım
Affet günahım
Sultanım Allah

Nefsimi bildir
Aslımı buldur
Ölmeden öldür
Sultanım Allah

Eyler Zekâî
Hamd ü senayı
Dâim duayı
Sultanım Allah

IX
Yüce sultânım
Derde dermanım

Mahalle mektebi hocası ve iki talebesi hususi kıyafetleriyle bir kartpostalda.

Bedende canım
Hû demek ister

Ey derde dermanım
Ey Ganî sultanım
Bedende bu canım efendim
Hû demek ister

Yûnus postunda
Gönül dostunda
Sırat üstünde efendim
Hû demek ister

Âlimsin âlim
Malûmdur hâlim
Ağzımda dilim efendim
Hû demek ister.

X
Münâdiler nida eder
Gel Allah'a âşık gel Mevlâ'ya
İşinden can feda eder
Gel Allah'a âşık gel Mevlâ'ya

Beğim dünyâya aldanma
Canım el için ateşe yanma
Cihan bakî kalır sanma
Gel Allah'a âşık gel Mevlâ'ya

Muhabber sâgarı nûş et
Beğim derya gibi cûş et
Canım Hüdâî'nin sözün gûş et
Gel Allah'a âşık gel Mevlâ'ya

XI
Bir muazzam pâdişâhsın ki kulundur cümle şah
Kurb-ı ev-ednâda vaz' olundu senin'çün taht-gâh

Nûh-felek heft-zemin ancak sana bir bâr-gâh
Emrine mahkumdur âlem her sözün vahy-i İlâh

Es-salâtu ves-selâm ey hâdi-i râh-ı Hüdâ
Küntü âsi yâ Şefi'ü'l-müznibin irham lena

Kangı hâke basa pây-i devletin ol Tûr olur
Cânib-i Hak'dan tecelli yayıla pür-nûr olur

Her nazarda alenen vech-i Hüda manzûr olur
Bu Selâmî hıdmet-i na'mın ile mağfûr olur.

XII
Gerçek âşıklara salâ denildi
Derdi olan gelsin dermanı buldum
Âh ile vâh ile cevlân ederken
Canımın içinde cânânı buldum

Açılmış dükkânlar kurulmuş pazar
Canlar mezâd olmuş dellâlde gezer

Gülşen-i Maarif Mektebi'nin hoca ve talebeleri toplu halde.

Oturmuş ümmetin berâtın yazar
Hakk'a makbûl olan sultânı buldum
Emir Sultan ne hoşça kullar imiş
Erenler cem' olmuş gezerler imiş
Cümlenin maksûdu ulu divânmış
Hakk'a makbul olan divânı buldum

XIII
El-meded pirim efendim el-meded
Biz günahkârız kapından etme red
Bendegânın cümlesidir derd-mend
Yâ Bahaddin dedi Şâh-ı Nakşıbend

Ey kerem-kân-ı lütf-i zât-ı münîr
Rûz-ı mahşerde bize ol dest-gîr
Çünkü olduk nefs elinde biz esir
Yâ Bahaddin dedi Şâh-ı Nakşibend

Cürmümü affeyle şahım el-amân
Hâk-i pâyinden niyazım bu heman
Eyleme red Kâmil'i hiçbir zaman
Yâ Bahaddin dedi Şâh-ı Nakşibend

XIV
Cenâb-i pâkine lâyık amel yok
Yine âhır kerem Mevlâ senindir
Seni var kulun günâhkârlıkdan artık
Yine âhir kerem Mevlâ senindir

XV
Aşk ile iki cihanda şâh olan gelsin beri
Râh-ı Hak'da bende-i dergâh olan gelsin beri
Aman Allahım derde dermanım
Meded Allahım derde dermanım

Devlet-i dünyâ ile mağrur olan gelsin beri
Ârif-i fâni fenâ fi'llâh olan gelsin beri
Aman Allahım derde dermanım
Meded Allahım derde dermanım

XVI
Bir ismi Mustafa bir ismi Ahmed
Allahümme salli alâ Muhammed
Rûz-ı mahşerde bize eyle meded
Allahümme salli alâ Muhammed

Geldi doğdu nur ile bu kâinat
Ümmeti olan kamu buldu necât
Fahr-ı âlem Muhammed'e salavât
Allahümme salli âlâ Muhammed

XVII
Yâ İlâhî zât-ı pâkin hürmetine el-aman
Kulların kapına geldi çağrışırlar Rabbenâ
Ol Muhammed Mustafa'nın hürmetine el-aman
Hazret-i Sultan Hamîd'i eyle mesrûr Rabbenâ

Gece gündüz âh edenler hürmetine el-aman
Ehl-i İslâm askerine eyle imdâd el-aman
Cümle a'dâ-yı dini eyle makhûr Rabbenâ
Cümle a'dâ leşkerini eyle makhûr Rabbenâ

XVIII
Aşk ile canım bendedir bende
Dil-i sultanım sendedir sende
Aman Allah bendedir bende

Nuri ol âşk ile yanık
Dâima âşık derdin bendedir bende
Aman Allah bendedir bende

Mahalle mektebine başlama merasimi Mehmet Akif in "Âmin Alayı" isimli şiiriyle nazım sahasında da küçük bir aksini bulmuştur. Bu şiirin başında da Hafız Kemâl'den aldığı bir mekteb ilâhisi bulunmaktadır. Tek örnek olması itibariyle şiiri aynen naklediyoruz.

Âmin Alayı
MEHMET AKİF ERSOY

"Gözüm ki kana boyandı şarâbı neyliyeyim?
şarâbı neyliyeyim?
Ciğer ki odlara yandı, kebabı neyliyeyim?
kebabı neyliyeyim?
Ne yâre yaradı cismim, ne bana, bilmem hiç.
İlâhi, ben bu bir avuç türâbı neyliyeyim?
türâbı neyliyeyim?
Âmin - Âmin!"

En önde, rahlesi âguş-ı ihtirâmında,
Ağır ağır yürüyen bir dokuz yaşında melek,
Beş on adım geriden, pîş-i ihtişâmında,
Şafak ziyaları hatta ufûl edip gidecek
Kadar lâtif, iki ma'sûmu bir açık payton
Vakar u nâz ile çekmekte; arkasında bunun,
Küçük adımlı yaman bir tabur ki hayli uzun!

O rûhtan daha sâfi olan yüreklerden,
Zaman zaman bir İlâhi terane yükseliyor;
Bu cûş u saffetin aksiyle tâ meleklerden
Zemine doğru bir "âmin!" sadâsıdır geliyor.
Muhîti herbirinin bir sabâh-ı nûrânûr,
Bütün bu kafile efradı, pür-sürûd u sürûr,
Yarıp önünde duran halkı muttasıl gidiyor!

Bu bir ketîbe-i ma'sûmedir ki, ey millet:
Selâma durmalısın şanlı rehgüzârında;
Bu bir cenah ki: Âtide bir ufak hareket
Yapıp cihanları oynatmak iktidarında!
Gelir de sâye-i imdâd-ı Hak'ta bir gün, bu,
Girer diyâr-ı meâlîye doğrudan doğru.
Bu ancak işte, eğer varsa, şanlı bir ordu!

Evet ilerlemek isterse kârbân-ı şebâb,
Yolunda durmaya gelmez. O çünkü durmıyarak,
Sabâh-ı sermed-i âtiye eylemekte şitâb;
O, çünkü isteyemez hâle katlanıp durmak!
Onun kudûmu için nâzenîn-i istikbâl,
Açar da sîne, o olmaz mı per-küşâ-yı visâl?
Durur mu artık onun karşısında mazi, hâl?

Fakat o zemzemeler uçtu hep dudaklardan...
Sürûd u neşve bu âlemde pek süreksizdir!
Ağır ağır geçiyorken alay sokaklardan
Gelir de caddenin ağzına mıhlanır, dikilir.
Mehîb manzara bir anlı şanlı gerdûne,
İçinde pudralı üç katlı çehre! Neyse yine,
Yol açtı bir iri ses mevkibin geçip önüne:
– Siz ey heyâkil-i bî rûhu devr-i mâzînin,
Dikilmeyin yoluna kârbân-ı âtînin;
Nedir tarîkını kesmekte böyle isti'câl?
Durun, ilerlesin Allah için, şu istikbâl.

Kaynakların alelusul bir şekilde gözden geçirilmesi dahi dün denecek kadar yakın bir zamanda yaşayan bu merasimlerin gerek cemiyet ve

gerekse fert bakımından dini ve içtimai yaşayışımızda ihmâl edilemeyecek mühim bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Bunların, ehemmiyetleri bakımından düğünlerle mukayese edilebileceklerini söylemek aşırı bir iddia olmaz kanâatindeyiz. Cemiyetin yapısının ayırt edici unsurları ve harcı olan içtimai âdetlerin bu yapı için onu koruyan bir zarf teşkil ettiği de umumi kabul gören basit gerçeklerdendir. Bu cümleden olarak sözünü ettiğimiz merasimler, cemiyet fertleri arasında birlik duygularının gelişmesine ve yardımlaşmanın gerçekleşmesine vesile oluyor, bu merasimler esnasında mahallenin bir kaç fakir çocuğu da mektebe verilerek masrafları karşılanıyordu. Diğer taraftan bu güzel ve gösterişli merasimlerin çocuklarda okuma, anne ve babalarda da okutma arzusunu körüklediğini söylemek gerekir.

Bu merasimleri takiben çocuk aile içinde olduğu gibi cemiyette de yeni bir statü kazanıyor ve bir bebek muamelesi görmekten kurtuluyordu. Bu bakımdan merasim, hayâtın yeni bir safhasına geçişinin de tescili mahiyetinde idi. Velâyet ve terbiye hakkının devredildiği bu merasimlere verilen büyük ehemmiyet Türk-İslâm terbiye anlayışında mektebe ve mürebbilere, daha doğrusu her kademedeki öğretim müesseselerine ve öğretmenlere verilen değerin ve onlardan beklenen şeylerin seviyesini göstermektedir. Diğer taraftan okunan ilâhilerin seçimi Niyâzi-i Mısri ve bilhassa Yunus Emre'nin dinî - içtimaî hayatımızdaki yerini bir kere daha göstermiş olmaktadır.

Dikkati çeken bir diğer konu da Kur'an cüzlerini bir kitab halinde toplayan Halife Hazret-i Osman'ın mektebe yani okuma-yazma öğrenmeye başlayanların "Piri" olarak kabul edilmesidir.

Kaynakların hâl-i hazırdaki yetersizliği sebebiyle ifadeye çalıştığımız âdetlerin coğrafî yayılışı hakkında kat'i hükümler verilemez ise de Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerle meskûn bölgelerinde değişik şekil ve derecede bu âdetlerin yaşadığını kabul etmemek için bir sebeb de yoktur. Kaynaklarda bulunan bilgilerin umumiyetle İstanbul'a dâir olduğunu ve bu âdetin en gelişmiş şekliyle İstanbul'da yaşamış bulunduğunu gözden uzak tutmamak lâzımdır. Bununla beraber bu âdetin Anadolu'nun değişik yerlerinde, meselâ Ebubekir Hazım Tepeyran'dan öğrendiğimize göre Niğde'de, Tahsin Nahit Uygur'un (Çankırı, 1899) ve refikası Fatma Uygur'un (İnebolu, 1910) ifadelerine göre Çankırı ve İnebolu'da da benzer, fakat daha sade bir şekilde yaşadığı hakkında kat'i bilgilere sahip bulunuyoruz.

Nihayet bu tedkikimizden bizim beklediğimiz semerenin şimdiye kadar gözden kaçan ve Halkbilimine ait eserlerde (meselâ, Sedat Veyis Örnek, *Türk Halkbilimi,* Ankara, 1977) ve bu sahâdaki bibliyografya çalışmalarında (*Türk Folklor ve Etnoğrafya Bibliyoğrafyası*, I-III, Ankara, 1971-1975) en ufak bir atıfta dahi bulunulmayan, bu tecessüse değer, âdetimize halkbilimcilerin dikkatlerini çekebilmektir, ki mevzuun buna lâyık olduğunu yeri gelmişken bir kere daha ifade etmekten kendimizi alamıyoruz.

Ali Birinci, "Mahalle mektebine başlama merâsimi ve mekteb ilâhileri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri-IV*, Ankara 1982, s. 37-57.

KAYNAKLAR

Halide Edip ADIVAR, *Mor Salkımlı Ev,* İstanbul 1973, s. 63.

Ahmet RASİM (Haz. Sedit Yüksel), *Falaka,* Ankara 1969, s. 5-23.

Özgönül AKSOY, *Osmanlı Devri Sıbyan Mektebleri Üzerine İnceleme,* İstanbul, 1969.

Aziz bin Erdeşir ESTEREBADİ, (Neşr. Köprülü-zade M. Fuat), *Bezm ü Remz,* İstanbul 1928, s. 58.

Metin AND, "XVI. Yüzyılda Eğitim ve Öğretim", *Hayat Tarih Mecmuası,* İst. 1969, sayı:10, s. 12-16.

Yahya Kemal (BEYATLI), *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım,* İstanbul, 1973, s. 21-29.

Tanju CANTAY, "Aydın'da Fatma Hanım Sübyan Mektebi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi,* İst 1979, Yıl: 2, sayı: 6-7, s. 25-27.

Salih EĞİLMEZ, *Tarihten Çizgiler* (Karükatür Albümü), İstanbul, 1941.

Mehmet Akif ERSOY, *Safahat,* İstanbul 1966, s. 143-144.

Burhan FELEK, *Yaşadığımız Günler,* İstanbul, 1974, s. 39-44.

Vedat GÜNYOL, *İslâm Ansiklopedisi,* "Mekteb" maddesi.

Hasene ILGAZ, *Unutulmayan Yıllar,* İstanbul, 1970, s. 8-10.

Halil İMRE, *Bir Ömür Üç Kitap,* Ankara, 1976, s. 24.

Mahmut İSLAMOĞLU, *Kıbrıs Türk Folkloru,* Kıbrıs, 1969, s. 32-34.

Nafi Atuf (KANSU) *Türkiye Maarif Tarihi,* İstanbul, 1931 Kitap I, s. 98.

Bayram KODAMAN, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* İstanbul, 1980, s. 100-113.

Mahmut CEVAT, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı,* İstanbul, 1338, s. 27-30.

Musahipzade CELAL, *Eski İstanbul Yaşayışı,* İstanbul 1946, s. 29-35.

Reşat Ekrem KOÇU, "Sıbyan Mektebleri", *Hayat Tarih Mecmuası,* İstanbul, 1966, C. I sa: 2, s. 24-27.

Mehmet Zeki PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul, 1971, C. I s. 58.

İsmet PARMAKSIZOĞLU, *Türkiye'de Din Eğitimi,* Ankara, 1966.

Tevfik SAĞLAM, *Nasıl Okudum,* İstanbul, 1959, s. 5-8.

Haluk ŞEHSUVAROĞLU, *Asırlar Boyunca İstanbul,* İstanbul, s. 91-92.

Ercüment Ekrem (TALU) *Dünden Hatıralar* (Resimler: Münif Fehim), İstanbul, (t.y.).

Ebubekir Hazım TEPEYRAN, *Hatıralar*, İstanbul, 1944, s. 15-16.

İ. Hakkı TONGUÇ, *Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy*, İstanbul, 1947, s. 152-157.

Muammer TUKSAVUL, *Doğudan Batıya ve Sonrası*, İstanbul, 1981, s. 59-62.

Naşit Hakkı ULUĞ, *Üç Büyük Devrim*, Ankara, 1973, s. 19-24.

Faik Reşit UNAT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s. 6-9.

Halit Ziya UŞAKLIGİL , *Kırk Yıl*, İstanbul, 1936, C. I, s. 23.

Halide Nusret ZORLUTUNA, *Bir Devrin Romanı*, Ankara, 1978, s. 9-10.

BİRİNCİ BÖLÜM

HATIRALAR VE YORUMLAR

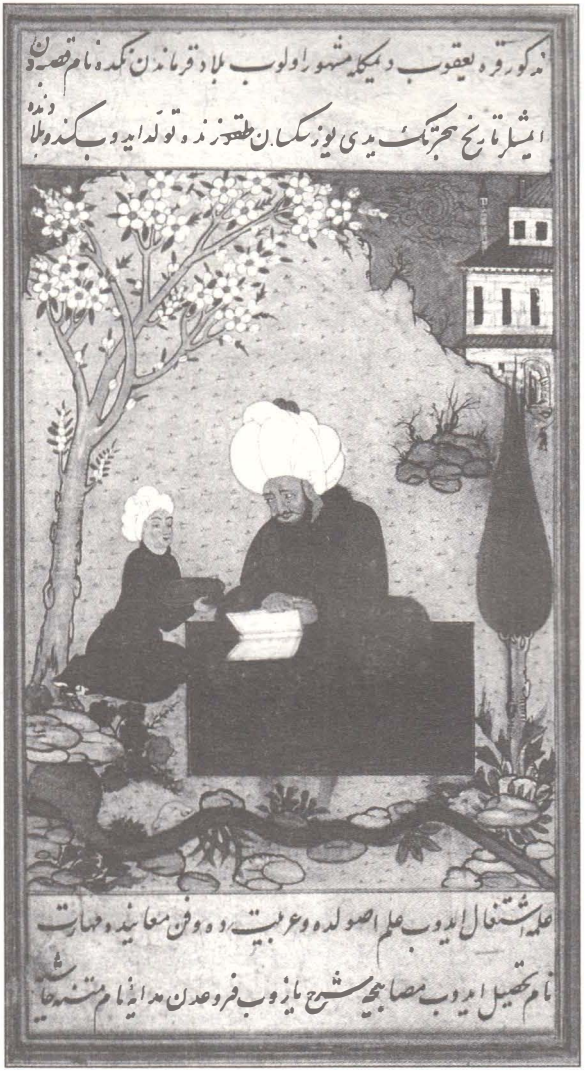

Kara Yakub'un *Tercüme-i Şakayıku'n-Numaniye*'de
hoca ve talebe minyatürü. Sağ üstteki bina da muhtemelen mektep.

İstanbul Çocukları

BALIKHANE NAZIRI ALİ RIZA BEY

TANZİMÂT-I Hayriyye'den sonra devletçe nazarıdikkate alınan mevâddan biri de neşir ve tamîm-i maârif keyfiyetidir. Ol vakte kadar idare-i devlet için ehliyetli memurlar yetiştirilmek ve bu suretle temin ve tesis-i intizâm edilmek, ehemmiyeti nispetinde düşünülememişti. Memleketimizin halkının seviyesine dair *On Üçüncü Asr-ı Hicrî*'de İstanbul Hayatı unvanı tahtında olarak yazmakta olduğum eserde, o zamanki avam takımının terbiye-i fikriyyesine numune olarak etfâlin seciyeleri ve terbiye-i umumiyyeyi mütekeffil olmaları tasavvur edilen mekâtibin ahvali ve mürebbî-i ebnâ-yı zaman addolunan mahalle mektepleri muallimlerinin kıymet ve tarz-ı talimlerini dahi yazmak istedim ve bildiğim kadarını zîre derç eyledim.

Eskiden İstanbul'da alay alay mahalle çocukları cami avlularında, yangın yerlerinde, mezarlık tarlalarında, mahalle aralarında, körebe, esir almaca, topaç çevirme, pilav pişti, çaylak yavrum kapamazsın, uzun eşek, adım atlama, uçurma uçurtma, varan bir, kaydırak, köşe kapmaca, birdirbir, aşık atma, tahterevalli, seke seke ben geldim, saklambaç, ceviz açma, yazı mı tura mı isimleriyle yâd olunan oyunları oynarlar; mevsim-i şitâda yokuşlarda kızak kayarlar, birbirlerini kartopularıyla topa tutarlar, ilkbaharda yumurta tokuştururlar, tulumba sandığı kaldırıp yangın taklidi yaparlar, kuş geçimi mevsimlerinde de ökse ve kapanca denilen tuzaklarla kuş tutarlar[1]. Bu oyunlardan başka muhataralı bir oyun daha vardı ki, bir mahalle çocuklarının diğer mahalle çocuklarıyla taş salâsı etmeleriydi. Bu oyun âdeta bir muharebe şeklini andırırdı. Aralarında yine oyunlardan maksat ihtilâf ve münazaa sulhen tesviye olunamadığı hâlde ilân-ı muhasama olunur ve perşembe günü öğle azadından sonra salâya[2] geleceklerin-

[1] Çocuklar bu suretle tuttukları kuşları kafeslere koyup cami avlularına götürürler. Birçok kimseler de bunlara beşer, onar para verip kuşları azat ettirirler. Çocuklar kuşları kafesten çıkarıp da salıverirken "Azat bozat, Cennet kapısında beni gözet!" demek âdetleri iktizasındandır.

[2] Çocuklar, Perşembe ve Cuma günlerinin gayri günlerinde öğle ve ikindi azadı namıyla iki defa mektepten çıkarlar ve perşembe günlerinde de sabahtan öğle vaktine kadar bulunarak öğle azadından sonra artık akşama kadar serbest kalırlar. Cuma günleri bütün tatildir.

den bahisle hazır olmalarını ilbaşı tarafından memur iki[3] çocuk gider, hasımları olan mahallenin çocuklarına resmen ihtar eder.

Bunlar gözlerini taştan sakınmaz, dayaktan yılmaz, her tehlikeye meydan okur takımdan olduklarından her iki taraf birkaç gün evvel sokaklardan irili ufaklı taşlar toplamaya başlarlar, küme küme münasip gördükleri mahallere istif ederler. Yevm-i muayyende mâ-haşerallâh sokaklar çocuklarla dolar; tarafeyn yekdiğerine hücum eder, yağmur gibi taşlar yağar, sokak başlarına gizlenmek, bazı arızalı yerleri siper almak gibi manevralar icra ederler. Akşama kadar muharebeye devam olunur.

Bir tarafta muzafferiyyet-i kat'iyye istihsâl edilemediği surette akşam üstü akd-i mütâreke olunur. Her iki taraf birbirinden alıp nöbetçi dikilerek çıkmaz sokaklarda hapseyledikleri esirler, geceyi hanelerinde geçirmek ve ferdası günü ber-mûceb-i mukavele husemâsının tabya eylediği mahall-i üserâya avdet etmek üzere salâya muvakkaten nihayet verilir.

Ferdası Cuma günü ale's-sabâh her iki taraf mevâki-i harbiyyede içtima eder. Üserâ dahi muayyen mevkilerine avdet ederler. Salâya tekrar başlanır. Mededallâh, iki tarafta kumandalar, çığlıklar, haykırmalar dünyayı tutar. Taşlar kar tipisi hâlini alır, bir hücumdur gider. Evlerde camlar kırılır. Kadınlar avazları çıktığı kadar haykırır. Nihayet bir tarafta mağlubiyet baş gösterir. Mağlupların herbiri bir tarafa firar eder, galipler oyun merkezini zaptetmekle muzafferiyet kesb-i kat'iyyet etmiş olur.

Onlarca bu muzafferiyetten hâsıl olan neşenin hadd ü pâyânı yoktur. Civar mahallât çocukları kâmilen bu muzafferiyetten haberdar edilir. İcra olunan manevralardan ve kimlerin ne gibi yararlıklar gösterdiklerinden tafsilât verilir. Salâ esnasında taş isabet etmesinden dolayı kimisi elini bir bez ile sarmış bulunur.

Fakat bu suretle yaralanmış olanlar hakikat-i hâli ebeveyninden ketm edip sokakta düştüğünden bahisle tevil etmeye mecburdur.

Çocuklar Ramazanı büyük sabırsızlıklarla beklerler. Çünkü hiç sevmedikleri mektepler bu ayda hafifler, her gün yarım azat olurlar. Geceleri Karagöze giderler. Her taraf kandillerle donanır. Bir de gündüzleri viranelerden ve yangın yerlerinden yoğurt çanakları kırıkları, kiremit parçaları toplanır. Mahalle attarından toprak, kestane, arayıcı, altı patlar fişenkleri, çanak ve el maytapları alınır. Geceleri yatsı ezanından evvel

[3] Her mahallenin oyun mevkiinde çocukların büyükçelerinden biri ilbaşı olur. Her oyun ilbaşının nezareti altında icra olunur.

Çekme katlı ve hayli kalabalık bir mahalle mektebinin içinde hoca ve kız-erkek karışık talebeler.

oyun merkezinde içtima olunup herkes vazife-i muayyenesine mübaşeret eder.

Kemâl-i itinâ ile çanak terslerine zeytin yağları ve fitiller vazedilip kiremit parçalarına şemalar ve mumlar dikilir. Yaya kaldırımları üzerine bir siyakta dizilir, maytaplar yanmaya, fişekler patlamaya başlar. Artık gelip geçenlerden yağ ve mum parası mutâlebesi hakkında mine'l-kadîm mer'î olan teamül hükmünün icrasına kesb-i istihkak edilmiş olur. Alay alay sokaklarda yağ ve mum parası nidasıyla dolaşırlar. Fenerlileri ürkütmek ve ikaz edip mum parası verdirmek için "Bakkalda üzüm, fenerde gözüm, bakkalda kursak, feneri vursak" tekerlemelerini hızlı hızlı söylerler ve bu suretle gelip geçenleri yağ ve mum parası vermeye mecbur ederler. Vermeyenlerin fenerlerini patlatmak veyahut kapıp kaçmak, hatta yağ ve mum parası vermeyen hanelerin camlarını kırmak bile teamül-i mezkür icabındandır. Eskiden sokaklar şimdiki gibi gazlarla münevver olmadığından ve fenersiz gezinmek ol vakitki usûl-i zabıta iktizasınca

memnu bulunduğundan herkes sokakta gezmek için fener tedarikine mecbur idiler.

Fenerlerimiz mine'l-kadîm muşamba ve tenekeden mamul çerçeveli cam ve bir de kâğıt fenerler olup çocukların bu fener kapmak yağmacılığı ekseriya kâğıt fenerlere münhasır gibiydi. Herkes için muşamba veya cam fener tedarik etmek masraflıca olduğundan ve bakkallardan suhûletle kâğıt fener tedarik olunduğundan ekser nâs kâğıt fenerlerle gezerlerdi. Çocuklar fener kapmak için birkaçı sokakların köşe başlarına gizlenirler. İçlerinden biri meydanda gezip bir kâğıt fenerlinin geldiğini gördüğü dakikada o adamı yukardan aşağıya süzüp, eğer dalgınca bir adamsa meselâ "üzüm!" diye bir işaret verir, hemen pusudan bir çocuk çıkıp ve fenerlinin arkasından yavaş yavaş yetişip feneri ya yakar, ya kapar veyahut patlatır. Hemen tabanı tutar kaçar. Fenerli adam azılıca bir şey ise gözcü "fındık!" diye işaret verir, kimse pusudan çıkmaz. Ekser yolcular sokakta bir çocuk gördükleri gibi kendilerini toplayıp etrafına bakınmaya ve feneri bir eliyle halkasından, diğer eliyle dibinden tutup önüne alarak muhafaza etmeye mecbur olurdu.

Bir Ramazan gecesi Fatih Camii civarından geçerken birçok sesler işitilmekle, sebebini anlamak için refikim ile beraber yanlarına gitmiştik. Meğer bunların böyle vartalarına uğrayan adamcağız fenersiz kalmış, başka fener de tedarik edememiş, naçar yoluna devama mecbur olmuş. Fakat esnâ-yı râhta zaptiye koluna tesadüf etmiş, fenersiz olduğu için kol çevirip karakolhaneye sevk etmek istemiş. Bîçare adam hâlini ifade ile isbat-ı mazeret zımnında tekrar oraya gelip çocukları irâe etmek murat etmiş. Lâkin zaptiyeleri gördükleri gibi çocukların herbiri bir tarafa kaçtılar. Zavallı yolcunun mazereti bu suretle anlaşıldı. Kol tarafından kendisine bir zaptiye terfik olunarak meskenine gönderildiydi.

Mahalle mektepleri

BU gibi ahvalin başlıca sebebi ol vakitler mekteplerimizin intizamsızlığı idi. Çünkü sıbyan mekteplerinin çoğu vakıf ve muallimliği de ekserisi imametle beraber evlâdiyete meşrût olduğu ve o zamanki usul icabınca mekteplere muallim olacakları için müntehâ-yı tahsil Kur'an-ı Kerim'i hıfzedip hafız olmaktan ibaret bulunduğu hâlde, çoğu buna da muktedir

olamayıp fakat pederinden mevrûs olması cihetle sarığı sardığı gibi vazifesini deruhte edebilirdi[4].

Bu mekteplerin kalfa namıyla ikişer de muavinleri vardı. Hâlbuki bunlar da bir iş tutmaya ve maişetini temin etmeye muktedir olamadıklarından geçindirilmek için kayrılmış cahil ve hâlî-zihin adamlardı. Evlâd-ı ağniyâyı yüz vermekle yüzsüz ve evlâd-ı fukarayı tahkir etmekle arsız ederler ve haftabaşı olan Cumartesi günleri haftalıklarını almaktan başka[5] bir şey düşünmezler ve haftalığı getirmemiş olan çocukları tazyik eylediklerinden, çocukların iz'açlarından başları rahat olmak arzusunda bulunan evliyâ-yı etfâl ne yapıp haftalıkları tedarik ve tesviye etmeye mecbur olurlar. Çocuklar okusa da olur okumasa da olur. "Mektebe gidiyor ya!" kelâmı kifayet ederdi.

Çocuklar dersleri için bir sıkı görmeyip hocaefendinin veya kalfaların canlarını sıkacak ve tasdîlerini mucip olacak derecelerde birbirleriyle münazaa ve gürültü ettiklerinden, çünkü mektebe verdiği zaman velisi "Eti senin kemiği benim!" diye hocasına teslim ettiğinden kalfa hazırdır. Derhal falakaya yatırırlar. Tabanlarını iki kişi tutar, ona mahsus değnekle hoca veya kalfanın hiddeti teskin oluncaya kadar darp eder. Çocuk ağlar, feryat eder, neticede topallaya topallaya yerine gider oturur. Sıbyan mekteplerinde kulağı çekmek, şamarlamak veya falakaya yatırılmak suretiyle dayak âdet hükmüne girmiş olduğundan mürâhik derecesine gelmiş olan çocuk artık dayaktan yılmaz ve tekdirden utanmaz olmuşlardır. İşleri güçleri güne yaramazlık ve nasıl muziplik ve arsızlık edeceğini düşünmekten ve kendilerinden küçük olanlara talim etmekten ibaretti.

Mekteplerin tarz-ı inşâsına gelince, ekserisi zemin katında olmak üzere dört taş duvar ve bir damdan ibaret olup, derûnunda sıra sıra dizilmiş olan rahlelerin karşılıklı iki tarafına çocuklar kendi hanelerinden getirmiş oldukları minderleri koyup otururlar[6]. Köşelerden biri hocaefendi-

[4] 1329 [1911] tarihinde neşrolunan nizamname mûcebince bu misilli cihâtın ehline tevcihi ve muâmelât-ı tevcîhiyyenin salim bir tarzda cereyanı taht-ı temine alınmıştır.

[5] Bu misilli vakıf mekteplerin ekserisinde çocuklara "*kapama*" namıyla beher sene cânib-i vakıftan bayramlık elbise ve ayakkabı verilir ve bu kapamalar Ramazân-ı şerifin on beşinden sonra İstanbul tarafında olanlara Hamidiye ve Üsküdar cihetinde bulunanlara Ayazma imarethanelerinde tevzi olunurdu. Evliyâ-yı etfâl çocuklarını kapaması olan mekteplere vermekliği menfaatlerine muvafık bulduğundan, beş sene tevzi olunan kapamanın miktarı bir hayli bâliğ olurdu. Bu kapama tevziatı yetmiş sekiz [1861] tarihlerine kadar devam etmişti.

[6] Bir aralık etfâlin sınıflara taksimi murat olmuş ise de buna bile taassup saikasıyla "suûbet vardır" denilerek sarfınazar edilmiş olduğu *Maarif Nezareti Tarihçesi*'nde bi'l-münâsebe hikâye edilmiştir.

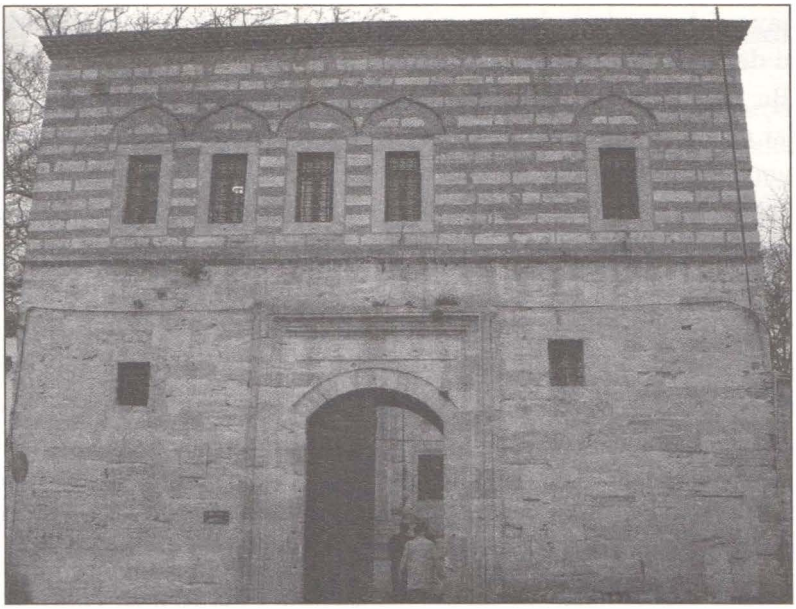

Üsküdar Yeni Valide Camii'nin deniz tarafındaki ana giriş kapısı üstündeki Sıbyan mektebi hâlâ güzelliğini koruyor. (Foto: Esra Evsen).

nin makamı olmak üzere tefrik olunmuş ve başucuna çocukları dövmek ve ikaz etmek için uzun bir sırık ile falaka değnekleri asılmış ve büyük küçük falakaların makamları da birer köşede tefrik edilmiştir. Vaktiyle sıbyan mekteplerinde teneffüshaneye ve bahçeye çıkarılmak gibi usuller olmadığından, sabahtan akşama kadar bu dört duvar içinde yüzlerce çocuklar kafese tıkılmış azatlık kuşlar gibi ikamete mahküm idiler. Daima azat vaktini intizar ederler ve azat zamanlarında, tatil günlerinde cerâd-ı münteşire gibi sokaklara yayılırlar ve bin türlü yaramazlıklar ederek ortalığı velveleye verirlerdi.

Evliyâ-yı etfâlden bir kısmı da evlâtlarını bu misilli haylazlıktan kurtarmak ve mümkün mertebe bir sanat tahsil ettirmek maksadıyla çocuklar beş altı yaşına bastıkları gibi esnaf dükkânlarından birine şakirtliğe verildiklerinden ve sonradan tahsile heves etmediklerinden o makule sabiler cehaletle büyür giderlerdi.

Bir de babalarımız çocukların terbiyesini diz çöküp mahcubane oturmaktan ve büyüklere ale'l-amyâ inkıyat etmekten ibaret olduğu kanaatinde bulunduklarından on-onbeş yaşlarına gelmiş bir çocuk sohbetlerine

karışıp da bir şey sual edecek olsa hakikati söyleyip çocuğu irşat edecek yerde "Büyüklerin sözüne karışılmaz, büyükler yanında söz söylenmez, ayıptır!" diye derhal menederler. Kendisinden büyüğünün yanında söz söylemek muayyebâttan olduğuna kani olan zavallı çocuk büyür gider, iki sözü bir yere getirip söylemeye muktedir olamazdı.

Sıbyan mekteplerinde okutturulacak derslere gelince, iptida elifba harflerini ilâ âhirihi ezberlettirip "Bir üstün, bir esre, iki üstün, iki esre" harekeleri gösterilir, bu harekeler "Elif küsün enni, elif kesa enni, elif kötür enni" diye bir nevi vezin ile okutturulurdu.

Bu cihete lâfz-ı elifba demeyi hocanın lisanından istimâında bellemeyip, hâlbuki resm-i hurûf hakkıyla irâe edilmediğinden çocuk elif cüzünün müntehâsı olan ebcede geldiği hâlde hurûfatın eşkâlini ber-vech-i lâyık tanıyamazdı.

İSTİTRAT: Sultan Mahmut zamanı nüdemâsından meşhur Hayalî Sait Efendi bir gece huzûr-ı şahanede hayal oynatır. Oyun sıbyan mekteplerinin taklidi olduğundan Hacivat mektep hocası, Karagöz de şakirdi olur. Elifba harflerinden sonra hoca "bir üstün!" der, şakirdi tıpkısını söyler. Hoca "bir esre!" deyince Karagöz de durur: "Olmaz, yanlış okutuyorsun, bir altın" der. Hoca "Dersin usulü budur, bir esre diyeceksin!" der. Şakirt "Bir nesnenin üstü olur da altı olmaz mı? Bir altın!" der. Hoca şakirde tokadı aşk eder. Şakirt hocaya el kaldırır. Muhavere kızışır, arbede büyür. Taraf-ı şahaneden perdenin derûnuna bir altın bıraktırılır. Karagöz derhâl münasip bir dua ile beraber "Davamın doğru olduğunu şevket-meâb efendimiz de takdir buyurdular" der ve derse devam edilir. Hoca "iki üstün!" dediğinde şakirt aynısını söyler. Fakat "iki esre!" demez yine "iki altın!" der. Perdeye iki altın bırakılmakla beraber "Sait halt ediyorsun!" buyrulur. Sait Efendi de "Efendim, mekteplerimizin tarz-ı tahsîlini taklit ediyorum" cevabını ita eder.

Bu temsilin tesiri olsa gerektir ki 1244 [1828/29] tarihlerinde İstanbul Kadılığı'na hitaben tastîr buyrulan fermân-ı âlîde bir müddetten beri ehl-i İslâm içinde talim ve terbiye-i sıbyân hususuna ehemmiyet verilmez olduğundan, ekser nâs çocuklarını altı yedi yaşlarında mektepten alıp sanata vererek halkı cehil istilâ eylediğinden bahisle, herkes evlâdını mürâhik derecesine varmadıkça ve tecvit ve ilmihâl derslerini ve şerâit-i İslâmiyyesini öğrenmedikçe mektepten alıp ustaya vermemesi tavsiye olunmuş ve bu kadar bir malumât-ı ibtidâiyye tavsiyesiyle iktifa olunup tarz-ı tahsil hakkında bir gûne ıslahat icra edilmemiştir.

Müntehâ

ÇOCUK elif cüz'ünü tekmil edince "Amme cüz'ü"ne terakki ve heceye bed' eder. Ders sırası "farğab" kelimesine gelince hocaefendinin veya baş kalfanın huzurunda farğab kelimesini telâffuz etmesiyle beraber çocuğun fesi kapılır, cüz kesesi başına geçirilir, hanesine gönderilir. Hocaefendinin veya baş kalfanın hediyesi gönderilmedikçe çocuğun fesi iade olunmaz. Bu hâl ebeveyn için bir terakki addolunur. "Şükürler olsun evlâdımızın bugününü de gördük" diyerek hane halkı izhâr-ı meserret ve mahzuziyetle beraber derhal hediyeleri takdim ve irsale müsâraat gösterirlerdi.

XIX. asrın sonlarına doğru kurulan Daru'l-Muallimîn gittikçe sayıları artan yeni usul mekteplere muallim yetiştirecekti. Bu mekteplerin hocaları arasında medreseliler azımsanmayacak orandaydı.

"Tebâreke", "Kad semi'a" ve "Zâriyât" cüz'lerini okuduktan sonra Mushaf-ı şerife çıktığında tecvit dersi ilâve edilir, *Mızraklı İlmihâl* dersi de onu takip eder. Bir de bed'-i besmele cemiyetlerinde, âmin alaylarında[7] okutmak için çocuklara ilâhîler meşk ettirilir. İşte mahalle mekteplerinde okunan dersler bundan ibarettir.

[7] Eskiden mektebe başlatma cemiyetleri olurdu. Evliyâ-yı etfâl yemekler ve lokmalarla epeyce külfetli düğünler yaparlar, çocukların feslerine elmaslar takarlar. Sırmalı elbise, sırmalı cüz keseleriyle tezyin ederek at veya arabalara bindirirler; çocuğun minderini rahle üzerinde birinin başına verirler. Arkada mektep çocukları bülent avaz ile ilâhîler okuyarak ve beyitler arasında daha ufak çocuklar "Âmin!" diye bağırarak sokaklarda dolaştırırlar. Ba'dehu düğün evine gelirler. Davetliler hazır olduğu hâlde çocuk hocanın karşısına oturup elifba harfleri kıraat ettirilir. Aşr-ı şerifler okunur, dualar edilir. Dua esnasında sofalara yerleştirilmiş olan mektep çocukları "Âmin!" diye haykırırlar. Hitamında ilâhîcilere bir misli fazla olmak üzere kapıdan çıkarken çocuklara düğün sahibi otuzar, kırkar para verirdi.

Bu suretle bir iki hatim ederler. Huffâza nedret gelmemek için hıfza çalışıp hafız olmak müntehâ-yı tahsil addolunmuştur. Mamafih buna da ekseriya imam ve müezzin evlâtları muvaffak olabilirler.

Mahalle mekteplerinin ekserisinde yazı olmadığından yazıya heves eden çocuklar eyyâm-ı mahsûsada ücretle hanesinde yazı meşki veren muallimin ikametgâhına gitmeye mecburdur.

İptida sülüs, muahharen nesih hatlarını temeşşuk eder. Bunun müntehâsı *ketebe* almaktır. Fakat bu da yevmiye, okkalarla karalama yazmak şartıyla senelere muhtaçtır.

Hatt-ı rik'a için yine başka bir muallime ihtiyaç vardır, çünkü sülüs hocası rik'a talim edemez. Devâir-i resmiyyede istihdam olunmak için "divanî, divanî kırması, siyakat" denilen hatları da talim etmek muktezi ise de, hariçte bu gibi yazılar için muallim tedariki müşkil olduğundan, bu hatlar kalemlere çerağ olduktan sonra temeşşuk edilirdi.

Arabî dersine gelince, nadiren cami derslerine sevk edilenler olur. Fakat talebe-i ulûmdan bazıları sarf, nahiv ve mantık okuduktan ve biraz da, *Şerh-i Akaid* gördükten sonra bir rahle yakalayıp mahallât camilerinde ahz-ı ücret veya celb-i şöhret maksadıyla derse çıkıp şuna buna ders okuturlar ve çocukların ekserisi bu derslere devam ettirilirdi. Fakat bu misilli Arabî muallimleri derse başlamadan evvel iptida mahalle kahvelerinde mübahaseler açar, bir takım safsatalı kıyaslar verir, muhataplarını ağzına baktırır. Hocanın fazl ü kemâli kahvehane halkınca tahakkuk eder, ondan sonra derse çıkardı.

Bu kabil muallim efendiler şu suretle tedarik ettikleri talebeye "nasara-yensuru" diye başlar. Bu iki kelimeye müteallik ne kadar kal u kîl varsa cümlesini yâd u tezkâra sarf-ı makderet ederek sarf okuturken nahivden ve nahive çıkıldığında mantıktan kavâid ve usul beyan eder. Bundan muallim efendinin muradı talebeye kendisinin kemâlini izhardan ibarettir. Yoksa müteallimînin istifadesi matlup değildir. Henüz sarfa başlamış bir müptedinin kavâid-i nahviyyeyi anlayamayacağı gibi nahiv okumaya başlayanların da *sugrâ* ve *kübrâ*dan bir şey istintaç edemeyecekleri müstağnî-i delildir.

Lisân-ı Osmânînin elfâz-ı kesîresi Arabî ve Farisîden me'hûz olduğu ve Türkçe bu lisanlarla tekâmül ve tezeyyün eylediği cihetle lisân-ı Fârisîyi dahi oldukça öğrenmek lâzım iken, o zamanlar halkımızdan bazıları "Kim ki okur Farisî, gider dinin yarısı" hükmüne kail olduklarından ço-

cuklarına Farisî okutmak istemezlerdi. Mamafih Arabî muallimlerinin bu lisana vukufu olmadığı ve Farisî muallimi de mahdut bulunduğu cihetle tahsiline heves edenler de güçlük çekerlerdi.

Fevkalâde zekâya malik olan bazı gençler ictihâd-ı zatî veya şunun bunun şevkiyle bazı erbâb-ı kemâle intisap ile tahsil-i ulûma sa'y u gayret edenler olurdu. Fakat bu da ender idi.

Maarifçe olan fevkalâde mahrumiyetler ile beraber o asırda Pertev, Âkif, Reşit, Âli, Fuat, Ahmet Vefik, Midhat ve Ziya Paşalar, Şinasî Efendi, Namık Kemal Bey gibi fevkalâde addolunacak bir ricalin yetiştirilmiş olması bu kabildendir diyebiliriz.

Çocuklardan ekserisinin Arabî, Farisî yazı muallimlerine başka başka ücret itâsına hâl ü vakitleri müsait olmadığından ve bir takımı da böyle karışık ve nâkıs tahsile çalışmaktan istifade temin edemediklerinden derse devamı külliyen terk ile tâli-i nâçârlarından şikâyet eder giderdi.

Rical ve kibar takımları kendi çocuklarının istedikleri gibi tahsil ve

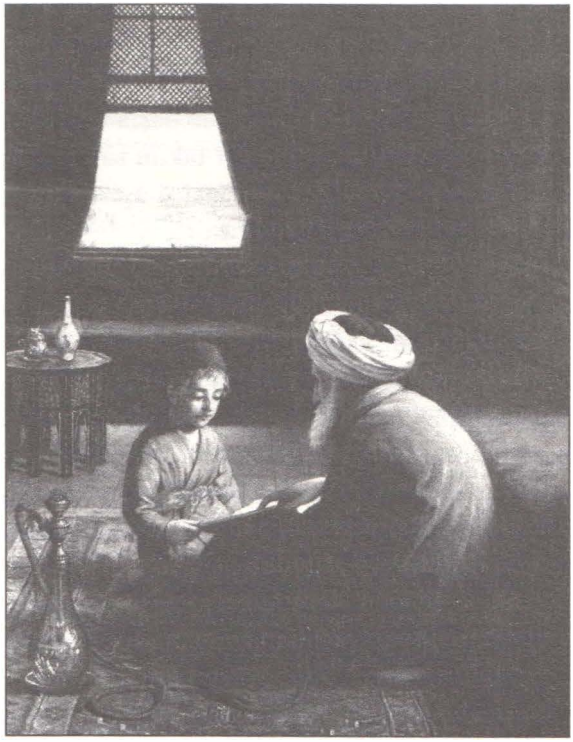

Bir batılı ressamın çizgileriyle mükellef bir ev mekânında talebesine rahlesiz özel ders veren hoca. Nargile, oryantalistik öge olarak hocanın yanıbaşında duruyor (Yusuf Çağlar arşivi).

terbiyesi için hususi muallimler tedarik ederler ve şürûh-ı havâşinin kal u kîlından sarf-ı nazarla sarf ve nahvi alâ-kadri'l-imkân hıfz ettirip lisân-ı Fârisî tahsil ve kütüb-i edebiyyeden bazı kitaplar okutturulur ve hüsnühat ve biraz da şiir ve inşa gösterilirdi. Mamafih zadegân içinde bu raddelerde tahsil görmüş olanlar parmakla gösterilirdi. Çünkü bunların ekserisi zenginliğin ve izz ü ikbalin kesreti cihetle hiçbir şeye ihtiyaçları olmadığı gibi ilim ve hüner tahsili misilli tekellüfâttan da nefislerini azade tutarlar ve asalet bizde bir hakk-ı tefevvuk ve temayüz bahşeylediğinden zadegân takımının ekserisi zengin olmak, mirastan ve rütbe ve ikbale nail olmak da asalet ve sahabet sayesinde hâsıl olacağı kanaatinde bulunduklarından vakitlerini zevke ve eğlenceye sarf etmek isterler.

Muallimlerine gelince; bunlar dahi talebelerinin mizaçlarına hizmet ettikleri hâlde makbul ve aksi takdirde menfur olacaklarını bildiklerinden ücret-i tahsiliyyeyi kaybetmemek için mahdum beyleri sıkmamak ve mizaçlarına hizmet etmek mesleğini ihtiyar ederlerdi. Vakıa ahvâl-i kadîme iktizasınca bu misilli beylerimizin çoğu sahabet ve asalet sayesinde ikbale nail olurlardı. Fakat bir müddet sonra ikballeri söndüğü ve hele mirasından hâsıl olan servet emek sarfıyla kazanılmış şey olmadığından ve müsrifliği asalet ve sahavet icabından addedenler emval ve emlâkinin kıymetini bilmedikleri cihetle nice servet-i mevrûsenin az vakit içinde mahvolup gittiği çoklarında görülmüştür.

Bir de mahalle çocuklarının şikâyet ettiğimiz yaramazlıkları hiç olmazsa mümârese-i bedeniyyelerine hizmetten hali değildi. Bunlarda müşahede edilen ten-dürüstlük, çeviklik, zindelik kibar çocuklarında mefkût idi. Çünkü lalaların, dadıların kucaklarında ve naz ü naîm içinde büyüdüklerinden ekserisinin sıhhatleri muhtel olur, nezleden bile ödleri kopar; kansız, çelimsiz, cılız kalırlardı. Hatta bazıları tenâsüb-i endamdan bile mahrum idi.

Tarîk-i ilmiyye zadegânına gelince; bunların çoğu hoppalıkla meşhurdur. Ekserisi tembel, beceriksiz, azimsiz, lakayt idiler. Çünkü terbiye-i ibtidâiyyeyi haremde kakavan Çerkez daye veya çetrefil Arap dadıdan ve selâmlıkta sinîn-i vâfireden beri tablakârlıkta saç ve sakal ağartmış ve emektarlığına binaen kapıcılığa konulmuşken sokak köpeklerinin duhulünü men'e muktedir olamamasından dolayı merhameten lalalığa konulmuş ihtiyardan almış ve bunlardan daima *Keloğlan'ın Karakoncolosu, Dev Karısının Gulyabanîsi* masallarını dinleye dinleye umacıdan korkar, kirpi gibi

büzülür. Yabancıdan ürker, huysuzlanır, üzülür olmuştur.

İsâbet-i ayn havfından haremde ve selâmlıkta misafirlere gösterilmez. Terbiyesi bozulmamak için daire halkıyla bile temas ettirilmez. Her vakit gördüğü, bildiği dayesi, dadısı, lalasıdır. Şayet konakta tesadüfen bir misafir görecek olsa hicap eder, sıkılır, kaçar. "Buuh!" diye lalasını korkutur. Süpürge sapına çuha kenarını bağlayıp at gibi üstüne biner. Bahçede koşar, geçerken ayvazın ayağını çeler. Yemek tablasını devirir, güler. Daha bu gibi nice yaramazlıklar yapa yapa büyür, sakallanır. Cinler periler korkusundan geceleri odasında yalnız yatamaz, çünkü hâlâ çocuk kalmıştır.

Şükür ki mevâlîzâde olmak hasebiyle tarîk-i ilmiyyeye intisap ettirilmiş ve mektep yanından geçmediği ve üzerinde hoca hakkı olmadığı hâlde rüûs-ı tedris almış olduğundan ve zadegân takımı kaide-i kadîme iktizasınca sıkça tafra ettirilip şuyûh-ı tarîkin yirmi, otuz senede ancak vasıl olabildikleri merâtibe az vakitte terakki edegeldiklerinden bu suretle katı merâtib ederek ricâl-i ilmiyye sırasına geçer ve "faziletli" elkabını ihraz edip ilmiye ricaline mahsus arpalık ile temîn-i maîşet ederlerdi.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. A. Şükrü Çoruh, İstanbul, Kitabevi Yay., 2001, s. 13-21 (İlk neşri: 1921).

Yeni Usul Mektep

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL

O ZAMAN öyle bir zamandı ki nice saltanatlara âmacegâh olan koca İstanbul'da, der-bâr-ı şevket-karar unvanile tantanası cihana yayılan payitaht-ı saltanat-ı seniyede ben yaşda küçüklerin gidebilecekleri mektebler bugün ancak Cezayir'in, Fas'ın ücra köşelerinde unutulmuş şehirlerinde belki emsâline tesadüf edilebilecek mahalle mekteblerinden başka türlü değillerdi ve bunların iyicesini bulmak için Fatih civarından Mercan'a kadar uzanan sokaklardan, yarım asır sonra bu iki noktayı yekdiğerine raptedecek bir elektrik tramvayı ünidile hiç kimsenin hayalhanesini tezyin etmeğe mezun olmadığı bir devrin mütevekkil adımlarını sürte sürte, geçmek lâzım gelirdi.

Yeşil sarıklı, sallana sallana derslerini ezberliyen çocukların en uzağına kadar uzanabilen bir sopa ile, kürsüsünün başından ayrılmıyan bir hocamız, oradan oraya koşup her tarafa yetişen, karalamaları yoklıyan, rengârenk yaz-sil kâğıtlarını mühürleyen, çocuklar derslerini ezberlemezler de işi oyuna çevirirlerse kulaklarını çeken şişman bir kalfamız vardı. Burada Kur'an okurduk, başka bir şeyin okutturulduğuna vâkıf değildim. Elifbayı hemen öğrenmiş olacağım ki Amme ve Tebareke cüzlerine atladım, çoktan ferğab diye arkamdan bir çocuk fesimi bile kapmıştı; fakat ben bu mektebden ne kadar soğumuştum, kaç kere sabahleyin oraya kadar gitmemek ve pek sevgili tavuklarımla vakit geçirmek için hastalıklar icad etmiş, hırçınlıklar yapmış, yerlere yatarak tepinmiş, evin bütün ayıblayan halkına, Afrika'nın, Kafkasya'nın çeşit çeşit şivelerile: "A!... tövbeler olsun, bu çocuk okumıyacak!..." dedirtmiştim.

Mutlaka bir hayır sahibi beni ikaz etmiş olacak. Evimizin tam karşı sırasında, bizden nihayet yirmi otuz adım ötede bir mekteb, yeni usulde bir mekteb varmış ki o zaman bu neviden açılan diğer mektebler gibi sübyan mektebi namile maruf imiş. Yeni usul sübyan mektebi! Bu isimler bende derhal bir efsun tesirini yapmış olacak ki derhal tertibatımı aldım. Ben bir gün Mercan'a kadar yürümek mecburiyetinden kurtulduktan sonra doğru oraya gittim. Dar küçük bir kapı, ufak bir havlı [avlu], gayet dik taş bir merdiven...

Modern zamanların örnek sıbyan mekteplerinden biri:
Sultanahmet'te Cevrî Kalfa Sıbyan Mektebi.

Arkamdan ne olur ne olmaz belki bir kovalıyan vardır diye soluk soluğa bu merdivenleri çıktım, küçük bir sahanlık, açık duran bir kapı.., Buradan içeriye baktım: Sıra sıra sedirler, bunların üstünde dizi dizi çocuklar, ve bunlar sallanmıyorlardı. Tâ ilerde, yine bir kürsü, ve burada beyaz sarıklı -bugün görüyorum zannediyorum- penbe sofdan cübbeli, melih, genç, sevimli, tatlı bir hoca...

Hiç tereddüd etmeden ilerledim, doğru bu cazib adamın yanına kadar gittim. Mutlaka o da, bütün çocuklar da hayretle bana bakıyorlarmış olacak. Hemen elini öptüm ve bir çırpıda. "Hoca efendi! Ben bu mektebe geldim!..." dedim.

O dakikaya kadar şu büyük cesaret hamlesini yaptıktan sonra artık bende bir kuvvet sermayesi kalmamış olacak ki ne cereyan ettiğine vâkıf değilim. Yalnız eminim ki ne beni, ne ailemi sormadılar; beni derhal kabul ettiler, hemen bir yere oturttular ve evdekiler beni tavuklarımla oynuyor zannetsinler; ben öğleye kadar bu yeni usul sübyan mektebinin göğsü iftihar ile şişkin bir şakirdi sıfatile etrafımı temaşa ede ede, bana gülümsiyerek bakanlara ben de tatlıca cevab vere vere oturdum.

Oradan bir çıkış, eve bir koşuş, annemin kollarına atılarak macerayı

bir anlatış vardı ki her türlü dayak ihtimalini bertaraf etmişti ve ben de kolaylıkla evden bağırılsa işitilecek bir noktada, eski mektebe benzemiyen bir yere girmiş oldum.

Bu mekteb pek yeni açılmış olacak ki ben bu teşebbüse girişinceye kadar beni oraya göndermek kimsenin aklına gelmemişti. Bu küçük vak'a mukadderatımın üzerinde azîm bir tesir yaparak takib edilecek hattı çizmiş oldu.

Burada ne kadar kaldım; belki bir sene, belki biraz daha az, her halde burada okuyup yazmak öğrendim. Mütemadiyen kırılıp yenisi alınan taş tahtamın üstünde rakamlar döker, hesablar yapardım. Yavaş yavaş, bu mekteblerin, o devirde Süleyman Paşa tarafından pek büyük itinalarla muhtelif semtlerde vücude getirilen askerî rüşdiyelere şakird yetiştirmek için küşad edildiğine vâkıf olmuştum; hatta dayımın benden iki yaş büyük bir oğlu, Cemal vardı ki Fatih Askerî Rüşdiyesi'ne girmişti ve bana üniformasile çalım satarak böbürlenirdi. Bir gün bana dedi ki:

– Halid, sen niçin bize gelmiyorsun?

– Nereye?

– Fatih Rüşdiyesine!!..

Dudak bükerek "İzin vermezler!.." dedim. Benim Mercan mektebinden kaçarak Sarachane'nin taş mektebine kendi kendime girdiğime bütün aile vâkıfdı. Bunu bilen Cemal; "Haydi sen de!.." dedi, bir gün benimle beraber gel, seni yazdırayım...

Yarından tezi yok. Evet, hemen ertesi gün Cemal'le Fatih yokuşunu boyladık. Bir kere alıştıktan sonra... Artık yılgınlığa mahal yok. Doğru müdirin yanına, bir temenna, "efendim", diye başladım.. Cemal ikmal etti: Biz birbirimize lâyık iki hısım çocuğu imişiz.

Burada müdir; binbaşı İzzet Efendi, Cemal bana ismini söyledikten sonra: "Adlı sanlı Benli İzzet derler. Elinde kamçısız gezmez" diye tafsilât vermişti; evet, burada müdir bana sordu: Senin baban kim?

Derhal cevab verdim: Hacı Halil Efendi...

Müdir babamı biliyor muydu, yoksa bu kadarcık bir cevab kâfi miydi? O zaman mektebler çocuk ararlardı, bugün gibi çocuklar boş yer bulabilecekleri bir mekteb için türlü müşkilât içinde bunalmazlardı. Ne bir vesika, ne nüfus tezkeresi, ne velisi tarafından bir muvafakat, hiç, hiçbir külfete lüzum görülmeden hemen müdir bir genç zabite emir verdi:

– Reşid Bey, çocuğa bir kere bakın da birinci seneye kaydediniz...

O akşam eve pek büyük bir gururla girdim ve birinci defa cezadan masun kalmış olmanın cesaretile çantamı bir tarafa fırlatarak yüksek sesle ilân ettim:

"Ben bugün Fatih Askerî Rüşdiyesi'ne yazıldım..."

Akşam vak'ayı babama anlatmış olacaklar, bir aralık: "Seni efendi istiyor!!..." dediler. İtiraf ederim, bu dakikada bir helecanla nefesim tıkandı. Bu sefer de iş geçiştirilecek miydi, yoksa?..

Müteredditd adımlarla ona yaklaşırken, babamın oldukça sert sesi emir verdi: "Biraz buraya gel!" dedi, biraz daha, şöyle yakına, yakına..,,

Muhakkak! dedim, iş fena gidiyor, bu sergüzeşt tokatla biteceğe pek benziyor... Fakat bitsin de nasıl biterse bitsin!

Yaklaştım, yaklaştım, o kadar ki bir aralık babam elini uzattı ve kolumdan tutarak beni çekti, çekti, başımı göğsüne dayıyarak sakalını yanağıma sürdü.. Ne de sert kılları vardı!..

Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, I, İstanbul 1936, s. 23-27.

Ömer'in Mektep Günleri

MUALLİM NACİ

MAKBULE'Yİ seviyormuşum. Henüz hatırıma garip bir teessürle beraber gelir. Vefat edeli hayli zaman oldu. En ziyâde mahmur gözleri hayalimde ber-hayattır. Bizi birlikte mektebe başlattılar. Mektebimiz el-yevm açıktır. Saraçhane başından, Kavafhâne caddesine sapmayarak Fatih'e doğru gitmeli. Münhedim Deve hanına karib solda bir taş mektep görülür. İşte o! Ona *Fevziye Mektebi* derler imiş. Ben orada hatm-i Kur'ân ettim. Peder ile birader de orada okumuşlar. Pederin, biraderin, benim mektepte okuduğumuz yazma Mushaf-ı şerif hâlâ yanımızdadır.

Yine komşularımızdan benden az küçük bir de Cevriye vardı. Onu sevmezdim.

Evde bana mahsus olan ufak bir dolabın içinde yemişlerim dururdu. Bunda bazen şeker ile memlû mâhud şekerci bardaklarından da bulunurdu. Bir gün ben mektepte iken Cevriye gelmiş, dolabı karıştırmış. Bulduğu bir bardağı giderken almış. Mektepten avdetimde bardağın ne olduğunu sordum. Valide dolabı muayene ettikten sonra "Bilmem oğlum!" cevabını verdi. Münfail oldum. "Cevriye gelmiş idi. Çocuk bu ya belki o almıştır" dedi. İnfialim tezayüd etti.

Meğer biçare kızcağız yolda giderken bardağı düşürmüş, kırmış imiş. Yanında bulunan validesi teessüf etmiş. Bardağın tazminine karar vermiş. Bir gün geldiler. Öyle bir bardak getirdiler. Ertesi gün biz de valide ile onların hanesine gittik. Varır varmaz valide bana dedi ki:

– Öp hanım ninenin elini! Suçunu bağışlasın!

Öptüm. Bunun bir tarziye olduğunu sonradan anladım. Meğer bardağı getirdikleri zaman ben Cevriye'yi görünce:

– Dolabı kim karıştırdı bakayım! diye çıkışmış imişim. Bu tarziye onun için imiş.

Zannederim Cevriye'nin yerinde Makbule bulunsaydı bir şey diyemezdim.

Cevriye'nin babası asakir-i şahane kolağalarından Halil Efendi bir gece pederle görüşmeğe gelmiş idi. Ben o günlerde sülüs yazısı karalamağa başlamış idim. Efendi, bana iltifat etti. Yazdığım karalamalara baktı. Pek

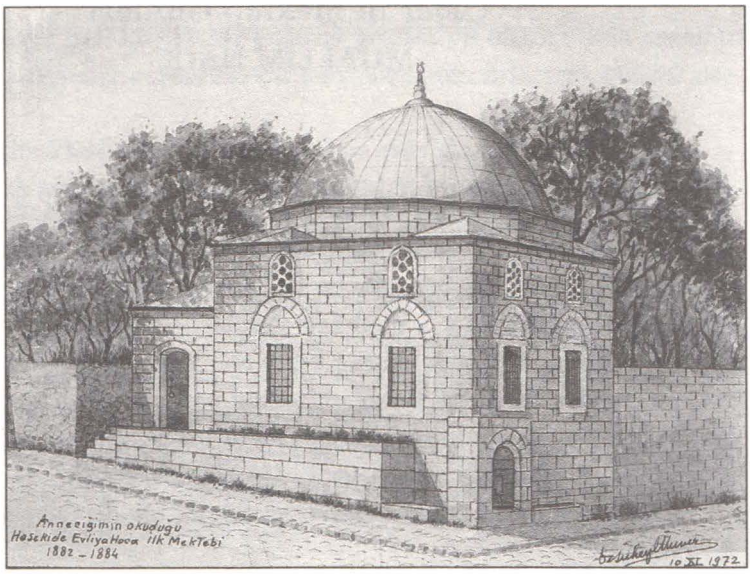

Haseki'de çift katlı, çeşmeli ve geniş bahçeli Evliya Hoca Sıbyan Mektebi (Süheyl Ünver).

beğendi! Gülümseyerek dedi ki:

– Getir, sana ben de bir satır yazı yazayım. Bakalım hangimiz daha iyi yazıyoruz. Beybaban söylesin.

Hiç unutmam: Kendisine hokka, kalem ile beraber bir tabaka sarı kâğıt takdim ettim. Şu satırları yazdı:

Yâ huliyye'l-bâl, kad belbelet bi'l-bâli bâl.

Bunu benim okuyamıyacağımı bildiği için bir kaç kere de okudu. Âhenk-i inşadı pek hoşuma gitti. İhtimal ki ömrümde birinci defa işittiğim mısra budur.

O kâğıdı uzunca bir zaman sakladım. Teessüf ederim ki muahharan zayi ettim.

Sabahları bizi kalfa alır, mektebe götürürdü. Boynumdaki süslü cüz kesesine baktıkça sevinirdim. Mektep, hususiyle Hoca Efendi gözümün önüne geldikçe keyfim kaçardı. Pek korkardım. Nasıl korkmayayım? Hoca Efendi'nin önünde ileriye doğru uzatılmış olan iki-üç arşın tûlündeki sopalar, başı ucunda asılı olan kayışlı falakalar dehşetli idi. Bu falakaların bir de zincirlisi var idi!

Hoca Efendi beni takriben üç sene zarfında iki defa falakaya koşturdu. Ayaklarıma üçer değnek vurdu. Vurduğu yerde gül bittiğini görmedim, fa-

kat hiç şüphe etmem ki hicap ve ıztırapdan çehrem gülgûn olmuştur.

İstediğim vakit Kıztaşı Helvacısı'ndan para vermeksizin şekerli leblebi, kestane vesaire alırdım. O zaman dükkânın sahibi Salih Ağa nâmında bir adam idi. Tebessüm ederek bana istediğim şeyi verirdi. Peder kendisine tenbih etmiş imiş. İftihar ederdim.

Bir gün her neden ise mektebe gitmedim. Ertesi gün gitmek mümkün mü? Korku bırakmıyor. Hoca Efendi "Dün nerede idin?" derse ne cevap vereyim? Yine gitmeyeceğim. Valide bu halimi pedere söylemiş. Sabahleyin peder dedi ki:

– Haydi bakayım! Keseni boynuna tak. Bu gün seni mektebe ben götüreceğim.

Ne denilir? Hemen hazırlandım. Bir taraftan da pederden korkmağa başladım. Çünkü birkaç gün evvel akşamüstü dükkândan avdetinde yukarıda tarif ettiğim çeşmenin karşısındaki köşebaşını dolaştığı sırada ben kendisini köşe penceresinden gördüğüm gibi süratle aşağı inerek sokakta istikbâl ile:

– Baba! Bana ne getirdin? dediğimde beni şiddetlice bir surette azarlamış ve kapıdan girince, bir daha öyle yaparsam döğeceğini söylemiş idi.

Beni bu harekete sevk eden ne idi bilmem. O zamana kadar öyle bir şey yaptığım yok idi. Pederin yanı sıra *beyne'l-havf ve'r-reca* değil, *beyne'l-havfeyn* yürümeğe başladım. Acaba beni götürüp de falakaya mı koşturacak. Ya kendisi de döğerse!...

Mektebin bulunduğu sokağa girdik. Bütün bütün yüreğim titremeğe başladı. Peder hiçbir şey söylemiyordu. Kapıya sekiz - on adım kalınca birden bire dedi ki:

– Şimdi seni Hoca Efendi'nin eline vereceğim.

Ben ağlarcasına bir tavr-ı müsterhimâne ve hazin bir ses ile dedim ki:

– Bana yazık değil mi babacığım!

Dikkatle yüzüme baktı. Hemen eğildi, Ömer'ini kucağına alıverdi.

Kapının parmaklığını açarken yine dikkatle yüzüme bakarak dedi ki:

– Korkma oğlum! Ben seni döğdürmem.

Hoca Efendi bizi görünce:

– Buyurun Ali bey! diye beşaret gösterdi.

Hoca Efendi ayağa kalkmaktan müteezzî olacak surette ma'lûl idi. Zannederim ki çocukları mektepten saat onbiri geçmeksizin âzad etmemesinin esbabından biri de kendisinin bu hâli idi.

Peder beni kucağından indirdi. Hoca Efendi'nin elini öptükten sonra yerime gittim, minderime oturdum.

Hoca Efendi pederi yanına aldı. Koca şâkirdiyle mütebessimâne konuşmağa başladı. Ben keseyi boynumdan çıkardım, dersimi açtım ama gözlerim onlardan ayrılmak istemiyordu. Pederin evvelce ettiği vaad ile Hoca Efendi'nin o zamana kadar görmediğim tebessümünden teselli bulmakla beraber pek de emin olmamakta idim.

Peder biraz oturduktan sonra kalktı, gitti. Bende korku teceddüd etti. Artık Hoca Efendi'ye doğru bakamıyordum. Hele o müthiş günü selâmetle geçirdim! Akşamüstü eve büyük bir sevinç ile avdet ettim.

Hoca, mektebe giden oğlu ve çocukları ile.

Sonra peder benim kendisinden ne surette istirham ettiğimi valideye nakl ile demiş ki:

– "Bana yazık değil mi babacığım!" deyince yüreğim yandı. Az kaldı çocuk gibi ağlamağa başlayacak idim.

Şimdi mektebin önünden geçtikçe teessürüm tazelenir. O sopalar, o falakalar ne idi!

Bundan bir hayli zaman evvel yine oradan geçiyordum. Yeşil sarıklı bir efendi mektebin kapısından girmek üzere idi. Yüzüne bakınca belki yirmi seneden beri kendisini görmemiş olduğum halde hoca-zâdemiz ..... Efendi olduğunu tanıdım.

Bize hüsn-i hat talim ederdi. O bana doğru bakmadı. Bakmış olsa da tanıyamazdı. Mektebe girerek kendisiyle biraz konuşmak hatırıma geldi. Kapıya doğru bir - iki adım attım. Kendi kendime:

– Bir mektep darü'l-musahabe olamaz. Haydi birkaç dakika için oluversin diyelim. Kendisine ne söz bulup da söyleyeceğim? "Ben filânın oğluyum. Mektebinizin pederiniz zamanında yetiştirmeye çalıştığı çocuklardanım. Hey gidi zamanlar!" diye lâkırdıya başlamak elbette soğuk düşer. "Pek güzel nasılsınız bakalım? Ne memuriyette bulunuyorsunuz?" derse "Çok şükür iyiyiz"den sonrasını getirebilir miyim? Kendisine vesile-i mülâkat olmak üzere bir hediye takdim etmeliyim ki sıkılmıyayım, dedim. Yoluma devam ettim.

Zannederim ki mektebimiz bir hayli zamandan beri başka hâle girmiştir. Bizim vaktimizde müthiş idi. Falakaya koşulan büyücek çocukların tabanlarına şiddetli değnekler indikçe bizim gibiler için titrememek imkânda değil idi.

Bir defa biradere bu halden şikâyet ettim. Korkmakta olduğumu söyledim. Bana biraz teselli verdikten sonra dedi ki:

– Onun kolayını bizim amca bulmuş. O da onyedi - onsekiz yaşına kadar bu mektebe devam etmiş. Sen bizim amcanın hikâyesini bilmiyor musun? Pek kurnazdır pek! O bizim peder gibi temkinli değildir. İşte bunun için bir yerde oturmuyorlar ya! Bak sana o hikâyeyi söyleyeyim.

Birader böyle dedikten sonra bir kere kahkaha ile güldü. Ben, ne söyleyecek diye dikkatle yüzüne bakmağa başladım. Dedi ki:

– Hoca Efendi'nin başı ucundaki kayışlı falakayı biliyorsun ya! İşte bizim amca birgün onu koparmış kaçmış. Ama bak nasıl yapmış: Hoca Efendi abdest almağa gideceği vakit evvelâ önündeki sıranın üzerine bir mendil yayar. Ondan sonra başından kavuğu çıkarır, onun üstüne kor. Sâde takke ile gider. Bir gün yine böyle kavuğunu çıkarmış, oraya koymuş, abdest almağa çıkmış. Bizim amca hemen koşmuş, evvelce hazırladığı bir kuşu kavuğun altına koyuvermiş. Yine gitmiş yerine oturmuş. Güya dersine çalışmağa başlamış. Hoca Efendi gelmiş, kavuğunu giymek için yerinden kaldırır kaldırmaz, içindeki kuş "pırr!" diye uçmuş. Hoca Efendi'nin pek ziyade canı sıkılmış. "Bunu kim yaptı?" diye çocuklara sormuş. Bizim amcayı gülmekte olduğu halde göstermişler. "Yine mi Tahir! Getirin, yıkın!" demiş. Büyük çocuklardan birkaçı kendisini yakalamışlar, Hoca Efendi'nin huzuruna getirmişler. "Aman Hoca Efendi! Ben yapmadım! Günahıma girmeyiniz!" diye yalandan yalvarmağa başlamış. Hoca Efendi dinler mi? Muttasıl "Yıkın!" der imiş. Gittikçe hiddeti artmış. Nihayet bunu yıkmışlar. O kayışlı falakaya koşmuşlar. Seyret şimdi

bizim amcanın kurnazlığını! Meğer evvelden başına geleceği biliyormuş. Kayışı keserek balmumu yahut çam sakızı gibi bir şey ile yapıştırmış imiş. Ayaklarını sarstığı gibi kayış kopuvermiş. Gözünün önüne getir: Mektebin kapısı falaka değnek yerine ne kadar yakındır! Oradan bir kere fırlamış. Falakanın iki ucu tutanların ellerinde kalakalmış... Kapıdan yıldırım gibi çıktığını görmüşler. Tahir'i bir daha bulabilirsen bul!

Ben bizim amcanın şu maharetine hayran oldum. Birader mülâhaza yollu dedi ki:

İşte öteki zincirli falaka galiba bu vak'adan sonra meydana çıkmış.

Birader beni bazen ziyadece taltif ederdi. Söyleşir, gülüşürdük. Güreştiğimiz bile olurdu. Bir gece pederin yanında oturmadık. Başka bir odada söyleşmeğe başladık. Benim hatırıma amcamın vak'ası geldi. Dedim ki:

Ağabey! Amcamın hikâyesini bana bir daha söylesen ne olur?

Gülerek dedi ki:

– Bir hikâye kaç kere söylenir? Bir kere söyledim ya! Elverir. Bizde hikâye bir değil. Başkaları da bulunur.

Ben başkasına da razı oldum. Şu vech ile söyledi:

– Hoca Efendi'nin yanındaki pencereden bakılsa karşısında uzun bir sokak, bu sokağın müntehâsına yakın sol tarafta da hâlî bir arsa görülür. Hoca Efendi'nin hanesi bu arsaya nazır olduğundan oraya süprüntü döküldüğünü istemez. Mektepte yerinde otururken arasıra başını çevirerek oraya doğru bakar. Bir gün yine böyle baktığı esnada birisinin küfe ile oraya süprüntü dökmeğe geldiğini görür. Derhal iki - üç büyük çocuk gönderir. Herifi getirir. Biçare bir doğramacı kalfası imiş. Hoca Efendi buna birçok darıldıktan sonra getirenlere [falakaya] yıkılmasını emr etti. Başka bir - iki çocuk da hemen falakayı indirdiler. Getirenler küfe sahibinin kollarından tuttular. Herif işin fenalaşacağını anladı. Kendi lisanınca yalvarmağa başladı. Hem boynunu bir tarafa eğerek hem de Hoca Efendi'nin yüzüne bakarak:

– Aman ağa, kölen olanı! deyiverdi. İnsanın hem güleceği hem acıyacağı gelirdi. Bir daha oraya süprüntü dökmeyeceğine beş - on kere yemin etti. Tövbeleri de başka.... Kötek yemekten böyle kurtulabildi. Küfesi arsada kalmış idi. Hoca Efendi:

– Bunu götürün. Döktüğü süprüntüyü yine küfesine doldurun. Oradan def edin, tenbihiyle herifi yine evvelki çocuklara teslîmen gönderdi.

Bunların reisi ve en tuhafı ... Bey idi. O söz söylerken karşısında bulunan için gülmemek mümkün olmazdı.

Avdetlerinde, beye:

– Nasıl oldu? diye usul ile sorduk. Arsada ne kadar süprüntü var ise hepsini herifin küfesine doldurttuğunu, birkaç kere de şişman ... Efendi'yi küfenin üzerine bindirip iyice çiğnettiğini, hele kendisini mektebe getirirlerken herifin bunlara ne yolda yalvardığını bir surette nakl etti ki, kahkahamızı bir türlü zabt edemedik. Öteden değnek patırtısıyla karışık şöyle bir ses geldi:

Refik Halid Karay mektebe başladığı yıl (1894).

– Mehmed, şimdi ha!

Meğer Hoca Efendi bize dikkat ediyormuş. Bu korkunç nidanın üzerine ne gülme kaldı, ne bir şey. Hemen başlarımızı eğdik, derslerimize çalışmağa başladık. Az kaldı bir belâya çatacak idik.

Birader hikâyeyi bitirdikten sonra dedi ki:

– Ben orada neler çektim! Sen yine ehven zamanına rastladın. Şükr et kardeşim!.. Hoca Efendi bana derslerini öğretmekliğim için birtakım acemi çocukları gönderirdi. "Öğretemem" diyemezsin. Ben bunlardan usanmış olduğumdan işin kolayına bakardım. Müstaid bir çocuğu çağırır, onu okutmakla meşgul olurdum. Hoca Efendi burasını sezerdi. O çocuğu dersini vermek için kendi huzuruna çağırırdı. Bana yine bir acemi çocuk gönderirdi. Der idi ki:

– Dersini öğret de onunla beraber sen de buraya gel!

Burası beni bitirirdi. Bilir misin? Dersini öğrenmek ihtimali olmayan öyle bir çocukla Hoca Efendi'nin huzuruna gitmek tehlikelidir.

– Niçin öğrenmedin? diye onu döğmez.

– Niçin öğretmedin? diye seni döğer. Çocuğun dersi de ne? Bir yahut iki kelime. Meselâ "ve ce'alnâ". Elinde cüz'ü de yok. Yalnız bir yaprak var. Onun da birkaç yeri yırtık. "Ve ce'alnâ"nın iki tarafına iki balmumu yapıştırılmış. Bir ağızdan:

– Vav üstün ve. Cim üstün ce.

– Kaç kere tekrar eder! Bir de çocuğa:

– Yalnız sen oku bakalım! dersin. Başlar:

– Vav üstün ve.

İşte o kadar. Alt tarafı yok. Bazı kere onu da unutur.

– Vav üstün ve.

Yerine:

– Başı ne? der.

Şimdi ne yaparsın. Böyle birçok uğraşılır. Hâsılı: Çocuk dersini öğrenemez. Hoca Efendi de:

– Getir onu buraya, diye emr eder.

Ben dedim ki:

– Hoca Efendi bunun için seni hiç döğmedi mi ağabey?

Birader sözüne şöyle devam etti:

– Kaç kere!...Huzuruna öyle şakirt götürmenin usûlü vardır. Gidince şakirt oturur. Cüz'ünü yahut yaprağını Hoca Efendi'nin önündeki sıranın üzerine kor. Kalfa da onun yanıbaşına gayet tetik bir surette diz çöker. Çünkü şakirt yanıldıkça mutlaka değnek kalfanın omuzuna iner. Dediğim gibi gayet tetik durmalı. Hemen değnek inerken fırlayıp kaçmalı. Başka türlü hiç kurtuluş yoktur. Kaçarken insanın ayakları oraya uzatılmış olan sopalara ilişirse tekerlenmek de vardır. O vakit değnek omuza değil, sırta iner. Herhalde değnek yemeden kaçmak mümkün değildir.

Bu sırada birader biraz hiddetlenir gibi görünerek dedi ki:

– Bu nasıl şey Allah aşkına! Biz buraya okumağa mı geliyoruz, yoksa dayak yemeğe mi? Yarabbi sen bilirsin!

Bu sözler beni mektepten soğutmakta idi. Sabahleyin kalfa evin kapısını çalınca yüreğim oynamağa başlardı. Sonraları biraderin dediği haller benim başıma da geldi, fakat bi'n-nisbe hafif idi.

Birader sözünü şu fıkra ile tamamladı:

Tahammül olunacak şey değil. Pedere şikâyet ettim. Artık öyle çocuk okutamıyacağımı söyledim. Peder bir gün gitmiş, dediğimi Hoca Efendi'ye söylemiş, mümkün ise bu hizmetten affolunmamı rica etmiş. Hoca Efendi demiş ki:

– Biz ona kendi istifadesi için şakirt veriyoruz. Şikâyet mi ediyor? Okuttukça zihni açılır. Teşekkür etsin!

– Ne tuhaf cevap! Yüz elli kere "vav üstün ve" demekle, bi-gayri hakkın değnek yemekle zihin mi açılırmış.

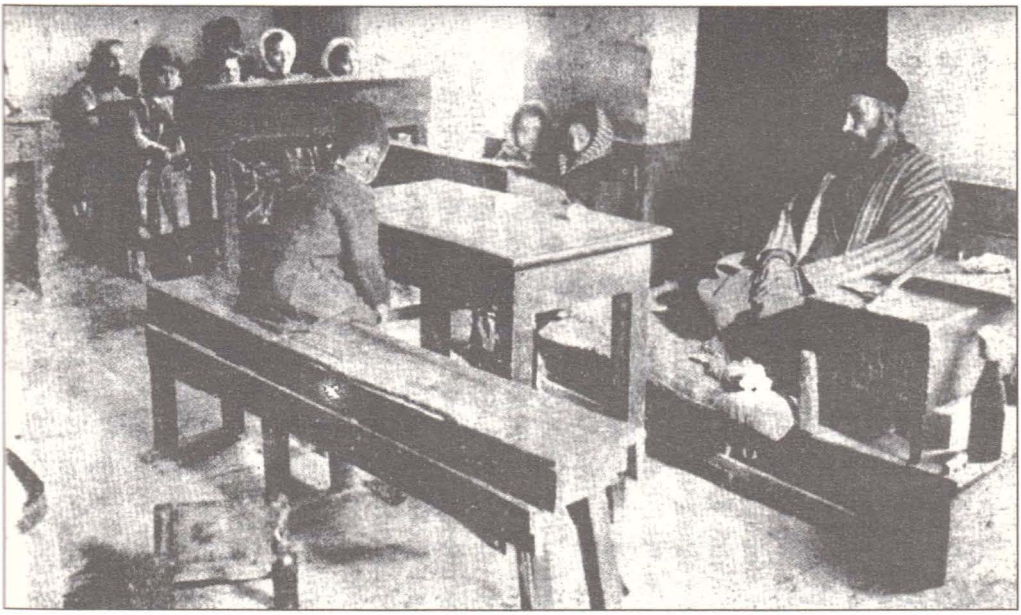

Tanzimat sonrasında sıraları olan ve kız erkek karışık bir mahalle mektebi.

Birader bana okuyup yazmak cihetlerince pek çok muavenette bulundu. Uhuvvete bir de hakk-ı ta'lim ilâve eyledi. Parmaklarımı ihtimam ile düzeltir, kalem nasıl tutulmak lazım geleceğini güzel güzel tarif ederdi. Mektebimizde bizim gibi çocuklara kat'â Türkçe ders verilmezdi. Kur'ân-ı Kerim'i hatm etmiş olduğum halde mektepte Türkçe bir kelime bile okumamış idim! Halbuki birader bana evde *İlmihal* ve *Birgivi Risalesi* okuturdu. Bir parça Türkçe okumağa o sayede alışmış idim.

Bir aralık evde elime Türkçe basma bir kitap geçti. İbrahim Edhem (kuddise sirruhu) ile oğlunun hikâyesini şâmil idi. Hatırımda kalan hulâsa-i meâl şudur.

– Müşarünileyh İbrahim Edhem ilhâm-ı ilâhî ile Belh padişahlığını terk ederek ve derviş kıyafetine girerek Mekke-i Mükerreme'ye gitmiş, mücâvir olmuş. Belh'den ayrıldığı vakit pek küçük bir oğlu var imiş. Büyüyünce validesine pederini sormağa başlamış. Validesi müşarünileyhin Belh'den ne suretle çıktığını hikâye ettikten sonra şimdi Mekke'de bulunduğu haber alınmakta olduğunu söylemiş. Çocuk pederini görmek arzusuyla kalkmış, Mekke'ye gitmiş. Orada bir takım dervişler görmüş. Pederinin nerede olduğunu sual etmiş.

– Şu tarafa doğru gitti. Bekle şimdi gelir, demişler.

Biraz sonra o taraftan arkasına bir yük odun yüklenmiş bir dervişin gelmekte olduğu görülmüş. Beriki dervişler çocuğa:

– İşte aradığın geliyor! demişler.

Çocuk koşarak babasını istikbâl etmiş. O da oğlunu tanımış. Birbirlerine sarılmışlar, öpüşmüşler, ağlaşmışlar.

Bu hikâyenin içinde İbrahim Edhem ile oğlu taraflarından muhâtabe suretinde yazılmış şiirler de var idi. İbrahim Edhem lisânından söylenilen parçadan yalnız şu beyit hatırımda kalmış:

Beni dervişlere sordun
Ne yarde olduğum bildin.

Oğlu tarafından yazılan parçadan ise galiba dört mısrada bir tekerrür etmekte olan:

Odun çeken babacığım

mısraından başka bir şey der-hatır edemiyorum.

Bu hazin vak'a beni fevkalâde müteessir etmiş idi. Şimdi daha ziyâde ediyor. Bir aralık o mısraı vird-i zeban edinmiş idim. Hatta peder bazen:

– Nasıl oğlum? Söyle bakayım!

der, bana:

– Odun çeken babacığım!

dedirir, mahzuz olurdu.

Sonra nerede kaldığını bilmediğim ve şimdiye kadar başka bir nüshasını görmediğim bu kitapta Muhammed b. Hanefiyye hazretlerine mensup diğer bir hikâye daha vardı.

Arasıra beni peder de okuturdu. Bir gece:

– Mushaf-ı şerifi al da buraya getir dedi. Aldım, öpüp başıma koyduktan sonra mahfazasından çıkardım, yanına götürdüm. Kendisi de kemâl-i tazim ile aldı, öptü, başına koydu.

– Dersini bul, diye Mushafı bana iade etti.

Bu Mushaf yukarıda hâlâ nezdimizde mahfuz olduğunu beyan eylediğim Mushaftır.

Açtım, buldum. Dersim "Sure-i Târık" imiş.

– Oku Ömer'im! dedi.

Te'avvüz ve Besmele'den sonra sûre-i şerifenin evvelinden heceliyerek bir-iki kelime okudum. Pek iyi okuyamıyordum. Kendisi ağır ağır

okumağa başladı. Ben de onunla hem-zeban oldum.

"Ve's-semâi ve't-târık. Vemâ edrake me't-târık. en-Necmu's-sâkıb" [Meali: "Göğe ve gece ortaya çıkana and olsun; gece ortaya çıkanın ne olduğunu sen bilir misin? O, ışığıyla karanlığı delen yıldızdır" (86/1-3)] kelimât-ı mubârekesini yedi-sekiz defa tekrar ettik. Ben artık oraya kadar dürüstçe okumağa başladım. Ezberlemiş idim.

Galiba dersim bu kadar imiş. Sûrenin alt tarafını okuduğumuz hatırıma gelmiyor. Pederin o mukaddes kelimeleri teşkil eden sadası henüz kulağımdadır.

Sekiz-on defa okudum. Peder:

– Aferin oğlum! Daha güzel okumağa gayret et, İnşâallah siz benim gibi kalmazsınız, Kur'ân-ı Kerim'in manâlarını da güzelce anlarsınız dedi.

Muallim Naci, *Ömer'in Çocukluğu* (*Sünbüle* içinde)
İstanbul A. Asaduryan Matbaası 1307, s. 163-90;
M. Ertuğrul Düzdağ'ın Latin harfleriyle neşri;
İstanbul Cağaloğlu Yay. 1969, s. 29-44.

Benim Mekteplerim

HALİDE EDİP ADIVAR

MAHMURE Abla'nın gelişi, âdeta bayram gibi bir şey oldu. Bu ateşli abla, Refet'e de Halide'ye de sımsıkı sarıldı, öptü; fakat ikisine karşı da bir büyük ablanın hâkim vaziyetini aldı, öteye beriye koşturdu durdu. Halide'nin oyuncaklarını kırar, kedi gibi ağaçlara tırmanır, herkesin taklidini yapar, yaramazlığı ile bazan salim Haminneyi bile ağlatırdı. Kemal Dayı ona "Allah'ın belâsı" derdi. İşte bu Mahmure Abla bir gün Halide'nin elinden tuttu. Refet'in gittiği, karşıdaki mescide bağlı olan mahalle mektebine sürükledi. Bu mektepte gördüğü sahne Halide'nin hafızasına büyük bir kudretle hakkedildi. Bu mektep, erkek çocuklara mahsus idi, azat zamanı caminin önünü altüst eden çocukların kıyamet kopardıkları, bir didişme manzarası yarattıklarından dolayı Halide, o tarafa hiç gidemezdi. Bu defa ders esnasında Mahmure Abla onu oraya soktu. Dershanenin kapısına kadar götürdü. Kapı açıktı, içeride şöyle bir hareketli manzara göze çarpıyordu:

Yerde bir sürü çocuk yer minderlerine oturmuş, önlerinde rahleler, mütemadiyen eğilip oturuyorlar. Kapının karşısında yüksekçe bir yer minderinde, yeşil sarıklı bir hoca efendi. O da, öne arkaya aynı ahenkle sallanarak oturuyor. Arkasındaki duvara dayalı, ucu tavana değen bir değnek. Halide'nin gözleri bu değneğe saplandı kaldı. Arkada oturan çocuklar arasında bir ses mi oldu, ne oldu, Hoca Efendi hemen bu değneği eline aldı ve en arkadaki çocuğun kafasına nişan alarak bir yılan sürati ile indirdi.

Evet, Hoca Efendi yerinden kalkınadan ikide birde bu uzun değneği, gürültü yapmaya cesaret eden herhangi bir rahle başındaki çocuğun kafasına indiriyordu. İşte bu manzaranın hatırasından dolayı, küçük kız mektebe gitmeden okutulup yetiştirilmiş olmasından çok memnundu. (...)

Bu günlerde Haminnenin yatağı başında, bana okuma öğretmeleri için uzun uzun vızladım. Haminne ise: "Baban kızımı yedi yaşından evvel okutmam diyor. Ben üç yaşında başladım; bizim günlerimizde yedi yaşındaki çocuklar hafız bile olurlardı" diyordu. Fakat bu vızıltıyı ben

hemen her gece devam ettirdim. O da babamı sıkıştırmış olacak ki babam da beş yaşımı bitirince okumama muvafakat etmiş. Bu muvafakat derhal evde bir mektebe başlama hazırlanması doğurdu. O günlerde mektebe başlama merasimi çok cazipti. Kızlara ipekli, süslü esvaplar giydirirlerdi, göğüslerine sırma işlemeli içlerinde elifba cüz'ü bulunan keseler asarlar, arabaya bindirirler, ayaklarının altına ipekli bir yastık koyarlardı. Başlanacak mektebin çocukları, arabanın arkasından gelirler ve öndeki büyük çocuklar ekseriyetle:

Şol cennetin ırmakları,
Akar Allah deyu deyu.
Cennette huri kızları,
Gezer Allah deyu deyu!

diye çocukluğumuzun en meşhur ilâhîsini söylerler, her mısraın arkasından küçükler de "âmin, âmin" diye alaya katılır ve gırtlaklarını patlatıncaya kadar bağırırlardı. Sokaklarda alay geçerken başka çocuklar da sürüye katılır, mektebe kadar giderler. Mektebe başlayacak çocuk, hocanın elini öperek elifbayı tekrar ederdi. Ondan sonra bütün çocuklara lokma ve çil para dağıtılırdı. Artık ertesi sabahtan itibaren mektebin kalfası gelir, mahallenin mektebe giden diğer çocukları ile birlikte onu da alır mektebe götürürdü.

Bu alay, düğün merasimi kadar mühim sayılır, aileler çok para sarfeder ve Osmanlı devrinin sisteme bağlı içtimaî yardım hissine uyarak, o mahallenin birkaç fakir çocuğu da mektebe verilir, masrafları görülürdü. Bu alaylar bende büyük bir heyecan uyandırır, fakat arabanın içine oturup, üzerime dikkati çekmek beni korkuturdu. Çok şükür babam da beni evde okutmaya karar verdi.

Evde bir hoca tuttular, başlamak merasimi de evde yapıldı. Babamın Saray arkadaşları ile birlikte bütün erkek komşulara bir ziyafet çekildi. Haminne, kıyafetim için bu defa kendi sözünü yerine getirdi. Kısa etekli esvaplarla bu iş olamaz; lâcivert entari ile evde dahi olsa böyle bir mübarek merasimin yapılamayacağına inanmıştı. Bana, gayet güzel, çiçekli, şampanya renkli, topuklara kadar uzun entari ile bir de aynı renkli tülden başıma bir örtü hazırlandı.

Başımdaki örtü, o gün Saraylı Teyze'nin göğsüme taktığı bir elmas iğne ile kendimi aynada çok acayip buldum. Fikriyar: "İnşallah gelin oldu-

Usûl-i Savtiye Üzre Altun Elifba kitabının kapağında kadın hoca ve talebeleri. İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1926.

ğunu da görürüm, eteğini ben tutarım" diye ağlayarak dua ediyordu.

Bu resmî günün havası Mahmure Abla'yı da ağırlaştırmıştı. El ele salona girdik, bir genç hafız Kur'an okudu, Hoca Efendi'nin önündeki rahleye diz çöktük. Odadaki kalabalık içinde elifbayı yüksek sesle tekrar etmek beni şaşırttı, ayağa kalktığım vakit Hoca'nın elini öpmeyi unutmuştum.

Evlenme, bayram, hatta mektebe başlama. Hulâsa başka memleketlerde coşkun bir sevinç gösterisine vesile olabilecek merasimler bizde daima hüzün yaratıyor. Kadınlar mutlak ağlıyor, erkekler huşu ifade eden bir tavır takınıyorlar. Evet, başkalarına sevinç veren şey bize hüzün veriyor.

Hoca, akşamları selâmlıkta bizi okutmaya geliyordu. İki tarafında mum yanan rahlede, her gece Kur'an okumaya çalışıyordum. Çünkü bize kıraat okutmadılar. Mamafih Kur'an'ın ahengi bana çok haz veriyordu. Hocamız Makedonyalı bir muhacirdi. Ailesiyle evimizin arka tarafında bir evde oturuyor, gündüzleri Uzuncaova'daki bir iptidaî mektepte muallimlik ediyordu. Mahmure Abla, Cavide Hanım Mektebi'ndeki, kulak çekme ve değnek cezasının bu hoca tarafından verilmesi imkânı olmadığını görünce, zaman zaman azıtır ve çok yaramazlık ederdi. Hoca Efendi'nin: "Mimure yirsin a" diye yaptığı tehditlerin tahakkuk etmemesi onu odada top oynamaya kadar götürürdü.

Ben, biraz söker sökmez Saraylı Teyze'nin odasına, Fikriyar kitap tozu alırken gider, benim yerinden dahi kımıldatmaya gücüm yetmeyen *Afrika Seyahatnamesi*'ni yere indirtir, kendim de yere uzanır, gözlerim ağrıyıncaya kadar yazıları sökmeye çalışırdım. Bu, üstünsüz esresiz

Türkçe, bana hiç anlamadığım Kur'an'ı okumaktan daha zor geliyordu. Ben *Seyahatname* ile uğraşırken Fikriyar yanıma çömelir, Kafkasya'dan Adapazarı'na nasıl hicret ettiklerini, kabilenin beyi tarafından İstanbul'a nasıl bir Mısırlı ailenin yanına satıldığını anlatırdı. Bütün bu hikâyelerin zihnimde en çok yer eden tarafı Adapazarı'nda, ay ışığında, mısır tarlalarında dolaştıklarından bahsettiği periler olmuştur. Fikriyar onları gözü ile gördüğüne yemin ederdi. Bu Çerkez, peri tarlalarına gider: "racikaki, racikaki" diyerek dirseğine kadar ölçtüğü kocaman mısırlar "mecküz, mecküz" diye boyuna kadar ölçtüklerinin yanında hiç kalırmış. Nasıldı diye sorunca, sağ memesi sol omuzunda, sol memesi sağ omuzunda, saçları ay ışığında pırıl pırıl yanan bir dev karası hayalini canlandırırdı.

Ben, *Afrika Seyahatnamesi*'ni sökmeye çalışırken, aynı kütüphaneden Mahmure Abla el yazılı, üstünlü esreli *Serencam-ı Mevt* adlı bir risâle çıkardı, elime tutuşturdu. Okuması tabiî *Seyahatname*'den daha kolaydı. Maalesef ben de okudum. Maalesef diyorum, çünkü kafamın ta çocukluk günlerinden beri, okuduklarımdan, gördüklerimden, bazan büyük bir haz, bazan da büyük bir işkence hâlini alan çok realist resimler çıkarmak âdeti vardır. Eğer ressam olsaydım dimağımda biriken bu hayallere şekil verir ve içimi boşaltırdım. Fakat bu sahada hiçbir zaman doğru düsüt iki çizgi çizemeyecek kadar beceriksiz ve kuvvetsiz doğmuşum. *Serencam*, Azrail'in can almaya geldiği andan itibaren ahıret seferini bütün teferruatıyla anlatıyordu. İyi insanların Allah'a ruhu gaşyeden bir hisle kavuşması, günahkâr ruhunun koparılmasındaki zulüm ve azabı, âdeta şahsî tecrübeye dayanan bir realizm ile ifade ediyordu. Sonra mezardan, herkes çekildikten sonra, imanını deneyen melekler karşısında günahkârların cevap verememesine karşılık, tepelerine inen darbeleri anlatıyordu. Nihayet vücudunu dolayan yılanlar... Bu hayaller beni her gece taciz etti. Gece yarısı yataktan fırlar, etrafımın bir toprak hapsi olup olmadığını anlamak için, kollarımı etrafa uzatırdım. Her ateşli hastalıkta yılanların vücudumu sardığını rüyamda görürdüm.

Kitabın son ve belki de canlı ve kudretli sahnesi, ölülerin mezarlarından kalkıp ahrete hüküm giymek üzere gidişleri idi. Bilhassa günahkârların sınıflara ayrılması, her sınıfın şekil ve şemâli korkunçtu... Mahmure Abla mütemadiyen bir sınıf günahkârların şeklini tekrar eder dururdu. Bu sınıf, fitneler sınıfı idi. Bunların dilleri enselerinden dışarı çıkartılmıştı. Tabiî, Mahmure Abla bunu bana sigara içtiğini kimseye söylememem için yapıyordu.

Hafızamda yer etmiş olan birkaç mısra, ölülerin cehenneme gidişlerinin kuvvetli bir tarifidir.

Kimi maymun suretinde, el aman,
Kimi çukur gözlü, boynuzlu ola,
Kimi karışık iç yüzlü olan,
Kara yüzlü ola, gözü gök,
Kiminin eli, ayağı yok,

Kimi kokar leş gibi bed-fiil,
Kimisinin karnı şiş, dağlar gibi,
Kusa kusa gider, ağlar gibi,
Kiminin dili çekilmiş ensesinden.

Mamafih bu korkunç tablonun birkaç iyi noktası da vardır. Meselâ bir karınca dahi taşlamanın günah olduğunu söyler. Bir de Sırat Köprüsü'nden geçen insanların mevkii ve cinsleri dikkate alınmaz, âdeta bu-

Resne'de modern bir inâs (kız) mektebi. Talebelerin hepsinin başı açık, hanım hocanınki kapalı.

günkü içtimaî durumun, demokratik rejimin ifadesi olan birkaç mısraı daha vardır:

Sonra gidenler Sırat üzre kamu,
Sırat'ın altı değil mi tamu?
Bu erkek, bu dişi demeyeler,
Yani bu sultan kişi demeyeler.

Günahkârların karanlık sahasından bahsederken burada ben de ilk günahımı anlatacağım. Bu günahı Şayeste ile paylaştık. Bana bir gün onun da gizli gizli sigara içtiğinden ve sigaranın zevkinden bahsetti; tütünü nerede bulduğunu sorunca Büyükbabanın dolabından aşırdığını söyledi. Beraberce, Büyükbaba selâmlıkta iken odasına gittik, dolabından tütün aşırdık. Nasılsa, sigara kâğıdı almayı unutmuştuk. Bu hareket içimde o kadar kötü bir akis uyandırdı ki tekrar gidip kâğıt aşırmaya muvafakat etmedim. Tütünü bayağı kâğıda sarmaya da Şayeste muvafakat etmedi. Mahmure Abla bebekleri karıştırırken bunu bulmuş olacak.

Ertesi sabah, Mahmure Abla Büyükbabamın beni bahçede beklediğini söyledi, elimden tuttu götürdü. Büyükbaba setin üstünde elleri arkasında dolaşıyordu. Mahmure Abla'ya çekilmesini işaret etti ve bana elini öptürmedi. Ne söyledi bilmiyorum, fakat söylediklerinin her kelimesi içime iğne gibi battı. Ne bir söz söyledim ne ağladım ve elini öpmeye teşebbüs etmeden çekildim gittim. Eve girerken herhangi bir insanın küçük ve kötü bir hareketten sonra duyabileceği zilleti tattım. Bu bana *Serencam*'ın verdiği korkuyu da unutturdu. Bu tecrübenin faydalı tarafı herkesin içinde açıktan açığa sigara içebilinceye kadar ağzıma sigara koymamak oldu.

Yine o yaz günlerinde, ilk defa Büyükbabanın kardeşi Veli Ağa'yı, bir akşam bahçede tanıdım. Bütün aile orada idi. Büyükbaba sigarası elinde çardağın altında dolaşıyor, Haminne çiçeklerle meşgul, Fikriyar da yalın ayak, aslanın ağzından kovasını doldurarak çiçekleri suluyordu.

Sıcak, tatlı ve güzel kokulu bir gece. Akşam semasının maviliğinde bir tek yıldız parlıyor. Göğe çok defa bakardım, fakat yıldız denilen ışık haritasını ilk defa o gece idrak ettim. Gözüm gökteki yıldıza saplanmış dururken, Veli Amca arkamdan geldi ve başımı okşadı. Kıyafeti o günkü Anadolu'ya mahsus fesinin etrafında bir abanî sarık, Kemah'ın canlı ve kocaman gözleri, kemerli burnu ve beyaz sakalı gözümün önünde. Tavrı-

1910'larda İnas İbtidaî Mektebi talebeleri erkek hocalarıyla birlikte. Arkalarında taşa kazınmış "Padişahım çok yaşa" yazısı.

nın sükûnu, hareketlerinin yavaş ve tatlı temposu daima aynı yumuşak perdeden gelen sesi, Büyükbabanın fırtınalı ses ve hareketlerine nisbeten rüzgârsız, ılık bir yaz akşamı gibi idi. Mamafih ben ikisini de çok cazip buldum. Veli Amca hem ailenin en yaşlısı olan Büyükbabayı görmek, hem de kurban bayramında evlenecek olan oğluna hediyeler almak üzere İstanbul'a gelmişti. Beni dizlerine oturttu, yüzümü iyice tetkik ettikten sonra Haminneye hitaben: "Yanakları al olsa bizim Keziban'ın tıpkısı" dedi. Garip olarak o günlerde Kemahlı akrabalar beni hiç tanımadığım bu Keziban'a benzetir dururlardı.

Veli Amca beni dizlerine alır almaz parmağımla gökteki yıldızı gösterdim. "Bu nedir?" diye sordum. Veli Amca düşündü. "Ne olduğunu bilemem, yalnız, Allah'ın bu gökleri ve yıldızları bizim için yarattığını biliyorum" dedi. Evet, insanlar için ebedî ateş, azap yaratan, ölüleri yılanlara, çiyanlara yem eden Allah, aynı insanlar için nurların nuru yıldızları da yaratmıştı. Evet, Allah'ın, ona tapmak isteyen her biçare insanın görüşüne göre, bir cephesi vardı.

Veli Amca, iki hafta selâmlıkta kaldı ve eve tatlı bir huzur getirdi. Kemal Dayı'nın hastalığı ve mütemadiyen konuşulan borç ve para sıkıtısı mevzuu âdeta unutulmuş idi. Veli Amca ipekli mintanlar, türlü türlü mendiller, fildişi taraklar hulâsa bir hayli İstanbul metaı ile Kemah'a gitti. Onun gidişi içimde bir boşluk bıraktı. Tek tesellim *Afrika Seyahatnamesi*'ni kendi başıma okuyabilmem oldu.

Yine o günlerde, bir gün Hoca Efendi, Uzuncaova Mektebi'ne bir çocuk başlatacağını söyledikten sonra Haminneden bizi de götürmek için izin aldı. Ablam ilâhîciler, ben de âminciler arasına girdik. Fakirce bir aile olduğu için araba yoktu. Çocuk sadece alayın önünde yürüyordu. Yanımda sarışın bir kız vardı. Ben "âmin" diye bağırmaktan sıkılıyordum. Fakat bu yanımdaki kızcağız bana vazifemi ihtar ediyordu. Uzuncaova yolunun o günlerdeki bostanları, evleri hep gözümün önündedir.

Nihayet mektebe vardık; önümüze bir tencere sulu aşure koydular, elimize birer tahta kaşık sıkıştırdılar. Çocuklar yemeye başlayınca, ablam arkamdan beni çekti: "Sakın yeme" dedi. Hocanın yüzündeki kırgınlık, oradaki fukara çocukları ile aramızdaki mânevî ayrılık bana çok fena tesir etti. O günlerde içimin hep huzursuzlukla dolu olduğunu hatırlıyorum. Galiba artık muhtelif sahnelerin hakiki mânası garip fikirler bana daha az duman içinde görünüyor. Hepsine karşı içimde bir sual işareti var.

Kurban bayramından bir gün önce Haminne beni Eyüpsultan'a götürdü. Oraya bağlı idim. Babam bir erkek çocuğu beklemiş, adını doğmadan Halit koymuştu. Rahmetli, ölünceye kadar bana Halit derdi. Her sene kurban bayramından evvel beni ya babam ya da Haminne oradaki türbeye götürür ve orada bir de kurban keserlerdi.

Eyüp'e giderken Haminne, Hacıbekir'in önünde arabayı durdurur, lokum alırdı. Şekerciye: "Çok yumuşak olsun, yüz on üç yaşında bir ihtiyar hanım için" derdi. Arabada kim olduğunu sorunca: "Hocam, bu günlerde onun duasına çok muhtacım" dedi. Eyüpsultan'da ilk işimiz, belki en eski bir evde en yaşlı bir kadını ziyaret oldu.

Yüzü eski, bembeyaz bir deri gibi bumburuşuk, gözleri yeni doğan bir çocuk gibi, başında ber beyaz örtü. Vücudu kupkuru ve minimini, yastıklara dayanmış oturuyordu. Bu levha bana Havva Hanım'ın yüzlerce yıl pamuk içinde balmumu gibi kuru ve kırışık "Kırımpapa" diye bize tarif ettiği hayale benziyordu. Mamafih bu ihtiyar hatunun -başkalarında sonradan farkına vardığım- ihtiyarlıktan gelme çirkinlikle alâkası yoktu.

Canlı idi, tatlı konuşuyordu, insana yağı bitince kendi kendine sönecek bir kandil hissini veriyordu. Haminneye, çocuk diye hitap ediyordu. Hepimize dua etti. O eski ev bu gün, o ihtiyar kadınla beraber Rembrandt'ın bir tablosu gibi yer etti kafamda.

Ondan sonra, ikindi namazını camide kıldıktan sonra türbeye gittik. Geniş avlunun güvercinleri sıralanmış ötüşüyor, sıra ile dizilen ihtiyar dilenciler o tatlı havaya âdeta basso tutuyorlar gibi.

Türbenin serin ve yeşil loşluğunda türbedar beni üç defa tesbihten geçirdi. Türbenin süpürgesinden parçalar koparark yakıp bana tütsü vermelerini tavsiye etti. Haminne makberin ayak ucunda diz çökerek demir parmaklığına sarılmıştı. Dudakları titriyor, gözlerinden mütemadiyen yaş akıyordu. Haminneyi bu andaki kadar güzel görmemiştim. Türbeden çıkarken niçin ağladığını sorduğumda Kemal Dayı ölmesin diye ağladığını söyledi.

Arife günü Eyüp Türbesi'nde içimi dolduran derin heyecan ve garip huşu zail oldu. O sabah sekiz tane kınalı kocaman koyunun ahırdan melemeleri işitiliyordu. Bahçenin bir köşesinde derin bir çukur kazılmış, Büyükbaba kollarını sıvamış kurbanları kesmeye hazırlanıyordu. Her koyunun kimin için kesildiğini anlattı: "Bu Kemal'in, bu Refet'in ruhu için, şu senin" Benim için bu güzel kınalı mahlûkun kesilmesi içimi sızlattı: "Ne olur Büyükbaba benimkini kesme". Birden bire sesi yükseldi:

– Sırat Köprüsü'nden nasıl geçip Cennete gideceksin? Her ölen, o kıldan ince, kılıçtan keskin köprünün üstünden ancak bu kesilen koyunun sırtında geçer, öbür tarafında bizi bekler.

Bundan sonra Hazreti İbrahim'in hikâyesini uzun uzun anlattı. Rüzgârda dalgalanan beyaz sakalı, yerde çukur kazan kudretli kollarıyla bana Hazreti İbrahim o imiş gibi geldi. Yemekte de Kemal Dayı ile aralarında bu mevzuda şiddetli bir münakaşa geçti. Büyükbaba her erkeğin kendi kurbanını kendi kesmesi lâzımdır, diyordu.

Fakat Kemal Dayı kandan nefret ettiğini söyledi. Buna karşılık Büyükbaba: "Ne olacak hepiniz İstanbul'da doğdunuz, büyüdünüz, hepiniz muhallebi çocuklarısınız" diyordu.

Ertesi sabah "Allahu ekber, Allahu ekber"in o emsâlsiz ahengini, derin ve kalın sesli erkekler tekrar ederken uyandım. (...)

[Üsküdar/Selimiye'ye] taşınır taşınmaz Selimiye Camii imamını bize hoca olarak tuttular. Babam da ailesiyle yazı bizimle beraber geçirmeye

geldi. Şimdi Nilüfer'den sonra Nigâr adlı küçük bir kız kardeş daha peyda olmuştu. Havva Hanım Nilüfer'e baktığı ve onu erken yatırdığı için, artık onun odasına pek gidemiyordum, selâmlıktaki ikinci erkek, daha evvel adı geçen Süleyman Ağa idi. Fakat Büyükbabadan çok daha fazla bir efendi tavrı takındığı için Haminne ondan pek memnun değildi. Mamafih, ben onu, daha doğrusu bütün lalaları, halayık ve hizmetçilere tercih ederdim. Bilhassa Şarkî Anadolu'ya ait peri masalları veya şahsî maceralarını anlattığı zaman ağzım açık kalırdı. Mahmure Abla Süleyman Ağa'nın üç karılı olduğunu nasılsa öğrenmiş, onunla alay eder dururdu. Süleyman Ağa, karılarını pilâv pişirmekteki maharetlerine göre tasnif ederdi. Derdi ki: "Birinci karı pilâvı kuru ve yağı eksik pişirirdi. Pilâv pişirmesini bilir diye methettikleri bir kadın daha aldım. Fakat o daha hasis olduğu için pilâvı daha kuru önüme sürüyor, yağı esirgiyordu. Kırk gün geçmeden bir üçüncüsünü aldım, bu da o kadar yağlı pişiriyordu ki, yağlar bıyıklarımdan sakallarımdan aşağı akıyordu. Bir daha artık evlenmedim".

Süleyman Ağa'dan sonra Eğinli Ahmet Ağa lalamız geldi. Okur ya-

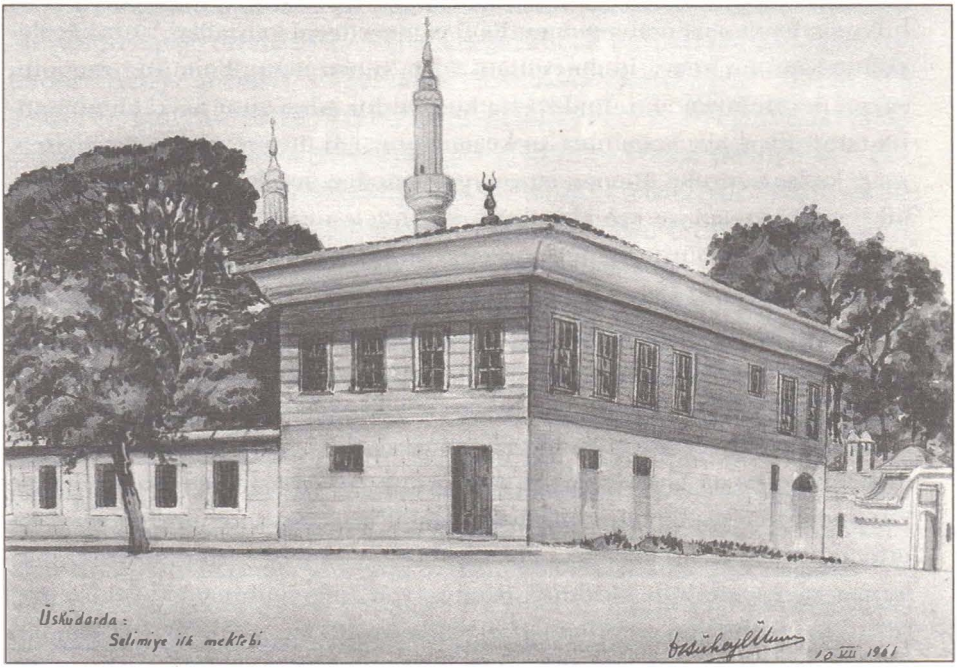

Üsküdar Selimiye'de geniş bahçeli ve ağaçlı mahalle mektebi. Alt katı kâgir, üst katı ahşap. Arkada Selimiye Camii'nin minareleri. (Süheyl Ünver).

zar, kurnaz, efendilerini parmağının üstünde çevirecek bir zekâya malikti. Muhayyilemin inkişafında o başta gelen âmillerden biridir. Her halde içtimaî sanat tarafının inkişafında o büyük bir rol oynadı. Bana Türklerin halk edebiyatını açan odur. Bundan dolayıdır ki daha fazla, garp usulü talime ve yabancı lisana ehemmiyet verilen bir sınıfın muharrirlerinin herhangisinden fazla, Türk Edebiyatının ruhunu kavrayabildim. Yine aynı günlerde yanlış olarak, babam musikiye istidadım olduğunu zannetmiş ve Devlet Efendi isminde bir piyano hocası tutmuştu. Bu yaşta piyanoya başlamak kolay bir iş değildi. İskemlenin üstüne benim için yüksek bir minder korlar, ellerimin cüsseme nazaran büyük olmasına rağmen, parmaklarım bir türlü oktav yapamazdı. Hem piyanoya, hem de başka derslerime beni hep Saraylı Hanım Teyze çalıştırırdı. Fakat benim en çok sevdiğim şey, Ahmet Ağa ile Karacaahmet Mezarlığı etrafında ve Haydarpaşa'ya uzanan geniş çayırlıklarda dolaşmaktı. Ahmet Ağa tam üç sene yanımızda kaldı. Daima hikâyeler okurdu. Bunlardan birincisi beni çok cezbeden Battal Gazi hikâyesidir. Bir gün elinde kocaman siyah bir kitap gördüm, bana okumasını söyledim. O okurken ben kendimden geçiyor ve mütemadiyen sual soruyordum. Eski yeniçerilerin kahramanlık hikâyelerini anlatan bu kitap, muhayyilemi âdeta tutuşturdu. Bana eski zamanın askerî destanlarını açtı. Bu kitapta beni teshir eden taraf belki kahramanlık tarafından çok fazla olan şarkvarî hayali idi. Kitap *Afrika Seyahatnamesi* kadar uzundu. Hemen okumaya başladım ve altı ayda ancak bitirebildim. Onda sadece vak'alar değil, kudret, ses ve renkler beni gaşy ediyordu. Hele Gazi'nin bir tek numarasının, bir nice küffarın kulaklarını patlatıp, canlarını Cehenneme göndermesi, beni tir tir titretirdi. O kadar kuvvet ve korku timsâli olan bu Gazi'nin isminin, Bizans kadınlarını korkutması kadar tabiî bir şey olamazdı. Onun yanında, bu hikâyeye göre, Peygamberimizin zamanından kalma üç yüz yaşında bir ihtiyar da vardı.

Bizans imparatorları tevekkeli prensesleri Kız Kulesi'ne saklamazlarmış, fakat yine de Gazi onları bulur, alırmış. Adı Heraklius olan bir Bizans imparatoru ile yaptığı bir savaştı, İmparator'un ordusu üç yüz bin, Gazi ile ihtiyar ordusu da bir kaç bin... Fakat anlaşılan, sadece şiirleri ile öldürdüklerinin sayısı, silâh ile öldürdüklerini aşıyor. Hele harbin gümbürtüsü, toz bulutları, tehlikeler, zaferler... Her halde bu hikâye yeniçeri ecdadımızı, Ahmet Ağa ile beni teshir ettiği kadar teshir etmemiş olsa gerek.

Ondan sonra okuduğum, sarı kâğıtlı Acem basması Ebu Müslim el-

Horosanî'nin hikâyesidir. Manzumdu. Kitabın kahramanı, kuvvetlerini kaybetmiş olan Abbasîlerin tarafını tutuyordu. Emevîlerle dövüşüyordu. İnsan aklı almayacak kadar uzun ve kanlı bir cidâl. Bu kitabın içinde, daha sonra okuduğum İspanya engizisyonunu hatırlatan sahneler vardı. Bunu Battal Gazi'nin açık ve mert savaşları kadar beğenmemekle beraber, okurken âdeta tüylerim ürperdi. Fakat bu eser bana, Asya'nın çok karışık ve sezilmesi müşkül olan taraflarını sezdirdi. Burada insan, birçok unutulmuş medeniyetlerin, İslâmın mert Arap dünyasına nasıl sızdıklarını, inhitat tohumlarını nasıl ektiklerini, siyasî vahdedi nasıl bozduklarını sezebilirdi. Evet, İslâmiyetin o harikulâde demokrasisine, halkın seçtiği idealist ve büyük liderleri yerine nasıl Asyaî ve karışık bir sürü insan girdiğini insan görüyordu. Şahsî emniyetsizliğin, mütekabil gayz ve nefretin, bir veya öbür tarafına imha için ne akla gelmez şeytanî vasıtalar kullandıklarını bu iptidaî eserlerde sezmemek mümkün değil.

Ebu Müslim el-Horosanî, eser olarak anlamasam bile, yüreğimi demir bir çember sıkardı. O, meşhur kahramanların kudret gösterilerindeki çirkin ve korkunç taraflarını bana sezdirirdi. Kendi kendime derdim ki: "Bu kanlı kavga ortalıkta devam ederken, küçük çocuklar ortalıkta ne yaparlar? Acaba geceleri bu sahneler rüyalarına girer miydi?" Yıllar yılı sonra, bir gün Suriye'de Erkân-ı Harbiye Reisi Fuat Bey'le gezerken Arap çocuklarının kendini selâmladıklarını gördüm. Kendisi demişti ki: "Çocukların bu selâmı idaremizin yanlış bir tarafını gösteriyor. Bizim varlığımızdan haberdar olmaları lâzımdı". Mamafih ben bu hikâyeleri okurken sadece çocukları değil, halk tabakasını da şuur altı düşünüyordum.

Ne Battal Gazi, ne de Ebu Müslim El-Horosanî benim kahramanlarım arasında idi. Daha fazla, hayatlarının yarattığı muhteşem sahneler ve vak'alar muhayyilemi kamçılamıştı. Ruhumun kahramanı Hazreti Ali idi. Ahmet Ağa onun harplerine ait bana birçok hikâyeler okumuştu. Gerçi Hazreti Ali'nin hayatı da harplerle dolu idi; fakat onları okurken hiçbir defa acaba o devirde çocuklar ve halk ne hissederdi diye düşünmedim. Bilâkis bana Hazreti Ali'nin başta olduğu savaşlarda ve yerde herkes kendini emniyette hisseder gibi gelirdi. Bilhassa Hazreti Ali'nin insanları yiyen ejderhaları öldürmesi çok hoşuma giderdi. Hazreti Ali sadece savaş meydanı kahramanının sembolünü yok eden mânevi kudret ifade ediyordu. Milletlerin kafasındaki ve halkın ruhundaki mevkiileri daimî olan kahramanların arasında garip bir benzeyiş vardır. Siegfried, St. Geor-

ge'lar gibi tarih alanında şahsî şan ve şöhretin değil, insanların manevî emniyet, huzur, sükûn ve rahatını temin için karanlık ve korkuya karşı gelmiş simalardır.

Bütün şecaatine, büyük harplerdeki muvaffakiyetine rağmen Hazreti Ali siyasî bakımdan hiç de muvaffak olmuş sima değildir. Her düşman onun kalbinin asaletinden, faziletinden istifade ederdi. Nihayet, düşmanlarına karşı mert ve insanî davranan, zayıfları himaye eden, bir sima olarak tarihe geçti. Napolyonlar, İskenderler sadece yazıda, Hazreti Ali ve Hazreti Ömer gibiler insanların kalbinde ve kafasında ideal bir örnek olarak kaldılar.

Halide Edip Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*,
haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Özgü Yay.,1996,
s. 24-25, 68-77, 85-89.

Mektep ve Falaka

AHMET RASİM

I. Hoca korkusu: Falaka

BEN bu korkuyu yarım yüzyıl önce, Şehir'de [İstanbul'da] yarı yaygın bir durumda buldum, gördümdü. Çocuk, değil kendisinin devam ettiği mektebin hocasından, başka bir mektebin hocası olduğunu bildiği kimseden bile korkardı. Bana öyle geliyor ki her mektebin kalfasından, bevvabından, baş hafızından, âminci başısından, ananın:

– Bari gündüzleri olsun başımdan gitsin. Yandım bu oğlanın elinden; ne dur dinler, ne otur bilir!

– Artık ilâllahi ve resulihi, "Yangın var!" diye sokaklara fırlayacağım!

yollu yakınmasının ev yıkımına varacağını sezen babanın, bir sabah boynuna bir cüz kesesi geçirerek, evdeki küçük minderlerden birini yüklenerek kolundan tutunca:

– Hoca efendi! Eti senin, kemiği benim, ricasıyla bir gün önce teslim ettiği o haşarı toramana varıncaya kadar hepsi karşısında mum direk durur; sesinden, önündeki ders rahlesine sık sık vurduğu değneğinin çat patından tir tir titrerlerdi.

Yeniyetme, genç, yirmi beşle otuz yaş arasında bulunan okuyucularıma bu korkuyu ben nasıl anlatayım? O zamanlarda bir çocuk için korkunun pek çok çeşidi yardı. Çünkü çocuk laf anlamaya, laf söylemeye korku ile başlardı.

Henüz yürümemiş, kucakta gezdirilir ya da oturtulduğu köşeden kayıp düşerek, yuvarlanarak bir tarafı kırılmasın, incinmesin diye önüne yastık, bohça gibi engeller konulur çağında bile elini, gözünü alan bir aleve, bir mangal ateşine doğru uzatsa odada bulunanlar hepsi bir ağızdan:

– Cız!

Şayet minimini, henüz pamukları silinmemiş parmakları arasına bir şey geçirip de ağzına götürmeye davransa anası, dadısı, birkaç yaş büyük ablası, komşu hanım, kısacası kim görse:

– Ö! Kaka!

diye bağırarak zavallıyı -ne yaptığını bilmediğinden dolayı- korkuturlardı. Günler geçtikçe bu cızlar, kakalar, ö'ler bir buyruk niteliğine girerdi.

Dağda gezer dağcı baba,
Bir elinde kalın sopa,
Himmet edin uyusun
Zindandaki Ca'fer Baba

gibi söz yetiştirmeler yetmeyince:

– Haydi git havhav, benim oğlum uyuyacak!

– Ay, havhavlar geliyor... Kapa kızım gözünü!

telkinleri başlar, bunların arasına:

– Maaav!

sesleriyle kaba kedi taklitleri,

– Güm, güm!

kapı, duvar vurmaları, sert bağırışlı satıcı, dilenci seslerini izleyen, büyük büyük:

– Â...

çekişler karışır, henüz emeklerken, sıralarken, "Gel bana gel!" koşusuna girerken:

– Pat olursun!

– Uf olursun!

tehdidi ortaya çıkar.. En sonunda "umacı" gelir, giderdi.

İşte bu kelime, eski çocukluğun iki heceli bir "Yasaklama ve korkutma" kanunu maddesi gücündedir. Çocuk bir kere bundan korktu mu artık korkar. "İyi saatte olsunlar"dan cin, peri ile dev, cadı, hortlak, evliya bu kanun maddesinin aslı faslı olmayan eklentilerindendir. Bizim çocukluğumuzda "hırsız" kelimesi büyük küçük herkesin baş umacısıydı. O zamanlar bu kelimelerin özü değil, sözü bile sinir oynatırdı. Şimdi kim bilir günde kaçı yanımızda oturuyor, kaçı beraberimizde geziyor, kaçı ile iş görüyoruz?

Önceleri bir:

– Hırsız var!..

bağırması bütün mahalleyi dimdik ayağa kaldırır, koca bir semti derin uykulardan uyandırır, kadınları olduğu yerlerde bayıltır, normal zamanlarda evlerce cesur tanınmış erkeklerin seslerini kısar, ya oda kapısı kilitli, sürmeli, fakat elde kama, bıçak, kulaklı, kubur, piştov, bunlardan biri yoksa sopa, o da yoksa su testisi olduğu halde, bir türlü varışının ağırlığını değiştirme-

yen sonunu kuşkulu kuşkulu beklerlerdi!

Bununla birlikte hoca korkusu bu tür korkulardan değildi. Bu bambaşka bir korkuydu, kendisini tam anlamıyla saydırtan bir korkuydu.

Salih Erilmez'in abartılı çizgileriyle mahalle mektebinin içi ve falaka. Örümcek ağı, sıralar, duvar hatları ve su küpü manzarayı tamamlıyor.

Ben, daha mektebe başlamadan önce karşımızdaki evde oturan Hoca Efendi'yi kafes arkasından gözetlerdim. Sabahın belirli bir saatinde ilk acı kırmızılığı solmuş aşı boyalı, iri halkalı kapısının bir kanadı açılır; toprak, basık avlunun iç loşluğu arasında beyaz, dardağanî sarığı belirir belirmez, yanlarını çember usulünde aldırdığı halde güya yatakta yorganın üstünde mi, altın- da mı kaldığı bir türlü anlaşılamasın diye -şimdi bana öyle geliyor- uçları -çocukluğumda bulabildiğim benzetme yönlerinden biri de budur!- Hacivat'ınki gibi yukarıya kıvrık akça sakalı da görünür, yaz ise genellikle cübbe yerine giydiği şal taklidi, sopalarındaki renkleri soluk, kollu haydariden uzunca hırkası, hem mintan hem de saat cebinin bulunmasından dolayı yelek görevini gören gömleği, belindeki Tosya şalı kuşak, kurşunî şalvarı, ayağının ev örmesi çorabının yarı yarıya içinde kaybolduğu siyah, kavaf işi namaz ayakkabıları; kış ise başındaki vişneçürüğü atkısı, sırtındaki kırk yıllık abası, babadan kalma kürkü, mest kundurası da birlikte çıkardı. Bazen Besmele-i Şerife'nin keskin "Sin"i benim kulağıma kadar gelirdi. Kolları sarkık, başı önde ağır ağır yürürdü. Ben, o andaki öğrencilerine göre gelecek kuşaktan olduğum halde bile, zamanımızda mensup olmanın değeri daha çok bilindiğinden midir nedir her kelimenin sonuna bir "-î" eki getirme modası uyarınca ananevi, terbiyevî, herhangi bir korkunun zorlamasıyle kafes önünden bile çekilir, kapı önünde bulunduğum anlarda onu görür görmez içeriye kaçar, kapıyı hızla kapar, bir daha çıkamazdım.

Annem kandillerde beni el öpmeye gönderirdi. Çocukluk merakı!.. Elini öperken hissederdim ki yumyumuşak!.. O müthiş surette açılıp insanın ciğerini deldiği rivayet edilen gözleri cana yakın; aksilik akar dedikleri suratı gülümseme dolu; türlü türlü azarlama ve ayıplamalar çıktığını sandığım ağzında:

– Çok yaşa evladım. Elini öpenler çok olsun!

anlamında bal gibi sözler, kocaman kocaman hafız çocukları bir anda falakaya yıkar anlatışıyla pehlivanlık yakıştırdıkları sağlam vücudu narin... Bununla birlikte bu güzellikler toplamı olan insan, yine beni mektebe gitmek için ne kandırabilir, ne de içimde ilgi uyandırabilirdi. Çünkü mektebe gitmiyorduysam da kulaklarımla işitiyordum: Daha yaklaşmadan önce oldukça kalabalık bir havrayı andıracak biçimde gürültü patırtıyla dolu bulunan mektep, onun kapıdan girmesiyle birlikte eskiden beri sessiz duran bir yere dönerdi.

O çocukluk aklımla da anlıyordum ki hoca denilen bu varlıkta bir korkunçluk var ama ne türlü bir korkunçluk? Ben umacının yanına değil, geçip gitmiş olduğu yere gidemezken bunun evine gidip elini bile öpüyorum. Evet, korka korka öpüyorum. Çocukluktaki duygularım, şu anda çözülmedikçe duyuyorum ki bu korkunçluk o zamanın anlayışına göre dayağı ana baba dayağından daha zorlu, dövecek araçları daha bol; ama cin, peri, evliya, gibi çarpıp yangın bakırı gibi eğri büğrü, yamru yumru etmediği gibi, devler gibi bir atılışta insanı dişinin kovuğuna tıkar, hortlak gibi parçalayıp mezarlıklarda yer, cadı gibi ateşli kırbaçlarla yakıp savurur, özellikle hırsız gibi gözleri kan kırmızı, elinde kanlı bıçaklar saldırır takımından da değil... Hatta pek ziyade zayıf bir rivayete göre de; vurduğu yerlerde güller biter, yarın ahrette Cehenneme girecek olursam o yerler yanmazmış!

Sözün kısası, yani günümüzün deyimiyle; saygıdeğer bir korku! Ama korku!

II. "Âmin"e doğru

BEN bu "saygıdeğer" korkunun hemen "hiç etkisiz"inden birdenbire en korkuncuna, bu en korkuncundan yine birdenbire hafifine, hafifinden "orta dokunaklısı"na uğrayarak karşılarında zedelenmiş bir halde durduktan sonra senelerce tatlı sertine tutuldum.

Bu beş eğitim aşamasının birincisi, hiç etkisiz olanı geçen gün yine bu başlık altındaki yazımda size kıyafet ve huyunu biraz anlattığım Komşu Hoca'nın korkusuydu.

"Elif, direk gibi", "Be, tekne gibi" öğretim usulünün sonu değilse de ona yakın bir mevsimi olduğunu kabul ediyorum. Ben Komşu Hoca'nın evine gire çıka, elini öpüp duasını ala ala günün birinde elimi Hoca'ya kaptırdım.

Okul, Sofular Tekkesi çevresinde bulunan yapılardandı. Tekkenin ağaçlıklı, daima güzelce düzenli bölümlere ayrılmış bahçesinin hamama bakan köşesinde koyu kurşunî boyalı, yüksek, altında yanyana bakkal, attar dükkânları bulunan bir yapıydı.

Ben, bu yapıyı günde belki beş on defa dışarıdan görürdüm. Ama içerisine girmemiştim. Gir, deseler de birdenbire dalacak derecede niyetli bulunmuyordum. Bir gün bakkaldan çocukluk pisboğazlığı, iğde mi aldım, yoksa fındık mı, her ne ise kuru yemişlerden biri olacak, geveleyip dururken Hoca'yı gördüm. Derhal yemişleri cebe indirdim.

– Hoca Efendi öpeyim!

dileğiyle dolu olarak elimi uzattım. Verdi. Öptüm. Ama bu kez her zamanki gibi elimi bırakmadı. Güzel yüzlü bir kişi olduğu için gülümseme-

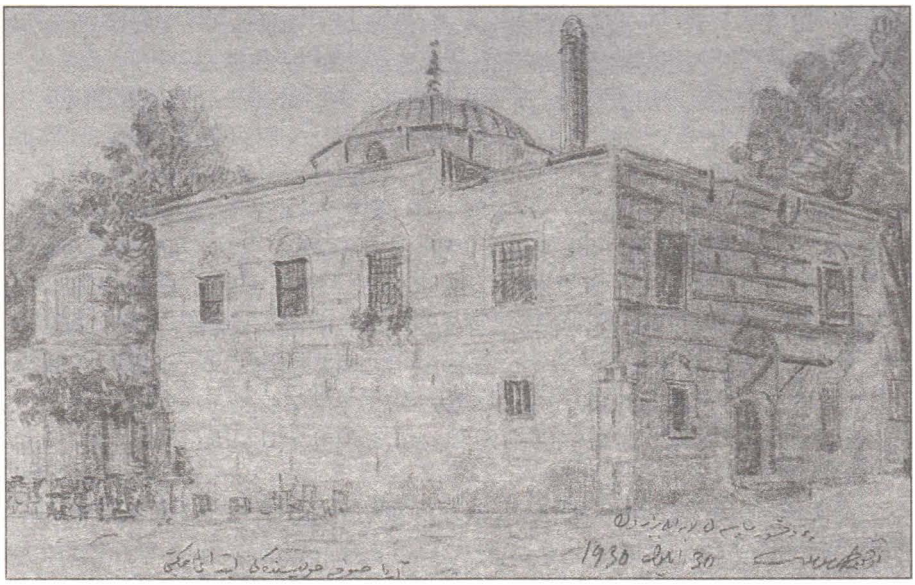

Ayasofya avlusundaki çift katlı Sıbyan Mektebi (Süheyl Ünver).

leri ile daha bir alımlı ve çekici olurdu. Birkaç adım elele gittikten sonra bana dedi ki:

– Sen daha mektebe başlamayacak mısın?

Gerçekten biliyorum ki ne evet dedim, ne de hayır. İşte o zaman, bu zaman bende bu durum, alışkanlık biçimine girdi. Bilemediğim, sonunu göremediğim sorulara karşılık vermem.

Mektebin kapısına kadar o durumda yürümüştük. Hoca burada:

– Haydi yukarı çıkalım... Biraz otur, gel, yine git.

dedi. Hemen boyun eğdim. Girdik. Yine el eleydik. Dikçe bir merdiven. Sağ yanı üzerinde açılmış büyük pencerelerle aydınlık, dokuz on ayak kadar çıktıktan sonra sol taraftaki dar bir sofadan, iki kanadı ardına kadar açık bir kapı aracılığiyle geniş bir odaya geçtik.

Bir bakışta gördüm. Küçük küçük rahleler önünde, minderler üstünde oturmuş ben kadar onbeş yirmi çocuk sessiz sessiz okuyorlar. Bunların ortasında her zaman görüp tanıdığım, fesinin üzerindeki yeşil sarığının ucu dışarı püskürmüş gibi duran, Hoca'nın arada sırada giydiği şalakî, sopaları kalın hırkası gibi hırka giyen ama ensesi daha enli, katmerli, daha derin görünen, yüzü biraz çopur olduğu halde Hoca'nın yüzünden daha güleç, enli dudaklarını, misvaklı, beyaz, iri dişleriyle birlikte açığa vuran, kesik kumral bıyıklarının her iki ucu, kısa kestirmek alışkanlığında bulunduğu çevirme sakalının üzerine binen Mümin Kalfa geziniyordu.

Hoca Efendi beni kendi yerine kadar götürdü. Bu sırada çocukların hepsi de bana bakıyorlar, içlerinden oyun arkadaşlarım olanlar gülümsüyorlardı.

Hoca'nın yeri kapıdan girilince ta karşıya gelen, içi sedir döşeli, önünde diz çökmüş bir çocuğun çenesi düzeyinden bir iki parmak alçak, geniş bir rahle bulunan şahnişin yavrusu, kafessiz bir cumba, etrafı yastıklı, zemin döşemesinin üzeri büyücek bir pösteki ile örtülü bir çıkıntı, adeta kuytu bir yerdi. Kendisi rahleyi çekti, sedirine geçti, beni de, rahlenin sağ tarafındaki ufak bir minderi göstererek:

– Şuraya otur!

dedi ve oturttu.

Anladım. Küçüktüm ama cin gibiydim. Hoca beni mektebe "misafir" getirmişti.

Hoca, oturduktan, bana yine gülümseyerek baktıktan sonra:

– Tebarekeciler!

diye bağırdı. İki üç çocuk ellerinde cüzler, gelip rahleye sıralandılar. Galiba bunlar üçüzdüler. Üçü de hep birlikte okudular. Onlar kalktılar, ötekiler geldi. Onlar da okudular, kalktılar.

Hoca yine bağırdı. Bu kez de "Mushafçılar" geldiler. Bunlar birer birer okuyorlardı. Hem de okumaları çok sürdü. Ben de yerimde kurtlanıyordum. Bunlar da bitince mi, yoksa biraz daha mı durduk; Hoca kalktı, ben de kalktım. Yine elimden tuttu. Uyuşuk bacaklarımla yürüyordum. Mektepten çıktık. Zaten evimiz otuz, kırk adım ötedeydi. Ben bizim eve, Hoca kendi evine ayrıldık.

Çat, kapı açıldı. Validede bir surat. Sert sert bir soru:

– Sen neredeydin bakayım?

Rahmetli dövmezdi ama fena halde gözümü yıldırmıştı da ondan korkardım.

– .....

– Söyle diyorum, neredeydin?

– Şeydeydim...

– Yine o viranede, değil mi?

– Vallahi değil...

– Sus, yemin etme... Ben sana yemin etme, 'inan olsun, de!' diye kaç defadır tenbih ediyorum... Dur, şunun ağzına biber...

– Anneciğim, inan olsun, Hoca Efendi beni mektebe...

Birdenbire Hoca'dan sert çıkmış olan kadın, Hoca Efendi der demez, kesildi... Yavaşladı.

– Hoca Efendi, beni mektebe götürdü.

– Onu söylesene!.. Mektepte ne yaptın?

– Hiç... Beni yanında oturttu... Çocuklar geldiler... Okudular...

– Beğendin mi?

Buna eninde sonunda bütün anlamlarıyla birlikte iyi bir anlama gelmeyen olumsuz bir cevap veremezdim.

– Beğendim. Hem de Hoca Efendi kimseyi dövmedi...

– Okuyanı, uslu duranı neden dövsün? Aksine sever. İstersen seni mektebe başlatayım.

Meğer annemin "İstersen seni mektebe başlatayım." demesinin bir hikmeti varmış. Bu hikmeti ben Darüşşafaka'yı bitirdikten sonra kavrayabildim. Her kimdense duymuş... "Çocuk kısmı zorla okumazmış, heves olmalıymış." Bunu ben o yaşımda ne bileyim? Bilseydim "başlatma" der,

o gün bugün, bu yüzden kurtulamadığım okumak belâsından başımı kurtarmış olurdum!

Evet öyle söylediydi:

– İstersen seni mektebe başlatayım.

Bu söz ruhumda bütün "Âmin!" gürültüleriyle birlikte çınladı. Rahmetli siyahî Sütninem de benim her işime karışırdı. Yine karıştı...

– Hanım bana böyle dese, ben gider başlarım. En iyisinden yeni elbiseler, başta altınlı, nazarlıklı fesler, ayakta gıcır gıcır potinler... Yan tarafında sırmalı cüz keseleri... Kim istemez. Sana bir pufla minder yaparım, oturdun mu başın tavana değer! Herkes de maşallah der! Hem okuyanın ağzı misk kokar. Çünkü her gece uykuda melekler öperler.

Anneme dönerek:

– Hanım, benim oğlum hiç istemez olur mu? Bakın, ben okumadım da yüzüm böyle simsiyah kaldı!

– İstersin değil mi oğlum?

Biraz önce provasında bulunduğum; dayak, sille, tokat görmediğim de yardım ettiği için:

– İsterim...

Sütninem, burada "f"yi çift söyleyerek:

– Afferin benim oğluma!...

Galiba şımarmıştım...

– Hem çabuk!...

– Çabuk ya... Bu perşembe değil, önümüzdeki perşembe!

Annem sevinç içinde:

– İnşallah!

III. Âmin alayı

MEKTEBE başlayacağıma söz verdim a, evde bir derece yükselir gibi oldum. Annem, Sütninem, evin kiler, mutfak, ortalık işlerine bakan Dilfeza Kalfa'da davranışlar değişti. Şu bir iki güne kadar birinden biri eliyle bana yemek yedirirken elimle yemeye başladım. Yemekten sonra her zaman olduğu gibi elimi silecekler, artık:

– Gel buraya!

emri kalktı. Kim silecekse elinde sabunlu elbezi, bir tarafıyla, sini kena-

rında, boynumda sımsıkı boğazıma sarılı havlu, sanki biri:

– Teslim ol!

demiş de, olmuş olduğumu göstermek için yukarıya kaldırmışım gibi havalandırdığım ellerimi birer birer bileklerinden tutup siler, öteki tarafıyla da ağzımı, burnumu, çenelerimi, bir iyice temizlerdi. Şimdi gençler bu iyi davranışların anlamını kavrayamazlar.

Bundan başka, aradan birkaç gün geçer geçmez, sandıkta bulunan iki üç kat yabanlık, bayramlık giysilerimden ortaya yenisi çıktı. Annem giydirdi. Değerli bir Lahor şalını, omuzumdan çapraz olarak geçirip belimin üstünden usulüne uygun olarak bağladı. Alındı alınalı bir bayram giydiğim fesimi; armudiye altınlı bir nazarlık takılmış, kenarı sol tarafa biraz eğilmiş olmak üzere başıma koydu. O günün modası galoş kunduramı da bembeyaz çoraplarla ayağıma geçirdi. Bütün ev halkı, siyahî Sütninę'ye varıncaya kadar hepsi yaşmaklandı. Sokağa çıktık. Ben önde tin tin... Gidiyoruz, nereye? Annemin büyüklerinin konaklarına... Cici babama, cici anneme el-etek öpmeye...

Konağa vardık. Annem önde, ben yanında, Sütninem arkada cici annemin, yani büyük hanımefendinin odasına girdik. Beni evlâdı gibi sever, horozum diye okşar, öper, konakta kaldıkça koynunda yatırır, giyecek, kuşanacak her şeyimi yapar, çil paralar verir, bana pek büyük iyiliklerde bulunurdu. Görür görmez:

– Gel bakayım horozum!

dedi, kollarını açtı. Koştum, eteğini öpmeyi unutmamakla birlikte kendimi, o kolların arasına bıraktım. Ay!... Büyük hanım ağlıyor...

– Çok şükür yetiştirene!

diyor, gözyaşlarının içinde beni sımsıkı göğsüne Bastırıyordu. Bir aralık karşısında ayakta duran anneme sordu:

– Ne zaman?

– Emir buyurulursa bu Perşembe günü. Receb-i şerifin de ilk kandili hürmetine!

– Pekâlâ, pekâlâ...

dedi, kalktı. Beni elimden tutarak büyük beyefendinin yani cicibabamın odasına götürdü. Bir iltifat, bir maşallah bolluğu da orada.

Cicibabam cicianneme sordu:

– Her şeyi tamam mı?

– Tamamladı efendim!

Hüseyin Rıfat'ın yağlıboya "Âmin alayı" resmi.

O gece konakta kaldık. Haremde kalfalar, selâmlıkta ağalar, seven sevene... Hatta başağa -ki siyahî, gayet nazik, terbiyeli bir haremağasıydı- bana:

– Ben gelip seni midilliye bindireceğim.

dedi. Gerçeği söylüyorum, bu müjde değil.

Ertesi gün konağın tek atlı arabasına hanımefendi, ben, annem bindik. Çarşıya gidildi. Bir şeyler alındı, bir şeyler ısmarlandı. Kafam geceden beri midilli ile uğraştığı için pek farkında olamıyordum. Araba hanımefendiyi konağa bıraktı. Sütninemi, Dilfeza'yı aldı. Bohçamı, daha birkaç paket de yanımızda olduğu halde bizi evimize götürdü. Annem, galiba rengirengine uyduğu için Sütnineme diyordu ki:

– Yarın Başağa gelecek, sen birlikte gider, Hoca Efendi'yi gösterirsin...

Başağa gelecek ama, acaba midilli de birlikte mi? Midilli'nin bana musallat oluşu, pek binmek hevesinden ileri gelmemişti: Her bayram Felek derler, bir kambur sürücü vardı, öğleye doğru midillisiyle birlikte gelir, beni gezdirirdi. O günlerden pekçok önce Validemle bir âmin alayı görmüştük. Mektebe başlayan bir çocuğu midilliye bindirmişlerdi. Ben de pek beğenmiştim. Çocukluğa özgü saf bir rekabet duygusu beni dur-

madan bu hayvanla uğraştırıyor, biricik bir arzu gibi henüz yürümesini bilmeyen ruhumu dört nalla koşturuyordu

Gerçekten de ertesi gün Başağa geldi, Sütninemle birlikte mektebe gitti. Biz de Sofular Hamamı'na gittik. Akşamüstü çıktık. Ben yemeği yer yemez aygın baygın yatağa düştüm... Gözümü açtım ki herkes ayakta.

– Bugün ne?

– Perşembe!

Biraz kahvaltı, silinti... Haydi küçük odaya, tuvalet odasına. Annem bohça, paketleri açtı. Hiç unutmam birinden koyu kahverengi elbiselerimi çıkardı. Yeni bir hilâli gömlek, üstüne ipekli bir mintan, yine beyaz, sakız gibi çoraplar... Yepyeni galoş potin... Ama fes, hiç görmediğim fes... Tablası fırdolayı dolu. Ne?... Büyücek, tam takım bir nazarlık. Sağlı sollu başları taşlı iğneler. Yan çeperlerinin önünde incili bir ay.

Boynuma yine o pek değerli Lâhor geçti. Bu gösterişle sofaya çıktım. Herkes bana bakakaldı. Şehzade misin mübarek? Beni doğruca arabaya götürdüler. Araba da doğruca konağa gitti. Biz vardık, varmadık mektep de sökün etti. Meğer bizim mektep Tezgâhcılar Mektebi'nin ilâhici takımını tutmuş. Cicibabam öyle istemiş.

Seven, öpen, ağlayan, dua eden, maşallah diyenler arasından beni süzdüler. Konağın selâmlık avlusuna inen iki taraflı merdivenlerden indirdiler ki, iğne atsan yere düşmez. Belki yüz kişi var... Ne dersiniz, ben bu yüz kişiden hiçbirini görmeyeyim de dizgini Büyükağa'nın elinde duran midilliyi göreyim!

Beni birdenbire bindirmediler, ilâhiciler bir fasıl geçtiler, âminciler bir gürültü kopardılar. Binişinin boy yenleri kalkık bir hoca dua okudu, bir âmin daha koptu. Hemen sonra kendimi midillinin üzerinde, kırmızı bir kolan geçmiş yeşil ince altlıklı eğeri üzerinde buldum. Gerçekten Başağa midilliyi yedeğine almış, iki ağalardan ikisi de birer tarafıma geçmişti. Arş efendim, arş!

Alayın ta önünde uzunca birinin başı üzerinde irice bir şey gidiyordu... Mavi atlaslı pufla minder takımı ile rahle. Meğer sırmalı cüz kesemle elifbam daha öndeymiş.

Ne de çabuk geldik! Herhalde âmin dalgınlığı, Aynştayn'ın yeni teorisindeki mesafe meselesini daha o zamanda çözümlemişmiş. Bir baktım, bir daha baktım bizim evin önündeyiz. İlâhiciler:

– Kad fetehallah...

okudular, her durakta âminler fırladı. Zavallı anneciğim, pencere önünü kaplarcasına başörtüsüyle oturmuş olan şişman Karaannem'in -o zamanlardaki çocuklarda anne mi isterseniz!- kocaman omuzları arkasından bakıyordu.

Kad fetehallah bittikten sonra alay daha gürültülü, daha âmini bol bir yürüyüşle mektebin kapısına vardı. Başağa beni indirdi. Bir elimden kendisi, bir elimden de mektep kalfası tuttuğu halde yukarıya çıkardılar. Arkamız sıra dershane doluyordu. Doğruca Hoca'nın, hani bizim komşu Hoca Efendi'nin makamına götürdüler.

Minderim konmuştu. Hocam Bâb-ı Meşihat'a gittiği kıyafetle, diğer günlere oranla en gösterişli, en resmî bir surette giyinmişti. Mübarek elini öptüm, karşısında diz çöküp oturdum. Başağa elifba cüzümü açtı. Hoca bir Besmele-i Şerife çektikten sonra tırnakları gül gibi temiz iki parmağıyla tuttuğu kemik hilâli üzerine koyarak:

– Elif.

dedi. Ben de dedim.

– Bugünlük dersin bu kadar...

demekle birlikte yine o gülümseme dolu gözleriyle bana bakarak elini kulağımı çeker gibi dokundurdu:

– Sakın unutma ha! Söyle bakayım dersin ne?

– Elif.

– Aferin!

Şimdi bile şair Nâbî'ye hak verdim, o gün bu gün hâlâ aferin! Hoca'mın hayır duası gayet bereketliymiş! Mevlâ rahmet eylesin!

Bu sırada Başağa'nın, Hoca'nın yanıbaşına kırmızı bir çıkın bıraktığını gördüm. Diğer iki ağa da derin bir sessizliğe dalmış olan mektebin rahleleri arasında geziniyorlar, kâğıtlara sarılı bir şeyler dağıtıyorlardı. Bunlardan biri Başağa'ya fısıldayarak sordu:

O da pek yavaş bir sesle:

– İlâhicibaşı'ya üç, ötekilere iki... Kalfa'nın çıkını bende... Buraya verin.

IV. Mektepte ilk günler

CUMARTESİ sabahı uykudan kalkar kalkmaz Sütninem odaya damladı. Yüzüm, ellerim, ayaklarım silindi. Gözüm yeni elbiselerimle cüz kesemdeydi. Giydirildi, takıldı ama gösterişsiz, sade. Elmaslar, nazar takımı, şal mal yoktu.

Varsın olmasın. Cüz kesem var olsun! Ne cüz kesesi ama! Hâlâ gözümün önündedir: Dikdörtgen biçiminde koyu fes rengi kadifeden. İki yanı da kalın sırma işlemeli. Yüz tarafının ortasında her gün, özelikle Âmin günü yüzlercesini işittiğim, şunun bunun göstere göstere parmaklarıyla yazı biçimini tanıdığım 'Maşâllah', onun kenarlarından yarım serçe parmağı kalınlığında birçok ışınlar fırlıyor. Boynumdan çapraz olarak geçirdiğim iki parmak enli klâpdan bağı da pırıl pırıl yanıyor. Yine Sütninem söyledi: İçi de canfes kaplıymış...

Artık önceki kıyafetim, tuvaletim değişmişti. Bende Âmin gününden artma bir sevinç vardı. Bıraksalar mektebe yalnız başıma gidecektim. Yerimde oturamıyor, evin içinde bir aşağı bir yukarı takım taklavat, yeni potinlerimin gacır gucurlarıyla geziniyordum.

Bir an oldu ki, bizim kapının tokmağı tak etti. Yüreğim de birlikte hopladı.

– Haydi!

diye yankılanan bir sese evin içinden iki üç ses daha katıldı:

– Haydi!

Koşacaktım, ama Sütninemin üstü siyah, içi habeşî eli beni tuttu.

– Hanım'ın elini öpmeden mi gideceksin?

Dışarıya da bağırdı:

– Geliyor!

Ben ilk hızımı yitirmeksizin annemin odasına daldım. Elini öptüm.

– Allah akıl, fikir, zihin açıklıkları versin

diyerek o da beni öptü. Aşağıya indim. Baktım ki Sütninem de hazırlanmış. Onun da elini öptüm. Kocaman bir bakır kuruş verdi, Dilfeza'nınkini de öptüm, kapıdan çıktım ki bizim Bevvab Tahir Ağa. Onun da elini öptüm... Öyle... Öpeceksin. Hatta daha munis, terbiyeli davranmak istersen mektebe varıncaya kadar saçlı sakallı kimi görürsen elini öpecek, dua alacaksın. Çünkü öğüt böyle!

Tahir Ağa'nın yanında beş on yeni arkadaşım da vardı. Bende arala-

rına karıştım. Yürüdük. Mektebe girdik.

İşte bu binaya tıkılmak acı. Mektep bahçe gibi, meydan gibi bir yer olmalı ki, insanın ayrıldığına değsin. Merdivenlere kadar sağlamlığını kaybetmeyen ayaklarım, oradan itibaren gevşedi. Geri geri gitmiyordu, ama ilerlemek de istemiyordu.

Sözün kısası, hep birlikte, imece ile çıktık. Dershaneden girdik ki bizim Kalfa Mümin Efendi yerinde oturuyor. Benim kendisi pufla, yüzü mavi zemin üzerine iri sarışın dallı minderim de yanıbaşında.

Bir el öpme daha...

– Otur!

Ne yapacaksın? Oturacaksın. Mindere diz çöktüm.

– Cüz keseni çıkar!

Çıkardım.

– Dersine çalıştın mı?

– Çalıştım.

– Oku bakayım.

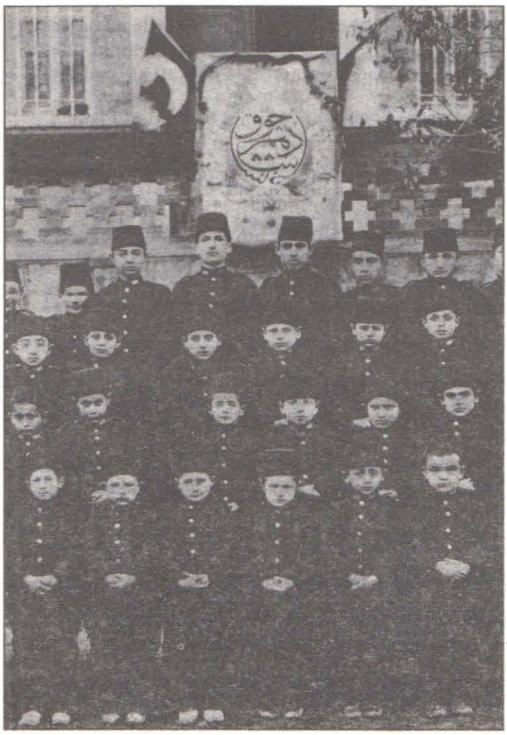

Meşrutiyet döneminde mektepli çocuklar nizam ve intizam içinde el pençe divan poz veriyor. Arkada taşa kazınmış "Padişahım Çok Yaşa!" levhası.

Daha cüzü çıkarmadan:

– Elif.

– O kadar mı?

– Hoca Efendi o kadar verdi.

– Peki!

Mektep yükünü aldıkça gürültü artıyordu. Yüksek sesle 'Ayn'ı çatlatarak 'Eûzü'; 'Sin'i fırlatarak 'Bismillah' çekenlerin; 'Kaale'nin 'Kaf'ını gümletenlerin; hızlı hızlı 'Bab, bat, bac' diye güldür güldür okuyanların; sabah sabah ilk okuma uğruna:

– Kalfa Efendi, Ahmed'e baksan a!

diyenlerin; Kalfa'nın çağırması üzerine dersini dinletmeye gelenlerin gittikçe sesleri yükseliyor, derslik istimini alıyordu. Yeni olduğum için etrafıma serbest serbest bakamıyordum ama yine gözlerim ilişiyordu. Her okuyan sallanıyordu. Hatta birinin sallanışı bana pek ahenkli geldi. Üstü pöstekili minderine diz çökmüş, iki elini parmakları sık olduğu halde çökerttiği dizlerinin üzerine koymuş, önündeki açılır kapanır eski bir rahlenin ortasına koyduğu Mushaf'a gözlerini dikmiş, bir dansöz hareketinin ölçülülüğü ile gövdesi bir öne, bir arkaya gidip geliyordu. Daha sonra ben de bu dans hareketini kabul ve taklit eder oldumdu. Gürültü azdıkça azdı. Hele bir sıraya gelmiş altı yedi 'Be, iki esre' derslilerin aynı vaziyet, aynı dans hareketiyle birlikte seslerini de ayarlayarak makamla meselâ çargâh perdesinden saldır saldır okuyuşları, üzerinden daha tiz çıkan, gunneli, kalkaleli, düz, falso bağırışlardan meydana gelen kulak tırmalayıcı bir şarkı gürültüsü, biraz daha yükselmeğe yüz tuttuğu sıradaydı ki, yanıbaşımdan onlarınkinden daha baskın bir gümbürtü, bir patırtı, öd patlatırcasına birden bir şiddetle aksetti. Kalfa üzeri parlak, kısa şimşir sopasını önündeki rahleye var kuvvetiyle vurmuş:

– Susun!

diyordu.

Bir anda genel bir sessizlik çöktü. Meğer tam sırasında vurmuş. Hoca Efendi de, o yumuşak haliyle göründü. Ökçesiz mestlerinin sessiz hareketleriyle bir gezici gölge gibi süzülerek daha önce size anlattığım makamına geçti, oturdu. Cübbesini çıkardı, ardısıra gelen Bevvab Tahir Ağa'ya verdi. Sopalarının, rengi kaçmış, şalaki hırkasıyla kaldı. Yumyumuşak elleriyle -daha mektebe başlamadan önce kaç kez öpmüştüm!- sakalını sığadı. Birdenbire köşeye bakarak birini çağırdı. Geldiğimden beri

görmediğim ince sarıklı, sarışın yüzlü, sırtında temizce, iyice kavuşmuş bir lata, ayakları mestli, benden herhalde beş altı yaş büyücek bir çocuk, yerinden fırlayarak Hoca Efendi'nin önüne gitti. Elini öptü. Diz çöktü.

Ben dikkat ediyordum: Hoca Efendi iki dirseğini rahleye dayadı, bir halde ki o küçücük hafızın başı Hoca'nın iki eli arasındaki boşlukta sallanmaya başladı. Ama Hoca'nın bazen sağ eli hafifçe rahleye dokunuyordu. Her dokunuşta da hafız, düzeltmek amacıyla başını kendi kendine sarsarak bir an içinde yine eski hareketine geliyordu.

Ben ilk anda kitapsız okumadan bir şey anlayamadım. Sonra sonra benzerlerini görüp anladım ki o sarışın çocuk Kuran-ı Kerim'i ezberlemeye çalışıyormuş!

O günkü dersini bitirmiş olacak ki kalktı. Bu kez koynundan bir Mushaf çıkardı. Bir şeyler gösterdi. Yine Hoca Efendi'nin elini öptü. Yerine döndü, dönmedi Hoca'nın gözleri de bana döndü. Başıyla çağırdı. Cüz kesesini kapınca seğirttim. Gördüm a... Tıpkı hafız gibi davrandım. Ama ben onun gibi kitapsız değildim. Cüzümü çıkardım. Cüzün yaprakları bir tarafta, tavus tüyleri bir tarafta:

– Elif.

– Elif.

– Be.

– Be.

Ben zaten evde Sütninemden de ağızdan okumuştum, 'Dal'a kadar biliyordum.

– Te.

– Te.

– Se.

– Se.

'Cim'de durduk. O günlük dersim buydu. Ders bitince Hoca bana dedi ki:

– Dersin bu kadar... Anladın a... Annene söyle. Sana bizim mektepteki elifbalar gibi bir elifba alsın... Bunu cüz kesenle birlikte saklasın! Yazık, yırtılır. Haydi, Kalfa'nın da elini öp, doğru eve git, öğle yemeğinden sonra gel!

Kalfa, Bevvâb... Soluğu evde aldım. Herkeste bir hayret...

– Niye geldin?

– Hoca Efendi söyledi...

– Ne söyledi...

– Eve git, öğle yemeğinden sonra yine gel...

Annem gülmeye başladı. Dedi ki:

– Misafirlik...

Dedim a... Sütninem benim işime karışır... Atıldı:

– Ama gözünü aç. Misafirlik üç gün sürer. Yaramazlık, haylazlık edersen ayaklarına falakayı yersin.

(...)

V. Mektebe ikinci başlanış

BİLMEM ki zavallı anneciğimin beni okutmak için acelesi neydi?... Yukarıda sözünü ettiğim dut ağacının dibinde toplanan kötü ruhların şerrinden çekinerek Sofular'daki evi, mektebi bıraktık; Kırkçeşme'ye taşındık. Daha taşınmamızın yorgunluğu geçmeden, yerimi yadırgamadan kurtulmadan, üçüncü ya da dördüncü günü sabah erkenden beni giyindirdi; boynuma, seyrine hasret kaldığım cüz kesemi, ilk el yazısı cüzümü taktı. Yine konaktaki Başağa geldi. Gelir gelmez yola düştük. O önde, minderim Dilfeza'da, ben Sütninemle Karaannemin ortalarında Tezgâhçılar'daki mektep yolunu tuttuk.

Bu oldu mu ya!... Hiç olmazsa on-onbeş gün bu yeni mahallede gezmeli tozmalı, ne var ne yok, kimler var kimler yok, ne tarafında oyun oynanır, ne tarafında topaç çevrilir; biz burada ilk kumandada kaç arkadaş olabiliriz; buranın bakkalı, aktarı, manavı, muhallebicisi nasıl kimselerdir? Bunları birer birer görüp anlamalıydım! İnsan mektebe gözü kapalı değil, gözü açık gitmeli değil midir? Yok! Değilmiş; gözü kapalı gitmeli, orada açılmalıymış! Evet, o şamar da benimkileri faltaşı gibi açtıydı.

Her hocanın bir şöhreti vardır a, meselâ Sofular'daki mübarek hocanın şöhreti de "Şeyh" idi. Tezgâhçılar'dakinin de "Pehlivan"mış. Pehlivan Niyazi Efendi bütün İstanbul'da bir taneymiş.

Bu dedikoduları yapan hep o Sütninem olacak karıydı. Bana ait her şeye burnunu sokardı. İkinci kez mektebe başladığım için "Âmin" yapılmazmış!.. Bence yapılmalıydı. Çünkü daha hoş kaçardı. İlk Âmin'in elbiseleri daha yepyeni duruyor; işte cüz kesem de parıl parıl... Elif-bâ da içine konduğu gibi bir daha açılmamış. Nazarlığım, anamın ay iğnesi, Lâhor

Şems Fotoğrafhanesi, İstanbul, Vezneciler Caddesi no. 108'de çekilmiş bir mektepli fotoğrafı (Yusuf Çağlar arşivi).

şal, hepsi yerli yerinde. Yalnız, sürücü Kambur Felek'i çağıracaklar... Ben midilliye bineceğim... Mektebin çocukları da arada sırada "Âmin!" diye bağıracaklar. Hep o küçücük aklımla bunları bulup çıkarıyorum, ev halkına söylüyorum da bir türlü anlatamıyordum.

Meğer mektep pek yakınımızdaymış!...

İki üç dakika sonra etrafı mezarlık, bir taş yapının merdivenlerinden çıktık.

Daha yapıdan içeri girmeden karşımıza, başına ibiği dik durmuş, beyaz keçe-külah üzerine sarık sarılı yeni bir kavuk giymiş, başı tıraşlı, kesik bıyık, çenber sakal, mintanı kumlu sarı zemin üzerine siyah dallı basmadan, üstünde eski bir aba haydarî, şal kuşaklı, eski şalvarlı biri çıktı. Şıp diye anladım: Bevvâb.

Kapıdan girer girmez, düzgün yeşil sarıklı, parlak gözlü, yüzü yeni yeni tüylenmeye başlamış, lâtalı, ama Sütninem renginde bir siyahî karşıladı. Beni teslim alır gibi elimden yakaladı.

İkinci bir aralıktan kalabalık bir halde geçerek bir kapıdan daha girdik ki, o tarihte fertlerinden bulunduğum gelecek kuşaktan küçük bir grup toplanmış bulunuyorlar. Bütün cüzler kapalı, yüzler bize dönük oturuyorlar. Ben Kalfa ile sayıları dörde varan siyahî takımının arasında, minderimi götüren Bevvâb olduğu halde hem yan gözümle bunlara bakıyor, hem de yürüyordum. Birdenbire durduk, Hoca ile karşı karşıya gelmiştik.

Gerçekten, pehlivan yapılı bir kimse. Ama o kadar temiz pak, yakışıklı, kanı sıcak bir adam ki bana iri cüsseli göründüğü halde bile korkmadım. Daha kendisi uzatmadan ben birden atılarak eline vardım, öptüm. Kalfa beni minderime oturttu.

Kadınlar bir tarafa, erkekler bir tarafa çekildiler. Kalfa ile birlikte iki yeni hafız da diz çöktüler. Hafızın biri bıraktı, diğeri aldı; "aşr" okudular. Ardından Kalfa da pek dokunaklı bir sesle aşr okudu. Sonra Hoca Efendi ellerini açtı, duaya başladı. Zaman zaman bütün mektep âmin sesleriyle çınlıyordu. Sonunda bana:

– Cüzünü çıkar, nereye kadar ders aldınsa göster!

dedi. Çıkardım... Şurdan, burdan sordu. Her cevap verişimde bir aferin alıyordum. Bu aralık Ağa ile Kalfa çocuklara yine kâğıda sarılmış para dağıtıyorlardı. Ben öteki mektepte "Câben, câb, câbin"e gelmiştim. Bugün yine oradan ders aldım.

Bilir misiniz? İleride olacakken, benim mektebe başlamaklığım yüzünden şimdi oluverdiği için arkadaşlarıma iki başlı iyiliğim dokunmuştu: Hem para aldılar, hem de yarım gün tatil oldular!

Eve dönüşümde Annemi oldukça güleryüzlü ve neşeli buldum. Bana dediydi ki:

– Oğlum, bu Hoca pek bilgili bir hocaymış... Hünkâr pehlivanlığı[1] bile edermiş!

Dul düğünü gibi hafta içindeki günlerden birinde başlamış olacağım ki, ertesi sabah Bevvâb'ın sesi duyuldu. Zaten hazırdım. Fırladım. Dünkü kıyafetim yoktu. Bir de baktım ki Bevvâb'ın yanında on onbeş arkadaş daha var. Çocukluğun kaybolması için çocukların çok olması önemce ikinci derecede kalır: Ben aralarında kayboldum. O zamanlar el ele tutuşup yürümek usuldendi. Çekinip sıkılmadan biriyle tutuştum. Bevvâb'ın elinde iki üç sefertası vardı. Öteki arkadaşlarım minimini çıkınlarını ya ellerinde ya da cüz keselerinde tutuyorlardı. Annem öteki mektepte bile bana ne sefer tası almıştı, ne de çıkın veriyordu. Eve gelip yiyor, yine gidiyordum. Bu defa da Sütninem yine işe karıştı. Bevvâb'a:

– Yemeğe eve getir, dedi.

Bu mektebin etrafında mezarlar olmasa ötekinden daha ferahtı. Adeta bir türbe yapısı gibi kubbeli... Pencereleri geniş, kalın, halka biçiminde yuvarlak demir dantelalarla dıştan çevrilmiş... Tabanında hasır kaplı... Üzerinde türlü renkte, biçimde minderler, pösteki serilmiş, herkes minderini, pöstekisini, kısaca yerini biliyor.

[1] Sonradan öğrendiğime göre, rahmetli, Sultan Aziz'in pehlivanlarından ünlü Aliço'nun arkadaşlarındanmış. Ortadan uzunca, iri ama ölçülü yapılı, kara kaş, kara gözlü, top sakallı, dediğim gibi, üstü başı gayet temiz, ağırbaşlı ve sevimliydi. Bir şöhreti de "Tezgâhçılar İmamı Niyazi Hoca"ydı.

Arap Kalfa da şirin... Ama ilk araştırma sonunda anladım ki arkadaşlar korkuyorlar. Hele Hoca'dan! Hatta biri dedi ki:

– Hoca o kadar kuvvetliymiş ki, bir yumrukta mandayı devirirmiş!

– Bize de vurur mu?

– Hoca hiç dövmez. Kalfa döver, kulak çeker tırnaklar... Bak benim kulağımın arkasına!

Baktım ki cılk tırnak yarası...

Devam ediyordu:

– O da her zaman dövmez, tırnaklamaz; Arap damarı tuttuğu zaman...

Hoca öğle paydosuna yakın geliyor, hafızlığa çalışanları, Mushaf'tan sahifeye çıkanları dinliyor, bizleri Kalfa okutuyordu.

Bu mektep öteki mektepten daha şen... Çünkü Hoca erken gidiyor, akşam paydosuna yakın cüzler keselere konuyor, Kalfa, Hoca'nın yerine çıkıyor. İlâhicileri karşısına alıyor, gelsin meşk!

Mutribe dahil olmayan bizlerde de kulak dolgunluğu hasıl oluyor... Hiç unutmam, daha ilk günü açıktan ilk musiki dersi aldım. Aslında ne okunduğunun farkında değildim ama makam hoşuma gitti, ısındımdı. Ben zaten evde de ağızdan kapma şarkı okumakla Dilfezâ'yı, misafir kızları kendime yalvartırdım. Hele büyük halama ne zaman gitsem, rahmetli beni karşısına alır, o günlerin sokak sokak en yaygın şarkılarından:

"Bana şimdi cihan beytü'l-hazendir"

nakaratlı şarkıyı okutturur, ağlardı. Oysa ben yalnız okurdum. Ne anlamını, ne makamını bilirdim. Ama ben Sütninemin övdüğü kadar zeki ve anlayışlıydım. Bir dinleyişte çıkaramazsam, ikincisinde hiç olmazsa söyleyişini çıkarırdım.

O gün ilâhicilerin okuduklarını, beste olarak çıkarmış gibi oldum. Kalfa, gür, etkili, davudî sesliydi. Bundan başka benim çıkardığım ilâhi birkaç kez okunduydu. Sözleri "Gel" ile başlıyor, ortasında bir "ateş", sonra bir "yak" ile bitiyordu.

Paydostan sonra evde mırıldandım. Sabahleyin yine tekrar ettim. Sözleri yok ki... Olsa -öyle seziyorum- okuyacak gibi yim...

Sözün kısası, hafta sonundaydı, ki açıktan dinleyip soruşturmakla anladım ki:

"Gel vücudun, âteş-i aşk-ı Habibullah'a yak"

imiş. Bu kadarı yeter...[2]

"Artık evde, sokakta gelsin. Gel vücudun..."

O zamanlarda mektepli bir şark çocuğunun biricik söz söyleme hürriyeti çığlığı bu ilâhilerle halk ağzı türkü, şarkılardan ibaretti.

Bu hevesle ilâhici olmak istiyordum. Ama Mushaf'a değilse de hiç olmazsa Tebareke'ye çıkmak ya da üstün esre ile yazılı ilâhi dergisinden okuyabilmek şarttı. Oysa ben daha Ebced'e gelmemiştim.

Gelmemiştim ama Ebced'i tanıyor, hatta ondan başkalarını da ezbere su gibi okuyordum!... Annemin acelesi bana da geçmişti.

VI. Âmin'e ilk girişim

PEHLİVAN Hoca bir gün hafızları, mushafçıları dinleyip derslerini verdikten sonra ince değneğini rahlenin üstüne:

– Susunuz, bir şey söyleyeceğim, dinleyiniz!

anlamında çat çat, çabuk çabuk vurdu. Bu bir parolaydı. Derhal cüzleri kapadık, başımızı kaldırdık. Gözlerimizi yüzüne diktik. Kalfa ayakta bulunuyordu. Dedi ki:

– Yarın âminimiz var... Yeni elbiseleri olanlar giyinsinler. Ders yok. Cüzleri, cüz keselerini getirmeyin, Âmin'den sonra paydos.

Oh!... Üç güzel şey bir arada!... Genel bir sevinç, seslerimizi yükseltti. O sevinçle minderlerimiz üzerinde adeta zıpladık.

Hoca öğüdünü bitirir bitirmez gitti. Kalfa hemen davudî sesiyle bağırdı:

– İlâhîciler, gelin...

Kalktılar, toplandılar. Meğer âmin provası yapılacakmış. Bize de kalkın dedi. Kalktık. İlâhîcibaşımız bizi duvarın bir tarafına ikişer ikişer dizdi. Kalfa emir veriyordu:

[2] Ta Dârüşşafaka'da, rahmetli Hoca Zekâi Dede Efendi'den musiki dersi almaya başladığım sıralardaydı. Bayezit'te İranlı bir kitapçıdan aldığım, dikdörtgen biçiminde uzunlamasına, sarı kâğıt üzerine taşbasması bir ilâhi dergisini gözden geçirirken rastlayınca o kadar sevindiydim ki... Hüzzam makamında bestelenmiş olan bu güzel ilâhinin sözleri şöyledir:

Gel vücudun, âteş-i aşk-ı Habibullah'a yak
Çeşm-i kalbi ol ziyada feth edüb Mevlâ'ya bak
Sinen içre nûr-ı zikr ile uyandır bir çerağ
Ol çerağın şu'lesiyle görüne didâr-ı Hak.

Çocukluğu Kıbrıs'ta geçen kültür tarihçisi Niyazi Berkes Lefkoşe'deki mektebe ikiz kardeşi Enver ile birlikte devam etti.
O yıllarda çekilmiş bir fotoğrafta oturanlardan orta sırada soldan ikinci Enver yanındaki de Niyazi Berkes, sarıklı ve fesli hocalarıyla.

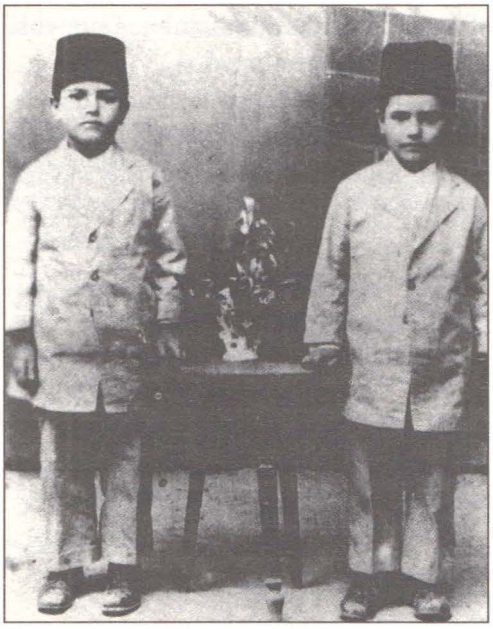

Niyazi Berkes (solda) ikiz kardeşi Enver'le mektep yıllarında. Kardeşlerden birinin Enver diğerinin Niyazi adını taşıması Meşrutiyet ve İttihat ruhuyla alakalı.

– Yarın sabah, mektepten çıkarken İlâhiciler üçer üçer öne geçecek. İlâhicibaşı en önde bulunacak. (Bize seslenerek) Siz de ikişer ikişer birbirinizin elinden tutarak arkasından yürüyeceksiniz.
dedikten sonra ilâhicileri üçer üçer ayırdı. Dokuz on kişilik bir takım. Kendisi bunlara yüzünü döndü. Güzel sesiyle başlar başlamaz onlar da onu izlediler. Ama Kalfa ağır ağır, geri geri gidiyor, ötekiler de adım adım ilerliyorlardı. Biz ayakta seyrediyorduk. Hepsinin elinde al, mor, yeşil kaplı ilâhi dergileri vardı. Mektebin içerisi çınlıyordu. Bir an oldu ki bu çınlama durdu. Durur durmaz Kalfa bize dönerek başka bir perde üzerinden "Âmin!" diye bağırınca biz de vaveylayı kopardık.

Bir, iki, üç... Bütün gücümüz yeteneğimiz anlaşıldı. Her zamanki gibi, Bevvâb'ın yanı sıra çıkarak evlere dağıldık. Sütnineme dedim ki:

– Yarın mektebte âmin var.

Arab'ın yüzü güldü. Hızlı söylemiş olacağım ki ötekiler de duymuşlar. Onların da yüzleri güldü.

Şimdi anlıyorum ki semtte bir âmin, o zamanlarda bir seyirlik olay duygusu değerindeydi. Yaşlı, orta yaşlı kadınlar, hatta genç kızlar için sokağa çıkabilmeye bir bahane idi. Annem bile sokağa çıkacağını iki gün önceden söylemek alışkanlığında iken bu âmin haberi üzerine:

– Biz de gider, mektebin önünde seyrederiz.
dedi. Tesadüf, her şeyi bilen Karaannem de bizde idi. O da:

– Dizlerim ağrıyor ama ben de giderim, sevaptır. Hayırlı olacak çocukların âminlerinde melekler de bulunurmuş.
deyip kestirdi.

İkinci defadır ki âmin benim uykumu kaçırıyordu. Daha yatmadan önce, bayram gecesiymiş gibi elbiselerim sandıktan çıkarılarak yatağımın başucundaki erkân minderi üzerine beze sarılı olarak, hücrenin yanındaki büyük dolabın alt gözünde duran galoşlarımı çıkarılarak hep bir arada yatağımın ayakucuna konuldu. Giymeden bu ikisinin arasında nasıl uyunur? Sanki kuvvetli iki mıknatıs gücü beni yattığım yerde kıpırdatmaya mecbur ederek gözlerim bir kere arkaya dönüp elbise bohçası kenarına, bir kere de başım yastıktan hafif hafif kalktığı halde potinlerimin lasfikli konçları üzerinde tavşan kulağı gibi karşılıklı dik duran çekeceklerine çevriliyordu.

Canım çocukluk!... En usluluğu bile sessiz, rahat rahat otururken -her nedense?- fingirdemeğe denktir. O bile serbest kalmaya vurgundur. İster ki kimseler oyununa karışmasın, kimseler düşüncelerine engel olmasın. Ötüş-

sün, bağırsın, çağırsın; kimseler yapma etme demesin, herkes nazını çeksin. Uyuyacaksa ona ninni söylesin. Yesin, içsin, vursun, kırsın, binsin, sallansın! Baskının ne olduğunu anlamak isterseniz haşarı bir çocuğu dikkatli izleyin!

Bizim evde, sabah ezanıyla birlikte birer birer uyananların önce ayak sesleri, fısıltıları, aşağı kattaki yüz yıkanan, abdest alınan musluğun şırıltıları işitilir; ondan sonra fısıltılar, normal konuşmalara dönerdi ki herkesin uyanmış olduğuna dair tekmil haberi böylece anlaşılırdı. Ben kalkar kalkmaz, Sütninem bileğimden yapıştı. Yüzüme güle güle geceliğimi çıkarıyor, beni soyuyordu. Anladım, yıkanacağım. Hiç âmine bir haftalık kirle gidilir mi? Sonra insanın yanına melekler sokulmaz! İşte dünya böyle bir dünya! Bilmem kimin çocuğu mektebe başlayacak, tasası bize düşüyor! Uzatmayalım, yıkandık, kurulandık, miskler gibi koktuk. Özlemini çektiğim elbiseleri, galoşları giydik. Nazarlıklı fesi imanına kadar yıktık. Elde küçük beyaz bir keten mendil, annemin denetiminden geçtik, beğenildik. Karaannemin:

– Tüh, tüh, kırk bin kere maşallah! Benim oğlum beyler gibidir!

tütsüsünü aldık. Sütninemin koruyuculuğu ile mektebe gittik ki daha yüz adım öteden cıvıltısı geliyordu. Biz varmadan önce mektebin sokağını kadınlar doldurmuşlar, karşıdaki ağaçlıklı küçük mezarlığın yoldan ayrıldığı kaldırım basamakları üzerine öteberi sererek oturmuşlar, mektep kapısının önünü simitçiler, börekçiler, kâğıt helvacılar, kuş lokumcular, yürüdükçe kırmızı horozları sallanan şekerciler almışlar, kuş uçurmuyorlardı. Elimi Sütninemin sinirli parmaklarından kurtarınca bir aralık bulup kapıdan girdim ki Hoca, bir iki sarıklı ihtiyar, aksakal bir şeyh efendi, üç beş tane yabancı hafız ayakta toplu duruyorlardı. El öpme sıralamasını yerine getirdikten sonra iç kapıda duran Kalfa'nın yanından geçerek daldım. Meğer burada da kalıp kıyafete değer veriliyormuş. Bizim İlâhicibaşı beni getirdi, ta baş tarafa dikti. Kısa boyluluğumun, bücürlüğümün ilk defa olarak mükafatını görüyordum. Evde rafa, dolabın üst gözüne... ağaca çıkmak şiddetle yasak. Meselâ bizim dut, incir, ayva dallarına, Dilfezâ'nın kanaryasının kafesine erişemem, musandıraya çıkıp camlı dolabı karıştıramam. O zamanlarda mum iskemlesinden başka evlerde sandalye, iskemle gibi yükselecek araçlar yok ki... Kedi ciğere bakar gibi bakar dururdum. Bu kez ise tam ilâhicilerin arkasında yerimi almıştım. Elbette beni de onlardan sanacak kadar kıt görüşlü bulunur!... Şimdi bile siyaset, prensip gürültülerinde görmüyor mu-

yuz? İnkılâp kafilesi komutanlarının ardınca yürür gördüğümüz kimleri kim sanıyorduk da onlara ne payeler veriyorduk! Çocukluk deyip geçmeyin... Büyüklük onun fotoğraf agrandismanlarını andıran bir simgesidir.

Bekleyiş ateşi, Kalfa'nın birdenbire içeriye girerek:

– Haydi!... Yürüyün!...

kumandasıyla söndü. Hüryaaa!... Mektepten boşandık. Sokak kapısı önünde bir daha vaziyet alıp tabur usulü dizildik[3]. Bir de ne göreyim? Benim sürücü.

Kambur Felek'in midillisi önümüzde değil mi? Doru rengi, düşük sağrısı, çırpınıp duran kıl kuyruğu, üzerine sağlı sollu iki büyücek elin ortasında kalmış, kırmızı fesinin etrafı iki parmak kalınlığında sırmalı sarıklarla donanmış, arkası bize dönük bir çocuk yürüyor... Ne derseniz deyin, ben midilliyi kıskandım!

Bir Batılı ressamın çizgileriyle Âmin alayı. Hoca, kalfa ve talebeler..

Kalfa önce yüzünü ilâhicilere dönmüş olarak ellerini sallaya sallaya bir ilâhiye girdi. Etrafımız iki geceli, mahşer yeri gibi... Biz yürüyoruz, Hoca, Şeyh Efendi yanyana; o

[3] Kim bilir, bizim burada teşkil ettiğimiz taburdu. Şu anda hayal meyal gözümün önüne geldiğine göre boy bos farklılığından başka, başlıklarda, giyimlerde, ayakkabılarda da çeşitlilik pekçoktu. Kumaş parçalarından, basma, şal örneği, kadife, atlas, Şam alacasından, çoğunun tepelerine ya da yan, ön taraflarına mavi boncuk esas olmak üzere yapılmış nazarlıklar dikili, tek dilimli, parçalı, bağı çeneden geçme takke, âdi fes, sarık, üçgen bükülüp kulakları örtmek şartıyla başa sarılmış beyaz ya da renkli mendil, yağlık, sırtlarda hırka, askısı kendinden bez pantolon biçimi dış don, üstünde türlü türlü mintanlar, âdi, baştan geçme yırtmaçlı, bellerden her çeşit kuşaktan biriyle bağlı entari; şalvar bozması, dizlik tarzında, sıkma biçimi, dük çuka, şayak, keten bezi, koyu renk basma pantalonlar; ayaklarda takunya, lapçin, mest kundura, yarım potin, kavaf işi yemeniler, hatta pabuç, çıplak ayak üzerine giyilmiş kenarlı, kenarsız terlik hemen hemen o zamanın mahalle çocukları kıyafetnamesini teşkil ederdi. Ellerde tutulan, omuza atılan, belden sarkıtılan klabdanlı ipek işlemeli çevreler, renk renk yağlıklar, yemeniler de süslerimiz arasındaydı.

yabancı hafızlar da bunlardan sonra yürüyorlardı. Âminin bini bir paraya. Çinilihamam, Zeyrek Yokuşu başı, Haydar, Atpazarı'na çıkan yokuş, Mutaflar Çarşısı, bizim sütçünün dükkanı, Tezgâhçılar Arastası, Saraçhane'ye çıkan Sukemeri Caddesi... Bir evin önünde durduk. Tıpkı benim âminim gibi bir seyir yeri... Yine ilâhicibaşı bir Kad fetahallahu'l-mevâhib diye bağırdı. Hoca ellerini kaldırdı. Şeyh Efendi duasını okudu. Birbiri üstüne üç kez âmin diye bağırdık... döndük.

Bana bir şeyler oluyordu. Gözlerim, durmadan bir tarafa dönmek ihtiyacını duyuyordu. Gerçekten döndürdüm, kimi göreyim? Sütninem ardımsıra gelmiyor muymuş! Gözleri gözümde... Ben sırıttım, ama o sırıtmadı. Gerçi sıkı örtünmüş, sırıtsa da kimse farkına varamayacak ama yağma mı var? İster siyahî, ister beyaz olsun kadın değil mi? Kadın kısmı sokakta gülümseyebilir mi? Ya biri görecek olursa... Sonra ne derler?

Mektebe dönüşte işittiğimiz maşallahlar gidiş sırasında seyirciler tarafından işittiğimiz maşallahlar ile eşitti.

Âmin alayı, mektep kapısında da ayrıca bir dua ile üç âminden sonra bozuldu. İçeriye kapağı atan atana! Kalfa bağırıyordu:

– Herkes yerli yerine oturacak... Oturmayanlara para verilmeyecek!

Pehlivan Hoca o cılız çocuğu karşısında aldı. Daha önce size anlattığım gibi ilk dersini verdi. Biz sessiz ve bekler durumda... Bizimle birlikte dolaşan Şeyh Ahmet Efendi yanında bir iki kişi daha dolaşmaya başladı. Bana herkese ikişer tane veriliyor gibi geliyordu. Bana gelince, bir tane verdi, ama biraz irice idi. Bir eski bakır yirmilik...

Eyvah! Nesi var? O zamanın bakır yirmiliği şimdiki kâğıt çeyreğin yanında en üst rütbe sahibi gibi kalır!

.....

Mektepten çıkarken kapının önünde kime rastladığımı sormayın. Apaçık... Besbelli bir şey... Sütninem... Gözleri yaşlı... Her şeyime karışır, beni üzerdi ama yine pek severdim. Onu o halde görünce:

– Nen var Sütnineceğim?

– Bir şeyim yok...

– Ya, ağlıyorsun?

– Senin âminini hatırladım da duygulandım. Hanım da duygulandı, Karaannen de... Onlar çok önce eve döndüler.

Sen bilirsin Yarabbi! O ne geçmez, ne bitip tükenmez bir şefkat idi!

Galiba o saygıdeğer kadıncağızı, o halinde kendimden daha çok hoş-

nut etmek gibi bir saf emelin sürüklemesiyle olacak ki terli elimin içinde sımsıkı tuttuğum yirmiliği uzatarak:

– Sütnineciğim, paramı saklar mısın?

dedim. Zaten aramızda ayrı gayrı yok. Aldı... Ama birdenbire durdu. Acaba ne var diye yüzüne bakıyordum... Birkaç adım daha yürüdükten sonra baklayı ağzından çıkardı.

– A oğlum, bu Mısır parası...

Hiçbir şey anlamıyordum... Bereket versin ki o devam etti:

– Bu geçmez! Yanlışlık olmuş. Eve gidelim ben sana başkasını veririm.

.....

Anladınız a... O yaştaki anafor kazançlarda bile talihsizlik yakamı bırakmıyordu.

Ahmet Rasim, *Falaka*, haz. Sabri Koz, İstanbul, Arba Yay., 1987, s. 21-44, 53-68.

Hayatımızın Bazı Seneleri

YAHYA KEMAL BEYATLI

1884 Kânûn-i evvelinin 2 sinde, Üsküp'de, İshâkıyye Mahallesi'nde, büyük validem Âdile Hanım'ın konağında, bu evin cepheye doğru, sağ tarafındaki arka odada, sabaha karşı doğmuşum. Salı günü imiş. Üsküb'e o gün nâdir görülür bir kar yağmış. 1886'da, kardeşim Reşad'ın aynı evde doğmuş olduğunu pek hayal meyal olarak hatırlıyorum. Annemin lohusa yatağı, evin cepheye doğru, sonundaki ön odada idi.

1889'da, yeni yaptırmış olduğumuz evde, mektebe başladım. Mektep, Sultan Murad Câmii'nin mihrabı arkasında *Yeni Mektep* denilir, beşyüz senelik bir vakıftı.

Mektebe başlayışım kadîm an'aneye tamamıyle uygun oldu. Erkenden muallim-i evvel Sabri ve muallim-i sânî Ganî efendiler bizim selâmlığa geldiler; çarşıdan bana savatlı bir divit, boyundan geçirilir, sırmalı bir cüzdanlık alınmıştı. Ganî Efendi kalem açtı, divitin mürekkebine batırdı. Bir "Rabbi yessir" yazdı. Sonra üstüne şeker döktüler, bana o yazının mürekkebini şekerli şekerli yalattılar.

Dışarıda, bahçede, meydanda bekleyen mektep çocuklarına birer külah şeker dağıtıldı. Nihayet bu çocuk kafilesi

Şol cennetin ırmakları,
Akar Allah deyû deyû...
Çıkmış Tanrı melekleri
Bakar Allah deyû deyû...

ilâhisini cumhurca "ırlayarak" yola düzüldüler.

Davetliler vardı, onlar şerbet içtiler, kuşaklarını ve ceplerini şeker külâhlarıyla doldurdular, o aralık, zahir ürkmiyeyim diye, beni bir araba ile, ayrı bir yoldan, Saat Bayırı'ndan mektebe ilettiler. Annemin hazırlamış olduğu bir şilteyi, muallim Ganî Efendi'nin hoca makamı olan, yarım kavis, mihrabımsı yerin arkasına koydular. Maarif âlemine girişimin ilk günü budur.

Yeni mektep

BEŞ yaşındaydım. (1889 senesiydi.) Yeni Mekteb'e girdim.

Bu yeni mektep Üsküb'ün en mübarek tepesi üzerinde olan Sultan Murad Câmii'nin arkasındaydı. Yeni Mektep, asırlar içinde hangi eski mektebe nisbetle yeni idi. Bunu hâlâ tayin edemiyorum. Hakikatte tam mânâsıyle eski idi. Zannettiğime göre Sultan Murâd-ı Sânî o tepede mâruf camiini bina ettiği zaman etrafına, medrese, imaret ilave ederken onu da ilave etmişti. Çünkü o tepede camiin teferruatından olmayan hiçbir yapı yoktu. Yeni Mekteb'in yeniliği ise zamanla yanmış ve yıkılmış olan binasının yeniden yapılmış olmasından geliyordu. İşte hoca karşısında ilk defa ders gördüğüm yer, daha İstanbul fethedilmeden önce vücûda gelen ve o zamandan beri hiçbir şeyi değişmemiş olan bu lâtîf yerdi. Eğer oraya gönderil (me) miş olsaydım, tahsilim doğrudan doğruya bir yeni maarif mektebinde başlasaydı milliyetimin en hoş bir hâtırasından mahrum kalmış olurdum. Çocukluğumda olsun birkaç sene güzel mazimiz içinde yaşamış oldum.

Yeni Mektep, Sultan Murad Câmii'nin arkasında Beyan Baba Türbesi'nin avlusundaydı. Beyan Baba Türbesi, İstanbul'da bile misli nâdir görülebilen harikulade asîl bir mimaride yapılmış bir türbedir.

Üsküb'ün ve Filibe'nin mimarîde muasırı olan Bursa devrinden bir eserdir. Padişah hanedanına ait bir türbe olduğu, mermerlerin zenginliğinden ve duvarların metinliğinden derhal anlaşılır. Türbenin içinde yanyana iki mükemmel lâhid vardır. Biri kadın, biri de erkek lâhdidir. Kadına ait olanı Sultan Bayezîd-i Velî'nin Üsküb'de ölen kızı Beyhan Sultan'ındır; erkeğe ait olanı da onun kocasınındır. Bayezid-i Velî'nin bu damadı meçhuldür. Üsküblüler Beyhan Sultan ismini unutarak Beyan Baba şekline koymuşlar ve türbeyi o namda bir evliyaya ait zannetmişler. Belki de asırların kesâfeti ve halkın cehâleti, sonradan bu şekli vücuda getirmiş. Biz çocukluğumuzda Be-

Bir mektepli çocuk fotoğrafı (Yusuf Çağlar arşivi).

yan Baba'yı, beyan kelimesinin telkini ile kendisine başvuranlara meçhulü ve istikbâli haber veren bir velî gibi tahayyül ederdik. Bayezîd-i Velî'nin kızının uğradığı bu tenâsühden bahsederken bu istitrada lüzum gördüm: Otuzdokuz sene sonra, yani geçen sene Üsküb'e gittim, Sultan Murad Câmii'ni ziyaret ettim; ziyarette yanımda bulunan Kemal Bey'le beraber câmiin arka tarafında Beyan Baba Türbesi'ne yaklaştık. Kapının, binanın içindeki lâhidlerin güzelliği gözlerimi kamaştırdı. Biz tenha türbeyi ziyaret ederken, türbeye mülâsık küçücük bir odadan, türbedâr olan Hindli bir fakir çıktı; şapkalı olduğumuz için mütevahhiş duruyordu. Âh, tarihin garabetleri, Bayezîd-i Velî'nin kızının türbesi, türbedâr Hindli bir derviş, Sırbistan altında bir Üsküp...İnsan kendini masal içinde sanır. Hindli dervişe Türkçe sordum: Bu kimin türbesidir? Hindli biraz durdu, bir kuş sadâsı çıkararak: "Baba...Arnavud Baba..." dedi. Türkçe bilmiyordu. Belki nerede bulunduğunu da bilmiyordu: Kendisini Arnavutluk'ta ve Arnavut bir babanın türbedârı olmuş zannediyordu. Galiba kafasında bu Arnavut kelimesi, bir çok avam kafalarında olduğu gibi, sağlam müslüman mânasına gelen bir sıfattı. Maamafih Üsküb'ün Arnavutluk olduğuna dâir hâiz olduğu malumatı çok garip bulmadım. Bu Hindli, bu malumatı şüphesiz ki İstanbul Türklerinden almıştı! Hindliye bir daha sordum: "Bu babanın adı nedir bilmez misin?" Bir daha tekrar etti. "Arnavud Baba..." dedi. Menşeini sorduk "Haydarâbâd" dedi. Zavallı Beyhan Sultan, ya İstanbul'da ya Edirne'de belki de Sivas'da doğmuş olan bu Türk kızı mimarînin kuvveti sayesinde hâlâ yaşıyordu. Lâkin kâh Beyan Baba, kâh Arnavud Baba olarak...Kim bilir, bir gün de İsveti Nikola şekline girecektir.

*

Yeni Mektebe başladığım gün güzel bir sonbahar günüydü. Dediğim gibi, beş yaşındaydım. Evde, bu işin olacağını bana duyurmamışlardı. Maamafih birkaç günden beri mektebe başlayan çocukların göğüslerine çapraz geçirdikleri sırmalı, kâr-ı kadîm, bir kitap kılıfı göstermiştiler. Bir sabah İshâkıyye Mahallesi'nde, karaağaçların altındaki konağımızın önünde el ele vermiş kız ve erkek mektep çocukları, sarıklı hocaları önde, ilâhiler söyleyerek göründüler. Her ilâhinin sonunda cumhurlu bir âmîn gulgulesi işitiliyor ve ilâhîler tekrar başlıyordu. Selâmlıkta, minderlere, sıra ile komşulardan, eşraftan, hacı ve hocalardan birçok misafir dizilmişti. Şerbetler ve kahveler dağılıyordu. Bu kalabalık bana hem ürkün-

tü hem de üzüntü veriyordu. Kolumdan tuttular; köşede oturan Hoca Ganî Efendi, benimçün alınan yaldızlı, eski usûl Elifba kitabını açtı. Şahadet parmağımla Elifbâ'dan ilk harfleri tekrar ettirdi. Sonra şekere bulanmış bir parça mürekkep yalattı. Dua edildi. Babam, "Eti senin, kemiği benim!" mukaddimesiyle beni hocaya emanet ettiğini söyledi. Evin bahçesinde ve sokaklarda ilâhiler tekrar başladı. Galiba bizim Yeni Mektep çocuklarından başka, diğer mahalle mekteplerinin çocukları da gelmiştiler. Çünkü alay büyüktü. Bütün bu çocuklara külahlarla şeker ve birer gün harçlığı verilmişti. Benim bu alay önünde gitmem görenek muktezâsıydı. Lâkin son derece üzüntülü idim. Annem de bunu istemedi. Alay bir taraftan gitti. Beni de uşakla bir arabaya bindirdiler. Ayrı bir yoldan Saat Bayırı'ndan Yeni Mekteb'e çarçabuk sevkettiler.

Yeni Mekteb'in iki sınıfı ve iki hocası vardı. Tahsil farkının ne olduğunu hâlâ bilmem. Lâkin muallim-i evvel Sabri Efendi idi. Sabri Efendi, sarı sakallı, yeşil sarıklı, temiz bir softa idi; mektebin müdürü gibiydi ve daha mûtenâ bir dâire olan kısımda okutuyordu. Muallim-i sânî Ganî Efendi idi. Niş muhacirlerinden bir hocaydı; gür sakallı, gözleri ağrıyan bir hocaydı. Ekseriya kirlice beyaz bir sarık sarardı; aynı zamanda Sultan Murad Câmii'nin baş müezzini idi. Müdhiş bir gassâldi. Cenâze günleri minarelerden Su salâsı verdiği gibi ölüleri de yıkardı. Ders göstermek, falakaya çekmek, ezan ve temcid okumak, ölü yıkamak arasında mütemâdi bir faaliyet içindeydi. Evi, Sultan Murad Câmii'nin kapısı yanındaydı; bu ev galiba Evkafa ait ve câmiin müezzinlerine mahsustu. Ganî Efendi'nin garip bir ailesi vardı. Hatırladığıma göre dört oğlu, iki de kızı vardı. Büyük kızı bir şekercinin karısıydı, güzelliği ve hafifmeşrepliğiyle dile düşmüştü. Büyük oğlu Rahmi İstanbul'da Tıbbıye'de tahsilde idi. Gayet güzel sesli, yakışıklı, ayyaş, ahlâksızlıkla maruf bir kimse idi, İstanbul'da mektepler âleminde gazelhanlıkları ve ırza ve iffete taarruzlarıyla nâm vermişti. Ramazanları Üsküb'e geldiği zaman, Tıbbiye üniformasıyle müezzinlik eder, sesinin güzelliğine meftun olanlarla Sultan Murad Câmii'ni kapılarına kadar doldururdu. Bu Rahmi, Tıbbiye'den bir türlü doktor çıkamamış, eczacılıkla Arabistan'a atılmış, orada intihar etmiş; Ganî Efendi'nin diğer çocukları da ayrı ayrı acîb mahluklardı.

Ganî Efendi'nin dershanesi, geniş, dört köşe bir divanhane idi. Bu divanhanenin arkasında, geniş bir mihrab biçiminde, camekânlı bir sofa vardı. Bu sofa, divanhaneden bir basamak yüksekti. Burada Ganî Efen-

di'nin rahlesi ve posteki seriliydi. Rahlesinin üstünde diviti, kitapları ve değnekleri dururdu. Bu sofanın arkasında babası mümtaz olan birkaç çocuk otururdu; mektebin zâdegân sınıfı gibi bir mevkiydi. Benim de şiltemi orada, Ganî Efendi'nin arkasına koydular. Orada üç çocuk olduk. Arkadaşlarımın biri Aydın Nazmi idi. Aydın Nazmi, vefat etmiş bir zabitin oğluydu. Öteki de komşumuz nüfus müdürü Nişli Selim Bey'in oğlu Hasan Hayri idi.

Sınıfın diğer çocukları divanhanenin duvarlarında sıra ile dizilmiş, postekilerine diz çökmüş, mütemâdiyen sallanarak Amme Cüz'ü'nü yeknesak bir tegannî ile okurlardı. Hoca hazırken kulakları yırtan, gulguleli bir çalışmadır giderdi. Bazen Ganî Efendi hiddetlenir, çocuklardan birini falakaya yatırır, o zaman gürültü durur, tıss ses olmazdı. Falaka fasılları merhametsizce olurdu. Falaka âzami ceza idi. Tırnakla kulak bükme her dakika tatbik edilen bir usuldü. Ganî Efendi'nin şahadet parmağı mütekallisti; küçük parmağının tırnağını mahsus uzatırdı. Bu parmağıyle çocukların kulaklarını kanatırcasına çekerdi. Nihayet ağlatarak ve söyüp sa-

Yeni mektep talebeden hocaya, masadan tahtaya birçok yeni unsur taşıyor.
(Yusuf Çağlar arşivi).

yarak yerine gönderirdi. Ganî Efendi ölüye gittiği gün sınıf için düğün bayram olurdu. Çünkü o gün ders görülmedikten başka cunbur cemaat bir eğlence günü geçerdi.

Benim ve iki arkadaşımın oturduğumuz sofanın arkasından eski Üsküb bütün güzelliğiyle görünürdü; bu manzaraya saatlerce dalardım. Ben ve arkadaşlarım diğer çocuklara karışmaktan korkardık; orada, o sofada oynardık. Diğer çocuklar hakikaten şerir mahlûklardı, biribiriyle döğüşürken taşla başlarını kanatırlar, gözlerini patlatırlar, cürüm vak'aları ika ederlerdi. Mektep çıkışlarında, ancak zaptiyelerin men'ettiği fecî', canavarca döğüşler olurdu. Filân mahalle çapkınlarının, mektebi filân sokakta bekleyeceği gündüzden kulaktan kulağa fısıldanırdı. Kabadayılar bu müsademeye gündüzden hazırlanırdı; akşam o heyecanla Saat Bayırı'ndan inerdik. Karşımızda bekleyen külhanbeylerini ellerinden uçları demirli sopalarla meydan okuma vaziyetinde bulurduk. Döğüş başlardı. Gelip geçen adamlar ayırmaktan âciz kalırlardı.

Kışın ise Saat Bayırı'ndan aşağı kayma eğlencesi olurdu. Bu da hayli tehlikeli bir oyundu. Tabiî en haşarılar kendilerini dimdik aşağı bırakırlar, etrafı kendilerine hayran ederlerdi; bu ilk gördüğüm iski idi. Kandil günleri, Ramazanlar, bayramlar tatil içinde geçerdi. Bu münasebetlerle Ganî Efendi evden bir tepsi tatlı gönderilmesini sıkılmaksızın dürüst bir eda ile emrederdi. Eve gelir, tatlının yapılmasını söylerdim. Tatlı küfürlerle yaptırılır ve Ganî Efendi'nin evine gönderilirdi. Bu küfürlerin sebebi Ganî Efendi'nin gassâlliğiyle herkesin evine verdiği korkuydu; bu yüzden herkes kendisinden müteneffirdi.

Hıdırellez günü mektep, Üsküp civarında Tahta Ilıca'ya tenezzühe giderdi; o gün –mektebin eşrafından bulunmak haysiyetiyle– kuzu kestirirdik, zeytinyağlı dolma, pilav ve tatlı, hâsılı bütün bir sofra yaptırır, uşaklarla Tahta Ilıca'ya kadar gönderirdik. Orada bizim evin sofrası en muteber sofra sayılırdı. Lâkin sofranın başına Ganî Efendi ile oğulları, Muallim-i Evvel ve diğer kalfalar otururdu, başkaları yanaştırılmazdı. Bizim sofraya beni bile yanaştırmazlardı.

Yeni Mekteb'e gide gele, gide gele üç sene geçmişti. Lâkin cüz kılıfımdaki Elifbâ'yı henüz sök-türememiştim. Yalnız Adem, İdrîs, Nuh, Salih, İshak, İbrahim....diye peygamberlerin isimlerini ezber öğrenmiştim. Garip bir zevkle bu peygamberlerin arasında en ziyâde Hazret-i Adem'i seviyordum; Muhammed'i onun kadar sevemiyordum. Annem evde bu

dalâletimi tashih etti. Muhammed'i sevmeyi öğretti. Maamâfîh bir müddet Hazret-i Adem'den vazgeçemedim. Böyle düşünmekle bir günâh işlediğimin farkındaydım ve bu yüzden düşünceliydim. Babam arada sırada Elifba cüzünü açarak, harfleri sorardı. Bilemezdim; hemen mahalle mekteplerine küfretmeğe başlardı. Beni, öğrenebileceğim bir mektebe vereceğini söyler dururdu.

Yeni Mekteb'de iken bir müddetten beri alt alta bir propaganda fısıldanıyordu. "Selânik'den bir dönme gelmiş, müslümanları çıfıt ve gâvur etmek için, Yahudi mahallesinde bir mektep açmış!" diyorlar ve hepimizi korkutuyorlardı. Bu açılan mektep Vâlî Ahmed Eyüb Paşa'nın Üsküp'de ilk defa olarak yeni usulde açtırdığı *Mekteb-i Edeb*'di. Bu mektebin müdürü, Ali Galib Efendi nâmında, Selânikli bir dönme delikanlıydı.

Ahmed Eyüb Paşa'nın bu mektebi açtırması kadar Üsküb'e iyilik olamazdı. Lâkin bu mektebi hakikaten ne diye, müslüman mahallelerinden uzak ve Yahudi mahallesinde bina ettirmişti? Bunu şimdi bile anlayamıyorum. Bu yenilik Üsküb'ün Yıldırım Bâyezid zamanından beri asla de-

Refik Halid (ayakta; arkadan ikinci sırada soldan dördüncü) Galatasaray Lisesi'nin ilk mektep kısmı talebeleri, hocaları ve sınıf arkadaşlarıyla (1899-1900).

ğişmemiş olan zihniyetini teşe'ümlere ve endişelere düşürmüştü. Alttan alta herkes bu yeni mektebin aleyhindeydi.

Sekiz yaşıma girdiğim zaman bir sonbahar günü artık Yeni Mekteb'den çıkarılacağımı, hakikaten yeni bir mektep olan Mekteb-i Edeb'e verileceğimi söylediler. Hüznüme ve kederime pâyân olmadı. Bu bana müslümanlıktan çıkmak, gâvurluğa karışmak gibi bir şey göründü. Lâkin babam şiddetli ve anif hareket ediyordu. Korkumdan sesimi çıkaramıyordum. Bir gün sarı şayaktan bir mektep elbisesi giydirdiler. Bu mektep üniformasının sağ yakasında *Mekteb* sol yakasında *Edeb* markaları vardı. Pederim, ben ve uşak arabaya binerek mektebe gittik. Müdür Galib Efendi'nin odasına girdik. İlk defa yeni usûl bir Elifba kitabından Elifbe'yi gösterdi. Şâyân-ı hayret bir şey olarak Ganî Efendi'nin karşısında üç senede söktüremediğim Elifbe'yi o gün hemen söktürdüm. Kitabımı da sevdim. Aradan iki ay geçti. *Kıraat'i* söktürmeğe başladım. Kıraat kitabımda bir bahçeyi tasvir eden bir nesir vardı; onu pek beğenirdim. Bir gece babama da okudum. Keyfinden rakısını fazla içti. Ertesi günü Ganî Efendi'yi kahve içmeğe çağırdı. Benim terakkimi kendisine söyledi. Onun karşısında kıraat kitabından o bahçe tasvirini bir daha okuttu. Ganî Efendi mahcubiyetini ifade etmiyordu, belki oralarda bile değildi; bana bol bol hayır-duâlar etti. Babamdan ber-mûtâd biraz hediye alarak savuştu.

Yeni Mekteb'den Mekteb-i Edeb'e geçişim Şark'dan Avrupa'ya geçişim oldu.

Bu hatıranın yukarısında Beyan Baba Türbesi vesilesiyle naklediyordum. Otuz sene sonra Üs-küb'ü şapkalı olarak ziyaret ettim. Sultan Murad Câmii'ne gittim. Beyan Baba Türbesi'ni gördüm. Türbenin arkasında Yeni Mekteb'de müslüman çocukları ber-mûtâd cıvıldaşıyorlardı. Sırplar, bütün diğer mektepleri kaldırmışlar, yalnız eski mahalle mekteplerini ve o meyanda da Yeni Mekteb'i bırakmışlardı. Lâkin başım şapkalı olduğu için Yeni Mekteb'i ziyaret edemedim.

Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım,* İstanbul Fetih Cemiyeti, 3. bs. 1986, s. 1-2, 21-29.

İlk Hocam

HASAN ALİ YÜCEL

BAYAZID'I Aksaray'a bağlayan büyük cadde üstünde Yeşiltulumba, elli yıl önceki İstanbul'un en mühim merkezlerden biri idi. Caddeye dik açılan sağlı sollu iki sokakla çizilmiş dört köşesinde dört büyük kahve vardı. Akşam üzerleri, sulanmış kaldırımların üzerine konmuş hasır iskemleler, yokuştan aşağı oluk gibi inen halkın bir kısmına dinlenme durağı olurdu. Bir de o civarın sakinleri, birbirbirleriyle burada buluşup otururlardı.

Bu geçici ve bu yerli müşteriler, köşeleri tutan dört kahvehanenin dışını doldurup süslerdi. Oyuncular, kahvelerin içinde yer alırlardı. Tavla, domino, iskambil, geniş ve loş salonların kapısından çıkmazdı. Esasen oyun, makbul bir eğlence sayılmazdı. Müptelâları, hoş görülmezdi. Müşteriler arasında gençlere pek az tesadüf edilirdi. Ya babaları veya başka büyükleriyle, sırf dinlenmek için gelir, bir çay içer, kalkar giderlerdi. Müşterilerin çoğu orta yaşlı, olgun çağda adamlardı. Bu kalabalığın karmakarışık bir rengi vardı. Siyah redingottan, bal rengi şamı hırkasına, yazları bembeyaz entarilere kadar türlü kisveler; kırmızı fesler, tülbent sarıklar, derviş külahları, asker kalpakları, bu dört köşedeki zeminlere acaip çiçeklerle dolu bir bahçe manzarası verirdi. Müşterilerin konuşmalariyle biriken uğultu üstüne, ancak kahvecilerin "Şekerli bir, zarif olsun!" "Okkalı üç, çardak altı!" gibi, içerdeki ocakçıya yaptıkları ısmarlamaların sesi yükselebilirdi. Bir de yokuş yukarı çıkan tramvayların ikişer, ikişer koşulmuş atları önünde koşan sürücüsünün çaldığı boru...

Pek yakın olan evimizden bazı yaz akşamları, babam beni de yanına alır, buraya getirir, beraber çay içerdik. Yine böyle baba oğul otururken yan sokaktan uzun boylu, siyah cübbeli, bembeyaz sarıklı, kır sakallı, çok güzel yüzlü bir Hocaefendi, bizim kahvenin önüne yöneldi. Birbiriyle konuşan müşteriler bile lâflarını bırakıp ayağa kalktılar, ona hürmetle selâm verdiler. Bizim hizamıza gelince babam, kendisi kalktı, bana da kalkmamı ihtar etti. Yerden temennalardan sonra babam:

– İltifat buyrulmaz mı hocafendi?

dive recalı bir sesle onu bir şey içmeye davet edince,

Cumhuriyet devrinin önemli düşünce adamlarından Nurettin Topçu (solda) mektebe başladığı yıllarda ağabeyi ile birlikte. Başta fes elde kitap.

– Beş dakika tasdî edeyim, efendim.

dedi ve yanımıza oturdu. O kadar güler yüzlü, fakat o kadar muhteşem bir hocaydı ki, halkın ve dünyada en büyük bildiğim babamın gösterdiği saygıya bakıp bu tertemiz giyinmiş haliyle onu, evde büyüklerin sık sık konuşup bahsettikleri "Şeyh[ul]islâm Efendi" olacak diye düşünürken babam:

– Âli, öp Hocaefendi hazretlerinin elini. Müsaade buyururlarsa ondan "Besmele" diyeceksin.

Hemen kalktım; yine yüzü gülüyordu; elini uzattı, yumuşacık bir el, öptüm.

– Berhudar ol, evlâdım. Âli Efendi'yi ne zaman bana teslim edeceksiniz, beyefendi?

diye babama sorunca babam:

Yarın!.. Cevabını verdi.

Yarın salı, değil mi efendim? Onu iki gün sonra lütfedip getirseniz. Perşembedir, mübarek gündür. Alışmak için iyi olur. O da inşaallah, hem-nâmı gibi büyük âdem olur.

Bunları söyledi, çayını içip bitirdi, babamdan müsaade istedi. Bana öptürmek için elini uzattı, yine yerden temennalar, aynı şekilde salına salına yürüdü, aynı saygılı selâmların arasından geçip gitti.

Benim zihnimde çözülmemiş iki düğüm vardı: Şeyh[ul]islâm Efendi bana ne okutacaktı, hem-nâm dediği kimdi?.. Babama bunları sordum. Pek nadir gülen babam, hafif bir tebessüm arasında tecessüslerimi giderdi. Bu muhteşem zat, o devirlerin başkanı demek olan sadrazamlar ehemmiyetindeki bir şeyh[ul]islâm değildi; fakat bizim semtin en meşhur sıbyan (çocuk) okulu olan Yolgeçen Mektebi'nin hocası; hemnâm dediği de büyük devlet adamlarından Âli Paşa imiş.

Ben, aziz üstadım İsmail Efendi için en küçük bir hayal kırıklığına uğramadım. İlk hocam, bana her zaman şeyh[ul]islâmlardan daha üstün göründü. Fakat o sağ olsaydı, candan dua ve dileğini hatırlayıp acaba benim hakkımda ne düşünürdü?..

Mektebe başlama

BABAM bir Perşembe günü beni aldı, Yolgeçen Mektebi'ne götürdü. Yaşım: 4. Tarih, XX. asrın ilk yılı. Doğumumdan dört sene, dört ay geçmiş. Çocuklar için bu yaşta okumaya başlamak sünnet-i seniyye imiş. Kıyafetim: Nefti kadife ceket, kısa pantolon. Başımda kırmızı fes. Kadife ceketin beyaz yakası altına geçmiş beyaz ipek kordonun ucunda bir düdük. Bu da sol yana cebime sokulu. Sağ omuzumdan sol böğre doğru asılmış yeşil kadife üstüne sarı sırma işlemeli bir cüz kesesi. (O zaman çanta âdeti daha çıkmamıştı.)

Yolgeçen Mektebi: Beyazıt'tan aşağı inerken solda iki kanadı iki yana açık bir kapı; kapının iç tarafında bir koca kazan. Bunda koyun başları kaynar. Suyu çorba, başlar et yemeği olarak satılırdı. Yaya kaldırımın bu kısmı çorba içenlerle dolar, boşalırdı; hele sabahları çöreotlu taze ekmekle bu kaynayan başın birbirine karışan kokuları öyle iştah verici bir hava yapardı ki, hiç aç olmadığım halde bir iki defa anneannemle Beyazıt'tan gelirken dayanamayıp bu çorbadan içmiştim. Kâsesi 20 para, ekmek de 5 paraydı.

Kapıdan girince Yolgeçen Camisi'nin, şekilleri birbirine uymayan taşlardan kaldırımlı avlusu. Solda bir tahta merdiven. Yukarı çıkınca

camlı bir kapı. Gürültüsüz bir çocuk kalabalığı. Hepsi yere oturmuş. Önlerinde küçük sıralar. Bu büyük odanın tramvay caddesine çıkıntılı bir cumba içerisinde üç gün önce gördüğüm hoca İsmail Efendi oturuyordu. Babamı görünce olduğu yerde ayağa kalktı. Onun bu hareketini görünce bütün çocuklar ayağa kalktılar. Babam önde, ben arkada hocaya doğru yöneldik. Selâmdan sonra İsmail Efendi, babamı sedire buyur etti, bana karşısında mindere oturmamı söyledi. Büyük rahlenin önündeki mindere oturdum.

– Çıkar bakalım Âli Efendi cüzünü! dedi.

Elifba cüzüm, yaldızlı ve pek sevimli bir kitaptı. Alındığı günden ona gönül bağlamıştım. Evdekilere içindeki şekillerin ne olduğunu soruyordum. Fakat hiçbiri, sanki ağız birliği etmişler, bana bir şey söylemiyorlardı. Söylemiyorlardı, çünkü ağzı hayırlı bir hocadan besmele demeden okumaya başlamak yövümlü değilmiş...

Hoca İsmail Efendi "Eûzü"yü çekip başladı:

O – Haydi oğlum Âli Efendi, benimle beraber söyle: Bismillahirrr...

Ben – Bismillahir

O – Rahmanirr...

Ben – Rahmanir

O – Rahiiimm!...

Ben – Rahim

Bundan sonra, uzun yıllar ne demek olduğunu öğrenemediğim "Rabbi yessir. Ve lâ-tuassir - Rabbi temmim bi'l-hayır"ı da onun gibi tekrarladım. İsmail Efendi,

– Çıkar hilâlini! dedi.

Anneannemin hediye aldığı gümüş hilâli çıkardım. Bu, diş karıştıracak âlete benzemiyordu. Hocanın elinde ufarak bir değnek vardı, bende de gümüş hilâl. Artık alfabeye başlamıştı. Hoca, harfleri değneğin sivri ucuyla gösteriyordu, ben de elimdeki hilâl ile onu takip ediyordum. Üç kere "elif"den "lâmelif ye"ye kadar okuttu. Anlamadığım kelimelerle (ilim, âlim, âmil gibi) dua gibi bir şeyler söyledi. Babam ayağa kalktı, "Evlât sizindir, efendi hazretleri!.." dedi ve benim yüzüme bile bakmadan yürüyüp gitti.

Tanımadığım bu kalabalık içerisinde, yapayalnız kalmıştım. Okumaya başlama töreni sırasında çok ciddi duran hocamın Yeşiltulumba kahvesinde gördüğüm güleç yüzü yeniden canlandı. Beni yerimden kaldırdı,

bizimkilerin evvelden gönderdiği güzel minderin üstüne oturttu. Önümde de küçük bir rahle vardı.

– Haydi bakalım, bugünkü dersine çalış!., dedi ve dershaneden dışarı çıktı.

Yaldız çerçeveli kareler içine basılmış harflere bönbön bakıyorum, "elif", "be"yi ve en sondaki "ye"yi unutmamıştım. Fakat geri küsurunun adları hiç hatırımda kalmamıştı. Bunları nasıl öğreneceğimi düşünüp ne güç bir işe başladığımı sıkıntı ile kafamdan geçirirken sınıfta bir kığıştı oldu. Camlı kapı ardına kadar açılmış, tepsilerle lokma geliyordu. Kapı yanında oturan genç, şaşı gözlü molla (bu, kalfamız hafız Recep'ti), çocukları onar onar tepsilerin başına oturttu. Beni de kendi oturduğu tepsiye aldı. Çocuklar elleriyle lokmaları öyle kapışıyorlardı ki, bir kere bile bu tepeleme konmuş, altın sarısı saray lokmasına elimi uzatmaya cesaret edemedim. Bizim kalfa da dahil, hiç kimse başkasına dikkat edecek halde değildi. Şaştım kaldım, kısa bir zaman içinde tepsilerde lokmadan eser kalmamıştı. Eller, ağızlar, üstler başlar vıcık vıcık tatlı içerisinde idi.

Hafız Recep, odaya gürültüyü bastırır, sıtma görmemiş bir sesle bağırdı:

– Dizilin buraya!...

Küçüklerde en küçük bir çıt yoktu. Kalfa, cebinden bir kırmızı kese çıkardı, baştan başladı, çocuklara para veriyordu. Yanımdakine sıra geldiği vakit baktım, çil bir ikilik. Beni atladı, alt tarafımdakine verdi ve devam etti. Bu da bitince kısa bir dua etti. Bunda babamın ve ölmüşlerimizin adı geçiyordu. Her lâf sonunda çocuklar "Âmin" diye bağırıyorlardı. Mektebe başlarken bu Âmin töreni yolda bütün çocuklar tabur halinde yürüyerek ve en önde yeni talebenin rahlesi ve mindari kalfa tarafından taşınarak yapılırdı. Babam, böyle gösterişli şeyleri sevmediği için bizimki mektep içinde yapılmıştı.

Hafız Recep, "Haydi bugün yarım âzad, dağılın çocuklar!" diye bağırınca bu sessiz yumurcaklar topluluğu, fırtınaya tutulan ağaçlar gibi birbiri üstüne yığılarak kapıdan çıkıyor; merdivenlerdeki ayak gürültüsü, gök gürlemesi gibi dershaneyi inletiyordu.

Ben ne yapacaktım?

Hafız Recep, "Cüz keseni al, biz seninle beraber eve gideceğiz." dediği zaman yüreğime su serpilmişti. Eve gelip kapıdan içeri girince bütün hâne halkını taşlıkta birikmiş buldum. Annem, anneannem, dadılar,

uşaklar, hizmetçiler bana sarılıp sarılıp öpüyorlar, "aman maşallah, nasıl da misk gibi mektep kokuyor?" diyorlardı.

Fergâp, fesimi kap...

KIŞ ayları hep elifbe cüzünün içinde geçmişti. Arap harfleri toptan "Sessiz harf" muamelesi görüyorlardı. Hareke denilen küçük işaretlerle bu sessiz harfler seslendiriliyordu. Okutuluş tarzı şöyleydi:

– Elif üstün e, elif esre i, elif ötre ü, Be üstün be, be esre bi, be ötre bu, Te üstün te, te esre ti, te ötre tu, Se üstün se, se esre si, se ötre sü...

Sonra "tenvin" dedikleri "iki üstün, iki esre, iki ötre" geliyordu. O zaman harfler şöyle okunuyordu:

– En, in, ün; ben, bin, bun; ten, tin, tün...

Daha sonra sessiz olarak öğretilen harflerden dördü, bir de "imlâ harfleri" olarak "Elif, vav, ne, ye" şeklinde gösteriliyordu. Harflerin gerek

Bursa Osman Gazi Zükûr (Erkek) Mektebi talebeleri ve hocaları mektep flamalarıyla bir kartpostala misafir oluyor. (Yusuf Çağlar arşivi).

hareke ile, gerek imlâ harfleri denilen seslilerle birbirlerine bağlanmaları öğretilirdi. Asıl güçlüklerden biri sağdan yazılan Arap harflerinin başta, ortada ve sonda aldıkları muhtelif biçimlerin hep ayrı ayrı olması idi. Ne heceler, ne kelimeler, bizde en küçük bir bağlama yapmağa ve kendi dilimizde kullandığımız herhangi bir sese benzetip birini bu yolda hatırda tutmağa imkân vermiyordu.

Elifbe bittikten sonra "Amme" cüzünü okumağa başladık. Bu ne zor şeydi. Allahım! Arapça bilseydik, yahut Arap çocuğu olsaydık iş, yarı yarıya kolaylaşacaktı. Bu taktirde bütün bir şekil ve işaret olarak okuduğumuz bir kelimenin neye delâlet ettiğini bilince onun hayaliyle kelimenin görünüşü birbirini çekebilecekler ve kelimenin okunuşu kolayca hatırlanabilecekti. Fakat bizim için buna imkân tamamiyle kapalıydı. Bir taraftan öğretme usulünün iptidailiği, diğer taraftan ne yaptığımızı, ne okuduğumuzu hiçbir suretle bilmeyişimiz, küçük yaşta zekâmızı ezmek, şuurumuzu karartmak için kâfi sebeplerdi.

O eski günleri ve halleri düşünüyorum da Türk çocuğundaki zekânın bu basınç altında perişan olmamak için yaptığı mukavemete hayran olmamak elimden gelmiyor. Normal bir çocuk böyle sakîm, verimsiz bir usulle ne kadar kolay aptal olabilirdi. Elifbeyi bitirdikten sonra "Okuma" kitabı olarak doğrudan doğruya Kur'an'ı çocuk eline vermek, ne hesapsız bir hareketti? Çünkü Kur'an, Allah kelâmıdır. Arap dil ve edebiyatının en yüksek ve ilâhî şah-eseridir. O dili hiç bilmeyen küçük bir çocuğa bilmediği o dilin en yüksek ve en güç bir kitabını, ilk "kraat" olarak vermekte ne dince, ne dünyaca bir isabet düşünülebilir mi?

Bu mantıksız, mânasız hale o kadar alışılmıştı ki, hiç kimse "gık" demeden uzun asırlar böyle sürüp gitmişti. Fakat yirminci asrın ilk çeyreği sonunda bile Türk milletinin ancak binde biri okuyup yazabiliyordu. Arta kalanı cahildi, Arap harfi ve Arap dili ile okuma işi, heryiğitin yiyebileceği yoğurtlardan değildi. Anadolu çocuklarından medreseye gelenler, sakalları, kırlaşıp kırk, kırk beş yaşına gelir de henüz icâzet (diploma) alamazlardı. Arapça metinleri okuyabildikleri halde çoğunun Türkçe okumaları gayet zayıftı. Yazmak, pek azına nasip olan bir maharetti. Milletimizin hâlâ en az okuyan topluluklar arasında kalmasının en mühim sebebi, bu tarz öğretimdir. Garplı milletler, koydukları güzel usullerle iki üç senede, lise derecesine varmış yaşta ve baştaki gençlere bir kelime Arapça bilmedikleri halde bu dili pek güzel öğretmektedirler. Ne yazık

ki, aradan yarım asır geçtiği halde bugün memleketimizde din adına bizim uğradığımız güçlüklere bugünün Türk yavruları da cayır cayır mahküm edilmektedirler. Makûl olmayan hiçbir şey dinî değildir. Çünkü Müslümanlık aklın muhafazası ve gelişmesi için en şaşmaz esasları koyan ve isteyen bir dindir. Öğretim hususunda akla uymayan bir yolu onun istediğini kim iddia edebilir? Vah zavallı Türk çocuğu; senin cahil ellerden kurtulman için elli yıl bile kâfi değilmiş!..

Biz dönelim hikâyemize.

Artık ben sûreleri sökmüş, Ferğab'a gelmiştim. Mahalle mektepleri, ders yılının başı ve sonu olmayarak "devr-i dâim" şeklinde sürüp gittiği için her okuyucu, tek olarak ders alır, ders verirdi, Toplu sınıf öğretimi yoktu. Elimdeki cüzün son sûrelerinden biri olan Ferğab'a kendi başıma gelmiştim. Bana mektep arkadaşlarım söylemişlerdi ama tamamiyle unutmuştum; Ferğab'a gelince talebenin fesini kaparlarmış ve çocuğun ailesinden bahşiş aldıktan sonra fesi geri verirlermiş.

İsmail Efendi'nin önünde "Elem neşrahleke" sûresini okuyordum. Ben "Ve ilâ Rabbike Ferğab" deyince başımdan fesimi biri kaptı. Birdenbire ne olduğunu şaşırdım. Bütün çocuklar da hep bir ağızdan bir şeyler bağırıyorlardı. Büsbütün afallamıştım. Hocam, ilk defa "Bak okumayı öğrendin, buraya kadar geldin. Bundan sonra kolayca istediğini okuyacaksın" gibi sözler söyler ve ben de bunların mânâsını düşünmeye koyulurken açık, fessiz başıma birden bire bir şey geçirdiler. Şaşkınlığım büsbütün artmıştı.

Beni Recep Kalfa gelip hocamın önünden kaldırdı. Başıma geçirdikleri koskoca şey, cüz kesesi idi. Fesim de kalfanın elinde idi. Bu halde sokağa çıktık. Utana utana Lânga'daki evimize kadar geldik. Bir an önce ben içeri girmek istedim, kalfa bırakmadı. Mustafa Lala'ya "Hanımefendi"ye haber vermesini söyledi. Ailemizin büyüğü olan anneannem aşağıya indi. Başımdan cüz kesesini çıkardı, kalfadan fesimi alıp giydirdi. Kalfanın ihtarı üzerine elini öptüm, o da beni öptü. Recep Kalfa kapının önünden gitmiyordu. Anneannem iğreti dövşürülmüş bir ipekli mendil uzattı, teşekkür etti ve ancak ondan sonra kapıyı kapadı ve gitti. Öğrendim ki anneannem bu mendilin ucuna yarım Osmanlı altını bağlamış.

Bu gelenek esasında güzel bir şeydi. Fakat seneler senesi bunun ne olduğunu anlayamamıştım. Sorduğum çok olmuştu, fakat kimse de bana

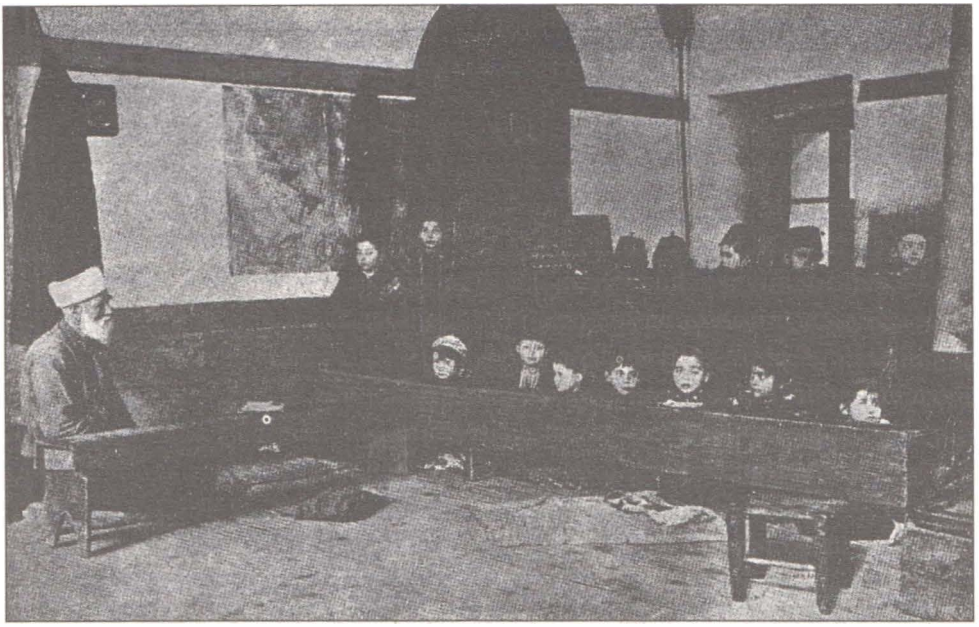

Mütevazi bir mahalle mektebinde hoca ve talebeler.

anlatmamıştı. Halbuki yine kendim kendi gayretimle -Kur'an'ın tercümesini okurken- bunun sebebini bulmuştum. Bu sûre, Hz. Muhammed'e kolaylık üzerine, her halde onun sıkıntılı bir anında inmişti. Okuma gibi güç bir işi başaran çocuğa bunu okutarak Allah'ın ve Peygamberi'nin yardımını ona hatırlatmak isteniyordu. Ne manalı bir anlayış ve anlatış; fakat anlayıp anlatmak şartıyla... Şimdi, size o sûrenin Türkçesini vereyim, okuyun da bakın:

"Açıp ferahlatmadık mı senin bağrını? Arkanı çökerten yükünü indirmedik mi? Senin adını yükseltmedik mi? Demek zorlukla beraber kolaylık da vardır. Evet, kolaylık da vardır zorlukla... O halde boş kaldığın vakit yeniden yorulasın. Ancak Allah'ına rağbet edesin!"

Hasan Âli Yücel, *Geçtiğim Günlerden*, İstanbul,
İletişim Yay., 1990, s. 34-44.

Hafız Osman Mektebi
Isparta, Antalya, Niğde Rüştiyeleri
EBUBEKİR HAZIM TEPEYRAN

BİRİ benden büyük, öteki küçük iki oğlan kardeşim pek küçük yaşlarda ölmüş; üç kız arasında bir tek oğlan olduğumdan dolayı babamın, anamın; bilhassa babamın aşırı muhabbetleri, hoşgörüleri beni pek şımarık, pek yaramaz bir çocuk yapmıştı.

Malum olduğu üzere mezarın kenarına kadar ister istemez sürükleyip götürdüğümüz kötü huyların tohumları, özellikle beşik etrafında emeklediğimiz günlerden itibaren anadan, babadan gördüğümüz sevgiler ve hoşgörülerle canlanmaya başlar. Çocuklar, ana baba şefkatine muhtaçtırlar; fakat yaşamak için muhtaç olduğumuz su bile lüzumundan fazla olunca bizi boğar, öldürür. Çocukları sevmeli, fakat onlara bunu hissettirmeyerek sevmeli. Bu gizli sevgi çocuk terbiyesinin temeli gibidir.

Benim hatıra, hayale gelmez türlü *şarkadalık*larımdan (o zaman Niğde'de çocuk yaramazlıklarına böyle derlerdi) annem pek bizar olduğundan daha beş yaşıma bile varmadan, def-i belâ kabilinden bir tedbir olmak üzere beni evimizin karşısındaki mahalle mektebine devam ettirmek istedi. Ben de memnuniyetle gidiyor, yaramazlıklarımı orada biraz değiştirerek yapmaktan geri durmuyordum. Mektep gibi, hocası da komşumuz olduğu ve beni, -anamın, babamın ne kadar sevdiklerini bildiği için- gücendirmek istemeyerek pek hoşgörülü davranıyor; ben mekteple ev arasında mekik dokuyarak zamanımın çoğunu sokakta geçiriyordum. Harfleri birer işkence aletinin resmi gibi hiç sevmediğimden ne annemin maksadı hasıl oluyor, ne de ben mertek gibi "elif", bademgözlü "sad", kuzu başlı "kaf, yay gibi "ye" diyerek vasıflarıyla öğretilen elifbayı öğreniyordum. Niğde'de bir buçuk saatlik mesafede bulunan Bor kasabası mekteplerinde o zaman elifba yerine bilinen ebced "elif, be, cim, dal..." diye okunuyordu.

Tahrirat müdürlüğünde bulunan babam geçici bir memuriyetle Aksaray kazasına giderek iki aydan fazla orada kaldığı için annem benim evle mektep arasında mekik dokumama nihayet vermek istedi. Beni kendisinin de okumuş olduğu, mahallemize hayli uzak bir mektebe gönderdi.

Sabahları bir uşakla gidecek, akşamları yine onunla dönecektim. Evvelce hiç tanımadığım bu mektebe uşakla gittim; fakat öğleden sonra koşa koşa yalnız dönerek, benim yaramazlıklarımdan birkaç saat kurtulduğundan tabii memnun kalan annemin karşısına dikildim.

Muhterem okuyucular, beni mektep kaçaklığıyla suçlamadan evvel, bakınız, kaçtığım nasıl bir mektep, korktuğum nasıl bir hoca idi:

İçini ilk defa gördüğüm bu mektep, yapı bakımından o zamanki Niğde çocuk mekteplerinin en iyisi olmakla beraber; Niğde gibi mutedil bir iklimde mektep değil, Küçük Asya'nın ortalarında, Kuzey kutbu yakınlarındaki insan meskenlerine bir karşılık yapmak isteyenlerin o hale konulmuş zannedilen "Hafız Osman" mektebidir.

Binaya oranla pek küçük olan kapısının tahta aralıklarına, cingi denilen kara taştan yapılmış şokelerine temas eden kenarlarına, ak ve kara, koyun, keçi pöstekisi parçaları çivilenerek garip bir şekil verilmiş, pencerelerine üç ay evvel kaba kâğıt yapıştırılarak temiz havanın girmesinden, aydınlanmaktan pek zalimce menedilmiş bir mektep!..

Her şeyden evvel yaşamak için havaya, ışığa muhtaç olduğumuz bilinmeyerek; birine giriş, ötekine çıkış bırakmayan bu yerde bir şey öğrenmenin imkânı düşünülür mü?..

Kapıdan girince yalnız çocukların nefesleriyle ısınmış, rutubetli ve üç aydan beri temiz hava cereyan etmediği için kötü kokulu bir karanlık içinde kaldım.

Bereket versin ki Hafız Osman'ın gözlerindeki zayıflıktan dolayı yanındaki pencere, kâğıtların ötesine, berisine bezir yağı sürülerek biraz şeffaflandırılmıştı. El kadar bir ayna kırığının sırı sıyrılarak şeffaflığı iade ile bu kâğıtlardan bir tabakasının ortası kesilip oraya yapıştırılmış olduğundan camdan eğik olarak giren güneş ışığı, mektebin havalanan tozlarını aydınlatıyordu. Bu tozlardan hasıl olan sarı kehribara benzer ince bir sütunun yardımı ile cüssece emsâli nadir iriliği, insan şeklini bozacak derecede şişmanlığı, kirpikleri tamamen dökülüp kapakları dışarı kıvrılarak etrafına kızıl kaytan geçirilmiş gibi duran küçük, sönük gözleriyle korkunç bir mahluk olan hocayı; sağ tarafta *peliad* denilen ve istirahat zamanlarında sekizi onu birbiriyle sarmaş dolaş olarak yatan yılan derneği gibi yığılmış ince, kalın kızılcık değneklerini, sol yanında köşeye dayanmış duran uzun sırığı, duvara takılan falakayı gördüm.. O güne kadar öylesini hissetmediğim bir korku ile titredim.

Bursa merkezde halen okul olarak kullanılan çift katlı
Müdafaa-i Milliye Hoca İlyaszâde Vakıf Mektebi. (Foto: Mustafa Kara).

Uşak, önüme geçerek beni hocaya şöyle takdim etti:

– "Bekir Beyzâde Hasan Efendi'nin oğludur. Annesi hanım ellerinizden öpüyor".

Hoca yüzünü buruşturarak:

– "Bekir Beyzâde'nin oğlu mektebe böyle mi başlatılır?"

– "Babası Aksaray'dan gelince tabii âdet yerine getirilir"[1]

– "O halde bu acele ne?"

– "Çocuk okumaya pek meraklı da!.."

Uşak bana dönerek:

– "Haydi, Hoca efendinin elini öp!" dedi ve gitti. Hoca efendi, uşağa, giderken:

– "Muhsine Hanım'a selâm söyle!" dedikten sonra, "öp bakayım!", diyerek elini bana uzattı.

[1] O zamanlarda mektebe başlattırılan çocuklar, ailelerinin durumu uygun ise, mektebin hocası, bütün çocuklarıyla birçok davetlilerden meydana gelen bir alayla, ilahiler okunarak götürülür ve mektep çocuklarına dağıtılacak kuru üzüm, leblebi sinileri güzel örtüler altında alayı, hocaya mahsus baklava veya sarığburma tepsisiyle çamaşır bohçaları da bu sinileri takip ederlerdi.

Küçük çocuklar önünde Budha heykeli gibi görünen hocanın pürüzlü ve titrek eline, dişimi çekmek için ağzıma yaklaşan kerpetene bakıyor gibi korkarak baktığım için:

– "Sen," dedi. "Ne ürkek çocuksun!.."

Titrek elini, titreyen dudaklarımla öptükten sonra:

– "Otur," diyerek, galiba bir enkazdan arta kalmış olan ve üzerinde birkaç demir çivi başı görünen kalın kalastan yapılmış rahlesinin önünü gösterdi. Ben, dizlerimin bağları çözülmüş gibi bir oturuşla oraya diz çökünce, hoca efendi güya benim korkumu gidermek için bir lâtife olmak üzere:

– "Burada senin ananı da, dayılarını da ben okuttum. Lütfi Bey iyi çalışmadığı için onun kulağını buraya mıhladım!" dedi ve büyük çivi başlarından birini parmağıyla gösterdi. Ben bu şakayı hakikat olarak kabul ettiğim için, kulağım oraya çakılmadan önce kaçmak isterken hoca:

– "Haydi," dedi. "Başlayalım, ben ne söylersem sen onu tekrarla... Bismillah..."

– "Bismillah..."

Ben bu besmeleyi ıztırapla çektiğim gibi "Rabbi yessir" duasını da tekrar ettim. Bu duadan sonra mertek gibi eliften, yay gibi (Y)'ye kadar hurûf-ı hecâyı hoca ile beraber söyledik. İlk ders nihayet bulmuş oldu. Çocukların bazıları evlerinden getirdikleri küçük minderlere oturuyorlar idi ise de ekserisi koyun, kuzu, keçi postları üzerinde idiler. Hoca, ikinci sırada sahipsiz bir kara postu göstererek:

– "Hadi," dedi. "Şimdilik oraya otur bakalım. Yarın sen de bir kuzu postu veya minderle gelirsin..."

Beni korkutan işkence aletleri iki saat içinde birer birer vazifelerini şiddetle yerine getirdiler: Sırık, hocanın: "Sarı gız (kız) dersine bak!" diye gürlemesinden sonra son sıradaki hastalıklı, zayıf bir kızın başına yıldırım gibi indi. Bu semavi belâ yalnız o zavallı hasta kızla sınırlı kalmadı. Sırık havalanınca, üzerlerinde birer kartal dolaşan piliçlerin korkusunu andıran bir heyecan ile gözlerini önlerindeki kuzu başlı "kaf"lara, bademgözlü "sad"lara diken iki oğlan çocuğun yumuşak, ana eliyle okşanmaya alışık başlarını da incitti. Falaka, yeşil kâğıda insan şeklini andırır bir resim yapan çocuğun ayaklarına takıldı. Hoca: "Yaptığın bu adama can ver bahalım domuz!", diyerek bütün ihtiyatlı çocuklar gibi bu ressamın da tabanına koyunuş olduğu keçe parçasıyla beraber çoraplarını da çıkartarak ciddi bir düşmanlıkla beş değnek vurdu.

Fazla olarak, memleketin ileri gelenlerinden birinin oğlu olup Kuran'ı ezberlemeye; yani hafızlığa çalışan çocuğun bir sayfada dört yanlışından dolayı kulağını vahşice çekerek yarıya kadar yırttı ve "rı"ları "ırr" olarak söyleyen bir kızın burnuna kalem sokup kanlar fışkırttı. Fevkalâde fırtınaları takip eden fevkalâde sessizlikler gibi, bu gürültülerden biraz sonra böyle bir küçük çocuklar topluluğuna hiç yakışmaz bir sessizlik hüküm sürmeye başladı. Çünkü öğleye doğru hoca oturduğu yerde, duvara yaslanarak uyumaya başlamıştı.

Çocuklar bu uykunun sonsuz olması arzusunu birbirine işaretle anlatırken ben, bizi bin bir türlü yaşamak azabına mahkûm eden vücutlarımızdan çıkan ruhlar gibi kimseye görünmeden çıkıp gitmiştim.

Mektepte gördüklerimi anneme söyleyince beni bir daha o mektebe göndermeyeceğinden emin idim. Halbuki o, her nedense şu sözleri söylemekten kendini alamadı:

– "Yavrum; ben de az çok ceza göre göre o mektepte, o hocada okudum. Bu cezalara kendi kusurumdan dolayı da uğramadım. Hoca, beni büyük dayına mektep kalfası yaptı. Yani derslerini ben öğretirdim. Onun kaç yanlışı çıkarsa hem onun ayaklarına, hem de benim avuçlarıma o kadar değnek vururdu. Hocanın vurduğu yerde gül biter. Dayıların, babam tarafından bu hocaya 'etleri senin, kemikleri benim' diyerek verilmişti. Ben öyle bir haber göndermediğim gibi, baban ise hiç öyle sözler söylemez. Sen dersine çalışır, yaramazlık etmezsen hiçbir ceza görmezsin."

Bir kızın burnundan kanlar fışkırdığını, bir oğlanın kulağında kıpkızıl bir yara açıldığını kendi gözleriyle gören bir çocuk, hocanın vurduğu yerde açılacak gül sözünden ne kadar hakikat kokusu alabilir?.. Çocukları, şefkate en ziyade muhtaç, merhamete müstahak oldukları bir çağdan, onların ileride mesut yaşamaları sebeplerini hazırlamak için yapılmış olan mektepte böyle hissiz bir yobazın işkenceleriyle ağlatıp inletmek, zavallı masumlara Tuba ağacı gölgesinde Cehennem azapları çektirmeye benzer.

Bu hoca beni mektepten, okuyup yazmadan son derece soğuttu. Evet daha onlara hiç ısınmadan soğuttu, nefret ettirdi. Ertesi gün bu mektebe yine uşakla gönderildim; fakat uşakla yanyana, arkadaşça yürüyerek değil, onun sırtında tepine tepine, hüngür hüngür ağlayarak...

Yine hocanın uykusu gelince, ben dünyaya ağlayarak gelip, ahirete sakin olarak gittiğimiz gibi kaçtım ve doğruca beni çok seven, sayısız suç-

Ali Nazîma'nın
Bak ve Öğren Yahut
650 Şekilli Eşya Dersleri
kitabının kapağında
mektepli çocuk kitap okuyor.
Kasbar Matbaası
1328/1912.

larımda koruyan küçük amcam Ethem Bey'in evine sığındım. Onun korumasıyla bir daha Hafız Osman cehennemine gönderilmeyeceğime dair teminat almadıkça da evimize dönmedim.

Bir buçuk sene kadar serbest kaldım. Galiba yaramazlıklarıma yavaş yavaş annem de alışmış olmalı ki, komşu mektebe de göndermekte ısrar etmedi.

Gerçi ben elime geçen her şeyi bazen bozmak, kırmak niyetinde bulunmadan bozuyor, kırıyor idiysem de; bir evde daima affedilen sabıkalı bir suçlu bulununca herkes masum kesildiğinden, başkalarının kaza ile kırıp bozdukları şeyler de bana yükletiliyordu. Emsâlsiz yaramazlıklarımdan, ziyankârlıklarımdan bir ikisini söyleyeyim:

Babamın alacak, verecek defterinde bazı rakamların etrafına mürekkeple daire halinde çizgiler çevrildiğini görmüştüm. Bunların her alacak alınınca makbuz; borç verilince ödenmiş işaretleri olduğunu bilmediğimden alınmamış bütün alacak, verilmemiş borç hesaplarını bu suretle kapatmıştım.

Midhat Paşa merhumun Yıldız Sarayı'ndaki bilinen muhakemesinde, hakimler heyetine reislik eden Sururi Efendi, Niğde'de naip yani kadı iken her ne sebeple ise, onunla beraber mutasarrıf da dahil olmak üzere, idare meclisinin bütün tabii ve seçim sonucu seçilmiş üyesi muhakeme altına alınmış, babam da tabii üyeden olduğu için, o meselede kendisini müdafaaya yarayacak vesikaları toplamak üzere, haremdeki odasında bütün evrakını sedir üzerine yayarken, acele bir müzakere için selâmlığa Kadı'nın geldiğini haber verdiklerinden, kâğıtları o halde bırakarak gitmiş. Arkadan ben girdim. O zamanlar şimdiki gibi damga pulları yoktu. Hüccet, mazbata, arzuhal, senet gibi şeylere mahsus damgalı kâğıtlar vardı. Açık olan mazbataların yazıları altına basılmış sıra sıra mühürleri görünce, çarşıdaki bir hakkakın böyle birçok mühürleri, küçük bir vitrinin camına yapıştırmış olduğu hatırıma geldi. Babamın tırnak makasını bulmakta gecikmedim ve hemen işe başladım. Beraat mazbatalarının, alacak senetlerinin damgalarını, mühürlerini birer birer keserek pencere camına yapıştırdıktan sonra, gelip yaptığım marifetleri görmesi için anneme koştum. Zavallı kadın, mazbataların, senetlerin feci halini; camdaki mühürleri, damgaları görünce, neye uğradığını bilemeyerek ben "aferin yavrum ne iyi yapmışsın" diyeceğini beklerken:

– "Ulan ne yaptın?" diye bir çığlık kopardı. Soluğu amcamın evinde aldım. Amcam, suçlarımın ne olduğunu ve annemin çığlıklarından çok korktuğumu anlayınca: "Sen bu gece burada yat. Ben gider, ağabeyimle görüşür, suçunu bağışlatmaya çalışırım. Fakat bu seferki suçun çok kötü ve zararlı, sakın bir daha yapma", dedi. Niğde'de o zaman bir ana mektebi bulunsa ben orada koşar, oynar, eğlenir; hiç farkına varmaksızın birçok şeyler öğrenir, böyle zararlı yaramazlıklarda bulunmaya vakit bulamazdım.

Bu hakkak taklitçiliğinden bir müddet sonra babamın memuriyeti Isparta Livası'na değiştirilerek, mahfeller içinde oraya gittik. Isparta'da oturduğumuz mahallenin bir tarafına tabut, teneşir konulan mektebinin hocası Niğde'deki emsalsiz Hafız Osman gibi değil, bizim komşu mektebinin hocası gibi bir adam olmakla beraber ben, o mektebe de layıkıyla devam etmediğim için aylarca serserice gezdikten sonra, nihayet babamın ricası üzerine usule aykırı olarak "mülazım sınıfı talebelerinden!" sıfatıyla rüştiye mektebine kabul edildim.

Mektebin yazı hocası meşhur hattat (galiba 'Bektaşi Hoca' denilen

mübarek adam) beni ayrıca okutacak, yazdıracak ve ben hükümet konağı civarındaki bu mektebe her gün babamla beraber gidecek, onunla beraber dönecektim; öyle oldu. Bu hoca, kendini bana sevdirmenin ve bendeki okuyup yazma nefretini gidermenin yolunu buldu; babamla küçük amcamdan sonra en çok sevdiğim adam bu oldu. Benim sülüs yazılarım mektebin dördüncü sınıfı (birinci sene) talebelerinin yazılarından daha kötü değildi: Her sene mektebin gerçek talebelerinden sonra beni de imtihan ettiler ve onlara verildiği gibi, bana da her sene başka renkte kırmızı, yeşil ve sarı kâğıtlara basılmış *tahsinnameler* [takdirnameler] de verdiler. Çok yazık ki birkaç ay sonraki imtihanda sınıfa gireceğimden memnun oluyorken, babamın memuriyeti Antalya olarak değiştirildi.

Isparta'dan, şiddetli bir poyrazla savrulan karlar arasında, her tarafı keçelerle kapatılan mahfeller içinde ulu ve karlı dağlardan geçerek gittiğimiz Antalya'yı, limon ve portakal ağaçlarıyla zümrüt gibi bir Cennet halinde bulmaktan çok memnun oldum ve ilk defa orada gördüğüm denizden pek heyecan duydum. Antalya'yı doya doya gezip her tarafını layıkıyla görmeden rüştiye mektebine verildim.

Birinci hoca; "Isparta rüştiye mektebinin mülazım sınıf talebelerinden Hâzım Efendi dersine çalışıp liyakat gösterdiğinden, işbu tahsinname ita kılındı", yazılı matbu ve hocalar tarafından mühürlü vesikayı görünce:

– "Tuhaf şey," dedi. "Isparta mektebinde bir de mülazım sınıfı mı açıldı?.."

– "Hayır," dedim. "Orada benden başka mülazım yoktu. Bu sene orada kalsaydım mektebin dördüncü sınıfına girecektim".

Hoca efendi biraz imtihandan sonra:

– "Burada da dördüncü (yani ilk) sınıfa kaydederiz, merak etme" dedi ve öyle oldu.

Antalya'nın bence hepsi yeni, hepsi cazip birçok güzelliklerinden dolayı mektebe az çok muntazam devamım iki ay bile sürmedi.

Birkaç ay içinde erkek arkadaşlardan çok kız dostlarım, altıyı buldu. Ben onlarla birleşip oynamayı, onlarla gezip eğlenmeyi ve denize pek yakından; küçük limana biraz uzaktan hâkim olan yüksek bir yerdeki kayalar arasına oturarak, denizin değişik görünüşlerini seyretmeyi her şeye üstün tuttuğumdan, mekteple ilgiyi büsbütün kestim.

Babam, beni mektebe devam ettirmenin çaresini bulmakta çaresiz ka-

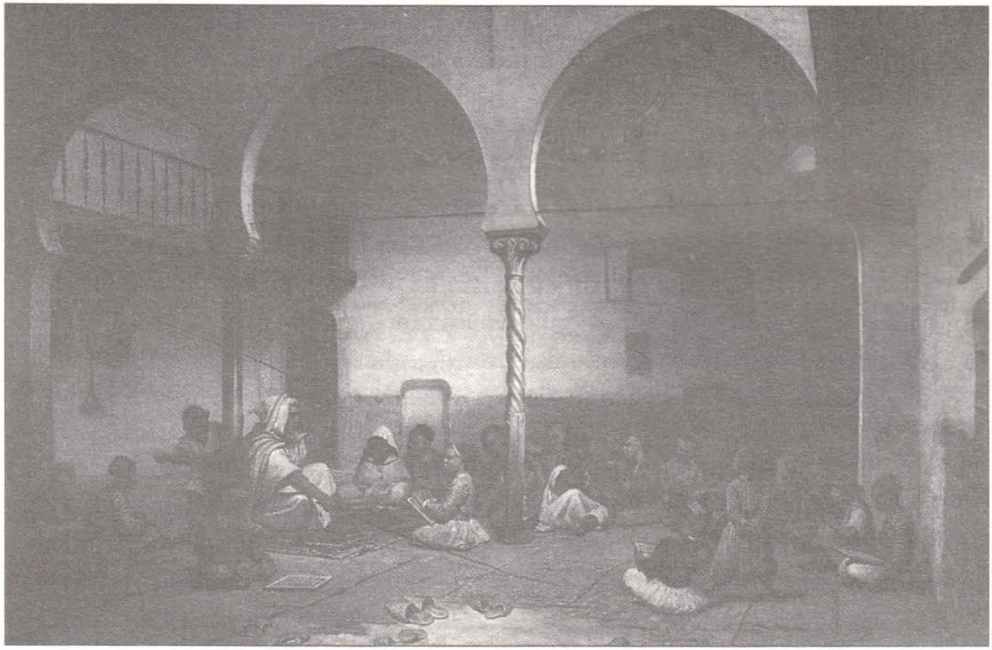

Ressam Aguste de Pinelli'nin, muhtemelen
Kuzey Afrika'da revak altında okuyan talebeleri hocalarıyla birlikte resmettiği tablosu.

lınca, hiç olmazsa Kuran'ı bir defa olsun hatmetmem için, evimizde her sabah Kuran okuduktan sonra, kendisiyle beraber gidip gelmek üzere beni tahrirat kalemine mülazim tayin etti. Ben, hoca ile beraber her gün birer cüz okumak suretiyle Kuran'ı bir ay içinde bitirdiğimden, mübarek sayılarak bir hatim duası yapıldı.

Babamın fazlaca sevgisi neticelerinden biri olmak üzere on iki yaşıma kadar, o yaşıma uygun okuma ve yazma öğrenmediğim gibi, sünnetim de gecikmişti. Sünnet düğününde karyolamı altı kız arkadaşımın çevirmesi, davetli hanımların dikkatlerini çekmiş, manalı gülümsemelerini mucip olmuştu.

O yıllarda Konya valiliğinde bulunan sabık sadrazam (Harbiye Mektebi'nde Softa lakabını alan) Esad Paşa devir ve teftiş suretiyle Antalya'ya geldi.

Paşa, vazifesi münasebetiyle babamı her gün görüyor ve diğer memurlardan fazla iltifat ediyordu. Her akşam belirli saatte atla deniz hamamına giderken bizim sokaktan geçtiği için, belki de babama iltifatından dolayı bir minnettarlık eseri olmak üzere, geçeceği saatte kapının önüne

çıkarak el pençe divan durur, onun vakur selâmını alırdım. Bu devamlı hürmetkârlığım bir akşam Paşa'nın dikkatini çekerek atını durdurdu, kimin nesi olduğumu gülümseyerek sordu.

– "Tahrirat müdürü bendenizin oğluyum," dedim.

– "Ya, öyle mi?" dedi. "Yabancı değilsin demek?"

Birkaç gün sonra bir akşam babam beni odasına çağırdı.

Gülümseyerek girdim. Babamın yüzü her zamanki gibi güleç olmamakla beraber, yanında oturan annemin duruşu da hiç hoşuma gitmedi. Babam birkaç saniye düşünür gibi bir tavır aldıktan sonra, az çok öfkeye delâlet eden bir sesle:

– "Otur, sana söyleyeceklerim var... Fakat annene başladığım sözlerimi bitirdikten sonra söylerim..." diyerek yüzünü anneme çevirdi:

– "Sözün neresinde kaldık?.. Ha..." Mühürdar Bey: "Vali Paşa hazretleri bugün öğleden sonra rüştiye mektebini şereflendirecek, öğretmenlerine bir haber gönderiniz," dedi. Ben yalnız haber değil, İdare Meclisi'nin oldukça yeni koltuklarından, sandalyelerinden beş on tanesini de gönderdim. Vakit gelince Paşa mektep yolunu tuttu. Mutasarrıf bey, kadı, muhasebeci ve ben de peşine düştük. Bu Paşa, pek fazla mektep meraklısı bir zat. Konya'da ilk defa olmak üzere yapılan muntazam dört ilk mektep de onun eserleridir. Konya'ya şimdiye kadar bu derece feyizli, namuslu ve dindar bir vali gelmemişti, özetle çok kıymetli ve mübarek bir zat. Mektebin dört sınıfından beşer talebeyi bizzat birer birer imtihan etti. Talebelerin her soruya uygun cevap vermelerinden Paşa pek memnun olarak, kendilerine güzel saatler, yazı takımları gibi mükâfatlar verdi. Şu bizim komşu belediye çavuşunun cılız oğlu da, kara bakkalın kara çocuğu da mükâfat aldılar. Paşa imtihana başlamazdan önce büyük dershanede saf saf dizilerek ayakta duran çocuklara bakarak: "Müdür bey," dedi. "Bunların arasında mahdum beyi göremiyorum." Bu suale nasıl cevap vereceğimi şaşırdım; başıma kaynar su dökülmüşe döndüm: "Bu sabah birdenbire hastalandı, maalesef gelemedi", diye yalan söylemek mecburiyetinde kaldım. Karşımda duran birinci muallim gülümsedi. Bilir misin Muhsine, Paşa'nın suali kulağıma kızgın bir demir çivi gibi girdi. Bu yalanı söylerken kömür koru çiğniyor gibi ağzım, dudaklarım yandı. Belediye çavuşunun, hele şu kara bakkalın oğulları bir sabık sadrazamın, âlişan bir valinin mükâfata layık gördüğü kadar okusun yazsınlar da; bizimki mektepten kaçarak serserice şurada burada gezsin kızlarağası gibi,

daima kız çocuklarla düşüp kalksın, olur şey mi? Bundan daha fazla esef edilecek bahtsızlık mı olur?..

Çok sevdiğim babacığımın sesi, son kelimeleri söylerken biraz değişir, gözleri yaşarır gibi oldu. Yüzünü pencereye çevirerek bir dakika kadar sustuktan sonra:

– "Sana söylemekten vazgeçtim" dedi. "Haydi odana git!.."

O söylerken benim yüzümün renkten renge girdiğine tabii dikkat etmişti.

Odamıza gelir gelmez, herbiri bir yerde sürünen ders kitaplarını bulup toplamasını, gizli bir şey söylüyor gibi yavaşça ablamdan rica ettim.

– "Kardeşim," dedi. "Galiba mektebe gitmeye niyet ediyorsun!.. Bir iki gün içinde yine kaçacaksan hiç gitme, daha iyi..."

– "Hayır," dedim. "Artık kaçmayacağım!.."

Ablam, ben, "aman dur, söyleme" demeye vakit bırakmaksızın babamın odasına koşarak, "Hâzım yarın mektebe gidecek", diye müjdeledi. Babam bana işittirmek için:

– "Gitmesin, gitmesin. Yarın öbür gün yine kaçar, başkalarının çocuklarına da haylazlık örneği olur!.. diye bağırdı. Ben babama bir sürpriz yapmak için mektebe gideceğimi söylememek azminde idim, nasılsa ablama söylemiş bulundum. Artık mektepten kaçmadığımı, kaçmayacağımı ispat etmek üzere günlerin, haftaların, ayların pek çabuk geçmesini temenni ederek yattım. Fakat bir türlü uyuyamayarak erkence evden çıktım; mektebin kapısını o zamanlarda bevvab denilen kapıcı ile beraber açtık.

Kırk beş talebeden meydana gelen ilk sınıfın dümen neferi olmak üzere aylardan beri boş duran yerime oturdum.

Üç sene sonra ikinci sınıfın ikincisi olduğum halde, aynı memuriyetle yine Niğde'ye döndük. Sınıfın birincisi, evvelce biraz medrese tahsili görmüş, yirmi yaşlarında bir delikanlı idi. İki ay kadar hastalıkla mektebe devam edememiş olmakla beraber, on beş yaşında, sınıfın birincisi olarak diploma aldım.

Bu imtihanda hazır bulunan mutasarrıf Hasan Mazhar Paşa beni beğenerek babama şöyle bir teklifte bulunmuş: "Bu çocuğun yalnız bir rüştiye tahsiliyle Niğde'de kalması doğru değildir, bunu İstanbul'a gönderelim. Benim orada evim var. Oğlum Memduh, Mülkiye Mektebi'ne devam ediyor. Bir de kızım var, Hâzım Bey'i onunla nişanlayarak, yahut nikah-

Millî Mücadele yıllarında İstanbul Kocamustafapaşa
Turan Numune Mektebi'nin hoca ve talebeleri.

layarak gönderelim. Memduh'la beraber Mülkiye'ye devam etsinler. Kızım burada idi. Siz Niğde'ye gelmezden bir ay evvel İstanbul'a gittiler. Bütün akrabalarınız kendisini pek iyi tanırlar. Çirkin bir çocuk değil. Talim ve terbiyesine özen gösterilmiş sevimli bir kızdır; yaşları da uygundur". Babam razı olur gibi olmuş. Fakat annem, belki de beni dünyaya getirdiği gün, küçük hemşiresinin kim bilir ne zaman doğacak kızına hayalen nişanlamış, nikahlamış olduğundan: "Bir tanecik oğlumu gözümün önünden bir gün bile ayıramam; mutasarrıfın kızı hem çirkin, hem de saralı imiş!" diyerek babamın meylini göz yaşı tufanları içinde boğmuş. Tabii bana bir şey söylenmemişti. O zamanlarda evlenmek kızın, oğlanın değil babasının, anasının keyiflerine tabiydi. Bu macerayı ben on altı yaşında, büyük teyzemin on üç yaşındaki kızıyla nişanlandıktan sonra öğrendim.

Ebubekir Hazım Tepeyran, *Hatıralar*, İstanbul,
Pera Yay., 2. bs. 1998, s. 3-15.

Falaka

ÖMER SEYFETTİN

Çocukluk hatıralarından.

HER sabah Çarşı Camii'nin arkasındaki harap zaptiye ahırlarının önünden, bir serçe sürüsü gibi, cıvıldayarak geçerdik. Mektep biraz daha ileride... Alçak duvarlı, oldukça geniş bir avlunun ortasında idi. Bir kattı; etrafında yükselen büyük kestane ağaçlarının birbirine karışmış koyu gölgeleri bütün çatısını kaplardı. Biz daha avlunun kapısından girmeden Hoca Efendi'nin bulunup bulunmadığını, şöyle bir bakar, anlardık:

– Abdurrahman Çelebi gelmiş mi be?

– Gelmiş, gelmiş...

Abdurrahman Çelebi Hoca Efendi'nin ihtiyar eşeğiydi. Siyah, huysuz, inatçı bir hayvan... Her sabah bizim gibi erkenden mektebe gelir, akşama kadar kalır; evlerimizden nöbetle getirdiğimiz kucak kucak otları, yazsa ağaçların, kışsa sol taraftaki abdestlik sundurmasının altında yavaş yavaş yerdi. Ona su vermek, onu tımar etmek mektepte bir imtiyazdı. Hoca Efendi'ye kim yaranırsa bu mükâfatı kazanırdı. Mektebin kapısına dar ve taş bir merdivenle çıkılırdı. Ve içeri girilince ta karşıya Hoca Efendi'nin rahlesi gelirdi. Rahlenin önünde top yavrusu müthiş ve tuhaf bir tüfek gibi siyah kayışlı ağır falaka asılı dururdu. Hepimiz kırk çocuktuk. Kızları birkaç ay evvel bizden ayırarak başka yere kaldırmışlardı. Sınıf taksimi filan yoktu. Elifbe'yi, Amme'yi, her şeyi bir ağızdan okuyor, rakamları bir ağızdan sayıyor, bir ağızdan ilâhî söylüyorduk. Bütün derslerimiz yeknesak ve umumi bir bestenin asla mânalarını anlamadığımız güfteleri idi. Hoca Efendi ak sakallı, uzun boylu, bağırtkan bir ihtiyardı. Yaz, kış, daima cübbesiz, abdest almağa hazırlanmış gibi kolları, paçaları çıplak ve sıvalı, yerinde otururdu. Öğleden sonra Çarşı Camii'ni süpürmeğe gidip hiç gelmeyen kalfa daha gençti. Müezzinlik de yapıyordu. Bize şeker, leblebi, keçiboynuzu, hünnap, iğde vesaire satardı.

*

Gönen'den geldiğimiz günden beri bu mektebe devam ediyordum. Ama dersten mersten hiç haberim yoktu. Bir ağızdan okumağa başladık mı, ne olursa olsun, ben de karışır, bağırmağa başlardım. En birinci zev-

kim falaka tutmaktı... Fakat bir gün Hâkim Efendi ile setre pantolonlu, gülmez suratlı biri geldi.

– Kaymakam Bey, Kaymakam Bey!

dediler. Sakalsız, esmer, uzun boylu, aksi bir adam. Kapıdan girer girmez Hoca Efendi'nin işareti üzerine hepimiz ayağa kalktık. Birisini çağırıyormuş gibi elini ve başını sallayarak bizi oturttu. Hepimizi ayrı ayrı gözden geçirdi. Birkaçımızı okutmak istedi. Halbuki biz tek ağızla ve ahenksiz okuyamazdık. Yüzünü buruşturdu. Yere bakarak başını salladı. Sonra gözlerini Hoca Efendi'nin başında asılı duran falakaya dikti: Baktı, baktı. Ömründe ilk defa bir falaka görüyormuş gibi dikkatle baktı. Döndü, selâm vermeden çıkarken:

– Biraz dışarı gelir misiniz Hoca Efendi? dedi. Hoca Efendi titreyerek divan duruyor gibi kollarını önüne kavuşturarak yürüdü. Hâkim Efendi ile Kaymakamın arkasından bahçeye çıktı. Dışarda ne konuştuklarını bilmiyorduk. Lâkin falaka ertesi gün yerinde yoktu.

Münif Fehim'in çizgileriyle, bütün aksesuarları yerinde bir mahalle mektebinde falaka merasimi. Hocanın oturma yeri ve rahlesi, minderi, duvarlarda asılı cüz keseleri, duvar hatları ayrı uzunluklarda birkaç değnek, eski alçak masalar, su küpü vs.

– Falaka yasak olmuş...
diyorlardı. Sözde kaymakam bey yasak etmiş!

Dayak korkusu Kalkınca biz, kırk çocuk, öyle azdık, öyle kudurduk ki... Ne yaptığımızı bilmiyor, artık hiç hocayı dinlemiyor, yüzüne leblebi atıyor, minderine iğne koyuyor, pabuçlarını saklayıp onu saatlerce arattırıyor, yalvartıyorduk. Dayaksız bizi okutamayacağını anlayan Hoca Efendi nihayet yine bir gün falakayı çıkardı. Ama başı ucuna asmadı. Oturduğu minderin arkasına sakladı. Fakat şimdi kim kabahat yaparsa eskisinden fena dövüyordu.

*

İyice hatırlıyorum; kırk çocuk, hepimiz müttefiktik. Aramızdan müzevvir çıkmıyor, Hoca Efendi'ye karşı tek bir vücut gibi hareket ediyorduk. Bir gün bahçede söz birliği ettik. İçerde hepimiz birden esnemeğe başladık. Hoca Efendi de esnemeğe başladı. Zavallı ihtiyar uyuyuverdi. O zaman kalktık. Rahlenin üzerindeki enfiye kutusunu aldık, hepimiz çektik. Bütün mektebin içinde bir hapşırmadır gitti. Hoca Efendi gürültüden uyanınca işi anladı. Enfiyesini kimin çaldığını sordu. Bir ağızdan ve ahenkle:

– Bilmiyoruz, bilmiyoruz, dedik.

– Hepinizi falakaya çekeceğim.

– Bilmiyoruz, bilmiyoruz.

– Kimse söylemeyecek mi?

– Bilmiyoruz ki, bilmiyoruz ki...

– Bilmiyor musunuz, pekâlâ. Necip, git camiden kalfayı çağır, çabuk.

Beş dakika sonra kalfa geldi. Korkunç bir sahne başladı. Sopayı biri bırakıp biri alıyordu. Nöbetleme falaka tutuyorduk. Hepimizi sıra dayağına çektiler. Bu günden sonra Hoca Efendi esneme ile hapşırmayı en büyük kabahat sayıyordu. Hele hapşırmak... Kazara, kendiliğinden hapşıranı...

– Benimle eğleniyor musun?
diye yere yıkıyor, bayılıncaya kadar dövüyordu. Ve aksi gibi benim hiç durmadan esneyeceğim geliyor, hapşırmak istiyordum. Bir kaç defa bunun için dayak yedim. Hoca Efendi dayağı bitirince bütün kuvvetiyle rahlesine vuruyor:

– Kim hapşırırsa şart olsun ki öldürünceye kadar döveceğim.
diye haykırıyordu.

– ....

– Şart olsun, kim hapşırırsa...

*

"Şart olsun!" Bu nasıl yemindi? Evde anneme sordum. Başını salladı. Gözlerini açtı:

– Çok büyük yemin! dedi.

– Yalan yere bu yemini eden çarpılır mı?

– Hayır.

– Ya ne olur?

– Daha fena.

– Nasıl?

– Karısı boş düşer.

İyice anlamadım. Ama bu yeminin dehşetini mektepte çocuklara etrafıyla söyledim. Artık hep evli adamlar gibi, yalan sahih, biz de "Şart olsun!" yeminine başladık. "Vallahi, billahi!" unutuldu. Hoca Efendi de her sabah rahlesine çökerken hiç unutmuyor:

Alexandre Gabriel Decamps'ın Louvre Müzesi'nde bulunan ve talebelerin mektepten çıkışını abartılı bir üslupla resmeden tablosu.

– Kim hapşırırsa, şart olsun, öldürürüm.
diye tekrarlıyordu.

*

Bir gün öğle paydosundan sonra içeri girdik. Her vakitki gibi derin bir uğultu... Ben baktım. Hoca Efendi dalmış, uyuyor! Hemen ayağa kalktım. Çocuklara şahadet parmağımı dudaklarıma götürerek:

– Susunuz!
işaretini verdim. Ses seda kesildi. Hepsi ne yapacağıma bakıyordu. Gözüme rahlenin üzerinde, kapağı açık duran bir tabaka kadar büyük enfiye kutusu ilişmişti. Yürüdüm. Ayaklarımın ucuna basarak yaklaştım. Kutuyu aldım. İçindeki enfiyeleri cüzümün arasına boşalttım. Kutuyu yine açık olarak yerine bıraktım. Çocuklar çekmek için etrafıma toplandılar.

– Hayır, biz çekmeyeceğiz, dedim, sonra hapşırırız. Uyanır...

– Ya sen ne yapacaksın?

– Görürsünüz...

– Ne yapacaksın, ne yapacaksın?

– Söylemem diyorum, çok güleceğiz.

Öyle bir şeytanlık kurmuştum ki daha yapmadan gülüyor, katılıyordum. Çocuklar da bana bakarak gülüyorlardı. Gülüşme gürültüsüne Hoca Efendi uyandı. Hemen kutuya baktı. İçinde enfiye yok... Hiddetlendi:

– Kim aldıysa söylesin, şart olsun, gebertirim.

Hep bir ağızdan, ve ahenkle:

– Şart olsun, haberimiz yok!
dedik.

– Kim aldı. Söyleyiniz.

– Bilmiyoruz, bilmiyoruz.

– Pekâlâ, ben size gösteririm. Şimdi hapşırınca alan meydana çıkar. Şart olsun, onu falakaya yıkacağım. Gebertinceye kadar döveceğim.

Kazara hapşıracağız diye hepimizin ödü kopuyordu.

– Şart olsun... Ah bugün biriniz hapşırırsa... Şart olsun, geberteceğim...

– ...

– Ah şart olsun, biriniz hapşırırsa...

Hoca Efendi'nin öfkesi bir türlü geçmiyordu. Ben rahlenin altında, cüzümden kopardığım iki yaprağı boru gibi büküyor, enfiyeleri içine dolduruyordum.

*

Akşam yaklaştı. Hoca Efendi kollarını kapadı. Çoraplarını, mestini giydi. Cübbesini omzuna aldı. Hep bir ağızdan, kerrat cetvelinin tagannisinden sonra ilâhîye başladık. Ben nihayete doğru yanımdaki çocuğu dürterek kalktım. O da kalktı. Ellerimizi kaldırdık. Hoca Efendi bağırdı:

– Ne var?

– Abdurrahman Çelebi'yi hazırlayalım mı?

– Haydi, pekâlâ, çabuk.

Kapıdan çıktık. Her akşam Hoca Efendi'nin izin verdiği iki çocuk önden çıkar, eşeğin yularını ve semerini vururdu. Taş merdiveni koşarak indik. Abdurrahman Çelebi yiyemediği otların üstüne uzanmış yatıyordu. Tekmeleyerek kaldırdık. Yularını, semerini vurduk. Artık ilâhî sesleri kesilmişti. Ben cüzdanımdan içi enfiye dolu kâğıt boruları çıkardım. Yavaşça eğildim. Abdurrahman Çelebi daha bir şey anlamıyordu. Bu borulardan bir tanesini bütün kuvvetimle burnuna üfledim. Genzine bir tabanca sıkılmış gibi şaha kalktı. İkinci boruyu üfleyemedim. Yularından tuttum. Sıçrata sıçrata taş merdivenin önüne doğru götürdüm. Öteki çocuk yanımdan geliyor, gülmemek için eliyle ağzını tutuyordu. Hoca Efendi cübbesini giymiş, vakarla, yavaş yavaş, merdivenlerden iniyordu. Çocukların hepsi bir turna dizisi gibi arkasından iniyorlardı. Eşek şaha kalkıyordu.

– Ne olmuş bu hayvana?

– Bilmem efendim, uyuyordu...

– Gemini yanlış vurmuşsunuz.

– Hayır.

– Getirin bakayım.

Bütün çocuklar da bakıyorlardı. Eşeği taş basamağa yaklaştırdım. Tam bu esnada Abdurrahman Çelebi nezleye tutulmuş bir insan gibi:

– Pişih, pişih...

diye başını sarstı. Bütün çocuklar gülmeğe başladı. Hoca Efendi şaşırdı. Enfiyenin tesirini duymağa başlayan Abdurrahman Çelebi ha bire hapşırıyordu. Ben sanki hiçbir şeyden haberim yokmuş gibi:

– Sizinle eğleniyor efendim.

dedim.

– Halt etmişsin...

Daha ziyade küstahlaştım:

– Bunu da falakaya yıkmalısınız.

– O hayvan, o...

Kahkahalara katılan çocuklar:

– Falaka, falaka...

diye bağrışıyorlardı. Ben onlardan cesaret aldım. Dedim ki:

– Hoca Efendi, bugün mektepte "Kim hapşırırsa şart olsun falakaya yıkacağım" dediniz. Eğer Abdurrahman Çelebi'yi affederseniz karınız boş düşer.

Çocuklar ders gibi bir ağızdan ve ahenkle:

– Karınız boş düşer, karınız boş düşer.

diye haykırışıyorlardı. Hoca Efendi bir an şaşırdı. Bineceği zamanlar "Oh benim Abdurrahman Çelebi, oh benim Abdurrahman Çelebi" diye muhabbetle okşadığı eşeğine dehşetle baktı. Kapının yanından bir çocuk ileri koşmuş, falakayı, değneği çıkarmıştı. Abdurrahman Çelebicik intizamsız fasılalarla hapşırıyor, burnunu yere sürmek istiyordu.

Falaka ve değnek, elden ele Hoca Efendi'nin önüne kadar geldi. Çocuklar gülmekten katılıyorlar:

– Karınız boş düşer! Karınız boş düşer! diye ahenkle tekrarlıyorlardı. Çocuklara mı, eşeğe mi, neye kızdığını bilmeyen Hoca Efendi, gayr-i ihtiyarî:

– Yıkınız!

emrini verdi. Belki yirmi çocuk Abdurrahman Çelebi'nin başına üşüştük. Uzun bir uğraşmadan sonra yere yatırdık. Arka ayaklarını falakaya taktık. Hoca Efendi sopayı eline aldı. Nallar gibi "tak tak" vurmağa başladı. Eşek debeleniyor, çocuklar bağırıyor, gülüyor, naralar atıyorlardı. Müthiş bir gürültü... Ansızın arkadan bir çocuk:

– Kaymakam bey!

diye bağırdı. Hepimiz sustuk. Yüzümüzü avlu kapısına çevirdik; siyah setre pantolonlu, kırmızı fesli, ekşi suratlı bir adam... Sağında solunda birer zaptiye, dimdik duruyordu.

– Ne oluyor Hoca Efendi?

diye seslendi.

– ...

Hoca Efendi fena hâlde şaşaladı. Önüne baktı. Değnek elinden düştü. Falakayı tutanlar bıraktılar. Kurtulan ürkmüş eşek çifte ata ata, kestane ağaçlarının altına kaçıyor, hem de avazı çıktığı kadar anırıyordu. Kaymakam avluya girdi. Yavaş yavaş yürüdü. Mektebin önüne yaklaştı. Kaşları çatılmıştı. Hiddetle tekrar sordu:

– Ne yapıyordunuz?
– Şey... Efendim...
Hoca Efendi kekeliyordu.
– Ne?
– Şart etmiştim.
– Ne demek?
– Hapşıran için...
– Ne hapşıranı?
– Eşek hapşırdı.
– Eşek mi hapşırdı?..
– ...
– !!!

Çocuklar, hem hapşırıyor, hem gülüşüyorlardı. Kaymakam vakarına dokunan bu arsızlığa hiddetlendi. Isıracak gibi dişlerini göstererek:

– Defolun bakayım oradan, terbiyesizler! dedi. Biz korktuk ve hemen

İstanbul Bayezit Mektebi'nin hoca ve talebeleri toplu halde.

sustuk. Sonra şaşkın ve perişan yere bakan Hoca Efendi'ye döndü:

– Benimle beraber geliniz.

Ve kaymakam önde, zaptiyelerle Hoca Efendi arkada, çıkıp gittiler.

*

Bundan sonra mektepte ne falakayı gördük, ne de... Hoca Efendi'yi!

Şimdi ben kimi hapşırırken görsem pek küçükken yaptığım bu tuhaf muzipliği hatırlarım. Gülümserim. Kalbimde belirsiz bir acı sızlar. Benim sebebime hocalıktan kovulan, ihtimal aç kalan bu ak sakallı, fakir ihtiyarın zavallı hayali karşıma dikilir. Zaman geçtikçe hafifleyecek yerde, daha ziyade ağırlaşan bir vicdan azabı duyarım.

Fakat...

Fakat, bunun gibi, hayattaki her gülünç şeyin altında görünmez bir facia yok mudur?

Ömer Seyfettin (İlk yayını: *Yeni Mecmua*, I/2,
19 Temmuz 1917, s. 38-40). *Bütün Eserleri-Hikâyeler I*,
haz. Hülya Argunşah, İstanbul, Dergâh Yay., 1999, s. 333-40.

Aydın'da Mahalle Mektebi

ZEKİ MESUD ALSAN

YİNE portakal ağaçlarının çiçeklendiği bir zamandı. Mustafa beş yaşını doldurmuştu. Bir gün anası ona yeni elbise giydirdi. Boynuna çaprazvari kumaş bir çanta astı. İçine bir *Amme cüzü* koydu. Kendisi de hazırlanıp büyük ziyaretlere mahsus olan ipek peştemalına büründü. Ve Mustafa'nın elinden tutarak, haydi, oğlum, seni Gevrek Hoca'ya vereceğim. Artık mektep zamanın geldi diye yola koyuldu.

Mustafa bu mektep yolunu tuttuğu zaman büsbütün kara cahil değildi. Yazmak bilmeyen, fakat okuması olan anası ona evde elifbeyi göstermiş, azıcık Kur'an sökmesini bile öğretmişti. Esasen namaz sûreleri de Mustafa'nın ezberinde idi. Onun için, Mustafa telâş göstermedi. Kendisinden hakkından gelemeyeceği bir şey istenen korkak çocuk vaziyetine düşmedi. Zaten Gevrek Hoca da onun yabancısı değildi. Evinde anası ile beraber birkaç defa mevlid dinlemişti.

Ana oğul, elele, tenha ve dolambaçlı sokaklardan yürüdüler. Mustafa yeni elbisesinden ve boynundaki suparasından, rastladığı diğer çocuklara karşı bir gurur duyuyordu. Bir aralık, bir deve katarına rastladılar. Yedi devenin teşkil ettiği bu katar önünde bir de eşek vardı. Eşek üstünde çocuk denecek kadar küçük bir genç bu katarı, İngiliz'in fabrikasına doğru götürüyordu. Oradan develere meyankökü balyaları yüklenecek ve fabrikadan istasyona taşınacaktı.

Mustafa'nın anası, bu gence işaret ederek:

– Mustafa okumazsan sen de eşek üstünde, deve sürersin dedi.

Mustafa kinci ve hınçcı diye işittiği develerden korkardı. Hele kışın, ağızlarından köpükler saçan ve dişlerini gıcırdatan bu garip hayvanlardan daha çok ürkerdi.

– Ana okuyacağım.

– Okumazsan, sana verdiğim sütleri helâl etmem.

Gevrek Hoca'nın kapısına gelmişlerdi.

Gevrek Hoca onları gülerek, fakat vakarla karşıladı. O da, birkaç defa okuduğu ve mıska verdiği Mustafa'yı tanıyordu. Mustafa'nın anası:

– İşte getirdim. Eti senin kemiği benim, dedi.

Gevrek Hoca biraz da yapmacık bir sertlikle Mustafa'nın yüzüne bakarak, önüme diz çok otur, dedi. Mustafa itaat etti.

– Rabbi yesiri oku, dedi.

Mustafa onu su gibi biliyordu. Okudu.

– Aferin sana. Bu çocuk çabuk öğrenecek. Hani amme cüzün? Çantanda öyle mi? Çıkar bakayım, işte şu baştan iki satırı ezberleyinceye kadar tekrarla. İyi bak, şu balmumu yapıştırdığım noktaya kadar. Şimdi öteki çocukların yanına git. Sökemediğin bir nokta olursa, Saadete sor...

Mustafa kalktı, Gevrek Hoca'nın elini öptü ve hocanın oturduğu sundurmadan inerek bahçenin öbür ucunda bulunan ve nisbeten daha yüksek olan ve sınıf vazifesini gören sundurmaya geçti. Orada çoğu kız olmak üzere on kadar çocuk vardı. Çocuklar, bu yeni geleni, hem himaye, hem de alay eder gibi bir şekilde karşıladılar.

Mustafa bir köşeye diz çöküp oturdu. Sarı kâğıtlı cüzünü açtı. Okur gibi bir vaziyet aldı. Fakat göz ucuyla arkadaşlarını süzüyordu. Hele hocanın yardımcı gibi gösterdiği Saadetin hangisi olduğunu merak ediyordu. O sırada çocuklarda bir fısıltı oldu: Geliyor! Geliyor! Sesleri yayıldı. Mustafa öteki sundurmaya gözlerini çevirince, anasının Gevrek Hoca'nın elini öperek ayrıldığını ve hocanın da kendilerine doğru gelmekte olduğunu gördü. Çocuklar sustular. Hoca ağır ağır sundurmanın merdivenlerini çıktı. Minderine oturdu. Küçük kürsüsünü öne çekti. Uzun değneğini bu kürsü üzerinde bir iki defa takırdattı ve hususî bir eda ile okuduğu besmelei şerifeden sonra derse başladı...

Gevrek Hoca'nın nüfus kâğıdındaki adı Emine idi... Fakat kendi mahallesinden başka çevredeki diğer birkaç mahallenin kadınları da ona hep Gevrek Hoca diyorlardı. Bu lâkab ona neden verilmiş, kim vermiş, ve ne münasebetle verilmiş bunları Mustafa da bilmiyordu. Bildiği şey şu idi: Gevrek Hoca uzun boylu, esmer tenli, iri burunlu, sübek yüzlü büyük çeneli, ciddi bakışlı bir kadındı. Sesi davudi ve yanıktı. Mustafa bile onun mevlidlerini dinlerken, ilâhilerini beraber söylerken kaç defa ağlamıştı. Yaşı kırk beşi geçkindi. Fakat dinç, enerjik bir kadındı.

O, birkaç mahallenin sevgi ve saygı telkin eden Gevrek Hoca'sı idi. Hastası olan anaların ilk başvurduğu kendisi idi. Dertli gelinler ona açılırlar, ondan şifa ve teselli beklerlerdi. Bir kısım çocukların ilk hocası o idi. Kadın cenazelerinin merasimini o tesbit ederdi. Evinde üç aylarda hemen her Cuma günü mevlid okurdu. Gevrek Hoca'yı o zaman görmeli

idi. O ne gür ses, o ne yanık eda... Tekbirlerden sanki yer gök inlerdi. Mevlidin ortalarına doğru heyecandan ağlamayan kadın kalmazdı.

Gevrek Hoca duldu. Oğlu, kızı, damadı vardı, bu suretle ailenin başı kendisi idi. Şöhretinin yayıldığı mahallelerde, her ailenin, her hayat safhası, Gevrek Hoca'nın huzurile açılır veya kapanırdı. Düğün olmazdı ki o davet edilmesin. Doğum olmazdı ki o şerbetini içmesin. Kandil olmazdı ki o lokmasını, helvasını yemesin. Bayram olmazdı ki o hediyesini almasın. Ölüm olmazdı ki, ona mirascıktan bir hisse düşmesin.

Fakat haklı olmak için, söylemeli ki, Gevrek Hoca ahlâkı, bilgisi ve metaneti ile bütün bu inanç ve emniyetlere lâyıktı. Hediye vermeyenlere de nasihatlerini, nefeslerini esirgemezdi, iyi kadındı. Allah'tan korkardı...

Gevrek Hoca'nın mektebi kendi evi idi. Bu ev, portakal ağaçlarının yeşillendirdiği bir bahçe içinde iki oda ile büyük iki sundurmadan ibaretti. Odaların önündeki büyük sundurmada mevlid okunurdu. Cemaat çok kalabalık olursa odalar da açılır, kullanılırdı. Bahçenin diğer ucundaki sundurma da asıl sınıf vazifesini görürdü. Bu sundurmanın iki tarafı bahçe duvarı ile kapalı, iki tarafı da açıktı. Bahçenin zemininden dört, beş toprak basamakla oraya çıkılırdı. Sundurmanın zemini de toprak olup iki

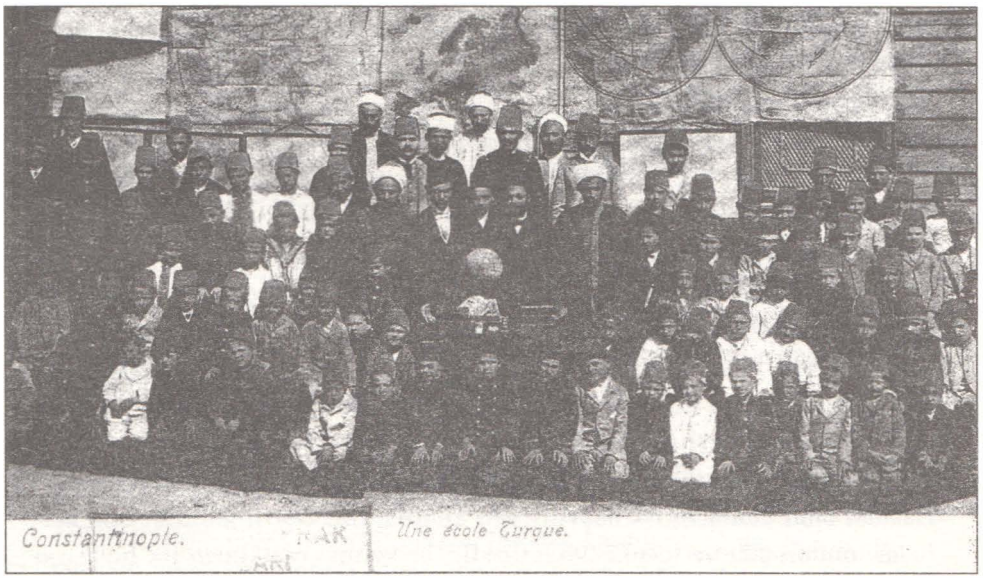

Mektep talebeleri sarıklı ve fesli hocalarıyla bir kartpostala konuk oluyor. Fotoğrafta küre ve harita gibi birçok yeni unsur da yer alıyor.

hasırla örtülmüştü. Yalnız köşede Gevrek Hoca'nın minderi vardı.

İşte Mustafa hatim indirinceye kadar bir yıl bu mektebe devam etti.

Mustafa'nın hafızasında bu bir yılın başlangıcıyla sonu müstesna olmak üzere çok çeşitli hâtıraları yoktur. Yalnız Mustafa, bilgi hayatı kadar, hissi hayatına da burada başladığını sonraları daha iyi anladı. Çünkü o, bir erkeğin bir kadın karşısında duyduğu ilk heyecanı, burada duymuştu. Mustafa mektebe başladığı gün adını işittiği Saadet'i, daha o gün öğrendi. Fakat onunla dostluğu ancak birkaç zaman sonra başlamıştı.

Saadet, Mustafa'dan üç yaş daha büyük, akıllı, şen bir kızdı. Lepiska saçları, iri ela gözleri, kırmızı dudakları, ve beyaz teni ile gerçekten güzel görünüyordu. Aile vaziyeti itibarile en iyi giyinen de oydu. Bal kaymak kumaştan entariler giyerdi. Başındaki yemeniler, ince işlemeli idi. O, iki yıldanberi Gevrek Hoca'nın rahlei tedrisinde bulunduğu için, çocukların en bilgici idi ve Gevrek Hoca, mevlide düğüne veya cenazeye çağırıldığı zaman ona vekâlet ederdi. Hülâsa, sınıf başı idi. Hoca ile arasındaki bu münasebetten dolayı çocuklar onu sayarlardı. Yaramazlıklarını hocaya söylemesin diye korkarlardı.

Mustafa ilk zamanlar birkaç defa müşkülünü sordu. Fakat bir müddet sonra sûreleri okumak kolaylığında ona yaklaştı. Bu ilerleyiş Saadet'in gözünde de Mustafa'nın prestijini artırdı. Mustafa onun koruyucu ve şefkatli otoritesinden duygulanırken, o da Mustafa'nın gösterdiği saygı ve dikkatten hoşlanıyordu. Bir gün yanyana aynı *Kur'an*'dan aynı sûreyi okuyorlardı. Başları birbirine temas edercesine yaklaşmıştı. Sahifeyi çevirmek isteyen Saadet'in bir hareketi, yanaklarını da birbirine temas ettirdi. İkisi de kızararak birbirlerine baktılar ve gülüştüler. Saadet'in gözlerindeki parlaklık Mustafa'nın hoşuna gitmişti ve içinde şimdiye kadar hiç benzerini duymadığı tatlı bir gelişme hasıl olmuştu.

O günden sonra Saadet'le Mustafa daha sık görüştüler. Mustafa giyinirken, tuvaletini yaparken Saadet'i düşünüyordu. Saadet de, Mustafa'nın hoşuna giden şeyleri sezer ve hissettirmeden yapardı.

Mustafa çok yıllar sonra 'Fröyd'ün nazariyelerinde ne kadar haklı olduğunu bu çocukluk hâtırasını düşünerek, kabul etmekte gecikmedi.

Mustafa bir yıl sonra Saadet'i kaybetti. Çünkü Saadet eve alınmış ve peştemala sarılmıştı. Artık o da Gevrek Hoca'dan öğrenilebilecek her şeyi öğrenmişti. Kur'an okuyor, ilâhiler söyleyebiliyor, abdest ve namaz şartlarını öğrenmiş bulunuyordu. Mustafa da aynı olgunluk derecesine geldiği

için, biraz sonra o da, Gevrek Hoca mektebini bitirmiş sayıldı ve bir hatim indirme törenile bu mektepten diplomasını almış oldu.

Bu tören Mustafa'nın hayatını doğrudan doğruya ilgilendiren ve kalbini hoplatan ilk törendi. Galiba bir mayıs ayında idi. Çünkü Gevrek Hoca'nın bahçesi, yeşillenmiş, çiçeklenmiş ve portakal çiçeği kokusiyle dolmuştu. Hattâ çocuklar Gevrek Hoca görünmeyince, ağaçların altından portakal çiçeklerini toplayıp ipliğe diziyorlar ve boyunlarına asıyorlardı. Mustafa da beraber, bir gün çocuklar yine böyle çiçek devşirirlerken bahçe kapısı açıldı. Ve Gevrek Hoca ile Mustafa'nın anası içeri girdiler. Çocuklar kaçıştılar. Hepsi sınıfları olan sundurmada yerlerini aldılar. Gevrek Hoca ile Mustafa'nın anası da öteki sundurmaya geçip minderlere oturdular. Ve konuşmalarına devam ettiler. Mustafa merak etti. Anası ile Hoca nerede buluşmuşlar ve böyle başbaşa ne konuşuyorlardı? Acaba mahallede Mustafa'nın ailesini de ilgilendiren, bir doğum veya ölüm hâdisesi mi vardı? Konuşmalar işitilmemekle beraber, çehreler iyi farkedildiğinden Mustafa, dikkatini daha ziyade artırdı. Çehreler gülümsüyordu. Haber veya hâdise daha ziyade iyiye yorulacak, mahiyette olsa gerekti. Her halde bunu ikindi üstü eve döndüğü zaman öğrenecekti.

Eve gelir, gelmez anası ona bir şey söylemedi. Fakat yüzünde bir sır saklayan bir insan hali vardı. Mustafa sordu:

– Ana, Gevrek Hoca ile nereden geldiniz? Ve böyle uzun boylu ne konuştunuz?

– Hocayı, ben halangillerde rastladım. Başının ağrısı dinmek bilmeyen Huriye'yi okutmak için çağırmışlar. Sonra beraber çıktık. Kapının önünden geçerken "Ayşe kadın, biraz girmez misin? dedi. Olur, dedim. Ne konuşacağız? Biraz komşulardan biraz da senden. Sen artık, hatmediyormuşsun. Hem de kızlar artık seni aralarında istemiyorlarmış.

Cevabını veren anası gülümseyerek başını çevirdi.

Akşam yemeği için, sofra kasnağının çevresine dizildikleri zaman Mustafa'nın anası kocasına seslendi:

– Gevrek Hoca ile bugün kararlaştırdık. Hem de kandil gecesine rastlayan gelecek Perşembe Mustafa'nın hatim duasını yapacağız.

– Çok iyi, çok iyi. Desene ki, bu çocuk yine bizi masrafa sokacak.

Mustafa düğümü çözmüştü. Demek ki, bugün Çarşamba, gelecek perşembeye kadar, daha bir hafta zamanı kalmıştı. İyi, iyi. Artık *Kur'an*'ı su gibi okuyordu. Başka ne öğrenecekti ki. Hem Saadet de iki aydan beri gel-

miyordu. Artık varsın, Gevrek Hoca'nın mektebini o da bitirsin. Saadet'e yetişmekte gecikmesin. Ondan daha fazla geri kalmak, Mustafa'nın gururuna da dokunurdu.

*

Evde bir hazırlıktır, başladı. Mustafa'ya yeni bir esvap biçildi. Komşu kadınlar sık sık gelip gidiyorlardı. Mustafa'nın anası dokuduğu bezlerin satışından biriktirdiği gümüş kuruşlukları sık sık sayıyor, ve hesaplar yapıyordu. Bir gün mahallenin en açıkgöz ve bilgiç kadını olan Mahitap hanımla çarşıya gittiler. Kumaşlar, çevreler, yemeniler alınmıştı. Anası Mustafa'ya işaret ederek çıkınından çıkardığı pırıl pırıl göz alan üç altını gösterdi.

– Gevrek Hoca'nın hakkı. Dedi.

Ev, temizlendi. Duvarların badanası tazelendi. Sedirlere yeni örtüler serildi. Ve bütün hazırlıklar, Perşembeye kadar bitirildi.

O gün, Mustafa, başından ayağına kadar yeni giyindi. Sokak kapısı ardına kadar açık bırakılmıştı. Giren çıkan akraba ve komşu kadınları, kızları, çocukları ona hayranlıkla bakıyorlar. Ve maşallah diyorlardı. Anasının başını kaşıyacak zamanı yoktu. O, hiçbir zaman bu kadar çok yemek pişirme-mişti. Her vakitki ocak kâfi gelmemiş. Bahçenin bir köşesinde de ateş yakılmıştı. Kesilen hindi orada kaynıyor. Lokma beride dökülüyor. Şerbet öbür odada yapılıyordu. Bereket versin, komşu kadınlara. Herşeye yetişiyorlar, herşeye yardım ediyorlardı. Hacer Molla, şerbet için, zarflı bardaklarını göndermişti. Huriye kadın büyük meydan tepsisini vermişti. Mahitap hanımdan da sırma işleme örtüler ve havlular gelmişti. Adeta elbirliği ve malbirliği yapılmıştı...

Yemekler kotarılmış, sofralar kurulmuş idi ki, Gevrek Hoca üç etekli zıbınını giymiş olarak geldi. Herkes hürmetle elini öptü. Çocuklar annelerinin etekleri ardına çekildiler. Genç kızlar, başlarını öne eğdiler... Kadınlar emir bekler gibi, karşısında âdeta elpençe divan durdular. O, baş mindere geçti. Etrafına iltifatlı nazarlar saçtı. Ve yemek davetine uyarak sundurmanın baş tarafındaki büyük tepsinin önüne oturdu.

İki sofra vardı. Büyük sofra, küçük sofra. Büyük sofrada ev sahibi rolünü, Mustafa'nın babasından daha yaşlı olan halası görüyordu. Onun etrafını akraba ve komşuların yaşlıları dolduruyordu. Ötekinin etrafında da Mustafa'nın anası ile daha genç olan akraba ve komşu kadınlar vardı. Mustafa da öteki çocuklar gibi sofraya oturmamıştı. Bu, ya sofrada yer ol-

madığından, veyahut büyüklere bir hürmet eseri telâkki edildiğinden olacak. Gevrek Hoca kaşığını çorba kâsesine daldırmazdan önce, evvelâ hafiften başlayan ve sonra yavaş yavaş gürleyen sesiyle bir dua okudu. Âminleri, bir höpürtü takip etti. Kimse konuşmuyordu. Gevrek Hoca'nın huzurunda yemek yemek de bir nevi ibadetti.

Yemek uzun sürmedi. Tatlı da bir dua ile bittikten sonra sofralar kaldırıldı. Mustafa annesinin işareti üzerine hemen leğen ibrikle Gevrek Hoca'nın önüne koştu.

Ve sabunu Hoca'nın elinin tersi üzerine koyarak, su döktü. Hoca ellerini sabunladı. Dudaklarını yıkadı, ağzını çalkaladı. Bu işlerin bitmesini bekleyen ve Mustafa'nın arkasında duran anası Sırma işlemeli havluyu Hocaya uzattı. Hoca kurulandı, bu arada bütün sundurma sofraların bakiyesinden temizlenmiş ve sıra sıra minderler ile bezenmişti. Şimdi yalnız, hatim duasına davetli olan komşular ve tanıdıklar da sökün etme-

II. Meşrutiyet yıllarında elindeki kitapla poz veren bir mektep talebesi.

ğe başlamışlardı. Bu yeni gelenler ile yapılan hoşbeşler esnasında, Mustafa da, diğer çocuklar gibi yarı ayakta karnını doyurdu. Eğer insan heyecanlı anlarında gerçekten karnını doyurabilirse!.. Davetliler oturuştuktan sonra Hocanın işaretiyle, önünde bir çevre açıldı. Emre hazır olan Mustafa çağırıldı. Mustafa Hocanın önüne giderek elini öptü. Diz çöktü. Günlerden beri ezberlediği sureleri makamla okudu. O, bitirince Gevrek Hoca hatim duasını yaptı. Sonra hep bir ağızdan ilâhiler okundu. Daha neler oldu? Mustafa diz çökmüş, başını eğmiş ve yanlış yapmamak için, sarfettiği gayretten yorulmuş, heyecandan düşünce silsilesini kaybetmiş bir halde olduğu için, bunları ne o günün akşamı hatırladı, ne de şimdi hatırlayabiliyor.

Hatırladığı şey şu: Bir aralık Gevrek Hoca onun çenesini okşayarak haydi, Mısta fendi, kalk, el öp, dedi.

Bu hitab, ona karşı yeni bir hitabdı. Demek o, şimdi Efendi olmuştu. Mustafa Efendi, büyüdü de ondan mı? Böyle olsa, kendinden daha büyük yaşta olan Kara Kavukların Ahmed'ine'de ve hattâ imamların Raşid'ine de Efendi demezler mi idi? Hayır, o hatim indirdiği için, bu rütbeye hak kazanmış olsa gerekti, içi, şimdi sevinçle dolu ayağa kalktı. Evvelâ hocanın elini öptü. Sonra bütün yaşlıları sıraladı. Hepsi ona, aferin! Mistafendi diyorlardı. Kimi ona bir mendil veriyor, kimi avucuna, şeker sıkıştırıyor ve bazısı da gözyaşlarını silerek bağrına basıyordu.

Şerbetler içildikten ve Mustafa'nın hafızlığı hakkında konuşmalar yapıldıktan ve temenniler gösterildikten sonra hoca gitmek için davrandı. Herkes ayağa kalktı. Mustafa'nın anası da o sırada hocaya yaklaşarak elini öptü. Ve sonra avucuna, kırmızı küçük bir ipek tutuşturdu. Gevrek Hoca dudaklarını kıpırdatarak ancak kendinin işitebildiği birşeyler söyledi.

Hoca hakkını almıştı.

Artık ikindi vakti yaklaşıyordu. Komşular ve tanıdıklar, birer birer dağıldılar. Mustafa da anası da yorgun düşmüşlerdi. Evde yalnız; akşam yemeğinde bulunmaları ve Mustafa'nın babasına da bir düğün kokusu olsun koklatmak için, yardımları rica edilen akrabadan birkaç kişi kalmıştı...

Mustafa'nın babası akşam ezanına yakın işinden evine dönmüştü. Namazdan sonra sofraya oturuldu. Mustafa'nın anası, halası, hem gündüz yemeğinden, hem de heyecandan, akşam iştahını kaybetmiş oldukları için, hemen yemeklere el sürmüyorlar gibiydi. Mustafa da öyle idi...

Babası:

– Anlatın bakalım hatim duası nasıl geçti? Dedi.

Ana, hala birbirine yardım ederek, birbirini tamamlayarak bütün tafsilâtı ile anlattılar. Onlar anlattıkça ve yemekten çekildikçe Mustafa'nın babasının iştahı artıyordu. Yiyor ve dinliyordu. En sonunda:

– Güzel olmuş be! Keşki kapı aralığından, veyahut duvar üstünden seyretseydim. Mustafa, bak! Hafız Mustafa Efendi olduğun zaman yalnız kadınlara yağma yok. Ben de oğlumun mürüvvetinde bulunmak isterim. Dedi.

Hafız Mustafa Efendi. Bu üç kelimeyi içinden tekrar eden Mustafa'nın yüreği hopladı. Sevinçten mi, korkudan mı? Şimdi onu bilemiyordu. O, hafız olacağını yeni öğrenmiyordu. Belki yorgunluk ve heyecan onun için bu yürek hoplamasına sebebiyet vermişti.

*

Mustafa hatim indirmiş, yâni *Kur'an* okumayı öğrenmiş, fakat henüz daha yazmayı bilmiyordu. O zamanlar, Mustafa'nın ailesinde olduğu gibi birçok basit aileler içinde okumaktan maksat, yalnız *Kur'an*'ı ve dinî kitapları okuyabilmekti. Dünya işleri ahiret işlerine nisbetle daha az ehemmiyetle telâkki edildiği için, yazmanın bu bakımdan büyük bir kıymeti olduğuna inanılmıyordu. Okumada bile yalnız dinî gaye gözetiliyor ve öğrenilen şeyin pratik hayata faydalı olmasından ziyade sevap kazanılmasına hadim olması muvafık görülüyordu.

Bu düşünceye göre Mustafa'nın hıfza çalışması ve hattâ ileride hayatını bile, hafızlıktan kazanması, ailesi içinde, akrabaları arasında ve yakın komşular içinde tabii sanılıyordu. Sevap işleyerek, sevap işleterek idi dünya işini de telif edebilmek şüphesiz büyük bir muzafferiyetti. Hafızlık herhalde bu dünya için, az kârlı bile olsa, ötekisi için, çok kârlı ve bu bakımdan tam Müslüman bir cemiyet içinde çok itibarlı bir meslek telâkki ediliyordu. Mustafa'nın babasının bu düşüncesi, bazı ahbabları tarafından da teşvik görmüştü. Kozdibi mahallesi camisinin imamı Eğri Boyun Hoca, Süleyman Ağa'nın kararı üzerinde çok müessir olmuştu. Bu hocanın caminin son cemaat mahallinde hıfza çalışan birkaç çömezi vardı. O, Mustafa'yı da onlar arasına katmağı düşünüyordu.

Mustafa yazı evde geçirecek ve bağ, bahçe bozumu sonunda, Eğri Boyun Hoca'nın talebesi olacaktı.

Fakat Mustafa'nın talihi başka suretle tecelli etti. Hafız olmak ona

kısmet değilmiş... Mustafa'nın babası, akşamları hem biraz dinlenmek, hem de ahbablar ile biraz çene çalmak için, mahalle kahvesine çıkardı. Yazın meclis, Kozdibi kahvehanelerinin meşhur çınarları altında kurulurdu. Çınar gölgelerinin kapladığı saha, yakından akan bostan suyu ile sulanır, süpürülür, peykeler, sandalyeler, masalar küme küme dağıtılırdı. O vakıtlar gramafon bile olmadığı için, ahbab zümreleri ayrı ayrı toplanırlar ve rahat rahat hasbihal edip konuşurlardı.

Hattâ bazı akşamlar Mustafa'nın babası evdeki *Taberî tarihi*'nden bir cildi koltuğuna alarak çıkardı. Söz bittiği zaman ondan İskenderi Zülkarneyn veyahut İbrahim peygamber ile Nemrud'un hikâyeleri okunur, ve vakit geçirilirdi.

Bazan da bu kahvehanelere saz şairleri gelirlerdi. Bağlamalarının refakatinde halkın arzularını ve heyecanlarını şiirler ile ifade eden bu şairler de dikkatle dinlenir saygı görür ve ağırlanırdı.

İşte Mustafa'nın mukadderatı, bu çınaraltı musahabelerinin birinde taayyün etti.

O akşam çınar dalına asılı duran bir lâmbanın ışığı altında ve şırıl şırıl akan suyun kenarında gündüz yorgunluklarını çıkarmak için toplanan ahbaplar arasında Saatçi Ahmet Efendi ile Nalıncı Tahir Usta da vardı. Bunlar Mustafa'nın babasının bir nevi akıl hocaları idi. Biri Filibeli, öbürü de Rusçuklu idi. İkisi de gün görmüş tecrübeli, açık fikirli insanlardı. Onlarla Süleyman ağa arasında sıkı bir samimiyet vardı. İkisi de adları önündeki lâkabin ifade ettiği sanatlarla meşgul idiler...

Saatçi Ahmet Efendi kâtip kılığında giyinen, gazete okuyan ve dükkânında büyük hükümet adamlarıyla konuşan bir zâttı. Görmüş, geçirmişti. Fakat gördüğünü anlayanlardan, işittiğini inceleyenlerdendi. Onun hem bu vasıfları, hem de saat gibi, çok ince ve nazik mekanizması karışık birşeyi bozup takması, Süleyman Ağa'nın ve diğerlerinin nazarında onun kıymetini yükseltiyordu. Memleket işlerine dair söylediklerini herkes can kulağile dinlerdi. Nalıncı Tahir Usta da, aynı seviyede olmamakla beraber, uyanık bir insandı. Politikadan bile çakardı. Sayılır ve sözleri dinlenirdi.

Tahir Usta'nın ailesi, Süleyman Ağa'nın ailesi ile de dost ve komşu olduğundan, o, Mustafa'yı da iyi tanırdı. Mustafa'nın hatim indirdiğini ve şimdi yeni bir tahsil devrine girmek üzere olduğunu biliyordu. Ahbaplar günün mevzularını bitirdikten sonra, bir vesile ile söz çocuklara geçince, Tahir Usta Mustafa'nın babasına sordu:

Toplu olarak mektepten eve dönen Türk çocukları.
Foto: T. J. Damon.

– Süleyman Ağa, Mustafa'yı ne vakit hıfza başlatacaksın. Çocuk Maşaallah yaşına göre değil, çabuk gelişti. Bülbül gibi okuyor.

– Şimdi göç zamanı. Eğri Boyun Hoca'nın çocukları da dağıldı. İnşaallah güze başlayacak.

Bu konuşmaya kulak kabartan saatçi Ahmet Efendi oradan atıldı:

– Yazık çocuğa... İşte hatim indirmiş. Bu yetişir. Hâfız olup da köylere cere mi çıkacak. Hafız kıtlığı mı var? Daha okusun Topyatağı'ndaki[1] mektebede gitsin. Memlekete ve kendisine faydalı bir iş ve sanat sahibi olsun, Şu Rumlara, Hristiyanlara bakalım. Eczacı onlardan, doktor onlardan, avukat onlardan. Büyük tüccar, büyük usta onlardan.

Mustafa'nın babası düşündü. Ona şimdiye kadar kimse bu yolda bir mütalea söylememişti. Saatçi Ahmet Efendi bu duraklamadan istifade ederek devam etti.

– Süleyman Ağa çiftimizi, çubuğumuzu gâvurlar elimizden aldılar. Muhacir olduk. Oralarda hacılar, hafızlar, hocalar yok mu idi? Neden bunlar bizleri kurtaramadılar? Din de iman da korunmak için kuvvet is-

[1]Aydın idadisinin bulunduğu yerin adı.

ter. Bak bir kerre Rumların haline! Çocuklarını zangoç yapan kaç aile vardır?

Süleyman Ağa, derin bir düşünceden sonra:

– Ahmet Efendi, hakkın var. Ben de isterim çocuğum okumuş olsun. Müslümanlık yalnız hafızlık değil a. Yalnız nereye vereyim. Onu kestiremiştim. Ne yapsak ki. Ahmet Efendi cevap verdi.

Kolay Süleyman Ağa. Şimdi yeni maarif mektepleri açılıyor. Bu sonbaharda da Ramazan Paşa camiinin karşısında Zeyniye Mektebi diye bir ilk mektep açılacakmış. Bunu bana geçen gün hükümetten biri söyledi. Size en yakını o. Çocuğun hevesi, istidadı varsa, orasını bitirdikten sonra da Topyatağı'ndaki idadi mektebine girer.

Nalıncı Tahir Usta'nın da halile, sözüyle takviye ettiği bu mütalealar, Mustafa'nın babası üzerinde tesir göstermekte gecikmedi. Ve kararını verdi.

– Şu Eğri Boyun Hoca'ya da söz vermiştim amma, vaz geçtim. Mustafa'yı mektebe göndereceğim.

Babası bu kararile eve avdet ettiği zaman Mustafa yatağında mışıl mışıl uyuyordu.

Ertesi sabah, baba, ana ve oğulun bir araya geldiği bir zamanda Süleyman Ağa karısına seslendi:

– Anası, ben Mustafa'yı gözün maarif mektebine vereceğim.

Ana cevap verdi.

– İyi edersin, babası okumuşlara zeval yoktur.

Belli idi ki Süleyman Ağa karısı ile önceden bu mesele hakkında konuşmuş, onun da muvafakatini almıştı. Mustafa şahidi olduğu bu muhavereyi sessizce dinledi, içinde bir sevinç uyanmıştı. Fakat hafızlıktan vaz geçmesinin babası ve anası için ağırca bir fedakârlık olduğunu tahmin ederek, bu sevincini onlara göstermekten sakındı.

*

Mustafa o yazı, halasınan damadının Erbeyli'deki incir bahçesinde geçirdi. Mustafa tabiati zaten severdi. Fakat bu bahçede geçirdiği iki ay tabiatı ona daha çok sevdirdi ve öğretti. Tabiat var. Tabiat var. Kadın var. Kadın var. Olduğu gibi. Erbeyli'nin incir bahçeleri kadar, asil, feyizli, süslü, yumuşak okşayıcı, gülücü, tabiat nerede vardır? Bir tarafa bakarsınız, tatlı iniş ve çıkışlarıyle uzayan ve yeşilinden moruna kadar her türlü renk arzeden dalgalar. Öbür tarafta Menderes'in gümüş bir kordelâ ile

üslendiği geniş Aydın ovası. Fakat bu bir ova değil, yuva. Tabiatın en zengin, en feyizli yuvalarından biri. O da yeşilin bütün çeşitlerini arzeder. Sinesi mahsul âleminin her renkteki, her taddaki, her kıymetteki, nevilerile bezenmiştir, insan hayvan, nebat burada tabiatin en çok lûtfuna, ve belki de iltimasına mazhar olmuşlar.

Bu müstesna dekor olmasa bile, incir bahçelerinin güzellikleri kendilerine yeter. Bir defa incir ağacı da, zeytin, portakal, hurma gibi mukaddes tarihe geçmiş mukaddes ağaçlardandır. Bir bereket kaynağı gibi dal dal yerden fışkırır. Gövdesi, boyu insanların ölçü mefhumunu aşmaz. Meyvası altından toplanabilir, daha yukarıdakilerini toplamak için, munis, bir hayvan gibi kolayca sırtına çıkılabilir. Büyük ve koyu yeşil yapraklarının manzarası insanı dinlendirir. Ve yumuşak toprak üzerinde uzanıp zeval vaktinin ateşinden sakınmak isteyenlere koyu ve serin gölgeler temin eder.

Ya, meyvası!... Sabahleyin, daha şebnemler kurumadan, incir ağacından kendi elile taze bir incir koparıp yemeyen insanlar, bu dünyadan, büyük bir zevki tatmadan gidiyorlar demektir. Onlar gerçekten acınmağa lâyıktır, incir, Erbeyli'den başka yerlerde de yetişir. Fakat nasıl, elmas Transval'da çıkarsa, kayısı Malatya'da olursa, elma Amasya'nın ise, incir de Erbeyli'nindir. Tahtını orada kurmuş, haşmetini orada göstermiştir, incir bahçeleri bir ağaç kalabalığından ibaret değildir. Onların içinde sahiplerinin tabiatına, zevklerine göre, başka meyva ağaçları başka mahsul ekinleri de bulunabilir.

Mustafa'nın her gün bir ucundan öbür ucuna kadar dolaştığı incir bahçesinin bir çevresinde kavak ağaçları vardı. Onlara asmalar sarılmış ve birbirine ulaşarak sanki havaî bir bağ hasıl olmuştu. Sonbaharda kırmızı, sarı siyah salkımlar mukaddes bir mabedin kandilleri gibi asılı durur, geleni, geçeni davet eder vaziyette herkesin ağzını sulandırırdı. Fakat çok kerre kimse onlara dokunmazdı.

Bahçenin henüz fidanlık kısmına bostan ekilmişti. Mustafa her gün orada yeni bir karpuz cinsi, yeni bir kavun çeşidi bularak eğlenirdi. Arada bir, sarı topları her gün biraz daha büyüyen bir ayva ağacına, meyvaları, insanın ağzını sulandıran usareleri ile gittikçe şişen bir nar ağacına rastlanırdı. Fakat bütün bunların hepsine hâkim olan incir ağaçları idi. Saf saf dizilmişler, sanki mukaddes bir vazifenin ifasını bekliyorlardı. Ötekiler, bu velût kraliçeler heyetinin nedimeleri, maiyetleri idiler, in-

sanlar sabah ve akşam ellerinde sepet onları ziyaret ederler, toprağından, dalından boynunu bükmüş meyvalarını toplarlardı. Ve incir ağacı hemen iki aydan fazla durmaksızın doğurur, doğururdu...

Mustafa bunlann bir çoğuyla yakından tanışıklık yapmıştı. Bazılarını, boylarından, cüsselerinden, bazılarını da meyvalarının cinsinden, nefasetinden tanırdı. Öğleyin, hava sıcaktan kaynamağa başlayınca, onlardan en gölgeli olanın nerede olduğunu bilir, oraya çekilerek sırt üstü uzanırdı. Cırcır böceği onu çok rahatsız ederse, kalkar, eli ile koymuş gibi yerini keşfederek yakalar ve bir müddet parmakları arasında evirip çevirdikten sonra sanki korkusundan patlamış gibi, patlak gözleri ile yalvaran böceği havaya fırlatır. Tekrar uzanırdı. Ağaca çeşitli kuşlar konup kalkardı. Bunlar arasında Mustafa'nın o zamana kadar hiç görmediği kuşlar da vardı. Onların süslerine, renklerine, hele mavi göğün genişliği içinde serbestçe dolaşmalarına çok imrenirdi.

Akşam serinliği başlayınca, Mustafa da eline küçük bir sepet alır, incir devşirmekte büyüklere yardım ederdi. Toplanan incirler sergilere serildikten sonra güneş de batmış olurdu. O vakit dam önündeki büyük kara ağacın altında toplanılır ve akşam yemeğine hazırlık yapılırdı. Ağacın dalında asılı duran fener yakılır, bu ışık altında sofra kurulurdu. Yemek-

Halk hikâyelerinde "Mektebin resmidir" başlıklı resimde mahalle mektebi. Hoca ve kız-erkek karışık talebeler Elifbâ ve Cüz okuyor.

ten sonra da günün hayatı hemen sona ererdi. Çünkü tabiat içinde, ancak tabii hayat yaşanırdı...

Mustafa için, bu hayal iki ay sürmüştü. Fakat o, bunun farkında değildi. Ona göre, zamanın seyri durmuş. Günler, tek bir yaz gününde birleşmişti. Bu monotonluk onu hiç de sıkmamıştı. Güneş her gün, onun için aynı zevkle doğuyor. Kuşlar aynı neşe ile ötüyor, incir ağaçları aynı feyzi gösteriyordu.

Günlerin kısalmağa başladığı ve akşamların daha serinleştiği bir zamanda Mustafa'nın babası bahçeye geldi.

– Mustafa Maarif mektebi haftaya açılıyormuş. Saatçi Ahmet Efendi söyledi. Seni almağa geldim.

Ertesi gün baba oğul Erbeyli istasyonundan İngilizlerin trenine bindiler. Rum biletçi, vagonun kapısını kilitledi Diğer yolcular ile beraber, Aydına kadar, hapishaneye tıkılmış insanlar gibi hürriyetlerinden mahrum olarak seyahat ettiler.

Mustafa Ahmet Efendi'nin delaletiyle Zeyniye Mektebi'ne yazıldı. Ve birkaç gün sonra da mektebe devama başladı... Bu hâdise Mustafa'nın ailesi içinde olduğu kadar akrabaları arasında ve hattâ bütün mahallede de ufak bir heyecan uyandırdı. Demek hafızlıktan vaz geçilmişti. Demek Mustafa gâvur icadı olan şeyleri öğrenecekti, ilâhi yerine şarkı söyleyecek. Yağmurun nasıl yağdığı, rüzgârın nasıl estiği gibi, Allah'ın işi olan şeyleri soruşturmağa kalkışacaktı. Ne günlere kaldık? Süleyman Ağa'ya da ne oldu, her halde onu zındık ahbabları kandırmış olsa gerekti. Kabilinden sözler, sualler bir müddet çalkandı, durdu.

Süleyman Ağa bunlara pek aldırış etmedi. Yalnız Eğri Boyun Hoca'nın dargın bir tavır alması ve eski samimiyeti göstermemesi onu biraz gücendirdi. Ve bir müddet o da Kozdibi mahallesi kahvehanesindeki köşesine uğramadı.

Mustafa yeni bir hayata atılmış gibi mektebe ve mektep vazifelerine can ve gönülden sarıldı. Mânasını az çok anladığı şeyleri sûrelerden daha çabuk ezberlediği için, duyduğu kolaylık onun şevkini de artırdı. Az zaman sonra yazı yazmağı da öğrenince, başladığı sınıftan daha yukarısına geçirildi. Çalışkanlığı, usluluğu ve zekâsı kendi sınıf hocaları kadar, baş muallimin de dikkat gözünü çekti. Ve tek adlı çocuklara mahlasları verilirken baş muallim ona anlayışından kinaye olarak Fehmi mahlasını taktı.

Mustafa artık, Mustafa Fehmi Efendi olmuştu.

Zeyniye Mektebi, Ramazanpaşa Camii'nin karşısında, çarşıya yakın bir yerde açılmıştı. Bulunduğu mahalle daha ziyade Yahudi mahallesi idi... Hattâ, Alyans İzrailit mektebi de ona yakındı. İşte, Mustafa üç mekteb yılı, bir gün kaçırmadan buraya devam etti...

Mektebde neler öğrendi? O zamanki tedris vasıtaları, tedris usulleri ile ne öğrenebilmek mümkünse hepsini öğrendi... Hocalar gene sarıklı idi. Fakat içlerinde açık fikirli olanları da vardı. Hususiyle baş muallim, ciddî, âdil, vakarlı ve sözü dinlenir, bir muallim ve bir mürebbi idi... Mektebin bir de Alyans İzraelit mektebinde Türkçe hocası olan sarıksız bir muallimi vardı... O, ara sıra, Yahudi mektebinden levhalar, bazı âletler getirirdi... Onlar, çocuklara öğretilmek istenilen şeyleri daha çabuk öğretirmiş... Merak ve alâka ile, Zeyniye talebesi de, onlara bakar ve imrenirdi... Hattâ bir gün ayni hocanın delaletiyle, bütün talebe aşağıdaki taşlığa toplanmış, pencereler kapanmış, taşlık bir zindan haline sokulmuştu... Ne olacak? Diye talebe birbirine soruyordu. Büyüklerden biri söyledi:

– Hayal feneri gösterilecek...

Bir diğeri alay etti:

– Acaba Karagöz mü oynatılacak?

Nihayet perde kuruldu. Fener yakıldı. Yahudi mektebine Avrupa'dan gönderildiğine şüphe olmayan bu mekteb hayal fenerinden ne manzaralar, ne nebatlar, ne hayvanlar, ne memleketler çıkıyordu?

Mustafa bundan bir defada öğrendiklerini, altı ayda mektebde öğrenememişti... Avrupa şehirlerini insanlarını ilk orada gördü... Hayvanat bahçelerindeki çeşidlerden bazıları ilk defa olarak orada gözü önünde canlandı... içinde uyandırdıkları merakı, çok yıllar sonra yerlerinde tatmin ettiği şeyleri ilk orada gördü... Ve manzaralarının ilk heyecanını tattı.

Bu ekstra ders veya eğlence, Zeyniye Mektebi hayatından Mustafa Fehmi Efendi'nin hatırasında en çok yer tutan şey olmuştu.

Mustafa Fehmi Efendi gittikçe ilerlemiş, sınıf başı olmuş ve mektebde hocalarının olduğu kadar mahalledeki konu komşunun da saygılarını kazanmıştı. O artık, mektebe gitmeyen eski oyun arkadaşlarına sokulmadığı gibi onlar da kendisine sokulmağa cesaret edemiyorlardı. Zaten oyuna da vakti yoktu... Evinden mektebe kadar bir hayli yol olduğu için, erken hazırlanmak, çıkmadan evvel ezberlenecek dersleri tekrarlamak, onu erken kalkmaya mecbur ediyordu...

Mustafa'nın mekteb yolu da ona bir çok şeyler öğretmişti... O vakte

kadar Mustafa'nın dış dünyası yalnız kendi evinden ve mahallesinden ibaretti... Şimdi o, aşağı ve yukarı Kozdibi mahallelerini geçiyor, iki kabristanı birbirinden ayıran bir yoldan çarşı başına doğru ilerliyor, Bey camiini solda bırakarak demiryolu köprüsüne çıkıyor... Ve oradan Yahudi mahallesine girerek, Yahudi evleri, Yahudi dükkânları arasından mektebe varıyordu...

Mustafa henüz Aydın'ı tanımıyordu. Bu mekteb yolu ona Aydın'ın ancak bir kısmını tanıttı... Öteki kısmını da Topyatağı'ndaki idadi mektebine devam etmeye başladıktan sonra öğrendi...

Mustafa'nın takib ettiği yol, Çine şosesi etrafındaki köyleri şehir ile birleştiren en kısa yoldu... Onun için, her sabah, Mustafa bu yol üzerinde yüklü eşeğini önüne katmış, yahud heybesini omuzuna asmış, genç, ihtiyar köylülere, bohçasını dimdik başı üstünde taşıyan köylü kız ve kadınlarına rastlardı. Bunlar, alınlarının teri ile topraktan ve hayvandan çıkardıkları mahsulleri satmaya ve bedelleri ile ihtiyaçları olan şeyleri almaya giden köylülerdi... Mustafa mektep yolunun bir kısmını onlarla beraber yürürdü.

Hele yolun iki kabristan arasındaki kısmını onlar ile beraber geçmekten memnun olurdu. Yüksek otların kapladığı ve çitlenbik ağaçlarının yer yer gölgelendirdiği bu kabristanlar onun için, meçhulün, korkunun soğuk ve ıssız timsali idiler... Alçak duvarların ötesinden berisinden görülen mezar taşları ona ayaklanmış ölü başları hissini verirdi... Yazın, o duvarlarda kertenkeleler dolaşırlar, ve insanlara, kendi malikânelerine tecavüz etmişler gibi tehdid edici sabit ve donmuş bir nazar ile bakarlardı.

Bereket versin ki, bu mezar yolunun tam ortasında, kendisinin şefaatine müracaat edilebilecek bir makam bulunuyordu. Orada üstü parmaklıklı küçük bir kapı vardı... Ve bu parmaklıktan ötekilerden daha heybetli, daha bakımlı bir kabir görünüyordu... Bu Sümbüllü Dede'nin kabri idi.

Mustafa da başkaları gibi çok defalar bu kabir önünde durmuş, bakmış, dua etmiş, sevinmiş veya ağlamış olduğu için, onu hep hatırlar... Kabrin baş tarafı yola geliyordu. Yeşile boyanmış koca kavuklu bir taş, sanki, bir nöbetçi gibi, gelip geçenlere bakıyordu. Lahdin üstünde tülbendden, kumaştan, türlü renk ve işlemede örtüler vardı. Bu örtüler sık sık değişirdi. Kabrin üstünde bir nevi kubbe teşkil eden demir parmaklığın ortasından bir kandil sallanıyordu... Bu kandil gece, gündüz yanardı... Kabrin ayak ucu tarafında bir küp bulunuyordu. Küpün teri yağlı ol-

duğuna göre içinde zeytinyağı olduğu anlaşılıyordu... Gelen, geçen, bir derdi veya bir dileği olan herkes orada durur, bir Fatiha okur parmaklığa bir bez parçası bağlar ve yahud içeriye girerek kandile zeytinyağı damlatır ve adadığı mikdarın üst tarafını da küpe boşaltırdı...

Bu Sümbüllü Dede kimdi? Nasıl bir keramet sahibi idi? Mustafa gibi başkaları da bunu iyice bilmiyorlardı. Yalnız geceleri onun kabrinden nurlar fışkırdığını, onu ak sakalı ve yeşil sarığı ile rüyalarında gördüklerini, iddia eden, kadın, erkek çok insan vardı. Kabrin vaziyetinden ona bakan kimseler olduğu anlaşılıyordu... Küpü, dolduğu zaman ancak onlar boşaltabilirdi... Mustafa da nihayet öğrendi ki, bunlar, Kağıdcı Tevfik Efendi ailesi idi. Tevfik Efendi'den o, kağıd, kalem, kitab, gibi mekteb levazımı alırdı... İşte, kara sakallı, beyaz sarıklı Tevfik Efendi'nin sermayesi de bu küptü... Küp Sümbüllü Dede'nin manevi nezareti altında bir banka mahzeninden daha fazla emniyet içinde bulunuyordu. Bir çok Aydınlılar gibi, Mustafa da imtihan sıralarında bu kandile, bu küpe hayli zeytin yağı boşaltmıştı...

Mustafa çarşı başına çıkınca, dikkat ederdi... Onunla beraber yürüyen köylülerden bir kısmı geniş bir ambara benzeyen bir dükkân önünde dururlar... Orada bir kısım yüklerini indirmeye boşaltmaya başlarlardı. Bu dükkân önünde şalvarlı, cübbeli... Beyaz top sakallı... Küçük gözlü, fakat parlak bakışlı bir adam otururdu... Köylüler ona:

– Sabahlar hayır olsun çorbacı! Diye selâm verdiklerine göre bu adam Müslüman değildi... Onun verdiği cevaba dikkat edilince Yahudi olduğu anlaşılıyordu... Evet... Ta kendisi... O zamanki Aydın'ın meşhur sabuncu Levisi...

Mağazanın içine bakılınca, her köşesinde çeşid çeşid yığınlar olduğu görülürdü... İşte köylülerde, kimi buğdayını, kimi arpasını, kimi pamuğunu, kimi cevizini, kimi yumurtasını, kimi yağını, hülâsa kim ne getirebildi ise oraya boşaltıyordu... Bu Yahudi ne tüccarı idi? Ne alır ne satardı? Bunu Mustafa o zamanlar iyice anlayamamıştı.. Yalnız görünüşe göre şu doğru hükmü vermişti ki: Sabuncu Levi arpa, buğday, incir, yağ... vesaire değil, köylünün kendisini satın almıştır... Bunun için, o köylü ne yetiştirirse hepsi Sabuncu Levi'nindi... O, ölünceye kadar sabuncu Levi için çalışacaktı... Buna sened vermişti... Yüzlerce köylü okuyamadıkları, anlayamadıkları bu senedlerin altına mühürlerini, parmaklarını basmışlardı.

Sabuncu Levi, kurnazlığı sayesinde, eski zamanların yolkesiciliğini,

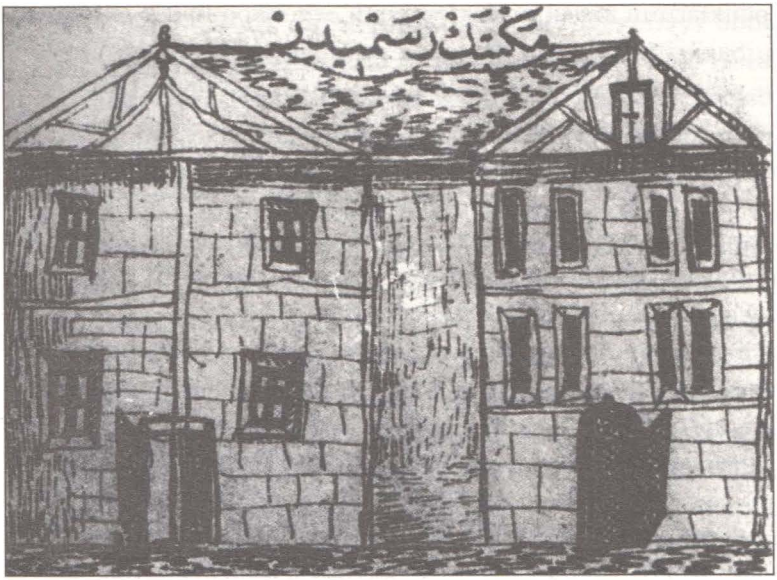

Bir halk resminde "Mektebin resmidir" başlığıyla verilen çift katlı mektep çizimi.

kanunun himaye ettiği bir şekilde tesise muvaffak olmuştu... Onun bu yol başında kurduğu örümcek ağına yakalanan her köylü kanının son damlası emilinceye kadar kurtulamazdı...

Sabuncu Levi'nin kazanç mekanizması çok basitti: ihtiyaç içinde kalan köylüye yüksek faizle ödünç para vermek... Ve parayı vaktinde getirip vermeyince, kendi tesbit ettiği fiatla mahsulüne, malına el koymak.. O zamanlar hangi köylü bu yüksek faizle borçlarını vaktinde getirip ödeyebilirdi?

Bu mümkün olamayınca, köylü bütün sa'yini bir esir gibi evvelden satmış olurdu. Köylü ile bu kârlı alışveriş yalnız sabuncu Levi'ye mahsus değildi. Aydın çevresinde köyleri şehre bağlayan ne kadar yol varsa, hepsinin çarşıbaşına rastlayan noktalarında böyle anbar - dükkânlar vardı. Onlar önünde de ya bir Haralambo, ya bir Karabet veyahut bir şeyh otururdu. Ancak Levi bunlann üstadı ve piri idi. O, sözüne sadık, mert, Türk köylüsünün huyunu bilir ve hattâ bazan söz üzerine bile muamele yapardı. Çünkü köylü ölürdü, fakat sözünü, imzasını inkâr etmezdi.

Sabuncu Levi'ye altın babası derlerdi. Fakat aynı zamanda o, çok çocuk babası da idi. Hattâ oğullarından bir kaçının Avrupa'da, Paris'te olduğu söylenirdi. Kızlarına, İzmir, İstanbul Yahudilerinden talipler çıkıyordu. Mustafa onu ilk tanıdığı zaman yaşının yetmişi geçkin olduğu

söyleniyordu. Çocuklarının anası bir haylî zaman evvel kendisini yalnız bırakıp ölmüştü. Sabuncu Levi bu yalnızlığa dayanamamış ve Aydının en güzel, genç bir Yahudi kızını kendisine karı yapmıştı. Bu evlenme ve evlenmeden sonraki hikâyeler, o zaman birçok Aydınlıları haylî güldürmüştü. Levi sabahtan akşama kadar köylü avlamakla meşgul iken genç Sara'nın da başka av peşinde olduğu söylenirdi.

*

Mustafa yoluna devam eder ve demiryolu köprüsüne çıkardı. Bu köprü, Aydını ortasından bölüp geçen demiryolunun istasyon yakınındaki birinci köprüsü idi. Hat Aydının bu semtinde derinden geçtiği için, yolları birbirine bağlayan üç köprü vardı. Birinci köprü, en çok işlek olanı idi. Mustafa bu köprü üstünden sağa ve sola uzanıp giden demiryolunu seyreder ve uçlarının hangi esrarlı diyarlara dayandığını kendi kendine sorardı. Bazan koşup gelen veya koşup giden bir trene rastlar, pencerelerden uzatılan başlara bakar. Lokomotifin puflamasını yorgun bir hayvanın inlemesine benzeterek onun bu kadar şeyleri nasıl çekebildiğine hayret ederdi, istasyon istikametinde, heybeli, bohçalı, sandıklı insanlar gelip giderlerdi. Mustafa bu trene yalnız bir defa binmişti. O da halası damadının bahçesinden Aydına dönerken. Bahçeye öküz arabası ile gitmişti. Bütün aile için, eşyanın ve yolcuların bu vasıta ile Erbeyli'ye nakli daha kârlı ve belki de daha rahat sayılmıştı.

Mustafa bu demiryolunun yolcu vagonları üzerinde büyük sülüs hattı ile yazılmış "Nam nâmi-i Hazreti şehriyari'ye..." diye bir şeyler sökmeğe uğraşırdı. Bir tarafında yine yazı olacak ama, ne yazısı olduğunu anlayamadığı ayrı ayrı şekiller görürdü. Demiryolu İngilizlerin olduğuna göre belki bu da "Nam namı..."nin İngilizcesi idi. Mustafa istasyona sokulmağa pek cesaret edemezdi. İngilizlerin malına, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler bakıyorlardı. Bunların yolculuk eden Türklere kaba muamele ettiklerini işitmişti. Kendisine bir şey söylenir diye, merak ettiklerini ancak köprünün parmaklığı üstünden görmeğe çalışırdı.

Halbuki, o, lokomotifi yakından seyretmeği, trenin bir yoldan öteki yola nasıl geçtiğini öğrenmeği ne kadar arzu ediyordu!

Mustafa'nın köprü başında en çok merakını uyandıran bir şey de oradaki kulübe etrafında olup bitenlerdi. Bu, daima, öğleye ve İzmir'den tren geldiği zamana rastlardı. Kulübenin etrafında birçok kişi toplanır ve içindeki bir adam yüksek sesle çağırarak onlara bir şeyler fırlatırdı. Fırlatılan

şeyler ya bir mektup ya bir gazete veya bir paket olurdu. Adları okunan insanlar onları kapışırlardı. Bu posta dağıtımı imiş. Mustafa dinlerdi.

– Sadık Bey! Bir mektup fırlatılırdı.

– Sadık Bey! Bir gazete atılırdı.

– Sadık Bey! İkinci bir mektup daha.

Bu ad üç dört defa çağırılırdı.

Arada Rum, Ermeni ve Yahudi isimleri de duyulur ve epeyce tekrarlanırdı. Çağırılan ve tekrarlanan adlara bakılınca bu dağıtımda Müslüman olmayanların hisselerinin daha büyük olduğu anlaşılırdı. Mustafa kendi kendine sorardı: Bu gâvurlar, Aydında Müslümanlardan daha az. Neden bunlara bu kadar çok gazete, bu kadar çok mektup geliyor? Çok mu okuyorlardı? Çok mu işleri vardı? Bu düğüm bir haylî zaman Mustafa'nın zihnini işgal etmişti.

Sadık Bey'in adı da çok tekrarlanırdı. Fakat Sadık Bey, konak, çiftlik, han, hamam, at araba sahibi ve Aydın'ın en zengin ve en itibarlı bir adamı değil mi idi? Eczacı İstamat ile komisyoncu Bohor, ona kıyas edilebilir miydi? Mustafa kaç defalar işitmişti. Koca Aydın Valisi Kâmil Paşa bile izmir'den geldiği zaman onun evine misafir olurdu. Hattâ dağdan inmeleri için affolunmalarını isteyen efeler bile onun delâletine müracaat ederler, onun sözüne inanırlardı. Bu düşünceler ile Mustafa, mektep yolunun Yahudi mahallesi kısmını yürümeğe başlardı.

Aydının Yahudi mahallesinde Yahudiliğin her tipine rastlanırdı. Hat boyunda Avrupa biçimi giyinen, güzel ve alafranga döşenmiş evlere sahip olan, Fransızca konuşan, zengin denilebilecek haylî Yahudi ailesi vardı. Bunlar sarraflıktan, faizcilikten, ticaretten, komisyonculuktan para kazanırlardı. Yeni yetişen oğulları, kızları Aydın Yahudiliğinin dar muhitinden dışarı taşarak onunla, dünyanın dört bir köşesi arasında münasebet tesis ederlerdi... Bu suretle Aydın'da kazanılan paraların bir kısmı, dünyanın başka köşelerindeki Yahudi teşebbüsleri için de sermaye teşkil ederdi.

Bundan sonra Yahudiliğin esnaf sınıfı gelirdi. Büyüklü, küçüklü bir çok dükkânlar birbirini takip ederdi. Yahudilerin almak ihtiyacında oldukları hiçbir istihlâk maddesi yoktu ki, onun Yahudi bir satıcısı olmasın. Müslümanların Yahudi dükkânlarından alışveriş etmesi kendileri için ne kadar tabiî ve kârlı görülürse, Yahudilerin de hiçbir şey için bir Müslüman dükkânına baş vurmamaları onlar için daha tabii ve hattâ bel-

ki de dinî ve ırkî bir vazife sayılırdı. Tacir, komisyoncu ve dükkâncı olmayan Yahudi de seyyar bir halde türlü işler görürdü. Ya mahalleleri dolaşarak tuhafiye eşyası satar, eskiler toplar. Veyahut da köy köy gezerek lâmba şişesi ve iğne, düğme gibi şeyleri, köylünün muhtelif mahsulleri ile mübadele ederdi. Aradaki kıymet farkı Yahudinin zekâsına, düzenbazlığına göre değişirdi. Bu seyyar satıcı da az zaman sonra esnaf zümresine dahil olurdu.

Yahudi kadınları da boş durmazdı. Uzun siyah şeritli başlıkları ile hususi damgalarını taşıyan bu kadınların fakir kısmı, Müslüman evlerinde cam, tahta silmek, çamaşır yıkamak gibi hizmetleri görürler ve gündelik alırlardı.

Yahudilerin esnaf ve fakir kısmı, dükkânların ardındaki içice olan odalarda toplu bir vaziyette otururlardı. Onların evleri Türklerinki gibi ferah, geniş ve bahçeli değildi. Onun için bu mahalleden geçerken dikkati çeken ilk nokta kesif bir kalabalık, boğuk bir gürültü idi. Sokak ve ev

Dördüncü sınıflar için *Güzel Kıraat* kitabının kapağında hoca ve iki talebesi. İstanbul, Kitaphane-i İslâm ve Askerî, 1330/1914.

araları çocukla dolu görünürdü. En küçüğünden en büyüğüne kadar bütün bu kalabalık aralarında kaba bir İspanyolca ile görüşürlerdi. Aydınlılar buna her yerde olduğu gibi Yahudice derlerdi, içlerinde hiç şüphesiz Türkçe bilmeyeni yoktu. Fakat aralarında görüşmezlerdi.

Mustafa, küçükten işitmiş olduğu iğneli beşik hikâyesinin tesiri altında olarak Yahudi mahallesinden bir ürkeklik ile geçerdi. Yalnız geçtiği sokak, hattın üstündeki Aydın ile aşağısındaki Aydın'ı birbirine bağlayan en işlek bir sokak olduğu için, o kadar endişe etmezdi. Hattâ çok gelip geçmenin alışkanlığı tesiri altında, bazı Yahudi aileleri ile göz aşinalığı bile hasıl olmuştu. Bunlardan biri, darda kalmış olacaktı ki, Mustafa'yı bir cumartesi günü ateş yakmak için bile evine çağırmıştı. Mustafa, yiğitliğe halel getirmemek için, heyecanını gizleyerek bu işi görmüş ve karşılık olarak eline tutuşturulan hamursuz çöreği, oradan ayrıldıktan sonra demiryolu köprüsünden aşağıya fırlatmıştı.

Cumartesi günleri Yahudi mahallesi büsbütün başka bir manzara alırdı. Dükkânlar kapalı kalırdı. Zengin, fakir bütün Yahudiler o gün yeni elbiselerini giyerler. Ve akşam piyasasına intizaren kapıları önünde daha sakin ve rahat otururlardı. Vakit geçirmek için, kabak ve karpuz çekirdeği yerler, ve çenelerinin ayarını bu suretle muhafaza etmeğe çalışırlardı. Akşama doğru gençler kolkola piyasaya çıkarlar ve yaşlılar da evlerinin önünde birbirine daha sokularak hep bir ağızdan konuşmağa başlarlardı. Piyasa yerinin hududu Yahudi mahallesinin hududunu pek geçmezdi. Çünkü daha ileri gitmek Yahudi dünyasından dışarı çıkmak demekti ki, buna ancak pişkin Yahudiler cesaret edebilirdi.

*

Mustafa Zeyniye Mektebi'nin son sınıfına gelmişti. Artık okuduklarından, gördüklerinden ve işittiklerinden epeyce, aklı gelişmiş, gözü açılmış, duygusu artmıştı. Zeyniye Mektebi hayatının bu son yılı başında oraya başka bir mektepten naklen yeni bir talebe gelmişti. Mısırcı Veli Molla'nın oğlu Şakir... Şakir, Zeyniye mektebi açılmadan önce, diğer bir mektebe devan etmeğe başlamıştı. Fakat gittiği mektep evlerinin semtine uzak olduğu için nihayet onu bırakarak Zeyniye'ye girdi. Söylenilen sebep bu idi. Söylenilmeyeni de var mıydı, yok muydu? Burasını Mustafa bilmiyordu.

Şakir, sakin ve çalışkan bir çocuktu. Mektebe gelir, gelmez yabancılıktan doğan acemiliğin mahzurlarını en aşağı haddine indirebilmek için sınıfın birincisi olan Mustafa ile dost olmağı muvafık buldu. Mustafa'ya

yaklaştı. O da Şakir'in dostluğunu kabul etti. Bu suretle Şakir'in sınıftaki mevkii de kuvvetlendi. Ve kimse artık onunla alay edemez oldu.

Şakir'in evi, Mustafa'nın her gün geçtiği yol üzerinde idi. Veli Molla, mahallenin zengini denebilecek bir vaziyette idi. İçinde, kelle şekerlerinin dizi dizi asıldığı, pirinç çuvallarının üstüste yattığı, güllâç demetlerinin sıra sıra sallandığı, tıklım tıklım dolu, bir mağazası vardı. Aydında böyle bir mağazaya Mısırcı mağazası derlerdi. Bundan başka incir bahçesi ve bağı olduğu da söyleniyordu. Hülâsa, Veli Molla, yekûnu oldukça kabarık bir dünyalığa sahipti. Evi de mahallenin diğer evlerine göre daha gösterişli idi. Pencerenin pancurları, antrenin mermer taşları vardı.

Mustafa'nın Şakir'den işittiğine göre, onun asıl anası, kendisi daha pek küçük iken ölmüş. Biraz sonra babası yeniden evlenmiş. Ve kendi yaşına göre genç bir kadın almıştı, işte, Esma Kadın Şakir'in üvey anası idi.

Mustafa, Şakir ile dost olduktan sonra birkaç defa, beraber vazife yapmak üzere, Şakirin evine gitmişti. Şakir'in İzmir idadisinde okuyan bir ağabeyi de olduğu için, onun kitaplarını karıştırmak ve resimli olanlarına bakmak, her ikisinin de hoşuna gidiyordu. Bu sebebin de tesiri ile mektepten avdet zamanında ve bilhassa günlerin uzun olduğu mevsimlerde Mustafa bu ziyareti daha sıklaştırmıştı.

Esma Kadın, Mustafa'yı çok iyi karşıladı. O, otuzuna henüz basmış, balık etinde, şen ve kahkaha atan bir kadındı. Yüzünde tebessüm eksik olmazdı. Şakir'in böyle sınıf birincisi bir arkadaşı olmasından memnundu. Şakir ile Mustafa beraber eve gelince, onlara yemiş çıkarırdı. Sonra kendisi de dikişini alarak onların ezberlemek için tekrar edip durdukları manzumeleri, hikâyeleri dinlerdi. Arada bir göz altından Mustafa'yı da süzerdi. Mustafa da bu şen ve taze kadına bakmaktan hoşlanırdı. Onun için, çok kere göz göze gelirlerdi.

Mustafa bu göz çatışmalarından, üç yıl önce, Saadet ile olduğu gibi, garip, fakat her halde pek hoş duygular duyardı. Esma Kadın ile aralarında belki yirmi yaş fark vardı. Buna göre Esma, Mustafa'nın anası yerinde idi. Fakat Mustafa'nın ona karşı sevgisi de, anaya karşı duyulan sevgiden başka türlü müydü? Ne türlü olursa olsun, şurası gerçekti ki: Mustafa, bir müddet sonra Şakir'in evine gitmek arzusunu yalnız tek bir sebebe dayandırıyordu: Esma Kadını görmek. Sonraları Mustafa'nın anası da Esma Kadın ile tanıştığı için, arada dostluk gelip gitmeleri de oluyordu. Mustafa bu karşılıklı ziyaretlerin hiçbirini ihmal etmezdi.

Esma kadın, hiç şüphesiz, Mustafa'nın kendisine karşı duyduğu bu hislere yabancı değildi. Mustafa'yı etrafında pervane gibi döndüren cazibesinden gurur ve sevinç duyuyordu. Ve kadın şefkati midir, kadın muzipliği midir? Mustafa'yı kendi ağına daha sıkı bağlayacak hareketleri de çok iyi biliyor ve fırsat düştükçe onları yapmaktan geri kalmıyordu.

Meselâ, "Mustafa senin ne güzel saçların var? diyerek parmaklarını Mustafa'nın saçları arasına sokuyor ve onları karıştırarak Mustafa'ya çok haz ve zevk veriyordu. Bazan da Mustafa ezberlemeğe çalıştığı manzumeyi artık eksiksiz olarak belleyince, elleri ile yanaklarından tutuyor ve "aferim Mustafa!" diyerek alnından şappadak öpüyordu. Bu ıslak ve kırmızı dudakların teması, Mustafa'nın bütün vücudunu sarsıyor ve damarlarındaki kanı başına yığıyordu.

– Mustafa, utandın mı?

– Hayır, teyze. Unuttum. Biraz şaşırdım da...

Teyze, bu defa simasının ifadesinde beliren ciddiyeti saklayamayarak, parlayan gözleri ile, Mustafa'ya nişan alırdı. Sanki üstüne atılacak. Onu sıkıp ısıracak ve belki de sarı saçlarını tutam tutam yolacaktı. Oh! Keşke yapsaydı. Mustafa bu nazarla altında ezilir, büzülür. Ve onun hücumunu beklerdi. Fakat bir an sonra ifade değişir. Gözler sakinleşir, simanın hatları genişler. Dudaklar çözülür. Ve birden, etrafı çınlatan bir kahkaha şelâlesi sökün ederdi. Ve Esma Kadın dikişine sarılarak:

– Neden şaşırdın Mustafa! diye sorardı.

Mustafa da artık önüne bakar. Ve bir cevap vermeden, manzumesine avdet edebilmek için, kitabın yapraklarını karıştırırdı, sonra da sinirlerini teskin etmek maksadiyle olsa gerek, sanki ezberleme gayretine devam ediyormuş gibi bir şeyler mırıldanarak, öne, arkaya sallanmaya başlardı.

Mustafa'nın, Esma Kadın ile olan ve yaşına göre garip sayılabilecek bir mahiyet gösteren bu münasebeti yedi sekiz ay devam etti. Bu müddet zarfında Mustafa, sanki her hareketini Esma Kadının hoşuna gitmek maksadiyle tanzim ederdi. Onun evine gideceği günlerde üstüne başına daha iyi bakar. Ellerini, tırnaklarını daha temiz tutardı. Derslerine daha fazla çalışarak sınıftaki mevkiini -ki böylece Esma Kadına karşı da bir nevi prestij temin edeceğini düşünürdü- iyice kuvvetlendirmek isterdi. Hiç şüphesiz, Şakir üvey anasına Mustafa'nın aldığı her aferini, hocalarından mazhar olduğu her takdiri anlatacak ve onda kendisine karşı bir hayranlık uyandıracaktı. Böylece Mustafa Esma'nın küçük kahramanı olacaktı.

Bu rüya, Mustafa Zeyniye Mektebi'nden şehadetnamesini alıncaya kadar devam etti.

*

İmtihan zamanları gelip çatmıştı. Mustafa kâh yalnız, kâh Şakir ile beraber, zaten hazır olan derslerini bir daha gözden geçirdi. Hafızasını tazeledi. Maneviyatını kuvvetlendirmek için de Sünbüllü Dede'ye bir okka zeytinyağı adadı. Geceleri gaz lâmbasının şişesi kararıncaya kadar çalıştı. Anasına kendisini sabah ezanında kaldırmasını rica etti. Bu suretle ardı ardına girdiği bütün imtihanlarda muvaffak olarak birincilikle şehadetname almak hakkını kazandı.

O yıl Zeyniye Mektebi de, yeni gelen mutasarrıfa görünmek için parlak bir mükâfat tevzii töreni yapmak istiyordu, imtihanlar biter bitmez bunun için hem hocalar, hem de talebe arasında bir hazırlık başladı. Mektep baştan aşağı temizlendi. Sınıfların ortasındaki kocaman sofanın duvarları yeniden badana edildi. Zengin talebenin evinden sandalyeler, koltuklar ve masa örtüleri getirildi. Marş söyleyecek, manzume okuyacak kabiliyetli talebeler seçildi. Günlerce bunların provaları yapıldı.

Bu hazırlık arasında Mustafa'ya da baş rol verilmişti. O da tevzi mükâfat törenine gelecek davetliler huzurunda, talebe namına bir nutuk söyleyecekti. Bu nutuk vakıa başmuallim tarafından yazılmıştı. Fakat o, nutku kendisininmiş gibi ezber okuyacaktı. Mustafa nutku, bazı noktalarını iyi anlayamamış olmasına rağmen bir günde ezberlemişti. Hiç şüphesiz sırası gelince onu su gibi okuyuverecekti. Hem de kimlerin huzurunda!

Mustafa işitiyordu ki, mutasarrıfından, tapu kâtibine, miralayından mülâzimine kadar bütün mülki ve askerî hükümet erkânı bu törene davet edilmişti. Bundan başka belediye reisi başta olmak üzere Aydın'ın eşrafından da birçok zatlar çağırılmıştı.

Hattâ komşuluk hatırı için Alyans İsrailit mektebinin müdürü de davet olunmuştu. Şehadetname alan çocukların babaları da gelecekti, hülâsa, bir mahşer. Bütün Aydın'ın kaymağı orada toplanacaktı. Bunları düşündükçe Mustafa'nın kalbi, küt küt atıyor. Ve nutkunu okurken şaşırmaması için Allah'a dualar ediyordu.

Haziran ortalarına doğru, sıcak bir günün ikindi vakti idi. Zeyniye Mektebi'nin iki başındaki yolda mûtadın dışında bir kalabalık, bir hareket göze çarpıyordu. Davetliler grup grup mektebe doğru ilerliyordu. Mektebin önü sulanmış, süpürülmüş, temiz bir serinlik içinde idi. Mek-

tebin ön tarafındaki dar bahçe içinde bir davul ve trampet ile birkaç pirinç âletten ibaret bir bando müzika da vardı. Marşlar ve askerî havalar çalıyordu. Mektep bayraklar ile süslenmişti.

Mektep kapısı önünde başmuallim, en yeni cübbesini giymiş, en beyaz sarığını sarmış olarak gelenleri karşılıyordu. Diğer hocalar da, merdiven etrafında saf olmuş talebe arasında sükût ve inzibata dikkat ediyorlardı. Mustafa da talebinin başında bulunuyor ve inzibatın temini hususunda hocalarına yardım ediyordu.

Davetliler geçtikçe bir fısıltı hasıl oluyordu, işte müddeiumumi muavini, işte tahrirat müdürü, işte kadı... işte maarif reisi... işte Miralay Bey... Ve nihayet işte mutasarrif derken bando müzika da Sultan Hamit marşını çalmaya başladı... Marş bittikten sonra müzika yerini değiştirdi. Mutasarrıfın arkasından giden başmuallimi takiben diğer hocalar ve talebe de yukarı çıktı. Sofanın bir tarafı davetliler, diğer tarafı da talebe ile dolmuştu. Sofaya açılan sınıfların kapılarında da talebenin babaları ve velileri üstüste yığılmışlardı.

Davetlilerin koltukları önünde birkaç masanın yerleştirilmesiyle husule gelmiş üzeri yeşil çuha örtülü uzun bir masa vardı. Bu masanın üzerinde kırmızı kordelâlar ile bağlı on iki beyaz üstüvanecik bulunuyordu. Öte yanda da yine kırmızı kordelâlar ile sarılmış, çeşit çeşit cildli kitaplar istif edilmişti. Hep gözler bu masaya bakıyordu... Öyle ya, bütün bunlar ne kadar bir zamanlık çalışmaların mükâfatı, ne kadar yüksek ve masum hülyaların sonucu idi. Düşünülecek olursa, acaba bütün hayatta, sa'y ile mükâfat, hayal ile hakikat arasındaki münasebet hep böyle zayıf ve aldatıcı mıydı? O gün Mustafa'da böyle bir düşünce yoktu. O hayatın ilk kademesine daha yeni basıyordu.

Gerçekten o gün, Mustafa'nın hayatında müstesna bir gün teşkil etmişti. Mustafa o gün yalnız şehadetname ve mükâfat almamış, aynı zamanda cemiyet hayatına da ayak basmıştı. Fakat bu noktaya gelmezden evvel, bir az töreni anlatmak lâzımdır.

Herkes yerini aldıktan ve kaynaşma bittikten sonra, talebinin arka tarafında yer alan bando müzika, başmuallimin işaretiyle bir daha padişahın marşına başladı. Herkes ayağa kalktı. Talebenin de güftesini söyleyerek iştirak ettiği marşı dinledi. Tekrar davetliler yerli yerine oturduktan sonra baş-muallim mutasarrıfa hitaben bir teşekkür nutku söyledi. Ondan sonra sıra Mustafa'ya geldi. Mustafa boyundan ve yaşından beklenmeyen

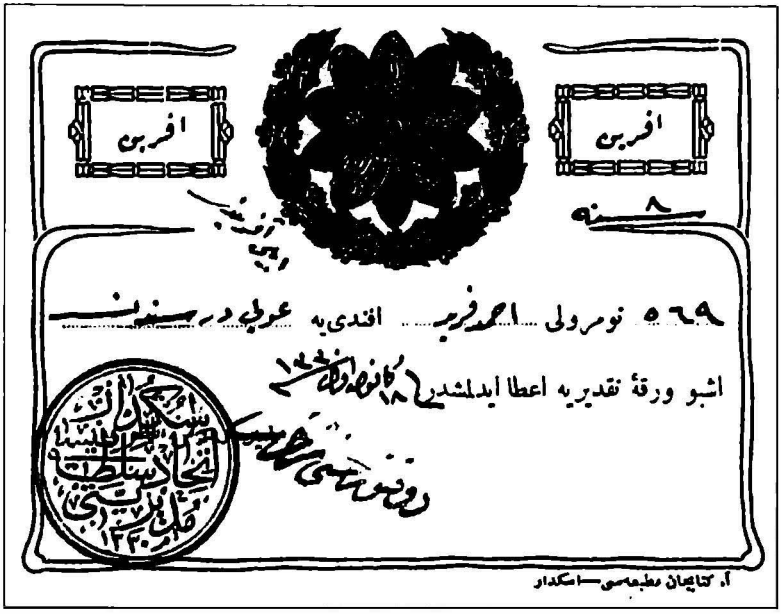

569 numaralı Ahmed Ferid Efendi'ye Üsküdar İttihat ve Terakki Numune Mektebi tarafından verilen Aferin belgesi, 18 Kânun-ı evvel 1330/1914.

gür bir ses ve serbest bir eda ile "sâye-i maarifvâye-i hazreti hilâfetpenâhide..." kabilinden terkipleri de iyice sıralayarak ezberindeki nutku okudu.. Mutasarrıf gülümsedi. Ellerini birbirine çarparak, aferin, aferin oğlum dedi. Bütün davetliler mutasarrıfın işaretine iştirak ettiler. Mustafa'yı alkışladılar.

Ondan sonra küçük sınıflardan küçük bir grup, "..Gidelim mektebe tahsil-i kemalât edelim.." manzumesini kuklaların sert ve kesik jestleri ile okudu. Ardından diğer bir grup, hiçbiri musiki âletinin refakatinde olmaksızın, şüphesiz çok falso yaparak bir mektep şarkısı söyledi. Bu o zamanlar için, bir inkılâp başlangıcı idi. Musikiye çalgı denildiği zamanlarda şarkı da, okumuşlara yakışmayan bir şey telâkki ediliyordu. Mektepte şarkı öğrenmek... İşte bu yepyeni birşeydi. Bu şarkı da herkesin hoşuna gitti. Ve söyleyenler alkışlandılar.

Artık sıra mükâfatların dağıtılmasına gelmişti. Başmuallim masanın önüne geçti. Kitapların bir kenarına sıkıştırılmış olan kartlardaki adları, numaraları ve sınıflarını okuyarak mükâfatlandırılanları birer birer çağırmağa başladı. İlk önce küçük sınıfların talebesine mükâfatları verildi. Her

ad okundukça başmuallim mükâfatı, mutasarrıfın eline veriyor, mutasarrıf da sahibinin eline tutuşturuyordu.

Nihayet sıra, son sınıfa geldi. Masanın üzerinde daha on kitap duruyordu. Başmuallim bunların üzerindeki adları da okumağa başladı:

– 45 numaralı Mustafa Fehmi Efendi! Kur'an'ı Kerim dersinden birinciliğine mükâfaten,

Mustafa ileri atılarak mutasarrıfın elinden mükâfatını aldı.

Başmuallim devam etti:

– 45 numaralı Mustafa Fehmi Efendi! Tecvit dersinden birinciliğine mükâfaten,

Mustafa, tekrar ortaya çıktı. Ve mükâfatını alıp döndü. Fakat hoca durmuyordu. Mustafa daha yerine varır varmaz, sesleniliyordu:

– 45 numaralı Mustafa Fehmi Efendi! İlmihal dersinden birinciliğine mükâfaten:

Bu suretle Mustafa, kıraat, esmai Türkiye ve imlâ, sarfı osmanî, tarih coğrafya, hesap, hattı nk'a derslerinden de birincilik mükâfatlarını almak üzere yedi defa çağırıldı. Herkes Mustafa'ya takdir ve hayranlık ile bakıyor, "aşk olsun çocuğa, aferin çocuğa!" diyorlardı. Bir isim bu kadar çok okunsun? Mustafa kıyas yapıyordu. Köprü başındaki posta kulübesinde, posta memuru, eşraftan Sadık Bey'in, zahire tüccarı Miltiyadi Efendi'nin, avukat Mısırlıyan'ın bile adlarını bu kadar tekrarlamazdı. Son olarak da şehadetnameler de yine mutasarrıfın eliyle dağıtıldı. Mutasarrıf şehadetnamesini Mustafa'ya verirken:

– Oğlum... Tahsile devam et, senin okumağa istidadın var. Aferin sana diye iltifatta bulundu.

Şehadetnamelerin tevziinden sonra sıra, davetlilere limonata dağıtılmasına geldi. O da bitince tören de bitmiş sayıldı, mutasarrıf ayağa kalkarak dağılma işaretini verdi. Mektepte yeni bir kaynaşma hasıl oldu.. Çocuk babaları, velileri, mükâfat ve şehadetname alan çocuklarına doğru koştular. Sevinçler, sarmaş dolaşlar. Öpüşmeler. Ve hattâ sevinç göz yaşları. Törenin heyecanını umumîleştirdi.

Mustafa'nın babası da çocuğunu buldu. Nemlenen bir bakış ile:

– Bugün seninle iftihar ettim. Var ol evlâdım, diyerek Mustafa'nın koltuğuna sığmayan kordelâlı kitaplardan bir kısmını eline aldı. O sırada davetliler tarafında bulunan ve arda kalan saatçi Ahmet Efendi, Süleyman Ağa'ya yaklaştı ve yüzüne manalı manalı bakarak:

– Süleyman be, şimdi Mustafa'yı hafız yapabilirsin, dedi.

Süleyman gülümseyerek ve Ahmet Efendi'nin elini sıkarak:

– Bugünün mürveti bana yetişir. Bundan sonra Mustafa kendisi ne isterse onu, olsun.

Cevabında bulundu.

Mustafa elinde şehadetnamesi, koltukları altında bir kısım kitapları ile, yanında, babası, arkadaşı Şakir ve daha birkaç talebe olduğu halde evinin yolunu tuttu. O kaç yıl, bu yolu çiğnemiş ve kaç türlü duygular ile oradan gelip geçmişti. Yolun her taşı, her köşesi, her evi, ve hattâ birçok geçicileri bile onun âşinâsı idi. Fakat bugün o, bu yoldan, ülkeler fethederek Roma'ya dönen ve oradaki zafer caddesinden ganimetleri ile geçen bir Roma imparatoru gururu ile yürüyordu. Yahudi mahallesinde Zeyniye Mektebi'nin tevzii mükâfat töreni evvelden biliniyordu. Yahudi kadınları dükkânlardaki Yahudi satıcılar, davetlilerin gelip gidişini seyretmek için kapılara çıkmışlardı. Şimdi onlar Mustafa'yı görüyorlardı. Tanıdık simalar ötekilerine seslenerek:

– İşte bu çocukmuş birinci. Bizim Alyans İsrailit'in müdürü Mösyö Perahı söyledi, diyorlar ve Mustafa'ya gülümsüyorlardı.

Fakat Mustafa bunlara o kadar aldırış etmiyordu. O asıl biraz sonra önünden geçeceği bir evi düşünüyor ve heyecanından âdeta dizlerinin bağı çözülüyordu. Eve yaklaştılar. Şakir, Mustafa ile babasından ayrılarak koştu. Evine girip üvey annesine haber verdi. Tam Mustafa'nın, evin önünden geçeceği sırada sokak kapısı aralandı. Ve Esma Kadın göründü. Fakat görünmesiyle çekilmesi bir oldu. Çünkü, Mustafa'nın babasını görmüş. Ve başörtüsüz olduğu için kaçmıştı. Mustafa, hayatının büyük bir fırsatını kaçırmak vaziyetinde bulunan bir insan endişesiyle babasına:

– Baba sen şöyle yürü. Esma teyzem şüphesiz mükâfatlarımı, şehadetnamemi görmek istiyor. Senden çekiniyor. Birazdan sana yetişirim, dedi.

Babası ilerledi. Mustafa da kapıyı araladı.

Esma Kadın kapı ardına gizlenmişti. Mustafa'yı yalnız görünce:

– Mustafa Efendi, gel bakayım. Ve Mustafa'yı baştan aşağı süzerek; "Bunlar da ne? Ne güzel kitaplar" diyerek onlardan bir kısmını Mustafa'nın yorulan elinden çekti. Mustafa hemen serbest kalan eli ile Esma'nın eline sarıldı. Ve öptü.

– Teyze hepsi bunlar değil. Yarısı da babamda diye cevap veren Mustafa yan göz ile Esma'nın yüzüne baktı. Esma seslendi:

– Şakir hani senin mükâfatların?

Şakir utanarak cevap verdi:

– Mustafa Efendi kimseye mükâfat bırakmadı ki. Bütün derslerden o birinci çıktı. Hepsini o aldı.

Esma:

– Sen de çalışsaydın! Çalışan elbet mükâfatı görür diyerek Mustafa'nın yanaklarını okşadı. Mustafa bütün dünyalar kendisinin olmuş gibi sevindi. Fakat bu sevinç bir an devam etti. Mustafa bütün dünyaları istemiyor, şimdi yalnız şu arzuyu duyuyordu. Kitaplarını, şehadetnamesini bir tarafa bırakmak. Ve Esma'nın kucağına oturarak, boynuna sarılarak, ona herşeyi anlatmak. Bu herşey içinde anlayamadığı ve onun için, söyleyemeyeceği şeylerde vardı. Bunları da belki hali ve tavrı ile anlatabilirdi.

Fakat, işte Esma kitapları tekrar Mustafa'nın koltuğuna veriyor. Ve onu son defa alnından öperek:

– Haydi Mustafa Efendi, babanı bekletme! Diye hakikate davet ediyordu.

Gerçekten bu elden ve alından öpüş Mustafa için de Esma Kadın için de son öpüş olmuştu. Şakir ilk mektebi bitirince, babasının mağazasına girmişti. Onun için, Mustafa, artık Şakir'i göremiyor ve görse de evine gidecek bahaneyi bulamıyordu. İki çocuk arasındaki dostluğun gevşemesi, anaların da karşılıklı ziyaretlerini azaltmıştı. Bundan başka. Mustafa artık büyümüş ve idadî talebesi olmuştu. Esma Kadın istese de, istemese de artık, Mustafa Efendi'den kaçacaktı. Ve ona yüzünü bile göstermeyecekti.

Hayat bu!

Hiç düşünmeyiz ki, birşeyi kazanırken mutlaka diğer birşeyi kaybederiz...

Mustafa ağır ağır giden babasına yaklaştı. Kozdibi kahvelerinin çınarları altında oturan tanıdıklar ile selâmlaştılar. Artık akşam güneşi kızarmış, karşıdaki yeşil, eflâtun ve mor renkleri ile insanın içini açan dağlar arkasına çekilmeğe başlamıştı. Süleyman Ağa, Mustafa'nın ısrarı ile, ısmarlanmak istenilen kahveleri reddederek yola devam ettiler. Mustafa bir an evvel anasına kavuşmak istiyordu, içinde garip hisler dolaşıyordu. Eve varıp dinlenmek ve belki de biraz kendini dinlemek ihtiyacını duyuyordu.

Eve geldiler.

Mustafa'nın anası, kapı önünde onları karşıladı. Ve sevinç göz yaşla-

13 Mart 1329'da üçüncü sınıf talebesi Nebahat Hanım'a verilen "Aferin" belgesi.
(Yusuf Çağlar arşivi).

rı ile Mustafa'yı bağrına bastı. Emekleri heba olmamıştı. Tasarruf ettiği gümüş kuruşluklar ile alınan, kâğıt, kalem, kitap, boş masraflar teşkil etmemişti. Mustafa artık, okuyor, yazıyordu. Ve buna işte şu şehadetname ile hükümet bile şahitlik ediyordu. Bugün istese, Mustafa bir kâtip olabilirdi. Hem kâtipler bile, Mustafa gibi kucak kucak kitaplar alamamışlardı. Fakat onların kazandıkları paradan aldıkları maaştan çok güzel evleri ve hattâ bağları ve bahçeleri vardı. Mustafa'nın da neye olmasın?

Akşam namazından sonra sofraya oturuldu. Süleyman Ağa karısına bütün tevzii mükâfat törenini tafsilâtiyle anlattı. Mustafa'nın nasıl nutuk okuduğunu, nasıl aferinler topladığını sırasiyle hikâye etti. Mutasarrıf ona iltifat etmişti. Herkes onun daha yüksek mekteplerde de okumasını istiyordu. Anlaşılıyordu ki, Mustafa artık memleket çocuğu olmuştu. Bundan sonra Mustafa'nın mukadderatına yalnız kendilerinin değil, başkalarının da karışabileceğini hissediyorlar ve bundan memnun görünüyorlardı.

Mustafa, anasının babasının bu konuşmalarını sükût içinde dinledi. O da seziyordu ki, artık onun için, endişesiz, mes'uliyetsiz çocuk devri kapanmıştı. Artık hem ailesine, hem de bugün onu alkışlayan küçük cemiyete karşı mânevi bir taahhüt altına girmişti. Okumak, çalışmak ve

kendisinden beklenilen şeyi yapmak... Mustafa bunun hakkından gelebilecek miydi?

O gece Mustafa mükâfatlarının ve şehadetnamesinin yanında karışık düşünce ve duygular buhranının da ilk acılarını tattı.

Zeki Mesud Alsan, *Mustafa'nın Romanı-Memleket Çocuğu*,
Ankara, Vadi Yay., 2002, s.14-48.

Mektep Hayatı

A. MUHTAR NASUHOĞLU

MAHALLE mekteplerinin bu tarihte büyük faidesi vardı. Mahallenin imamı, mektebin hocası idi. Kimin çocuğu mektebe gelmez, haylazlık eder veyahut kabiliyeti düşkün ise mahalle kahvesine çıkan babasına söylerdi:

– Sizin Hasan, evde nasıl çalışıyor?

diye sorar. Mektepteki derecesini anlatır. Hülasa baba evladının halinden, hoca da çocuğun evdeki vaziyetinden daima haberdar olurdu. Böyle anlaşmalar, çocuklara yapılacak muameleyi güzelce tayin eder. Hoca talebesine evdeki hallerini birer birer sayar döker. Çocuk, hocanın malumatına karşı şaşırır kalırdı:

– Hocalar kuş olurmuş. Akşamları mektep çocuklarının evlerine konar, her hallerini seyredermiş!..

sözüne inanırdı.

– Aman! Hocam beni oynar görmesin!

demeye başlar. Geceleri dersten başını kaldırmazdı.

Eski mekteplerde, bilek kalınlığında uzun (bir) sırık bulunurdu. Fakat, bu sırık dövmek için değildi. Ancak ürkütmek, susturmak için kullanılırdı. Elli-altmış kişiyi alır, salon şeklinde yapılmış mahalle mekteplerinde hoca bir köşede, kalfa da diğer köşede otururdu. Sıraların arkasında fıkır fıkır fıkırdayan, altalta, üstüste boğuşan, kaynaşan ebnâ-yı vatanı sükut ve intizama getirmek için bu zaruri idi. Meselâ hoca efendi, on ve onbeş talebeyi önüne almış, birer birer ders okutuyor; kendisi söylüyor, onlar da söylüyorlar. Beş-on metre uzakta yerlerde yuvarlanan, gürültüler koparanları da derslerine çalıştırmak lazım. Birkaç defa iri sesle;

– Sû...s!..

diye bağırır. Bu feryadı arasıra kalfa da yapar. Fakat, ders alanlara mı ağız yorsun, beri taraftakilere mi bağırsın, gözle mi araştırsın? Velhasıl hoca da tâkatsiz kalır!

Ağzın yorulduğu yerde eller işe başlar. O koca sırığı hoca uzatır, fıkırdayanların önündeki rahleye şiddetle vurur.

– Pat!

sadası üzerine kaynaşanlar sıçrayarak sıraları önünde okur gibi sallanmaya başlarlar. Hoca sırığı çeker, önündekileri okutmakla uğraşır. Lâkin veletler bir-iki dakika geçti mi yine kaynaşmaya başlarlar. Bu defa hoca, uzun sırığı yavaşça, çok haşarılık edenin koluna dürter. Bu ikaz üzerine kaynaşma hemen kesilir, yüzlerini sıraya çevirirler.

– Elif ketlûsi ek; be beyle sâ, bîb!

diye yine sallanmaya başlarlar. Evlerimizde bir-iki çocukla başa çıkamamaktayız. Ya o muallimlerin bu vaziyetlerini düşünürsek, tahsilin o tarihteki güçlüğü de hakka'l-insaf düşünülürse bu gibi tedbirleri hoş görmek, ezmine ve emkineye ve fertlerin mizac ve kabiliyetlerine göre doğru olur.

Mahalle teşkilatı her yerde bir şekilde değildi. Alçakdam, Hacı Recep gibi mahallelerde, bizim Selime Hatun mahallesinin şu kahve işleri yoktu. Bu görgü ve irtibat, "Ağzıyukarı'nın kahvesi" denilen gün görmüş, devran geçirmiş zarif bir adamın ve oraya toplanan nüfuzlu adamların eser-i himmet ve ulüvv-i vicdanı idi. Şu vatanî ve insanî hizmetler sırf mahalleye ait ve mahdut kalmazdı. Elden geldiği kadar herkese yardım edilirdi.

(...)

Mektebe başlamak ve sünnet düğünü

FINDIKLI'DAKİ evimizin alt katında, sokağa nâzır selâmlık odasında pederle valide konuşuyorlardı. "Oğlumuz dört yaşını, kızımız da altısını bitirdi. Mektep zamanları geldi. Hacı Receb Mektebi'ne verelim" dediler. Mektebe başlanmamız kararlaştı.

Evimizin karşı cihetinde, mahalle kahvesine bitişik eski bir hanede kâhyamız Ahmed Ağa oturuyordu. Bu karar ona bildirildi. (...)

Mektebe başlayacağımız pencşenbih [perşembe] günü erkence evimize bu Fatıma Hanım geldi. Bu kadın yürürken ayaklarının baş parmaklarını birbirine dokundurur gibi yürür, iki tarafına sallanır. Bunun bu tavrı ile, ihtiyarlıktan burnunun, çenesinin uzamış olması dahi görenlere kendisini hem sevdirir, hem de güldürtür. Bugün sürûrundan daha ziyade sallanıyor ve daha gülünç vaziyetler gösteriyordu. Bir aşağıya, beş yukarıya inip çıkıyor; fakat, hiçbir işe yaramıyordu. Ailemiz onun bu hali-

ni bildiğinden, ihtiyar dadımızın muâveneti yalnız kalabalık yapmaktan ibaret idi. Bir müddet sonra Kasımpaşa'da oturan azadlı cariyemiz Felekter Kalfa geldi. Bunun da hizmeti, Fatıma Hanım'dan fazla değildi.

Mektep cemiyeti

CEMİYET günü evimizde orta hizmetini komşu hanımlar temin ettiler. Turşucunun güzel kızı, Server Paşa'nın kâhya hanımı Feride Hanım, kızları birer göğüslük taktılar. Sofraların tanzimi, davetlileri karşılamak, i'zâz ü ikram işleri bu hanımlar tarafından pek güzel yapılıyordu. Vâlide, dadımızla cariyemizin başına kırmızı gaz boyamasından saray hotozu yaptı. Beyaz zemin üzerine dağ palamutu şeklinde nakışlı, etekleri uzunca birer entari giydirdi. Entarinin etekleri sağ taraftan toplanmış, bel kemerine iliştirilmişti. Elbise giyindikten sonra etek öptüler. Gelenleri karşılamak hizmetine gittiler.

Ben sarık, cübbe ile bir hoca efendi oldum. Kıymettar vâlide şallarından zemini beyaz, üzeri çiçekli bir şalı, hamâil tarzında sağ omuzumdan sol kolumun altına doğru bağladılar. Üzeri sarı sırma işlemeli cüz kesesini de soldan sağa doğru, keza hamâil şeklinde taktılar. Sarığımın üstü, şalımın üzeri elmas, mücevher takımlarıyla donatıldı. Pırıl pırıl parlıyordum. Bu takımlar saraydan gönderilmişti. Hemşirem de aynı şekilde donatıldı. Artan mücevherâtı vâlide ve komşular takındılar.

Alaturka saat dört raddelerinde sarayın iki atlı ve gâşiyeleri müzehhep landon arabası geldi. Hacı Receb Mektebi talebesi de geldiler. Mektepte üzerine oturup besmele diyeceğimiz ipekli tomardan yapılmış minder, açılır kapanır sadefli rahlelerin arasına kondu. İki parça ipekli kumaşla ayrı ayrı bağlandı. Rahleler, mektep kalfalarının başları üzerine konmuştu. Ben ve hemşirem landona bindik! Önümüzde Ahmed Ağa oturdu. Çocuklar da arabanın arkasında tabur oldular. Bir kere:

– Âmin!

diye çağrıştılar. Araba Fındıklı caddesine, saraya doğru âheste âheste yürüdü. Arabanın arkasındaki talebeler ilâhi okuyorlardı... O hazin ilâhileri bir zamanlar ben de okumuştum. Lisan-ı masumâne ile şöyle terennüm ediyorlardı:

Lutf eyle bize merhamet eyle aman Allâh! Yâ Allâh!

İlâhi söyleyemeyen daha ufak çocuklar da her mısraın nihayetinde, çığlık koparırcasına;

– Âmin!

diyorlardı. Arabamız saraya yaklaşmıştı. İlâhiciler hazin ve müessir nağme ile diğer ilâhiye başladılar. Can kulağıyla dinliyordum. Hatta ezberliyordum, şunları söylüyorlardı:

Gözüm ki kana boyandı,
Şarâbı neyleyeyim!
Ciğer ki odlara yandı.
Kebâbı neyleyeyim!
Çekildi kafile gitti.
Kitâbı neyleyeyim!
Açıldı mü'mine cennet.
Azâbı neyleyeyim!

Fındıklı'da Güzel Sanatlar Akademisi önünde Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi. Bir ara Süsleme Sanatları Enstitüsü olarak kullanılmıştır.

Saçıldı âleme rahmet.
İkâbı neyleyeyim!

İlâhiciler her mısraı ikişer defa tekrarlıyorlardı. Arabamız Cemile Sultan sarayını geçti. Âdile Sultan sarayı hizasına geldi. Sultanın sarayı sahilhânedir. Cadde kısmı sarayın bahçesidir. Mektebe başladığımız tarihte bahçe üstünde ancak bir oda vardı. Sahilhâneye, köprü şeklinde kapalı bir koridorla rabtedilmişti. Bilahere ilaveler yapılarak şimdi görülen konak halini aldı.

Sultan merhum, mektep cemiyetini görmek için bu odaya teşrif buyurmuşlar imiş. Caddede yürüyen arabamız bu odaya yaklaşınca, lalamız Ahmed Ağa'nın ihtarıyla araba içinde hemen ayağa kalktık, ellerimizi kavuşturduk, ızhâr-ı tazimatla geçtik...

Sarayın caddeye çıkılacak bahçe kapısı önünde başağa ve erkân ağaları İstanbulin giyinmişler, bizi bekliyorlardı. Peder de onların yanında idi. Karşı taraftaki matbah kapısı önünde de beyaz ağalar, bendegân duruyorlardı. Arabamız Eski Salı-pazarı cami-i şerifinin biraz ilerisinden çevrildi. Başağanın önünde durdu. Ağa efendi, koşarak yanımıza geldi. Kemâl-i sürûr ve şetâretle;

– Mâşâallah! Mâşâallah!...

dedikten sonra;

– Efendimiz selâm söylediler. Okuyup büyük adam olmanıza dua buyurdular. Size ihsanlar verdiler!.

diyerek bana, hemşireme, Ahmed Ağa'ya ayrı ayrı para çıkınları verdi. Öpüp başımıza koyduktan sonra koynumuza soktuk!.. Ahmed Ağa, cümlemiz tarafından Sultan Efendi'nin ömr ü âfiyetlerine dua etti.

Arabanın etrafını diğer ağalar da sarmışlardı. Peder merhum, tezâyüd-i ömr ü âfiyete, o zaman(ın) usul ve ıstılahınca dua etti. Araba arkasındaki talebeler;

– Âmin...n!

diye var kuvvetleriyle üç defa çağrıştılar. Cadde çın çın çınladı. Başağa, talebenin miktarını sordu, saray ağalarından birisini de bize terfîk etti. Aynı üslupla, ilâhi okuyarak;

– Âmin!

diyerek evimizin önünden geçtik, Hacı Receb Mektebi'ne girdik!

Mektep muallimi Hüseyin Efendi, çok söyler, hoş-gû bir zat idi. Zen-perestliği de varmış. Bu hallerine göre mahalleli kendisine bir ad bulmuşlar:

– Şallağa imam!

demişler. Mektep minderimiz, hocanın rahlesi önüne konuldu. Cüz keselerimizden yaldızlı elifbâmızı, yaldızlı hilâlimizi çıkardık.. Hoca;

– Elif!

dedi. Biz de bunu söyledik. Bu tarzda "ye"ye kadar okuduk!..

Rabbi yessir velâ tü'assir

Rabbi temmim bi'l-hayr!

duasını da beraberce söyledik... Bizimle beraber gelmiş olan ağa efendi, ilâhicilere çil çeyrek, âmincilere çil iki kuruşluk dağıttı. Burada da dualar olundu. Tepsi tepsi getirilen saray lokmaları mektepte yenildi. Birer tepsi de hocaya, kalfaya verildi.

O akşam bizim ev düğün evi idi. Mebzûl yemekler, tabak tabak lokmalar komşulara dağıtılıyordu. Akşam yemeğinden sonra erkek misafirler dağıldılar. Kadınlar da çalgı, çağana ile söylediler, oynadılar. Bu neşe günlerce sürdü!

Alçakdam Mektebi ve Hoca Sadık Efendi

MEKTEBE devam ediyorduk; fakat, başka bir âleme girmiştik. Hiç görmediğimiz bir tarzda itişmeler, didişmeler üst-baş yırtmalar, dayak yemeler, fena sözler olanca kuvvetiyle hükmünü sürüyordu. Evvela fena gelen şeylere sonraları biz de alıştık!..

Peder merhum, her halimize dikkat ederdi. Aylar geçtiği halde birşey öğrenmediğimize kanaat etmişti. Valide ile kararlaştırdılar. Dikkat ve gayretiyle maruf Hoca Sâdık Efendi'nin Alçakdam Mektebi'ne verdiler.

Bu hocamızın ulüvv-i himmeti el-hak şâyân-ı tezkârdır. Talebesini bir an gözünden ayırmaz, didiştirmez. Çalıştırmak ve okutmaktan başka türlüsünü bilmezdi.

Vize kasabasında doğmuş, mektep çocuklarına simit satan Deli Mehmed'i de okutmuştu. Deli okumak istememiş, ona şöyle demişti:

Bu mektepte simit satmak, para kazanmak ister misin? Okuyacaksın! Ben, cahilleri mektepte tutmak istemem!...

Deli bir türlü belleyemez; fakat, hocada usanmak yok!.. Yüz defa tekrarlasa tekrarlar ve haz duyar.

Kısa boylu, yeşil sarık saran vakur, halim, sâkit, sakin ve fakat azminde kavî, tedbirinde rasîn; kavli de, fiili de müessir bu hocamızın sayesinde eski usul o güç elifbayı iki-üç ay içinde öğrendik. Evvelki mektepte gördüğümüz edepsizlikten burada eser yoktu. Çocuklar bu hoca efendiden korktukları kadar kimseden korkmazlardı. Hocamız hiddet ederse kalfayı da falakaya çeker, tedip ederdi. Deli Mehmed de, bu sopaların aşkıyla akıllılardan daha ziyade okumuş, hatta diğerlerini okutturuyordu! Ne çare ki bir kaza-i nâgehâni bu hoca-i muhteremin feyzinden beni alıkoydu.

Aşağıdaki yazıları yazarken tâli'-i ma'kûsumun ilk tecelliyâtı(nın) bu vaka ile başlamış olduğuna hükmediyorum.

el-Mukadder lâ-yügayyer [Alınyazısı değişmez]!

(...)

Sünnet ve Eyüp bahçesi

SÖZÜ uzattık. Bahis bahsi açtı. Taşan gönül mecrasını şaşırdı. Dolaştığımız vadi ise çocukluğumuz zamanı idi. Pederin vefatında henüz sünnet olmamıştım. Altı- yedi yaşlarında bir çocuğun sünnetsiz kalması o zamanlarca me'âyibden sayılırdı. Vâlide bu işi görmek için lalamız Ahmed Ağa ile görüştü. Saraya da bildirdiler. Bir cuma günü mektep cemiyetinde yapıldığı gibi mücevherata garkedildim. Eyüp Sultan'a gittik; cuma namazından evvel Hazret-i Halid'i ziyaret ettik; türbedar efendi sünnet olacak çocuklar için yapılan dua merasimini yaptı. Fukaraya para serptik, oradan türbe bahçesine geldik!

Bu bahçeye, üstü kubbeli bir methalden girilir. Her tarafı yüksek duvardır. On-iki yaşından yukarı erkek çocukları buraya koymazlar. Bahçe içerisinde kadın hamamlarında hizmet gören natur dediğimiz kadınlar hizmet görürler. Bahçede birkaç söğüt ağacı, adi bir çeşme, birkaç kolan salıncağı vardı. Zamanımızdaki çocuk bahçelerinden daha aşağı idi. Adeta bir çayırlık, çeşmenin akmış suları da çirkâp deresi idi. Bahçe, İstanbul'dan gelmiş ailelerle dolmuştu. Kadınlar çarşaflarını çıkarmışlar, serbest serbest oturuyorlar, koşuşuyorlar, sallanıyorlardı. Çığlıkları, uğultuları Eyüp civarından işitiliyordu. Bu bahçe âlemini görebilmek için ancak Eyüp camii minarelerine çıkmak lazımdır. Minareden salâ verilirken

bazı ihtiyar hanımlar çarşaflarını başlarına alırlardı. Bu tarihte Eyüb'ün kebapçıları, kaymakçıları, oyuncakçıları meşhurdu. Lenger lenger kebaplar, kaymaklar bahçeye getiriliyordu. İkide bir de bahçenin, hamam kapılarına benzeyen, arkası tokmaklı kapısı vurulurdu. Natur hanımlar koşarlar, ellerinde birer tepsi;

– ..... Hanım!

diye seslenirler. İsmi çağrılan hanımlar da;

– Buraya getir!

derler. Her tarafta boğaz faaliyeti devam ediyordu. Eyüp bahçesi, asırlarca devam etmiş maruf Osmanlı mesîregâhıdır. Minarelerle bahçe(nin), büyük ailelerin kapalı yaşattıkları kadın ve gençler için mesîre namı altında birer işaret ve sevişme mahalli olduğu da yine maruftur. Müezzinlerle naturlara vesile-i intifâ olan bu bahçe, devr-i Hamîdî'nin sonlarına doğru rağbetini gaip etmişti. Elan nâm u nişânı kalmamıştır. İşte bu bahçede o cuma gününü geçirdikten sonra evimize geldik. Ertesi hafta penc-

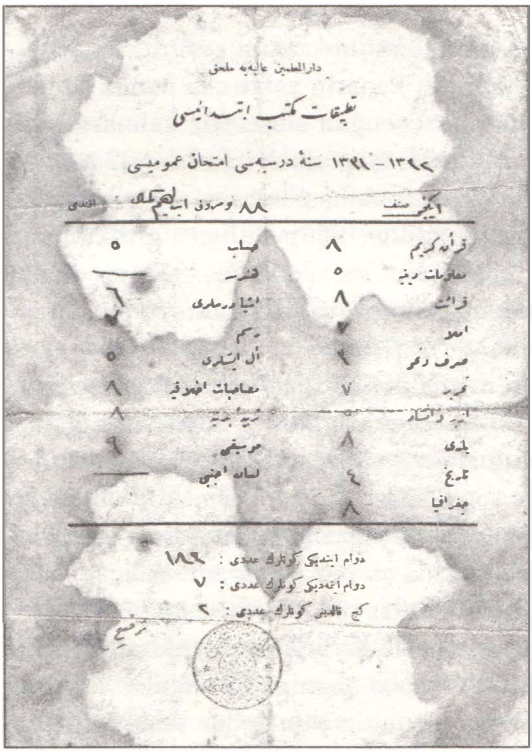

Dâru'l-Muallimîn-i Âliye'ye mülhak Tatbikat Mekteb-i İbtidaîsi'nin ikinci sınıf talebesi 88 numaralı İbrahim Kemal Efendi için düzenlediği karnede dersler ve notlar. (Yusuf Çağlar arşivi).

şenbih günü, Fındıklı'daki evimizin bahçesine kazanlar kuruldu. Et, pilav pişiriliyordu. Sünnetçi Halepli Mahmud Efendi geldi. Evimizin kapı üzerine gelen cumbalı odalarının üstü ve son kat şahnişindir. Bu şahnişin iki odadır. Aralarındaki kapı vasıtasıyla birleşirler. Harem kısmındaki şahnişin odada sünnet işi görüldü. Halepli Mahmud Efendi'nin önüne götürüldüm. Beni buraya götürünceye kadar;

– Kırmızı kurdalya bağlanacak!

sözleriyle aldatmak istiyorlardı. Mânası olmayan bu sözlerden, evvelce başımdan geçmiş göz ameliyatı gibi ikinci bir işin daha geçeceğine kâni idim. Çünkü, o ameliyat esnasında da "Fulya takılacak!" denilmişti. Her sünnet çocuğuna söylenen bu sözlerle;

– Haydi beyim! Haydi paşam!

diyerek biraz cebr, biraz da istiğnâ halleriyle Halepli'nin önüne gelmiştim. Lalamız Ahmed Ağa sıkı sıkı topuklarımdan tuttu. Hanemizin karşısındaki terzi Bogos'u pek severdim. Halepli olan bu adam benim için medar-ı istinat ve teselli idi. O bulunmayınca evvelki göz ameliyatına da teslim-i nefs etmemiştim. İhtiyar Bogos bu ameliyyatta da yanımda bulunuyor ve beni kucağında tutar gibi ellerimi elleri içine almıştı. Ben ay ve yıldızlı askerî düğmelerini pek severdim. Hele topçu düğmesinin üzerindeki iki top resminin çapraz vaziyeti, düğmenin altun gibi ağır ve sağlamlığı nazar-ı rağbetimi celbederdi. Bunu bilen Bogos bir kutu düğme de getirmişti. Düğmelerin şevkiyle, sünnetçinin önüne gelinceye kadar oyalanmıştım!

Mahmud Efendi, el çabukluğuyla bir kıskaç geçirdi! O sırada, diğer odadaki hokkabaz Portakaloğlu, arkadaşlarıyla birlikte aradaki kapıdan sünnet odasına girdiler. Başlarına, Fransız askerlerinin giydikleri köşeli külâhlardan daha büyüğünü geçirmişlerdi. Şeytana benzeyen bu vaziyetleriyle, ellerinde birer def;

– Meşâllah, meşâllah! Tepe tepe kullan inşâllâh!...

diye çalıyorlar, bin türlü tuhaflıklarla sıçrıyorlardı. Bu yaygaralara bakıyor, sünnetçinin ameliyatına da dikkat ediyordum. Mahmud Efendi, yanındaki tabla üstüne ameliyat aletlerini koymuş, üzeri örtülü idi. Bu örtü altından güzel bir ustura çıkardı. Kıskaç geçirdiği mahalden kesti. Hazırlanmış bir bağı sardı.

El çabukluğunun tesiriyle cüz'i bir ızdırap duymuştum. Hatta ağlamamıştım. Yürüye yürüye, yahudilerin oynadığı selâmlık tarafına geçtim. Hazırlanmış karyolaya çıkardılar.

Komşular, aile efradı geliyorlar, hal ve hatır soruyorlar, hediyeler veriyorlardı. Az bir zaman içinde karyolamın her tarafı oyuncak ile doldu. Öğleye doğru, Sultan Efendi tarafından başağa geldi. Sultan'ın selâmını tebliğ buyurdu. İçerisi birlik, yarım ve çeyrek altınla dolu bir gümüş para çantasını -muhtelif oyuncaklarla birlikte- Sultan'ın hediyesi olarak verdi. Merasimi mahsusa ile öpüp yanıma koydum. Sonra ağa efendi, kendi hediyesi olarak, sarı meşinden yapılmış para çantası verdi. Bunun da içi çeyrek, iki kuruşlukla doldurulmuştu. Daha bir müddet sonra saray kalfamız kutucu usta geldi. Onun da hediyesi sedef çanta içerisinde altın, gümüş paralardı. O gün akşama ve akşamdan sabaha kadar oyunlar oynandı, çalgılar çalındı. Yemekler yenildi. Biraz uyumak istesem, hemen uyandırırlar;

– Kan tutmasın!

diye bu külfetleri yaparlardı. Hediyelerin kesretinden evimiz sanki binbir çeşit mağazasına dönmüştü.

Ertesi gün, sünnet mahallindeki bağın çözülmesi lazım geldi. Kurumuş bezi çözmek pek müşkil oldu. Sıcak suda yumuşatarak güçlükle çözüldü. Yaranın tedavisi, deri tutması bir haftayı geçti. Bu an'anevî yorgunluklar da sükûn ve süküta inkılâp etmişti.

Sünnet cemiyeti de olup bitmişti. Yaşım ilerliyordu. Mahalle mekteplerinin fevkinde tutulan ibtidai mektebine devam etmek zamanı gelmişti. Salıpazarı'ndaki Süheyl Bey Mekteb-i İbtidaiyesi'ne kaydolundum.

Bu mektebin müdürü Hasan Efendi, süt pederimdi. Mektebin alt katındaki müdür odasında beni kabul etti. Mektep kütüğüne ismimi "Âsım" diye yazdı. İkiyüzelli numeroya kayıtlanmıştım.

Karâbetimiz dolayısıyla, mektep müdürü, nüfus tezkiresi aramamıştı. Süt pederim de beni Âsım biliyordu. Maliye Nezareti'ne devama başladığım zaman -ki onsekiz yaşında idim- bu tarihe gelinceye kadar hakiki ismimin Muhtar olduğunu bilmiyordum. Ben, Âsım idim!. Meğerse, bu isim yanlışlığı bir hatıra ve mesele imiş. Bu ciheti validem bana şöyle anlatmıştı:

Satılan çocuklar

– **SEN** altıncı evladımsın. İlk oğlum Ahmed'imi pederin hafız etti. Arabî, Fârisî gösterdi. İkinci evladım Rüşdi'yi de yetiştirmişti. Fakat, Ahmed'in zekası, irfanı hürmet ve ehemmiyetle karşılanırdı. Sultan Efendi, ziyade

sever, daima saraya aldırır, vaaz ettirirdi. Velhasıl, sarayın gülü, bülbülü idi. 1290 senesinde, kardeşlerinle birlikte, mevlid-i pederin olan Aydın Karacasuyu'na gittik. Ondört yaşındaki ağabeyin, Karacasu camiinde Kadı tefsirinden halka vaaz vermişti. Memleketin her tarafında dillerde dolaştı. İstanbul'a avdetimizden üç gün mukaddem ağabeylerin hastalandılar. İstanbul'a çıktığımız gün Hafız Ahmed öldü. Ayaspaşa Karanlık mezarlığına defnettik. Ertesi gün Rüşdi de dünyadan göçtü. Onu da ağabeyisinin yanına gömdük. İkisinin de sarığını, sırma telini mezar taşları üzerine nakşettirdik. Mezarlık bizim me'vâmız olmuştu. Yanık bağrımızın, mahzun gönlümüzün coşkunluğu durmuyordu. Diriler içinde sanki birer ölü idik!..

Allah bize Şevket'i ihsan etti. İki yaşını geçmişti. Kasımpaşa'da Büyük Piyale'deki dayının evine gitmiştik; Kadınlar Çeşmesi çayırlığında dadısıyla dolaşırken boğaya gelmiş bir ineğin;

– Mo...o!

diye seslenmesinden ürkmüş, çırpınarak ağlamaya başlamıştı. O akşam ateşler içinde kaldı. Ertesi gün bu kardeşin de öldü. Sonra Hadice doğdu. O da yaşamadı. Artık, ümidimiz kesilmişti. Mahsul-i hayatımız kalmamıştı. Bir aralık ablan Rabia dünyaya geldi. Bunu da ölmüş yerine koyduk. Kasımpaşalı Satı Ana'ya iki kuruşa sattık!...

Bunu pederin beğenmedi. Fakat, evlat acısıyla yanıyordum. Arzuma muhalefet etmedi. Bunu bana, hemşirem Fâtıma Hanım öğretmişti. Satı Ana'yı da o buldu. Bu kadın her zaman evimize gelir, izzet ü ikram görürdü. Sen dünyaya geldiğin zaman Satı Ana ölmüştü. Seni Gümüş Çakılı ebe hanım doğurttu. Seni de ebene bir kuruşa sattım!..

Satılan çocukları adıyla çağırmazlar. Hemşirenin ismi Adeviyye iken Rabia diyorduk. Sana da Âsım demiştik!..

Kurşuncu, hacamatçı kadınlar

FİLHAKİKA, bu devrin saf insanları çoktu. Bazı hurafât-ı an'aneviyye, itikadât-ı diniyye derecesinde muhterem tutuluyordu. Bu Satı Analar gibi mahalle kurşuncuları, hacamatçıları vardı. Kurşuncumuz Fâtıma Molla, hacamatçımız, kurşuncunun kızı Emeti Hanım idi. Kurşuncu hanım haftada bir gün evimize gelir, bize kurşun dökerdi. Bu kadın o tarihte, yüzyir-

mi yaşında olduğunu söylerdi. Selim-i Sâlis devrini, yeniçerilerin kaldırıldığını bilirdi. Yeşil çanağına, kaynattığı kurşunu;

– Câz..z!

diye döker ve bu ameliyye üç defa tekrarlanırdı. Kurşun dökünecek lerin üzerine örtü örtülür. İçerisi su dolu yeşil çanak baş, göbek, ayaklar hizasında tutularak, kepçede kaynatılmış kurşun bu çanağa boşaltılır. Son kurşun döküldükten sonra, yüz dirhem ekmek çanak içindeki suya batırılır, bu ekmek köpeklere verilirdi. Yarım fincan kadar kurşunlu sudan içerdik. Fâtıma Molla da kuru dudakları arasından;

– Pü..üf! Tüh, tüh!

diye okur ve biraz da tükürürdü. Bu saf ihtiyarın geçinmesi, kanaatı ve bilgisi bundan ibaretti. Onun için dünya ve dünyadaki bilgiler ancak kurşun kepçesiyle, yeşil kurşun çanağı idi. Kulakları duymayan kurşuncumuz çok da laf bilmezdi. Daima çarpıntısından şikâyet ederdi. Sinek vızıltısına benzeyen kesik ve hafif sesiyle;

– Yüreyim çarpıyor!

der ve eliyle mide çukurunu gösterirdi. Hacamatçı da esmer benizli, şaşı gözlü bir zavallı idi. Bunun da dünyadaki alakası ancak mengene çatlatmaya münhasır kalırdı.

Süheyl Bey Mektebi

SÜHEYL Bey Mektebi'ndeki Âsım Efendi, derslerini tam bir muhabbetle takip ediyordu. Derslerine çalışanlara mektep tarafından "zikr-i cemîl" varakaları verilirdi. Varakalar, tezkirelik kağıtlara divani hatla yazılmış birkaç satırlık takdirnamedir. Yaldızlı çerçeve içerisinde, yaldızla tab'edilmiş zikr-i cemîle nâiliyet şevk ve gayreti uyandırırdı.

Bizim Âsım Efendi de hemen her gün zikr-i cemîllere nail oluyor ve bu takdirnameleri çoğaltmak için geceyi gündüze katıyordu. Elan bu varakalardan birçoklarını saklarım. Bu gibi teşviklerin büyük büyük faideleri vardır. O zamanlar Süheyl Bey Mektebi bu zikr-i cemîllerin fevkinde taltif dereceleri düşünmemişti. Şevki artıran muhtelif taltif tertiplerini, bir nevi piyango usulünü bilahare Şemsü'l-Mekâtib Mektebi'nde iken görmüştüm.

Süheyl Bey Mektebi'nde Kur'ân-ı Kerim, tecvid, a'mâl-i erbaa, coğrafya-yı umumi, kıraat, hat, imlâ, lugat, tarih derslerini gördüm. Birinci

sınıftan üçüncü sınıfa kadar üç sene devam ettim. Sınıfımın daima birincisi idim. 10 numero, derslerden alınacak tam numero idi. Önünde sıfır bulunan 1 rakamı benim için daimi bir derece-i takdir idi. Hatta üzerlerine şu +/zâid ve çifte ++/zâid işaretleri konulmuş birçok 10 numerolara da nail olmuştum.

Sultan Abdülhamid'in Hırka-i Şerif ziyareti: Onbeş alayı

ARABİ 310 senesi Ramazan'ının 15'inci günü hırka-i şerifi ziyaret için Topkapı Sarayı'na gidecek Sultan Abdülhamid Hânı-ı Sânî'nin geçtiği caddeler üzerinde bilumum mektep talebeleri dizilmişti. "Onbeş alayı" denilen bu ziyaret, öteden beri itiyat edilmiş ve adet olmuş milli kaidelerdendir. O gün çocuklar bayramlık elbiselerini giymişti. Ben de kisve-i ilmiyyemi giydim. Sarığımın üzerine sırma sarı tel taktım. Telin enliliği dört parmaktan fazla idi. Pırıl pırıl pırıldıyordu. Siyah renkte ve kollarının ağzı yarım arşından fazla karacamı da giydim. Çifte Saraylar'ın önüne dizilmiştik. Bazı sultanlar, Topkapı sarayına doğru arabalarıyla geçtiler.

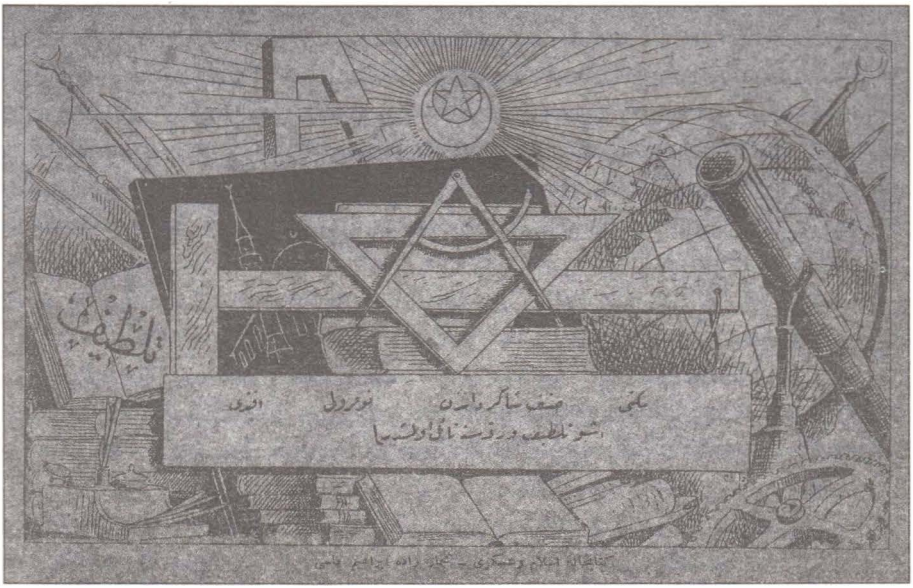

Mektepler için hazırlanmış fakat doldurulmamış bir "Taltif" belgesi. Taltif belgesi üzerine sıkıştırılan çokça unsur dikkat çekiyor. (Yusuf Çağlar arşivi).

Öğle yaklaşmıştı. Caddeye kumlar serildi. Tanzifat ameleleri acele ve hararetle kum seriyorlardı. Tanzifat odabaşısı Kel Aziz Bey, elinde kırbaç, ameleleri durdurmuyor, çalıştırıyordu. Zabıta memurları, belediye erkânı elbise-i resmiyyelerini giyinmişler, bir aşağı bir yukarı telaşla gidip geliyorlar, emirler veriyorlar ve ca'lî faaliyetler gösteriyorlardı.

Caddenin her iki tarafına ikişer ikişer ve biraz fâsıla ile asker dizilmişti. Bir aralık işaret verildi. Askerler süngülü tüfenkleriyle selâm vaziyeti aldılar. Kabataş tarafından bir kalabalık geliyordu. Mektep çocukları ilâhi okumaya başladılar. Yaklaşan kafilenin ortasında dört atlı, altın ve gümüş yaldızlara müstağrak kapalı bir landon vardı. Bu arabanın etrafını, dik yakalı, tek düğmeli, İstanbulin denilen setre giymiş, atlara binmiş, eğerin arka tarafına yaslanmış, bir eli dizginde, diğer elindeki kırbacı;

– Şakır, şakır!

şaklatan ve altındaki atın;

– Lak, lak!

diye çıkardığı ciğer sadâsına ince ve gür sesini uyduran birçok harem ağaları almışlardı. Harem ağalarının etrafında saray baltacıları yaya yürüyorlardı.

Dilenci sürüsü de bu arabanın peşinde idi. Boyundan geçme meşin çantalı birkaç saray hademesi, çantalardan çıkardığı avuç avuç çil kuruşları fukara sürüsüne, kumlar üzerine serpiyordu. Para kapmak için çil yavrusu gibi kumların üstüne serilen dilencilerin çığlıkları, birbirlerini çiğnemeleri, boğuşmaları, görülmeye şayan tuhaflıklardandır. Serpilen paraların pek çoğu kumlara karışıyordu. Yerden kalkanlar, uzaklaşmış arabanın arkasından koşuyorlar, landonun penceresine yaklaşanları da oluyordu. Fakat, ağaların;

– Oğlan!

diyerek salladıkları kırbaç;

– Şırak, şırak!

iniyor, zavallıları yerlere yuvarlıyordu. Kırbaç o kadar bî-rahîmâne indiriliyordu ki, mahall-i isabeti asla düşünülmüyordu. Gözü çıkmış, başı yarılmışlar pek çok idi. Bu facia, araba uzaklaştıktan sonra meydana çıkıyordu. Mecrûhlar hemen kenara, asker ve ahalinin arka tarafındaki yaya kaldırımına naklolunuyordu. Bu çarpışma, ihsanla cefanın birleştiği acı bir manzara idi. Bir şairimizin dediği gibi;

Cefâların bize ey bî-vefâ safâ geliyor!

mefhumu idi. Bu debdebe ve dârâtla hırka-i şerif ziyaretine giden valide sultan Perveste Hanım Efendi idi. Filhakika Abdülhamid'in validesi hayatta değildi. Fakat, Sultan Mecid'in haremi bu sultan, Abdülhamid'i büyütmüş bir valide makamında idi. Bu sebeple valide sultan olmuştu. Valide sultan arabasının arkasındaki diğer landonlarda saraylılar vardı. Bu Çerkes güzellerinin dalgalanan beyaz yaşmakları arasından altun ve mücevhere garkolmuş sîneleri billur gibi parlıyor, cilveli atf-ı nigâh edişleri âşıkîn-i şeydâyı çıldırtıyordu. Valide geçtikten sonra Âdile Sultan, sarayından çıktı. Kupa arabaya binmişti. O da valideyi takip etti.

Aradan biraz zaman daha geçti.

– Padişah geliyor!

müjdesi şâyi oldu. Ortalığı bir sükûn ve sükut kaplamıştı. Caddenin iki tarafını, evlerin pencerelerini işgal etmiş insan yığınları, sanki taş heykeller gibi asla hareket etmiyor, Beşiktaş'a doğru bakıyorlardı.

Derken toplar atılmaya başladı. Sultan Hamid'in Yıldız sarayından çıktığı anlaşıldı. Beş-on dakika sonra mızraklı süvari askeri göründü. Bu askerin ellerindeki mızraklar üç metre kadar uzundur. Mızrakların tepesindeki kısa başlık süngü şeklindedir. Süngünün altında "flama" denilen, birbirine bitişik şu "VV/çift yedi" rakamına benzer, kırmızı astardan biçilmiş bayrak vardır.

Süvariler orta bir yürüyüşle önümüzden geçtiler. Arkasından Sultan Hamid'in faytonu göründü. Faytonun körüğü kaldırılmıştı. Abdülhamid faytonun arka tarafında yalnızca oturuyordu. Müşir Osman Paşa karşısında el kavuşturmuştu. Abdülhamid redingot giymişti. Benim, yukarıda tarif ettiğim ilmiyye kisvesindeki vaziyetim pek hoş göründüğünden, mektep çocuklarının önünde ve baş tarafta duruyordum. Padişahı iyice görmek için dikkat ve gayret ettim. Gözlerimi faytona dikmiştim.

Abdülhamid Hân-ı Sâni bu tarihte ellilik bir simaya malikti. Sakalı siyah, sık ve uzunca idi. Yüzü esmer, burnu iri ve uzun görünüyordu. Ellerini birbiri üzerine koymuş, dizi üstünde tutuyordu. Başını hiçbir tarafa çevirmiyor; ancak gözleriyle nezaret ediyordu. Ben bu tedkikatı yaparken, padişahın bana baktığını gördüm. Hünkârın arabası uzaktan görüldüğü zaman mektep talebesi ilâhiye başlamışlardı:

Ey menba'-ı cûd u sehâ!
İhsânına yok intihâ!

977 numaralı Sabri Ülgener, Mekteb-i İbtidai'de iken (1341/1925) hocası İsmail Hakkı Bey ve talebe arkadaşlarıyla.

Cumhuriyet devrinin mühim simalarından Sabri Ülgener mektep talebeliği yıllarında.

Eşbâhını ey zü'l-kerem!
Görmüş değil çeşm-i ümem!
Tahtında bî-hüzn ü elem;
Sultan Hamid binler yaşa!
Evrâdımız subh u mesâ,
Sultan Hamid binler yaşa!

Fayton önümüzden geçti. Bu sırada bir ağızdan;
– Pâdişâhım çok yaşa!
duasını üç defa tekrarladık. Hemen bir çantalı çavuş geldi. Talebelerin miktarını elindeki deftere kaydetti.

Padişahın arabası arkasından askerler gidiyorlardı. Mâbeyn Arap askeri mehîb bir vaziyette idi. Başlarına, dolama tarzında yeşil sarık sarmışlar, arkalarında, üstü ve kenarları kırmızı şeritle işlenmiş salta, bellerinde kırmızı kuşak, ayaklarında Rumeli poturuna müşabih şalvar ve siyah çizmeler giyinmişlerdi. Arap askerinden sonra Arnavut askerleri geçti. Bunların evvelkilerden farkı, başlarında kırmızı fes, bellerindeki kırmızı kuşağın üzerinde meşin silahlık vardı. Onların şu vaziyeti, mezbahalardaki kasapları der-hâtır ettiriyordu. Arnavut askerinden sonra piyade askerleri, muzıkalarını çalarak geçtiler.

Merasim bitmişti. İlâhi okuyarak mektebe döndük! Vusûlümüzde, emir çavuşlarından birisi atıyye-i şahaneyi mektep müdürüne teslim etti. Talebelere ikişer çeyrek dağıttılar. Mektepten ayrılmak üzere idik, bir çavuş daha geldi. Mektebimiz için başkaca iltifat-ı şâhane zuhur etmiş imiş! Beşer kuruş daha dağıttılar.

Ertesi sene hırka-i şerif alayı için yine ilmiyye elbisemle talebeler arasında bulunuyordum. Ben gibi, beni seçtiren bu tarz-ı telebbüs fazla ihsana vesile olur zehabıyla yine mümtaz bir mevkide bulunduruluyordum. Fakat, heyhât!... Evdeki pazar çarşıya uymadı. Bu fikre zâhip olan mektep iştihâları bir an içinde söndü. Çünkü, Abdülhamid-i Sâni denizden Topkapı Sarayı'nı teşrif buyurmuşlardı!

Zelzele

BU mektebe devam ederken Rumi 309 senesi içinde bir Salı günü mektep muallimlerimiz, mektebin alt katındaki yemek salonunda yemekte idiler.

Biz talebeler de henüz yemekten çıkmış, Süheyl Bey Mektebi'nin salon şeklindeki dershanesinde, sıralarımız üzerinde teneffüs yapıyorduk! On-dört-onbeş yaşındaki Kürt Mehmed Efendi, öndeki sıraya karnını dayamış, ayakta duruyordu. Bir sallantı oldu. Sıralar çatırtı yaparak birbirine vurdular. Bu vuruşmayı, zehabıma göre Kürt Mehmed'e hamlettim. Hatta;

– Böyle sallama!

diye şikâyette bulundum. Mehmed, tebriye-i zimmet ederek;

– Ben yapmıyorum!

dedi. Bu sözleri konuşmakta iken ikinci bir sallantı daha oldu. Fakat, ne müthiş bir sallantı!... Mektep duvarları birbirine kavuşuyormuş gibi bir uğultu! Sıralar, ayaklarımız altındaki döşeme tahtaları yek-diğerine vuruşur gibi şedit çatırtı yapıyorlardı. Havfımızdan kaçışmaya başladık. Mektebin alt katına uzun bir merdivenden inilirdi. Bu merdiveni iki-üç atlayışta pek çoğumuz inmiştik. Aşağıda muallimler bizi karşıladılar. Mektebin bahçesine toplandık!

Bu müthiş hareket-i arz İstanbul'da pek çok tahribat yaptı. İstanbul çarşısı, Valide hanı, birçok binaların birer tarafı yıkıldı. Enkaz altından günlerce cenazeler çıkarıldı. O gün herkes divane gibi ne yapacaklarını şaşırmışlar, birbirini teşelli ediyorlardı.

– Tekrar hareket olacak!

sözü halkı tedhiş etmişti. İstanbul halkı günlerce kırlarda yattılar. Fındıklı'daki evimizin arkasında, Server Paşa konağının geniş bahçesi vardı. Biz de geceyi bu bahçede geçirdik! Filhakika, o gece de hafif hareket oldu. Yataklarımızı bahçeye sermiş, bir sırığın tepesine iri bir fener geçirmiştik!.. Öylece sabaha kadar uyuduk!... Kalktığımızda, yataklarımızı, sümüklü böceklerinin gümüş gibi çizdiği birçok beyaz yollarla nakışlanmış bulduk; pek çok sümüklü kuzuları da yatakların etrafına yapışmıştı.

(...)

Şemsü'l-Mekâtip Mektebi

SÜHEYL Bey Mektebi'ni ikmal ettik. Aliyyü'l-a'lâ derecede şahadetname aldım. Pederimin [Âdile Sultan Sarayı'ndaki] imâmet vazifesine sahip olabilmek için hıfza çalışmak lazım idi. Hâfızu'l-Kelâm, ilm-i kıraatta dahi behre-i kâmile sahibi Hacı Hüseyin Efendi, Süheyl Bey Mektebi'ne

başmuallim olmuştu. Bu zattan hususi olarak Kur'ân talimine başladım. Her cüzü, başından yedi sayfaya kadar ezber ettim. Beş sayfaya kadar hıfzım kavî idi. Fakat, altıncı ve yedinci sayfaların hıfzı zayıf kalmıştı. Birçok yanlışlıklar yapıyordum. Hocam, mektep müdürü Hasan Efendi ile geçinemedi. Nihayet mektebi terketti. Şemsü'l-Mekâtip Mektebi'ne Kur'ân-ı Kerim muallimi oldu. Ben de hocamı takip ettim. Şemsü'l-Mekâtib'e yazıldım.

Hocamın tavsiyesiyle, nüfus vesikası aranmaksızın bu mektebin 144 numerosuna, yine Âsım ismiyle kaydedildim. Kur'ân hıfzını on sayfaya kadar çıkardım. Daha ziyade hıfzda kudret ve kabiliyet göremiyordum. Hocam da bu ciheti tasdik etti. Şemsü'l-Mekâtib'in birinci sınıfında mektep derslerini takibe başladım.

Bu mektebin usul-i idaresi be-gayet mazbut idi. Mektebin müdürü, Maarif azasından Ahmed Hamdi Efendi; dirayetli, âlim ve fâzıl bir zattı. Mektepte herkes kendisine hürmet eder, mevcudiyyetini her şahsa tanıttırır, müdebbir, zâbit bir şahsiyyet idi. Çizdiği mektep talimatnamesi bu

Numune-i Fazilet Mektebi hoca ve talebeleri mektep flamalarıyla poz veriyor. Soldaki sarıklı hocanın sağındaki sikkeli zat Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Abdülbakî Baykara. Sağ taraftaki modern giyimli üç kadın hoca dikkat çekiyor.

mektebi herkese tanıttı. Yetiştirdiği talebeler, memleketin en büyük makamlarında sahib-i kelâm oldular. Hamdi Efendi'nin vefatından sonra bu mektebi idare eden kayınbiraderi Mahmud Bey, enişteşinin yolunu takip etmiş, Şemsü'l-Mekâtib'in şöhretini yaşatmıştı.

Mektebin talimatnamesine göre, her semtin çocukları, her sabah semtlerinin muayyen mahallinde toplanırlar. Mektep tarafından postabaşı tayin edilmiş bir efendi de, toplanan talebeyi, biri önde, diğeri arkada olarak sıralar; o semtin talebesinden gelenleri, gelmeyenler(i) yoklama defterine kaydederdi. Miadı gelince her çift elele tutuşurlar, sıra sıra tabur halinde mektebe gelirdik. Mektep tarafından ayrıca tayin kılınmış mubassırlar vardı. Talebenin kapılarına uğrarlar; mektebe davet etmek vazifesini yaparlardı. Toplananların yemek ve yüklerini bunlar taşırlardı.

Mektebe giderken ve mektepten gelirken talebenin gösterdiği intizam postabaşı tarafından jurnal olunur, mazhar-ı taltif olanlar da ayrıca işaret edilirdi. Bu haricî intizama o kadar dikkat olunurdu ki, talebeler, hatta postabaşı; müdür, müdür muavini, baş mubassır taraflarından daima teftişe tâbi idi. Mektebe gelen talebe yazın bahçede, kışın binanın alt katında istirahat ederler; ders zamanı gelince baş mubassır ıslık düdüğünü çalar. Talebeler tabur halinde dershaneye girerdik! Günde dört ders verilirdi. Her ders bir saat devam eder, ders aralarında on dakika teneffüs olunurdu.

Her dersin muallimi, ticarethanelerde tutulan yevmiyye defteri gibi bir defterle derse gelirler; talebenin herbirini ayrı ayrı derse kaldırır, diğerleri de derse kalkanları dinlerlerdi. Bu tedbirle, bir ders, müteaddit defalar tekrarlanmış olurdu. Hoca efendi, ders verenleri derece-i liyakatlarına göre, elindeki deftere yazılı isimleri hizasına ve mülahazathanesine not eder ve numero verirdi. Aferin yazmış ise, akşam divanında ve talebeler müvacehesinde aferin varakası, takdir ve tahsinlerle tevzi olunurdu. Bâdi-i teşvik ve teşci olan bu tarz-ı tevzi şevk u gayretimizi uyandırır; aferin merakı ve iktisap gayreti talebeler arasında arttıkça artardı. Beş aferin varakası alana bir tahsinname, beş tahsinname alana bir imtiyaz, beş imtiyaz alana yaldızlı, kıymettar bir kitap verilirdi. Bu mektepte leylî talebe de vardı. Muallimlerden herbiri birer gece nöbete kalırlar, her günün dersini müzakere ederlerdi.

Öğle zamanı ikinci dersten çıkılınca yemekhaneye gidilir, bir saat teneffüs olunurdu. Teneffüs esnasında boğuşmak, didişmek asla yoktu. Postabaşılar ayakta dururlar, birbirleriyle görüşen talebenin hal ü etvârı-

nı tetkik ederek mûcib-i taltif olanları ellerindeki mektep defterine kaydederlerdi. Hüsn-i ahlâktan verilen aferinlerin kıymeti, derslerden daha yüksek tutulurdu.

Öğle teneffüsünde yemekten sonra, camilerin abdest muslukları tarzında yapılmış çeşmelerden abdest alırdık; abdest almanın nevâkısı, orada bulunan mubassır efendi tarafından talim ve ihtar olunurdu. Teneffüs bitince düdük çalınarak tabur halinde namazgâha giderdik. Bu sırada, güzel sesli müezzin talebeler;

– Allâhu ekber!

diye ezan okurlar, salâ verirlerdi.

Hocalar namaz için nöbet tutarlar, cemaatle öğle namazı kılınırdı. Namazın hitamında, talebelerin ilâhici takımı, usul üzere;

– Âmin!

çağrışırlar. O müessir nağamâtın taht-ı tesirinde öğleden sonraki derslere başlanırdı.

Düdük çalınarak son dersten çıkıldığı zaman, sabahleyin toplandığımız mahalde tekrar toplanırdık. Asker gibi iki sıralı dizilir, mektep müdürü veyahut muavinini beklerdik. Baş mubassır düdük çalarak müdürün geldiğini haber verince cümlemiz selâm vaziyeti alırdık.

Gelen zat temenna ile selâm verir. Biz de temenna ederek selâm alırdık! Bundan sonra, kısa bir nutuk verilir, mükâfat tevziatı varsa bu merasim yapılırdı. İcabına göre marş okunmak, na't söylenmek lazım gelirse bunu da talebenin ilâhicileri ifa ederlerdi. Merasimin hitamında müdür makamına çekilir, baş mubassır ıslık çıkaran düdüğünü üç defa üfler, herbirisi akabinde;

– Pâdişâhım çok yaşa!

diye haykırır ve temenna ederek asker gibi selâm verirdik. Dördüncü düdükte, önde arkada duranlar hemen yüzlerini çevirirler, elele tutuşurlardı. Evvela leylî talebe mektebe döner, sonra evleri uzak olanlar, en sonra da evleri yakın olanlar tabur tabur mektepten çıkarlardı.

Mektebin hocaları

EDEP ve irfan menbaı olan bu müessesede tarz-ı tahsil dikkat ve itina-i mahsus ile takip olunurdu. Elifba muallimi Hafız Nuri Efendi, semere-i

sa'yi olarak Şemsü'l-Mekâtib elifbâsını telif etmişti. Yorulmak, dinlenmek bilmeyen bu ilim mücahidi, top siyah sakallı, uzunca boylu, titiz, faal bir nâdire-i hilkat idi. Her sabah erkence, "ihtiyat sınıfı" denilen dâru'l-mesaisine gelir, yetmiş-seksen çocuğu posta posta sıralar;

– Baştan.. bâ, ortadan.. bâ, sondan.. bâ!..

teranesiyle akşamlara kadar söyler, söyleşirdi.

Bu muallim, üç-dört ay içinde o güç elifbamızı öğreterek gazete okuyabilecek talebe yetiştireceğini gazetelerle ilân eder ve filhakika muvaffak da olurdu. Bu zatın şu aşk u garâmını takdîren, mektep idaresi, en yüksek maaşı bu muallime verirdi. Hafızlar da yetiştirmişti. Aşağıda menâkıbını yazacağım Reşad Efendi, hafızlarının ileri gelenlerindendir. Mesleğine aşık bu muallim, vazifesinin kurbanı oldu. Söylemek, bağırmak hançeresinde iltihap yapmış, zavallı gırtlak veremine tutulmuştu. Bir müddet derdiyle uğraştı; nihayet rahmet-i Rahmân'a kavuştu.

Diğer muallimler de bundan aşağı değildi. Hafız Şem'î Efendi, vazife-i ilmiyyesinden başka hiçbir şeyle tevaggul etmeyen zarif, terbiyeli, vakur bir muallimimizdi.

Mektep müdürü Ahmed Hamdi Efendi, irfanıyla temeyyüz etmiş Manastır'ın yetiştirdiği ciddi, natûk, azimkâr, efkâr-ı sâibe ashabından zâbit bir alim idi. Arabî, Fârisî, kavâid dersleri, bu iki azimkar mürşidlerin elinde idi.

Riyaziyat derslerini o zamanın müşâru'l-benân askerleri öğretiyorlardı. Üsküdar tarafında Nümune-i Terakki Mektebi, Beyoğlu semtinde Şemsü'l-Mekâtip nümune-i imtisal birer dâru'l-irfan idi. Bu mektepte çalışmamak ne demek olduğunu, ancak beyni hafifler tatmışlardı. "Dâru'l-mücazât" denilen karanlık odaya tıkılanlar pek az görülür ve ekseriya oda ta'zîbi ahlâk terbiyelerine münhasır kalırdı. Mücazât odasına konulanlar yarım saat, bir saat kadar bir ayak üzeri tutulur veyahut akşam divanlarında mesâvîsi alenen söylenir, tevbîh olunurdu. En ağır ceza, umum talebelerin tahkirine maruz kılınmaktı. Bütün mektep hayatımda, İhsan namındaki bir talebenin bu şekilde tahkir edildiğini gördüm. Hatta talebenin ileri gelenleri yüzüne tükürdüler!....

Mektebin birinci sınıfında Şekib, Sadi isminde Bursalı iki kardeşle karşılaştım. Zeki, çok söz söylemekten müctenip; dersleriyle, kanaatlarıyla daima meşgul bu arkadaşlarla ilim müsabakasına çıkmıştık! Üç sene ibtidai tahsilimde, bu rakip arkadaşlarla çarpıştım. Sınıfbaşılığı hiçbir

talebeye vermemiştim. Rüşdiye birinci sınıfında da bu mevkii muhafaza ettim. Fakat, iki rakip daha inzimam etti. Birisi Cavalı Ömer, diğeri, Ortaköy camii imamının küçük oğlu hafız Reşad idi. Tabiatın pek az yetiştirdiği bu kuvvetlerle çarpışmak ne kadar müşkil ve güç olduğunu, çektiğim ıztıraplar, ilim rekabetleri daha küçüklüğümde bana anlatmış, bir ders-i intibah vermişti. Bu iki rakibin kabiliyetlerini mukayese için ufak bir mizan-ı ilmîyi buraya kaydediyorum.

Fransızca lektör muallimimiz, yüzbaşı Fahreddin Bey sınıfa gelir, taaccüble karşıladığı bu iki dimağı ciddi bir muayeneden geçirmek ister, okuttuğu kitabın sonundan bir hikâyeyi açar! Üç-dört sahife tutan hikâyeyi bir kere okur. Sonra bir defa daha okur, kitabı kapar! Cavalıya;

– Oku bakalım!

der. Cavalı da o kelimeleri bülbül gibi ezberden okurdu.

Nasıl, hafızayı beğendiniz mi?...

Reşad'ın hafızası bu derecede değildi. Fakat, onun da başka faziletleri vardı. Hocanın kapadığı kitabı açar! Göz gezdirir gibi yüzünden, birazını da ezberden dürüstçe okurdu. Zekâsı seri, hafızası kuvvetli idi. Hesap, hendesede gördüğü kaidelerle gelecek dersleri halleder, hürmet ve ihtiramı kazanırdı. Bu mevhibe-i ilâhiyyenin mahfazası olan o vücut, dimağının kuvveti nisbetinde de haşarı idi. Beğenmediği hocayı hatır u hayale gelmez iz'aclar yapar, eğlenirdi.

Fârisî dersine gelen bir zavallıyı pek çok üzmüştü. Muallim iskemlesine görünmez iğneler doldurmuş, muallim üzerinde iken o iğnelere bağlı tireleri birer tertiple çeker; hoca kalkar, oturur. Kaşınır dururdu!

Sıra aralarına yerleştirdiği potin lastiklerini talebelere -verdiği talimat dairesinde- çaldırır. Bu hareket-i müzeyyifâneye tahammül edemeyen muallim, her ne kadar ararsa da bir türlü bulamaz! Nihayet dayağa başlar. Fakat, talebelerden bir güzel dayak yer ve bu gürültü yüzünden mektebi terke mecbur kalırdı. Şeytanın küçük kardeşi demeye şayan Reşad Efendi sınıfa geldikten sonra birinciliği ona terkettik.

Mektebin talimatnamesine göre, her üç ayda bir kerre hususi imtihan yapılır, talebelerin üç aylık müktesebatı derecesi tayin kılınırdı. Rüşdî birinci sınıfın çavuşu, yani sınıfbaşısı idim. Üçüncü sınıfın çavuşu da Ekrem Bey idi. Reşad sınıfımıza dahil olunca benim büyüklüğüm pek küçük kaldı. Bursalı arkadaşlar da galebe çaldılar. Bir hususi imtihanda şu suretle sıralanmıştık:

Reşad, Ömer, Sadi, Şekib, Âsım! Sınıfın baş tarafında otururken, dört şahsın alt tarafında beşinci kalmak bana pek güç geldi. Hatta hıfz muallimim ve bu mektebe girmekliğime sâik, Hoca Hüseyin Efendi dahi beni ta'yip etmişti. Artık geceyi gündüze kattık, mahzâ çalışmak sayesinde, diğer imtihanda ikinciliği tutabildim!...

Bundan sonraki sınıflarda bazı defa üçüncü oluyordum. Cenab-ı Hakk'a hamdederim; mektep hayatımda hiçbir vakit ilk sırada bulunmaktan mahrum kalmadım. Daima hocalarımla, arada başkaları bulunmaksızın, karşı karşıya iktisab-ı füyuzât etmek müyesser oldu.

Bu mektepte gördüğüm dersler imlâ, kıraat, Kur'ân, ilm-i eşya, kitabet, edebiyat, tarih, coğrafya, cebr'e kadar hesap, hendese, usûl-i defterî; Arabî, Fârisî, Fransızca, Türkçe -sarf, nahiv, tercüme- ve mantık ilimleridir. Derslerden aldığım aferinler, tahsinler, imtiyazlar desteler teşkil etmişti. Aliyyü'l-a'lâ derecede şahadetname alarak 1317 senesinde bu mektebi de ikmal ettim.

Tevzi-i mükâfat merasimi

BU mektebin tevzi-i mükâfat resmi, nakle şâyan hatıralarımdandır. Her sene umumi imtihanlardan sonra yapılan bu merasim, mektebin şeref ve ehemmiyetiyle mütenasip idi. Maarif erkânı, ulema, üdebâ davet olunurlar; mektep bahçesinde ihzar edilen "tâk-ı edep" altında tevzi resmini seyreylerlerdi. Merasime bando muzıka ile başlanır, sırasıyla nutuklar verilir; sonra tevziat yapılırdı. Şahadetname alacak son sınıftan başlanarak, tevziatın şekli şöyle idi. Meselâ;

– 144 numerolu Âsım Efendi! Arabî'den mükâfat!

diye davet olunan talebe tevzi masasına yaklaşır, temenna eder. Kurdaliye ile sarılı mükâfatını sağ kolu altına sıkıştırdıktan sonra tekrar temenna ederek arkadaşları yanına giderdi.

Arabî dersinin mükâfatı verildikten sonra Fârisî dersinin mükâfatına başlanırdı. Tekrar, Âsım Efendi çağırılınca, ikinci mükâfatı da evvelkinin yanına kor, avdet eylerdi. Bu tarzda yedi-sekiz "mükâfat kitabı"yla koltuğunu kabartan bir talebe gidip gelirken alkış tufanına tutulur, hissiyatı okşanırdı.

Mükâfatlar, yaldızlı kitaplardı. Pek ender olarak saat, yazı takımı verildiği de vardı. Tevzi resmi yapılmazdan evvel, merasimde nâil-i mükâ-

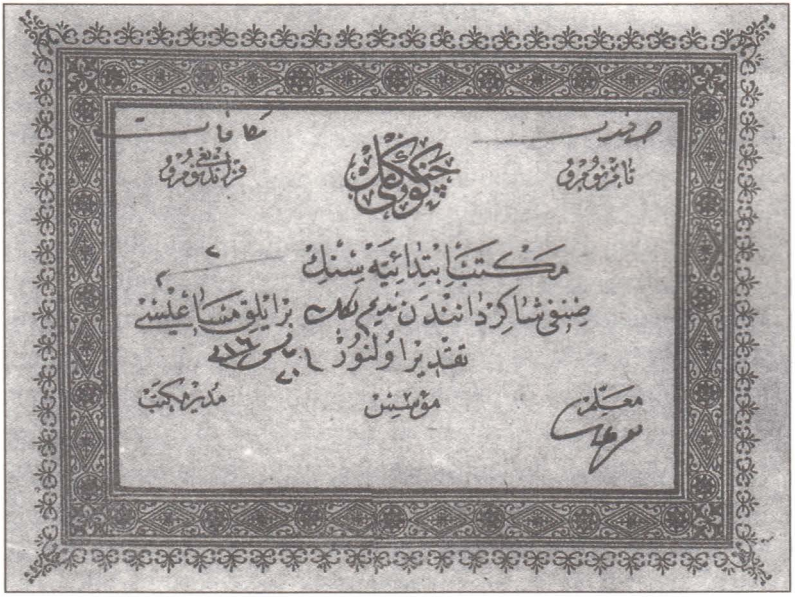

Çengelköy İbtidai Mektebi'nden Nedim Bey'e verilen "Takdir" belgesi. 20 Mayıs 1316/1899.

fat olacakların isimlerini, sınıflarını, sınıfların derslerini gösterir, kitap şeklinde tab' ettirilmiş fihristler davetlilere dağıtılır; halkın mektebe karşı nazar-ı rağbetleri başkaca davet edilirdi.

Muhtar Nasuh (A. Muhtar Nasuhoğlu, 1886-1954, Hukukçu, avukat), *Yâd-ı Mazi ve Hayatımın Tarihi*. 1934-35 yıllarında telif edilen ve yazma nüshası sayın Kadir Mısıroğlu özel kitaplığında bulunan hatırattan yayınladığımız kısımları Ömer Hakan Özalp ve Ayşe Raziye Özalp hazırladılar.

İlk Mektep Hayatım

İSMAYIL HAKKI BALTACIOĞLU

HENÜZ dört, dört buçuk yaşında bir çocuktum, beni mektebe başlattılar! Niçin, bilmiyorum. Hidayet, Cihangir'e yakın bir mahalle olan Sirkeci Mescit içindeki mahalle mektebine devam ediyordu. Beni de oraya verdiler. Mahalle mektebi ne olduğunu ilk defa orada gördüm. Sirkeci Mescit Cihangir ve Firuzağa büyük yangınlarında yanmadı, halâ duruyor. Sıraselviler Caddesi'nden Firuzağa'ya doğru inenler Sirkeci Mustafa Ağa vakfından olan bu küçük caminin ve mezarlığının önünden geçerler. Burada 40-42 yıl önce bir mahalle mektebi vardı. Bu mektep mescidin üst katında idi. Mescid'in bulunduğu yer katında da çocuklara yemekhane işi gören dar, karanlık bir parçası vardı. Bu ilk mektebime ait hatıralarım gece karanlıklarına karışıyor, o kadar uzak ki. Fakat bu zifiri karanlık içinde hâlâ parlıyan ışıklar yok değil. Bakın, bir kaç tanesini size anlatayım.

Ben yaşımın çok ufak olmasına rağmen elifbayı filân sökmüş, bir haylı ilerlemiş olacağım ki, Kur'an surelerini okumakta güçlük çekmiye başlamışım. Aradan o kadar zaman geçtiği halde yine dün olmuş gibi hatırlayabiliyorum, "Li-yeblüvenneküm". Benim işte bu Arapça kelimeye bir türlü dilim dönmüyor Hidayet'e başvuruyorum. Zavallı kardeşim bana pedagokluk ediyor: "yünden hatırla yünden!" diyor. Fakat yünden "Li-yeblüvenneküm"e geçmek, bu da ayrı bir hünerdi.

İkinci canlı hatıram yemekhanedeki tahin helvası kokusudur. O zamanki çocuklar öğle yemeği olarak sefer taslarının içinde tahin helvasıyla tulum peyniri getirirler, bu iki şeyin biribirine karışmasından çıkan koku yemekhanenin her tarafına siner, bu koku ile ilk mektepteki iskolâstik ve geri hayat arasında garip bir zincirleme olurdu.

Sirkeci Mescit'te ne öğrendiğimi hatırlamıyorum, oraya kaç yıl gittiğimi de hatırlamam, -herhalde bir yıldan fazla değildir- ancak ilk yalan dersimi bu "mekteb-i feyz-mektep"ten aldığımı pek eyi biliyorum. Bakınız nasıl. Mektebin müdürü Hafız İsmail Hakkı Efendi adında bir sarıklı idi. O beni seviyor ve bana karşı çok eyi davranıyordu. Herhalde babamın tanıdığı olduğundan ve hatırını saydığından olacak. Mektebe giderken

annem bana yemiş de veriyordu. Günün birinde elma götürmüştüm. Müdür beni yanına çağırdı ve rahlenin önüne oturttuktan sonra kalemtraşını çıkardı ve: Bak şimdi sana deve yapacağım! diye elmayı soymıya başladı. Elma tamamiyle soyulduktan sonra arkamda kalan dershane kapısını işaret ederek bak bak deve uçuyor işte! demiye başladı. Elmayı deve yapmak teklifi çok çekici idi. Ona kanmış, artistin kudretine inanmıştım. Fakat başımı çevirip deveyi arayıp da hiçbir şey göremeyince büyük bir hayal kırılmasına uğradım. Deveyi göremedim, koskoca, sakallı hocanın yalan söyleyip beni aldatacağına da ihtimâl vermedim, onun için o sahne bütün ömrümde mistikliğini sakladı durdu ve bende deve fikri keramet fikrinden kolay kolay ayrılmaz bir fikir gibi yerleşmişti.

Daha dört yaşında iken böyle pek kıyasıya aldatılmıştım. Sonra yaşım ilerledikçe ilk hocam gibi elmalarımı deve yapanlara çok rastladım ve her defasında ilk hocamı hatırladım. Şimdi elmalarımı deve yapanlara numara veriyorum. İçlerinde bir elmaya büyük kazançlarını feda edecek kadar ahmakları da var. Bunlardan iğrenirim, çünkü insan elmayı deve yaparken de insan gibi hareket etmelidir. Asıl hüner kazı yolmak değil, etini yemektir. Halbuki faniler beni kaz sanıp tüylerimi yoldular, etim kemiğim, canım, hele ruhum hep bana kaldı.

İşte ilk mektepte başlıyan, son mektepte bitmiyen bu yolunma ve her seferinde yolunması mümkün olmıyanla öğünme hikâyesi böylece devam ederek Sait Çelebi'ye varacaktır. Sait Çelebi benim bundan önce *Yeni Adam* sayfalarında tefrika ettiğim bir dramdır. Burada Şaki Çelebi adlı bir haydut büyücü kadının evini basar ve nesi var nesi yoksa alır. Büyücü kadın Şaki Çelebi'den intikam almak kastiyle onun şahsiyetini değiştirir, "şaki" iken "sait" olan Sait Çelebi yeryüzünde eyilik, doğruluk ve güzellik denilen değerlerin mutlaka varlığına inanır, yalan, eğri, çirkin nedir bilmez. Bu yüzden varı yoğu, nesi varsa kaybeder ve bir zamanlar "şekavet"ten "saadet"e dönen şahsiyeti sayesinde en büyük saadete, ebedî saadete varacağını kendisine müjdeliyen büyücü kadının evine gidip muammayı sorar, kocakarı ileride yıkık dıvarlı, sivri ağaçlı ve dikili taşları kırık bir viraneyi gösterir: İşte orada herhangi noktayı kaz, bir buçuk metre altında aradığın saadeti bulacaksın, der. Sait Çelebi hayatın mânasını bir türlü anlayamayarak mezara gider!...

Ne de olsa Hafız İsmail Hakkı Efendi medenî bir adamdı. Bu ilk mektepte dayak ya hiç yoktu, yahut da hafızamda iz bırakmayacak derecede az gö-

rülen bir olgu idi. Müdürün daima güler yüzünü görüyorduk. Sarışın, ince, gözlüklü, genç bir adam vardı, oğluydu. Bu gençte softalıktan eser yoktu, çok insandı, çocuklara karşı nasıl davranılacağını biliyordu. İlk batında görülen bu dünyevîleşmeden de anlaşılıyordu ki müdürümüz yobazın biri değildi.

Kabataş'ta Şemsü'l-Mekâtip'te

GÜNÜN birinde işittik: Hafız İsmail Hakkı Efendi ölmüş, yıkıyorlarmış. Ölen insanları yıkamak da ne imiş! İnsan ölüyor, gene rahat bırakmıyorlar. Çocukken işte böyle düşünüyordum, hâlâ da öyle düşünüyorum. Müdürümüzün ölmesiyle benim Sirkeci Mescit'ten ayrılmam bir oldu. Babam Hafız Efendi öldükten sonra o mektebe gitmeme razı olmamıştı. Beni o zaman Kabataş'ta set üstündeki konakta bulunan leylî ve neharî Şemsü'l-Mekâtip mektebine yazdırdı. Benden üç ay küçük bulunan Ahmet dayımızın torunu Avni de oraya gidiyordu.

Babam beni niçin Şemsü'l-Mekâtib'e yazdırmıştı? Benim tahmin ettiğim başlıca sebep babamdaki yenilik arzusu idi. O zaman bu hususî mektep yenilik hamlesi yapan terbiye müsseselerinin başında gidiyordu. Orada musiki, resim, cimnastik, ses usûlüne dayanan elifba öğretimi gibi

Mektepler için hazırlanmış fakat doldurulmamış tuğralı ve armalı "Takdir" belgesi. (Yusuf Çağlar arşivi).

yenilikler vardı. Başındaki gerçi bir hoca idi. Fakat, müdür muavini olan Lala Mahmut Bey denilen zat bütün mânasiyle lâik bir eğitmendi. Lala Mahmut Bey tertemiz giyinir, serbest ve güzel söz söyler, talebeye nasıl muamele edileceğini bilir, aynı zamanda hür ve bağlı bir disiplin güderdi. Mahmut Bey mektebin bütün işlerinde tam bir nüfuz ve vilâyet sahibi idi. Aynı zamanda çok komik bir adamdı. "Divan" denilen ayak üzeri toplantılarında bize öğütler verir, hem de güldürürdü.

Fakat bir iki vaka beni bu mektepten uzaklaştırıyordu. Biri: Mektep bakkalı olan bir Arnavut vardı. Oraya gider, ekmek peynir alırdık. Günün birinde bir arkadaşım bana; bakkal Arnavut çırağını kesmiş, gel istersen bak, elbiselerini de asmış! dedi. Bu cinayet masalını işitince pekçok korktum. Hem de meraktan kendimi alıkoyamayıp gittim baktım. Sahi, Arnavut çocuğunun saltalı, şalvarlı millî elbisesi dıvarda asılı duruyordu, çocuk ortada yoktu. Bu yalana belki söyliyen de inanmıştı. O dakikadan itibaren mektep benim üzerimde çocukların boğazlandığı bir mezbaha tesiri yapmıya başladı, korkuyordum.

İkinci sebep: Sıbyan kısmında sarıklı bir hoca vardı. Bu adam kaba yobazın biri idi. Çocukları dövmekten zevk alıyordu ve bunun için falaka kullanıyordu. Bu falaka dayağını ben de yedim mi, eyi hatırlayamıyorum. Fakat bu adamın ve Kabataş kıyılarından Üsküdar sırtlarına ve tepelerine bakan bu dershanenin kafamda çok kötü izleri vardır.

Bu kötü izler arasında bir de çok eyileri de var. Artık hatırlayamıyorum. Herhalde sıbyan sınıfından sonra olacak, elimize bir kıraat kitabı verdiler.

Bu kitap merhum Ali Nazima'nın *İdman* adlı resimli okuma kitabı idi. Ben ömrümde bu kitap kadar ruhumda değişiklik yapan ve beni mesut eden bir esere bir daha rastlamadım. Bu fevkalâdelik bir kere kitabın resimlerinden geliyordu. Bu resimler arasında "modistre" yi çok eyi hatırlıyorum. Ali Nazima bu resimlerin altına açık Türkçe ile kısa kısa cümleler yazmıştı. Bunları okudukça sevincimden hopluyor ve resimleri kopye ede ede bitiremiyordum. Ne büyülü kitaptı o!...

Şemsü'l-Mekâtib'in hayatında dikkate en çok değer olgulardan biri de cimnastik dersleriydi. Zamanı eyice düşünelim, tam kırk iki yıl önce, memlekette "ilm-i terbiye-i etfâl" sözünün henüz bir iki defa söylendiği, yahut söylenmiye başladığı bir tarihte Şemsü'l-Mekâtib'in bahçesinde pehlivan vücutlu, iri kara bıyıklı otuz yaşlarında çevik ve ateşîn bir cim-

nastik hocası direklere tırmanıyor, engelleri aşıyor, trapezlerden atlıyordu. Bunun yanında otuz kırk genç aynı canlı, şiddetli ve başarılı hareketleri yapıyor ve bütün bu işler, mektebin -galiba sırf bu işe tahsis edilen- üst bahçesinde bir gösteriş parlaklığıyla oluyor. Hoca, talebe hepsi cimnastik elbiselerini giymişler, bu da faaliyetlerine ayrı bir şiir tabiatı veriyor. Bu canlılık beni çok büyülüyordu, bütün teneffüs saatleri gözümü o bahçeden ayıramıyordum.

O mektebe ait en canlı hatıralarımdan birini daha anlatayım: 1310-1894 yılı içindeyiz, Fındıklı'da set üzerindeki mektebin üst katındayız. Sarıklı, uzunca boylu, dinç yapılı bir hocamız var. Ne dersi okuyup duruyorduk, artık hatırlayamıyorum. Dershane sallanmıya başladı, hoca ürktü, biz hiçbir şey anlamadık. Derken dışarıdan gürültüler işitilmiye başladı. Bu gürültüler yer sarsıntısından korkup da kaçan büyük sınıfların koşuşmasından ileri geliyordu. Hocamız olacak adam işi anlar anlamaz, "hareket oluyor!" diye avazı çıktığı kadar bağırarak kaçmıya başladı. Biz "hareket" sözünü ilk defa işitiyorduk. "Hareket" ne demekti, bilmiyorduk Yalnız o zamana kadar gözümüze en büyük adam, en yüksek otorite olarak görünen bir adamın kaçtığını görüyorduk. Biz de o zaman için ne tahlili ne de izahı mümkün olmıyan garip bir içgüdüsünün tesiri altında hemen kaçmıya, merdivenleri ikişer ikişer atlamıya başladık. Neye uğradığımızı yavaş yavaş anlıyorduk. Şemsü'l-Mekâtib'in bahçesi bir mahşer yerini andırıyor, artık ne talebe, ne hoca ne de müdür kalmamış, ölüm duygusu ve can kaygısı karşısında bütün insanlar bir olmuştu. Bu kaynaşmada büyüklük vardı, çünkü her şey bir ve bütün olarak büyüyordu.

Lala Mahmut Bey her zaman olduğu gibi bu sefer de üstünlüğünü gösterdi. Zayıf vücudu, uzun boyu ile sahnede görününce bu ana baba gününün sona erdiğini anlamıştık. Bir emri üzerine hepimiz divan olduk. İki geçeli duran talebe topluluğunun erkânındaki her zamanki yerine geldi, her zamanki vaziyetini aldı. Aradan kırk bu kadar yıl geçti de Lala Mahmut Bey'in şu sözlerini hiç unutamıyorum: Çocuklar, artık bu binada durulmaz, hepiniz evinize, analarınızın, babalarınızın yanına gidiniz....

Herkes her zamanki gibi mektebi terke başlamıştı. Yollarda işitiyorduk: Büyük Çarşı yıkılmış, evler, minareler yıkılmış, insanlar yıkıntıların altında kalmış... Bütün bu söylenenler bize dehşet veriyordu. Avni ile birlikte gidiyorduk. Fındıklı'ya yaklaştığımız zaman Avni'nin halası olan

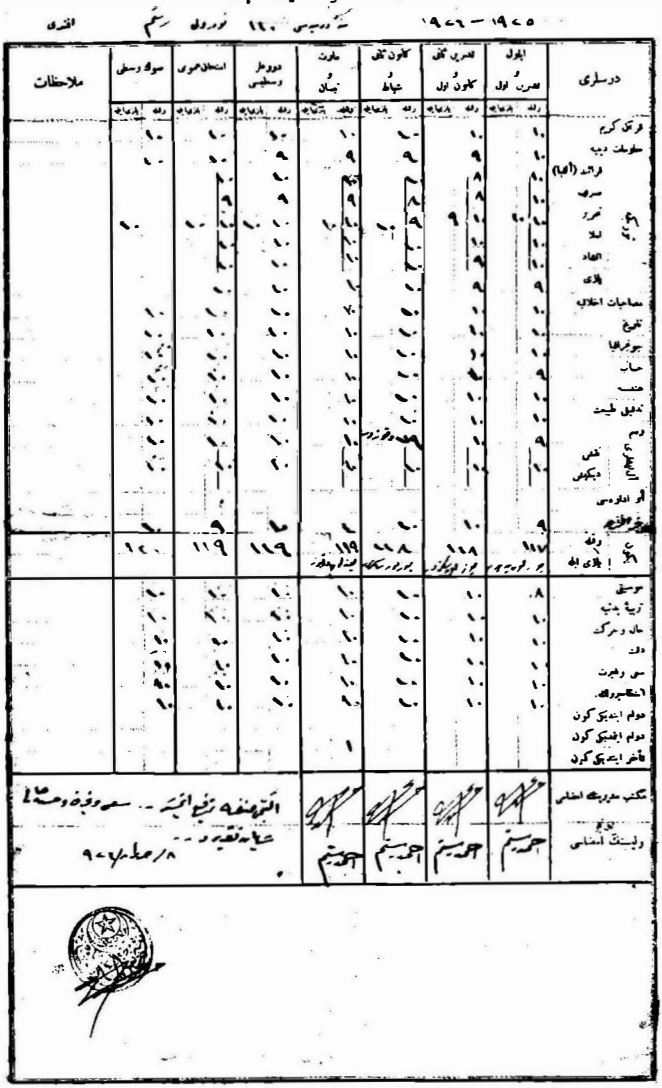

حال وحرکت، سی وغیرت جزؤدانی

Şemsü'l-Mekâtib ibtidaî kısmı talebelerine mahsus "Hal ve Hareket, Sa'y u Gayret Cüzdanı" yani karne. Notları hayli yüksek bu karne 1925-1926 yılı beşinci sınıf talebelerinden 110 numaralı Rüstem Efendi'ye ait. Dersler de hayli fazla: Kur'an-ı Kerim, Malumat-ı Diniye, Türkçe (Kıraat, Sarf, Tahrir, İmlâ, İnşad, Yazı), Musahabât-ı Ahlâkiye, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Tetkik-i Tabiat, Resim, El İşleri (Nakış, Dikiş), Ev İdaresi, Fransızca, Musikî, Terbiye-i Bedeniye (Yusuf Çağlar arşivi).

merhum Talât Hanım'ın heyecan içinde koşarak bizi bulmıya geldiğini gördük.

Bu sarsıntı trajedisi böylece bitmişti. Fakat bu trajedinin bir sahnesi hiç hatırımdan çıkmıyor. Talebesini bırakıp canını kurtarmak için kaçan şu alçak hocamız! Onun ne derece korkak ve kalıbının adamı olmadığını anlamak için o zamanlar Rumeli köylerinde Bulgar eşkiyasının baskınında vücudundan talebesine siper yapan fedakâr ilk mektep hocalarının hatırasıyla yaklaştırmak kâfidir. O kurdu görünce sürüsünü bırakıp kaçan bir çoban, ateşi görünce kuvvetini bırakıp kaçan bir kumandan gibi ve onlar kadar alçaktı. Şu rezil herifin kol ve bacak hareketlerini nasıl da hatırlıyorum!....

Şemsü'l-Mekâtib'e ait hatıralarıma saplanıp kalan iki motif daha var. Biri Aşiret Mektebi, öteki Fındıklı'da set üzerinde Karagözcü dükkânıdır. O zaman galiba Kabataş'da bir zamanlar Kabataş Lisesi de olan kâgir binada Aşiret Mektebi denilen garip bir mektep vardı. Böyle bir mektebin olduğunu talebesinin taşıdığı hususî elbiseden ve bütün talebesinin hep kara olan yüzünden anlardık. Tabiî olarak "aşiret" fikri bizde kara adamlar sosyetesiyle birleşti. Anadolu'da da bir takım Türk aşiretleri bulunduğunu öğrendiğim zaman bu kelimeyi ilmî kavrayımına götürmek için bir hayli sıkıntı çekmiştim. İşte bu Aşiret Mektebi'nin talebesi her vakit isyan ederdi, civar gözleri evinden uğramış, göğsü bağrı açık çocuklarla dolar, bazan da mubassırlarını, müdürlerini döğdükleri ve taşladıkları haberi ortalığa yayılırdı.

Her sabah ve akşam o Karagözcü dükkânının önünden geçiyorduk. Burası ufacık bir dükkândı. İçinde biribirine benziyen iki kişi çalışıyordu. Penceresinde hep deve derisinden yapılmış Karagöz Haciyvat, Beberuhi resimleri vardı. Bunlar ne canlı, hareketli şeylerdir. Bu iri gözlü, her parçası sallanan gölgeleri hiç unutamayacağım. O tarihte Kabataş iskelesindeki Yalı Kahvesinde Karagöz oynatan adam herhalde devrin en büyük Karagözcülerinden biri idi, onun türkülerini, hareketlerini, seslerini ve sözlerini hiç unutamıyorum.

İşte set üzerindeki Karagözcü dükkânında gördüğümüz deve derisi Karagözlerin mânası kahvedeki gösteritlerin tesiriyle çok büyüyordu.

Şemsü'l-Mekâtib ne de olsa saltanat devrinin bir mektebiydi. Bu bir, Yıldız'a yakın bir semtte bulunması iki, fiilî idaresinin başında Lala Mahmut Bey'in bulunması üç -çünkü Lala Mahmut Bey hakikaten şehzadelere lalalık etmiş bir adamdı- bu mektebin hayatına aristokrat kurumlara mahsus

bir ceşni veriyordu. Her akşam divandan sonra çocukları "padişahım çok yaşa!" diye bağırtmak bu mektebin sarsılmaz bir ananesi idi. Bir de talebesini hünkâr yaverleri gibi giydirmeyi düşünmüştü. Hepimizin göğsünde sırmalı sırmalı kordonlar sallanıp duruyordu. Bunu kim düşünmüş ve hazırlamıştı, bilmem. Yalnız Şemsü'l-Mekâtib'in "sebeb-i saadeti" olur diye yapılan bu şey "sebeb-i felâketi" oldu: Abdülhamit, talebesini yaverlerime benzetiyor, diye müdürünü sürdü. Bu vakadan sonra ben de oradan çıktım. Böylece zamanın en hür ilk mektebinden ayrılmış oldum.

Firuzağa'da Meşrik-i Füyuzat'da

ŞEMSÜ'L-MEKÂTİB'DEN ayrılmak hürriyetten ayrılmak oldu. Bir daha ne öyle mektep bulabildim, ne de o canlı hayatı yaşayabildim. Babamın vehimleri bazan hastalık derecesini bulurdu. Müdürün sürülmesinden mi korktu bilmem, tuttu beni Firuzağa'da Meşrik-i Füyuzat diye yine hususî bir mektebe verdi. Bu mektebin ilk sefaleti ahşap bir konak olmasından ileri geliyordu. Bu mektepten müspet denilebilecek hiçbir şey almadım diyebilirim. Gerçi burada aynı zamanda muallimlik, mubassırlık, hattâ müdür muavinliği vazifelerini yapan bir Rumelili Türk vardı. Bu adam bahçede asker talimleri yaptırır ve siperlere yatırtır, harp oyunu oynatırdı. Bu idmanlar az cazip şeyler değildi. Ne çare ki bu adam ahlâksızın biri idi, şüphesiz pis bir lûtî idi. Çocuklara bakarken gözlerini süzmesi, onların güzelleriyle samimiyet kurmak istemesi, zaman zaman sınıfta; ben ölürsem ne yaparsınız? diye ağlaması aynı zamanda ayyaş ve dejenere bir adam olduğunu gösteriyor, insana emniyet ve saygı vermiyordu. Bu kulampara tipleri o devrin mekteplerinde en çok sari olan bir hastalığa benzerdi. Meşrutiyet'den sonra bunun tedricî bir surette zeval bulduğunu, hele kadın hayata karıştıktan ve rüştünü idrak ettikten sonra Türk mekteplerinde bu kötülüğün büsbütün kalktığını görüyoruz. İşte Meşrik-i Füyuzat'ın en canlı mürebbisinin en büyük seyyiesi bu idi. Onun çocukları ve torunları yerinde olan çocukları yere yatırıp ateş açtırması ne askerî ne de vatanî bir kuruntu ile değil, belki güzel çocukların vücudunu eyice seyretmek gibi cinsiyen-hayvanî bir duygu ile olduğunu şimdi düşünürken yanılmadığımı sanıyorum.

İkinci bir tipten daha bahsedeyim size. Bir de imlâ hocamız vardı.

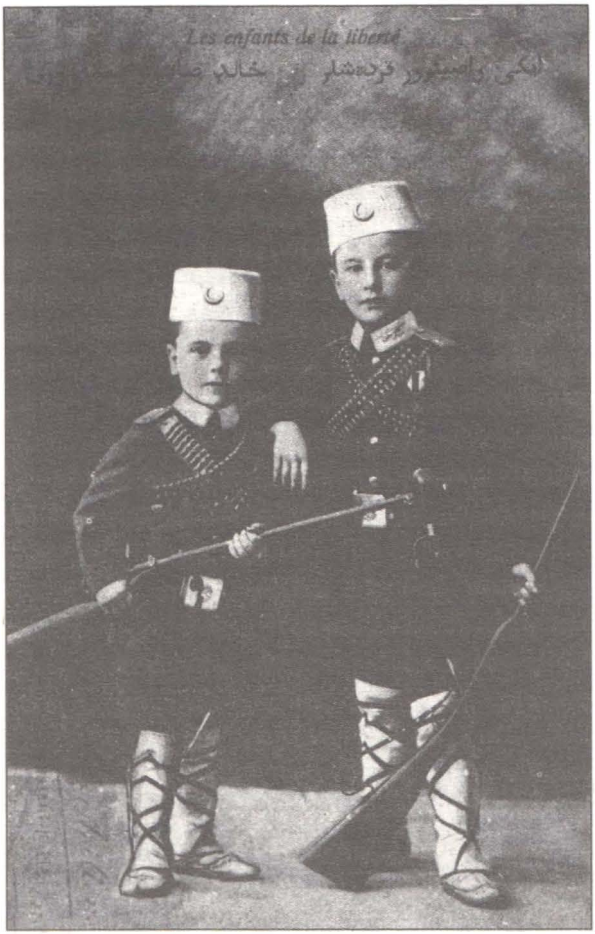

Üzerinde "Les enfants de la liberté [Hürriyet çocukları]-İki vatansever kardeş Halit Saim ve Mehmet Nuri" yazılı II. Meşrutiyet kartpostalı. (Yusuf Çağlar arşivi).

Adı ne idi? Şimdi hiçbir şey hatırlayamıyorum. Yalnız Tophane-i Âmire Müşiriyeti ketebesinden olduğunu şöyle bir hatırlıyorum. Sıska, kambur vücudu gözümün önünden hiç gitmiyor. Bu adam her cehlinden ve aczinden başka kendisinin zarif olduğunu sanır ve zaman zaman palyaço şahsiyetine girerdi. Günün birinde arka sıralardan birinde oturan bir arkadaşımızı çağırıyor. Çocuk ihtimâl işitmemiş bulunuyordu. Zevzek muallim ayağının altına bir sandalye koyarak boylu boyunca yükseliyor ve sağ elini ezan okur gibi şakağına koyarak başlıyor haykırmaya: Ahmet Efendi... Ahmet Efendi... Sınıf gülmüyordu, çünkü o koyu istipdat içinde bile bir efkâr-ı umumiye taşıyordu. Yalnız bu kanbur adama acıyorduk.

Her sosyetede böyle, lüzum olmadığı halde, sandalye üzerine çıkıp bağıran birçok kanburlar vardır!...

Meşrik-i Füyuzat'a ait acı bir hatıram daha vardır. Onun içindeki rolümün nakli hiç de hoşa gidici bir şey değildir. Ne çare ki *Yeni Adam* okuyanları için bir hayat masalı değil, doğrudan doğruya bir hayat tarihi yazmak istedim. Onun için çekinmeden nakil ve itiraf edeceğim. Bakın, günün birinde bu mektebin koridorlarından birinden geçiyorum. Orada bir çöp tenekesi duruyor. Gözüme ilişti. İçinde bir zift parçası durduğunu gördüm. Ne işime yarayabilirdi, bilmiyorum. Fakat elimi uzatıp aldım ve cebime koydum. Bunun işe yaramadığı için atılmış olduğunu sanmıştım. Sınıfa geldiğim zaman bununla ne yapabilirim, diye düşünmiye başladım. Biraz sonra lûtî dediğim adam geldi. Çok kızgın bir halde ortaya haykırdı, "çöp tenekesine bir zift parçası atmıştım, oradan bunu kim aldı?" dedi ve etrafına alev saçan gözlerini dolaştırmıya başladı. Çok korktum, bunun bir cürüm olduğunu o zaman anladım, daha doğrusu bunun cürüm sayıldığını o zaman gördüm, bir türlü ben aldım, diyemedim. Kalbim çarpıyor, yüzüm kızarıyor, büyük bir suç işlemiş insanlar gibi şuurum boşalıyor, içimde yalnız azap ve ceza duyguları yaşıyorum. Korkunç hal!

Zift cebimdeydi. Eyi ki melûn öğretmen üzerimizi başımızı aramıya kalkmadı, yoksa ölmüştüm. O gün ilk fırsatta bu zift parçasını kaldırıp pencereden hızla attım. Kurtulmuştum, fakat zift parçasından, yoksa beynimde kazdığı derin izden değil. Şimdi bunu itiraf ederken üzerimden büyük bir ağırlığın kalktığını duyuyorum. Bu vaka çocuklara karşı ne kadar dikkatli davranmak gerektiğini göstermiye elvericidir.

Felâket, Meşrik-i Füyuzat'a devam ettiğim yıl olacak. Sarıyer'e hava tebdiline gittik, orada, tahsilinden geri kalmasın diye olacak, bir mektebe verdiler. Sarıyer'in hangi noktasında idi, bir türlü hatırlayamıyorum. Buraya -galiba- bütün bir yaz gittim geldim. Fakat hiçbir şey öğrenemedim. Bu ilkmektepte geçen bir yazın bende bıraktığı hatıra tortusu şundan ibaret: Büyük ve karanlık bir sofa, dipte yüksek, birkaç basamak merdivenle çıkılır ufak, karanlık bir muallimler odası. Buradan zaman zaman görünen ortaboylu, tıknaz, esmer, çiçekbozuğu, çirkin bir adam. Asıl kurûnuvustâyı işte bu Sarıyer mektebinde gördüm. Bir aralık işittik ki bu çiçek bozuğu hocayı hırsızlar boğazlamışlar. Bu cinayetin hatırası da bu zindanın hatırasını büsbütün korkunç yapmıştı.

Yalnız unutmamalıyım ki Sarıyer mektebinin hatırası ne kadar karanlık bir hatıra ise, Sarıyer'in hatırası o derece aydınlık bir hatıradır. Orada Hidayet'le yaptığımız kır gezintisinin bütün safhalarını anlatmıştım. Sarıyer'e ait o kadar canlı bir hatıram daha var. Bamya Tarlası'nda oturuyoruz, demiştim. Bu, ekilmiyen müstatil bir yerin, bir viranenin adıdır. İşte bu tarlanın bir dıl'ı üzerinde ve kira ile oturduğumuz evin tam karşısında bahçeli, yepyeni bir köşk vardı. Burada bir zabit ve ailesi oturuyor, kaymakam, yahut miralay rütbesinde bir zabit. Onun benim gibi küçük bir oğlu ve çocuğun bir de Habeş dadısı var. 16 yaşlarında çok sevimli ve çok canlı bir dadı. Arkadaşımın babası çocuğunun daima benimle oynamasını istediği için sık sık bahçesinde buluşuyorduk. Bir gün bahçedeki ayva ağaçlarından birinden sapsarı, hemen yarım kiloluk bir ayva koparıp bize verdiğini hatırlıyorum. Ayva denilen bu yemişi bu kadar çok sevmemde belki bu hatıranın da bir tesiri vardır.

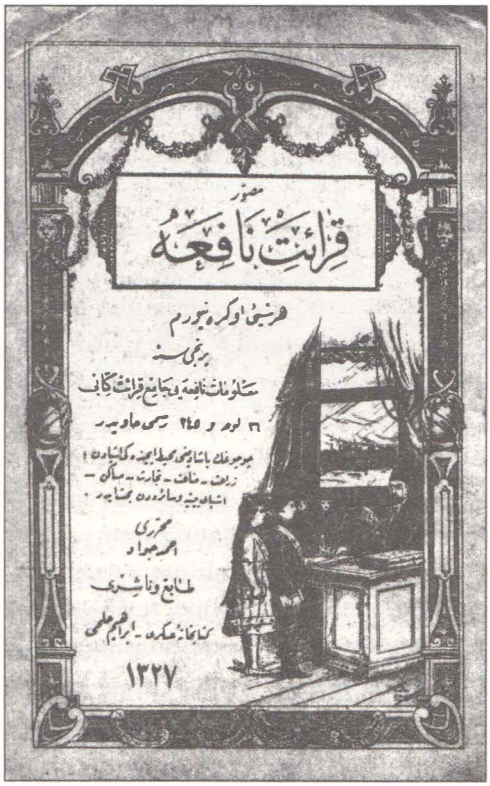

Kıraat-ı Nafi'a kitabının kapağında hoca ve talebeler. Kitaphane-i Askeri, 1327/1911.

Mühim devrim: Bir gün arkadaşım, dadısı ve ben Sarıyer deresinin içine girdik. Yazın çok su olmaz bu derede. Habeşli kız kollarını sıvadı, balçığı yoğurmıya başladı. Onun bu kımıldayışları yağmur yağdıktan sonra sokaklarda biriken su ve çamurlarla arsız arsız oynıyan mahalle çocuklarınınkine benzemiyordu ve ne kadar ilkel olursa olsun, bir teknik taşıyordu. Bu teknik ayrımı ve üstünlüğüdür ki onun işlemesine değer ve büyü katıyordu. Ne yapacak diye bakıyorduk.

Habeşli kız kara parmakları arasında bir balmumu yumuşaklığı ve bir ince kil homojenliği gösteren bu bayağı dere çamuruyla bize minimini saksılar, de-

veler, eşekler yaptı, şaşa kalmıştık. İlk defa olarak bir mucize görüyordum, diyebilirim size. Çünkü bizim şekil hafızamız bugünkü nesil kadar kuvvetli ve zengin değildi, ufacık bir çıkartma bile kafamızı altüst etmek için yeterdi. Halbuki gözümüzün önünde ulu eserler yaratılıyor ve onlara gerçi can verilmiyor, fakat can yerine, asıl muhtaç oldukları şey, anlatım (*expression*) veriliyordu. Habeşliye ve medeniyetine hayran olup kalmıştım. Elişçiliğine ara, güzelliğe kendimi vermemin ilk kuvvetli sebeplerinden biri de belki bu Habeşli kız olmuştu. Bu güzel Habeşlinin yurdunu İtalyanlar aldıkları zaman içim kan ağlamış, üstadının atelyesini onun başına yıkan vandallara karşı çırağın duyacağı büyük ve şiddetli gayzı duymuştum.

Tophane'de Kışlaarkası Mektebi'nde

ARTIK devam ettiğim ilkmekteplerin sonuncusuna girdim. Burası Tophane'nin üstündeki Kışlaarkası Mektebi'dir. Babam beni Meşrik-i Füyuzat'tan çıkarıp da buraya niçin vermişti? Ne bileyim ben! Ancak tahmin ediyorum ki yine bir vehim buna sebep oluyor: Müdürü sürüldü, mektepte intizam kalmadı, yahut bu mektepte eyi hocalar var diyor, beni bir mektepten alıp ötekine veriyordu. İşte işin sonunda Kışlaarkası İlk Mektebi'ne düşmüş oluyorum.

Burası ahşap yapılı ve üç dershaneli bir mekteptir. İçerisinde de çok eyi hocalar var. Bu mektebe bir yıl kadar devam etmekle ne öğrenmiş oldum? Hemen hiç! Fakat yine canlı hatırasını taşıyorum. Bunun sebebi Hacı Mustafa Efendi adındaki Kur'an ve hat hocamızdır. Bu, son derece orjinal bir insandı. Çok kısa boylu, uzun kırmızı sakallı, abani sarıklı ve cübbeli bir adam. Yazıda güzellik yoluyla sanat zevkini bana ilk defa veren üstat işte bu adamdır. Hacı Mustafa Efendi'nin öyle bir yazısı, yazıya öyle bir dikkat edişi ve talebesinin yazdığı yazılara öyle bir alâka gösterişi vardı ki bu işi beğenmemek ve sevmemek imkânsızdı. Ben işte bu canlı hatırama güvenerek diyebilirim ki acemi insanların ilk aldığı değerler olgun insanların belli bir değer kongusuna karşı gösterdikleri saygıdan gelir. Bence bir çocuğa sanatı, düzeni, musikiyi sevdirmek istiyorsunuz değil mi? Bunlara karşı duyduğunuz saygıyı gözle görülür bir hale getiriniz, göreceksiniz ki sevginiz ona da geçecektir. Sözün başka türlüsü, sevgiyi doğuran saygıdır.

Bu minimini adam şüphesiz ki mükemmel bir üstattı. Bana yalnız sanat aşkını değil, temizlik, canlılık ve eyilik aşklarını da o aşıladı, diyebiliriz. Son derece temiz geyinir, son derece temiz söyler, son derece temiz yaşardı, temizliğin, doğruluğun ve güzelliğin mücessem ve mutlak bir timsâli idi. Hacı Mustafa Efendi aynı zamanda mektebin bakkalı idi. Bir gün bana güzel yazı yazmak işinde eyi kalemin rolünden bahsederken, heyecana kapılıp dedi ki: Bende öyle kalem vardır ki tanesi tam 10 kuruştur...

Tanesi on kuruşa olan kalem! Tanesi 10 kuruşa satın alınabilen kalem ha! Acaba bu nasıl bir kalemdi? Hiç şüphe yok ki üstadın elinde oynıyan, o hilâl kaşlı ayınları, tığ gibi elifleri, bir ok gibi uzanıp giden ve kuyruklarını çıkaran büyülü kalem herhalde bu idi. Güzelliğe karşı olan aşkım yakıcı idi. Güzel yazılara karşı da hemen aynı şeyi duymıya başlamıştım. Bu büyülü kalemi ele geçirmek için ne yapmalı? Bu on kuruşu biriktirip büyülü kalemi almalı, dedim ve hemen işe başladım. Hergün aldığım gündelikten 10 kuruş biriktirip Hacı Mustafa Efendi'nin mektebin içindeki dükkânına gittim; bana o on kuruşluk kalemi veriniz, işte on kuruş, dedim. Bu ansız müracaat üzerine üstat şaşakaldı, telâşlı ve bozgun bir halde; eyi ama sen yine kendi kaleminle yaz, ben onu yontarım sana, güzel yazar, on kuruşluk kalem istemez, dedi. Temiz adam bir çocuğa karşı yaptığı mübalâğanın neticesini görmüş ve çocukluk halinin tecrübesizliğinden istifade etmek istememişti.

Bu mektebin garip tiplerinden biri de musiki hocası idi. Bu adamın çok güzel bir sesi vardı. Alaturka denilen ve şimdi "Türk musikisi" kılıfına bürünerek milliyet iddiasına kalkışan musikiyi bize öğretiyordu. Fakat bu adam da Meşrik-i Füyuzat'daki Rumelili gibi kaşlarını geriyor ve gözlerini süzüyordu. Hele bir parçayı teganni ederken yüzünün, sesinin hali o kadar garipleşiyordu ki buna bir ad takmak mümkün değildi. Herhalde bu adamlar küçük yaşlarda iken yine kendileri gibi homoseksüellerin cismanî zevkine alet olduktan sonra talebelerini de kendileri gibi alet haline getirmek istiyorlar, bunun için de gözleriyle, kaşlarıyla ilân-ı aşk edip duruyorlardı.

Bu mektebin dikkate değer tiplerinden biri de diğer bir musiki hocasıydı. Bu zat Hüsamettin adlı bir arkadaşımın babasıydı, Hademe-i Humayun'dan, Muzikalı bir zabitti. Mektebe herhalde para için değil, çocuğu için, cemile olsun diye geliyordu. Bu zatin temiz üniforması ve yük-

sek nezaketi herkesi hayran bırakıyordu. Bize köylü şuurunu ve köylü değerini ilk defa veren ve böylece yarı romantik yarı demokratik bir zevk aşılıyan bu zattı. Öğrettiği parçalar ne ilâhi, ne de şarkı idi, doğrudan doğruya köy kongulu türkülerdi, musiki hocamız bize elleri çamurlu köylü kızlarını sevdirmiye muvaffak olmuştur. Bu adama karşı yaptığım kaba davranışımın hatırası bana şimdi bile azap veriyor.

Günün birinde her nasılsa Hüsamettin ile darılmış bulunuyoruz. Babası beni evden tanıyor, çünkü ben Hüsamettin'in Firuzağa civarındaki evine giderdim, o da bizim Cihangir'deki evimize gelirdi. Musiki hocamız sınıfa girer girmez gözlerini etrafına gezdirerek beni arıyordu. Görünce yanıma geldi ve biraz gelir misiniz? dedi. Kalktım, salonun bir kıyısına gittik, orada yüzüme doğru eğildi, güler yüzü ve titreyen kalın sesiyle; yavrum, sen de benim evlâdımsın, babanı da tanırım, can ciğer arkadaşımdır, sana bir ricada bulunacağım, Hüsamettin ile dargın imişsiniz,

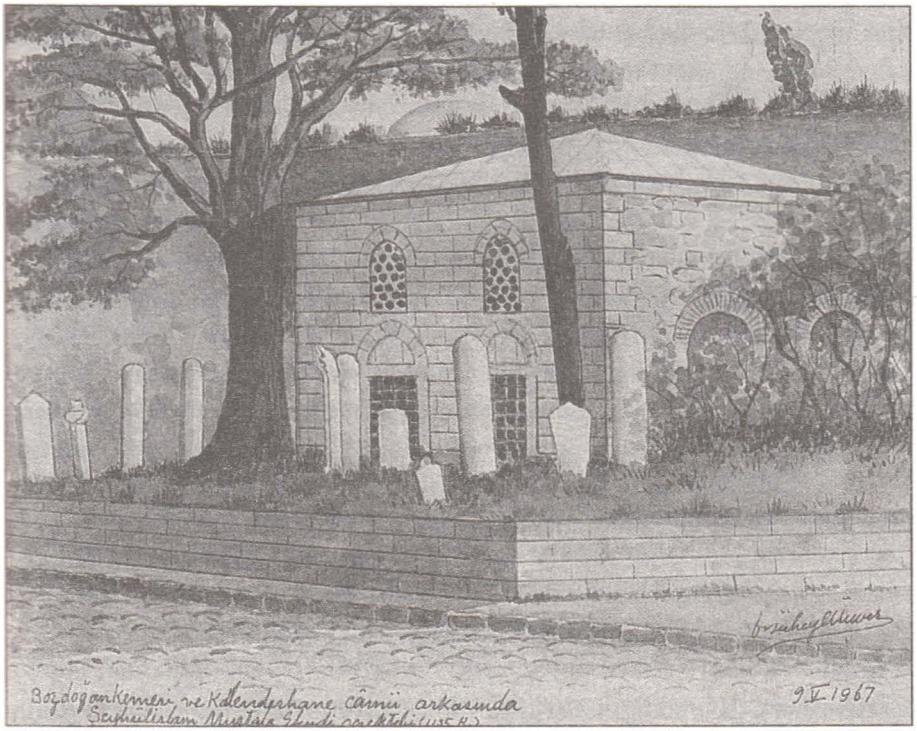

Bozdoğan Kemeri ve Kalenderhane Camii arkasında, iki katlı Seyhülislâm Mustafa Efendi Mektebi ve haziresi. (Süheyl Ünver).

eğer benim hatırımı sayarsan barış yavrum, olmaz mı evlâdım?... dedi. Ben birden; olmaz! dedim. Adamcağız tekrar yalvarmıya başladı: Evlâdım, eğer bir kusuru varsa benim hatırım için, affet yavrum, bak iki kardeş gibisiniz, dargınlık eyi değildir, barışın... Ben yine aynı cevabı veriyorum: Olmaz! Şu körolasıca inadım yok mu, bir türlü; olur, emredersiniz, dedirtmiyordu bana! Hocamız meyus olmuştu, ben de dimdik yerime oturmuştum. Hüsamettin çok saf ve temiz bir çocuktu. Ne yüzden biribirimize darılmış olduğumuzu da bilmiyorum. Öylece dargın kaldık. Zavallı çocukluk arkadaşımın -Balkan Harbi'nde olacak- telef olduğunu bir Cihangirliden öğrendiğim zaman çok acıdım.

İlk mektebin ilk üç yılına ait hatıralarım burada bitiyor. Aradan kırk yıla yakın bir zaman geçmiş, şimdi bu satırları yazarken düşünüyorum, çocukluk hayatımın en ateşli, en canlı yıllarını içine alan bu dört mektep bana ne öğretebildi? diyorum, kısaca cevabım şu oluyor: hiçbir şey! O halde bu pis evlere neden tıkılıp kalmıştım? Ben bilir miyim? Şemsü'l-Mekâtip'in bazı âdetleri ve yaşayım tarzları ve Kışlaarkası hat hocasının şahsı müstesna, öteki mekteplerden müsbet denilebilecek hiçbir itiyat almamıştım.

Bu hayat müesseselerinin üstünlüğünü kabul etmiyor ve onları beğenmiyordum ki onlara temessül edebileyim. Evde zaten yabaninin biriydim, yabani olarak bu mekteplere girmiş ve yine yabani kalmıştım. "Tabiî insan"ın kendisi idim ve hiç değişmiyordum. Bütün bu ilk sınıfların hayatında bende teşekkül eden tek şahsiyet bir ihtilâlcı şahsiyeti idi. Mektebe, derse, usûllere ve hocalara karşı gitgide derinleşen, büyüyen, şiddetlenen bir gaye duyuyor ve onu taşırmak için bir fırsat ve vesiyle arıyordum. Bütün bu yerler Türkiye'de yeni bir hayatın doğması, fikrin ve kültürün hürriyeti için kapanması gereken bulaşık ve hastalıklı yerlerdi. Fakat memleket henüz o halde değildi. O çağda mektep de bütün diğer kurumlar gibi imparatorluğun mukadder olan düşmesine yardım ediyordu...

Salıpazarı'nda Feyziye Mektebi'nde

O TARİHLERDE ilk mektep tahsilinin ilk üç yılı iptidaîlerde, son üç yılı da rüştiyelerde yapılırdı. Ben de Kışlaarkası Mektebi'ni bitirince hemen Salıpazarı'ndaki Feyziye Mektebi'ne yazıldım. İlk günler bu mektepte çek-

tiğim istırabı hiçbir yerde çekmedim. Teneffüs zamanları yerin 4-5 metre altındaki bodruma iniyorduk, burası mektebin teneffüshanesi idi, düşünün bir kere, hiçbir yerden hava ve ışık almıyordu, yalnız sonunda baca gibi bir delik vardı, güneş ancak zeval zamanları işte bu deliğin kaidesine düşebiliyordu. Kendimi diri diri bir mezara atılmış insanlara benzetiyordum. Buraya niçin gelmiştim, bu zındandan ne alıp götürecektim? Bunları düşünüyordum ve içimde birçok hayatların, açılma çağında olan ruhların söndüğünü pek açık olarak görüyordum. Belki günlerce Feyziye'nin bu karanlık bodurumunun tavanına bakarak ağladığım olmuştur. Ben neyim, etrafımda beni boğan bu dıvarlar, bu karanlık, beni anlamıyan bu kuvvetler nedir? İşte bütün Feyziye hayatında cevabını bulmak için boşuna çabaladığım soru!

Feyziye Mektebi'nin hatırası benim için çok ehemmiyetlidir. Çünkü benim terbiye alanındaki ihtilâlciliğimi hazırlıyan o olmuştur. İlk pedagioji eserim olan *Talim ve Terbiyede İnkılâp*'daki bütün isyan ve inkârlarımın kaynağı işte bu Feyziye Mektebi'nin hayatı olmuştur. Bu mektebin adamlarına ait ehemmiyetli hatıralarımı size anlatayım.

Feyziye Mektebi iç içe üç salondan ve üç dershaneden ibaretti. Fındıklı tarafındaki son dershane birinci sınıftı. İşte bu dershane ile bitişik dershanenin daima açık bulunan kapısında mubassırlık işi gören elli beş, altmış yaşlarında bir adam oturuyordu. Ona Mahyeci Rıfkı derlerdi. Bu adamın üç işi vardı: Burnunu karıştırmak, çocukların elindeki yemişleri alıp yemek, bir de ağzını bozmak (yumurcak, piç, canı çıkasıca gibi). Mahyeci Rıfkı'nın hiçbir otoritesi yoktu, onu kimse saymıyordu, fakat o korkutmasını biliyordu: şimdi senin canını çıkarırım hınzır piç, diyor ve çocukların üzerine atılıp saçını, kulağını çekiyordu. Onun güldüğünü hiç görmedik, ağladığını da. Yalnız çok muntazam söz söylüyordu ve terbiyeli konuştuğu zaman cümle başında eski terbiye almış adamlara mahsus vakar ile; efendi! diye hitap ediyordu. Mahyeci Rıfkı'nın tek *humain* tarafı işte bu düzgün konuşması idi. Fakat kötü tarafları ona karşı bu vesiyle ile olsun bir takdir duygusu beslememize kesin bir engeldi.

Günün birinde mektebe cebimde bir ayva ile gelmiştim. Bunu yemek teneffüsünde yiyecektim. Ayvayı çok sevdiğimi söylemiştim. Galiba cebimden çıkarıp göze koyarken yanındaki çocuklardan biri gördü ve; mubassır Efendi, bakın efendim, ayva getirmiş bu! dedi. Bu "haber-i beşareti" alınca Mahyeci'nin ufacık gözleri parladı, evinden fırlayacak gibi ol-

du. Yerinden zıplayarak haykırdı: Ulan getir bakayım şu ayvayı, dedi. Ben bu apaçık haksızlığa karşı isyan ettim, vermem, dedim. Mahyeci midesinin emri ve tazyiki altında bar bar bağırıyordu: Ulan getir, bir lokma ısırayım, ne olur sanki! diyordu. Çok sinirli, çok hırçın bir çocuktum, bu pis adamın malıma, hakkıma tecavüz etmesini bir türlü hazmedemiyorum, tepiniyordum. Pis bunak rica ve tehditle ayvayı ele geçiremeyince; ulan, alın elinden de getirin bana şu ayvayı! kumandasını veriverdi. Ayvamı Mahiyeci Rıfkı kadar kıskanmış ve benimsemiş olan çocuklar "mademki bize yaramadı, ona da yaramasın" gibi bir düşünce ile üzerime hücum ettiler ve iki avucumun içine sıkıştırdığım ayvayı var kuvvetleriyle çekmiye başladılar. Ben son kuvvetimi sarfetmiş ve tükenmiştim. Ayvayı kurtaranlar onu el üstünde götürdüler, ayva kendilerinin değildi ki hak mevzuubahs olsun, kendileri tarafından yenilecek değildi ki lezzeti mevzuubahs olsun,... Öyleyse niçin sevine sevine götürüyorlardı? Bu ham soruyu o zaman soruyordum ama şimdi sormam. "Beşer ruhunun gizli sâikleri" diyebileceğimiz bu sâikleri anlamak için aradan çok vakit geçti ve bu öğrenim çok pahalıya da mal oldu. Kutup yıldızı, meddücezir gibi beşer ruhunun bu gizli sâiklerini de çocuklara, mümkün olan en ufak yaşlardan itibaren niçin öğretmemeli? Hayata başka türlü hazırlamak mümkün müdür? bilmiyorum.

Ayva gâsıbına duyduğum iğrentiyi hafifleten bir kazancım vardı. "Gasıp" ne olduğunu bana öğreten bu vaka oldu. Mahyeci Rıfkı vakası bütün fikrî, hissî ve iradî yalanlardan soyulmuş bayağı bir hırsızlık vakasıdır. Fakat psişik ve sosyal hayat yaşayım mekanizmasını öğrenmiş, şuur ve teknik kazancını sonuna kadar götürmüş olan usta kişiler için piyes bir vodvil manzarası gösteremiyecektir, artık bir dram, yahut trajedi seyredeceğiz. Ne olursa olsun mihanikiyet birdir. Her gâsıp Mahyeci Rıfkı gibi hareket eder, ne yapıp edip ayvayı ele geçirir, teklifler, isnatlar, prensipler işin neliğini değiştirmez ve suçun ağırlığını azaltamaz.

Feyziye Mektebi'nin mürebbi tipini gördük. Şimdi bir de öğretmen tipini görelim. Bu zat de coğrafya hocamızdı. Bu zat bir bahriye ve itfaiye zabiti idi. Çok canlı, hareketli ve nutka kadir bir insan. Gelgelelim ağzı çok bozuktu. En hafif hakaretini; ulan kârata! sözüyle yapardı, eşek, hayvan daima tekrarladığı sözlerdendi. Bütün talâkatine rağmen verdiği coğrafya derslerinin değeri sıfırdı. Çünkü öğretmiyor, sadece ezberletiyordu. Ancak beş on dakika ders veriyor, geri zamanı; ulan Ziya, ulan Hasan, kâ-

ratalar! diye ağzını bozarak başladığı sözlerle, alaylarla geçiriyordu. Bir gün beni tahta başına çekti; bir takım sorular sordu. Bir takım şeyler biliyordum, fakat birçok şeyler bilmiyordum. Pek eyi hatırlıyorum, tezyif etmek kasdiyle fok balığına benzetiyor ve çocukların arsız arsız gülmesinden memnun oluyordu.

Bu adama karşı büyük bir gayz duymıya başladım. Benim en yakın arkadaşım olan Cihangirli Mehmet de ona karşı aynı hıncı duyuyordu. Bu gayzımız tesadüflerle öğrendiğimiz bir hakikat üzerine en yüksek şiddetini bulmuştu. Zalim adam, arkadaşlarımız arasında sarı saçlı, mavi gözlü ve çok sevimli bir çocuğa sarkıntılık ediyor ve yine o sınıftan diğer bir çocuğu da sarkıntılığına alet kullanmak istiyordu. Sınıfta, herkesin içinde sağ eli pantalonunun cebinde sol eli sarı çocuğun yanağında olarak; ulan kârata! diye behimî iltifatlar yapması sınıfın izzeti nefsini çok kırıyordu. Mehmet ile müzakere ettikten sonra bu hareketleri sınıf adına protesto etmiye karar verdik. Baş muallim derse geldiği zaman nefret ve iğbirarımızı meydana çıkardık. Biz bu protestomuzun rezaleti ortaya çıkaracağını kuvvetle tahmin etmiştik. Hiç böyle olmadı. Baş muallimin gülümsiyerek verdiği cevap şu oldu: Heh... Çocuklar onun kalbinde kötülük yok, onun huyu öyle, yalnız sizin değil, benim de yanağımı sıkar... dedi. Baş muallim son cümlesiyle bir yalan söylemiş değildi. Bir gün camiye gidiyorduk, hakikaten coğrafya hocamız pek genç ve güzel bir adam olan baş muallimi bir tarafta sıkıştırmış, ah hocam, ah hocam diye yanaklarını sıkıyordu. Bu görü üzerine coğrafya muallimi hakkındaki şuurumuz büsbütün girift bir hale geldi.

Fakat zaman, bu adamdan müthiş bir intikam aldı. Günün birinde kitabet dersindeyiz. İçerki sınıftan küt diye çok şiddetli bir ses işitildi. Kitabet hocamız başta, bütün sınıf koştuk. Bir de ne görelim, sınıfın en iri talebesinden biri coğrafya hocasını yakalamış bir top gibi tramvay yoluna bakan, kafeslik pencerelerden birinin üzerine atıp duruyor. Adam her an tramvay yoluna düşüp parçalanmak tehlikesine maruz. Kim bilir yine nasıl bir küfür savurmuştu. Hocasına dayak atan talebe iri yarı, çok kuvvetli ve mertliğiyle anılan bir delikanlı idi. Hattâ Ermeni İhtilâli'nde geceleri Kışlaarkası mahallesinde gönüllü bekçilik ettiğini söylerlerdi. Böyle hem ruhan hem de bedenen haysiyet taşıyan insanları beğenmemek ve talebesine küfür eden hocasını döğdüğü için de kanunsuzluğa rağmen gizlemek istediğimiz şiddeti takdir duygusunu inkâr etmek benim elim-

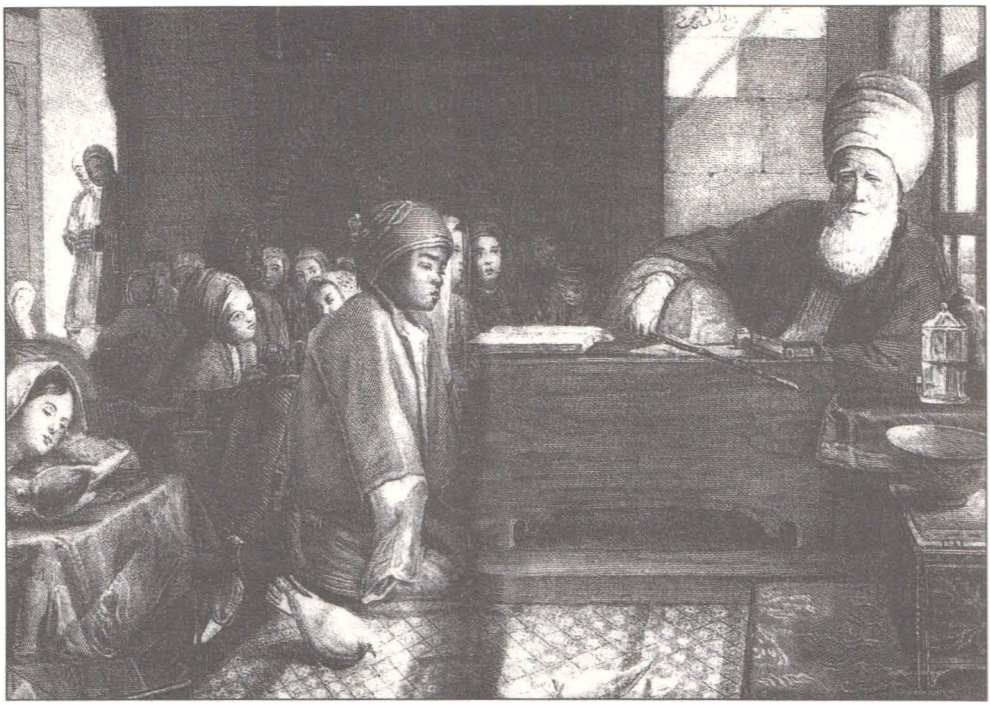

Bir batılı ressamın çizgileriyle mahalle mektebinin içinde hoca ve talebelerle mektep içindeki eşyalar ve oryantalistik unsurlar.

de değildir. Hocasına dayak atan iki talebe bilirim. Biri bu anlattığım, biri de anlattıkları. İkisi de boşuna değil. Şimdi adını bile hatırlayamadığım iri yarı Feyziyeli bu örfî hareketiyle o tarihte şuurlanmıya başlıyan talebe vicdanının bu *sui generis* varlığın protestosunu bildirmişti. O tarihten beri ağzımızı bozmaktan ve talebemize köle muamelesi yapmaktan ne derece uzaklaşabildik? Hocalık hayatımda en ufak bir güçlük karşısında kaldığımı bilmem, siyasetim çok basittir, kendim için doğru bulmadığımı talebem için de doğru bulmam.

Feyziye Mektebi'nde bizim fikrî teşekkülümüze en çok hizmet eden hocalardan biri Türk Mustafa Efendi denilen Türkçe hocamızdı. Bu adam galiba bir medrese hocasıydı. Sarıklıydı. Uzun boylu, kara kuru, ağrıklı gözlü bir adam. Onun ayırıcı vasıflarından biri yüksek sarığı, ötekisi ise hilâlî gömleğini sıvayarak daima açık bulundurduğu sıska kolları idi. Sınıfa girerken daima "selâmün aleyküm" diye selâm verir ve bu tarz selâm büyüklere mahsus olduğundan hoca bizi adam yerine koyuyor diye gu-

rurlanır dururduk. Bu adama niçin "Türk" demişlerdi bilmem, gerçi Türktü, hattâ Kastanbullu olması ihtimali de vardı. Fakat bunlar bir lâkap kazanmak için kâfi değildi. O halde? Düşünüyorum, hocamız Türkçü idi. Bize en güzel halk kelimelerini, sözlerini öğreten o idi. Hocamızın "tatbikat" adını verdiği söz tahlilleri çok güzel ve canlı idmanlardı. İlk mantıkî teşekkülümü Türk Mustafa Efendi'ye borçlu olduğumu unutmayacağım. Bu adam dilin mekanizmasını çok eyi biliyor ve ona karşı çok saygı duyuyordu. Hocamızın iki kusuru vardı: Biri kızınca; ulan hınzır! demesi biri de talebesini bildiği için değil, sevdiği için beğenmesiydi.

Hele şu son kusurumu hiç affedemezdim. Bir gün yine tatbikat yapıyoruz. Bu tatbikatlardan herbiri bir sürpriz oluyordu. Tahliller esnasında Türkçenin orjinal bünyesine ait keşifler yapıyoruz ve bu keşiflerle mesut oluyorduk. Yine bir gün hocamız şöyle bir cümle yazdırdı: "Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından..." diye ve sordu. Maarif-i Umumiye Nezareti top yekün ne olur, dedi. Birçok çocuklar; efendim müzaf, diye cevap verdiler. Türk Mustafa Efendi'nin elinde oklava gibi yuvarlak, muntazam, up uzun bir de değnek bulunurdu. Bu değneği çocukları dövmek için filân değil, oturduğu yerden (bir kürsü) tahtadaki cümlenin parçalarını göstermek için kullanırdı. İşte bu oklava gibi değneği kaldırarak parlıyan gözlerini kırpa kırpa; sizi gidi sizi, hani bunun müzafünileyhi? diyiverdi. Sınıf şapa oturmuştu! Cevap vermek şöyle dursun, kimsenin bu aklından bile geçmiyordu, başlarının, vücutlarının vaziyeti bunu göstermiyor muydu... Sınıfta yalnız bir küçük çocuk bu soruya cevap vermek gücünü taşıyordu. Ne saadet, bu küçücük çocuk bendim. Fakat bu küçük ağzını açmıyordu. Çünkü ne bulsa, ne yapsa hocanın gözünde yine Mehmet en eyi talebe idi. Fakat fikir teşebbüsünden ve cesaretinden mahrumdu. Bu soruya da kendiliğinden cevap vermiyecekti. Fakat Türk hocanın gözde talebesine karşı güveni büyüktü. Bir müddet sınıfın cevabını bekledikten sonra bu Mehmet'e dönüp; sen söyle bakayım oğlum, bunun müzafünileyhi nerede? dedi. Mehmet usûlen yutkundu, öksürdü, gözlerini döşemenin bir noktasına dikip öylece kaldı. Hoca o kadar emindi ki bu cevapsızlığı pek yersiz buluyor; haydi Mehmet, göreyim seni, deyiver bakayım, diyordu. Artık dayanamadım, büyük bir fizik kanununu keşfetmiş gibi haykırdım: Devlet-i Osmaniye'nin, Maarif Nezareti demektir o! dedim. Türk Mustafa Efendi gerçi gülüyordu, fakat acı acı. Başını sınıfa çevirdi: Mehmet'e bir kemik attım, bu köpek ağzından kaptı! dedi. Bu

çok trajik bir şeydi, dona kalmıştım. Haksızlık çok kötü şeydir. Ancak Feyziye Mektebi'nin hayatında *mahkeme-i kübra*'lar eksik olmuyordu. O yıl Türk Mustafa Efendi'nin dersinden imtihana girdik. Maariften kuvvetli, hem de çok ciddî bir mümeyyiz gelmişti. Hepimizi bir güzel sigaya çekti ve yokladı. Ben Arapça gibi Türkçeden de tam 10 numara aldım, yıldızlar ve takdirler kazandım. Zavallı Mehmet ancak sınıfı geçebildi. O da hocasının şahadetiyle. Bu neticeden çok müteessir olan Türk Mustafa Efendi merdiven başında sevgili talebesine tarziyeler verdi hattâ ağladı: Oğlum benim hiçbir kabahatim yok, ne yaptıysa mümeyyiz yaptı! dedi.

Feyziye Mektebi'nin en dikkate değer daha iki siması vardı. Bunlardan biri Kenan Hoca dediğimiz Arapça hocamızdı. Kenan Hoca o tarihte çok gençti, Darü'l-Muallimîn'den henüz çıkmış ve o tarihte en büyük Arapça üstadı olarak anılan babası Haşim Efendi'nin yerine mektebe muallim olmuştu. Kenan Hoca sarıklı idi, medresede tahsil edip etmediğini bilmem, fakat herhalde cami dersi almış, "arabiyat, diniyat" öğrenmişti. Kenan Hoca İstanbul'lu idi. Medrese kültürü alan İstanbul çocuklarına mahsus olan bütün tahlil, belâgat ve cerbeze kudreti bu genç hocada sanki cisim ve ceset haline gelmiş, billûrlanmıştı. Zaten Kenan Hoca çok zeki yaratılmış bir insandı, çok senpatikti, çok çalışkandı, çok duygulu idi. İşte Arapça öğrenimimiz böyle ateşîn bir zekâ tarafından deruhte edilmişti. "Konuşmasını bilmediğimiz, mantığını kavrayamadığımız bir yabancı dilin öğrenilmesinden ne çıkar?" dersiniz siz! Ben böyle demem, çünkü deneme ile bilirim ki en ölü diller bile eyi bir eğitmenin elinde büyük kültür âmili olur çıkar...

İşte Kenan Hoca bu pek eyi eğitmenlerden biri idi. Onun elinde Arapça, sarfı nahvi, *el-Müşezzep, el-Mürettep* birer ölü dil aleti değil, hayatın, yaratıcı evrimin, olgunlaşmanın kendisi idi! Kenan Hoca bu ilkel ve kesin aletle kafamızı yoğuruyordu. Tarihten, coğrafyadan nefret ediyor, fakat Arapçayı seviyorduk. O derece ki Cihangir'deki evimizin karşısında Arap Taburu zabitlerinden bir Türk oturuyor, bunun yanında bir Arap neferi bulunuyordu. Ben bu eve gidip geldikçe Arap neferi yakalar, Arapça konuşmıya başlardım. Konuştuğum Arapça Arapça değildi, fakat Arapça konuşmak için kullandığım irade çok sağlamdı.

Dedim ya, Türkçe, Arapça ve sanat dersleri için ideâl talebe idim. Hocam benim anlayışıma, muvaffakiyetlerime hayran oluyordu ve bu hayranlığını göstermek için beni "bizimki" diye anıyordu. Çocukluk bu, bu kadar teveccüh ve iltifatı hazmedemedim. Kenan Hoca'ya surat etmi-

ye, hattâ dargın durmıya başladım. Zavallı hocam benim bu münasebetsiz hareketim karşısında ne yapacağını şaşırıyor, yüksek gururunun alçalma tehlikesine maruz kaldığını görüyor, bir yandan da sınıfın en eyi talebesiyle dargın kalmak hiç işine gelmiyordu. Çünkü Hoca için Mekteb-i Feyziye'nin son sınıfında Arapça dersi vermek para karşılığı yapılan bir vazife değil, belki bir yaratma, bir ideal işi gibi zevkli bir şeydi. Halbuki ben küsüyor, başımı önüme eğiyordum, derste de eski sıcaklık ve neşe kalmıyordu. Eyi kalpli hocamız bu vaziyette yine bana sual sorar, cevap alamayınca; artık barışalım, derdi. Kenan Hoca'nın nezaket ve müsamahakârlığının derecesini şu vaka da isbat eder:

Ben, üçüncü sınıfın şımarık talebesi bir gün ayağa kalkmış, tahta başına geçmiş, Kenan Hoca'nın ders vermesini taklide başlamıştım. Arkadaşlarım bu temsilden çok neşelenmişler, [gülmekten] katılıp duruyorlardı. Hiç unutmam Hoca'nın ders vermesini taklide başlamıştım. Arkadaşlarım bu temsilden çok neşelenmişler, katılıp duruyorlardı. Hiç unutmam Hoca'nın "zarf-mazruf" diye canlı canlı anlattığı bir ders vardı, çok beğenmiştim, işte onu tekrarlıyor ve hocamızın söz söyleyişini, tavr u hareketini hep taklit ediyordum. Bir aralık sınıfın rengi bozulur gibi oldu. Şaşaladım; ne oluyoruz? diye arkaya baktığım zaman Kenan Hoca'yı bir eli cebinde, bir eli sakalında bana bakar ve başını mânalı mânalı sallar buldum: "Vay Beyim, vay, şimdi de taklidimizi mi yapıyorsunuz?" dedi. Ben ne yapacağımı bilmez bir halde, denize dalar gibi, kendimi kaldırıp sıraların altına attım ve bir zaman oradan çıkamadım!

Mantıkî şahsiyetimin teşekkülünde en büyük rolü yapmış olanlardan biri bu Kenan Hoca olduğunda hiç şüphem yoktur. Fakat beni tanıyanlar benim çok kuvvetli bir artist şahsiyeti taşıdığımı ve bu şahsiyetimi yalnız artistik olan eserlerime değil, hattâ olmıyanlara da vermiş olduğumu söylerler dururlar. Yanlış değil, fizikî olgularda olduğu gibi ruhî olgularda da tesadüf yahut muayyeniyetsizlik yoktur. Bu bedîî teşekkül hiç de sır değil. O ufak Kışlaarkası Mektebi'nde ufacık bir yazı hocasının benim zevk ve duygu kaderlerim üzerine nasıl kuvvetle müessir olduğundan önce bahsetmiştim. Feyziye Mektebi'nde yolumun üzerine böyle bir hattat daha, hele mürebbi olmak haysiyetile en kuvvetli bir adam, Hattat Kadri Efendi (sanatkâr lakabı: Sükûtî) çıkacaktır. Kadri Hoca'yı her halde çok eyi anlatmalıyım. Çünkü bu adam XIX'uncu asır Türkiye'sinin, hattâ Tanzimat'ın en canlı tipiydi.

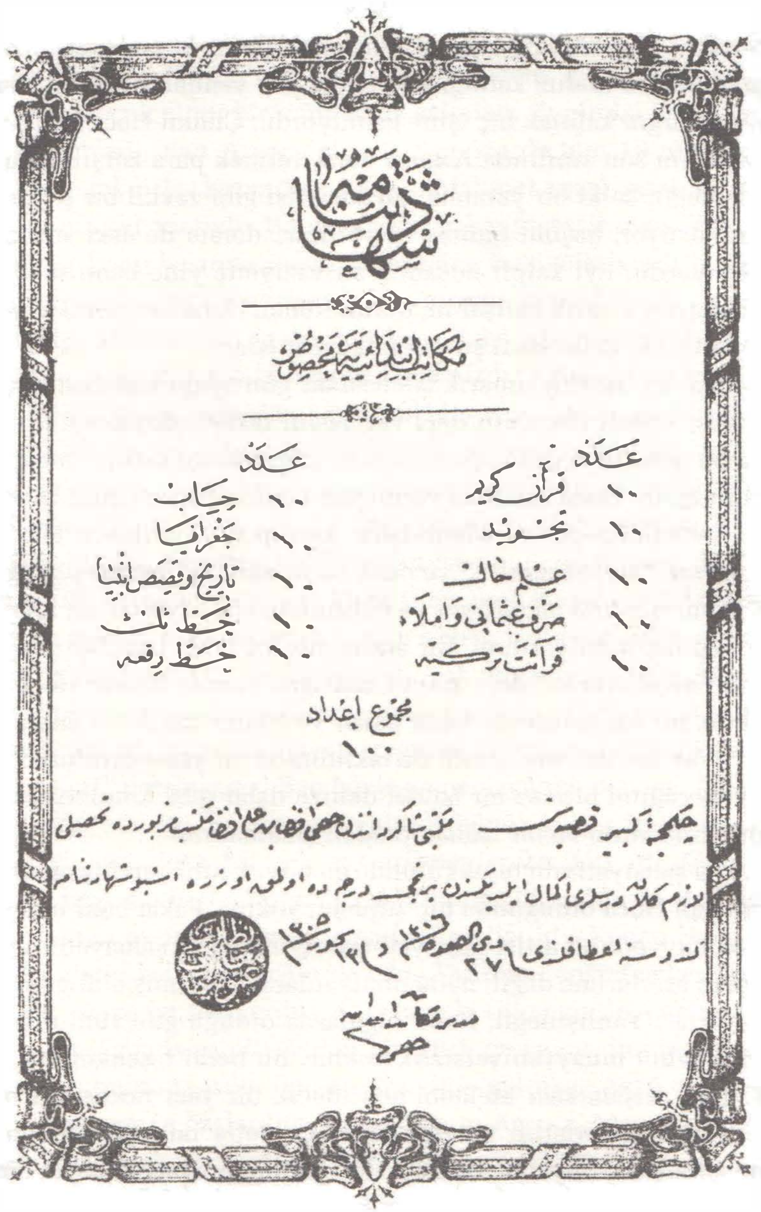

شهادتنامه

مکاتب ابتدائیه مخصوص

عدد		عدد	
۱۰	قرآن کریم	۱۰	حساب
۱۰	تجوید	۱۰	جغرافیا
۱۰	علم حال	۱۰	تاریخ وقصص انبیا
۱۰	صرف عثمانی واملاء	۱۰	خط ثلث
۱۰	قرائت ترکیه	۱۰	خط رقعه

مجموع اعداد

۱۰۰

Müderris İstanbullu İbrahim Hakkı Efendi'nin Çekmece-i Kebir Mektebi'nde aldığı 13 Temmuz 1305 tarihli şehadetname. Dersler: Kur'an'ı Kerim, Tecvid, İlmihal, Sarf-ı Osmanî ve İmlâ, Kıraat-ı Türkiye, Hesap, Coğrafya, Tarih ve Kısas-ı Enbiya, Hatt-ı Sülüs, Hatt-ı Rik'a.

Dinleyin bakın: Kadri Hoca çok kısa boylu, esmer, yağız, az mülahham, İstanbul'da Kadirler (Firuzağa-Beyoğlu)'de doğmuş, okur yazar, fakat tahsilsiz, hoca yahut hafız olmadığı halde sarıklı gezer bir adamdı. Bu, Kadri Hoca'nın cismanî portresidir. Şimdi ruhîsine bakın: Kadri Hoca ilmî eksikleriyle tahsil eksikliğinin ehemmiyetli bir eksiklik olduğunu anlatır gerçi. Fakat zekâsı, inceliği (*esprit de finesse*), kültürü ile tahsilin her şey, hele son şey olmadığını pek güzel ispat ederdi. Hoca'nın giyinişi, sarık sarışı, söz söyleyişi, hiddetleri, şiddetleri tam bir artist olduğunu gösteriyordu. Hoca kendini Laz Ömer Efendi koluna mensup bir hattat olarak bildiriyordu, tamamiyle haklı idi. Hoca sanatın yüksek kudretine inanmış bir insandı, onsuz insan insan olamazdı, haklıydı. İşte Hoca yazı dersini ders olarak değil, insanı eyileştiren, yükselten bir vasıta olarak anlıyor ve veriyordu.

Çok garip! Kadri Hoca'nın dersleri zevk ve doğruluk yolunda açılmış büyük caddeler gibi insanı cehde, ilerlemiye çağırıyordu. İşte biz Feyziye Mektebi'nin talebesi olarak bu büyük mürşidin şakirdi olmuştuk.

Kadri Hoca'nın bana verdiği ve bütün hayatımda yalanını kimsenin çıkaramadığı inançlar şunlardır: 1. Bazan en basit bir çizgi, bir iz, bu bir elif olsun veya mim kuyruğu, ruhumuzu taşır. 2. Kâinatta madde, can ve ruh âleminden başka dikkate değer başka âlemler, incelik, güzellik, ideal âlemleri de vardır. 3. Sanatla uğraşmak feragatle uğraşmaktır. İnsan hayatının hep uyuşturucu, hep alçaltıcı olması zarurî değildir, hürriyete, mutlak düşünceye de muhtacız, sanat bu ihtiyacımıza yarar.

İşte Kışlaarkası Mektebi'nde Hattat Hacı Mustafa Efendi'nin minimini talebesi, Hoca Kadri Efendi'nin önünde de diz çökecek, güzellik duygusunu, mutlak hırsını arttıracak ve bu geniş ideal yolu üzerinde hep yürüyecekti.

Ancak bu mektebe neden düşman olmayayım ki hayatımda başımdan geçen iki müthiş acıklı vakadan birincisinin sebebi kendisidir. İnsan bir ceza görmek için suçlu olmalı, değil midir? Halbuki ben suçsuzdum, Feyziye Mektebi ise beni kovmak istiyordu. Eğer suçum olsaydı hatırlamam gerekti. Halbuki bugün bu satırları yazarken hiçbir şey hatırlamıyorum. Ne yapmıştım, bilerek, bilmiyerek hangi hakka, hangi cana kıymıştım, ahlâkî, hukukî, hangi örfü incitmiştim? Hiçbir şey bilmiyorum, şimdi de o zaman da, hiçbir şey bilmiyorum. Halbuki başta müdür (Hacı Mustafa Efendi) Kur'an hocası Fuat Efendi vesaire müdür odasında top-

lanmışlar; seni mektepten kovuyoruz, al eşyanı git, dediler. Yeryuvarlağı mahvoluyor, gök kubbesi üzerimize çöküyor, öleceksin şimdi, deselerdi bu derece müteessir olur muydum? Niçin böyle söylüyorlardı, ben onlara ne yapmıştım? Halim, selim görünen bu adamlar meğerse canavar gibi merhametsiz imişler, put gibi soğuk kanlılıklarını muhafaza ediyorlar.

Ne yaptım, ben ne yaptım, söylesenize, benim kabahatim nedir? diyor ve hüngür hüngür ağlıyordum. Niçin ağlıyordum? Korkuyor muydum? Yoksa vicdan azabı mı duyuyordum? Hayır, hiçbiri değil, bu hakarete dayanamıyordum. Bu hakaret çok ağırdı. Asıl felâket bu adamlara karşı gelmek imkânsızlığı idi. Sonra benim kabahatsiz ve masum olduğumu evde kimseye anlatmak kâbil olmaması vardı. İşte onun için ağlıyordum. Ne garip vaka idi bu! Beni kovmıya karar veren adamların yüzüne bakıyorum, hiç değişmiyorlar. Bu adamların hiçbirinde samimiyet yokmuş meğerse, rol yapıyormuş adamcağızlar. Önceden kararlaştırmışlar, kovar gibi yapalım da korkutalım, demişler. Bunu anladığım zaman büsbütün sinirlendim. Hüngür hüngür ağlıyordum. Galiba onlar da oynadıkları farsın kabalığını anlar gibi oldular. Kur'an hocası; ben kefilim, bir daha yaramazlık yapmaz, dedi.

O zaman Feyziye'nin ikinci sınıfında idim. Üçüncüye geçtiğim vakit bu cinsten hiçbir vaka olmamıştı. Çünkü hocalarımızdan bazılarının ahlâksızlığı ve bazılarının dayak atmak cürmünden Maarif Nezareti'nce takibata uğraması sebebiyle vilayet bizim elimize geçmiş gibiydi. Hocalarımızdan çoğunun aybı, kusuru, ihmalkârlığı vardı. Coğrafya hocamızın nasıl bir adam olduğunu anlatmıştım. Bu adam ilm-i eşya(!) denilen dersin de hocasıydı. Bütün yıl derse bir defa gelmiş, on dakika kalmış, ve size imtihanda zorlarlarsa; ateş yakıcıdır, iki ağacı uzun müddet biribirine sürterseniz hararet ve ateş hasıl olur, gibi saçma sapan bir ders verdikten sonra defolup gitmişti.

Rüştiye tahsilime ait olan en ehemmiyetli hatıralarım burada bitiyor. Bende Feyziye Mektebi hatırası -Kenan Hoca'nın feyizli ve yetiştirici derslerine ait olanlar müstesna- istibdat, zulüm, haksızlık hatıralarıdır. Beni bir mektep ve terbiye ihtilâlcisi haline getiren orta zaman müessesesi işte bu mekteptir. Gerçi bu mektebin talim heyeti arasında Agâh Efendi adlı ve belki bir melekten daha temiz ve saf adamlar vardı. Fakat neye yarar ki bu beyaz sakallı ve tertemiz elbiseli hocamızın bütün varlığı imlâ defterlerinin altına "Agâh" yerine "Agâhî" diye imza etmekten ibaret kalıyordu. Ba-

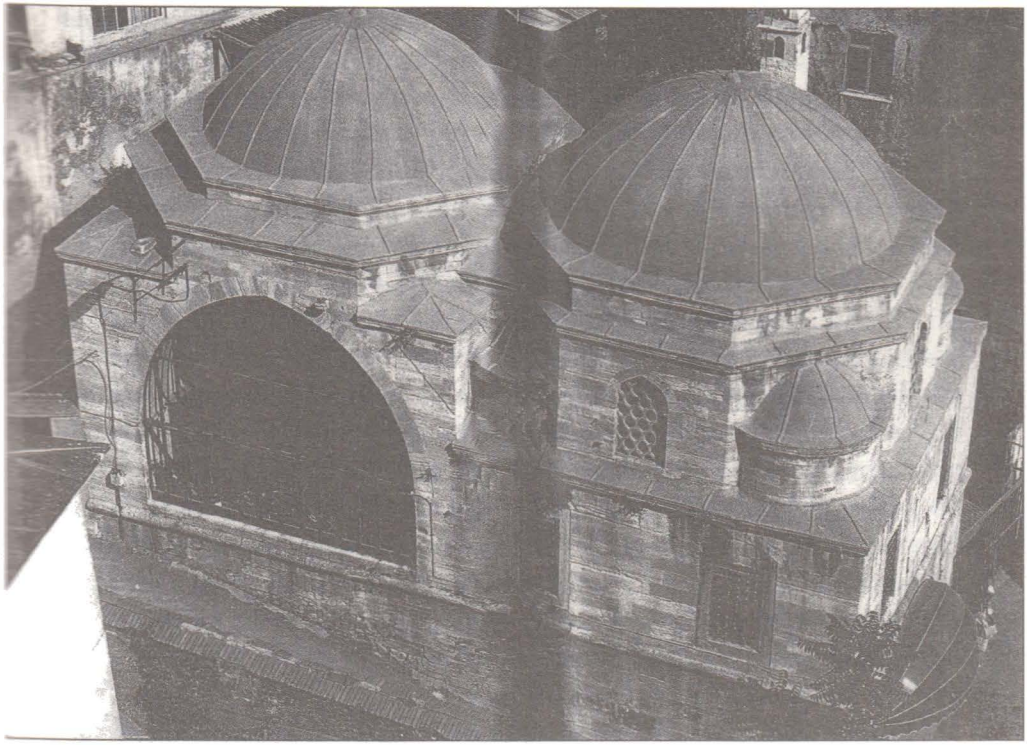

Mimar Sinan'ın eseri olan Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi'nde Sıbyan Mektebi.

na karşı olan davranımı çok temiz ve çok nazik idi. Ama bu zavallıdan hiç istifade edemedik.

*

Rüştiye mektebine muvazi olan mektep dışı hayatımda dikkate değer bir kaç vaka ve tecrübeyi kaydetmeliyim. Anlatayım. Ben sokağa çıkıp da şurada burada mahalle çocuklarıyla oyun oynar çocuk değildim. Halbuki Hidayet'te bu hal ve itiyat vardı. O çok ince artist ruhunu şövalye ahlâkıyla birleştirince çevresinde hem hayranlık, hem de korku ve itaat cevheri taşıyan fakat bir samimiyet havası yaratır, işte bu ahenk ve hürriyet fezasında yaşamıya bir türlü doyamazdı. Zavallı Hidayet, seni ne kadar çok seviyormuşum. Hemen her akşam eve geç girerdi. Babam sorar; oğlum nerede kaldın bu vakte kadar? der. Zayıf yüzü uzanır, kalın dudakları üzerine bir gülümseme gelir: Kızak kayıyorduk baba... Bu cevabı o kadar büyük saygı ve canlılıkla söylerdi ki sanki; memlekete hizmetten

geliyorduk baba... demiş gibi tesir yapardı, herkes bu bildirim karşısında susuyordu. Çünkü Hidayet'in nutuklarında görünmiyen parlak iddia şu idi: Gencim, kuvvetliyim, hâkimim, hayatı seviyorum, yaşayacağım... Artık ona kim karışabilirdi?

Şu "kızak" kelimesini görüyor musunuz, lûgat yazan adamın gözünde en Türkçe bir kelime, şimdiki çocukların yani bizim gibi yaşamasını bilmiyenlerin gözünde tarifi zarurî, modası geçmiş bir oyun aletidir. Fakat bir de bana sorun bakalım, kızak nedir? Bir kere şekli beni son derece alâkadar ediyordu. O ne pratik, ne serbest bir alettir! Ne döşemesi, ne arkalığı, ne makinesi, hiçbir fazlalığı ve külfeti yok. Üzerine oturup da iki yanlarındaki kayış halkalara ellerinizi geçirdiniz mi, korkmayın gidersiniz artık. Şimşir, şüphesiz ki dünyanın en güzel ve en karakterli ağaçlarından biridir. Çamın tahtasını da çok severim. Fakat gel gelelim üzerinde oynamıya hiç gelmez, çat der atar! Şimşir hiç böyle değildir. Her zaman şuurlu ve iradeli bir varlık gibi insan ve aletle birleşir, işlendikçe temizlenir, düzlenir, parlar ve süslenir. İşte dünyanın en güzel spor aleti olan bu kızak dünyanın en öz ağacı olan şimşirden yapılır ve şimşirden yapıldığı zaman çok güzel olur. İşte benim de böyle bir kızağım vardı. Karlı ve buzlu havalarda kaymak istiyordum.

Evin bahçesinde sunî tepeler ve bayırlar yapmayı çok denedik. Ne de olsa bir iki metreden fazla bayır yapmak mümkün olmuyordu. Bir gün Cihangir'de kızak kayıyorlar! dediler. Dayanamadım, benimkini alınca fırladım. Hakikaten öyle, beş altı çocuk toplanmış, yalnız bir iki tanesinin kızağı var, kayıyorlardı. Ötekiler de bu eğlenceden zaman zaman istifade ediyorlar. Aradan bir iki saat geçmişti. Viranede kızaksız iki çocukla bir ben kaldım. Bu iki çocuk yanıma yaklaştı; kızağı bize ver! dediler. Şaşırdım, neden verecekmişim size? diye sordum. Vereceksin işte! demekle birlikte kızağı çekmiye başladılar. Ne tuhaf, insan düşünmeden kızağa yapışıyor ve ne bahasına olursa olsun vermek istemiyor!...

Onlar çekiyorlar, ben bırakmıyordum. Sevgili kızağımın elimden kurtulmak tehlikesi baş göstermişti. Tam o esnada şırak! diye bir tokat patladı. Arkasından bir daha, bir daha! Bu işi yapan bendim. Bir aralık kendime dikkat ettim. Bir de ne göreyim, vücudum bir fırıldak olmuş, kollarım bu fırıldağın kepçeleri, fakat hava yerine çocuk dövüyor! İki büyük çocuğun her hücumu katî bir felâket ile sonuçlanıyordu! Ben bu kudret ve kuvvetime hayran idim. Çocuklar bu şeâmetten kurtulmak için ta-

bana kuvvet kaçmıya başladılar! Haksız yere döğüşen ve tecavüze kalkışan insanın kaçması kadar gülünç şey olmaz. Bir de hakkını her şeye rağmen müdafaa eden adamın hareketi kadar güzel bir şey olamaz. Bu, müdafaa edenin ölümüyle bitse bile. Çünkü burada yüksek ahlâk idealinin değerlendirdiği şey, yaşama başarısı değil, müdafaa kararıdır.

Bu vakanın, bu muvaffakiyetin gururunu hiç unutmam. O günden beri kendime daha çok güvenerek yaşadım. Gerçi avuçlarımın kuvvetini bütün ömrümde ancak iki defa daha denedim. Fakat bende bu ilk denecin verdiği güven olmasaydı başkalarının avuç suistimallerine kim bilir kaç kere vesile olacaktım? Bundan 7-8 yıl kadar önce bir akşam Çamlıca'daki evimizde sekiz kişi kadar evden ve dışarıdan insan bulunuyordu. Bir oyun arasında kimi iterek kimi yumruklayarak, bir ikisi de çelme takarak beni yere yatırmak istiyorlardı. Sekiz, dokuz yaşında iken yaptığım gibi hemen bir fırıldak oldum, gelen hücumları savdım ve hepsini püskürttüm...

Tiyatrolar

HAYATIMIN bu devrinde benim üzerimde en büyük tesirler yapmış olan, tiyatrolardır. Fakat o zaman tiyatro deyince hatıra Abdi, Manakyan, Şevki ve Kel Hasan kumpanyaları gelir. Gerçi bunların hepsini tanırım. Ancak benim kasdım bunlar değil, pandomima tiyatrolarından bahsetmek isterim. O devirde Beyoğlu'nda şimdiki İtalyan kilisesinin bulunduğu yerde bir de Konkordya Tiyatrosu denilen büyük ve muntazam bir tiyatro binası vardı. Burada yıllarca değişmiyen bir programa göre varyete yapılır, çoğun alafranga teganni ederler ve gece yarısından sonra da iki üç perde pandomima oynanırdı. Bu grupta Çingene Todori ve Küçük Amelya diye çok meşhur pandomima artistleri vardı. Bu grupta çok artist ve bir de paskal vardı fakat adını unuttum. Oyunların mevzuu melodramdan başlar, trajediye kadar varırdı. Ayrıca Galata rıhtımı üzerinde de bu cinsten bir halk tiyatrosu vardı. Bu tiyatro alaturka tiyatrolar cinsinden olmakla birlikte pandomimaya da büyük yer veriyordu. İşte bu iki yer bana tiyatro zevkini aşılıyan ilk mektepler olmuştur. Şimdiki nesil pandomima tiyatrosu ne olduğunu bilmez. Bizim nesil ise bunu pek az tanır. Bizim neslin tanıdığı ve tanıyabildiği en büyük mektep Manakyan'ın melodram

mektebi olmuştur. Üstatlarımız ve akranlarımız tiyatro zevkini de, terbiyesini de oradan almışlardır. Cavit ve Ömer Naci, Şehbender Fahri gibi Meşrutiyet hatiplerinin inşat tarzına ve mimiklerine bakılırsa Manakyan mektebinin edebî şahsiyetimizin teşekkülünde bir rol oynadığı görülecektir. Hattâ bu istidat Darü'l-Bedâyi, Yeni Sahne, Şehir Tiyatrosu süzgeçlerinden süzüle süzüle bugünkü radyo skeçlerine kadar gelmiştir. Onun izlerini bugün mekteplerimizde şiir inşat eden mini minilerin dilinde, âhenginde bile bulursunuz.

Halbuki ben kutlu bir tesadüfün eseri olarak kendimi Şehzadebaşı, Kuşdili, Mana temsillerine kaptırmadım. Pandomima seyircisi oldum. Sonra bu pandomimaya aşık oldum. Arif Dino'ya gelinceye kadar pandomima tiyatrosunun estetiği hakkında müsbet bir hüküm vereni görmedim. Dino her mevzuda olduğu gibi pandomima mevzuunda da idrakini sonuna kadar götürmüş bir adamdır.

Ben bazan Konkordya'da, çok defa da Rıhtım Tiyatrosu'nda pandomima temsillerini büyük bir iştiyak ile seyre gidiyordum. Bunlar çocuk-

Bir kartpostalda Mekteb-i Saadet talebeleri Cafer Kalesi civarında Ertuğrul Gazi'nin nutkunu temsil ederken. (Yusuf Çağlar arşivi).

luk hayatımın tek ve canlı eğlenceleriydi. Pandomima gösterilerinin en büyük hassası dilsizliğidir. Pandomima dilsizlerin tiyatrosudur. Dilli tiyatroda nutkun (*discours*) yaptığı işi burada mimik yalnız başına yapmıya mecburdur. Bu zaruretledir ki artist büyük bir mimikçi olmıya zorlanır. "Mimikçi" olmak, fikirlerini ve duygularını artık nutuk yoluyla değil, sırf hareket, jest , vücut yoluyla açık, tam ve kuvvetli olarak anlatmak demektir. Eğer tesadüfen *İçtimaî Mektep* adlı kitabımı okudunuzsa benim "şahsiyet" telakkimi de öğrenmiş olacaksınız. Ben düşünme, söyleme, kımıldama... diye ayrı ayrı makineler düşünmem ve kabul etmem. Bence insan bir ve bütün olan bir şahsiyetten başka bir şey değildir. *Yeni Adam*'ın eski nüshalarından birinde "Hatip nasıl olabilirsiniz?" başlıklı makalesinde de söylemiştim: Hitabetin büyük sırrı kafa ile bedeni ayırmamaktadır. Öyleyse vücudumuzun ifade hürriyetine yer veren her şey, her oyun, her ekzersiz şahsiyetimizin teşekkülünde mühim bir âmil olacaktır.

Pandomima gösteritlerinin büyük bir feyzi de şundan ileri geliyordu: Bu gösteritlerin mevzuları umumiyetle eski Yunan klâsiklerinden, Sheakspeare'de içinde olmak üzre hep ulu eserlerden seçiliyordu. Pandomimanın Türkiye'ye neden girdiğini bilmiyorum. Fakat bir anane taşıyordu ve bu anane en büyük piyeslerle uğraşmak ananesi idi. Onun bütün kostümleri, tarihî idi. Yeni kostümlerle pandomima oynandığı görülmemiştir.

İşte bu şartlar ve hüviyetler taşıyan pandomima gösteritleri ruhumda derin ve silinmez tesirler bırakıyordu. Bu kaçınılmaz bir kuvvetin tesiri altında evde yalnız başıma sahne ve dekorlar yapıyor, Konkordya ve Rıhtım tiyatrolarında ne buldum ve ne gördümse onun tıpkısını bu sahne ve dekor içinde tekrarlamak istiyordum. Bütün sahnenin tek aktörü idim. Bazan bir hükümdar, bazan da bir kurban oluyordum. Bu taklitleri ve bu mimikleri yaptıkça kendimde büyük bir açılma, yayılma iradesi, büyük bir haz duyuyordum.

Aynı idmanı sözlü gösteritler için yaptığım da görülüyordu. Bir gün bu oyunlardan birinde bulunan merhum Avni de rol almıştı[1]. Rolünü hakikaten muvaffakıyetle yapmıştı. Fakat Avni Manak gibi oynamıştı. Ben bu çığırı hiç eyi bulmuyordum. Bunda haklı olarak bir gayritabiîlik sezi-

[1] *Hayatım*'da adı geçen merhum Avni. Kendisi Ahmet Dayı'nın torunu idi. 1888'de doğmuş 1930'da nezf-i dimağîden ölmüştür. Hukuk mezunu olmuş, Düyun-ı Umumiye'de memurluk etmiş, son zamanlarda avukatlıkla hayatını kazanmıya başlamıştı.

yordum. Manak temsillerinin bizi müteessir ettiği muhakkaktı. Fakat bu teessürün tiyatrodan gelme ve estetik teessürlerden olduğuna inanamıyordum. Manak aktörlerini seyreden adam aktörün şahsiyetine girmek istediği piyes kahramanı ile değil, bizzat eziyet çeken, sesini ve sözünü değiştirmek için kendini zorlıyan aktörle halleşir ki artık buna tiyatro zevki alma değil, acıma demek doğru olur.

Mazi bir leş yığını değildir. O bizin şahsiyetimizin kendisi, karakterimizin temel taşıdır. O olmasaydı, biz olmayacaktık. Kendimizi izaha kalkıştığımız zaman ileriye değil, hep geriye bakmıya mecbur değil miyiz? Geçmiş hayatımızın ehemmiyetsiz, hattâ mânasız sayılabilecek öyle vakaları vardır ki karakterimizin en meşhur hususiyetleri bile ancak onlarla ve onların gölgesinde izah edilebilir, yoksa şahsın hayatı bir sır olur, kalır. Kötü bir zihniyete kurban olarak hayatımızın olgularını sosyal, meselâ ekonomik, yahut teknik değerlerine göre ölçmiye kalkışır. Bir sanat, yahut endüstri mektebine yazılmış ve bu mektebin uzun yıllar süren tahsilini bitirmiş olmak böyledir. Halbuki mektep, derecesi ne olursa olsun, karakterimizi muayyenleştiren, yahut zarurî bir surette sonuçlandıran ilk büyük âmil değildir. Bilâkis karakterimiz, yüksek ve sarp sırtlarda yuvarlana yuvarlana büyük avalanşları var eden minimini kar taneleri gibi, çocukluk hayatımızın ilk tesadüfleri ve hakir tecrübelerile doğar ve sosyete sırtlarından yuvarlana yuvarlana inerken hep o ilk tane etrafına birçok şey toplar ve son şeklini alır, fakat bu evrim yolundaki istikametini hiç değiştirmez.

Herkesin hayatında olduğu gibi benim hayatımda da böyle ilk hareket noktalar, yaratıcı başlangıçlar vardır. Bir kaçını size saymıştım. Bunlar arasında annem, babam, ağabeyim ve ablam başta gelir. Biri daha var. Bu zat Hafız Dayı'nın damadı olan Hayrullah Bey'dir[2]. Bu zat Türkistan Türklerindendi. Biz, hısım akraba hepimiz İstanbulluyuz, aile hayatımız, zihniyetimiz tam İstanbullu hayatı ve zihniyeti idi. Hayrullah Bey ise Türkistanlı. Arada bir hayli zevk ayrımları var, bizim hiç bilmediğimiz şeyleri o çok eyi biliyordu. Meselâ kımız ne olduğunu biliyor, memleketine ait sergüzeştlerinin hikâyesi bize sonsuz bir zevk veriyordu Hafız Dayı'mın evine gittiğimiz zaman onun çay semaveri yanında oturmak bi-

[2] Çocukluk hayatımın bellibaşlı simalarından ve çocukluk şahsiyetimin bellibaşlı hazırlayacılarından biri Hayrullah Bey, Kazan'ın Yastpot kabilesindendi. Moskof muharebesinde Rus ordusundan Osmanlı ordusuna kaçmıştı. 1931'de öldü.

zim midemiz için bir zevk, ruhumuz için eşsiz bir haz oluyodu.

Bu zat çocuk nedir biliyordu. Çocuklarla birlikte olduğu zaman ergin adam yerinde tahakküm etmeyi, istibdat yapmayı düşünmüyordu. Son derece uysal ve son derece neşeli idi. Ancak çok yaşlı insanlarda haminnelerde, ağababalarda bulunabilecek olan bu aşırı uysallığı biz henüz otuz yaşlarında olan iriyarı ve canlı bir insanda bulunca son derece neşeleniyor ve ona taşkınlık ve coşkunluktan hiçbir zaman kurtulamıyan çocukluk arzularımızı kabul ettirmek istiyorduk. İyi adam bunları reddetmiyor ve ne kadar çocukça olursa olsun kabul etmek için tehlikesiz şekiller bulup çıkarıyordu. Şüphesiz ki eniştemiz -çünkü kendisine seve seve enişte diyorduk, Hafız Dayı'mızın kızı olan Bahriye Hanım'a da-Bahriye Abla diyorduk- haberi olmaksızın mükemmel bir mürebbi idi.

Dağlar ve denizler

BU adam bana iki zevk tanıttı ki ömrüm oldukça unutmayacağım. Bunlardan biri dağ zevkidir. Dağlarda gezmek, balık tutmak zevki. Siz, belki, bunda büyütecek ne var, bütün sporcuların, herkesin bildiği, tanıdığı bir şey! diyeceksiniz. Hayır, bu iş o kadar basit değil. Hayrullah Bey'le biz dağları gezmiyor, yaşıyorduk. Bu ne demektir? Birçok insanların gözünde dağ, topraklar, taşlar yığını, jeolojik bir teşekküldür. Benim gözümde hiç böyle değil. Dağlar, bizim cinsimizden değil şüphesiz, ayrı cinsten, fakat gerçek şahsiyetlerdir. Onların kendilerine göre de psikolojileri, hattâ tarihleri ve sosyolojileri vardır. Kim ne derse desin, bir dağ bize bir insan, daha doğrusu bir topluluk, sözün kısası ahlâkî bir şahsiyet gibi tesir eder. Bizi ye'se götürenleri olduğu gibi, bizi tesliyet eden, bize cesaret veren ve kendi üzerinde yaşamak isteğini uyandıranları da vardır. Halkın dağlar, nehirler, ovalar, hattâ tarlalar hakkındaki değer hükümleri yabana atılacak şeyler değildir. Çataldağı, Yuşatepesi, Kızılırmak, Porsukçayı, Kanlıtarla gibi. Büyük Fransız coğrafyacısı Vidal de la Blanche Fransa'dan bahseden kitabında: *La France est une personne* diyor. Fransa bir şahsiyet teşkil ediyor da dağlar bu şahsiyeti teşkilden mahrum kalırlar mı hiç?

Hayrullah Bey dağların bu şahsiyetini duyuyor ve bize de şimdi bile heyacanını yaşamaktan kendimizi alamadığımız gibi duyuruyordu. Spor-

Bir batılı ressamın çizgileriyle mahalle mektebinin içi ve folklorik unsurları. Hocanın yanında nargile şişesi ayrılmaz bir parça olarak duruyor. Kız ve erkek talebeler yanyana. İki tarafta ayrı ayrı ders alan talebe var. (Yusuf Çağlar arşivi).

cular da gezerler, fakat biz gezmek için gezmiyorduk, duymak için geziyorduk, dağları boyalarıyla, biçimleriyle, kendilerine mahsus olan emniyet ve tehlikeleriyle yaşıyorduk. O derecede ki, yabani bir çiçeğin kanına girdikten sonra gövdesini yerde bırakıp kesik başını göğsümüze takmakta hiçbir lezzet bulmuyorduk. Bizim bütün zevkimiz dağın kokusunu koklamakta, manzaralarını görmekte, kocayemişi, yabani ayva, yabani kestane gibi yemişlerini yemekte idi.

Böylece bütün çocukluğumda Sarıyer, Anadoluhisarı, Kâğıthane dağlarını dolaştım, dolaştım, dolaştım. Hâlâ da bir türlü dağa doyamadım. Bundan iki yıl önce bir yaz sabahı Çamlıca'da, Kısıklı'dan hareket eden yedi sekiz kişi yayan olarak altı saatlik bir mesafeyi kesecekler, akşam üzeri Yakacık'a varacaklardı. Bu kararla Yalnızselvi'den Uzunçayır'a doğru sarkan kafilenin içinde ben de vardım. Bu altı saatlik zorlu yürüyüşü yaptığım zaman çocuk değildim, ruhi değişimlerimi inceliyebilecek bir kafa olgunluğuna varmış bir insandım. Düşündüm ve gördüm ki yürüyüş, hele dağ yürüyüşü fizyolojik menfaatlerden çok büyük hazlar ve-

ren bir devrimdir. Burada beden ile birlikte en çok ruh tazeleniyor. Kafa bir çok zehirlerini, hazmedilmemiş eşyasını, prejüjelerini hep atıyor, taze enerjiler kazanıyor, yeni baştan yaratıcı bir kudret halini alıyor.

Bazı insanlar denizi hiç görmemişlerdir, görseler şaşarlar va korkarlar belki. Bazı insanlar da bu deniz görmiyenlere şaşakalırlar. Halbuki dağ görmemiş, dağ yaşamamış insan nice olur, desek belki de cevabını veremeyiz. Biz ki dünyanın dağlık memleketlerinden birinde ve belki de en güzelinde yaşıyoruz; ne bu yoksulluğun felâketini ne bu varlığın saadetini duyacak ve ölçecek bir halde değiliz...

Hayrullah Bey bizi balık avına da alıştırdı. O yıl Anadolu Hisarı'nda muhacir mahallesinin ufak bir evinde kira ile oturuyoruz. Onlar da bize ailece misafir gelmişlerdi. Malum olan dağ gezintilerini yapıyoruz. Günün birinde: bugün balık tutacağız, dedi. Fakat nasıl? Hayrullah Bey önce güler, sonra cevap verirdi. Verdiği cevaplar cevap değil, hep soru cümleleriydi. İşte: Balık tutacağız, nasıl tutacağız bilmem ki, bakalım, derenin kenarına bir varalım da... Bu gibi müphem sözlerle merakımızı büsbütün tahrik edip duruyordu. İçeri Göksu'ya doğru ilerliyoruz. O yolun üzerine birdenbire kapanıp eline geçirdiği çekirgeleri içi su dolu ufak bir şişenin içerisine atıyor, sebebini sorduk, önce güldü: Ya dedi, ne olacak bu çekirgeler? Meraktan çatlayacağız Çekirgelerin ne olacağını bilmiyorduk. Dört Kardeşler'in[3] biraz ilerisinde durduk. O elindeki kamışın ucundaki balık iğnesine bu çekirgelerden birinin vücudundan kopardığı bir parçayı takmasıyle kamışı dereye salması bir oldu. Hop! bir balık, bir balık daha. Bu iş kadar heyecanlı bir eğlence daha bütün ömrümde tanıyamadım. Bu öyle şiddetli bir merak idi ki bütün hayatımda onu teskin etmek ihtiyacını duydum. Benim anlayışıma göre bir insan yalıda ancak balık tutmak ihtiyacını tatmin için oturur, bunun başka bir mânası yoktur.

Mini mini balıklar insanın deniz avı ihtiyacını tatmin etmez. Bunlar ne oltaya gelir, ne de yenir. Halbuki o tarihte İçeri Göksu'da iri balıklar bulunuyordu. Daha un değirmenine yakınken görüyorduk, yarıbeline kadar derenin içine girmiş olan kırk kırk beş yaşlarında bir adam sıvalı kollarını derenin kıyısındaki kovuklara sokup sokup içinden koca koca kefal balıkları çıkarıyor ve satıyordu. Halkın Sarhoş adını taktığı bu adamın hareke-

[3] Şimdi pek iyi hatırlamıyorum. İçeri Göksu'nun sonlarında çok büyük çınar ağaçları vardı, halk buna "Üç Kardeşler", yahut "Dört Kardeşler" diye ad takmıştı.

ti çok merak verici idi. Demek o zaman Göksu deresi eşsiz bir balık yurdu idi, o kadar değil, burası romantik fırçalara fazlasıyla şekil ve renk oyunları seyrettirecek kadar insan ve sosyete hayatı itibariyle de çok zengin bir yerdi. Göksu ve İçeri Göksu öbek öbek insan, derenin üzeri kadın, erkek, çoluk çocuk taşıyan sandallarla dolu idi. İçeri Göksu'da büyük ve ahşap bir tiyatro vardı. İlk defa olarak Abdi'yi orada seyretmiştim. Oynadıkları oyun büyük bir şey değildi, Şarkılı, Rakslı Köy Düğünü idi. Fakat o zamanki insanlar tarafından bu temsillere gösterilen sevgi ve saygı, ne diyeyim bilmem ki, mabette herhangi törene karşı gösterilebilenden çok fazla idi. Kırk yıl önceki halk tiyatro duyuyor, tiyatro istiyordu. Sonraları bu halkı boza boza bugünkü operette ve sinema seyircisi haline getirdik. O kadar değil, sözüm ona sahne yüzünden dünyanın en güzel dili olan Türkçeyi konuşmayı unutturduk. Radyo bu memlekete bir saadet ile birlikte büyük bir felâket de getirdi: Türkçeyi kötü söyliyenleri herkese dinletmek imkânı. Türkçe konuşmasını ne zaman öğreneceğiz?...

Balık tutma zevkini kaç keredir tahlile koyuldum, bir türlü içinden çıkamıyorum. Bunu cana saygı gibi bir ahlâk kaidesiyle nasıl birleştirmeli? Şüphe yok, bu bir kan dökücülüktür. Fakat bunu hiç düşünemiyoruz. Böylece hiç düşünemediğimiz içindir ki cüssece bizden çok büyük olan inekleri, öküzleri ve mandaları salhanelerde bin türlü hile ile devirip boğazlıyoruz, sonra derisini yüzüp kurutuyoruz, ayağımıza çarık, bot yapıyoruz, etini kıyıp, tuzlayıp biberleyip, yine deri içerisine doldurduktan sonra kurutup, bu sefer de yiyoruz, hattâ ne dayanıklı kösele imiş, ne lezzetli sucukmuş diye seviniyor, keyifleniyoruz. Düşününüz ki bu yeryüzünde bizden de akıllı, kurnaz ve güçlü bir unsur olsaydı, bu sefer o da bizim derimizden kösele ve etimizden sucuk yapacaktı. Felâket! Bunu aklı ve ahlâkı, vicdanı olan insan gibi bir varlık nasıl yapar? Basit, çünkü alışmıştır. İnsan eti yiyen yamyamlar için de, ırkdaşının açlığı karşısında duymıyan insan için de aynı izah: Alışmak. Bende bu balıkları öldürmiye alıştırılmıştım. Bu alışma ne iyi ve ne kötü şey!

Çiçek merakı

HİÇBİR iş hayatımın bu devrinde bana çiçeklerle uğraşma kadar heyecan veremedi. Annemin çiçeklere âşık, babamın ise hakiki bir bahçıvan oldu-

ğunu daha önceden anlatmıştım. Ben de bir çiçek yetiştirici idim. Bahçemizin ön kısmını ben işliyordum. Babamdan aldığım gündelikleri biriktirip Tophane'de kurulan Salı Pazarı'na gidiyor, oradan yığın, yığın çiçek alıyordum. Bununla da kanmıyor Perşembe günleri Azap Kapısı'nda kurulan Perşembe Pazarı'na gidip oradan da alıyordum. Garip bir hal: Bu şiddetli merak nisbetinde tekniğim yoktu. Şöyle böyle bir bahçıvan değil, işin tam acemisi idim. Merak ve hırsımın ilerlettiği her noktadan cehlim ve aczimle hep gerilerdim. Önce de söylediğim gibi, babam kuvvetli bir sebze bahçıvanı olmasına rağmen hiç de çiçek meraklısı değildi. Annem ise sayılı tohumları ekip dikmekle uğraşıyor, fazlasını bilmiyordu. Çiçek hususundaki bütün bigilerini Feyziye Mektebi'ndeki Türk Mustafa Efendi'nin güzide talebesi Mehmet'e borçlu olacaktım. Ama o da benden pek az farklı idi. Bu gidişle aldığımı mahvediyordum.

Bu tarihte bence, fikrî teşekkülüm bakımından iki mühim ve büyük hâdise oldu, anlatayım. Gündeliğimle alıp alıp biriktirtiğim çiçek saksılarının sayısı yüzlere varmıştı. Bunların arasında çokluk sardunya saksılarında idi. Kış yaklaşıyordu. Bunların soğuğa dayanamayacağını, donacağını biliyordum. Ancak nasıl muhafaza edilebileceklerini bilmiyordum. Mehmet damdan düşer gibi bir tavsiyede bulundu: Köklerinden çıkarıp asalım, ilkbaharda yine toprağa koyarız, sürer.... Ben bunu çok gülünç bulmuştum. Halbuki yapılabilecek şeylerden biri de bu idi. Fakat bilmediğim için yapmadım. O kış canım kadar sevdiğim çiçeklerimi soğuktan korumak için evin altında rüzgâr almıyan, fakat güneş de görmiyen bir yere yığmak oldu. Birkaç gün sonra yapraklarının sararıp solduğunu gördüm. Acı başlamıştı, artık onları görmekten çekiniyordum. İlkbaharda güneşe çıkarmak istediğim zaman yalnız saksılarını bulabilmiştim. Güneşsizlik ve havasızlıktan müteessir olmıyanlar bu toprak kaplardı.

İkinci mühim vaka, Salı Pazarı'ndan güzel bir çiçek saksısı almıştım. Bu, galiba küpe denilen meşhur çiçekti. Küpe fidanı saksının iki yanına batırılmış olan iki kamış dalına bağlanmış duruyordu.

Günün birinde baktım, küpe çiçeği solmuş, fakat ne garip şey, onu tutmıya memur olan kamışlardan birisi dirilmiş, bayağı sürüyor! Şaşkınlıktan a! diye haykırmıştım. Ne sürpriz ama! Hemen ölen küpe fidanını attım, yaşıyan kamış dalını serbest bıraktım. Kamış benim kafamda tatlı suyun senbolüdür. Tatlı suyu çok severim; nehiri, dereyi, ırmağı kashadı, kaynağı, çeşmeyi, hattâ bir musluğu, su birikintisini bile çok severim.

دفتر فنی (۱) غروشدر

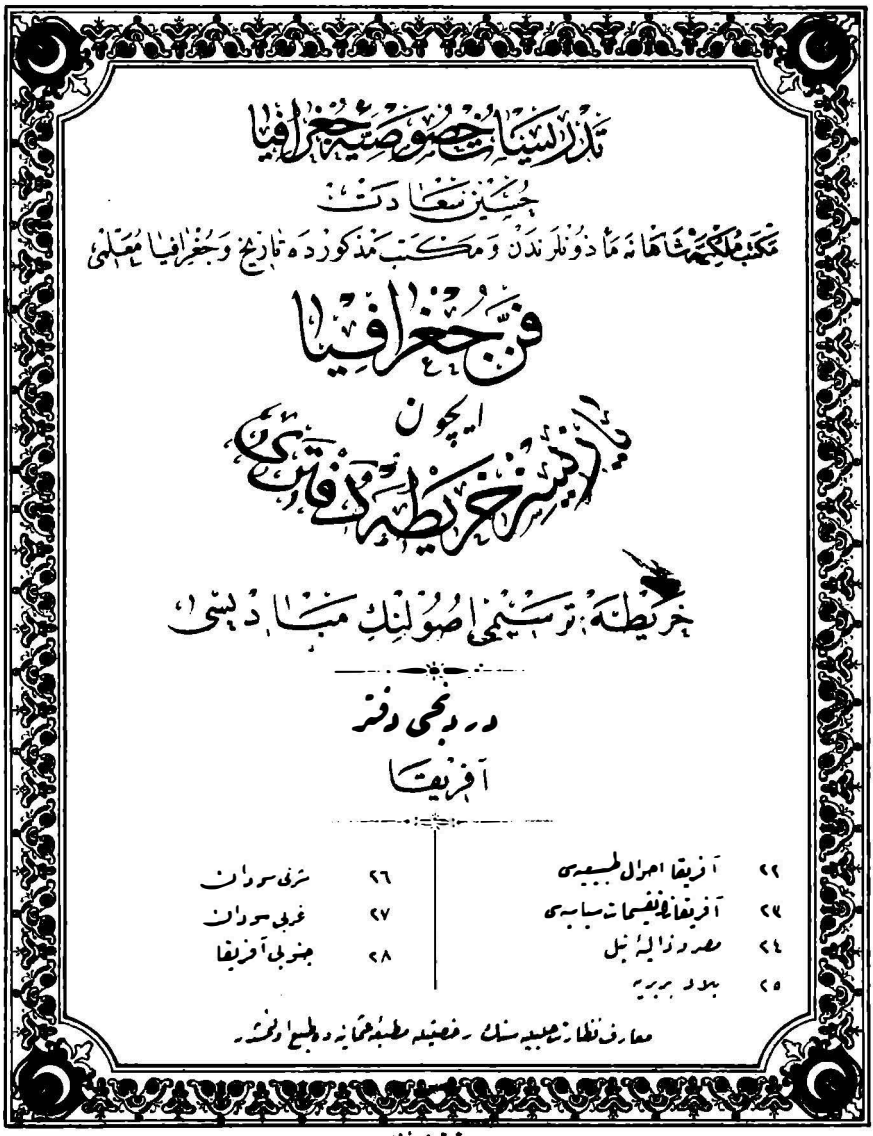

Kitap halinde basılmış *Fenn-i Coğrafya İçin Yazısız Harita Defteri*'nin kapağı.
(Yusuf Çağlar arşivi).

O zamana kadar canlı kamış nedir görmemiştim. Günün birinde onu ele geçirmek ne büyük saadetti benim için...

Çocukluk hayatımın bu iki tükenmez hatırası sosyal şartlarının yardımıyla beni terbiye ideolojisinin bütün sahte fikirlerini önce tezyife -*Talim ve Terbiyede İnkilâp*'da olduğu gibi- sonra da büsbütün ilmî bir tenkide -*İçtimai Mektep*'de olduğu gibi- götürmiyecek miydi? Ben çocukluk hayatımın bu ilk ve ne kadar basit olursa olsun gerçekliğinden, objektifliğinden hiçbir şey kaybetmiyen tecrübelerinden ilk hızı almayacak mıydım? İşte en kuvvetli bir zaruret sezisi: Varlıklar bizim keyfimize veya hüsnüniyetimize tâbi olarak yaşamazlar. Kendi yaşamak şartlarını ister, vermiyenin elinde bulamayınca ölür.

Bu el ister dost ister düşman eli olsun. Eğer dış zaruretlerini tanımıyorsak yaşatmak istediklerimizi öldürür, haberimiz olmadan bazılarını yaşatır veyahut öldürülmesi gerekenleri diriltiriz. Şu bilmemek ne kötü şeydir!

Çizgiler, renkler, cisimler

HAYATIMIN mühim bir kısmı da çizgiler, renkler, cisimler üzerinde oynamakla geçti. Beni tanıyanlar çok iyi bilirler, resim, karikatür, dekorasyon, güzel yazı, bahçıvanlık, marangozluk, duvarcılık... her şey elimden gelir. *Yeni Adam*'ı dikkatle takip edenler ilk nüshalarda Nurullah Ataç, Sami Karayel'in karikatürleri altına, daha bazı resimlere atılmış Şaban imzasını hatırlayacaklardır. Bu müstear ad benimdir. Bu uğraşmalardan ne kazandığımı ben bilirim. Eğer bende bu sanat sevgisi ve şuuru olmasaydı birçok realitelere karşı gözüm kapalı kalacaktı. Fakat hiçbir şey yoktan var olmuyor. Bedîî şahsiyetimin teşekkül sırlarını araştırdığım zaman dikkatim çocukluk hayatımın en karanlık noktalarına kadar batıyor.

Bende bu cinsten en eski şuur Şemsü'l-Mekâtip'de okuduğumuz *İdman yahut İmam* adlı ilk okuma kitabına aittir. Onun resimlerini seyretmek, onun resimlerini saman kağıdı ile kopye etmek ne büyük zevk, ne büyük saadetti benim için. 8-9 yaşına kadar o kadar şiddetli bir heyecanı ikinci defa olarak Sormagir'de Hasip Bey'in kahvesinde duydum. Burası gazino haysiyeti taşıyan bir mahalle kahvesi idi. Başındaki adam o zamanın en iyi terbiyesini almış olan çok temiz ve muhterem bir insandı. Ha-

II. Meşrutiyet yıllarında Anadoluhisarı İttihad İnâs (Kız) Mektebi flamasının altında ve bayrağın gölgesinde hoca ve talebeler bütün ciddiyetleriyle poz veriyor (Yusuf Çağlar arşivi).

sip Bey kahveciliğe memurluktan gelmişti. Okur yazar, söz söylemesini ve herkese centilmence muamele etmesini bilirdi. O herkesin nazarında şöyle bir mahalle kahvecisi değil, saygıdeğer bir insandı. Bu zatın kahvesinde yalnız gündelik gazeteler değil, başka romanlar da bulunuyordu. İlk defa Paul de Cock'u orada tanıdım. Müellifin *Sütçü Kızı* adlı Türkçeye tercüme edilmiş romanını elime tutuşturan Hasip Bey olmuştu.

Bu kahvehanenin duvarları Avrupakâri resimlerle süslenmişti. Bir iki de yazı levhası vardı. Bu levhalardan birinin ikinci satırı hatırımda şöyle kalmış: "Herkesin hane-i kalbinde bir arslan yatar". Evet çok doğru, herkesin gönül evinde yatan bir arslanı vardır. Şimdi bu kahvenin duvarına asılı iki resim var ki kafamı yangın yerine çevirecek. Bunlardan biri Mekteb-i Bahriye torpido muallimi olan merhum İdris Bey'in yaptığı Bulak (?) adlı bir saray resmi. Bu resme hayrandım. Nil nehrinin kenarın-

da olduğu anlaşılan bu sarayın önünde hemen beş altı santim boyunda insanlar kımıldamadan duruyorlar, fakat ne de olsa benim kafamda bu kahvenin maşeri hayatına karışıyorlardı! Bu tablo bir mucize idi, sahibi bunu nasıl yapmıştı, bir türlü düşünemiyordum!...

Fakat daha müthiş eser başımın üzerindeki orman tablosuydu. Bu yukarıdan aşağıya uzunlamasına, yağlı boya bir tablo idi. Çok sık bir orman. Ortasında ancak iki adam geçebilecek kadar bir yol var. İşte bu yolun üzerinde elinde sopası, arkasında torbası, kanburu çıkmış ihtiyar bir köylü ilerleyip duruyor: Bu basit ve tabiî mevzuun bana anlattığı aynen şudur: Bu adamın uzaklarda, derenin kenarında bir kulübesi var, orada sarı saçlı, mavi gözlü on üç yaşlarında, annesiz kalmış bir kızı var. İşte bu torbadaki ekmeği ve katığı ona götürüyor:

Fakat köylü memnun, kızı memnun. Çünkü yeryüzünde eksiklik, yalnızlık nedir bilmiyorlar. Köylü ölen karısının gölgesini bu sarı kızın mavi gözleri içinde buluyor. Mavi gözlü kız ilk aşkını bu gür ormanda buluyor. Orman ona serin hava, fısıltı, bol kuru dal ve keçisi için yeşillik, ekmeğine katık olsun diye zehirsiz mantar veriyor. Sabah güneşinin altından çekilmiş sık telleri onun vücudunu yıkasın ve ısıtsın diye ağaçlarının arasında delikler bırakıyor. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Belçika'da, Brüj'de iken kanalın kenarında yine on üç yaşlarında bir Filâman kızı görmüş ve onu bu ormandaki kız sanarak evine kadar takip etmiştim.

Kahveci Hasip Bey hiç de herhangi insan değildi. O muntazam bir yuva sihibi idi. İki oğlu ve bir kızı vardı. Bunlardan biri Nuri Bey, diğeri Mehmet Bey. Nuri Bey o tarihlerde Mekteb-i Harbiye talebesiydi sanıyorum. Çok nazik ve zeki bir gençti[4]. Bir gün evlerindeyiz. Bana yağlı boya bir tablo gösterdiler. Hayret, önce bunu tahta üzerine yapılmış sandım. Daha mühimi var, boyaları suluboya sürer gibi sürmemiş, lapa lapa atıvermiş! Bu tarzda resim yapmayı ilk defa görüyordum. Hemen eve koştum. Tulum tulum boyalar satın aldım. İlk defa tüplerin içerisindeki boyaları gelişi güzel kestiğim bayağı bir tahtanın üzerine döküverdim. Fakat ne yazık, Nuri Bey'in eserini elde edememiştim. Bu muvaffakiyetsizlik bana pek büyük bir azap veriyordu.

Daha büyük bir azap duydum. Yine Nuri Bey'in evindeyiz. Kardeşlerinden biri 40-50 santimetre murabbaı bir tahta zemin üzerine kurulmuş

[4] Bu Nuri Bey son yıllara kadar Ankara'da Jandarma dairesinde şube amirliğinde bulunan zattır.

kuklalardan mürekep bir tablo getiriverdi. Bunlar balmumundan adamlardı. Siyah saçları, renk renk gömlekleri ve beyaz donlarıyla koşma halinde olan bir tulumbacılar takımını cisimlendiriyordu. Nuri Bey'in bu yaratıcılığı beni tekrar hayretlere düşürdü. Yine eve koşuyorum, yine aktardan balmumu alıyorum, yine yoğuruyorum, yine meyus oluyorum, yine Bulak sarayını, yine ormandaki sarı kızı düşünüyorum!...

Nedir bu araştırma? Tahta üzerine resim yapmak arzusu mu, balmumundan tulumbacı yaratmak hırsı mı, yoksa bir türlü teskin edilmiyen yaşamak hırsı mı, bilmiyorum ki... Yalnız bir şeyi eyice seziyorum, hayatımın muhtelif devirlerinde, muhtelif fırsatlarla bu kuklaları tekrar yaratmak tecrübesi. Sanki lüzumlu şeylermiş gibi! Evet lüzumludurlar. Çünkü yaratıcılığımızın ilk ulu eserleri bu kuklalardır. İlk klan totemlerinden bu Mısır'ın düz enseli mabutlarından tutunuz da Michelangelo'nun Musa'sına kadar, kuklalar, Allahlığımızın ulu eserleridir. İkinci mühim nokta da şudur: Kendi elimizle yarattığımız bu insanlar günün birinde dile gelip, iktidar mevkiine geçip bizi inkâra dilleri varamaz, çünkü dilsizdirler! Yarattığımız kuklalar, bir de diktiğimiz ağaçlar bize en yakın kalmıya mahkûm olan eserlerimizdir. Allah ağaçlara dil vermediğine ne kadar eyi etmiş, çünkü dilleri olsaydı onlar da günün birinde aleyhimize söyliyeceklerdi!...

Bedii şahsiyetimin teşekkülündeki ilk âmillerden bahsederken Mekteb-i Feyziye'nin resim derslerini unutursam doğru olmaz. Elimize verilen taşbasması modeller var. Bunlar Fransız tâbilerinin eserleri idi galiba. Karakalem ve tarama gibi. İçinde bir kulübe, araba ve hayvan resimleri vardı. Bizi bu kopyeleri kopye etmekte serbest bıraksalar gene eyi. Fakat bir takım yapmacık (*conventionnel*) gölge usulleri de öğretip zevkimizi bozuyorlardı.

Bu mektepte Cevdet adlı bir arkadaşımızın da tesiri altında çok kaldık. Sonra bir bahriye zabiti olup çıkan Cevdet mükemmel bir halk ressamı idi. Şirket-i Hayriye vapurlarının resimlerini çizmekte birinci idi. Ona artık meleke gelmişti. Kartonu eline aldı mı, 48 der, başlardı çizmiye ve hakikaten Şirket'in 48 numaralı vapuru meydana çıkıverirdi.

Ben bu muhtelif cins tesirlerin altında yarı hayatımı resme, işe, yaratıcılığa vermiş bulunuyorum. Kalem, fırça, boya kutusu, tahta, keser benliğime karıştılar ve bütün hayatımda benimle kaldılar.

Çocukluktaki dinî tecrübelerim

İLK MEKTEP hayatıma ve onun muvazisi olan bir kısım çocukluk hayatıma ait olan hatıralarım artık bitmek üzredir. Fakat bu kısım hatıralarımı bitirmeden küçükken yaşadığım dinî hayattan bahsetmez ve kendimi sırf lâik terbiye almış bir insan gibi gösterirsem çok haksızlık etmiş olurum. Bunun için hayatımın bu kısmını da aydınlatmıya çalışacağım. Ben William James'in *dinî tecrübe* adını verdiği iç tecrübeyi bilenlerdenim. Çünkü benim babam dindar, anam dindar, amcam dindardı. Her üçü de bu dindarlığı ibadetleri, ayinleriyle yaşıyorlardı. Öyleyse ben tamamiyle zühdî bir aile çevresi içinde doğmuş ve büyümüştüm. Fakat ben yepyeni bir nesle mensuptum. Ne babamın, ne anamın, ne de amcamın, dindarlığı benim de dindar ve hattâ âbid olmam için kâfi değildi. Birçok tecrübelerim birçok dinî ananelerin aleyhine idi. Buna rağmen bende dinî bağlılık bir ihtiyaç olmuştu. Ben bu olguyu şöyle izah ederim: Babamda dinî tecrübe sırf ahlâkî ve bedîî bir tecrübe olarak beliriyordu. Din onun ruhunda doğruluk, eyilik ve güzellik ideallerinin bir soy ifadesinden başka bir şey değildi. Hattâ bu tecrübenin bedîî unsuru ahlâkîsine galipti. Meselâ Ramazan babamın gözünde güzel mimarî eserleri-

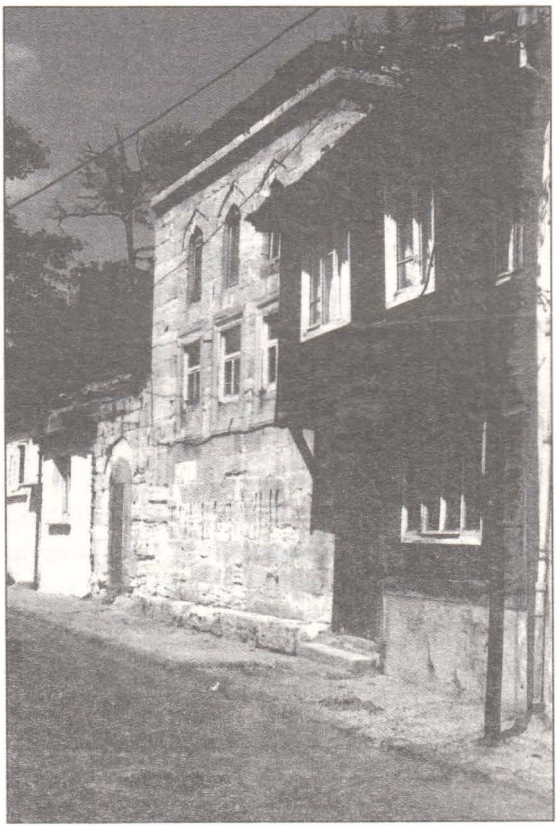

Tipik bir Taş Mektep: Eyüp'te İdris-i Bitlisî veya Attandüşen Ali Ağa Sıbyan Mektebi. Önündeki asfalt hariç çevre özelliklerini koruyor gibi (1996 yazı). Şimdi tamir edildi ve bölgeyi gezenlere hizmet veriyor.

ni görmek, güzel ses dinlemek için bir vesile idi. Onun için her akşam İstanbul'un bir semtine, bazan Cihangir'den kalkıp Fatih'e, Unkapanı'na, Ayasofya'ya, Sultan Ahmet'e kadar koşar dururduk. Oralarda daima aynı lezzetleri arıyorduk. Bir Sinan kubbesi, bir Râkım yazısı, bir Yesarî taliki ve gökleri aydınlatan bir mahya...

Dönüşte bana kebap kestane, fındık, üzüm gibi çok sevdiğim yemişleri alıyor, ve caminin yapı tekniğine, teknik mucizelerine dair ne biliyorsa söylüyordu. O akşam camide okunan yahut Râkım yazısıyla taşa oyulan bir âyetin tefsiri bütün kuvvetiyle bir ahlâk konferansı oluyordu. Mevlevî tekkelerine de bu maksat ve o ihtiyaçlarla gidiyorduk. Güzel sanatlarla yaklaşmamda belli başlı âmillerden biri işte bu tecrübelerim oldu.

Benim için dinî tecrübe şu üç hâssayı taşıyordu:

1. Bir an için olsun bütün ferdiyetinden, yani yemek, içmek, uyumak, şehvetlenmek... arzularından ve ihtiraslarından, mutlak surette, kurtulmak.

2. Sonsuzluk, zamansızlık, mekânsızlık, mükemmellik, güzellik, iyilik ve doğruluk vasıflarını taşıyan bir mahlukla doğrudan doğruya ve yakından münasebette bulunmak.

3. Gelip geçici olan her şeye değer vermemek, ebediyet ve beka sırrına varanları tanımak, bir kemâl, beka ve mutlak kültürü.

İşte bu duyganlıktır ki beni ileride millî ve insanî kalıplara girecek, demek ki gitgide rasyonalize olacak bir idealciliğe hazırlıyordu.

*

Hayatımın bu devrinde duyduğum acıların en büyüğü Hidayet'in ölümüne aittir. Vaka 1313-14 (1897-98) tarihlerinde oldu. Bu ölüm vakasına karşı duyduklarımı bütün mahiyetiyle 1338 (1922)'de *Kalbin Gözü* adlı kitabımda tesbit etmiştim[5].

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, "İlk mektep hayatım",
Yeni Adam, sayı: 153-166, 3 Birinci Kânun 1936 - 4 Mart 1937.
Metinlerdeki arabaşlıklar tarafımızdan konmuştur. [İ.K.]

5 İsmail Hakkı, *Kalbin Gözü*, İstanbul 1338/1922.

Hamal Olmak Hevesi

AHMET EMİN YALMAN

AVARELİK ve afacanlık içinde geçen çocukluk yıllarımın korkulu rüyası, mektebe gitmek zoruydu. Okul denilince gözümün önüne, baskılarla, aksiliklerle dolu bir zindan gelirdi. Herşeye razıydım, tek mektep dünyasiyle hiçbir suretle temasa gelmeye yim...

Sağdan soldan tekrar ederlerdi:

"Mektebe gitmezsen hamal olursun..."

Bu tehdit beni ürkütecek yerde gözüme bir kurtuluş yolu gibi göründü. Mektebe gitmezsem hamal olacağımdan bahsedenlere şöyle cevap vermeye başladım:

"Ne iyi... Ben zaten hamal olacağım. Hamaldan başka bir şey olmak istemiyorum".

Her gün sırtıma yükler alıyor, oda kapılarını vuruyor, "Hamal geldi" diye bağırıyordum. Bu sayede mektebe gitmekten kurtulacağıma inanıyor, rahat nefes alıyor, ferahlık duyuyordum. Babam, annem, amcam mektep korkumu gülerek karşılıyorlar, yaşımın henüz zaten küçük olduğunu düşünüyorlar, üstüme varmıyorlardı.

Günün birinde Ebru Ana, işe karıştı. Çok sevdiğim büyükannem Emetullah Hanım'ı ziyarete gittiğim birgün beni kolumdan yakaladı; kimseye sormadan, kimseye danışmaya lüzum görmeden beni Şeyh Maruf Efendi'nin Horhor'daki mektebine getirdi ve oraya yazdırdı.

Bu hususî mektebi kuran Maruf Efendi, Rufai Tekkesi'nin şeyhi idi; o zamanki Selanik'in atılgan, geniş görüşlü, ilerleme sevdalısı, hatırı çok sayılır bir simasıydı. Tek kesinin tam karşısındaki bir konağı mektep haline koymuş, 1890 yılından sonra Selanik'te gelişen iki güzel hususî mektebe bir yenisini katmıştı.

İlk günü biraz afalladım. Fakat her halde mektebi korktuğum kadar kötü bulmadım. Teneffüs zamanlarında bahçede koştum, durdum. İkinci gün bir çocuğun, benim gibi bir zenci kalfanın eli ile değil, usulüyle, merasimle, ilâhilerle mektebe girişi vardı. Bununla oyalandım. Üçüncü gün teyzemin oğlu merhum Refik, bana mektepten kaçmanın yolunu öğretti. Fakat bu kaçma işinin keyfine varamadım. Yaptığıma utandığımı, bir da

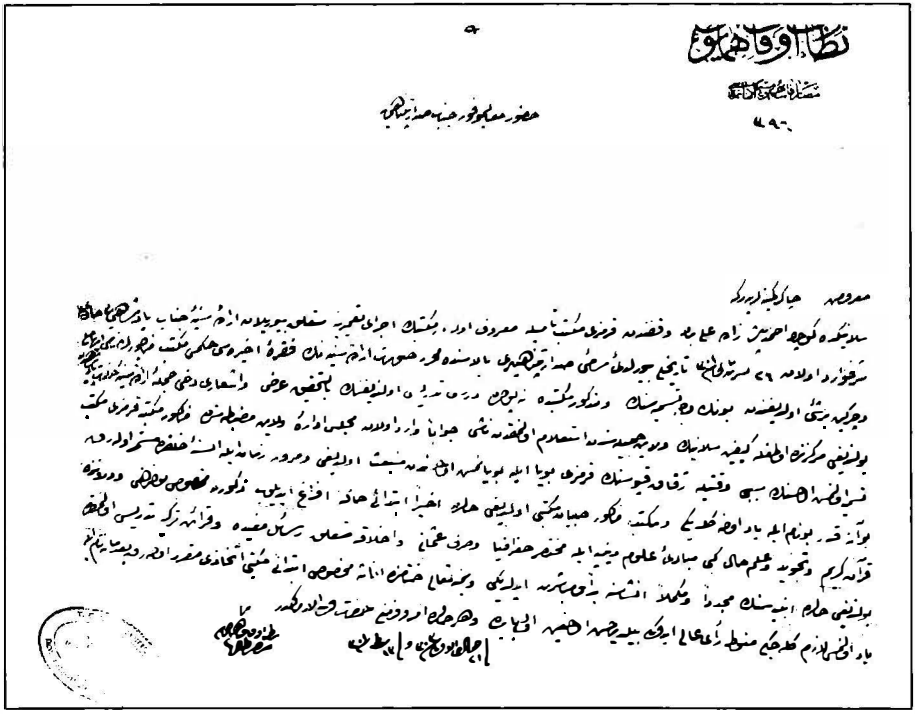

Selanik Sıbyan Mektebi ile ilgili iki arşiv belgesi.

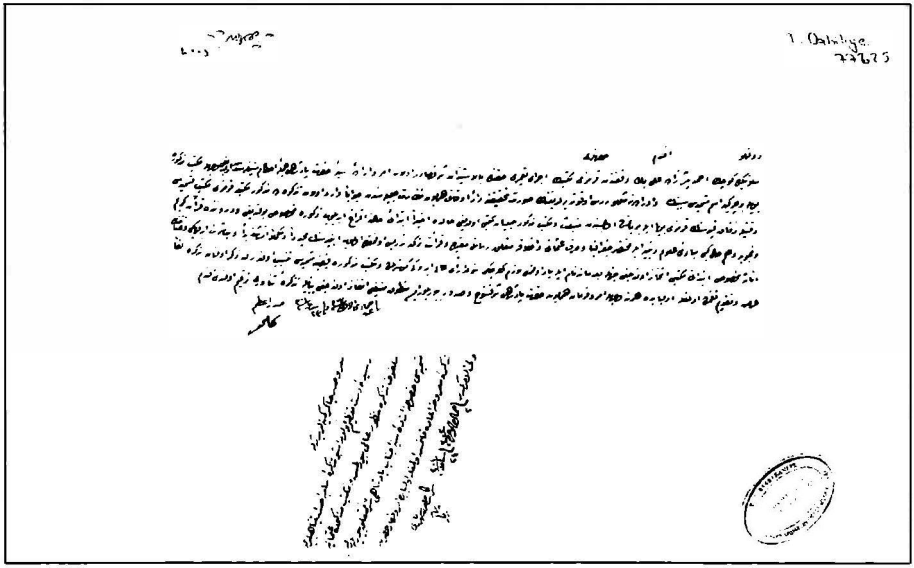

ha yapmayacağımı babama ve amcama temin ettim ve sözümü tuttum. Mektep hayatının akıntısına da artık kendimi bıraktım.

Bir yıl sonra daha intizamlı ve iyi bir mektep olan Feyz-i Sübyan mektebine geçirildim. O zaman Hükümet konağı ile Kapalıçarşı arasındaki Sabripaşa Caddesi'nde bulunan, sonradan *Feyziye* adını alan ve şimdi "Işık Lisesi" adıyla İstanbul'da varlığı devam eden okulda üç yıl kaldım. Bu zamana ait iki canlı hatıram vardır. Birincisi, akıncı bir terbiyeci olan öğretmenlerimizden Şemsettin Efendi'nin mükâfat tevzi günü için tertiplediği şerit oyunudur. Mektebin kız kısmı ayrı olmakla beraber, bu oyunda on erkek, on kız çocuk sıraya konuyor, erkekler kırmızı, kızlar beyaz uzun şeridin ucunu ellerinde tutuyor şarkılar söyleyerek ve bir direğin etrafında usulüyle dolaşarak, bunu millî renklerle hasır işlemesi tarzında donatıyorlardı.

Akıncı öğretmen, büyüdükleri zaman birbirlerinden sımsıkı ayrı bir âlemde yaşayacak olan erkek ve kız çocukları bu oyun vesilesiyle bir tek grup haline koyuyor, birbirlerine arkadaş gözüyle bakmalarını sağlamak istiyordu. Aynı zamanda bu beyaz ve kırmızı oyunu ile kalplerine millî hislerin ilk tohumunu atıyordu. Bu şerit oyunu benim üzerimde öyle bir tesir bırakmış olacak ki, oyundaki numaramın altı olduğunu ve aynı numaradaki küçük kızın Ziba adını taşıdığını hâlâ hatırlıyorum. Bu küçük kızın bir daha bütün ömrümce yüzünü görmedim, ne olduğunu öğrenemedim.

İkinci hatırama gelince, henüz dokuz yaşında iken *Niyet* adlı bir gazete çıkarmaya başlamamdır. Avuç içi kadar on iki sahifeden ibaret olan ve Cuma günleri çıkan gazetenin renkli kâğıttan bir kabı vardı. Bunun üzerinde de gazetenin "Başparmak ve Ortakları'nın el matbaasında" basıldığı yazılı idi. Hâlâ bir, iki sayısı elimde olan *Niyet*'de ne saçmalar yoktu. Fakat böyle bir teşebbüse girmem ve bunu yıllarca sebatla devam ettirmem, kaynağı anlaşılmaz istidat ve heveslerin tesiri altında benim adeta gazeteci diye doğduğumu belirtiyordu.

İşin dikkate layık olan tarafı şu idi ki, *Niyet* ailemizin muhitinde 1896'da iki gazetecilik teşebbüsü baş göstermesinden ileri gelmiş bir taklit hareketi değildi; *Niyet,* amcamın damadı Fazlı Necip Bey tarafından kurulan ve önceleri haftada yalnız üç defa, sonra hergün çıkan *Asır* gazetesinden ve bundan üç ay sonra babamın kurduğu *Mütâlaa* dergisinden daha evvel başlamıştı.

Ömrü iki yıl süren *Mütâlaa* benim için mükemmel bir mektep oldu.

Mektep haricindeki bütün vakitlerim, derginin Site Savul 52 numarada olan idare yerinde geçiyordu. Orada derginin sayılarını katlamaya ve posta için bandlamaya yardım ediyor ve gidip gelen yazı sahiplerinin ve diğer ziyaretçilerin söylediklerine kulak kabartıyordum. *Mütâlaa*, o sırada *Edebiyat-ı Cedide*'nin başlıca neşir vasıtası olan *Servet-i Fünûn*'un bir benzeri ve bir yol arkadaşıydı. Tevfik Fikret, İstanbul'daki sansürden geçmeyen yazılarını, sansürün Selânik'te daha hafif olması dolayısiyle *Mütâlaa*'ya yolluyordu. Tevfik Fikret'in, Cenap Şahabettin'in, Recaizâde Ekrem'in, Halit Ziya'nın bir kısım yazıları; Hüseyin Cahid'in *Kavgalarım* adlı serisi gibi yazıları *Mütâlaa*'da çıkıyordu. Tevfik Fikret'in *Kılıç* adlı derin ifadeli şiiri de bu arada idi.

Bu hava içinde ben de şairliğe yeltendim. Yazdığım bir iki saçmayı babam İstanbul'a yaptığı bir seyahatte Tevfik Fikret'e göstermiş. Fikret'in Lâtin yazısı ile yazılan ve "Mini mini şair, küçük edip, iki gözüm Ahmed Emin Bey'e" diye başlayan bir mektupla babam geri geldi. Tevfik Fikret, ilk denemelerin bende bir şiir tabiatı olduğunu belirttiğini söylüyor ve beni çalışmaya teşvik ediyordu

Bir iki yıl müddet el matbaasında çıkan *Niyet* sonradan işi ilerletti. Tutkallı bir kopya vasıtası ve buna ait hususî mürekkebi tedarik ettim. Gazetenin adı *Semere-i Sa'y-ı Etfal* şekline çevrildi. Yazarların arasına sonraki Maliye Profesörü İbrahim Fazıl, değerli gazetecimiz Enis Tahsin Til ve merhum Mühendis Akil Ergüven karıştı. Hepimizin çocukluk yıllarımızın başlıca oyun vasıtası bu gazete idi. "Müstensih" denilen tutkallı kopya vasıtasının sathı pürüzlenince bunu grup halinde bir fırına getirip tekrar kaynatmamız bir âlemdi.

Edebiyat-ı Cedide

SERVET-İ *Fünûn*'un, biraz da *Mütâlaa*'nın sütunlarında, hele o zaman için çok canlı, çok uyanık, çok berrak ve güzel yazılar yazan kalem sahipleri 1896 ve 1897'de *Edebiyat-ı Cedide* diye güzel bir hareket yarattılar. Hüseyin Cahit'in *Hayat-ı Muhayyel* adlı küçük hikâyelerinden, Halid Ziya'nın *Aşk-ı Memnu*'undan başlayarak sık sık allı beyazlı kaplarla çıkan kitaplar, çocukluk yıllarımın gençliği tarafından derin bir sevgi ve alaka ile karşılandı, kapışıldı, ezberlendi. Bu yenilik ve batılılık cereyanının

karşısına dikilen ve kökü haftalık *Malûmat* dergisinde olan cereyan, düşman bir kuvvet diye telâkki edildi. Yenilikten ve münakaşadan hoşlanmayan Yıldız Sarayı her nasılsa *Servet-i Fünûn-Malûmat* düellosuna, seyirci kaldı. *Malûmat*'ın etrafında toplananların Dekadanlar (yanî düşkünler) diye yeni edebiyata karşı yürüttükleri hücumlara karşı bilhassa Hüseyin Cahid'in kalemiyle yenilik taraftarları sert akınlar yapıyorlardı.

Tam o sırada Yunan Harbi koptu ve derhal zaferli bir manzara aldı. Bunun karşısında bütün kavgalar durdu. Yeni bir varlık neşesi ve zafer gururu bütün milleti sardı. Abdülhamid ile millet arasındaki uçurum bile unutuldu. Edibler kaleme sarıldılar. Vatanseverlik edebiyatı aldı yürüdü. Harpte kendini gösteren Abdülezel Paşa gibi millî kahramanlar göklere çıkarıldı. Zaferleri millete müjdeleyen ilâveleri, gazete ve dergilerin çıkardıkları fevkalâde sayıları, şehit aileleri için verilen hediyelerin teşhir edildiği Yıldız'daki sergiyi pek iyi hatırlıyorum. Türk-Yunan Harbi devrinin bir garabeti, askere çağırılanların Bedel adı altında kiraladıkları kimseleri harp meydanlarına göndermelerine izin verilmesiydi. Bedel tipleri hâlâ gözümün önündedir.

Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul, P Yay., 1997, I, 14-18.

Eski İlk Mektep

SELİM NÜZHET GERÇEK

YÜZÜNCÜ yılını 1939'da idrak eden ilk mekteplerimiz kuruluşlarından beri sâlhurde bir bünyeye maliktir. Bunların adları o zaman "Sübyan mektebi" idi. İlk kültür müesseselerimiz olan medreselerin yanında, onların bir cüzü olarak, açılan bu mekteplerde yalnız Kur'an talim edilir ve namazda okunulacak süreler ezberletilirdi. Seneler ve asırlar geçti. Bu mekteplerin programında değişiklik olmadı. Seneler asırlar geçti, bu Türk ilk mekteplerinde Türk çocuklarına Türkçe okuyup yazma öğretmek kimsenin aklına gelmedi.

Nihayet 1839'da sübyan mekteplerinden üstün olmak, sarf ve nahv cümleleri okutulmak, *Tuhfe-i Vehbi* ezberletilmek, Türkçe inşa derslerine bir yer ayrılmak, yazı meşk ettirilmek, ve ahlâk dersi verdirilmek üzere mektepler küşadı kararlaştı.

Eski ilk mektepler epeyce bir müddet daha yine eski şekillerile devam ettiler. Bu mekteblere gelen çocuklar elifbayı bitirir bitirmez kıraata, fakat Türkçe kıraat yerine "Amme" cüzünü okumaya başlarlar ve okuduklarını anlamadıkları için, daha başlar başlamaz okuma zevkini kaybederlerdi.

Bu mekteplerin, başta mektebe yeni bir çocuk gireceği zaman tertip edilen alaylar olmak üzere, muhtelif ananeleri vardı ki, tarifini müsaadenizle Ahmet Rasim'in renkli ifadesine bırakacağım: "Mektepten boşandık, sokak kapısı önünde, tabur usulü düzeldik. Kimbilir bizim burada teşkil ettiğimiz tabur, ne alaca bir tabur idi. Şu anda hayal meyal gözümün önüne geldiğine göre boy bos ihtilâfından mâda serpuşlarda, giyimlerde, ayakkabılarda tenevvü pek ziyade idi. Kumaş parçalarından, basma, şal, örneği kadife, atlas, Şam alacasından, ekserisinin tepelerine yahut yan ön taraflarına "mavi boncuk" esas olmak üzere yapılmış nazarlıklar dikili yekpare, dilimli, parçalı, bağı çeneden geçme takke, âdi fes, sırtlarda hırka, askısı keten bez pantalon biçimi dış don, üstünde türlü türlü mintanlar, her nevi kuşaktan birile bağlı entari, şalvar bozması, dizlik tarzı koyu renk basma pantalonlar, ayaklarda takunya, lâpçın, mest, kundura, yarım potin, haffaf işi yemeniler, çıplak ayak üzerine giyilmiş kenarlı kenarsız terlikler o zamanın etfal mahalle kıyafetnamesini teşkil ederdi"

"Mektebe yeni başlıyacak çocuğu evinden alarak bu alayla mektebe getirirlerdi. İlk derse başlanıldığı zaman kullanılan elifbalar umumiyetle yazma ve müzehhep idi. Hele bunları taşımak için boyuna atılan cüz keseleri ekseriyetle yeşil veya koyu fes rengi kadifeden ve iki tarafı kalın sırma işlemeli idi. Ortası maşallah yazılı olanları en makbulleri idi".

Ahmet Rasim merhum böyle bir alayla ilk mektebe başladığı gün aldığı ilk dersi "Falaka" adlı eserinde şu satırlarla anlatmaktadır: "Hoca bir besmele çektikten sonra,

– Elif

Dedi. Ben de dedim.

– Bugünlük dersin bu kadar,

demekle beraber o pürtebessüm gözlerile bana bakarak elini kulağıma, çeker gibi yaparak, temas ettirdi.

– Sakın unutma ha!... Söyle bakayım dersin ne?...

– Elif,

– Aferin.

Bir gayret kırbacı gibi bu aferini duydukça çocukların şevki şahlanırdı. Nabi ne doğru söylemiş:

Yarab bu aferinler ne tükenmez hazinedir.

İşte eski ilk mekteplerde çocuklar böyle mektebe başlarlardı. Hem hocaya "eti senin, kemiği benim" kaydile teslim edilerek.

Çocuklar, duvarda asılı duran falakayı da görünce tabii bir müddet uslu dururlarsa da, gün geçtikçe baskı altında kalan haşarılıkları yavaş yavaş kendini belirtmiye başlar ve bir müddet sonra da tabiatiyle curcuna kopardı. Yerinden inen falaka, yere yatırılan çocuğun tabanlarına vurulan değnekler ortalığa nisbi bir sükûn temin ederse de yine çok geçmeden şamata sükûtu bastırır, saatler, günler böyle patırdılar içinde geçer, vaziyeti bir kelime ile hulâsa etmek için diyebiliriz: Okuma gürültüye giderdi.

Bu mekteplerin garip bir âdeti de çocuklara muhtelif vesilelerle ilâhi ve âyin okutulması idi. Bir çocuğun mektebe başlaması, seyire gidilmesi bu tezahüre vesile teşkil ederdi. Yalnız mekteplerde musiki dersi olmadığından, yalnız kulak dolgunluğu ile, güzel sesli çocuklar seçilir, musikiden, usulden bihaber olan bu zavallılar da ağızlarını bir karış açarak, kör değneği bellemiş gibi ezberledikleri şiirleri okurlardı.

Tersane Emini Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi, daha sonra Medresetu'l-Hattatîn (Süheyl Ünver). Şimdi MEB kitap satış yeri.

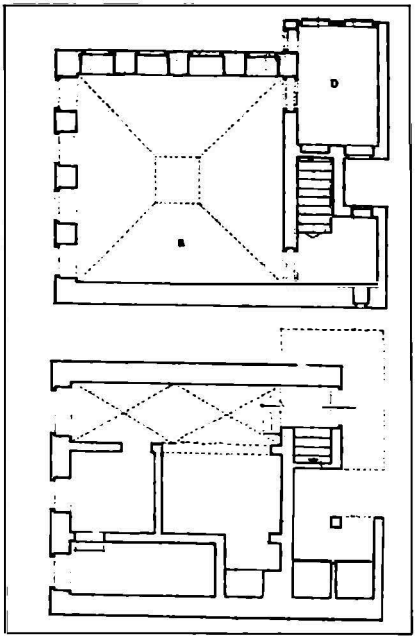

Tersane Emini Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi (Cağaloğlu) planı. Üst kat: a) Derslik, b) Grup çalışma odası (Özgönül Aksoy, s. 159'dan).

En çok okunan "Ey garip bülbül diyarın kandedir" mısra ile başlayan "Bülbül ilâhisi" idi.

Daha tuhafı var. Okunan şiirler arasında âşıkane gazeller de bulunurdu. Meselâ çocuklar:

Ciğer ki kana boyandı şarabı neyleyeyim.
şarabı neyleyim.
Ciğer ki ödlere yandı kebabı neyleyeyim.
kebabı neyleyim.

diye avaz avaz bağırmıya başlayınca arada sırada âmin demek mutat olduğundan, bunun burada yeri olup olmadığı düşünülmez, bol bol âmin diyerek bu şiirlere de bir dua mahiyeti verilirdi".

Bugün bu mektepler artık tamamile tarihe kavuşmuş olduklarından onların hüviyetini ancak binalarına ve tek tuk ele geçen resimlerine ba-

karak tesbit edebiliriz. Tahsin Hoca'nın Felekiyat dershanesi olan Babıâli caddesindeki Tersane emini *Yusuf Ağa İlkmektebi*[1] bunlardan biridir. Buraya oldukça eski bir zamanda alınmış resmini dercediyoruz.

Elimizde bu mekteplerin dahilini gösteren ancak iki resim var. Biri Decamps'ın "Mektep çıkışı" dır ki, 1855'de Paris resim sergisinde teşhir edilen bu tablo çok nefis bir eser olduğundan Fransa hükümetince satın alınarak Chantilly müzesine konulmuştur.

İkinci resim değerli ressamlarımızdan Ali Sami Boyar'ın bu ilkmektep mevzuu ile alâkadar olarak vücude getirdiği güzel tablodur ki, elyevm Ankara'da Başvekâlet binasında bulunmaktadır.

Resim evvelce İplikhane Askeri Rüştiyesi altında bulunan ilkmektebi ve hocası Şerif Efendi'yi tasvir etmektedir.

Genç ressamlarımızdan Malik Aksel de bu mevzuda çok güzel eserler vücude getirmiştir.

Selim Nüzhet Gerçek, "Eski İlkmektep",
Yedigün mecmuası, sayı: 452, 3 İkinci teşrin 1941, s.11-12.

[1] Şu anda Cağaloğlu yokuşunda Millî Eğitim Bakanlığı yayınları satış yeri olan bina [İ.K.].

Mektebe Başlama

MUSAHİPZÂDE CELÂL

ÇOCUK beş yaşına gelince mektebe verilirdi. Bu mektepler medreseler gibi taştan yapılmış mahalle mektepleri idi. Halk arasında bunlara "Taşmektep" denilirdi. Çoğunlukla babalar çocuğunu elinden tutar, mektebe götürür, hoca efendinin elini öptürür, mektebe kabul edildikten sonra, hoca efendiye:

– "Eti senin, kemiği benim" diyerek çocuğu bırakıp giderlerdi. Bazıları tantanalı bir tören yapmak ister, soyu sopu ve ahbapları davet etmek için çocuk giydirilir kuşatılır, fesine elmaslar, nazar takımları takılır, boynuna sağ omuzdan sol tarafa kıymetli bir şal bağlanır, sol omuzdan sağ tarafa hamayıli olarak kadife üzerine sırma işlenmiş '"cüz kesesi" takılır ve sonra davetlilerle dolaştırılarak evliyalar ziyaret edilir, daha çok Eyüp Sultan'a götürülürdü.

Cemiyet günü, çocuk midilli denilen küçük bir ata bindirilir, başında elmasları, boynunda şalı, cüz kesesi ile sağından, solundan birer kişi tutar, önde bir rahle üzerine çocuğun mektep minderi, konur. Mektebin bevvabı (hademesi) rahleyi başına alır, omzuna birkaç arşın mintanlık kumaş asılırdı. Arkada başkalfa, ilâhîci çocukların okudukları ilâhîleri idare ederdi. İlâhicilerin arkasında da âminciler alayı tamamlardı. İlâhîler okundukça arada bir âminciler hep bir ağızdan "âmin" diye bağrışarak mektebin yolunu tutarlardı.

Okunan ilâhîler

Ötme bülbül, ötme bülbül
Derdi derde katma bülbül
Benim derdim bana yeter
Bir dert de sen katma bülbül

A bülbülüm dertli misin
Kafeslerde beşli misin
Bencileyin dertli misin
Garip garip ötme bülbül

Bahçedeki gonca güle
Dolaşıp söz atma bülbül
Ötme bülbül, ötme bülbül
Derdi derde katma bülbül

*

Ey garip bülbül, diyarın kandedir
Bir haber ver gülizarın kandedir
Sen bu ilde kimseye yar olmadın
Var senin elbette yarin kandedir
âmin

Arttı günden güne feryadın senin
Ah u figan oldu mutadın senin
Aşk içinde kimdir üstadın senin
O senin sabr u kararın kandedir
âmin

Bir enîsin yok aceb hayrettesin
Rahatı terk eyleyip mihnettesin
Gece gündüz bilmeyip hayrettesin
Ya senin leyl u neharin kandedir
âmin

Gökte uçarken yere indirdiler
Çar anâsır bendlerine urdular
Senin adın Niyazî koydular
Şol ezelden itibarın kandedir
âmin

*

Şol cennetin ırmakları
Akar Allah deyu deyu
Çıkmış İslâm bülbülleri
Öter Allah deyu deyu
âmin

Cennette huri kızları
Şekerden tatlı sözleri

Aydan ayandır yüzleri
Gezer Allah deyu deyu
âmin

Sallanıp Tûba dalları
Kur'an okur hem dilleri
Cennet bağının gülleri
Kokar Allah deyu deyu
âmin

Kimler yiyip kimler içer
Hep melekler rahmet saçar
İdris nebi hülle biçer
Sübhanallah deyu deyu
âmin

Yunus Emre der yârine
Koma bu günü yarına
Yarın Allah divanına
Varam Allah deyu deyu
âmin

Cüz kesesi

Böyle alayla mektep kapısına varılınca, ilâhîcibaşı olan en güzel sesli çocuk "Allah Allah bir Allah, Celilü'l-cebbar, Muînü's-settar, Haliku'l-leyli ve'n-nehar. Hû diyelim... Huu" diye "gülbank" çeker. Bütün çocuklar bir ağızdan "Huuu..." diye haykırışarak güvercin sürüsü gibi mektepten içeri neşe ile dalarlar. Koşa koşa yerlerine gidip minderlerine otururlar. Hoca efendi de yerine oturur. Çocuğun minderi hoca efendinin rahlesinin önüne konur. Cüz kesesinden yaldızlı Elifbe cüzü çıkarılıp açılır. Gümüş hilâl ile hoca çocuğa Besmele'yi göstererek okutur. "Rabbi yessir, Velâ tu'âssir Rabbi temmim bil-hayır"ı heceletir ve Eliften Ye'ye kadar okutur, hoca efendi dua eder çocuklar "âmin" diye çağrışır böylece mektebe başlama merasimi tamamlanır.

Eski zaman mektepleri büyük bir oda gibi, en başta hoca efendinin sediri, önünde rahlesi, bir tarafında falaka, bir tarafında da deste deste değnekler, bir köşede üç dört arşın boyunda ince uzun bir sırık, hocanın

Marmaris'te Mahalle mektebi çocukları bahçede bir oyun veya temsilde.

göreceği bir yerde duvara asılmış, bir tarafında "geldi" diğer tarafında "gitti" yazılı geldi-gitti tahtası..

Falaka ile değneğin ne için kullanıldığı malûm. Uzun sırığa gelince: Bu dört arşın boyundaki ceza âleti, hocanın kolunun yetişemeyeceği yerdeki yaramazların omzuna hafifçe indirmek için kullanılırdı.

Geldi-gitti tahtası: Bu, sülüs yazı ile yazılmış iki yüzlü levhanın "geldi" tarafı, çocuklardan herhangi birinin dışarı çıkabilmesine bir işaretti. "Geldi" tarafını gören çocuk hocanın önüne gider, bir ayağını öteki ayağının üstüne basarak elini yukarı kaldırıp durur, hoca başını sallayarak izin verir. İzni alan çocuk geldi-gitti tahtasının "gitti" tarafını çevirerek çıkar; dönüşte "geldi" tarafını çevirerek yerine oturur.

Çocuklar uzun sıralar önündeki minderlerinde diz çökerek, cüzlerini sıraların üstünde açarak derse başlarlar.

Hececiler, yani Eliften Ye'ye kadar bütün harflari heceleyerek ezberleyen talebe bir ağızdan "elif üstün e, elif esre i, elif ötrü ü, be üstün be, be esre bi, be ötrü bü' diye oldukları yerlerde sallanarak Elifbe'nin sonuna kadar devam ederler. Bunlara "hececi" denirdi. Üstün'ü, esre'yi, ötrü'yü (yani şimdiki e'yi, i'yi, u'yu) belledikten sonra, Kur'an-ı Kerim he-

celemeye başlarlar. Bunu da söktükten sonra esreli, üstünlü yazılmış ilmihal, daha sonra risâle-i ahlâk, daha sonra Kur'an-ı Kerim'i âyet âyet okumaya alıştığı sırada Tecvit dersi verilirdi. Arapça kelimeleri usûl ve kaidesine göre okuyabilmek için tecvit okutulurdu.

Hececilikten kıraat derecesine terfi, Amme cüzünden başlar. Ferğab'a gelince hocanın önünde okurken "Ferğab" der demez, okuyan çocuğun arkasında beklemekte olan kalfa derhal çocuğun fesini kapar, sırmalı cüz kesesi çocuğun başına giydirilir, hademe çocuğu elinden tutarak evine götürürdü. Yolda görenler çocuğun Ferğab'a çıktığını anlayıp maşallahlarla alkışlarlardı. Evde bir sevinç ve bir kıyamettir kopar, artık çocuk kucaktan kucağa okşanır, sevilir, hademeye bahşiş verilir, hoca efendiye de bir hediye gönderilirdi.

Kur'an-ı Kerim birkaç defa hatim edilir, çocuğa hüsn-i hat (güzel yazı) dersi verilir, Elif'ten Ye'ye kadar günde on, yirmi, otuz, kırk satır karalama yazdırılır. Eli alışınca Babeb (B ve A harflerini bitişik yazmak), Caceb (C ve A harflerini bitişik yazmak), Haheb şeklinde cümleler kara lar, bu da yıllarca devam eder. Her hatim indirdikçe, hatim töreni, hatim duası yapıldığı gibi yazı dersinde de Sülüs, Rik'a, Nesih, Divanî, Ta'lik gibi çeşitli türlerde yazılan güzel yazmaya başlayınca Meşk hocası, yani hattat efendi talebesine yazıdan icazet (yani diploma) verir. Ketebe töreni yapılır. Talebesinin yazdığı bir satır âyet-i kerimenin altına hocası takdir dolu dualarla birkaç satır yazar, böylece icazetname tanzim edilir ve mühürlenirdi. Bu sanat yadigârı vesika, altın yaldızlı nakışlarla tezhib edilir, levha halinde çerçevelenir, bu o talebenin kıymetli hatıraları arasında ömrünün sonuna kadar saklanırdı.

Bu yazının yazıldığı devirlerde Beyazıt'da şimdiki karakolun olduğu yerden Veznecilerde kadar yere Kâğıtçılar Çarşısı denirdi. Bu çarşı içerlek dükkânların direklere dayanan enli saçaklarıyla bir sundurma gibi uzayıp giden bir yol halinde idi. Buralarda Çifte aharlı denilen yani iki tarafı kâğıtçılara mahsus bir nevi cila ile boyanmış yerli kâğıt, karalama için mektep çocuklarına satılır, karalama yazılarını hoca efendi gördükten sonra bu kâğıtları karalama tahtası üzerinde sünger ve bol su ile yıkarlar, mürekkebi akıp gittikten sonra kurutulur, sonra tahta üzerinde mühre denilen denizböceği kabuğu ile sürterek cilalarlar. Bu kâğıtlar birçok defa böylece kullanılırdı.

Bundan başka, kâğıtçıların yaptığı Abadi, Alikurna gibi isimleriyle

ipek vesaireden mamûl kâğıtlar da, dairelerde ve halk arasında kullanılırdı. Kâğıtçılar Çarşısı'nın karşı sırasındaki dükkânları da mücellitler, mürekkepçiler işgal ederlerdi.

Bezir isi ile zamk, kocaman taş havanlar içinde şimşir tokmaklarla dövülerek mürekkep yapılırdı. Başka renklerde lâlî, zümrüdî mürekkepler de fermanlara, buyurultulara "sah" çekmek için kullanılırdı. Eski mürekkep hokkalarının içine bir miktar lika denilen ham ipek yani bürümcük konur, üzerine mürekkep doldurulurdu. Mürekkep hokkalarının birçok şekilleri ve cinsleri vardı. Bunlar arasında belde ve kuşak arasında taşınan divitler, gümüşten, pirinçten yapılır, hokkası, kalemdanlığı, maktaı, kalemtıraşı hep bir arada derli toplu istediği yerde yazı yazabilmek için pek kullanışlıydı.

Bu kalemtıraşların, maktaların öyle nefis işlenmişleri, öyle harikulâde nevileri vardı ki zevk erbabı bu nefis sanat eserlerini kullandıkça âdeta bir gurur duyarlardı. İsmi bugüne kadar unutulmamış kalemtıraşçılarımız öyle çeliklerle kalemtıraş yaparlarmış ki, Avrupalılar makinesiz insan elinden çıkan bu eserleri bugün hayretle takdir etmektedirler. Beyazıt civarında bunların da hatırı sayılacak bir çarşıları vardı.

Cami dersleri

ON iki yaşına kadar mahalle mektebinde okuyup yazma öğrenen erkek çocuklar daha çok kendi mahalleleri civarındaki cami derslerine devam ederlerdi. Cami dersleri, sabah namazından çarşı pazar ve dairelerin açılacağı zamana kadar geçen müddet içinde ulemadan, muhterem bir zat tarafından talip olanlara okutulurdu. Bu derslerde Sarf-i Arabî, Sarf-i Farisî, nahiv, ilmihal ve risâle-i ahlâk okutulur, Farsça kelimeleri öğretmek için şair Sünbülzâde Vehbî'nin manzum *Tuhfe-i Vehbî*'si ezberlettirilirdi. Bu talebeden bazıları Fatih, Süleymaniye, Beyazıt medreselerine giderek tahsillerini sürdürürlerdi. Esnaf ve memur çocukları bu cami derslerinden icazet aldıktan sonra babalarının mesleğini tutarlar, esnafsa babasının dükkânına devam eder, memursa babasının devam ettiği daireye mülâzim (memur adayı) kaydolunurdu. Kaleme kabul için ağdalı eski eserlerden birkaç sayfa okutulur, yazdırılır ve mektup zarfı kesip katlamak imtihanı verdirilirdi. (Eskiden dairelerde şimdiki gibi hazır mektup

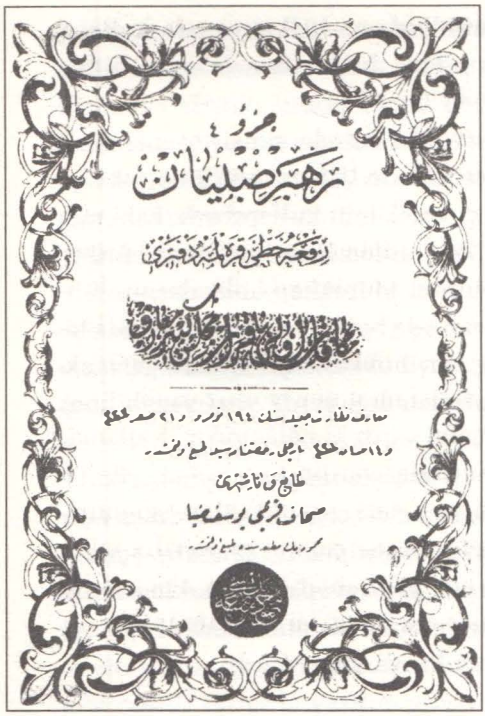

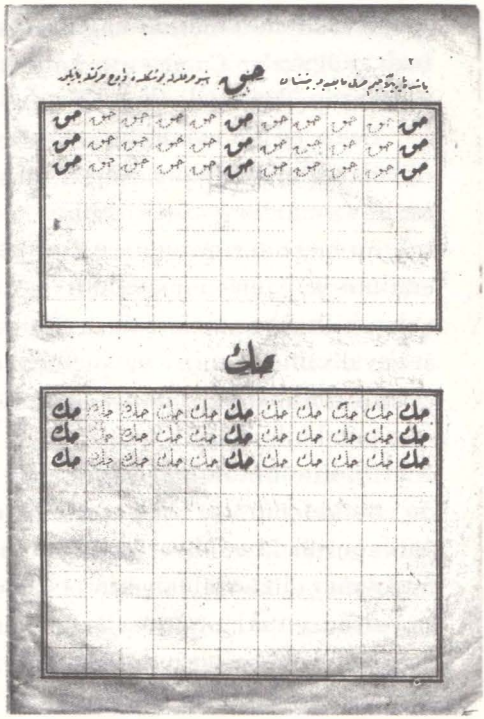

Güzel yazı yazmak her zaman mühim bir derstir. Beş kitaplık *Rehber-i Sıbyan Karalama Defteri*'nin rik'a hattına tahsis edilmiş dördüncü cüzünün kapağı (İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, ts.) ve meşk sayfalarından bir örnek.

zarfı olmadığından, bu, mülâzım gençlere yaptırılırdı). Kız çocuklar, iki nihayet üç hatim indirinceye kadar mahalle mektebine devam eder, hüsn-i hat dersi almaya lüzum görmezlerdi. Kızlar on-on iki yaşına gelince mektepten alınır, başörtüsüz sokağa çıkarılmazdı. Evde nakış, dikiş ve buna benzer ev işleri yapmaya alıştırılırdı. Kız çocukları, erkek çocuklarla bir arada oldukları gibi ayrıca kadın hocaların idare ettikleri kız mektepleri de vardı.

Mektep gezmeleri ve kapama

İLK bahar mevsimi gelince, mektep gezmeleri başlar. Her mektep kendi civarında bir mesireye gider. Üzeri al ihramdan tenteyle örtülmüş, defne dallarıyla donanmış, içi pamuk şilte ve yastıklarla döşenmiş öküz araba-

larına çocuklar sıra ile bindirilirdi. Talebenin sayısına göre birkaç araba katarı olurdu.

Bazen, civar mektepler bir arada gezmeye götürülürdü. İstanbul tarafında olanlar, Veliefendi ve Çırpıcı çayırlarına giderlerdi. Ocaklar yakılır, yemek kazanları konur, etli pilâvlar, bademli, sütlü helvalar pişirilir, çocuklara yedirilir ve orada bulunan davetlilere de ikram edilirdi.

Bu mektep gezmelerine "kapama" denir. Sebebi, taş mekteplere vakfedilmiş kapama (mekteplerin tatil zamanı) paralarıydı. Bu paralarla o mekteplerde bulunan fakir çocuklara kapama mevsimi gelince entari, hırka, ayakkabı dağıtılır, mektep gezmesi masrafları da o vakıf paralardan verilirdi. Kapalıçarşı'dan Yağlıkçılar Çarşısı'na giden yol üzerinde "Kapamacılar" diye hazır elbise yapan bir çarşı vardı ki hâlâ oraya "Kapamacılar" denir. Şehzade-başı'nda da Kapamacılar vardır.

Bu mektep alaylarına halk da katılırdı. Halkı ve çocukları eğlendirmek için öküz arabalarının önünde davul-zurna çalarak soytarılık eden oyuncular yüzlerini boyarlar, başlarına acaip külahlar giyerek alaca bulaca şalvar, entari ile türlü oyunlar oynayarak sokakları dolduran halkın önünden geçip giderlerdi.

Yağmur duası

MEVSİM kurak giderse yağmur duasına çıkılır, hocalar çocukları peşine takıp kıra götürürdü. Bu yağmur duasına halk da katılırdı. Çocuklara taş toplattırılır, bunlar okunarak bir torbaya konur, suya atılır veyahut bir kuru at kafası, alnına âyetler yazılarak dereye bırakılır; herkes üstüne giydiği cübbesini, hırkasını, saltasını, cepkenini, abasını çevirir tersine giyer, hoca yağmur duasına başlardı. Eller açılıp parmaklar aşağı tutularak "âmin" denirdi. Çoğu zaman duadan sonra yağmur yağdığı görülmüştür.

Musahipzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul,
İletişim Yay., 1992, s. 43-50.

Sıbyan Mektebi ile Modern Mektep Arasında

CELAL ESAT ARSEVEN

BEŞ yaşındaydım. Renkler ve şekillerle muarefemin ilk devri. Maviler, yeşiller ve kırmızıları iyice tanıyordum. Çiçek, ağaç, hayvan şekilleriyle ünsiyetim başlamıştı.

O zamanlar muhafazakâr aileler şimdiki gibi masa üstünde yemek yemezlerdi. Yere bir örtü yayılır, ortasına bir sofra iskemlesi konur, etrafına küçük minderler dizilir ve iskemlenin üzerine yuvarlık büyük bir sini yerleştirilerek minderlere oturulur, bu sininin üstünde yemek yenirdi. Her evde bu sinilerden irili ufaklı birkaç tane bulunurdu. Umumiyetle bakırdan, kalaylı olan ve üzerinde tezyinat hâk edilmiş bulunan bu sinilerin sarı pirinçten ve büyük konaklarla saraylarda gümüşden, tombakdan ve hatta altın kaplamalı olanları vardı. Bunların bir de pulat denilen ve Avrupa'da bilhassa Türkiye için imâl olunan nevileri vardı ki pembe veya mavi bir zemin üstüne fırça ile renkli çiçekler ve güllerle süslenmiş ve madalyonlar içinde Ortaköy Camisi, Dolmabahçe Sarayı, Hünkâr kayığı, Yangın Kulesi, Göksu Deresi gibi İstanbul'un muhtelif bina ve manzaralarını tasvir eden boyalı resimler yapılmıştı.

Boyum sofraya yetişemediği için beni kısa bir hasır iskemle üstüne oturturlardı. Ben her sofraya oturuşumda ortaya saksunya tabaklar içinde konan o çok sevdiğim tatlılardan, elmasiyelerden ziyade bu resimlerle alâkadar olurdum. O zaman bu tepsinin üzerindeki resimleri seyretmek bana şimdiki bir resim sergisini ziyaret etmenin heyecanından daha büyük bir zevk verirdi. İşte resme ilk alâkam bu resimlerden başlar. O zamanlar evlerde resim yoktu. Odaların duvarlarına hep yazılar asılırdı. Hattâ resim olan yerde namaz kılmak caiz olmadığı için Avrupa'dan gelen yuvarlak kibrit kutuları üzerindeki kral ve kadın tasvirlerinin çehreleri evdeki çok dindar kâhya kadın tarafından çakı ile kazınırdı.

O devirde resimli bir kitap veya gazete de nadirattandı. Babamdan kalan kitaplar arasında yalnız *Musavver Medeniyet* diye bulduğum bir gazetede tahtaya kazılmış ve basılmış resimlere hayranlıkla bakardım. Bir de *Kerem, Aşık Garib, Leylâ ile Mecnun* gibi taş basması kitaplarda

acemice yapılmış çarpuk çurpuk boyasız resimler vardı.

Ben o yaşta iyi bir renkli resim görmek fırsatını bulamadığım için pulat tepsiler üzerindeki resimlerden başka resim hakkında bir fikrim yoktu.

Bunları yapanlar ne sihirkâr birer üstad idiler. Acaba ben de büyüyünce böyle resimler yapabilecek mi idim?

Elime geçen bir kurşun kalemle kâğıt üstüne bir şeyler çizmeğe başladım. Evvelâ bir at resmi yaptım. Atın en gözüme çarpan kısmı kuyruğuyla kulakları ve dört ayağı idi. Yumurta gibi uzun, beyzi bir şeklin altına dört çizgi ile ayakları çizdim, birçok çizgilerle çalı süpürgesine benzer şekilde kuyruğunu yaptım. Yuvarlak başına iki uzun kulak kondurdum. Annemden ve dayımdan aferinler aldım. Sevincime payan yoktu. Artık kömür parçaları ile duvarlara ve kapı kanadlarına at resimleri, kuş resimleri yapıyordum. Fakat bu sefer aferin yerine azarlar işitiyordum. Evdekiler bu resimleri silmek için ellerinde ıslak bezlerle duvar duvar dolaşıyor, elimdeki kurşun kalemini, kömür parçalarını zorla çekip alarak:

Halk resimlerinde "Mektebin resmidir" yazısı altında verilen mektep içi çizimleri, hocalar, kız ve erkek talebeler.

– Bir daha resim yaparsan ellerini bağlayıp seni yüke kapatacağız, diyorlardı.

Pulat tepsi üzerindeki resimleri gördükçe yine hevesim uyanıyor, fakat artık korkudan duvarlara resim yapamıyor, kağıtlar üzerine küçük resimler yapmakla iktifa ediyordum. Bütün emelim bunlar gibi boyalı resimler yapmaktı. Acaba boyalı resim nasıl yapılıyordu? Fırça, boya nedir bilmiyordum?

Yaşım ilerlediği vakit Ramazan'da beni Karagöze götürmeğe başladılar. Karagöz oynatan kahvede duvarlara yapıştırılmış taş basması renkli ve renksiz birçok resimler gördüm. Bunlar Arab Üzengi, Kız Kulesi, Hünkâr kayığı, Çanakkale, top, Ferhad ile Şirin gibi resimlerdi. Mürükkeble taş basması üzerine boya sürülerek renklendirilmiş olan bu resimler beni hayran etti. Lalama birer birer soruyor, neyi tasvir ettiklerini anlamak istiyordum. O sene cami avlusunda kurulan Ramazan sergisinde iplere asılı sıra sıra resimlerden, biriktirdiğim gündeliklerimle beğendiklerimi aldım, odamın duvarlarına bunları yapıştırarak bir resim sergisi vücuda getirdim. Artık gözlerim bu resimlerden ayrılmıyor ve böyle resimler yapabilmek arzusunun heyecanı ile kağıtlar karalıyordum.

Mektebe başlayış

ALTI yaşıma girdiğim vakit beni mektebe başlattılar. Beşiktaş'ta Akaretler'in yanındaki, saray mutfakları karşısında *Taş Mekteb* denilen kârgir bir bina vardı. Kalın duvarlı ve kemerli, küçük pencereli demir parmaklıklı, medrese yavrusunu andıran bu mektep ikinci katta idi. Altında bir tütüncü dükkânı vardı. Kubbeli tek bir oda ve hamam abdesthanesi gibi bir abdesthaneden ibaret olan bu mektebe ancak bir adam geçebilecek kadar dar bir taş merdivenle çıkılırdı.

Bir gün hoca ile görüşmek ve kaydımı yaptırmak üzere beni oraya götürmüşlerdi. Evvelâ içime bir korku girdi. O karanlık merdiven ve kubbeli oda bana bir hapishane tesiri yaptı. Köşede minder üstünde koca sarıklı ve kır sakallı bir adam oturmuştu.

Tuğla döşeli zemin üzerine serilmiş pöstekilere karmakarışık bir şekilde oturmuş entarili, hırkalı, takkeli, fesli çocuklar avazları çıktığı kadar elif üstün e, be üstün be diye bağırışıyorlardı. Beni görünce sustular ve hepsi birden gözlerini bana çevirdiler.

Uzun pantolonum, sedef düğmeli kadife yeleğim, dizlerime kadar inen ceketimle, bir cüceye benzediğimi şimdi hatırladığım kıyafetim bu entarili ve hırkalı çocukları çok şaşırtmıştı. O zamanlar mektebe başlamak bir hâdise idi. Beni sırma püsküllleri sarkan mavi Şam kumaşı kaplı bir palan vurulmuş beyaz bir at üstüne bindirdiler. Düşmemem için lalam beni tutuyor ve mektebin bevvabı atın yularından çekerek hayvanı yavaş yavaş yürütüyordu. Önde mektebin kalfası, başında Kur'an-ı Kerim konulmuş sedef bir rahle taşıyor ve arkada hocayı takib eden çocuklar *Şol Cennetin ırmakları akar Allah deyu deyu* ilâhisini okuyarak yürüyorlar ve ara sıra da âmin diye bağırıyorlardı.

Uzak mahallelere kadar akseden bu âmin sesleri arasında mektebe geldik. Kapıda bir kurban kesildi, çocuklara külahlarla şekerler dağıtıldı, karanlık merdivenlerden çıkarak dersaneye girdik. Hoca efendi yerine geçti ve beni önüne diz çöktürerek yaldızlı elifba kitabını rahlenin üzerine koydu. Eline aldığı uzun bir değneği yere vurarak çocukları susturduktan sonra kalın bir sesle çektiği besmeleyi müteakip elindeki fildişi bir hilal ile harfleri göstererek :

– *Elif, be,* diye başladı ve her harfi bana tekrar ettirdi.

Ben, yirmi sene sonra Fransız ressamı Decamp'ın "Bir Türk mektebinden çocukların çıkışı" isimli tablosunu gördüğüm vakit o zamanı hatırlayarak, bende büyük bir tesir bırakan bu ilk mekteb âlemini tasvir eden bir tablo yapmak hevesine düşmüştüm.

Bu yeni hayat gün geçtikçe benim için sıkıntılı olmağa başlamıştı. Yaprakları yıpranmış Amme cüzünün, kırmızı mum yapıştırılmış satırlarını ezberlemek bana güç geliyordu. Aklım fikrim pulat tepsinin resimlerinde idi. Bu resimleri yapmağı öğreten bir mektep olsa ne kadar hevesle gidecektim.

Türkiye'de birinci modern ilk mektep: Hamidiye

O zamanlar Abdülhamid, Maarife verdiği ehemmiyeti göstermek için Beşiktaş'ta Hasan Paşa Karakolu yanında *Hamidiye Mekteb-i İptidaisi* ismiyle, o devre göre modern sayılabilecek bir mektep açmıştı.

Muhtelif dersleri ihtiva eden bu mektepte talebeler sıralar üstünde okuyacak, hocalar, siyah tahtalı kürsüler üzerinden ders verecekti. Mek-

tebe Şükrü Paşa isminde münevver bir bahriye paşası müdür tâyin olunmuş, yüksek mekteplerden mezun hocalar alınmıştı.

Ders programları da diğer iptidaiye mekteplerinde olduğu gibi yalnız Kur'an-ı Kerim değil fakat hesap, coğrafya, tarih, Türkçe, hüsnühat ve musiki gibi dersleri ihtiva etmekte idi.

Bu dersler saatlere ayrılmış ve her ders arasında bir çeyrek teneffüs zamanı bırakılmıştı. Bir düdükle haber verilen bu teneffüs zamanlarını talebeler yazın mektebin deniz tarafındaki büyük terasasında, kışın da teneffüshanede geçirirlerdi.

Bu havadis bütün Beşiktaş halkını alâkadar etti. Herkes çocuğunu bu mektebe vermek istiyordu. Fakat kaydedilecek talebenin yüksek tabakadan olması ve aile terbiyesi bozuk olanların alınmaması mukarrer idi.

Taş mektepte olduğu gibi çocukların entari ve hırka ile mektebe gelmeleri de tecviz edilmediğinden bütün talebenin mektebe mahsus üniforma giymesi mecburi idi.

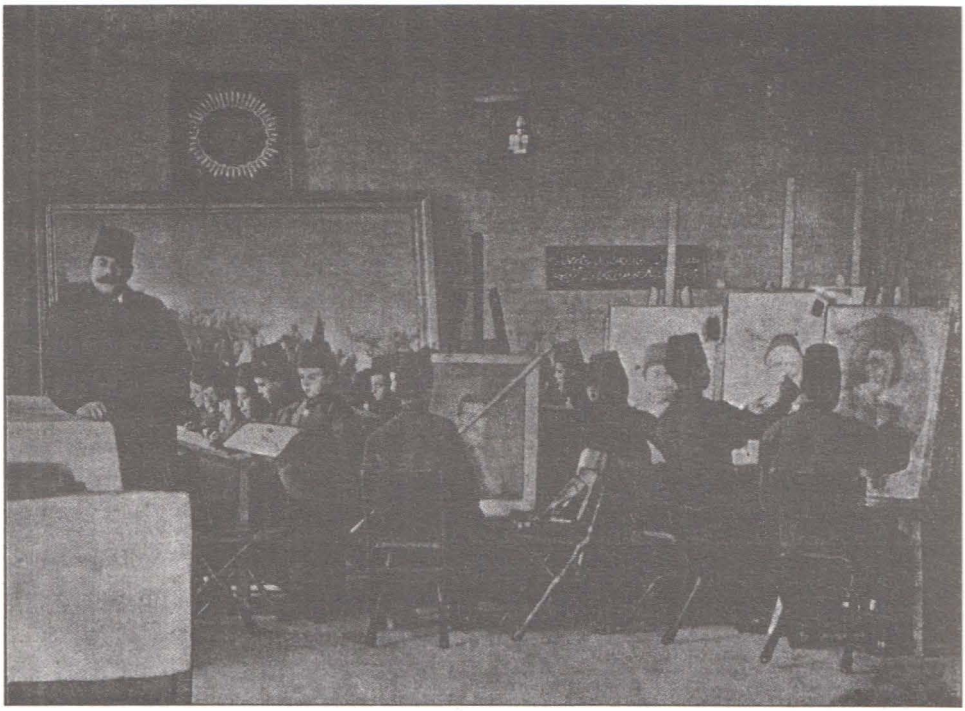

Sultan Abdülhamit'in açtırdığı mekteplerden Edirne Hamidiye Mektebi resim dersi sınıfı (*Servet-i Fünûn*, XVI/408, 22 Kânun-ı evvel 1314, s. 277).

İlk yazılanların biri ben oldum. O zamanlar henüz altı yaşında idim. Sarıklı hocanın uzun değneğinden kurtulduğum için çok seviniyordum. Önü iki sıra parlak düğmeli siyah üniformamı giyip aynada kendime baktığım zaman duyduğum sevinci tarif edemem. Mektebin açılması bir hâdise oldu. Askeri bandonun sesini işiten halk caddeyi doldurdu.

Caddenin iki tarafına bütün talebeler ikişer ikişer el ele tutarak mektebin önünde toplandık. Dualar edildi, kurbanlar kesildi. Dersanelerin birine çıkıldı. Davetliler ve çocuk velileri ön sıralarda ve talebeler arka sıralarda oturdular. Haftalarca evvel bana ezbertlettikleri ilk nutku ben okudum. Artık büyümüş bir şahsiyet olmuştum. Gururuma payan yoktu. O gün dersler başladı.

Her sabah mektebe gitmek için can atardım. Her ders hoşuma gidiyor, hevesle çalışıyordum. Fakat resim dersi olmamasına canım sıkılıyordu. Eve geldikçe yine pulat tepsinin resimleriyle alâkadar oluyor ve yine kurşun kalem ile çiçek, hayvan ve insan resimleri yapıyordum.

Çıkartma

BİR gün mektepteki bir talebenin defter kabında boyalı güzel bir çiçek resmi gördüm; bunun nasıl yapıldığını sordum.

– Ben yapmadım, hazır aldım, karşıki aktar satıyor. Bunlardan her türlüsü var, ıslatıp bir yere yapıştırdıktan sonra arka tarafından parmakla kağıt sıyrılıp kaldırılınca resim yapışıp kalıyor, dedi.

Merakımdan ve sevincimden yerimde duramaz oldum. Paydos zamanı bir türlü gelmiyordu. Mektepten çıkar çıkmaz hemen o aktara koştum.

Camekânlı tezgâhı üstünde dört beş tabaka kâğıt koydu. Bu kâğıtların üzerinde ne olduğu pek belli olmayan ve kül rengi bir tabaka ile örtülmüş parça parça resimler vardı.

– Hangisini istiyorsun? Küçükler on para, büyükler yirmi para, dedi.

Mektebe giderken her gün annemden aldığım elli para gündelikle, fındık, fıstık, kâğıt helvası gibi şeyler aldığım cihetle o gün yalnız yirmi param kalmıştı.

– Bu büyükten bir tane dedim. Ve ilk defa fındık fıstığa verdiğim paralarla daha kaç parça alabileceğimi düşünerek onları harcadığıma pişman oldum.

Eve gelir gelmez bu kâğıt parçasını ıslatıp defterimin kabına yapıştırdım. Ovalamağa başladım. Yavaş yavaş kâğıt inceldi ve altındaki resim meydana çıktı. Dere kenarında bir ev, arkasında ağaçlar, önünde yeşil bir çimenlik ve bu çimenler üstünde kırmızı bir inek.

Sevincimden çocuklar gibi zıpladım, hayır yanlış söyledim, daha çocuktum ve bir çocuk nasıl zıplarsa öyle zıpladım. Ar ık her gün gündeliklerimle, hep bu çıkartmalardan alıyor, evde kapılara, pencere camlarına, duvarlara, annemin el aynasına velhasıl rastgeldiğim her yere yapıştırıyor, evi resimlerle dolduruyordum.

Artık ressam olmuştum.

Sultaniye mektebi

DOKUZ yaşımda Hamidiye Mektebi'nden şehadetname alarak çıkmıştım. Ben daha doğmadan pederim miralay rütbesiyle Paris'deki Mekteb-i Osmani müdürü iken Paris'e seyahat eden Abdülaziz, avdetinde onu livalığa terfi ettirerek alıp İstanbul'a gelmiş.

Bu terfie sebeb olan hâdiseyi tarihi bir vesika olmak itibariyle burada zikretmeden geçemiyeceğim.

Abdülaziz, Fransız askerlerinin geçid resmini at üstünde seyrederken her sancak geçişinde selâm vermediğini gören babam, atını sürerek padişaha yaklaşmış ve bir temenna ederek sancağa selâm vermesi lâzım geldiğini söylemiş. Bu ihtara hiddetlenen ve böyle protokol sıkıntılarından bizar olan Abdülaziz:

– İstanbul'a gidince hepinizin icabına bakarım demiş.

Fakat ondan sonra sancağın her geçişinde elini yarım kaldırarak selâmlamağa başlamış. Bununla beraber babamın hareketi dikkatini çekmiş ve hiddeti geçince onu livalığa terfi ettirerek alıp İstanbul'a getirmiş[1].

Pederim sedareti zamanında konakta verilen ziyafetleri tertip etmek ve evin idaresine bakmak üzere yaşlıca bir Fransız madamı getirtmişti. Babam öldükten sonra da bu kadın bizde kaldı, o daima benimle Fransızca konuşarak bana Fransızcayı öğretmek isterdi. Fransızca harfleri ve bazı sözleri öğrenmiştim. Bu sebeple beni tedrisatı Fransızca olan Galatasaray Sultanisi'ne vermek istediler.

[1] Bunu bana orada hazır bulunan Fuad Paşa'nın mahdumu merhum Reşad Bey anlatmıştı.

O vakit Galatasaray Sultanisi en muteber mekteplerden biri idi. Yalnız Müdür İsmail Bey Türktü. Muavin ve hocalar Fransız idi. Dersler Fransızca veriliyor ve mektepte Fransızca konuşuluyordu.

1885'de bu okula leyli olarak kaydolundum. İlk geceleri bana misafirlik gibi geldi. Fakat birkaç gün geçince evdeki pulat tepsinin, sarı mangal altında uyuyan tekir kedimin, köşe minderi üstünde sokağı seyreden annemin hasreti gözlerimi yaşartıyor, çıkacağımız cumartesi günleri bir türlü gelemiyordu.

Dershanede akşamları havagazı lâmbasının titrek ziyası altında vazife hazırlarken pencere dışında uçuşan kırlangıçların sesleri bana bahçemizi hatırlatıyor, gözlerimden damlayan birkaç yaş yazdığım yazıları lekeliyordu.

Artık çocukluk neşesini kaybetmiş, hayatın ilk acılarını duymağa başlamıştım. Bu halet-i ruhiyenin bende husule getirdiği tesir ile romantik bir insan olmuştum. Teneffüs zamanları bahçede bir ağaca dayanır, hep düşünürdüm. Ne top oynamaktan, ne birdirbir oyunlarından zevk almazdım.

Ne yazık ki resim derslerine girmek için yüksek sınıflara geçmem lâzımdı. Alçı modeller ve resim sehpaları dizilmiş olan resim dershanesinin koridora nazır pencerelerinden içeriye hasretle bakardım. Belki bu beni biraz teselli edecekti.

Bereket versin ki o zamanlar Avrupa'dan gelen kapakları renkli resimlerle süslü mektep defterleri bu hasretimi bir derece gideriyordu. Kapağın bir tarafına güzel boyalı resimler yapılmış, diğer tarafına da bu resimlerin tarifi yazılmış olan defterler bana bilmediğim şeyleri öğretiyordu. Robenson'u, Kristof Kolomb'u, Napolyon'u, Mongolfiye Biraderler'in balonunu, balina balığını ilk tanıyışım bu defterlerdendi.

Bir sene geçti. Fransızcada epey ilerlemiştim, fakat Türkçem zayıftı. Bir gün beni imtihan eden amcam Türkçedeki zaafımı ve benim vücutça günden güne zayıfladığımı görüp fikrini değiştirdi. Türkçe tedrisat yapan gündüzlü bir mektebe verilmemi daha münasip buldu. Zaten ben de aile ayrılığından çok müteessir olmuş, âdeta melankolik bir hal almıştım. Evimizin yanındaki Rüştiye-i Askeriye'ye gitmem kararlaştırıldı.

Harbiye Mektebi'ne talebe yetiştirmek üzere tesis olunan ve ortaokul mahiyetinde bulunan bu mektepler o zamanın en iyi tedrisat yapan mektepleri idi. Bir iki ders müstesna olmak üzere müdürleri ve hocaları hep Harbiye'den veya Mühendishane'den neş'et etmiş zabitlerdi. Sıkı bir askeri inzibata tâbi olan talebeler mavi şeritli siyah üniformalar giyerlerdi.

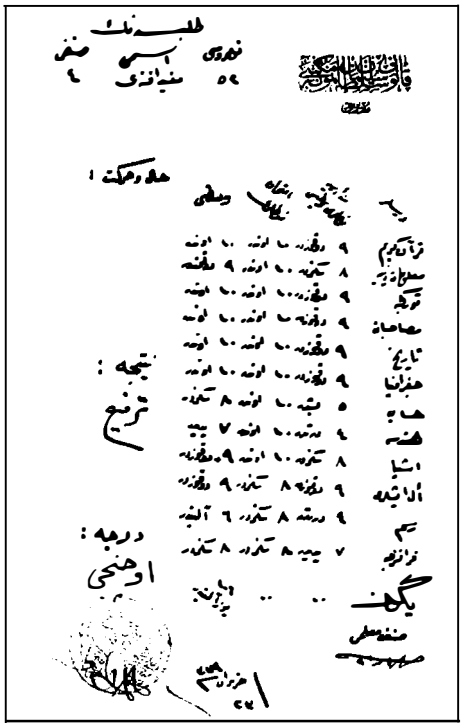

Kanuni Sultan Süleyman Numune Mektebi'nin 1339 senesinde dördüncü sınıf talebelerinden Müfid Efendi'ye verdiği karne (Yusuf Çağlar arşivi).

Cezalar çok ağırdı. Falaka, meydan dayağı, dolap hapsi, üniformanın düğmeleri sökülerek mektepten tarda kadar, kabahatin cinsine göre, cezaların bütün dereceleri tatbik olunurdu.

Mektebe devam eden bazı tanıdığım çocuklardan bunları işitince biraz ürktüm, fakat geceleri eve gelmek sevinci ve bu mektepte resim derslerine verilen ehemmiyet cesaretimi artırdı. Tahsil dereceme göre mektebin ikinci senesine girdim. Burada geçirdiğim o vakitki talebe hayatına ait pek meraklı kısımlar mevzuumun haricinde olduğu için onları bırakarak resim bahsine geçiyorum.

Celal Esat Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım,*
Haz. E. Işın, İstanbul İletişim Yay. 1993, s. 27-36.

İlk Ders

ERCÜMENT EKREM

AİLEMİZ çocukların mektebe başlamaları hakkında eski bir ananeye sâdıktı. Dört yaşımı ikmâl ettiğim gün evde hazırlıklara başlandı. Ben bunların bana aidiyetini seziyordum. Fakat esbabını anlayamıyordum, daha doğrusu çocukluğa has bir kayıtsızlıkla araştırmıyordum. Bir kaç ay evvel bende hem acı hem de tatlı hatıralar bırakan bir geçit geçirmiştim. O da tıpkı böyle hazırlıklarla başlamış, bana cici esvaplar dikilmişti. Fakat o vakit ki telaşla bugünkü sükûneti mukayese ediyor, arada pek büyük farklar görüyordum. Meselâ; O vakit eve hallaç getirtilmiş, yorgancılar çalıştırılmış, benimle bir örnek büyük biraderim Nejad'a da entari yapılmıştı. Şimdi ise yapılan istihzârat daha sade idi; evin içinde daha az telaş vardı; şahsıma karşı ev halkında o ilk hadiseden evvel izhar edilen merhametten, acımaktan eser yoktu. Bilakis önüme gelen beni okşarken müftehirâne gülümsüyordu. Kezalik ölçü alınırken dikkat ettim: Biçilen şey entari değil, bayağı esvabdı. Pantolon ve gömlek! Hem de sade bana dikiliyordu. Ağabeyimi bu sefer her nedense ayırt etmişlerdi.

Başlık istifi hattat Hamit Aytaç'a ait *Resimli Elifbâ* kitabı. Kapaktaki resimde modern bir sınıf. Bayrak resminin hakim olduğu tahtada Elif, Be, He harfleri de var. Fesli hoca, fesli erkek talebeler ve başları açık kızlar heyecanlı bir ders yapıyorlar.

Arada bir içime bir tereddüt, bir endişe giriyordu. Sormak istiyordum:

Ne oluyor, ne var? Yine mi *sünnet* olacağım?

Fakat derakap oyuna dalıyor, unutuyordum.

Derken bir sabah yataktan fırlayıp bermutad kendimi bahçeye atacağım sırada ninem beni kolumdan tuttu.

Bugün bahçeye inmek yok! dedi. Haydi dadın seni giydirsin de sokağa gideceğiz.

– Nereye?
– Eyüp Sultan'a.
– Niçin?
– Ziyarete.

Bazı Eylül sabahlarında Boğaziçi'ni sine sine kaplayan sis gibi ufacık gönlümü tedricî ezginlik istilâ etti. Öbür sefer de böyle Eyüp Sultan'a gitmiştik.... Öbür sefer de koca kavuklu, bembeyaz torba sakallı türbedarın heybetli huzuruna çıkmış, toprak kokan türbenin içine, iri taneli *binlik tesbihten* geçirilmiştim. Ve pek iyi hatırımda kalmıştı: O gün ben içimde müphem bir kaygu ile eve dönmüş, dünyadan ziyade ahirete yakışan bu garip merasimin mânasını kendi kendime anlamağa, mini mini yatağımda bile zihnimi istilâ eden karanlığı sıyırmağa çalışmıştım. Sonra arası çok geçmeden, üçbuçuk yıllık mevcudiyetimi ilk defa isyan ettiren hadise ile karşılaşmıştım.

Ben bir daha Eyüp Sultan'a gider miyim? Odadan kendimi dışarıya attığım gibi doğru bahçeye koştum. Orada hamamın odunları yığılı duran sundurmanın kuytu bir yerine gizlendim. Evin içi çınlıyor, nenemin beni küçük adımla çağıran sesi kulağıma geliyordu:

– Ercümend, Ercümend! Nerede bu çocuk?

Çok geçmeden ihtifagâhımda [gizlendiğim yerde] yakalandım. Yarı tehdit ve yarı vaat ve vait ile beni giydirdiler, kuşattılar, nemli gözlerimi elimin tersiyle ikide bir silerek yola çıktım.

Ertesi sabah yeni elbisemi giyinmiş âleste [hazır] idim. Bütün bu hazırlıkların mektebe başlamak için olduğunu akşamdan kulağıma fısıldayan dadım ruhumun tekmil endişelerini gidermişti. Kırmızı atlas minderim, içinde büyük babamın kırk sene evvel babam için bizzat yazdığı yaldızlı Elifbe'yi ihtiva eden cüz kesem, beni evden almağa gelecek olan sıbyan mevkibini [alayını] bekliyordu.

Derken kapının önünde bir gürültüdür koptu: Alay hazırdı. Köy başındaki mektep yalıya yakın olduğu için oraya kadar yaya gitmem takarrür etmişti. Minderi kalfaya, cüz kesesini bana teslim ettiler. Mevkibi takip eden babamla ninemin ellerinden kurtularak çocukların arasına karıştım. Allah'tan isteyip de bulamadığım şey: Yirmi otuz yaramazın ortasında idim. Bunlarla o günden sonra ne iyi oynayacak, neler icat edecek, ne muziplikler yapacak, nasıl eğlenecektim! Derhal bir çoğuyla ahbap olmuştum.

– Senin adın ne?
– Hüseyin!

– Seninki?

– Mahmut!

– Benim adım da Ahmet! sen uçurtma yapmasını bilir misin?

– Yaparım ya! Hem de kulaklısını.

– Yaşa be Mahmut!

– Küçük bey! Şöyle gel.

Kalfa elimden tutup beni mevkibin önüne götürdü. Ne var, ne oluyoruz? Tam da Hüseyin bana cebinden çıkardığı mukavva kibrit kutusunun içindeki kunduz böceğini gösterecekti. İlahi kalfa! Sana ne diyeyim?

– *Bismillâhirrahmânirrahim* de bakayım.

– *Bismillah.*

– Şimdi evvelâ sağ ayağını eşiğe bas da içeriye öyle gir.

– Peki.

Loş, rutubetli bir avludan geçtik, basamakları kımıldayan dar bir merdiven çıktık. Genişçe bir odaya girdik, sağda kızlar oturmuş bekliyor-

Beşinci Muhtelit Mektep talebelerinden 13 numaralı Muazzez Hanım'ın 1926-1927 ders yılına ait karnesi yani "Şakirdânın hal ve hareket ve sa'y u gayret cüzdanı" (Yusuf Çağlar arşivi).

lar. Benimle birlikte gelen erkekler de sol tarafa geçip yerleştiler.

Kalfa minderimi getirdi, hocanın alçacık bir çekmeceden ibaret olan kürsisinin önüne koydu. Sonra da beni onun üzerine diz çöktürttü.

Kartal burunlu, siyah çember sakallı, şerabî renkte sof cübbeli hoca efendi Arapça bir sürü şeyler söyledi; çocuklar o söyledikçe muttasıl hep bir ağızdan "âmîn!" diye bağırıyorlardı.

Bu âminlerin arkası kesilince yine kalfanın yardımıyla kesenin içinden Elifbe'mi çıkardım, hocaya verdim.

– *Rabbi yessir!*

– *Rabbi yessir!*

– *Velâ tu'assir!*

– *Velâ tu'assir!*

– *Rabbi temmim bi'l-hayr!*

– *Rabbi temmim bi'l-hayr!* [Allah'ım kolaylaştır, zorlaştırma, Rabbim hayırla tamamına erdir.]

– Aferin!

Dalgınlıkla ben bu aferini de tekrar ettim. Çocuklar bir kahkahadır kopardılar. Göz kuyruğuyla hocaya baktım, kaşını bile kımıldatmamıştı. Kalın parmağını Elifbe'nin üzerine koydu; benim üzerimde o ilk gün gök gürlemesi tesiri yapan gür sesiyle:

– *Elif, be, te, se, cim...* dedi.

– *Elif, be, te, se, cim!*

Hoca başını kaldırdı.

– Bugünlük bu kadar yeter!

Yerimden kemâl-i gurur ile kalktım. İlk dersimi kekelemeden, şaşırmadan, benim yaşımdakilerde [pek görülmeyen] nâdir bir pişkinlikle almış, tekrar etmiştim.

Son bir dua daha edilirken arkama dönmüş, arkadaşlarımı azametle süzüyordum. Dün akşama kadar kızıl bir cehl içinde pûyan olan ben artık allâme-i cihan kesilmiştim. O andaki hâlet-i ruhiyemi tarif edemem. Dört yıllık varlığımda azim bir inkılap olmuş ve ben bu inkılabın tesiri altında başkalaşmıştım. O kadar ki bu ilk dersten dönüşün [akabinde] üç gün, evet tam üç uzun gün ben uslu oturdum!

Ercüment Ekrem, "İlk ders", *Güneş* mecmuası, sayı: 9, 1 Mayıs 1927.

Mektebe Başlayış

ERCÜMENT EKREM

O DEVRİN çocuğu dört yaşında ve dört aylık oldu mu, mektebe başlatılırdı. Tam bu yaşta mektebe başlamak uğur sayılırdı.

Birkaç ay, bazen bir yıl evvelinden bu iş için hazırlıklara başlanırdı. Çocuğun annesi, yahut ki, ailenin en marifetli kadını hangisi ise, çarşıdan aldığı veya sandıktan çıkardığı kadife, atlas, pelüş, gezi bir kumaş parçasından müstakbel mekteplinin cüz kesesini biçer, diker, işler, hazırlar, ondan başka bir de yuvarlak, gösterişli minder yapılır, cüz kesesinin içine Sahaflar'dan tedarik edilen bir tane, sarı kağıtlı *Elifba-yı Osmani* yerleştirilir, sonra hepsi bir tarafa konurdu.

Arabi aylardan Safer uğursuz sayıldığı için, buna rastlanmamasına dikkat ederek, seçilen mektebin –ki, ekseriya ayni mahallede bulunurdu– hocasına haber gönderilir, gidip kendisile konuşulur, gün kararlaştırılırdı. Bugün de ya Pazartesi veyahut ki Perşembe olurdu.

Daha evvel, zihni açık, feyzi ziyade olsun diye Eyüp Sultan gibi, Baba Cafer gibi, Beşiktaş civarında Yahya Efendi gibi evliyaların türbelerine götürülerek türbedara nefes ettirilen, tesbihten geçirtilen çocuk bundan sonra da ailenin büyüklerine, yakın ve hatırlı dostlarına el öpmeye, dua almaya sevkedilir, nihayet merasim günü gelir çatardı.

O sabah ya bir fayton araba, yahut ki midilli denilen ufak bir at, kapının önüne getirilerek, çocuk ona bindirilir, yeni urbalarının içinde, cüz kesesi boynunda, nazarlığı fesinin ibiğinde veya omuzuna kordela ile iliştirilmiş olduğu halde, [küçük bey] içinde birer parçacık sevinç ve gurur sezilen şaşkın bakışlarını etrafına gezdire gezdire alay yola düzelirdi.

En önde, başının üzerinde minderi taşıyan, yarım papuçlu, yırtık cübbeli kalfa, onun arkasında rahleyi hamil mahalle bekçisi, daha sonra çocuğun etrafını kuşatmış mektep arkadaşları, en arkada ailenin büyüklü, küçüklü erkân ve mensupları, ilâhiler okuyarak, "âmin âmin!" diye bağırarak yürürlerdi.

Mektebin kapısında ekseriya kurban kesilir, çocuk mektepten içeriye ilk adımını o kurbanın kanına basarak atardı.

Münif Fehim'in çizgileriyle Âmin alayı. Varlıklı bir ailenin çocuğu bütün debdebe ve şaşaasıyla mektebe doğru gidiyor. Çocuklar ilâhî okuyor, halk seyrediyor.

Mektep muhtelit ise, yani kız erkek bir arada okutuluyorsa, alaya iştirak etmeyen kızlar bayramlık elbiselerile önceden gelmiş, yerlerine oturmuş bulunurlardı. Kafile içeriye girer girmez, iri kavuklu, torba sakallı, kerli ferli hocaefendi sınıf kapısından karşılar, herkese yer gösterir, çocuk birdenbire ürkmesin diye ona da iltifat ederdi.

Alaya iştirak edenler yerli yerlerine geçip oturduktan sonra, kalfa ile bekçi minderi yere, rahleyi de önüne koyarlar, hocaefendi de kendi postuna çöker, heyecandan tirtir titreyen dört buçuk yaşındaki çocuk da minimini ellerile kesesinden çekip çıkardığı elifbasını hocaya, ürkek ürkek uzatırdı.

"Vurduğu yerde gül bittiği" rivayet edilen ve ilk görüşte bir mürebbiden ziyade bir cellât tesiri yapan çatık kaşlı, asık suratlı, zebellâh gibi hocanın önünde, kapancaya tutulmuş zavallı bir kuş helecanı ile ürperen biçare çocuğa, o ana kadar tamamile yabancı olan kitabın ilk sayfasında, ilk satıra kalın, tüylü ve kirli bir parmak konar, korkunç bir ses de aynı zamanda gürler gibi hitap ederdi:

– *Bismillâhirrahmânirrahim!*

Bu besmeleyi, incecik, fısıltı halinde diğer bir ses, çocuğun sesi tekrarlardı.

– Bismillahi...rahmani...rahim!

– *Rabbi yessir..*

– Rabbi yessir

– *Velâ tuassir..*

– Velâ tuassir

– *Rabbi temmim bi'l-hayr!.*

– Bi'l-hayr..

– *Elif, be, te, se, cim..*

Bu beş harf de tekrar edilince artık merasim tamam sayılırdı. Zira o gün için ufacık kafayı daha ziyade yormak, küçücük sinirlerin gerginliğini devam ettirmek manasız ve lüzumsuzdu. Bu bir damlacık insan yavrusu ilim denilen sonsuz ummanın kenarından artık dalmış sayılırdı. Bundan böyle kendisine, istidadı, kabiliyeti, hevesi ve kısmeti varsa, en geniş ufuklar açılmaya başlayacaktı.

Son bir dua, yine dapdaracık, basık tavanlı, kasvetli dershanenin içerisini çınlatan âmin sesleri...akrabanın bulunduğu köşeden akseden kısık kısık sevinç, iftihar hıçkırıkları...

Derken mağrur baba kalkar, hocaefendinin yanına sokulur, çekingen bir tavırla onun avucuna bir iki mecidiye... bir altın.. kudreti neye yetiyorsa, sıkıştırırken:

– Bundan sonra evlâdım evvel Allah, sonra size emanet.. eti sizin, kemiği benim..

demeyi de unutmazdı.

O aralık, mütehayyir nazarlarını, müstakbel arkadaşlarının doldurdukları sıralardan, duvarda asılı falaka takımına, oradan da hocanın arkasında duran boy boy değneklere, değneklerden tavanda sarkan örümcek ağlarına gezdiren çocuğun içinde garip bir üzgünlük peyda olur, gözleri gayri ihtiyari dumanlanır, artık nihayet bulan serazatlık günlerinin tahassürü baş gösterir.

Hocaefendi bir işaret verir, talebe kapının dışında iki keçeli saf kurarlar. Mesut baba onları da sevindirecek, kendi sevincinden onlara da pay ayıracaktır.

Bir bir uzanan ufacık avuçların içine çil kuruşlar, ikilikler bırakılır.

– Allah zihin açıklığı versin! Maşallah! tebarekâllah!..

diye dua eden kalfaya, bekçiye de münasip bahşişler verilir. Ve bu defa alaysız olarak dönülen evde artık okurların, efendilerin sırasına geçmiş bulunan ciğerparesini bağrına basan anne bir sinir buhranına tutulur, ayılır, bayılır..

– Ya rabbim! güveyliğini de göster bana inşaallah! diye haykırır.

Çocuğu nazar değmesin için tütsülerler, herkes ayrı ayrı onu kucaklar, şapır şupur öper, yüzü gözü tükürük içinde kalır.

O esnada, onun aklı ise başka yerdedir. Mektebin avlusunda bir aralık gözüne çarpan erik ağacında!..

Falaka

ESKİLERİN tekrarlıya tekrarlıya doğruluğuna iman ettikleri bir kaç ata sözü vardır. Bunların iki tanesi terbiyeye taallûk eder:

Dayak cennetten çıkmadır. Ve, hocanın vurduğu yerde gül biter!?..

Eğer bunlardan, hele ikincisi hakikat olmuş olsaydı, bugün kırk, elli ve daha yukarı yaşlarda olanların tabanları ve avuçları muhakkak birer gülistan manzarası arzederdi.

Bizim zamanımızdaki terbiye sistemi tedribe pek yaklaşırdı, insan yavrusu gibi değil, maymun, köpek enceği gibi muamele görürdük. Hak ederdik, etmezdik, o ayrı mesele. Yaramazlık, afacanlık etmiyen hangi çocuk vardır?

Sıbyan mektebine başladığımız gün: "Eti senin, kemiği bizim!" diye eline teslim edildiğimiz hocaefendinin insafına bağlı idik. Artık o, kendi telâkkilerine ve kendi noktai nazarına göre bizi adam etmeye çalışırdı.

Münif Fehim'in çizgileriyle mektepte bir falaka sahnesi.

O vakitki mektep hocalarının içinde çocuğa kıymet veren, dayağın, çocuğu değil terbiye etmek, bilakis daha ziyade arsız ve yüz-

süz ettiğine inanan, ufacık bir varlığa karşı rıfk ile hilim ile, şefkatle muamele etmenin şüphesiz daha faydalı olduğuna kanaat getiren büyük bir kısım vardı. Fakat herkes böylesine düşemezdi. Bu, baht işi idi.

Devrin maarif sistemi –eğer bu türlüsüne bu ad verilirse– mekteplerde, iptidaî mahkemelerin işkence âletlerini daha çok hatırlatan, bir takım ceza vasıtaları ihdas eylemiş ve tatbik ettirmişti.

Bunlardan biri, ve talebenin üzerinde en fena tesir yapanı falaka idi.

Evvelâ size âleti tasvir edeyim. Tahminen bir buçuk metre uzunluğunda kalın bir sopayı göz önüne getiriniz. Bu sopanın bir ucundan öbür ucuna çift ipler raptedilmiştir. Bu âletin bir deste, muhtelif kalınlıklarda kızılcık veyahut ki fındık çubuklarından müteşekkil teferruatı da vardır.

Hocanın indinde ağır bir suç işleyen talebeyi bütün sınıfın önünde sırtüstü yere yatırırlar, Ayaklarını havaya kaldırıp –suçunun ehemmiyetine göre– bazen çoraplı bazen çorapsız, o ayakları, bahseylediğim iplerin ara yerine geçirirler, ipi iki taraflı burmıya başlarlar. Tâ ki, ayaklar kıpırdıyamasın, sabit olsun. Bu iş bitince, buruk ipli falakanın bir ucunu sınıf çavuşu, öbür ucunu da başka bir talebe sımsıkı tutarlar. Mektebin "kalfa" tabir edilen yardımcı öğretmeni değnek destesini eline alır, içinden bir tanesini seçer, inceliği, kalınlığı hakkında hocaefendinin fikrini sorar. Muvafık ise, başlar o minimini tabanların altına vurmıya.

Değnek adedi muayyen değildir. Bunun kifayeti hususunda yalnız iki âmil gözetilir; hocanın insafı ile zavallı yavrunun tahammülü!

O tarihte hıfzıssıhha nazariyelerinin [n]sini dahi bilen nerede? Vücudun hangi tarafına vurulursa ne neticeler doğurur? Her çocuk dövülür mü? Ayağa kan otururşa ne olur? Kirli ayakta açılan bir yara, bir bere ne gibi tehlikeler arzeder?

Bunların hiç biri düşünülmez, kale alınmazdı.

Kalfa değnekleri indirdikçe biçare mazlum çocuğun feryatları ayyuka çıkar, gözlerinden ip gibi yaşlar dökülür, köpüren dudakları yalvarır dururdu:

– Aman hocaefendi! bir daha yapmam hocaefendi! vallahi billahi hocaefendi!...Ayaklarınızın altını öpeyim hocaefendi!...

Kim dinler?

Bu yürekler parçalayıcı manzaradan, bu çocuk ıstırabından âdeta marazi bir haz duyuyormuş gibi, gittikçe celallenen, kuduran koca kavuklu yobaz, içeride yapılan işkencenin dışarıya aksetmesinden çekine-

rek, feryatları bastırmak gayretile, dehşetten gözleri büyümüş, elleri, ayakları titreyerek öbür çocuklara yüksek sesle ilâhiler okuttururdu.

Aldıkları emri ister istemez ifa mecburiyetinde kalan zavallılar, yerde izzeti nefsi ile beraber, tabanlarının derileri de parçalanan bedbaht arkadaşlarına baka baka:

Şol cennetin ırmakları
Akar Allah deyû deyû

diye terennüm ederek, onun gözyaşlarını sanki telmih eder, ufacık gönlünün o andaki duygusuna bilmeyerek tercüman olurlardı.

Derken hocaefendi insafa gelir, vurulan değneklerin sayısını kâfi görür, falakaya nihayet verdirirdi.

Çocuğu, biraz evvel ayaklanrını tutan arkadaşları, koluna girip yerden kaldırırlar, basamadığı için âdeta, sürükliye sürükliye avluya indirirler, çeşmenin altına sokarlardı.

O hâlâ hıçkıra hıçkıra, titreye titreye, acıdan kıvranarak, hayata, kâinata, Allah'ına bile küskün, akan soğuk suyun, çıplak ve bereli ayaklarına değmesile ıstırabını hafifletmiye çalışırdı.

Falakanın altına yattıktan sonra eve gidip hastalanan, hattâ bu yüzden ölen akranlarımı hatırlarım. Fakat bu surette ölüme sebebiyet verip de ceza görmüş herhangi bir hocadan bahsedildiğini hiç işitmedim.

Yüreği yanan ana-babadan davacı olanlar ekseriye davalarının, hocanın beraatı ile neticelendiğini görürlerdi.

Herhalde, o devirlerde okumaktan nefret edip de tahsillerini yarıda bırakanların çoğu sübyan mektebinde falakaya yatmış olanlardır.

Bu da gösterir ki, lüzumsuz ve şuursuz şiddet terbiye ve ıslâh bahsinde mutlaka makûs neticeler verir.

Amma...

Amması var. Ne mi, diye soruyorsunuz? Sizden niçin saklıyayım? Şu anda kendi kendime:

– Ah! diyorum. Bana, şimdi o çağımı iade eden olsa, falakanın altına nasıl da seve seve yatarım!

Ercüment Ekrem, (Yazılar) -Münif Fehim (Resimler),
Dünden Hatıralar, İstanbul Yedigün Neşriyat, ts.

Mektep ve Hafızlık Hatıraları

ALİ RIZA SAĞMAN

Ünye'de

BABAM, kıdemli yüzbaşılıkla tekaüde sevkedilmiştir. İsmi Ömeru'l-Vasfî, pederinin ismi Ahmed'dir. Kendisi, Yozgatlıdır. Mülâzım-ı evvellikle Ünye'ye gelmiş, orada, Kavuncuzâde Süleyman Efendi'nin kızlarından Ayşe Sıdıka hanımla teehhül etmiş. Ben orada dünyaya gelmişim. Tevellüdüm üçyüzbeş (1305)'dir [1897-1898]. Her ne kadar nüfusta 306 tevellüdlü görünüyorsam da pederimin *Battal Gazi* kitabına kendi eliyle düştüğü kayda göre tevellüdüm 305'dir.

Herkes gibi ben de üç yaşımdan itibaren kendimden haberdar olmaya başladım. "Kendimden haberdar olmak" ne demektir? Hafızamın faaliyeti inkişaf etti. *Ene*'nin yekdiğerine irtibatı bence seziliyordu. Hafıza bu demektir. İnsanın benliği ancak bu sayede vücut bulurmuş. Bazen tamamiyle serbest bir muhitte ferah ferah zıplıyorum, sokaklara çıkıyorum, ağaç görüyorum. Başka irili ufaklı, türlü türlü renklerde, şekillerde binalar artık nazar-ı dikkatimi celbediyor. Yanımda gördüğüm insanlar değişiyor. Biri gidip diğeri geliyor. En çok değişmeyen bir şey var, o da annemdir. Annemi her şeyden ziyade görüyorum. Daha ziyade benden ayrılmayan, hiç tebeddül etmeyen bir şey var: elim, ayağım... a'zâ-yı vücûdum! O değişenler ile bu değişmeyenler arasında fark var: Biri ben, diğeri benden hariç olan âlem!

Bugünkü felsefenin, *ene* (ben) mefhumunun esası hakkında kabul ettiği nazariye budur.

Şuurum, ilk defa biraderimin vefatını sezmekle başladı. Dünyada ilk haberdar olduğum hâdise odur. Benden üç yaş büyük, *Ahmet* isminde bir kardeşim varmış. Çenesinde beyaz bir mendil bağlı olduğu halde bir yatakta yatan, gözleri uyur gibi yumulmuş bir güzel çehre görmüştüm. O çehre, Ahmet'in cenazesi imiş. Daha fazla bir şey bilemiyorum.

İkincisi de annemin pederinin ölümüdür. Cenaze evine gitmişim. Birçok kadınlar bir odada birleşip ağlaşıyorlardı. Ortada bir de yatak varmış. Bir aralık ağlayan kadınlardan biri, yatağın bir tarafından bir kısmı-

Rize'de mektep talebeleri bayrağın gölgesinde hocalarıyla birlikte. Yıl 1924. Orta sağdaki sarıklı hoca Rize Rüştiyesi başmuallimi Artin Osman Efendi. (Fatih Sultan Kor arşivi).

nı kaldırdı açtı; gözleri yumuk, sakallı bir yüz görüldü. Oradakiler daha ziyade feryada âğaz ettiler. Bu da vâlidemin babasının cenazesi imiş.

İşte en küçük yaşlarımda bu iki intibâdır ki kuvvetini elân muhafaza ediyor.

Demek oluyor ki *dikkat* kanunu ikibuçuk yaşındaki çocukta da hükmünü icra ediyor. İnsan ne ile daha ziyade alâkadar ise şuuru onu ihata ediyor, onu kavrıyor. Kimbilir, bir cenazenin bir eve salmış olduğu yakıcı ateş, benim gibi henüz bir bî-habere o kadar çok olsun tesirini göstermiş imiş!

Sonra benden beş yaş küçük biraderim Nazmi'nin dünyaya geldiği de çok güzel hatırımdadır. Bir Ramazan gecesi idi. Evimizde bir kalabalık vardı. Her gecekinden fazla bir telaş hissediyordum. Her gece yatıp uyurken o gece yatmıyorduk. Büyük biraderim Âkif ile konuşuyorduk. Davulcu geldi, kapımızın önünde davulunu gümlettikten sonra bir takım mâniler söyledi ve gitti. Gecenin Ramazan gecesi olduğunu da bu davuldan biliyorum. O gece bir ciğerli pilav yediğim de hatırımdadır. Demek ki o zaman tam beş yaşında imişim.

Artık mektebe gidiyorum. Bevvab Hoca'nın Mektebi'ne devam ediyorum. Uzun uzun sopalara, falakalara mâlik bulunan bu mektebe ne kadar devam ettiğimi bilemiyorum. Birgün pederim mektebe gelip beni çağırdı; gülerek "Bir kardeşin oldu" dedi. Sevindim ve güldüm. Bu çocuğun ismi *Haydar* idi. Umumi Harp'de Kafkas cephesinde şehit olan bu çocuk son kardeşimiz idi.

Artık ben de çocuklar sırasındayım. Asker elbisesi giyiniyorum. O zaman askerzâdeler askerî kisveyi lâbis oluyorlardı. Bu kisve şimdiki gibi askere ve mekâtib-i askeriye talebesine mahsus değildi. Fakat bu kisveyi o kadar hoşlanmıyorum. Ben hoca elbisesini, sarığı, cübbeyi seviyorum. Acaba ne için? Cebrail, mektepte kulağıma sarığın kasidesini mi okudu? Yoksa ben sarıkta bir mahiyet-i bediiye mi keşfetmiştim? Hayır! Ne o, ne bu! O halde o hâlet-i ruhiyenin mebdei nedir?.. Elbette bir sebebi var.

Malumdur ki fizyoloji hadisâtında sebep bulmak kolaydır. Çünkü bu sahanın hadisâtı muttariddir, kavânîni umumidir, illet-ma'lûl münasebetleri kolay bulunur. Psikoloji hadisâtı ise aksinedir. Çok mürekkebdir, şahsa göre değişir, tatbikatı serbest değildir, her halde bu hususta bilgi tahsili güçtür. Lâkin ne olsa bu hadisâtın da esbâbı vardır. Burada sebepsiz hiçbir şey olmaz. Sebepler bazen malum ve aşikâr olur, herkes bilir ve anlar; bazen de gizli olur. O kadar ki nice sebükmağzan ona 'sebepsiz hadise' nazarıyla bakarlar veya yanlış bir sebep atf u isnad ederler. Meselâ bir şeyhin müridleri üzerindeki tesirine ait 'sebeb'de yüzde doksanbeş fikirler aldanmıştır.

Bunlar hakkında ileride sırası gelince maruzâtta bulunacağım. Burada halletmek istediğim cihet şudur: Herhangi bir hadise-i ruhiyenin sebebi bulunmak zaruri ise, benim henüz altı yaşımda iken sarığa karşı müphem bir meylimin sebebi nedir? Ne gibi kavânîn-i ictimaiye veyahut hangi bir bedîî veya kudsî bir his beni o meyle rabt etti?..

Bu hususta pek katî bir şey söylemek doğru değilse de takribî olarak birkaç mesele arzedebilirim:

Evvela: Babamın ikidebir "Seni hafız yapacağım, ben oğlumu hafız yapacağım..." sözleri ruhuma sevimli, sıcak izler bırakabilir, sarığa karşı meylimi tahrik edebilirdi.

Denebilir ki hafızlık başka, sarık başka! Evet ya, başkadır. Fakat bu başkalık bugün İstanbul'da mevcuttur. O zamanlarda, oralarda ikisi aynı

şey telâkki edilirdi. Sarıksız hâfız olmazdı. Sarık ile hafızlık lâzım-melzûm kabilinden idi. Hergün kulağımdan zihnime dolan "hafız olacaksın" sözleri, bu meslekin kıymet ve mahiyeti hakkında hiçbir bilgiye mâlik bulunmayan hissiyâtımı işbâ etmişti.

Hafızlığa çalışan bir talebe sarığı ve hırkası ile.

Sâniyen: *Hacı Arif Efendi* isminde bir dayım vardı. Henüz ber-hayattır (4 Eylül 1927). Bu zâtın ilm u irfanı, fazilet ve kiyaset itibariyle büyüklüğü, tâ o zamandan beri tahsinler ve hayretlerle dolu lisanlardan kulaklarıma dökülmüştür. Bu zâtın arasıra bize gelmesi, pederim ve vâlidemce ayn-ı rahmet telâkki edilirdi. Babam Hacı Arif Efendi'yi tapınırcasına severdi. Onunla iftihar ediyordu. Valide bu özkardeşini çıldırasıya seviyordu. Bütün ailemiz içinde Hacı Arif Efendi'nin pek yüksek bir mevkii vardı. Bu zât hafızdı. Sesi çok güzeldi. Çok âlimdi. Vaazı, dinleyenleri delirmiş gibi ağlatıyordu. Kendisi son zamanlarda *hacı* da olmuştu. Ahlâkı gayet güzeldi. Bütün hafta evde oturur, Cumadan Cumaya ancak Cuma namazına giderdi. Evde de kimse ile konuşmaz, yegâne enîsi tesbihi, bir tek celîsi de seccadesi idi. Dili esmâ ile dolu, dili [gönlü] dünyadan âzade idi.

Elhâsıl bu zât hakkında duyduğum bunca medâyih, beni meclûbları içine almıştı. Ben de onun ünvanı karşısında tüyler ürpertir, kendisine karâbetim ile hamd eder oldum. Elbette büyük bir zâtı taklidden büyük bir zevk alacaktım. Onun gibi sarık sarmak, ona benzemeye çalışmak ne büyük saadetti!..

Bugünün psikolojisinin kabul ettiği bir esas vardır: Seviyenin yüksekliği ma-bihi't-takliddir; yani seviyece dûn bir cemiyet veya fert, seviyece yüksek bir cemiyeti veya ferdi taklit için bir ihtiyaç görür. Zannederim henüz altı yaşında iken bu kanunun tesiri altında imişim.

Sâlisen: Hocam sarıklı idi. Bevvab Hoca ihtimal ki bugünün bir Orta Mektep talebesi kadar bilgiye mâlik değildi. Fakat o zaman benim için o Bevvab Hoca, dünyanın ilmini yutmuş gibi idi. Onun meslekini beğenmek dahi bana ne büyük bir ümit ve saadet bahşediyordu!.. İşte ibtida bende sarığa karşı meyil uyandı. Sarıklı olmayı çok arzu ediyorum. Sırmalı, şeritli askerî elbisemi çıkarıp cübbe giymek, sarık sarmak istiyordum. Fakat bilmem ki nedendir?

Babam bana iki arşın beyaz astar almıyor, merakım ateşîn bir mâyi halinde içime akıyor. Kışın boynumu soğuktan muhafaza için alınan büyük atkıyı ben sarık diye fesime sarar, başımda hissettiğim sekalet ile sevinip iftihar ederdim.

Bunun üzerinden ne kadar zaman geçtiğini bilmiyorum. Artık sarık sardığımı hatırlıyorum. Başımda kırmızı bir asker fesi, asker püskülü, üzerinde ince bir sarık, sırtımda bir avniye, ayağımda zırhlı asker pantalonu, koltuğumda sırmalı kaplık (kitap çantası), içinde mushaf, hergün mektebe gidip geliyorum ve yarım sahife Kur'an ezberlemekle mükellef bulunuyorum.

Bir kış Ramazanı idi. Ünye'nin Saray Camii'nde yarım sahife mukabele okudum. O zaman takriben sekiz yaşlarında idim. Babam o zaman benim şu halimle iftihar ediyordu.

Ünye'de daha şâyân-ı tahattur birşey yok zannederim.

Giresun'da

GÜNÜN birinde babamın *yüzbaşı* olduğunu söylediler. Evde bir sevinç vardı. Ben bu meserreti pek iyi takdir edemiyordum. Pederimin nereye yüzbaşı olduğu malum değilmiş. Birgün enişte lerimizden Bolamanlızâde Hüseyin ve Mustafa Efendilerin valideleri Şerife Nine geldi. Babamın Giresun'a yüzbaşı olduğunu söyledi. O zaman nazar-ı dikkatimi celbetti ki biz Giresun'a gideceğiz. Giresun Ünye'den vapurla bir günlük yoldu. Babamın emri gelmiş, eşyadan bir kısmı satılmış, sefer tedarikâtı tamam olmuş benim haberim yok. Yalnız bir sabah erkenden kaldırıldık. Haydi vapur geldi diye iskeleye gittik. Sandallara binerek çok uzakta demirleyen vapura bindik.

İlk defa vapura biniyordum. Bir müddet sonra vapurun niçin kalkmadığını babama sordum. Pederim güldü ve ilave etti: "Kalktık ya, görmüyor musun gidiyoruz!?"

Ben alıklaştım. Vâkıa, deniz, ırmak gibi vapurun kıçına doğru akıp gidiyor, fakat ben vapurun kendisinin hareketini görmek istiyordum. Galat-ı hissin ne olduğunu o zaman bittabii idrak etmemiştim. İstiyorum ki vapurun hareketi makinelerin, direklerin, kamaraların... ilh. hareketiyle belli olsun! Bu fikrimi pederime ihsas ettim ve vapurun hareketini de inkâr eder gibi göründüm. Pederim, "Hani Ünye, nerede? Göster!.." dedi. Filhakika

iki saat evvel karşıda parlak bir manzara teşkil eden Ünye artık görünmüyordu. Yabani dağlar, vahşi tepelerin ağır ağır hareket ettiklerini görüyordum. Dağlar mı oynuyorlar, biz mi gidiyoruz, bence henüz malum değildi.

Gurûba yakın Giresun göründü. Demirledik ve çıktık. O gece Mülâzım Ali Rıza Efendi/Aliye Hanım'ın misafiri olduk. Ferdâsı gün, bizim için tuttukları haneye nakil ettik.

Birkaç gün sonra Şahin Hoca'nın mektebine devama başladık. Bu mektep, Giresun'un Soğuksu mahallesinde, Cami-i Şerif'in hemen ittisalinde, tek oda, şirin bir mektepti. Bir mahalle mektebi idi. Ben orada hıfza çalışıyordum. Pek küçüktüm, zayıftım. Hergün dersimi yapamazdım. Hocadan dayak yer, babamdan azar işitirdim. Oyunu çok severdim. Kışlanın çayırında çelik-çomak oyununa bayılırdım. Mektepten kaçacak kadar cüretim yoktu. Hayatımın hiçbir ânında herhangi bir tarzda cüretkârlığım, fevkalâdeliklerim yoktur. Daima ortayı tercih etmek cibiliyetindeyim. Binaenaleyh mektepten de kaçamazdım. Fakat muntazaman ders yapamazdım.

Bu hafızlık beni çok üzdü. Birkaç seneler devam eden bu üzüntüdür ki bedenen neşv ü nemâma mâni oldu. Derse çalışmak bir taraftan, dersi

Mahalle mektebinden çıkan kız çocukları anne ve babalarıyla mahalle arasından eve doğru gidiyor.

yapamamak diğer taraftan beni azaplar içinde bırakıyordu. Hocamdan yediğim bazen azar, bazen dayak beni o kadar müteessir etmiyordu; akşam eve döndüğümde validemin, pederimin "ders aldın mı?" sualine menfi cevap vermem beni dilhûn, perişan ediyordu.

Sabahleyin erkenden bir çay içip mektebe gider, ders alamazsam akşama kadar hiçbir şey yemeden durur, eve de yüzsüz gelirsem maddeten, manen ettiğim zararları düşününüz. Bilmem ama, belki bundan dolayı kardeşlerim içinde en sıska ben kaldım. Hepsi benden daha iridir. Benim böyle kalışımın sebebi, tam neşv ü nemâ bulacağım zamanlarda böyle ezici, üzücü azaplar içinde pûyan oluşumdur.

(...)

Dayım Hafız Arif Efendi hacca gitmişti. İstanbul'dan telgraf aldık: Şark Vapuru'yla hareketini bildiriyordu. Bizim de bu şerefli günde behemehal bulunmamız, o şereften, o mefharetten istifade etmemiz lâzım geliyordu. Fakat Trabzon'dan gelecek olan vapura geç kalındı. Pars Vapuru, yolsuz bir vapur idi. Nihayet aynı günde o da Giresun'a gelecekti. Biz sabahleyin Giresun'dan hareket edip akşama Ünye'ye varacağız. Şark Vapuru da sabahleyin Samsun'dan hareketle akşam'a Ünye'ye gelecek. Yani iki vapur aynı zamanda Ünye'ye vâsıl olacak. Biz de çıkacağız, hacıların füyûzât-ı mâneviyelerinden, revâyih-i kudsiyelerinden müstefiz olacağız.

O zamanlarda taşralarda bu hacı gelişlerinde yapılan mübarek bayramlar, mânevi, feyizli merasim hiçbir hususta olmazdı. Tevhid ve tehlili hâvi sancakları altında yürüyen mübarek hacılar kadar Allah'ın sevgilisi ve insanların meftun olduğu hiçbir mahluk yoktu. Üç yaşındaki çocuklar bile bunların gıbtakeşliklerinden kendisini alamazdı. Elhâsıl, o zamanlar hacca gitmek, hacdan gelmek çok büyük şeref, çok mukaddes bir hâdise idi. O şereften bütün akraba, en uzağına varıncaya kadar hissemend olur, komşular bile o şereften kendisine düşen payı bol bol kullanabilirdi.

Bu gelecek hacı kafilesinde ise, Kavuncuzâde ailesinin gözbebeği Arif Hikmet Efendi vardı. Bu zâtın yüzündeki güzelliğe, nâsiyesindeki nûr-ı tevhide haccın verdiği cila bir kat daha cezbe bahşedecekti. Annemin özkardeşi, babamın kayınbiraderi, bizim dayımız olan bu zâtın etrafına serpeceği şeref cevâhirinden biz neden mahrum kalalım?! Her ne olsa, o akşam Ünye'ye varacağız, tam merasim-i mübarekede bulunacağız. Bu ümitle Pars Vapuru'na bindik. Sinelerimiz iftihar nefesleriyle dolu, gözlerimiz hasret yaşlarıyla meşbû bir halde ağlamaya, sevinmeye hazır-

lanarak gidiyoruz. Giresun'dan kalktık, evvela Ordu'ya, sonra Fatsa'ya uğrayacağız, sonra nurlara garkolacak olan Ünye'ye varacağız. Artık gidiyoruz. Saadetler bizim, meserretler bize mahsus.

(...)

Keşab'da

BU senelerde yüzbaşıların nahiye merkezlerinde ikametlerine dair bir emir geldi. Babam, İkinci Bölük yüzbaşısı idi. İkinci Bölük nahiyesi, Keşab nahiyesi idi. Oraya gittik. Burası büyük bir köy idi. Küçük bir camii vardı. Güzel bir medresesi, bir kilisesi, bir Rum mektebi mevcuttu. Türk mektebi yoktu. Medresenin müderrisi Dursun Efendi İstanbul'da tahsil etmiş, halûk bir zâttı. Keşab'ın *Vâlid* karyesinden idi. Fakat talebenin yüzde doksan sekizi askerden kurtulmak için medresede mukayyed bulunuyorlardı. Elhâsıl, Rum çocukları muntazaman mektep hayatı gördükleri, ulûm ve fünûnun mebâdisi olsun öğrendikleri halde, Türk çocukları yalın ayak deniz kenarlarında, dere boylarında hovardalıklar meşkediyorlardı.

Ben hâlâ hıfz çalışıyorum. Müderris Dursun Efendi'ye dinletiyorum. Bu zât hafız değildi; hafızlık nasıl olur bilmezdi. Kendisine bazen dalavere yapardım; bir dersi iki defa dinletirdim, farkına varmazdı. Babam da benden memnun olurdu. Zaten babamın bana büyük bir vadi vardı: Hergün ders alırsam, hergün bir çil kuruş verecekti. O zamanlar hergün evlâdına bir çil kuruş veren baba parmakla gösterilirdi. Beş ekmek beşyüz devrinde otuz daima artardı.

Bu Keşab'da geçirdiğim hayat, bence en mesut hayattır. Keşab kadar benim ruhumu tutan bir yer yoktur.

Keşab ikiyüz hanelik bir nahiyedir. Bir sokağı (caddesi) var. İki tarafında bir sıra haneler, dükkânlar, kahveler, fırınlar var. Bundan ibaret! İki dakika şarkında akan bir ırmak vardır. Zevkini bilen, sıhhatini süren Keşablılar içme suyunu bu ırmaktan alırlar. Şehrin içinde iyi bir su yoktur; olanı da azdır.

Keşab'ın en güzel binalarından birisi medrese, kilise ise, bir tanesi de bu ırmağa yapılmış köprü idi. Köprü taştan yapılmıştı. İki büyük, bir küçük gözü vardı. Pek biçimli idi. Fakat bir yazın gelen bir sel, bu güzelim köprünün canına okudu. Keşab, âbidelerinden birini kaybetmiş oldu.

(...)

Medrese küçük bir fındıklık tepesinin önündedir. Pek biçimli bir binadır. Önünde birkaç adet zeytin ağacı vardır. Bir tarafı yine fındıklık, diğer tarafı mısır tarlasıdır. Cephe ise demin dediğim çayır, daha ilerisi denizin engin ufuklarıdır. (...)

Sesim gayet güzel. Henüz sekiz-dokuz yaşlarımdayım. İnce, çıngırak gibi çıkan oynak sesim hem beni, hem de dinleyenleri meftun ediyordu. Hele kadınlar, kadınlar!.. Annemle hiçbir eve misafirliğe gidemezdim. Hemen ilâhî okumam için etrafımızı alırlar, ısrar edip dururlardı. O zamanlar ben bir tek ilahî bilirdim:

Eğer aşık isen yâre/Sakın aldanma ağyâre
Düş İbrahim gibi nâre/Bundan a'lâ yanar olmaz. ... ilh.

Bundan dolayı kadınlar beni çok severlerdi. Bir takım kızlar da vardı ki muttasıl benimle konuşmak isterlerdi. Fırıncı Durmuş isminde bir adam vardı. Üç tane kızı vardı: Ayşe, Fatma, Hatice... Fatma (Fadime) beni çok severdi. Bilmem, ben de onu görmek isterdim. Daima onların viranhanelerine gitmek için mecburiyet duyardım. Vâkıa masûmiyet-i mutlaka halinde idim. Lâkin Fadime'yi görmeden yapamazdım. Hatta birgün evlerinde iken babası gelmiş, beni de tahkir etmişti. Deli Durmuş'un bu tahkirine rağmen yine Fadime'nin yanına gitmeden kendimi alamazdım. Bu kıza merbûtiyetim bu halde kaldı. Sonra ayrılıp Giresun'a geldim. İstanbul'a geldim. Birçok seneler sonra bu Fadime bir adamla izdivac etmiş, Giresun'da oturduğumuz eve komşu düşmüştü. Ben de onsekiz yaşlarında filan idim. Artık Fadime'ye her cihetten bakamayacak bir vaziyette idim. Elhâsıl, Keşab'da iken bu Fadime'nin sevkiyle "Elâ gözlü Fadimem" yollu birçok laz havaları bellemiştim.

Hıfz çalışmam yine devam ediyor; fakat hoca yok. Senenin dokuz ayı Keşab'da, üç ayı Giresun'da geçiyor. Hafızlık nasıl biter?

Bir zamanlar oldu ki hafızlık hocam, validem olmuştu. Bu kadın Kur'an'ı yüzünden bile zor okurdu. Benim hafızlık hocamdı. Kendisini daima aldatır, aynı dersi birkaç defa dinletirdim. Fakat birgün dalavere anlaşıldı. *Semmâûne* kelimesi valideye işi anlatmış. Bir daha yapamadım. Artık *semmâûn* kelimesi, ağzımızda darb-ı mesel hükmüne girdi.

Hafızlık artık benim için büyük bir dert olmuştu. Bitmiyordu. Çok sıkıntı çekiyordum. Medrese zamanında müderris Dursun Efendi dersi dinliyordu. Sabahleyin medreseye gider, akşama kadar medrese dershanesinde oturur, güya ders çalışırdım. Aç kalırdım. Dursun Efendi, safi suya kırmızı

acıbiber kor, pancar (lahana) atar pişirirdi. Mısır ekmeğiyle onu tatlı tatlı yerdik. Fakat hergün devam eden bu halden artık utanır bir hale gelmiştim.

Dursun Efendi hafız olmadığı için dinlemekte olan kifayetsizliği pederimce anlaşıldı. Oraların meşhur bir hafızı vardı. *Ömercikoğlu* derlerdi. Keşab'a bir saat mesafede *Vanazid* köyünün mektep hocasıydı. O hergün oradan Keşab'a gelecek, bizi dinleyecek, yine gidecekti. Nitekim öyle oldu. Zannederim bana hafızlığı bitirtti. Kâzım da bundan hıfza başlamıştır.

Keşab'da üç sene kaldık. Kışın dokuz ay orada, yazın üç ay Giresun'da oturduk. Üç sene nihayet bulunca, yüzbaşıların nahiye merkezlerinde oturmaları lüzumuna dair olan emir geri alındı. Biz de Giresun'a tamamiyle nakil ettik.

Keşab'da iken vâki bir hatıra vardır. Bunu yazmadan geçemeyeceğim. Küçükken sadâmın çok güzel olduğundan bahsetmiştim. Gayet güzel ezan okurdum. O sıralarda Trabzon'dan bir takım askerî müfettişler geldi. Bunlar erkân-ı harp mi imiş, ne imişler bilemiyorum. Her halde çok büyük zâtlar imişler. Hepsinin de sadâya merakları varmış. Bana aşır okuttular. Hiç unutmam, Müfettiş bey, "ve sâriû..."yu okuduydu. Ben de "sâbikû..." diye yanlış bir yerden başlamıştım. Altını getiremedim, şaşırdım. Fakat sesim pek hoşlarına gitmiş. Beni Mısır'a götüreceklerini kaviyyen vadettiler. O günden itibaren benim Mısır'a gitmek sevdası kalbime yer etti. Behemehal Mısır'a gidecek, okuyacak, sesimi terbiye edecektim. İnsanın sesi terbiye edilirmiş. Bu da ya Mı-

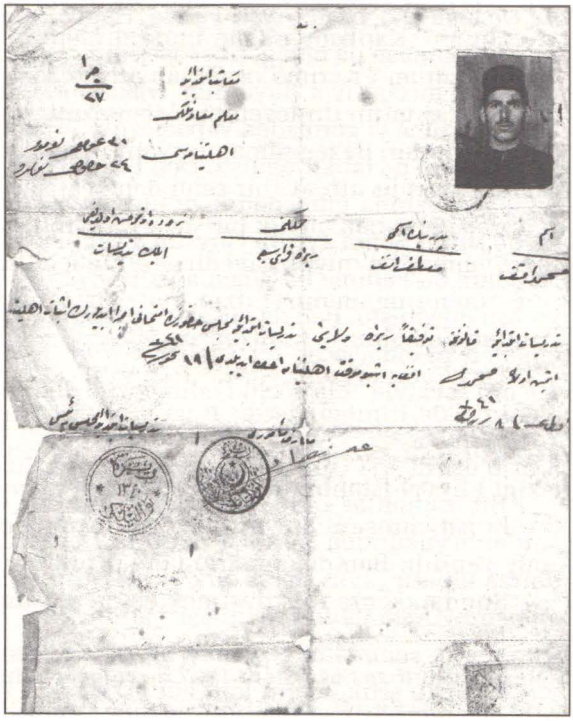

Rize/Güneyce'den Mustafa oğlu Mehmet (Bayar)'a verilen 18 Temmuz 1341 (1925) tarihli Mekâtib-i İbtidaiye Muallim Muavinliği Ehliyetnâmesi.

sır'da, ya İstanbul'da olurmuş. Ben Mısır'a gidecektim.

Bu fikir yalnız bende değil, babamda da adamakıllı uyandı. Hatta bilâhare İstanbul'a gelişim, ailemizin Dersaadet'e gelip yerleşmesi, hep bu fikrin neticesidir. Şu halde müfettiş bey, beni Mısır'a götürmediyse de İstanbul'a götürmüş oldu demektir.

Hâfızlık töreni

GİRESUN'A geldik. Hıfzımız dinlenecekti; yani duamızı yapacaktık. Babam bu gibi cemiyetlere çok meraklı idi. İşi çok büyük tuttu. Bir defa Ünye'ye mektup yazıp ne kadar akraba varsa hepsini davet etti. Dayım, teyzelerimden bazıları çocuklarıyla beraber geldiler. Giresun erkân-ı askeriye ve mülkiyesine kâmilen ziyafet çekti. Ziyafet evine altı adet kuzu dolmasının omuzlarda gittiğini gördüm. O gün Giresun serapâ çalkalandı.

Hıfzım, Kapıkahve Camii'nde dinlendi. Orada duası yapılacak hafız efendi, Kur'an-ı Kerim'i başından aşağı ezber okumak mecburiyetindedir. Kim isterse gidip dinleyebilir. Memleketin meşhur hafızları davet edilir, gelip dinlerler. Bazen olmamış, yapılmamış diye hâfızın geri çevrildiği de vâkidir. Zavallı altı ay, bir sene daha çalışır. Fakat bu hal, hafız ve ailesi ve hocası için çok büyük bir şeyn ve ayıptır. Şu mühim imtihanda geriye çevrilmemek en büyük gayedir. Bunun için hafızlar çok çalışır, hafızlıkları da kavî olur. Benim hıfzım da Kapı Camii'nde dinlendi. Çınarlar Camii'nde dua oldu.

En büyük teyzem Feride Hanım'ın büyük mahdûmu Hafız Ahmed'i de Ünye'de dinlemişlerdi. Bugün rahmet-i Rahman'a kavuşan bu zâtın gayet davudî, pek güzel sesi vardı. Kezâ, Giresun'un depo memuru Mülâzım-ı Evvel İstanbullu Hafız Efendi de vardı. Onun da sesi çok güzeldi. Bu iki zât Giresun'da görülmemiş bir mevlid okudular. Müteâkiben duâmız yapıldı. Ben de o sıkıntıdan kurtuldum.

Bundan sonra Rüşdiye mektebine devama başladım.

Ali Rıza Sağman'ın 1927'de kaleme aldığı *Hayatım'ın Hikâyesi* başlıklı bu yazma hatıratı Dücane Cündioğlu yayına hazırlamış ve *Dergâh* dergisinde tefrika edilmişti; sayı: 105-112, Aralık 1998-Haziran 1999. Bu hatıratın sadece mektep ve hafızlıkla ilgili kısımları buraya alınmıştır.

Mahalle Mektebinde

TEVFİK SAĞLAM

"Eti senin kemiği benim"

1888 YILI Martının 14. günü, henüz beş yaşımı bitirmeden, mektebe başladım. Bu babamın defterinde "Oğlum Ali Tevfik'in bed-i Besmelesi" diye kayıtlıdır.

O tarihlerde bir çocuğun mektebe başlaması aile, mektep ve hatta mahalle için bir hadise idi. Çocuk okuma çağına gelince ailece hangi mektebe verileceği kararlaştırılır, mektep hocasıyla görüşülür. Evde ve mektepte hazırlıklar başlar. Çocuğa yeni elbise diktirilir. Minderi, cüz kesesi hazırlanır, elifbe cüzü alınır. Günü gelince çocuk âmin alayı ile mektebe götürülür. O gün mektep için bir tören günüdür. Çocuklar mektepte toplanır, kapı önünde, ikişer ikişer dizilir. Önde ilâhiciler, arkada âmin-ciler olmak üzere "âmin alayı" kurulur. Alayın önünde mektep hocası, yanında kalfa olduğu halde çocuğun evine gidilir. Kapı önünde dua edilir ve hazır bekleyen çocuk bir ata veya bir faytona bindirilir. Çocuğun minderi bir rahle üstünde bevvabın başına oturtulur. Böylece teşekkül eden alay mektebe doğru yola çıkar. Çocukların güzel seslilerinden ve ilâhi okumaya alıştırılmış olanlardan seçilmiş ilâhiciler ilâhiler okumaya başlarlar. İki ilâhi arasında bir duraklama olur. Kalfa arkadan gelen çocuklara "âmin" diye kumanda verir, çocuklar hep bir ağızdan "âmin" diye bağırırlardı. İlâhiler arasında en meşhurlarından biri "Şol cennetin ırmakları akar Allah deyu deyu" idi ki, pek ahenkli bir ilâhi idi.

Böylece mektebe varılır. Hoca ve çocuklar yerlerini alır. Mektebe başlayan çocuk hocanın önüne gider, elini öptükten sonra minder üzerine diz çöker. Hoca elifba cüzünü açar, ilk önce baş tarafındaki *"Rabbi yessir ve latüassir Rabbi temmim bi'l-hayr"* "Allah'ım kolaylaştır, güçleştirme, Allah'ım hayırlısıyla bitirt" duasını heceleterek çocuğa okutur. Başlayış dersi sona ermiştir. Çocuk tekrar hocanın elini öper, tören de sona erer. Hocaya, kalfaya, bevvaba ailenin kudretine göre verilen bir para hediyesinden başka bermutad ilâhicilere ikişer, âmincilere, yani bütün okul çocuklarına birer çil kuruş dağıtılırdı.

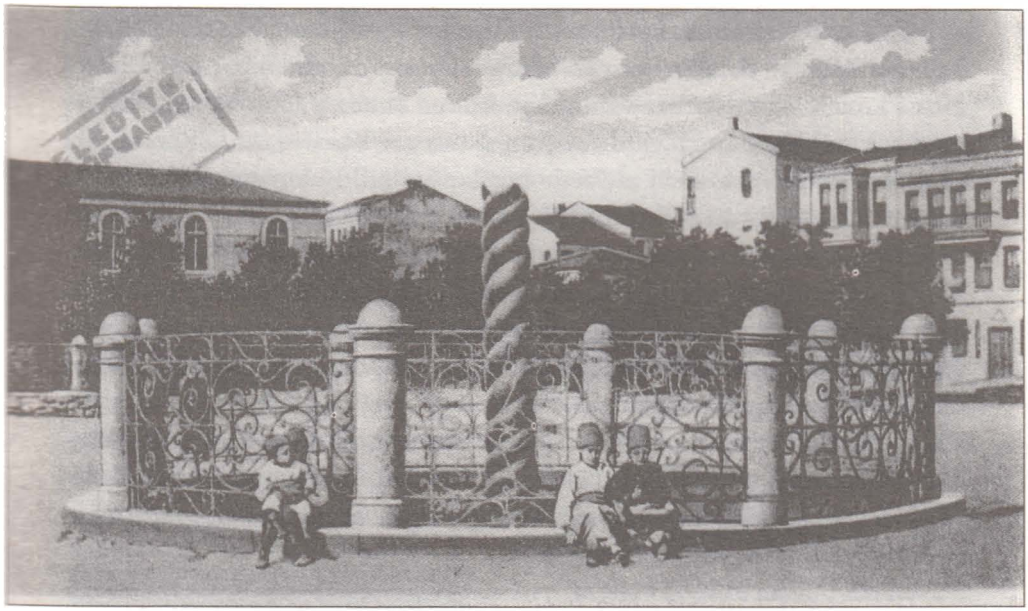

Sultanahmet'te Burmalı Sütun'un önünde mahalle mektebi çocuklarını gösteren bir kartpostal.

Babam âmin alayını sevmediği için bana yaptırmadı. Benim mektebe başlamam basit oldu. Babam elimden tuttu, mektebe götürdü. Hocanın elini öptüm ve diz çöküp Besmeleyi çektim.

Okumaya başladığım mektep Sultanahmet'te *"Üçler Mektebi"* idi. Bu Peykhane sokağından Sultanahmet meydanına çıkarken sol köşede iki katlı bir mahalle mektebi idi.

O zamanlar iki alfabe kitabı vardı. Biri *"Eski Elifbe"* diğeri *"Elifba-yı Osmani"* adında daha modern bir kitap. Üçler Mektebi'nde birincisi okutulurdu. Bu kitabın ilk iki sahifesi güzel nakışlı, süslü idi. Ben de onunla başladım.

O zamanki öğretim araçları arasında iki önemli madde vardı. Biri *"hilal"*. Bu kulak karıştırmak için kullanılan hilaller biçiminde bir ucu sivri, diğer ucu yuvarlak, altı yedi santimetre uzunluğunda bir sap. Çocuk yazıyı hilalle göstererek okur, kelimeleri, satırları bununla takip ederdi. Diğeri de bir *balmumu* parçası. Hoca ders sonunda nereye kadar okunmuşsa oraya balmumunu yapıştırır. Gelecek derste balmumundan başlanarak derse devam edilir ve sonunda balmumu parçası kalındığı yere nakledilirdi. "Sen buna balmumu yapıştır" sözü bundan kalmış olsa gerek.

Eski elifbe kitabı Arap alfabesiydi ve harekeli yazıyı okumak için yapılmıştı. Hareke Arapça'da sesli harflerin yerini tutan ve harflerin üst ve altına konan işaretleridir. Bunlar kendinden önce ve sonra gelen harflere ses verirler. Altı hareke vardır: üstün=e, esre=i, ötre=u, iki üstün=en, iki esre=in, iki ötre=un. Eski elifbede harfler belletildikten sonra hareke ile telaffuzlara geçilirdi: b üstün be, b esre bi, ilh.

Okulda siyah çanta, tebeşir yoktu. Zaten buna lüzum da yoktu. Çünkü her okur öğrenimin ayrı bir safhasında bulunur. Hoca her birine ayrı ayrı ders verirdi. Çocuk aldığı dersi ezberler ve ertesi derste hocasına dinletirdi. Bununla beraber çocuklar öğrenim derecelerine göre nazari olarak sınıflara ayrılmış gibiydi.

Kız çocuklar önde, erkekler arkada otururlardı. Çocuklar yerde minderler üzerinde, çok defa diz çökerek, bazen bağdaş kurarak oturur, önlerinde boylarına göre yapılmış rahleler veya sıralar üzerine kitaplarını koyarlardı.

Mektepte çocuklar derslerini yüksek sesle ezberlerdi. O suretle ki, 40-50 çocukluk dersanede daima mahşeri bir gürültü, bir uğultu hüküm sürerdi. Hoca buna alışmıştır, hiç yadırgamaz. Her hangi olağanüstü bir sebeple gürültü kesilecek olsa hoca o zaman irkilir veya pek de nadir olmamak üzere yaptığı şekerlemeden uyanırdı. Bazen gürültü azıttı mı, hoca daima eli altında bulundurduğu değneği önündeki rahleye vurur ve "susun çocuklar!" diye bağırırdı. Kısa bir hafiflemeden sonra eski velvele tekrar başlardı.

Çocuklar ders ezberlerken daima iki tarafta sallanırlardı, sebebini hâlâ anlayamamışımdır.

Aynı dersi tekrarlayan çocuklar bazan bir koro halini alırdı. Bu çok keyifli, görülecek bir manzara idi: mesela hep bir ağızdan şöyle bir heceleme; *Elif küsün enni, elifkesa inni, elif kötür ünnü* diye bir makamdan tutturdular mı adeta ilâhi okuyorlarmış gibi kendilerinin, hatta hocanın vecde gelmemesi kabil mi?

Üçler Mektebi'ne pek ısınamadım. Hocamız, Ayasofya Camisi Baş İmamı Hafız Osman Efendi kısa boylu, az çiçek bozuğu, kırmızı yüzlü, kısa boyunlu, seyrek sakallı, sert, hiddetli, celalli bir zat idi. Koç beslerdi ve koç döğüştürmek merakı olduğunu söylerlerdi. Hoca mizacı eseri olacak her şeye çabuk kızar, azarı, dayağı basardı. Üçler Mektebi'nde falaka ve uzun sopa yoktu, fakat değnek vardı. Papucu, icabında çorabı, çıkartılan çocuk sırt üstü yatırılır. Diğer kuvvetli bir çocuk dayak yiyeceği iki

ayağını sıkıca birleştirerek havaya kaldırır, hoca da gönlünden kopan sayıda sopayı basardı. Kabahati hafif olanlara değnekle ellerine vurmak, kulak çekmek gibi cezanın hafif şekilleri tatbik edilirdi.

Mahalle mektebinde haşarı bir çocuk değildim. İşlediğim bir kabahatten dolayı dayak yediğimi hatırlamıyorum. Fakat bir de sıra dayağı belası vardı. Hoca herhangi bir kusur görüp de kimin yaptığını bulamadı mı, kendini üzmeye ne hacet, bütün çocukların tabanlarını sopadan geçiriverir, işin içinden çıkardı.

Mahalle mekteblerinde öğretim esası çocuğa okuma, bilhassa Kur'an okuma, yazma öğretmek, hatim indirtmek, yani Kur'an'ı bir defa başından sonuna kadar çocuğa okutmak, içinden isteyenleri hafız yetiştirmek, yani Kur'an'ı ezbertletmekten ibaretti. Hıfzını tamamlayıncaya kadar okula devam edenler de olurdu.

Üçler okulunda bir başarı gösteremedim. Aldığım *"Zikr-i Cemil"*e rağmen bir türlü ilerleyemiyordum. Bir yıl sonra babam beni Üçler Mektebi'nden alarak *"Nahilbend" Mektebi'ne* verdi. Bu oturduğumuz mahallenin mektebi idi ve evimize daha yakındı.

Tevfik Sağlam'ın Üçler Mektebi'nden aldığı "Zikr-i Cemil"de (takdir belgesi) şu ibare yazılı: "Üçler Mekteb-i ibtidaiye birinci sene şâkirdânından Ali Efendi ikinci derecede zikr-i cemile nâil olmuştur. Fî 15 Mayıs 304" (Mühürler).

Nahilbend mektebinde sakin tavırlı, sevimli yüzlü, iyi ahlaklı bir hoca, beyaz sakallı, yaşlı, bir kalfa vardı. İkisi de iyi adamlardı. Bu okulda dayak furyası yoktu, öğretim de daha moderndi, *Elifba-yı Osmani* okutulurdu.

Nahilbend mektebinden hoşlandım. Oradaki hayatım rahat ve arızasız geçti. Üç yıl okuyarak ilk öğretimi bitirdim.

Okuldan çıktığım zaman Türkçe harekeli ve harekesiz yazıyı okuyabiliyor ve yazıyordum. Kur'an'ı hatmedip etmediğimi hatırlayamıyorum.

Mahalle mekteplerinde *hüsnü hat*

(güzel yazı) ve *tecvit* de öğretilirdi. Tecvit Kur'an'ı düzgün okumak kaidelerini öğreten bir dersti. Ders kitabı *Tecvid-i Karabaş* adında taş basması bir risale idi. Öyle bir kitap ki, anlamak çocukların değil, benim diyen büyüklerin bile haddi değildi. Cümlelerin çoğu "kaçan" sözü ile başlardı. Bunun manasını hiç bir zaman anlayamamıştım. Kaçanın bilhassa Rumelilerin kullandığı "haçan" sözünün aynı olduğunu ve "ne vakit ki" anlamına geldiğini 76 yaşında *"Türkçe sözlük"ten* öğrendim. Karabaş tecvidinde ne terimler yoktu: idgam maa'l-gunne, idgam bila gunne, huruf-u ihfa, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl daha neler neler! Yedi yaşında bir çocuğun bunları anlaması mümkün mü? Basma kalıp ezberler, hocanın zoruyla Kur'an okuyuşuna da tatbik ederdik.

Nahilbend mektebinde en yakın arkadaşım Saim'di. (İstanbul Üniversitesi eski profesörlerinden, sonra Milletvekili olan ve Türkçe dili hakkında çalışmalarıyla şöhret kazanan Saim Ali Dilemre) En çok onunla düşer kalkar, oynardım. Saim mahalle mektebinden çıkınca Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'ne girmek kararında idi. Ben ise önce Aksaray'daki Mahmudiye Rüştiyesi'nde okumak, sonra da Hukuk mektebine girmek istiyordum. Saim benimle gugukçu diye alay ede ede fikrimden caydırdı. 23 Mayıs 1891'de ben de Soğukçeşme'ye yazıldım.

Tevfik Sağlam, *Nasıl Okudum*, 3. bs.
İstanbul Nehir Yay., 1991, s. 29-35.

Mektebe Başlama ve Âmin Duaları

SADRİ SEMA

I

Rengi silinmiş geleneklerden biri de mektep alayları idi. Ne olacak dersiniz? Bunlar geçmiş şeyler ama başlı başına bir tarihtir. (...)

İhtifalci Ziya Bey, çocuğunu âmin alaylarıyla mektebe başlatmış ve arabalarla, ilâhîlerle sokaklarda dolaştırmıştı.

*

– Âmin geçiyor, âmin... Âmin alayı! Derlerdi. Mektebe başlanma alaylarının adı âmin, âmin alayı, mektep alayı...

Koşardık pencerelere, sokak kapılarının önüne. Fenerlerine renk renk basmalar, ipek kumaşlar asılmış bir fayton. İçinde çok defa mor kadife elbise giydirilmiş; fesi, göğsü iğnelerle süslenmiş, omuzlarından aşağı renkli bir şal. Boynunda ipek sırma işlemeli cüz kesesi bulunan bir çocuk. Yanında kendi gibi bir bebek. Karşısında ağır başlı bir adam.

Arabanın önünde mektep hademesinin yahut çocuğun adamlarından birinin başında açılır kapanır sedefli bir rahle. Bu rahlenin üstünde Şam kumaşından, kadifeden sırmalar ve kılaptanlarla işlenmiş bir minder. Mektebin hocası, kalfası, imam, muhtar, ihtiyar heyeti, çocuğun yakınları arabanın yanında ve etrafında. Mektebin ilâhîcileri de onların önünde. İlâhîcilerin önünde de ilâhîcibaşı... İlâhîciler mektep talebesi arasında sesi elverişli olanlardan teşkil edilirdi. İlâhîcibaşı da ilâhîciler arasında.

İlâhîciler okuya okuya yürürler, geçerler, ilâhîcibaşı da bunları tegannilerini idare ederdi. İlâhîler okunurken birkaç mısrada bir teganni kesilir ve arabanın etrafında bulunanlarla arkada sıra sıra dizilmiş mektep çocukları:

– Âmin diye haykırışırlardı.

Bu alayları seyrederdik, zevkle, heyecanla. Henüz mektep çağına girmemiş çocuklar hasretle bakarlardı bu alaylara ve hangisinin yüzüne bakılsa böyle bir alayla mektebe başlanmak için bir anda birkaç yaş büyümek iştiyakiyle titredikleri anlaşılırdı.

Her aile de böyle idi. Her evde ayni arzu, ayni heyecan: "Çocuğumuz

büyüse de böyle bir alayla mektebe başlatsak. Böyle mektep alayları seyrederken sevinç ve heyecanla ağlayan ne kadar anaları, babaları görülürdü.

Mektep alayı sokak sokak, cadde cadde, mahalle mahalle dolaşır, her geçtiği yerde halkı zevkli bir coşuş, nurlu bir sevinç içinde bırakırdı. Âmin alayı geçerken kahvelerde oturanlar, dükkânlarda çalışanlar sokaklara fırlar, sükün, hürmet ve saffetle alayı seyrederler. İlâhîleri dinlerle ve onlarla beraber "âmin" diye haykırmaktan kendilerini alamazlardı.

Mektep alayları, mektebe başlanma alayları irfan hayatının bir günlük bayramı olurdu. Renk renk elbiselerle süslenmiş minimini yavrular birer saffet ve masumiyet goncası gibi gönülleri dalgalandırır, gözleri nurlandırırdı.

Mektebe başlanma merasimi çocuk babalarının kudretine ve servetine göre değişirdi. Hal ve mevkii müsait olmayan babalar, anaları bir alfabe [elifba] cüzü tedarik ederek yavrularını elinden tutup en yakın mahalle mektebine götürürler, mektep hocasının, mektep kalfasının ellerini öptürürler, dönerlerdi; o kadar. Çocuk o mektebin talelesidir artık.

Bugünkü zorluklar yoktu o vakit. 17 tane fotoğraf, nüfus kağıdının sureti, sıhhat raporu, hüsnühat şehadetnamesi, aşı kağıtları, kayıt ücretleri, makbuzlar, şu bu yok. İş babanın, ananın varlığına, isteğine bağlı. Hocaya haftalık, aylık birkaç mangır; ne verirlerse eyvallah! Veremezlerse hoca da keşkülü uzatmaz, çocuğu okutur.

Orta sınıf çocuklarına gelince: Bunlar ailelerinin kudretine göre merasimle başlatılırdı mektebe. Tellerler, pullarlar yavruyu, yeni elbiseler giydirirler, mektebe götürürler. Çocuk kız ise saçlarına, erkek ise göğsüne elmaslar, incili nazarlıklar takarlar, göğüslerine şallar, sırmalı, kılaptanlı, gümüş pullu cüz keseleri asarlar.

Mektepte hoca efendi çocuğu karşısına alır, alfabe cüzünü açar, derse başlar, bitirir. Sonra ellerini açar, dua eder. Orada bulunanlar ve mektep çocukları "âmin" derler. Bu merasim bitince mektebin çocukları sıraya dizilirler. Çocuk velileri bunlara çil çil gümüş kuruşlar dağıtır. Hoca ile kalfaya da birkaç gümüş mecidiye, bir ki çevre hediye ederlerdi.

Zenginlerin çocuklarına gelince: Bu gibiler çocuklarını mektebe göndermeye karar verince mektep hocasını çağırırlar, konuşurlar, gün tayin ederler. Hoca da kız, erkek mektep çocuklarına "filan gün âmin var; hazırlanın, yeni elbiselerle gelin!" tenbihatında bulunur. Artık çocuklarda bir sevinç! Âmin günü süslenecekler, ilâhîlerle, âminlerle sokakları dola-

şacaklar, herkes onları seyredecek; helva, lokma, zerde, pilav yiyecekler; üste çil çil paralar da alacaklar.

min günü çocuklar yeni elbiselerini giyerler, gelirler. Mektebin önünde ikişer ikişer sıralanıp tabur olurlar. Kız, erkek her çocuk o gün bir şetaret çiçeğidir, bir sevinç timsâlidir. Masum heyecanlar içinde cıvıldaşarak mektebe başlanacak çocuğun evine giderler.

Mektebe yeni başlanacak çocuk giyinmiş, kuşanmış, süslenmiş olarak evin kapısında sabırsızlıkla mektep alayını beklemektedir. Orada hazır bulunan faytona atlar ve âmin alayı, ilâhîler ve ilâhîciler arasında yola çıkar. Mektebe başlanacak çocuğun bir günlük saltanatıdır bu. Arabanın içinde sevinç ve heyecandan titremektedir o gün. Etrafına haklı bir gururla bakmaktadır o gün.

İşte alay giderken, geçerken böyle ilâhîler okunur: İlâhîcibaşı çocukların etrafında dolaşır, onları teheyyüde ve teşvike çalışır. Arasıra mektep alayının önüne geçerek yüzü alaya müteveccih olduğu halde arka arka yürürdü. Böyle ilâhîler okunurken her iki mısrada bir tevakkuf edilir ve hep bir ağızdan "âmin!" diye haykırışılırdı.

*

Mektebe başlattırılan çocuk hoca efendinin karşısında hususi yaptırılmış atlas kadife veya ipekli kumaştan bir mindere diz çöker, cüz kesesinden yaldızlı alfabe çıkarılır, rahlenin üstüne açılır; çocuğun elinde bir de hilâl vardır. Hilâl ucu sivrice, sapı çiçek veya resim şeklinde altından, gümüşten, pirinçten imal edilir ince bir alet idi ki çocuk bununla harfleri gösterirdi.

Hoca, gür, vakur bir sesle "eûzü besmele" çeker, bunların arkasından "Rabbi yessir"i okutur, sonra çocuğa birer birer göstererek "Elif, be, te, se, cim..." diye bütün harfleri bir iki kere okur ve daha sonra çocukla beraber tekrarlardı.

Bu iş bitince hoca ellerini açıp dua eder, dua hitamında orada bulunanlar tarafından "âmin" denilirdi. Bu dua daima "Rabbi zidnî ilmen" duası olmuştur ki "Yâ Rab bilgimi artır" demektir. "Rabbi yessir velâ tüassir Rabbi temmim bi'l-hayr" ise "Allahım kolaylık ver, güçleştirme, okuduklarımı hayırla neticelendir" meâlindedir. Bu merasim bununla da kalmazdı. Mektep çocukları arasından bir ikisi Kur'an'dan parçalar okurlardı. Bir dua daha yapılırdı. İş biterdi. Artık bir çocuk daha mahalle mektebinin talebesindendir.

Maltepe'de Şâyeste Kadınefendi Mektebi zükûr (erkek) talebesi mekteplerinin önünde (Yusuf Çağlar arşivi).

Bu ananeleri müteakip davetlilere ve çocuklara bir ziyafet çekilirdi. Lokma, helva, zerde, pilav gibi şeyler verilirdi. Daha sonra mektep hocası ile mektep kalfasına paralar verilir ve ayrıca çuhalar, kumaşlar hediye edilirdi ki hoca ve kalfa bu çuhalar ve kumaşlarla cübbe, gömlek yaptırırlardı.

Mektebe başlamalarda son merasimin başka şekli de vardı. O da evleri, konakları müsait olan kimseler bu işi kendi evlerinde yaptırmalarıdır. Evin geniş odalarından veya sofalarından müsait olanı halılar, kilimler, seccadelerle donatılır, etrafa gülsuyu serpilir, buhurdanlarda öd ağacı yakılır. Alay dönüp dolaşıp kapıya gelince ilâhîciler son parçayı okurlar, gülbank çekilir, herkes ve bütün mektep çocukları eve gelirler, yerlerini alırlar ve hoca efendi burada çocuğa "Elif" dedirtirdi.

*

Bazı mektep alaylarında bir başka safha daha vardı. Mektebe başlatılacak çocuk meşâyihtan birinin oğludur. Şeyh efendi hangi tarikata bağlı ise o tarikat müritleri, dervişleri tarikat bayraklarıyla gelirler, alaya karışırlardı. Hatta bu alaylarla dolaşırken tarikat âyinleri yapıldığı da olmuş ve yollarda kudümler, mazharlar çalındığı da görülüp işitilmiştir.

Maltepe'de Şâyeste Kadınefendi Mektebi inâs talibâtı (kız talebeleri) toplu halde (Yusuf Çağlar arşivi).

*

O çağlarda alfabe kitapları çocukların şevkini, hevesini artırmak için süslü basılır, hele kapları ve ilk yaprakları yaldızlar ve renklerle çiçeklenmiş olurdu. Cüz keselerine gelince Bunlar söylediğimiz gibi ağır kumaşlardan, kadifelerden yapılır, sırmalar, pullar, kılaptanlarla işlenmiş bulunurdu. Harfleri göstermek için kullanılan hilâller de birer sanat eseri idi. Çocuk babasının kudretine göre, zevkine göre altından, gümüşten olanları da vardı. Sapları çiçekli, oymalı olurdu.

Mektep alaylarında başlanacak çocuğun minderi [ve] taşınan, açılırkapanır çapraz rahleleri ise cevizden veya ona benzer bir ağaçtan yapılırdı. Bunların sedef kakmalı ve kabartmalı olanları da vardı. Mektep minderine gelince içleri yün, pamuk, kırpıntı veya kuş ve tavuk tüyü ile doldurulur, yüzleri ise varlığa göre dayanıklı ve değerli kumaşlardan, atlastan, canfesten, ipekli dokumalardan yapılırdı.

Bu alaylar ve bu levazım yalnız bir çocuğun okuma hevesini canlandırmak, kanlandırmak için idi ama bunlar daha mektep çağına girmemiş

yavrulara da bir teşvik ve teheyyüc vesilesi olurdu. Ben komşu çocukları tanırım, hatırlarım. Daha küçüktürler. Mektebe gidemezler. Fakat böyle âmin alayları evlerinin önünden geçerken sokaklara fırlamışlar ve alaydaki çocuklara karışıp kaybolmuşlardır. Anaları, babaları onları bulmak için arkalarından koşmaya mecbur kalmışlardır.

Alfabe kitaplarından hattatlar, altın yaldızcılar, ressamlar, matbaacılar çok faydalanırlardı. Cüz keseleri ise sırmacıları, iplikçileri, kuyumcuları, işlemecileri sevindirirdi. Çapraz rahlelerden marangozlar, sedefciler, cilacılar, kabartmacılar para kazanırlardı. Minderler de döşemecilerin, hallacların elinden çıkardı. Bu suretle birçok sanat adamları geçinir, birçok ince sanatlar yükselirdi. Bugün ne o cüz keselerindeki işler ve işlemeler, ne o sedef kakmalı ve kabartmalı rahleler, ne de o tezhip ve teclit işleri kaldı. Bunları el ve emek ile meydana getiren sanat adamları da yokluklara karıştı ve böyle incelikler ve sanatlarla uğraşacak ve kendini yoracak kimse de kalmadı.

Masumiyet ne kadar temiz ve ne kadar şeffaf bir hayattır, bir âlemdir. Yüzüne bakanlar için yavrunun kalbini okumak, ruhunu görmek kâbildir. Bu alay ağır ağır dolaşır mahalleleri, caddeleri, sokakları, geçtiği yerleri neşe ve heyecana boğar, döner mektebin kapısına.

*

Hangi ilâhîler okunurdu? Hangisi okunmazdı?
Niyazî'nin:

Ey bülbül-i şeydâ yine efgâna mı geldin
Azm-i gül edip zâr ile giryâna mı geldin

Bu da Anber Mustafa Ağa'nın evfer usûlüyle bir ilâhîsidir:

Yandım kül oldum aşk meydanında
Ben bir gül oldum aşk meydanında
Evrâk-ı dili âteş-i sûzâna düşürdüm
Bir katre iken kendimi ummâna düşürdüm

Muhyî'den:

Niyaz-ı arzı hâcet dolu dergâhımız vardır
Dil ü candan münâcata bizim Allahımız vardır
Tarîk-ı Hakk'a her kâmil birer yoldan sülûk eyler
Bizim semt-i mahabbetten bir özge râhımız vardır

Mısrî'den:

Ey derde derman isteyen
Yetmez mi derd derman sana
Ey rahat-ı can isteyen
Kurban olandır can sana

Hakkı'dan:

Âşık olan ciğerin ateşe dağlar ağlar
Akıtıp gözyaşı su gibi çağlar ağlar
Mübtelâdır bu cihan halkı belâ-yı aşka
Hastalar inler o mihnet ile sağlar ağlar

Bu da Hakkı'nın ilâhîsinden üç dört mısra:

Ey gönül canı fena fillâha ten tabut olun
Hay iken âlemde na't-i mevtile mesut olun
Bir nefes eylemez ise işbu âlem-i nâsutta
Her dilin bircilvekâr-ı âlem-i lâhut olun

İşte bunlar da o günlerin ilâhîlerinden kırık dökük parçalar. O âşıklar ki bunları yazdılar, söylediler, gittiler... O bağrı yanıklar ki bunları yıllarca okudular, dinlettiler, onlar da göçtü. Bunlara âmin diyeler, onlar da, onlar da geçti. Ee, bizler?

Evet size Acem makamından bir ilâhînin dört mısraı daha:

Çok teferrüc eyleyip baktım cihanın yüzüne
Her neye baktım ise gurbet göründü gözüme
Âkil isen can gözün aç tut kulak ver sözüme
Bir değirmendir bu dünya un eder bir gün bizi.
Gazaya giderler çalarlar satır
Daima yaparlar hoş gönül hatır
Bağdat'ta türbesi nur olmuş yatır
Abdülkadir gibi bir er bulunmaz

Bu ilâhî hüseynî makamında bestelenmiştir:

Ciğer ki odlâre yandı kebabı neyleyeyim
Gözüm ki kâne boyandı şerabı neyleyeyim.

Şol cennetin ırmakları akar Allah deyü deyü...

II

Mahalle mektepleri sokak aralarında, cami odalarında, cami-mescit yanlarında meşrûta harabelerde ve daima kuytu yerlerde açılmış birer sefalet koçanı idi. Loş, korkunç, ürküntülü izbeler. Kirli pencerelerinden yanlarındaki cami bahçelerinin, cami mezarlıklarının siyah servileri ve mezarların kırık dökük, boynu bükük mezar taşları, yerlerdeki dikenler, otlar, çalılar görünür. Odaların tavanları çökük, döşemeleri kir pas içinde, sıvaları döküktür.

Çocuklar yerlere, evlerinden getirmişlerse minderlere diz çökerler. Önlerinde sekiz, on kişilik tahta rahleler bulunur. Bir tarafta toz toprak içinde bir su küpü, üstünde paslanmış bir teneke maşraba. Köşede süpürge sakallı, kafası sinekkaydı traşlı, kaşları çatık, suratı asık mektep hocası kavuğunu çıkarmış yanındaki rafa koymuştur. Arkasında duvarda zincirleri çuha kaplı korkunç bir falaka. Yanında uzunlu kısalı, kalınlı inceli bir deste [değnek]; hele cübbesini arkasına atarak kollarını dirseklerine kadar sıvayıp bir yavruyu falakada döverken baygınlıklar geçirirler. Yavrucağın ayakları falakanın zincir pençesinde, falakanın sırığı da çömez kalfanın zalim elindedir. Hoca değneği var kuvvetiyle havaya kaldırıp indirir; yavrunun feryad ü figanı ortalığı inletir. Çocuk can acısiyle bağırdıkça hoca daha ziyade hiddetlenir, şiddetlenir, yapıştırır değnekleri... Kaşları diken diken olmuş, gözleri vahşete boğulmuştur.

Boş kaldıkça kalfa çömez de hocanın taklitlerini yapmaktan geri kalmaz. Yavrucakların yanaklarını haşin, kemik elleriyle tokatlar, kulaklarını paslı parmaklarıyla çeker koparır.

Vatanın nur parçaları bu cehennem içinde ve bu zebaniler elindedir ve işte burası onlar için bir medrese değil, bir mengenedir. Fakat bu işkenceli hayattan evlerinde şikâyet edemezler ve bu timarhaneden her akşam ağlayan birer tabut gibi dönerler. Evlerde

– Evlatcığım, mektepten geldiği nasıl belli? Nur parçası olmuş! Itır gibi kokuyor! Paşalar paşası olacak!

Değnek. Bunların uzunları hoca yerinden kımıldamadan rahleler önünde yerlere sıralanmış çocukların kafası mı olur, gözü mü olur yapıştırmak için; kısaları ale'l-ekser salkım değnekleridir ki falakaya yatırılanların ayaklarına vurmak için...

Eyüp'te bir Mahalle Mektebi'nden çıkan erkek ve kız çocuklar... Taş Mektep, evler, sokak, çocuklar, veliler, çeşme tam bir uyum içinde.

Mektep çocukları burada devamlı bir kış zulmeti, bir dayak haşyeti içindedir. Hocanın sert yüzünü görmekten, kalın sesini işitmekten ne yapacaklarını şaşırmışlardır. Başlarını sağa sola çevirseler mermer başlıkları kırılmış mezar taşlarıyle kara servilerin kara dalgalarıyla karşılaşırlar. İki manzara da yavrucakları kırık birer heykele çevirir.

Mektebin sarı aba çuhalı bir de kalfası bulunur. Bu adam çatık kaşlı, asık suratlı hocanın çömezidir ve o da başka bir ceberruttur. Orada o da çocuklar için başka bir nemruttur.

Hoca ikide bir gazaba geldikçe cellat gözlerini açıp yürekleri deldikçe, çocuklar tirtir titrerler "hele!" tekerlemeleriyle karşılanırlar. Rüyalarında hocanın diken demeti kasları karşılarındadır. Falakadan geçen arkadaşlarının acı feryatları kulaklarını tırmalar, kâbuslar içinde inlerler.

(...)

Çocuklar ince seslerle okurlar, hoca kalın sesle bağırır. Bu idman, kulak delen, dudak eskiten bozuk düzen bir hengâme idi ki dinlemeyene, bilmeyene ne mutlu! Ders adı altında bir patırtı çilesi. Biz ihtiyarlar çocuklarımızın bahar sabahı günlerinden birçoğunu bu çilehanelerde heder etmişizdir.

Bevkesâbinli!

Bevkötürbinli!...

Sonra cüzcülere geçilir. Bunların bir kısmını hoca okutur, bir kısmiyle kalfa meşgul olur. Hangi çocuk derslerde ilerler "ferğab" sûresine yetişirse artık kem-surat hocanın keyfine pâyan olmaz. Onun için bu bir zaferdir.

"Ferğab, fesini kap"! der, çocuğun fesini kapar, başına cüz kesesini geçirir, çocuğu evine öyle gönderirdi. Ama çocuk hakikaten okumuş ve cüzleri öyle mi atlamıştır? Bunun ehemmiyeti yoktur. Bu iş hocanın "elçabukluğu marifet, ne sihirdir, ne keramet" çevirdiği bir dolaptır. Çocukları "ferğab"a ekspresle koşturur.

Başında fes yerine cüz kesesiyle dönen çocuk evinde neşe ile karşılanır, alkışlanır, okşanır. Derste ilerlemiştir. Hocaya, kalfaya tatlılar gönderilir. Baklava, helva, saray hurması gibi şeyler. Varlıklı olanlar tarafından mendil, kumaş, kuşak filan da hediye edilirdi.

Bu mekteplerin çoğunda dershane bir odadadır. Alfabeciler, cüzcüler, ilâhîciler, hıfza çalışanlar orada karmakarışık bir haldedirler.

Arada birbirlerine benzeyen harflerin seslerini ayırma ve tecvid usullerine itina idmanları da vardır: "He, hi, ho!; Ze, zel; Se, sin, sad; Dal ve dat". Harfleri aralarındaki ses farkları –ki el ile tutulmaz, göz ile görülmez şeylerdir–, bunları ezberletmek için yapılan tazyikler hoca ile çocuklar arasında sinirli bir mücadele şeklini alırdı. Hoca "zel" ile "ze" arasındaki ses ayrılığını anlatacağım diye çılgınlaşır, dudaklarını açar, mor dilini dişleri arasına sıkıştırır. "Se, sin, sad" aralarındaki incelikleri göstermek için dudaklarını uzatır, dilini sivriltir, gözlerini açar, kendi de uyduramaz; incelikler göstereceğim derken büsbütün kalınlaşır, hırçınlaşır. Çocuklar o karanlık ruhlu adamın karşısında kara sevdaya uğramış gibi alıklaşırlar.

Sonra tecvid. Hoca da bu işte yayan olduğundan çocuklara bezginlik veren bir hengâme de bu idi. Çocukları yutacak gibi açar ağzını:

– Kâl! Kâle! Bir elif mikdarı!

– Kâle!

– Olmaz. Yarım elif oldu!

Çocuk bu eliflerin ne ile ölçüleceğini, nasıl tartılacağını ne bilsin?

– Kuuda! Dört elif!

Çocuk çeker yukarıya:

– Dââââ!

– Olmaz, olmaz. Beş altı elif oldu!

Bu bir elif, dört elif saatler sürer ve çocuklar canlarından geçer. Derken efendim gulgule [kalkale] başlar. Mahalle mekteplerinde gulgule diğer bütün okuma ve okutma usullerini gölgede bırakır ve hepsini ayakları altına alırdı. Mahalle mektebi hocaları işte bu bahiste nedense derin ve engin idiler. Gulgule dendi mi vecde gelirlerdi. "Ayın"ları çatlatır, "Kaf"ları patlatır: "el-Hakkk!" der hoca. Kaf'ın çatlakları çocukların kafalarında patlar. "Ba'ddd!" der hoca. Dal'ın patlaması da öyle.

Hocaya bakarsınız, çıldırıyor mu diye. Bu çatlamalar yahut çatlaklıklar karşısında hoca gerçekten çatlak olurdu. Gırtlak kemiği dışarı fırlardı "Ayın"lar, "kaf"lar boğazda çatlardı. Nedir bu adamın yaptığı diye bakakalırsınız. Bu bir sanat mahareti mi yoksa maharet sanatı mı idi? Yüzünün, gözünün, ağzının, burnunun, kaşının, saçının, sakalının, kirpiğinin, bıyığının ayrı ayrı aldığı şekiller sinirlerimize dokunur, kahkaha bayraklarını açardık.

Her mahalle mektebi böyle miydi? Hayır. İçlerinde numara farkı olanlar ve çocukların yüzüne gülenler de yok değildi. Ben kendi hesabıma çocukluğumda üç dört mahalle mektebinde devr-i âlem yaptım. Bir aralık yolum Üsküdar'da Yenicami Mektebi'ne düştü. Bu mektep cami bahçesinin Balaban İskelesi'ne açılan geniş kemerli kapının üstünde taş bir bina idi. Hocası Yenicami'nin imamı Halit Efendi isminde temiz giyinir, ağırbaşlı, uzunca boylu bir adamdı. Mektepte falaka vardı, ama hiçbir gün hiçbir çocuğun dövüldüğünü görmedim. Ağır sözlerle incitildiğini işitmedim. Mektebin kalfası da Lâtif Hoca isminde cana yakın bir insandı. Çocuklarla şakalaşır, beraber çalışırdı. Falaka ise duvardan hiç inmemiştir. Orada bir antika gibi dururdu. Çocuklar arasında onun ne olduğunu bilmeyenler bile vardı.

Yenicami'nin dışında Balaban'da bir imaret vardı. Burada her gün fakirlere çorba, pilav, fodla dağıtılırdı. Bizim mektebe de her Perşembe günü tahta tekneler içinde zerde pilav gelirdi. Geçerdik bu teknelerin başına, gülüşerek, konuşarak atardık kaşığı!

Bu mektep çocuklarının her gün imaretten birer fodla tayınları vardı. Öğle paydoslarında çıkarken hepimize birer fodla dağıtırlardı.

Lâtif Hoca da, Halit Efendi de mektepte çocuklar, hariçte Üsküdarlılardan demet demet sevgi ve saygı toplamışlardı. İşte böyle bir iki mahalle mektebi müstesna diğerleri kuru gürültü.

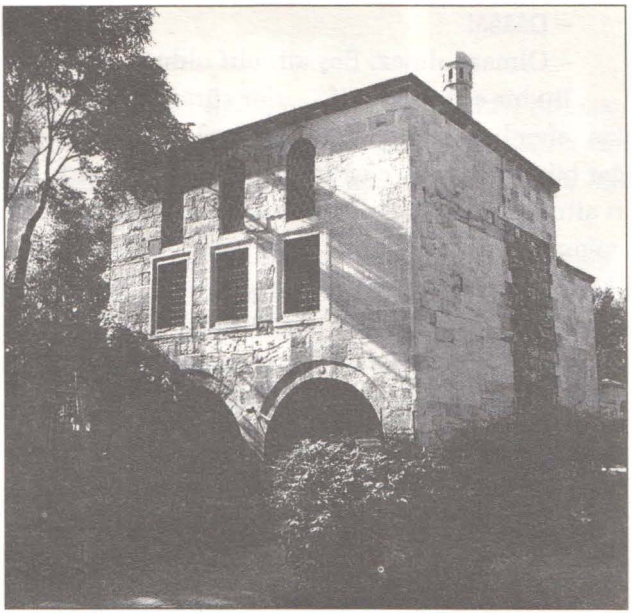

Sultan Ahmet Külliyesi içerisinde yer alan 1617 tarihli iki katlı tipik bir taş mektep binası.

Aklıbaşında insanlar baktılar ki bu işin sonu gelmeyecek. Mahalle mektepleri idrâksiz mangırcıların elinde kaldıkça vatan evlâdı da bunların pençelerinde oyalandıkça mektepler maktel ve çocuklar tenbel ve tahsil çağında ve hayatında küflü bir boşluk ve çocuklar uyuşuk...

İstibdat... Her tarafta inkıraz eserleri... Vatan âşıkları paçaları sıvadılar, birkaç yerde hususi mektepler açtılar. İlme ve inkılaba bağlı muallimler temin ettiler. Fikir ve irfan yolunda ışıklar yaktılar. Bununla da iktifa etmediler. El altından teşebbüslere geçtiler. Körpe istidatları öldüren mecnun ellerden kurtarmak için sessiz mücadeleler yaptılar. Bir kısım örümcekli hocaları atlattılar. Öyle hocalar ki kendilerine imam süsü vererek beş on mangır koparmak için iki kocalı kadınlara üçüncü bir nikâh kıymaktan ar etmemişlerdir.

Hele istibdadın ilk yılları. Talim ve terbiye korkunç bir velveleden başka bir şey değildi. Sopa, tokat, küfür ne goncaları soldurmuştur.

"Tak! Tık! Tok!"

"Se" nasıl fısıldanır? "Sin" ne biçim ses verir? Ya "sad"!. "Kââle"nin çekilişi, "yekûlü"nün sürüklenişi!... "el-Hakk!" nasıl çatlar ve çatlatılır?

A canım kıraat lazım değil midir? Tecvit elzem değil midir?

Fakat o haşin ve abus çehreli hocalar, cahil ve idrâksiz mahluklar bu

Kırım'da geleneksel bir Müslüman mektebi (1888).

lâzımı ve o elzemi çocukların kafalarına, gözlerine, gönüllerine birer diken yapıyorlardı. Bu adamların ders okutmaları dehşet haykıran seslerden, çocukların ders okumaları elem feryatlarından başka bir şey değildi.

Asırlarca ve asırlarca bu şuursuz mücadele ile hırpalandık, didiklendik, yıprandık. Kaç türlü "elif", bilmem kaç çeşit "he". Başta "be", ortada "te", sonda "se".

Sadri Sema, *İstibdat'ta İstanbul*, [İstanbul], Vakit Yayınları, 1955, s. 79-92, 319-21, 327-32.

Çankırı'da Çocuğun Mektebe Verilişi

HACI ŞEYHOĞLU HASAN

ESKİDEN mahalle mektepleri denilen sübyan mektepleri var idi. Buraya dört yaşından yedi yaşına kadar çocuklar giderdi. Yedi yaşından yukarısı iptidai (ilk) mektebine giderdi. Sübyan mektepleri, ashab-ı hayrın yaptırdığı camilerin yanına yapılmış büyücek bir odadan ibaretti. Mekteplerin alt katları da tabutluktu. Her mahalle camisinin yanında altı tabutluk olmak üzere bir odalı bir mektep bulunurdu. Eğer mahalle büyükse aynı tarzda bir kaç mektep olurdu.

Her ana babanın yegâne emeli oğlan çocuğunu okutmak, hafız, hattat, hoca çıkartmaktı. Bu mekteplere kız ve oğlan çocukları beraber giderlerdi. Oğlan çocukların mektebe verilişi ufak bir düğün halini andırırdı.

Günlerce evvel çocuğun babası veya velisi hocayı ziyaret ve çocuğu mektebe vereceğini beyan eder, en münasib gün kararlaştırılırdı. Bu günler pazartesi, perşembeden biri olmak âdetti.

Çocuğa güzel bir elbise giydirilir, omuzundan geçirilmiş sırma işlemeli bir çanta takarlardı.

Çocuğun elbisesinin omuzu üstüne mavi ve tazı boncuklu bir altın maşallah ile bir de nazarlık[1] takarlardı. Başındaki fesini de altın, elmas, inci ile süslerler, alnına da bir çivit basarlardı. Davetliler o gün çocuğun evine toplanırlardı. Tabii hocanın haberi olduğu için o gün mektepten hiçbir çocuk ayrılmazdı.

En önde üzerinde kurdelelerle süslü Kur'an-ı Kerim bulunan çok san'atkârane yapılmış bir rahle götürülürdü. Arkada hocalar, erkek hısım ve akraba ve en nihayette kadınlar giderdi. Çocuk ortada bulunurdu. Bunların en arkasında kalburlara konmuş ekmekler taşınırdı. Kadınların ilme muhabbeti olduğu için çocuğu en yaşlı kadın sevap olsun diyerek hiç olmazsa yarı yola kadar sırtında taşırdı. Bunun için kadınlar ekseriya "sevabı sen alacaksın, ben alacağım" diye niza bile ederlerdi. Eğer çocuğun babası hatırı sayılır ve zengin ise alaya başka mektep çocukları da iştirak eder, mennecim[2] okuyan hafızların ardından âmin diye bağırırlardı.

[1] *Nazarlık*: Mavi boncuktan yapılmış üç salkımlı bir çiçek taklididir.
[2] *Mennecim*: Resmi ve dinî günlere iştirak ederken çocukların okuduğu ilâhîlere denir.

Millî Mücadele yıllarında Çorum'da mektep talebeleri hocalarıyla birlikte çifte bayrağın altında toplu halde. Tarih 1 Teşrin-i sânî 1339. (Yusuf Çağlar arşivi).

Mektebe varınca herkes yerli yerince oturur. Çocuğa hocasının eli öptürülürdü. Bütün züvvar mektebin[3] içerisinde.

Çocuk erkek çocuğu ise kadınlar, kız çocuğu ise erkekler bulunmazdı. Hoca çocuğa çantasındaki cüz'ü çıkarttırır, ağızdan *"Rabbi yessir..."* okuturdu. Bunu müteakip mektep talebelerinden hafızlığa çalışanlardan birisi bir âşr-i şerif okur, hoca bir dua eder, bütün mektep talebelerine ekmek (vakti yerinde ise helvalı ekmek) dağıtılırdı. Hocaya bir tepsi baklava, ucunda para bağlı bir sırmalı çevre giderken beraber götürülürdü.

Çocuk mektepte bir kaç saat kaldıktan sonra hoca yanına birisini ka-

[3] Eski mahalle mektepleri bir kaç ayak merdiven çıkıldıktan sonra ufak bir koridora geçilen geniş bir odadan ibaretti. Kapı yanında bir abdesthane, dört, beş desti, bir maşraba, bir ayakkabı konacak göz göz raf bulunurdu. Basık tavanlı, az aydınlıktı büyük bir odadan ibaret dersanenin bir köşesinde hocanın makamı, önünde iki ayaklı üzeri düz bir rahle dururdu. Odanın diğer taraflarında iki ayaklı beşer onar kişilik uzun rahleler, kilim parçası, post, minder gibi muhtelif birer kişilik oturacak eşya, hocanın yanı başında duvarda asılı uzun bir değnek, bir de falaka bulunurdu.
Falaka: İki uçları ince ve kuvvetli bir urganla bağlanmış bir deynektir. Çocuğu yatırırlar ayaklarını bu urganla bağlarlar, iki çocuk deynekten tutar. Hoca da elindeki sopa ile ayaklarına vurur.

tarak evine gönderirdi. Çocuğun mektepten avdetini bekleyen kadınlar kapıdan çocuk girerken:

Oğlum gelir hocadan
Nur koyulur bacadan
Oğlandır oktur
Her evde yoktur
Gökte melektir
Yerde direktir.

Kız çocuğu ise;
Kızdır nazdır[4]
Bin altın azdır
Bin daha getir
Al kızımı götür.

gibi nüvazişlerde bulunur. Çocuğu kucaklayıp öperlerdi.

Bu mekteplerin tedris gayeleri çocuklara harfleri, bir parça heceyi öğretmek, namaz surelerini ezberletmek, hafız çıkartmaktan ibaretti. Kur'an'dan başka ders vermezlerdi. Sırf erkeklere mahsus olmayıp kadın hocalı kız mektepleri de vardı. Bu mekteplerin dinî günlerindeki merasimi ayrıca arz edeceğim.

Hatim merasimi

ÇOCUK, ebcedi veya namaz surelerini bitirdiği, "Ve'd-duha"ya çıktığı zaman hocaya hediyeler götürülürdü.

Kur'an-ı Kerim'i baştan nihayete kadar okuyup bitirdi mi hocası tarafından ebeveynine haber verilirdi. Son sahifeye gelince orada bir kaç gün ağır[dan] alınır. Çocuğun ebeveyni de hazırlığı bitirirdi. Ekseriya perşenbe günleri çocuk yine süslenir. Hocasına bir tepsi baklava, bir kat çamaşır (zengin aileden ise bir kat elbise) kalfasına sırmalı çevre, bir miktar para götürülürdü. Çocuk Kur'an'dan bakiye kalan kısmı züvvarın huzurunda okur; biter bitmez evvelâ hocasının, sonra babasının ve diğer gelenlerin ellerini öper, talebelerden birisi tarafından bir aşr-i şerif okunur.

[4] Bazen lâtife olmak için "kızdır, kazdır" derler.

Hoca bir dua eder, mektep talebelerine helvalı ekmek dağıtılırdı. Bu ekmeklerden hiç olmazsa birer lokma yemek sevap sayılırdı. Artan ekmek okunmuş-sevaplı deyerek akrabalara gönderilirdi.

Sıbyan mekteplerinde ilk okutulan hece şöyledir.

Elif; Oklağaç gibi
Be; Yanı yatık
Te; Ona benzer
Se; Ona benzer
Cim; Karnı yarık
Ha; Ona benzer
Hı; Ona benzer
Dal; Beli bükük
Zel; Ona benzer
Rı; Çengel gibi
Ze; Ona benzer
Sin; Üç dişli
Şın; Ona benzer

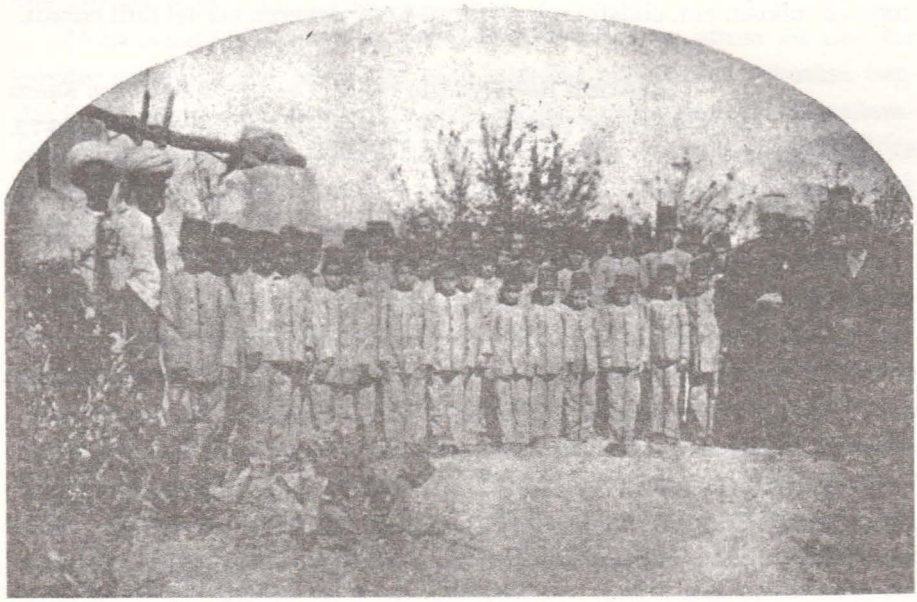

Yemen'de mahalle mektebi hoca ve talebeleri.

Sad; Deve dudaklı
Dad; Ona benzer
Tı; Tavşan kulaklı
Zı; Ona benzer
Ayın; Ağzı açık
Ğayın; Ona benzer
Fe; Kuzu başlı
Gaf; Kadı başlı
Kef; Sındı gibi
Lam; Orak gibi
Mim; Çomak gibi
Nun; Çanak gibi
Vav; Başı tokmaklı
He; İki gözlü
Lâmelif; Baldır dolaşık
Ye; Yaya benzer

Hocanın önüne diz çökerek "üstün, esire, ötüre, cezzim, şedde, medde, iki üstün, iki esire, iki ötüre" diyerek hoca arapça harflerin harekelerini gösterir ve "elkisin eni, elkisire ini, elkütürü ünü" deyerek hecayı tarif ederdi.

Çankırılı Hacışeyhoğlu Hasan, *Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilatı,* Çankırı Vilayet Matbaası, 1932, s.166-72.

Konya'nın Eski "Mahalle Mektebleri" Hayatından

İSMAİL ZÜHDİ

KAPIDAN girildi mi tabanı toprak, üç-dört yüz çocuğu istiab edebilecek derecede geniş bir dershane[de] 4 yaşından 17-18 yaşına kadar yüzlerce kız ve erkek çocuğun önlerindeki sıralar üzerindeki *Elifba* veya *Amme* cüzlerinin üzerine müteveccihen kendilerine mahsus bir vığıltıyla eğilip doğruldukları görülür.

Her talebenin altında *çul* tabir ettikleri minder, halı veya kilim parçaları, seccade, koyun veya keçi postları; önlerinde yırtılan yerleri üzüm göyüşüyle ? veya etmek [ekmek] hamuruyla yapıştırılmış ve sahifeleri arası güzel kokacak bahanesiyle türlü türlü yağ ve kokular sürülerek kirletilmiş ve bazen de *cennet kuşu* dedikleri tavus kanadı parçalarından biri konmuş cüzler olduğu halde derslerine çalışırlar. Bu, derse çalışma vakti muayyendir.

Hoca sabahleyin mektebe gelir, *kürsi* denilen ve altına yünden bir minder serilmiş oldukça yüksek olan mahall-i mahsûsuna vakurâne bağdaş kurup oturduktan ve etrafına şöyle bir göz gezdirdikten sonra, müteazzimâne, takriben yarım okkalık tütünü istiab edebilecek derecede siyah ve üzeri beyaz kalayla işlenmiş zift tabakasını çıkarıp bir sigara tellendirerek yarım arşın tûlündeki uçları kirli ağızlığa geçirir, tiryakilik hırsıyla şiddetle ve birbirini müteâkib birkaç defa somurduktan sonra sigarayı bitirir.

Sigara biter bitmez, *ezberci* tabir olunan *hâfız* namzedi çocukları işaretle huzuruna çağırır; sıra ile onların derslerini dinler. Bu hâfızlar mektebin derece-i tahsil itibariyle en yüksek tabakasını işgal, aynı zamanda diğer talebenin umûmuna *kalfalık* ederler. Kalfalar, mercîleri yine hoca olmak şartıyla hocanın umûm talebe üzerindeki hâiz olduğu hukûk ve salâhiyete tamamen mâliktir. Şöyle ki: Talebeye bütün maksatlarını yaptırmak, onların ellerinden birçok şeyler çarpabilmek emeliyle lâzım gelen tazyikatı icrâ etmek, icab ederse tehdid ve hatta dövmek bile onlar için işten değildir. (Benim de *Eyüb* isminde bir kalfam var idi. Günde bir 20'lik getirip toka etmesem o gün âdeta itâba maruz kaldığım gibi tokat

yediğim günler de olurdu). Onlar bir talebeyi dövmek için binlerce sebep bulabilirler. Birinci sebep derslerini bilememeleridir. Hülâsa bu adamların herbiri diğer yavrucakların üzerinde birer Azrail, birer püsküllü belâdır. Bunların, bu imtiyazlı gürûhun yerleri de ayrı idi. Hocalık makam-ı muazzibinin ta karşısında uzunca bir sıra kenarına dizilerek otururlar. Orası bütün talebe arasında *kalfalar yeri* olarak anılır.

Ve herhangibir talebenin bu kalfalar yerine gözü rast giderse şöyle bir göğsünü geçirir, içini çekerdi. Çünkü mektebde kendisi de *talebe*, onlar da *talebe* olduğu halde onlardaki hakk-ı hâkimiyet ve istiklâliyetin nereden geldiğini bir türlü anlamazlar, o yine imtiyazlı belâlara serfürûdan başka bir çare bulamayınca naçar göğüslerini geçirirlerdi. Çünkü onlarda *kuvvet* yoktu! Şu kadar ki bu kalfalar da sırası geldikçe hocadan öyle dayaklar yerlerdi ki bunu gören mini minilerin onlara karşı *intikam* hissiyle çarpan yürekçikleri sevinçlerinden hop hop hoplardı. Hoca onlara karşı öyle bir gazapla kükrerdi ki bazen öfkesinden ne yaptığını bilemeyerek onların kendi çekmecelerinden birini kaldırıp üzerlerine bile atıverirdi.

Kolu molu kırılan olursa zarar yok, çünkü hocanın vurduğu yerden, açtığı rahnelerden gül biterdi. Esasen bir çocuğun pederi, oğlunu hocaya teslim ederken, "Aman hocaefendi, şu oğluma hâfızlığı öğret de ne yaparsan yap; eti senin kemiği benim. Donuzun kır kafasını!" derdi.

Hülâsa hâfızlar, yerlere secde edercesine sallana sallana iki kat olarak, on veya onbeş sahife, mânâsını bilmeyerek ezberlemiş olduğu Kur'an-ı Kerim'den bir parçayı hoca[ya] ezber okuduktan sonra yerlerine çekilirler, bu iş bitince hoca da tekrar çubuğunu tellendirir ve umûm talebeye hitaben yüksek sesle *çalışın* kumandasını verir. Çocuklardaki -hergün alıştıkları için dört gözle bekledikleri bu *çalışın* kumandası verilir verilmez- sevinç ve çığlık alâmetini görmeli. Aman yâ rabbî! Gayet yüksek bir perdeden bir gürültüdür kopar, ders mi çalışılıyor, şarkı mı söyleniliyor, ağlaşılıyor mu katiyyen fark edilmez. İnceli kalınlı gider bir vızıltı. "*Elif kisin engilli li*"ler mi ararsın, neler neler?

Elifba talimi

O ZAMAN Kur'an'a yeni başlayacak bir çocuk, "elif iki üstün *en*, elif iki esre *in*, elif iki ötre *ün*, *b* iki üstün *ben*, ilh." tarzında sıra ve âheng-i mah

Konya'da ilkmektep talebeleri hocalarıyla beraber sıradüzeni halinde.

sûsla, "*elif* kisin engilli li, *elif* kise ingilli li, *elif* kütür ün güllü lü, *ba* kisin bengilli li, [*ba* kise bingilli li, *ba* kütür büngüllü lü]"leri kıraate başlarlar.

Bundan başka *elifba* şöyle de okutulur: "*Elif* ükrek gibi, *bâ* bükrek gibi, *tâ* ona benzer, *sâ* ona benzer, *cim* cive başlı, *çim* ona benzer, *ha* ona benzer, *hı* ona benzer, *dal* beli bükük, *zal* ona benzer, *rı* yan yatmış, *za* ona benzer, *sin* üç dişli, *şın* ona benzer, *sad* badem gözlü, *dad* ona benzer, *tı* tavşan kulaklı, *zı* ona benzer, *ayın* ağzı açık, *gayın* ona benzer, *fe* koyun başlı, *kaf* kuzu başlı, *kef* deve gibi, *lâm* oracık, *mim* çomacık, *nun* çanacık, *vav* bir gözlü, *he* iki gözlü, *lâm* dolaşık, *ya* yan yatmış, çamura batmış".

Bir de: "*Elif* kırmızı *bâ* kara: bakara, *te* kırmızı *se* kara: sekara, *cim* kırmızı *çim* kara: çimkara, ilh."

İlaveten şunu da arzedeyim ki: bir gece bir komşuda oturan bazı misafirlerle eski mekteblerin tarz-ı tedrisinden ve *elif kisin engelli li*'lerden alay tarzında bahsederek konuşurken içimizde köşede ahz-ı mevki eden, daima meclisin hakk-ı kelâmını gasb eyleyen uzun ve ak sakallı ve takriben seksenbeş, doksanlık *Baltacı Mustafa Ağa* ismindeki canlı tarih-i sâlhurde şöyle bize başını kaldırarak, kalabalık arasında cani arayan bir polisin kindar nazarlarıyla baktıktan ve kendi kendine homurdandıktan sonra bir iki defa başını salladı ve dedi:

– Korkmayın oğlum! Siz bugünleri de arayacaksınız da bulamayacak-

sınız! Zaten siz, siz yeni çıkmalar değil misiniz ki bizim etmeğimizi [ekmeğimizi] tavşan edip de bizi ardına düşüren?! Daha ne var bu okumalarda!? Siz asıl bizim zamanımızdakini görmeli idiniz. Yumurtanın kırkı 1 kuruşa, yağın okkası 2 kuruşa, etin okkası ve onun batmanı 50 paraya ve ortalıkta bet-bereket var iken, bizim çocuklarımız da böyle yeni çıkma *elif kisin engellili* değil, *elif elif eynen* (ile), *ba ba eynen beleleyim bolubolu beb bub, tâ tâ ilenen, selâle sâ eynen, telele tel tululu tet tut, cim çim eynen, celâle cim eynen, celele cel cululu cel cul*" diye okurduk da okumayı bilmeyen bir çocuk inayet-i Hak'la iki senede bülbül gibi sökerdi.

Yukarıda "çalışma vakti muayyendir" demiştim. İşte o vakit bu vakittir ki zamanına kadar devam der. Çocuklar beş-altı dakikalık yerden işitilebilecek derecede velveleler, gürültüler içinde çalışırken, hoca da bir taraftan başlayarak dersi müzakere eder.

Hocanın önünde ders şu yolda okunur. Sabah yemeği zamanına kadar iki-üçyüz çocuğun derslerini mutlaka hocanın önünde okuyup bitirmeleri icab ettiğinden, hoca karşısına 3-15 çocuğu sağdan sola dizer veya aşağıdan yukarıya istif etmek suretiyle kapar. En ortadaki ile ders başlar. Hoca ile o çocuğun ağzından çıkan sözleri (kalabalık olduğu [için] kitaptaki yazıyı bile göremediklerinden) aynen diğer çocuklar da taklid ederek bağırışırlar. Hocanın önüne toplanan çocukların hepsinin de derslerinin aynı olması şart değildir. Yemek zamanına kadar ders bitsin, her talebe hocanın önüne gelsin gitsin de ne olursa olsun. Meselâ yığılan çocuklardan ikisi, *e-i-o-a-i-i; be-bi-bu-ba-be-bi; te-ti-to-ta-te-ti-tu; ce-ci-cuca-ce-ci-cu* nakarâtını dayak korkusuyla harfleri tanımadan ezber ettikleri için bilâ-fasıla negâmât-ı mahsûsa ile tekrar eder ve diğer birkaç çocuk ise vav'ı lâm'a *ve-l,* lâm'ı üstün *le*: *ve-le*, zal'ı yâ'ya *zî*: *vel-le-zî*, nûn'u üstün *ne*: *vel-le-zi-ne* tarzında 'hece' dedikleri meşhûr ve mücerreb usûl ile derslerini okurlar; herbiri bir usûl ile teganni eden muhtelif seviyede çocukların şu gürültülerinden birşey anlamayan hoca da kayım kayım üstüne kapılan çocukların en alt katında ve önünde bulunan yalnız bir talebeye ders okutur.

Şunu da söyleyeyim ki: Hoca bazen hiddet de eder. Şayet çocuk dersini bilemedi mi alnına elinin ayasını şiddetle öyle bir içirir ki renk ve cesametleri pek muhtelif ve karıştırılmış yumurta, patates, ipek böceği yığınına benzeyen talebenin güya bir kitleden ibaret imişler gibi hepsi birden alttan beri çekilerek muvazeneti bozulan karpuz yığını manzara

ve gürültüsüyle *tapırrrrrr* diye aşağı devriliverirler. İçlerinden bazen altta kalıp da kulağı sürtülen, burnu kanayan, kolu çıkan da eksik olmaz. Artık bir vaveylâdır gider. Hocanın ikinci bir işaretiyle yürütülen, yıkılan yığın yine aynı istifle hocanın önüne dizilirler. Hele derhal kalkıp da yine eski vaziyeti iktisab etmesinler, vay onların çekecekleri?! Bunu bildikleri için derhal ateşe düşmüş bir hayvan faaliyetiyle birbirinin omuzuna dayanmak ve sarılmak şartıyla yine şekl-i sâbıklarını iktisab ederler. Zavallılardan ihtimal bir kısmı derslerini gayet güzel yapmışlardır. Fakat bunu kime ve nasıl dinlettirecekler!

İşte yalnız evindeki dersini bilmeyen çocuğun göreceği felaket hepsine şâmildir. Dersi okuturken hocanın elinde *sürec*'i de vardır. *Sürec* denilen bu ders veya işkence aleti, iki ucu da mütekabilen sürtülerek keskin bir tornavida şeklini almış ve 10-12 santimetre tûlunda adi bir şemsiye telinden başka birşey değildir. Hoca bununla, talebe de elinde yine bu *süreclik* vazifesini ifa eden bir çöp parçasıyla mücehhez oldukları halde derse başlanır. Kitaptaki harfler, harekeler bu süreclerle gösterilir. *Sürec* olmadığı zaman hocanın kalın parmakları ile de gösterilirse de bazen harflerin üçü beşi birden parmak altında kalıverdiğinden matlub hasıl olmaz, bunun için bu meşhur tel icad olunmuştur.

Hoca ve talebenin süreclerinin de aynı harfi göstermeleri icab ettiğinden bazen talebenin bilmediği bir kelime üzerinde mütekabil iki sürec, geniş bir tarlaya bırakılmış mütekabil iki sapan makinesi gibi gider gider gelirler. O sürecin bir de *işkence aleti* olduğunu söylemiştim. Evet belki de o vazife için icad olunmuştur diyeceğim. Bu ufacık bir tel parçası vazifesinin şu büyüklüğüne ve ehemmiyetine bakıyor da hayrette kalıyorum. Bazen o sürecin keskin ucu, dersini bilmeyen talebenin şakaklarına batırılır.

Dayak

PIS ve muteaffin bir hava, ardı arası kesilmeyen çağıltılar arasında ezilmiş ve âdeta uyuşarak benliğini kaybetmiş olan hocaefendi bilâ-fasıla devam eden şu gürültüyü muvakkat bir müddet için olsun kestirmek ister, başını kaldırarak elindeki kalın, şimşir değneği önündeki kürsi üzerine, rahle-i tedris ve âgûş-i terbiyesine lütfen kabul ettiği yüzlerce yavruların

taze ve saf dimağına daha şimdiden birer eser-i nezaket ilkâ eden, "*Uuuulaaaan, eşşoğlu, eşşeeek...*" sözleriyle gâibe hitab eder gibi içlerinde laalettayin birine bağırarak vurur. Fakat hocanın şu hareketi hergün, belki yüzlerce defa tekerrür ettiği için talebeye hiçbir tesir yapmaz; âdeta kadınlar hamamında söylenen bir şarkı gibi araya kaynar giderdi.

Bu bağırmaların tesirini görmeyen hocaefendinin tatbik edeceği birtakım işkenceleri ve bunun hususî aletleri de vardı. Lede'l-icab derece-i cürme göre onlara müracaat ederdi. Bunların en hafifi *değnek* idi. Bunu her çocuk akşama kadar üç beş defa yediği için artık bununla ülfet peydâ edilmişti.

Bu değneğin biraz daha müthişi vardı ki o da *sırık* namını alır ve kutru 3-4 santim kadar olup tûlü takriben 4-6 metreye karîb idi. Bunun bu kadar uzun olmasının sebep ve hikmetine gelince, vâkıa bununla o basık tavanlı mektebde talebe dövülemezdi, fakat hocaefendiye dershanenin ta karşı duvarına kadar uzamış ve dizilmiş olan küçük haşarıları yerinden kalkıp da oraya kadar gitmek zahmetini ihtiyar ettirmeden yalnız olduğu yerden dürtmek suretiyle tedib ettirebilirdi ya!.. Bu sırığın, bu cins mekteblerin birçoklarındaki kızlar için ayrıca *tahta boş* (?) nâmıyla yaptırıla-

Sultan Abdülhamit devrinde Konya'da inşa edilen Feridiye Mekteb-i İbtidaîsi'nin açılış merasimi (*Servet-i Fünûn*, XVIII/62, 6 Kânun-ı sâni 1315).

nı gayet yüksek, âdeta tavana yakın yerlere kadar bile hükmü nâfizdi... Sırığın yalnız sıranın altlarına girememesi iyiliği hiçbir zaman unutulmaz. Daha karşıdan sırık uzanırken hedefi teşkil eden çocuklar sıra altlarına ihtifa ederse mutlaka bunun icra edeceği tesirden masûn kalırlardı. Esasen hoca onların sıra altına gizlendiğini görse bile yerinden kalkıp gelmek lüzumunu hissetmezdi.

Âlât-ı te'dibiye'nin üçüncüsünü ve asıl müthiş bir kısmını teşkil eden bir de *falaka* vardı ki işte bunun tesiri bu kabil mekteblerde ikmâl-i tahsil edenlerin kalbinde belki hayatının sonuna kadar büyük, canlı bir iz bırakmıştır. Bir çocuğun falaka ile dövülmesi keyfiyeti âdeta bir resm-i mahsûsla icrâ edilirdi. Şöyle ki: Hoca, kalfalara, oturduğu kürsinin arka tarafındaki duvarda asılı olan falakanın indirilmesini işaret etti mi, bütün mekteb içinde çalkanan gürültü, suyu kesilmiş değirmen gibi birdenbire kesiliverir ve her talebe derhal renkleri atmış bir halde, bir sükût-i amîk içinde cüzlerini açarak mütalaaya koyulurlar, o sırada hocanın yüzüne bile bakamazlardı. Falaka indirilir, hocanın önüne konur, verilecek emre intizar olunurdu. Falakaya ayakları kıstırılacak talebe bittabii ya dersini bilmemiş veya terbiyesizlik yapmış olacaktı?!..

Bu, hangi talebe ise hocanın emriyle kalfalar birer Azrail vaz' u gurur ve haşmetiyle hocanın önüne (*meydan-ı siyasete!*) getirmeye giderler, lâkin o çocuk can acısıyla önündeki sıraya bütün kuvvetiyle -gitmemek üzere- sarıldığı için gayet zor getirilir ve bazen çocukla beraber -ufak ise- sıranın da sürüklenip geldiği olurdu.

Kalfalar bu çocukla uğraşırken hoca hiç aldırmaz ve yalnız onları, tertib ettiği planların sûret-i tatbik ve icrâsını seyreden bir kumandan vaziyetini iktisab ederek seyreder ve bazen de eline geçirdiği şikârı parçalayamayan bir kurt gibi başını sallar ve dişlerini sıkardı. Çocuk güç hal ile meydan-ı siyasete getirilip ayakları falakaya geçirilerek ipleri bükülmeye başlayınca, hocaefendi zaten boş durmaktan hoşlanmadığı için -kesmiş olduğu davarın azâ-yı dahiliyesini boşaltmaya hazırlanan mahir bir kasab gibi- kollarını sıvar ve elindeki değneği şöyle aşağı yukarı merdletmeye başlardı. Çocuğun ayağına vurulacak değneğin adedi muayyen değildir. Hocanın insafına kalmıştır. Birden elliye kadar yolu açıktır.

Değnekler kırılırcasına şiddetle indirilip kaldırılırken çocuğun feryad ve avaze-i eşkâsı hiç nazar-ı dikkate alınmaz; kalpleri tırmalayan bu acı sesler, hocanın indinde sünnet merasiminin hîn-i icrâsında husûsî çaldırılan çalgı

veya bando müzik hükmünde kalırdı. Bundan başka rahat oturmayan, onunla bununla kavga eden, yahut hocaefendi mektebe husûsî gelen bir arkadaşıyla çığlıklar içinde (!) tatlı tatlı musahabe ederken diğerini şikâyet zımnında gelen bir talebeye, bundan başka, "*bir çift kova veya testi ellerine vererek ayakta saatlerce tutturmak*" gibi cezalar da tatbik olunurdu.

Yemek

ÖĞLEYE yakın bir zamana kadar dersler tamamen okunur, biter, artık sıra yemeğe gelir. Birkaç yüz çocuğa -velev sathî olsun- nefes u gayret sarfeden hocaefendi vücûdunda umûmi bir durgunluk, midesinde azim bir boşluk hissetmeye başlayınca yemek zamanı geldiğini anlar ve talebeye elindeki beyaz veya esmer cennetlik sopayı kürsi üzerine şiddetle bir iki defa vurarak yüksek sesle: "Ulaaan, etmeğinizi yiyin!" emrini verir. Bu emri telakki eden talebe sevinç içinde kitapları bir tarafa atarak direkte asılı duran muhtelif renkteki torbalarına, aylak yemeğe saldıran oburlar gibi sarılırlar. Torbalar indirilir, herkes ders okuduğu yerde yine eskisi gibi ahz-i mevki ederek mektebe alelusûl getirilen, *helge* (?) tabir ettikleri küçük ve üstünden kulplu cezvemsi teneke kaplar derûnunda pekmez veya sulu yoğurt (yoğurdun, katı olursa ıslak bir bez veya yaz günü ise asma yaprağı arasında getirilmesinde de bir beis yoktur), evlerde akşamdan artma soğuk ciğer kavurması, küflü küfsüz türlü türlü peynirler, kavun karpuz ufakları, mevsime göre ufak sepet içinde yaş veya bu gibi şeyler kona kona pislikten muşammalandırılmış ceplerde kuru üzüm, ceviz, iğde, kaysı, erik, elma, armudun mevsime göre yaş veya kuruları, pesdiller, şekerler, hülâsa ne getirilmiş ise ortaya, yani kitapların konduğu sıralar üzerine konarak ağızlar şapır şupur etmeye başlar. Ekseriya birkaç çocuk serçe parmaklarını birbirine dolayarak: "*Ortak ortak ortaaak! Çay başında bir bardaaak*" gibi resm-i mahsûsla ortak olurlar. Her ortak getirdiği yemek ve yemişleri karıştırarak yerler.

Şurası şâyân-ı dikkattir ki pekmez ve buna mümasil mâyiâtın yenmesinde ayrıca usûl vardır. Şöyle ki: Helgelere, dar olduğundan bittabii el girmez. Bunun için etmekler parça parça edilerek ders okudukları süreclere veya yazı yazdıkları taş kalemlere sokulur ve bu suretle sıraya ve elbiseye damlata damlata yenir!. Şayet sürec veya uzun taş kalem buluna-

mamışsa mekteb süpürgesinin temiz (!) yerinden koparılan çöpler de o vazifeyi beleğan-mâ-belağ ifa eder.

Su içmek ve su küpü

KEMÂL-İ zevk u iştiha ile yemeklerini yedikten beş on dakika sonra çocuklar su içmek üzere mekteb kapısının yanına ve hocanın karşısına belki sekiz-on sene evvel oturtulmuş kocaman, kuşaklı küpü ziyaret etmeye başlarlar. Herkes suyu bu küpten içer. Delindikçe lehimlenen, birkaç senelik olduğu için ihtiyarlayarak yüzünün cilası yerine buruşukları kaim olmuş eski ve koca insanlar gibi kalayı dökülmüş, kenarları tahammus etmiş, siyah demirleri görünen, mikrop yuvası teneke meşrebe [maşrapa] de bu küpün kulpundaki sicime bağlıdır.

Su içmek isteyen gelir, meşrebeyi yakalayarak bilekleri ile beraber suya daldırır, küpün açık ağzı üzerinde yarısını da yine küpe dökerek afiyetle içer. Çocuk içerken suyun bir kısmını küpe dökmesin de ne yapsın? Çünkü aynı zamanda su içmeye gelen ve küpü muhasaraya alarak dakikalardan beri nöbet bekleyen belki onbeş-yirmi kişi var. Bir tek meşrebe [maşraba], kapanın elinde kalıyor. Eyi artık o kadar beklerler de bir de rahat su mu içirirler? Bu olur şey değil! Ufak bir çocuğun bazen bu su küpünün içine düştüğünü de söylersem, rica ederim gülmeyiniz. Zira bu tabii bir şeydir. Çocukta hararet kavrarsa, su da tükenerek küpün tâ ka'rına kadar inmişse, kollarını sıvayıp küpün üzerine binerek içine su alacağım diye sarkılır ve buna diğer bir çocuğun altından itivermesi de inzimam ederse, çocuğun bir fare gibi cumbadak küpe düştüğünü çok mu görürsünüz?..

Bu hâlâ mekteblerde kesretle vâki olduğundan, hergün, daha su küpün yarısında iken üzerine yenisi dökülerek aşılanır. Hülâsa küpte suyun tükenmesi nadirâttandır. Hergün bileklere kadar binlerce el girip çıktığı için tuhaf da bir koku peydâ eder. Artık küpün tükenmek üzere bulunan suyunun yarım meşrebesi bir kimyagere tahlil için verilecek olursa, kimyager sevincinden çıldırır, çünkü içinde hatır ve hayaline gelmediği ve kimya kitaplarının bile yazmadığı pek çok mevadd-ı ecnebiyyenin yeniden keşfine sebep olur!..

Def-i hâcet

ÇOCUKLARIN def-i hacet etmek üzere abdesthaneye gitmesi hocaefendiden mezuniyet istihsaline vabestedir. Abdesthaneye gidecek çocuk bir eline ayakkabılarını alıp diğer eliyle de (abdest bozacak zamanı geldiğini ifham eder bir tavırla) kasıklarını sıkıştırarak hocaya karşı iki büklüm, müsterhimâne bir vaziyette "Hoço!.. Hoço!.. Hoçandı... Hoçandı..." [şeklinde] fısıltıya benzer hafif nidalarını hocaya duyurabilmek üzere saatlerce karşısında sallanır. Hoca hiç işitmez, işitse bile aldırmaz. Çünkü hoca dersi ile meşguldür.

Zaman olur ki ellerinde ayakkabılarla hocanın karşısında iki büklüm olarak dışarı çıkmak için mezuniyet istihsaline gelen çocukların adedi birer ikişer derken sekizi, on'u buluverir.

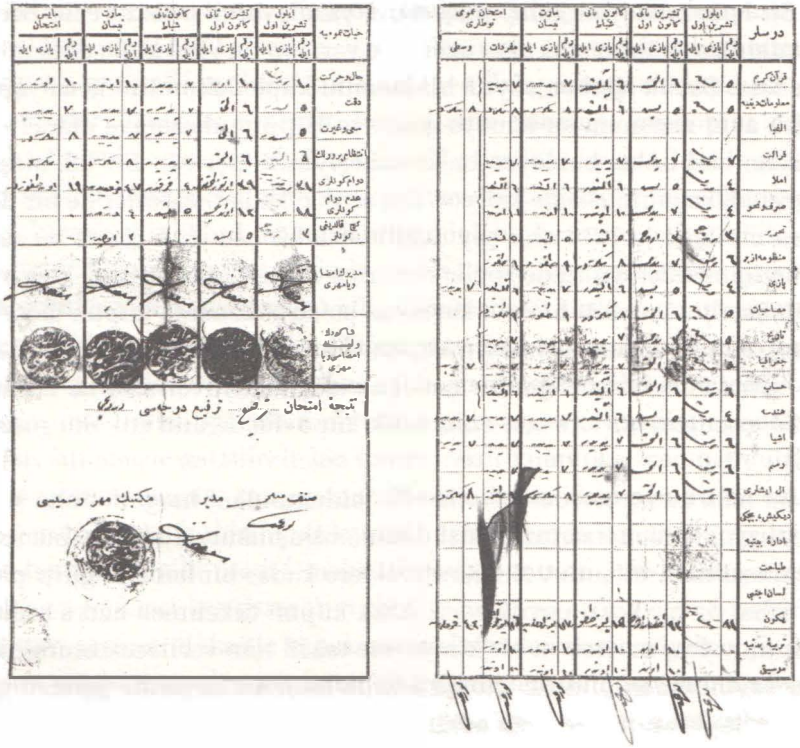

Hoca İshak Efendi Numune Mektebi 1337-1338 sene-i devriyesine mahsus 2. sınıftan 423 numaralı Hikmet Efendi'ye ait Sa'y u Gayret Cüzdanı'dır (Yusuf Çağlar arşivi).

Operatör görmüş yaralılar gibi yüzlerini ekşitip buruşturarak "*Hoçandı... Hoçandı...*" diye evvelâ pesten başlayarak duyuramadıkları için yavaş yavaş yarımşar perde tize indirdikleri nakaratı hiç durmayıp tekrar ederler. Nihayet gürültünün çoğaldığını işiten hocaefendi izin yerine hafifçe başını kapı istikametine doğru sallayıverir. Bir günde beş-on dakikacık olsun dışarı çıkmayı şiddetle arzu eden talebe, mahbesinden kurtulan mücrimler gibi sevinerek şetaret ve sevinçle birbirini ite kaka ....? dek dışarı çıkışırlar.

Akşama kadar çocuğa birer ikişer defa dışarı çıkma mezuniyeti yerinde başını sallayan ve bundan da usanan hocaefendi günün birinde bir tedbir düşünür. Tahtadan mamul müstatil'uş-şekl bir levha alıp bir tarafına 'geldi', diğer tarafına 'gitti' yazarak bütün talebenin göreceği ve elinin dokunacağı bir yere asarak ilan eder: "*Herkim abdesthaneye gidecek olursa, benden izin istemeyerek gelsin bu tahtanın 'gitti' tarafını çevirerek gitsin, geldiği zaman ise 'geldi' tarafını çevirip yerine otursun. Hülâsa levhanın 'geldi' tarafını çevrilmiş görmeyen hiçbiriniz yerinizden kımıldamayınız.*"

Artık her talebenin gözü levhada olur, 'geldi' işaretini görür görmez onbeşi birden hücum ederlerdi.

Hocaya getirilen armağanlar

MEKTEBE yeni gelen bir talebe hocaya bir tabak üzüm, bir tepsi börek veya helva, bir iki kıyye kadar şeker, bir kâse yoğurt, (köylü ise) yağ ve yumurta, kaymak gibi nefis armağanlardan mutlaka birini getirir, hediyesiz mektebe gelinmezdi. Gelinse bile belki hocaefendi dikkatli okutmazdı.

Bundan başka *Amme Cüzü* içinde *Fergab* ve *Berae*'e gelenler de birer hediye getirmeye mecbûr gibi idi. Bir kere çocuk *Fergab* dedi mi yanındaki diğer çocuklar başından fesini alıp "Eski tafkamı [takkemi] sen kap!" diyerek atarlar, bu suretle tafka atıldı mı ertesi gün hediye de damlardı. *Beraetun* dedi mi hoca cevaben "Horoz bütün" der. Ertesi gün kezâ hocaya kırmızı tüylü horoz gelir ve eser-i tesadüf olarak birkaç çocuk birden *Beraet*'e gelirlerse mektebe biriken horozlar kalfalar marifetiyle hocanın evine götürülürdü.

Bundan başka arasıra, "Hoca beni döğmeyecek" diye bilâ-lüzûm yukarıda saydığım et'ime-i nefiseden birisini bi'l-intihab getiren çocuklar

da eksik olmazdı. Hoca o çocuğu birkaç gün tanır, sonra bittabii yine unutur gider ve bir hediye daha gelirse tekrar hatırına getirmesi de müşkil bir iş değildi. Hülâsa hoca hiçbir işinde müşkilâta tesadüf etmezdi. Onun yüzlerce yardımcı veya hizmetçisi var idi. Meselâ abla çamaşır yıkayacak mı -*abla* diye hocanın zevcesine denirdi- hemen mektebden sekiz-on talebe gider, çeşmeden suyunu taşıyıverirler, çarşıdan odun aldı mı mahalline götürüp yerleştiriverirler, talebe bu hizmetleri maa'l-memnuniyye îfa, âdeta "Sen gideceksin, yok ben gideceğim" yolunda rekabet bile ederlerdi.

Artık sebebinin ne olduğunu karilerim de hiç düşünmeden bulabilirler.

Hafızlık

MEKTEBE getirilen bir çocuk, yazmaktan ziyade biraz okumayı öğrendi mi -pederi ve hocası tarafından kararlaştırılarak- hâfızlığa başlattırılırdı. Çocuğa -hergün biraz daha artırılmak şartıyla- Kur'an-ı Kerim'den yarım sahifeden başlayarak yavaş yavaş iki sahifeye, belki de üç sahifeye kadar ezberlettirilmek üzere verilen bu dersi, hergün sabahları hoca tarafından umumî dersi başlanmazdan evvel dinlenirdi.

Hâfızlığa başlayan bir çocuk hem hâfız, hem mektebin kalfaları meyanına dahil, daha doğrusu kalfalar hep bu hâfızlardan ibaret olurdu. Çünkü hâfızlığa başlayan bir çocuk, mektebin her türlü ulûm ve fünûnunu tahsil etmiş, bitirmiş addolunurdu. Hâfızlığın ikmâl müddeti gayr-i muayyen, daha doğrusu çocuğun derece-i zekâvetine bağlıdır. Bir seneden üç-dört seneye kadar devam eder. Hıfzı ikmâl eden bir çocuk o mekteb tahsilinin derece-i kusvâsına vâsıl olmuş sayılır ve mektebden artık çıkarılırdı. Bir mektebden ikmâl-i tahsil edip de çıkmak, oradan bir *şehadetnâme* almak demektir. Fakat o mektebler *resmî* değil, birer *mahalle mektebi* oldukları için *resmî şehadetnâme* verilemez; maamafih esasen şehadetnâme'den maksad onun tahsili ikmâl eylediğini resmen ve tahriren ilandan ibaret olduğuna göre bunların da usûl ve merâsim-i mahsûsası vardı ki bu merasimin icrâsıyla onun ikmâl-i tahsil ettiği beyne'l-hâcegân ve'l-ulemâ ve'l-eimme şifahen ilan edilirdi.

Merasime gelince:

Hıfzı ikmâl eden çocuğun pederi, evvelâ hocaefendiye istediği ku-

maştan almak şartıyla dişinden tırnağına kadar bir elbise yaptırır ve biraz daha zengin ise bir kat da iç çamaşırı gönderir; şayet fakir ise hocanın hakkı kalmamak üzere hiç olmazsa ayağına bir ayakkabı olsun tedarik eder; hal u vakti yerinde ise, yemekler yaptırılır, bildik hocalar davet olunarak yenir, içilir, dualar tilavet olunur.

Hıfzı ikmâl eden çocuk gayet temiz giyinir, başına taze ve temiz bir abânî sararak omuzuna bir şal örter, yanında hâfız namzedleri olan birkaç refikiyle sıra ile bütün mektebleri dolaşarak hocanın kulağına eğilir, yavaşça bir sır tevdi ediyormuş gibi kimseye aslâ duyurmayarak hocayı, "Hocam ... Efendi'nin mahsûs selâmı var. Yarın sabah, [filan] yerde yemeğe, öğle üzeri de .... Camii'ne buyuracaksın, dua var" diye davet eder. Bir mektebe davetçi hâfız geldi mi hocanın susturamadığı o büyük gürültü birdenbire kendi kendine kesiliverir. Artık bütün talebenin nazarı hâfızda[dır]. Hâfızın boyuna, sarığına, kundurasına, yüzüne bakarak açıktan açığa gıbta ederlerdi. Çünkü o, hâfız olmuş, artık mektebden büsbütün çıkıyor, mektebin bütün kahırlarına, sitemlerine, dayaklarına, mahrûmiyetlerine ebediyen veda ediyordu. Ah ne olurdu, onlar da bir hâfız olsalardı da onlar için bir çile demek olan şu daru'l-azâb[dan] kurtulsalardı! Ah, o günleri görmeyecekler mi idi! Hepsinin kalbinde yeni yeni ümidler canlanır, herkes derse yeniden sarılır, hele o mektebin hâfız namzedleri onu görünce, olanca kuvvetleriyle yeni ve taze bir hevesle iki büklüm olurcasına Kur'an-ı Kerim'ler üzerine eğilip doğrulmaya başlarlardı.

Oradan çıkar, bir mektebe daha, bir daha derken bütün mektebleri dolaşır ve hocalarını davet eder. Ertesi sabah hâfız, hangi camide okunacak, daha doğrusu dua hangi camide kıraat olunacaksa, oraya pederi ve akrabasından üç-beş erkek giderek büyük kazanları, güğümleri hazırlarlar, çünkü hâfız okurken camiye gelen her ferde, hocalara bardak bardak şerbetler tevzi olunacak, aynı zamanda Ulu Cami'nin muhtelif yerlerine ateşli buhurdanlıklar konarak od ağacı, günlük ve sâire gibi maddeler yakılarak her taraf güzel güzel kokutulacaktır. Bu işler ba'de'l-istihzar, vakti de gelmişse hâfız oturarak Kur'an-ı Kerim'den *Amme* cüz'ünü tamamen ezber okur, şayet yanılırsa tashih etmek üzere yanına birkaç hâfız namzedi veya hâfız da oturtulur. Okunup bittikten sonra çocuklardan güzel sesli biri tarafından *aşr-ı şerif* çekilir, şerbetler dağılır, dualar biter, herkes de yavaş yavaş dağılmaya başlar.

Hele bu sırada kadınları görmeli. Bu yeni hâfızın vâlidesini tebrik ve âdeta hased ederler. Erkek evlatları var ise, "Ya biz okutamadık da, hâfız anası olamadık da, ahirete ne yüzle varacağız da, inşaallah oğlum büyüsün de hâfız yapacağım da, hâfız anasının yüzü ateş görmeyecekmiş de..." filan diye camiden çıkıncaya kadar,[1] yana yakıla, mütehassirâne bir vaziyette birbirlerine bahsederler. Ondan sonra unuturlar, yine kemâ-fi's-sâbık dünya telaşına dalıverirler ya, ne ise, çünkü onlar esasen muntazam bir fikir, bir gaye sahibesi değiller ki; onların her hali, her vaziyeti, her tavrı, hatta her sözü muvakkattir.

Çarşamba ve perşembe günleri

MEKTEBDE her haftanın çarşambasında ikindi üzeri aşr-ı şerif kıraat olunurdu. Talebe boğazlarına torbalarını asarak dizüstü mektebin ortasında büyük bir daire çevirmek şartıyla otururlar, içlerinden güzel sesli hâfızlardan birisi yüksek sesle okumaya başlar ve diğerleri başları önlerine yıkık, boyunları bükük bir vaziyette dinlerlerdi. O bitince diğer biri başlar, sonra diğeri, daha sonra öbürü derken bütün büyük talebe aşrı okur, şayet birkaçı muvaffak olmazsa *falaka* muhabbeti adam akıllı başlardı.

Aşrı müteâkib hoca "Yarın erken gelin, perşembeliklerinizi de unutman!" diye bağırırdı. Zavallı hocaefendi ne yapsın, maarifin resmî muallimlerinden olmadığı için hükümetten aylığı yıllığı filan yoktu. Ancak talebeden aldığı bu perşembeliklerle geçinirdi. Her talebe perşembe günleri on paradan kırk paraya kadar *perşembelik* denilen bu parayı getirmeye mecbûr idi. Talebenin nısfını fukara gürûhu teşkil ettiğinden onlar 10'ar para, bir kısmı 20'şer ve diğer bir kısmı da 1'er kuruş getirirdi. Hiçbir taraftan varidâtı olmayan zavallı hocanın şu perşembeliklerini vasatî olarak hesab eder ve o kadar bir para ile nasıl geçinebileceğini düşünürsek acımamak elden gelmez. Şimdi üçyüz talebeden yüzellisinin 10 paradan 37.5, yetmişbeşinin 20'şerden 37.5 kuruş daha, oldu 75. Kalan yetmişbeşinin de 1'er kuruştan 75 kuruş ki Cuma hâsılâtı 150 kuruş ediyor. Bu bir haftalık, ayda 600 kuruş demektir, birşey değil! Ay ve hafta başında ge-

[1] Dinî umumi vaazlar, Mevlid-i Nebevî kıraati, hâfızlık duası günlerinde bulunmak üzere erkeklerin geldiği umumi camilerden bazılarına [kadınlar da] gelir. Onların yeri yukarıda ve erkeklerden tamamen ayrıdır.

len hediyelerin ise hiç ehemmiyeti yoktur. Tutsa tutsa ayda takriben 200 kuruş da bu tutar.

Bundan başka hocaefendinin bazı menâbi-i vâridâtı daha vardır. Fakat bu da ehemmiyetten âridir. Meselâ mektebin abdesthanesi tathir olacak veya damı bakılacak, birgün evvel çocuklara tenbih edilir: "Yarın mektebin abdesthanesi tathir olunacak. Büyükleriniz 2'şer, küçükleriniz 1'er kuruş getirin!" Ertesi gün birkaç yüz kuruş toplanır, senede bu ameliye iki defa icrâ edilse vasatî olarak hocaya mâhiye 50 kuruş da buradan kalır; oldu 850. Dahası var. Eyyâm-ı mübareke ve resmiyeden dolayı mekteb tatil edileceği zaman birgün *destirlik* istenir. Her talebe haline göre 1'er kuruştan 5'er kuruşa kadar getirir, bâ-husûs bu para, işin ucunda tatil olduğu için memnuniyetle getirilir. Her destirlik zamanında lâ-ekal 600, bir senede dört defa tatil olsa, senede 2400 kuruş eder ki bunun da aylığı 200'e gelir ve diğer vâridâtın üzerine zammolununca hocaefendinin aylığı 1050 kuruşa baliğ olmuş olur. Ne yapsın? Yağın, yumurtanın, etin ve sâirenin pahalı olduğu o senelerde bu kadar bir para ile geçinebilmek imkânı mı vardı efendim? Zavallı hocaefendinin hükümetten maaşı yok, tahsisatı yok!? Diğer resmî muallimler ayda cayır cayır yüzelli, ikişer yüz kuruş hükümetten çekip duruyorlardı.

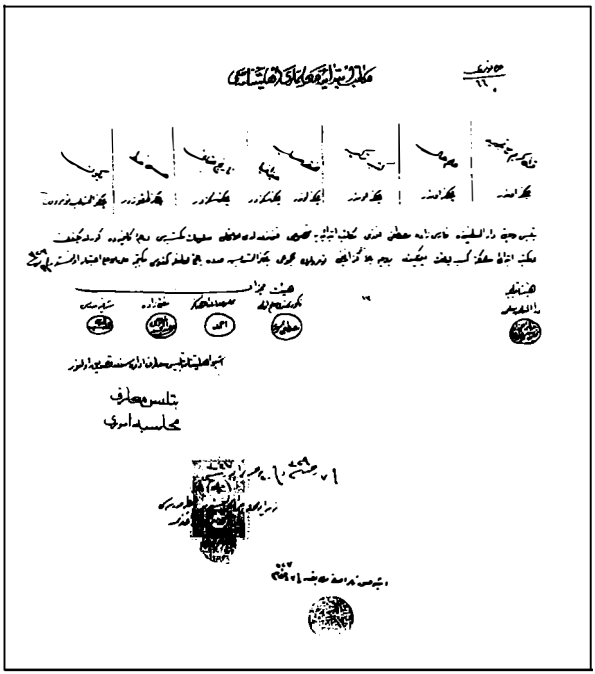

Sonradan Bitlis müftüsü olan Mustafa Sırrı Sezen'e 8 Recep 1329/20 Haziran 1328 tarihinde verilen Mekâtib-i İbtidaiye muallimliği ehliyetnamesi. (Merhum Mustafa Sırrı Sezen Prof. Dr. Yümni Sezen'in babasıdır).

Hülâsa efendim, her talebe, "Perşembedir, erken salınacağız!" sevinciyle avuçlarına perşembeliklerini kıstırarak erkenden mektebe damlardı. Bunların erken gelmeleri yalnız perşembeye mahsûs değildi. Onlar hergün erken gelirlerdi. Bu er-

ken gelmek hocanın emrine imtisâlen değildi. Hoca her zaman "Yarın erken gelin" diye tenbih ederse de bu söz hergün dinlene dinlene bütün tesir ve nüfûzunu kaybetmişti. Talebeye vızzz gelirdi ya, onlar ancak bir sevk-i tabii, bir âdet neticesi olarak erken gelirlerdi. Sabahleyin gelir gelmez, hoca mektebe gelinceye kadar talebe ufak bir mülâtafede bulunmak üzere altlarına serip de akşama kadar üzerinde oturdukları tozlu çulları kaldırıp birbirinin başlarına vurarak ortalığı toz duman içinde bırakırlar, bazen de bu gürültü, bu esnada hocaefendi geliverdiği için ya değnek ya falaka muhabbeti ile neticelenirdi. Hocanın hakkı da vardı ya.

Sabahleyin perşembelikler verilip bir iki saat kadar da sathî birer ders okunduktan sonra talebe hep bir ağızdan tatil için istirham zımnında hakikaten mahir bir mûsikî üstadı tarafından bestelenmiş olan şu, "Âkucââm, bâlucâm, ısparalı sâlûcâm" [Okuyacağım, bileceğim, elifbâyı sallıyacağım?] cümlelerini kemâl-i dikkat ile, yanlışlıkla başka bir tele basarak falso yapmak korkusuyla ağır ağır teğanniye başlarlar, hocaefendi talebenin notaya muvâfık olarak teganni ettiği şu güzel ve mümtaz parçayı bir müddet dinleyerek gaşy u neş'eyâb olur ve bu sırada bütün talebeye izin vererek mektebi boşaltırdı.

Post kavgası

MEKTEBDE bir de zikre şâyân post kavgası vardır ki bunu da söylemeden geçemeyeceğim:

Mektebin döşemesi ekseriya topraktan. Talebe de sıra olmadığından yere oturmak mecburiyetinde kalır, binaenaleyh herkes altına sermek üzere bir çuval veya post tedarik eder. Zengin olanlar halı veya kilim parçası veya muhtelif renklere boyanmış koyun ve keçi postları, içi yün yahut pamuklu minderler, fakirler ise içine *içerik* tabir olunan âdi basma kırpıntıları doldurulmuş ve dikilmiş minderler, onu da bulamayan eline geçirdiği herhangibir şeyi getirirler.

Mektebde tuhaf bir âdettir, herkesin gözü, diğerinin cicili bicili postunda olur, o posta sahip olmak, onu sahibinin elinden gasb etmek emeli harisânesine düşer, bunun için birtakım çarelere tevessül eder, çalışır, çabalar, uğraşır, didinir, nihayet bir sabah erken gelerek herçi-bâd âbad, evvelce göz diktiği hangi post ise yakalar, götürür, altına serer, diğer biri

de bu yolda hareket ettiğinden zengin, fakat zayıf olan zavallı biçare çocukların kendi malları olan o cicili postlar, birtakım kavi ve zâlim çocukların yed-i gâsıb ve kahırânesine geçer. Sabahleyin gelip de postlarının aşırılmış olduğunu görünce, aramaya ve bittabii kendi postlarının başkalarının altında serili olduğunu anlayınca tazarru ve istirhama ve şayet postunu çaldıranlar, çalanlar kadar kuvvete mâlikler ise kavgaya başlarlar. İşte asıl gürültünün dehşetini burada seyretmeli. Sahibi postun bir ucundan öteki de vermemek için diğer ucundan yakalayarak ellerine geçirdikleri herhangibir et parçasını mütekabilen gazûbâne birtakım hırıltılarla çekiştirip sündüren iki kedi gibi söğe saya asılmaya başlarlar, böyle çekiştirme, asılma ve arasıra tehdid-âmiz söğme ve saymalarla hasmını korkutamayan, postunu bıraktığı gibi yakasına sarılır, bir velveledir koparırlar. Her iki hasmın ne kadar arkadaşı var ise postları çekerek üzerlerine hücum eder, toz duman karışır, birbirlerine hasım olan her iki taraf, bir postun muhtelif uclarından yakalayarak çekiştire çekiştire nihayet post parça parça olduğu halde onlar hâlen hırıltıdan, kavgadan kendilerini alamazlar. Arada düğmesi kopan, yakası yırtılan, dudağı kanayan tarafgirlerin yanlarına ancak bu kâr kalır.

Bu post kavgası esnasında hocaefendi çıkar gelir veya tarafeynden biri tarafından hocaya şikayet vaki olursa, ufacık bir tahkikattan sonra her iki tarafa da layıkı vechile bir sopa çeker, fakat o posttan da artık sahibine hayır gelmez. Çünkü enzâr-ı harisâne-i muhacimîn o posta şiddetle ma'tûf olduğundan fırsat bulundukça aşırılır ve hergün muvakkaten birinin altında bulunur.

Çullama

MEKTEBİN muazzam bir diktatörü olan hocaefendi, keyfine göre, istediği gibi hareket eder, hiç kimse bunun müstebidâne icraatına mani olamaz. İstediğini döğer, istediğini koğar, istediğine muhtelif işkenceler tatbik eder, hülâsa evliyâ-yı etfalden hiçbir ferd çıkıp da "Sen niçin çocuğuma bu yolda harekette bulunuyorsun? Benim mektebe day dayla gönderdiğim nûr damlamı, çocuğumu niçin mektebden ocuduyorsun?!" diyemez. Bunu demeye bir kere hoca nazarında resmen salâhiyetdâr olmadığı gibi, dese bile günahtır. Hocanın hakkı kalır. Çocuk okuyamaz, dili bağlanır,

zekâsı körlenir, netice itibariyle arada gadr çocuğa olur. Maamafih bu gibi sıkı inzibat-ı ruhî ve maneviyeye rağmen yine çocuk pederlerinden bazıları çocuğuna yapılan bu hakarâtı şâyân-ı kabul görmeyerek hocanın üzerine bir alayla hücum eder. Çocuğunun eline yapışarak sabahleyin mektebe gelir, yolda gelirken hocaya ne söyleyeceğini, ne yolda hareket edeceğini, hocayı korkutmak için ne gibi vesâite müracaat edeceğini fikrinde kararlaştırır. Âdeta karşısında hoca varmış gibi elini kolunu sallayarak, birtakım işaretler yaparak, dudaklarını domurdata domurdata sokurdanarak gelir, mektebe yaklaşınca hareket-i münfailânesini artırır, bütün asâbı cûş u hurûşa gelir. Kapıdan girer girmez öfkeli olduğunu bildirir çatkın bir çehre ile yarım yanalak bir selâm verdikten sonra hocaya hitaben: "Hoca efendi! Sen benim çocuğumu olur olmaz şey için döğüvermişsin. O benim gözümün bebeği! Ben onu sabahları nelikle mektebe gönderiyorum bilsen!... Yakışmaz bu sana!.. Öcünü çocuktan alacağına benden al!.. Ne isten tırnak kadar çocuktan? Ayıp değil mi?" diye çıkışır.

Bu elfâz-ı tekdir-âmizi daha dinlerken sinirleri galeyana gelen hocaefendi bütün hırs ve şiddetle, "Ben o muameleyi yalnız senin çocuğuna değil, hepsine bir yapıyorum. Çocuğun o kadar kıymetli ise işte kapı! Götür beğendiğin mektebe ver! Tabii mektebe gelen çocuk dayak da yer, azar da işitir, herşey olur. İşte dediğim gibi çocuğun o kadar nazik ise..." der ve öfkesinden burada bir de yutkunur. Pek de "Götür!" demek işine gelmez, çünkü bir talebe kaybetmek hoca için cüz'î küllî bir zarar demektir. Niçin kaçırsın da ayda birkaç kuruştan mahrûm kalsın. Çocuğun pederi:

– Evet çocuğum nazik, hem de pek nazik daha bilemedin mi? Benim çocuğum senin elinde esir mi yoksa? Bak yediği naneye?.. Hey herif hiç mi hoca görmedik? (Gençliğinde birkaç gün mektebe de gitmiş ise) Hep mekteb gördük, daha senin gibi nelerini gördük... Âlemin onurunu, dünyanın zorbalığını sana mı verdiler?

Hoca:

– Ey, gayrı uzun oluyor... Sesini kes, beğenmedi isen işte kapı!

– Bu ne demek? Kovuyon mu yoksa? Karşındakine gözünü aç da bir eyi bak! Ben adamın sarığını boynuna dolarım!.. Sen beni bilin mi?

– Senin gibilerinin çoğunu gördüm. Hiçbir şey yapamazsın. (Bu sırada çocuklar susmuş oldukları halde kemâl-i heyecanla hoca ile bu adamın kavgasını dinlerler. Mektebde bu iki sesten başka hiçbir şey işitil-

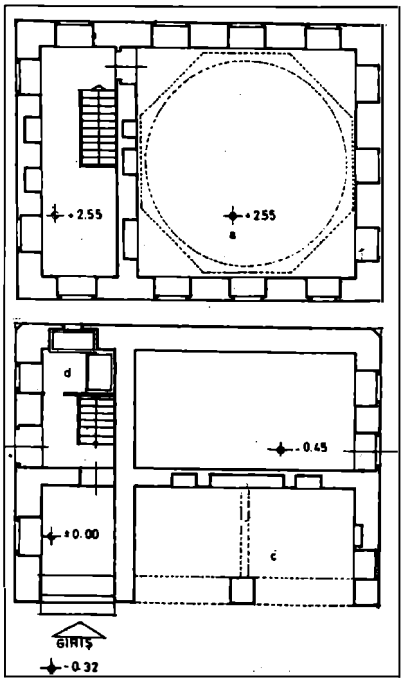

I. Mahmud Sıbyan Mektebi (Sultanahmet) planı. Üst kat: a) Derslik. Zemin kat: c) Üstü örtülü oyun yeri, d) Hela. (Özgönül Aksoy, s. 143'ten).

mez.) Bunun burası neresi bilin mi? Burada adamı çok söyletmezler, şöyle ağzının boku (?) ile çık bakayım dışarıya!..

– "Ne halt eder bu! Daha bana lakırdı edecek kadar olmuş..." diyerek hocaya hücuma hazırlanırken, hoca zaten hâl-i galeyanda bulunan bütün talebeyi, "Çûûl!.." emriyle bunun üzerine kışkırır. Artık altının çulunu çeken, bu, hocalarını izâc eden kavgacı adamın üzerine hücum eder, ellerindeki çulları zavallının neresine rast gelirse yükletirler, toz duman ve çul sopalarının altında bükülmek derecesine gelmiş olan bu şahsı elsiz ayaksız dışarı kaçırırlar.

Talebelerin hacı karşılama merasimi[2]

AH neydi eski ve güzel âdetler! Şimdi ilelebed kayboldu... Düğünler, oyunlar, alaylar, şamatalar, yüzlerce, binlerce cömert hacı ağalar tarafından sırf hayr için kurulmuş nefis taamlarla döşenmiş sofralar ne oldu, nereye kayboldu? Sehanın, cömerdin birer eser-i zî-hayatı olan bugünler bir daha görünmeyecek mi yarabbî?!

Şimdi efendim meselâ bir kimse Hicaz'a gidecek; gitmezden evvel, geldiği zaman pilavında kimler bulunacak, daha doğrusu kimler davet

[2] Bu bölüm, İsmail Zühdi'nin aynı mecmuada daha önce yayımlanmış müstakil bir makalesi olmakla beraber, mektep talebelerinin katıldıkları ve şenlendirdikleri bir merasimi tahkiye ediyor olması itibariyle buraya dercedilmesi münasip görülmüştür. (bkz. İsmail Zühdi. *"Artık görülememeye başlamış törelerden: Hacı karşılama"*, *Konya Ocak*, sn. 1, sy. 2, sh. 15-16, 20 Teşrîn-i Sânî 1333 Salı, Konya).

olunacaksa ailesi meyanında evvelâ kararlaştırılır, ne yolda hareket olunacağına dâir programlar tanzim olunur, o derece ki kimlere ne gibi hediyeler getirilecekse onlar bile uzun uzadıya mevzû-i bahs edilir. Vakt u hâli yerinde ise, yola çıkmazdan evvel aşçılar tutulur, yemekler yapılır, pilavlar pişer, hacı hoca, hısım akraba, konu komşu, çoluk çocuk herkes davet olunur, parası verilmiş türlü türlü et'ime-i nefise ve bilhassa zerdeli pilavla gülüşe oynaşa mideler şişirilir, dualar yapılır, bir iki gün sonra da hacı yola çıkarılır.

Hacılık her ne kadar Tavaf'dan sonra olacaksa da o mübarek yola katiyyen niyet ettiği ve halkın bir kısmının midelerine nefis taamlar îsal eylediği için *hacılık* unvan-ı mefharet-nişanı daha şimdiden kendisine bahş edilir. Yola çıkmazdan bir gün evvel hacının evine *yol armağanı* nâmı altında hısım akraba, ehibba ve eviddâsından, güzelce kızartılmış ve teneke kavanozlar içine vazedilmiş baklavalar, husûsî yaptırılmış şekerleme ve kurabiyeler, tavuk kızartmaları, hülâsa hacının vaktiyle evinde bile kıyıp da yiyemediği enfes taamlar gelmeye başlar. Hicaz'dan getirilip dağılacak zemzem, hurma, türlü kokulu yağlar, misk, poşu, *Şam ilbâdesi* tabir ettikleri ince, ipekli kumaştan dikilmiş hırka, tesbih, od ağacı, parmağa takılmak üzere yüzük makamında adi gümüş halka, hakik yüzüklerin envâı, abâni sarık ve sâire ve sâire gibi hediyeler bu *yol armağanı*'nın kıymetiyle mütenasib olarak tevzî olunur. İşittiğime göre, dünyadaki dilediklerine nâil olmak emeliyle, *Ravza-i Mutahhara*'ya atılmak üzere Cenab-ı Peygamber'e kapalı zarflar derûnunda istida takdim edenler de olurmuş. Artık hacı, bütün umûrunu hall u tesviye ve istihlal ettikten sonra yola revan olur.

Hacının gelmesi yaklaştıkça ailesi tarafından geci gömlekler, güllapdanlı çevre ve peşkirler, telgraf haberini getirene verilmek üzere hazırlanır. Telgraf haberi gelir gelmez, artık aile bütün mahalleye ilan-ı şadmâni eder. Daha gittiği zaman taşları ayıklanmış olan batmanlarla pirinç, kellelerle şeker ortaya dökülür. Aşçılarla sevinç içinde mukaveleler ve pazarlıklar yapılır. Aşçı, kündelerle (?) et, çömleklerle tereyağıyla matbaha [mutfağa] girer ve işe başlar.

Bir taraftan zevcesi en yeni (var ise) gelinlik elbisesini giyer, ellerini kınalar, saçlarına altun ve gerdanına *beşibirlik* dedikleri 500 kuruşluk altunları asar ve kemâl-i vekar ve edâ ile kobarmış [kabarmış] hindi gibi evin içinde sallanarak gezinir. Zevce bu zaman zevciyle kavuşmaktan ve

onu görmekten başka birşey düşünmez; evin içi karmakarışık bir halde, giren çıkanı, uran çalanı bilmez. Artık herkeste, "hacının getireceği hediyelerden nasibedâr olabilmek üzere ev sahibesine görünmek için yarı sahte" bir telaş ve heyecan eseri görünür.

Bir taraftan hacıyı gidip karşılamak üzere birkaç mektebe haberler îsal edilir. (Şayet hacı o kadar zengin değil ise, yalnız bir mektebin bulunması da kâfi gelir.) Mektebe bu haber gelir gelmez, kız oğlan karışık birkaç yüz çocuğun vığıltısı ve kokmuş nefesleri arasında uyuşup kalmış olan hocanın nûru sönmüş gözleri birdenbire bir ihtiras-ı şedid ile şimşek gibi parlar. Elinde iki gün evvel kavaktan kesilmiş yeni ve taze bir değnek olduğu halde erkekli dişili talebesine şu emri verir:

– Yarın hacı karşılamaya gideceğiz. Kaşıklarınızı belinize sokun da sabahtan erkenden gün doğmadan gelin!

Bunu işiten talebe arasında bir çığlıktır kopar. Herkes sevincinden nereye bastığını bilmez, azim bir gürültü ile umûmiyetle torbaların asılı olduğu büyük ortadireğe, arıların bala üşüştükleri gibi üşüşürler. Direkten indirilirken ipi kopan torbaların altında kalıp ezilenlerin hesabı yoktur. Hele mekteb kapısından çıkarken artık hocayı filan dinlemezler. Birbirini iten kakan, yerlerde yuvarlanan, elindeki torbaları birbirinin başına vuran, daha neler neler?!..

Talebeyi -kovan gibi- mektebden boşaltmış olan hoca mektebi kilitleyerek anahtarı beline sokar, kocaman ve ağır yemenilerini sürüye sürüye ağır ağır evine gider. Talebeden herbiri evlerine girer girmez, annelerine büyük bir müjde getirmiş gibi, "Ana!.. Biz yarın pilava gideceğiz. Beni yarın erken kaldır ve iyisinden kaşık hazırla! Hoca 'gün doğmadan gelin' dedi" emirlerini verirler. Sevincinden "erken kalkacağım" diye yemek bile yemeden yatağa giren çocuklar da eksik olmaz.

Şafak söker sökmez bellerinde kınalı kaşıklar olduğu halde fesli fessiz, kunduralı kundurasız bir alay çocuk mektebin önünde toplanırlar. İhtimal ki daha hocaları yatakta!.. Takriben yarım saat sonra bir elinde tesbih, diğer elinde mektebin anahtarı olduğu halde birşeyler okur gibi dudaklarını oynata oynata başını öne eğerek hocanın gelmekte olduğu görülür. Bunu gören talebe, hocalarına karşı bir vaz'-ı ihtiramkârânede bulunmak üzere boydan boya duvar dibine bir mezartaşı cemadetiyle diziliverirler. (Selam almak bilmezler, eskiden talebeler selam alma bilmezlerdi).

Hacıyı istikbale birkaç mekteb gidecek ve merkez-i ictima da orası

II. Meşrutiyet devrinde Medine'de açılan İttihad Mektebi'ndeki Arap talebeleri Türkçe şiir okuyor. Arkada mektep tabelası ve çifte bayrak.

ise biraz beklerler, değilse ikişer ikişer dizilerek önde hoca olmak şartıyla *kalfa* tabir olunan ve yaşı diğerlerine nisbeten biraz ileride olan birkaç erkek talebenin kumandası altında ağır ağır hareket olunur. Şehirden çaryek [çeyrek] veya yarım saat uzaklaşıldıkda aheng-i muhsûsasıyla ilâhîler okunmaya ve durak başlarında kalfaların mendillerle verecekleri işaret üzerine talebe de arkadan yüksek perdeden ve inceli kalınlı seslerle *âmin* demeye başlarlar.

İlâhî, kalfalar tarafından âtideki vech üzere okunur:

– Kâdir mevlam nasib etse varsam ağlayu ağlayu

Çocuklar tarafından yekahenk olarak *âmin* sadâları.

– Yedi kere tavaf etsem görsem ağlayu ağlayu

Kemâ fi's-sâbık: *âmin!*

– Medine'de Ravza'yı görsem ağlayu ağlayu

Âmin!

– Eşiğine yüzüm sürsem sürsem ağlayu ağlayu

Âmin!

– Arafat dağının taşı, akar gözlerimin yaşı

Âmin!

– Kabe yeryüzünün arşı, sokakları nurdan çarşı

Âmin!

– Arafat dağına karşı dursam ağlayu ağlayu.

Âmin!

Çocuklar güneşin kavurucu sıcakları altında, toz duman içinde bir iki saat sonra kavuşacakları zerdeli pilavın neşesiyle tâ yürekten kopan *âmin âmin* sadâlarıyla çığırışırken, hacı, başında büyük ve taze bir abâni sarık, üzerinde *şettârî* tabir ettikleri ipekli ve iki etekli şal olduğu halde yanında beş on sarıklı hoca ile karşıdan görünür. Bunu gören hoca, kalfalar vasıtasıyla çocuklara *sus! sus!* emri verir. Talebe tamamen susmuş olduğu halde müteheyyicen hacıyı bekler ve iyi görmek üzere sırayı mırayı bozuverirler.

Hacı müteazzimâne ağır ağır yaklaşır, nihayet vâsıl olur. Dua başlar. Bu aralık kalfalar mütemadiyen talebeye karşı mendil sallar ve talebe de hiçbir saniye fasıla vermeksizin *âmin! âmin! âmin! âmin!* sadâlarıyla bağırışmalarını müteâkib mendil aradan kaybolur. Herkes susar, hacı önde maiyeti arkada olmak üzere talebe ile sakinâne hareket olunur. Kendi veya akrabasından birinin evine muvasalat olunurken kapı önünde beklemekte olan kadın, çoluk çocuk, ellerinde keşküllerle fakirler tarafından kemâl-i ihtişam ile istikbal olunur.

İçeriye girmezden evvel tekrar dua başlar; çocuklar, usûlü vechile fasılasız *âmin! âmin!* sadâlarıyla seslerinin çıktığı kadar bağırışırlar. Dua biter, içeri girilir, hocalar sofralara kurulmuş odaya, talebe de bahçeye sevkedilir; onar ve onikişer kişiden ibaret olmak üzere toprak veya kuru taşlar üzerine birer daire teşkil ettirilerek oturtulur.

Pilav gelinceye kadar, çocukların yegâne muhaveresi pilavın nasıl yeneceği hakkında cereyan eder. Kimi der: "Ben pilavı şöyle yiyeceğim"; kimi der: "Ben böyle..." Hülâsa birkaç saatten beri bellerinde veya çoraplarının arasında ve tozun toprağın içinde taşıdıkları kuru kaşıkları ağızlarına sokup sokup çıkarırlar. Vaktâ ki karşıdan pilav tepsileri söker ?. Dairelerin her birinden "Hacı ammimi buraya getir, Ak hacımı buraya!.." sadâları yükselmeye başlar. Kalkarak elinde tepsiyle aşçıyı kendi dairelerine sürükleyip veya elden tepsiyi kapıp götürenler de eksik olmaz.

Pilavın yüzünün yaldızından ibaret olan zerdeye düşkün olduklarından evvelâ zerdeye kaşıklar daldırılır, belki de birer kaşık almakla tükenir, ikinci bir defa nasip olmaz. Bunu bildikleri için ayrıca tepsi veya taslar içinde zerde dolaştırılır. (Güya kimin tepsisinde zerde tükenmiş ise oraya bir parça daha dökülecek?) Halbuki aynı saatte hepsinin pilavı da zerdesizdir. Kaşığını *âmin!* sadâları arasında kaybedenler -ev sahibi tarafından bir diğeri yetiştirilememişse- pilavı elleriyle ve etmeksiz [ekmek-

siz] yemeğe aynâşe ? kalırlar. Pilavlar yenildikten sonra herkes (yine gözleri matbahda olduğu halde) ağır ağır evlerine avdet ederler.

İsmail Zühdi, "Konya'nın eski "Mahalle Mektebleri" hayatından: Bundan 10-15 sene evvelki mekteblerde usûl-i terbiye ve tedris", *Konya-Ocak*, yıl: 1; no: 5-10; sh. 40, 47-48, 54-56, 62-63, 69-71, 78-79; 20-30 Kânun-i evvel 1333/10-20-31 Kânun-i sâni 1334/10 Şubat 1334, Konya.

(Bu metnin çevirimyazısını arkadaşım Dücane Cündioğlu'na borçluyum, kendisine teşekkür ederim).

Altınçeşme Mektebi

MACİT SELEKLER

MAHALLEMİZ Kalecik'e en yakın mektebimizdi bu mektep [Altınçeşme Mektebi]. O zaman okula devam için yaş haddi diye bir şey yoktu, ama ana-baba beş yaşındaki çocuğunu da mektebe götürür, hocaya "Eti senin kemiği benim" der teslim eder, bu çocuk bazen yedi yaşında iken hâfız-ı Kur'an olabilirdi.

Altınçeşme Mektebi, o tarihte sıbyan mektebi idi. Biz bir mahallenin çocukları, Tevfik (sayın emekli hâkim Tevfik Birol), Naim (rahmetli Naim Onat), belki beş yaşında bu sıbyan mektebine verilmiştik. Hocası Talip Hoca idi. Mektebin muallim odasından başka, dört büyük dershanesi, bu beş oda arasında geniş bir koridoru ve çeşmeye doğru bahçesi de vardı.

Talip Hoca, aynı yaştaki kız ve oğlan bütün çocukları bir dershaneye doldurmuş, kendisi bir köşesine -yerden bir basamak yüksek bir sedir üzerine postunu sermiş, bağdaş kurmuş- otururdu. Önünde üç-beş çocuk alabilecek bir rahlesi vardı. Çocukları üçer-beşer o rahleye çağırır, hepbir ağızdan okutur, yanılanları her zaman değil ama, bazen yakalar tokadı yapıştırırdı.

Ben evde -babam da yardım ettiği için- *elifbe*'yi sökmüş ve ibare dahî okur olmuştum. Fakat her Çarşamba günü okunması mutad aşırları kulaktan dolma ezberleyemediğim için, aşır okunacağı zaman hocanın tam önüne gelmemeye çalışırdım. Birçok çocuklar da benim gibi yaptıklarından, rahle boşaldığı zaman, sırası gelen çocuklar kenarlara hücum eder, ortaya yer boş kalır ve oraya, hoca gözüne rastgeleni çağırır oturturdu.

Bir defa da bu hâl benim başıma geldi. Tam son kenardan yer kapamadım. Orta yerde boş kalan yere beni çağırıp oturttu. Aşr-ı şerif, *Ve in yemseskellahu* idi. Ezberlemiş değildim. Her zamanki gibi birşeyler okuyormuşcasına ağzımı oynatıp ses çıkararak sırayı savmak mümkün olmadı. Yakalandım. Baktı ki aşır bilmiyorum, aşırları su gibi ezberlemiş olan Tevfik'i (Birol) çağırdı, "Sen buna aşır öğret!" dedi. Sonra benim izzet-i nefsimin kırılacağını hesap etmiş olmalı ki ikimize cüz'lerimizden ibareler okuttu. Benim ondan daha iyi okuduğumu görerek, "Sen de buna ibare öğret!" dedi.

Halîle-i Mahmudiye Mektebi 1339-1340 sene-i dersiye hatırası olarak.
29 Temmuz 1340. (Yusuf Çağlar arşivi).

Talip Hoca'nın çok gaddar olduğu, çocukları döğerken hiç acımadığı, hatta dövdüğü bir çocuğun öldüğü söylenirdi. Hele birini falakaya yatırıp döverken ben çok korkardım.

Bir yaz, mektebimiz kapandı, Meram'a gittik. Avdetimizde Altınçeşme mektep binasının baştan başa tamir edildiğini gördük. Çeşme hizasındaki kapıdan başka şimal tarafında da bir kapı açılmış, üzerine *Çırak Mektebi* ve asıl kapısında da *Mahmudiye Mektebi İbtidaisi* diye levhalar asılmıştı.

Mektep açılınca, bizi Talip Hoca sıraya dizerek alıp Sahibata'da başka bir mektebe götürdü. Bir gün orada kaldık. Bize uzaktı. Biz yine ertesi gün Altınçeşme Mektebi'ne geldik. Buraya Hacı Osman adında yeni bir muallim tayin edilmişti. Altınçeşme İbtidaî Mektep binasında başka bir dershanede ayrıca sıbyan okutan Kör Ali Efendi Hoca da başka tarafa nakledilmişti. Hoca Osman Efendi'den üç sene muntazam İbtidaî tahsilini yaparak mezun olduk.

Altınçeşme, yeni adıyla Mahmudiye İbtidaî Mektebi'nde Hacı Osman Efendi'den dersi tamamiyle şifahî olarak almıştık. Okula kitap olarak yalnız *Kur'an-ı Kerim* ile *Tecvid-i Karabaş* götürürdük. Halbuki üç senelik tahsilimizde hesap'tan *a'mâl-i erbaa* [dört işlem], *kesr-i âdî* [basit kesir], *kesr-i a'şarî* [ondalık kesir], *nisbet* [oran], tenasüb [orantı], faiz'e

kadar öğrenmiştik. Türkçe'nin sarf ve nahvi olarak o zaman konulmuş kaideleri su gibi öğrenmiştik. İlmihal'den Müslümanlığı, erkânını, âdâbını, farzlarını, ibadetlerini, namazı, abdesti, orucu bütün kaideleriyle, âdâbıyla, erkânıyla öğrenmiştik.

Bunlar hep hocamızın "Kalk bakayım tahta başına!" diye birimizi kaldırarak sorular sorulması; bilmediğimizin, okuyamadığımızın, yazamadığımızın kendi tarafından anlatılması, okunması, yazılması sûretiyle *şifahen* öğrenilmişti.

Allah gani gani rahmet etsin, Hacı Osman Efendi ne mübarek adamdı! Ben Rüşdiye Mektebi'ne girdikten sonra Tarih, Coğrafya, İlm-i Eşya derslerinden başka programdaki diğer derslerin hiçbirisine çalışmak ihtiyacını duymadım. Çünkü bunları Hacı Osman Efendi, bize tekrar öğrenmeye çalışmaktan müstağni kalacak sûrette öğretmiş bulunuyordu.

Altınçeşme Mektep binasında açılan Çırak Mektebi, esnaf çıraklarına okutma öğretmek için ayrılmış ve iş vakti haricinde kısa bir müddet için konulmuş ve çırakların devamını temin için Hükümetçe bazı mecburiyetler de konulmuş olmasına rağmen halk rağbet etmemiş, vazgeçilmiş olduğunu hatırlarım.

1312-1313 yıllarına tesadüf eden ve Ferid Paşa'nın valiliği zamanı olan bu hareketler Konya Maarifi'nde bir kalkınma hamlesinin mevcudiyetini gösterir.

Macit Selekler, "Altınçeşme İlkokulu yeni bir binaya kavuşacak",
Şehir Postası, 18-19 Mayıs 1962, Konya.

Ananât-ı Kadîmemizden
Mektebe Başlama Merasimi

TAHİRU'L-MEVLEVÎ

PEK azı müstesna olmak üzre tarihlerimizin hangisine bakılsa ecdâdımızın sefer ve zaferlerinden başka hemân hiçbir şey görülmez.

Müverrihlerimizin çoğu bulundukları asrın ahvâl-i ictimâiyesine dair yazı yazmayı, malumu ilâm kabîlinden addetmiş olacaklar ki eserlerinde eski Osmanlıların ictimâiyâtına dair -hiç değilse bile- kâfi malumat vermemişlerdir.

Malumdur ki tarih yazmak, maziyi istikbâle anlatmak, yahut eslâfı ahlâfa tanıtmak demektir. Buna binaen "hal" için malum olan bir şeyin "istikbâl" için meçhul bırakılmaması lâzım gelir.

Hal, kavâfil-i istikbâlin maziye mürûrunu teshil eden bir geçittir. "Demin" dediğimiz "an" bile "şimdi"ye nisbetle o geçidi boylayıp geçmiştir. Bu sebeple şimdiki vekâyi "biraz sonra"sı için tarihin hakkı olmuş ve o hakkın tediyesi müverrihin zimmet-i müdekkikânesine terettüb eylemiştir.

Ekser müverrihimizin şu dakîkadan gafleti, eski âdât ve etvârımıza, hatta yalnız vücut ve hayatlarına tevarüs eylediğimiz âbâ vü ecdâdımıza bizi pek yabancı bırakmıştır, o kadar ki; bıyıkları nısfına kadar arzen traş edilmiş ve dudak üstlerine kadar tûlen kestirildikten sonra kırptırılmış olan erkeklerimizin karşısına pala bıyıklı ve merdâne kılıklı büyük babaları, gerdan ve sinesi, sâ'id u sâkı küşâde bazı kadınlarımızın müvâcehesine de feraceli, yaşmaklı kadın nineleri çıkıverse her iki taraf da yekdiğerini bigâne bir nesil telakki eyleyecek derecede bir tebâ'üd ve tegâyür husulüne bâdi olmuş!

Vaktiyle nasıl yiyip içtiğimizi, ne türlü giyinip kuşandığımızı, ne suretle görüşüp konuştuğumuzu, hülâsa ne vechile yaşadığımızı öğrenebilmek için ecnebi kitaplarına müracaat mecburiyetinde bulunuyoruz. Müverrihîn-i eslâfın nazar-ı dikkate almadığı şu mühimmeye -pek ma'dûd zevât-ı muktedireden başka- muâsırlarımızca da ehemmiyet verilmediğinden bu mecburiyet, galiba evlad ü ahfâdımıza da miras kalacak.

Şu düşünce sevkıyle abd-i aciz, âtideki makaleyi karaladım. Eli kalem tutanlarımız da yetişebildikleri zamanlara ait örf ü âdâtı, yahut yetişenlerden işittikleri ictimâiyâtı tahrir ve tesbit ederlerse sayılmakla tükenemeyen noksanlarımızdan bir kısmının ikmâline hizmet eylemiş olurlar.

Mektebe başlama

UMUMEN müslümanlar ve hususen Osmanlılarda okuyup yazmak ve bunları öğrenip öğretmek merak ve itiyâdı pek eskidir, neşetleriyle ibtidâ eylemiştir. Çünkü Kuran-ı Kerim'in "ikra" yani "oku" emriyle başlayan ilk âyet-i münzelesi hükmüne tebe'iyyet göstermişler ve teallüm ve talimi dinin ahkâm-ı mahsusasından bilmişlerdir.

Nebiyy-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri Bedir Muharebesi'nde Mekke müşriklerinden alınan 70 esirden okuması ve yazması olanları Medine'deki müslüman çocuklarına kıraat ve kitâbet öğretmek şartıyla âzâd etmiş, çiftçi memleketi olan Medine beldesinde de bu tedbir sayesinde okuyup yazanlar çoğalmış, hatta ashabdan bazıları emr-i nebevî ile ecnebi lisanı öğrenmiş ve mülûk ve ümerâya gönderilen sefirler, ashabın lisân-âşina olanlarından intihâb edilmişti.

Hulefâ-yı râşidin hazarâtıyla, Emeviye, Abbasiye ve tavâif-i mülûk hükümetlerinin hepsi de bu usule riayette ve zamanlarına göre neşr-i marifette kusur etmediler. Memleketlerinin her tarafında mektepler, medreseler küşâdıyla tamîm-i irfâna çalıştılar.

Gazi Osman Bey'in tesis eylediği Osmanlı hükümeti de bu hususta seleflerinden geri kalmadı, ikinci hükümdarı Orhan Gazi, Bursa'yı feth ile payitaht ittihâz edince orada yaptırdığı câmi'-i şerifin yanına mektep bina ve teshir eylediği İznik'te mükemmel bir medrese inşa ettirmişti ki Şeyh Muhyiddin Arabî hazretlerinin Fusûsu'l-Hikem nâmındaki eserine bir şerh yazmış olan Davud-ı Kayserî bu medresenin ilk müderrisi olmuştu.

Orhan Gazi'nin oğullarıyla torunları ve Osmanlı ordularının mücahit kumandanları da bu eser-i celile peyrev oldular. Gerek vatan-ı aslîde, gerek Macaristan içlerine kadar bilâd-ı meftûhada çeşme, sebil, han, hamam gibi meâsir-i medeniyeden başka, câmi, mescit, medrese, mektep misilli dinî, ilmî birçok müessesât vücuda getirdiler, devam-ı umranları için müstevfî vakıflar tahsis ettiler.

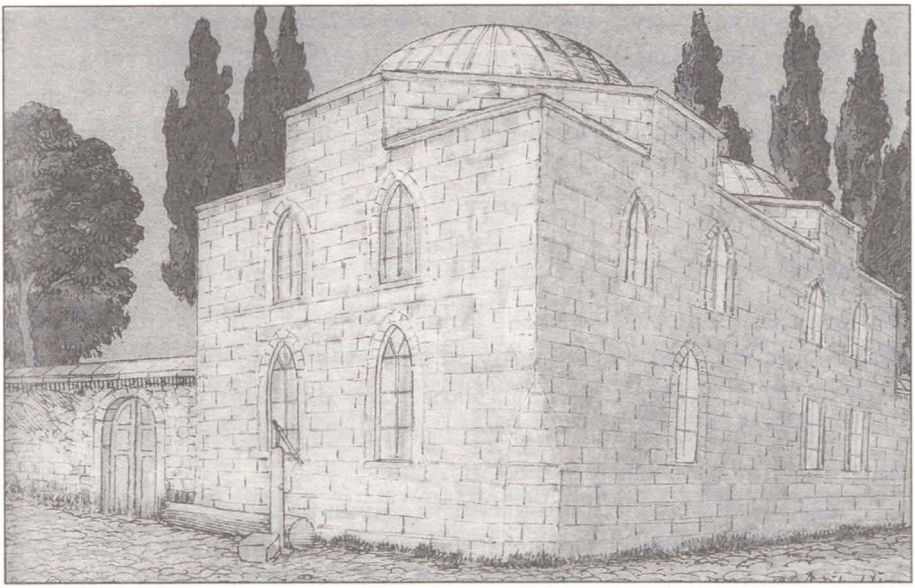

Kapısı, duvarla çevrilmiş ağaçlı, servili geniş bahçesi ile heybetli çift katlı Davutpaşa Mektebi. (Süheyl Ünver).

Şu itiyad-ı meşkür ile şehirlerde ve büyücek kasabalarda her mahalle sükkânı için bir mescit ve birkaç mahalle sıbyanı için bir mektep bina olundu.

Bazı sıbyan mekteblerinin hocalarına imaretlerden her gün "fodula" ve talebesine haftada bir "pilav-zerde" verildiği gibi senede bir defa da "kapama" namıyla birer kat elbise i'tâ edilirdi.

Mektep müdavimlerini tahsile terğib için şu yolda muhassesât yapılmış olmasına ilâveten henüz mektebe gitmeyenleri teşvik için de bazı usuller ihdâs edilmişti.

Ez-cümle bir çocuğun mektebe devama başlaması için yapılacak cemiyet, her ailece iştiyâk ve iftihar ile icra edilen merasimden idi. Mekâtib-i resmiyenin çoğalması, bir de vakıf mekteplerinin başka bir şekil alması üzerine metrük kalan "mektebe başlama" resmi, son zamanlarda şu suretle icra olunurdu:

Evvelen: Fakir bir ailenin çocuğu babası, yahut anası, yahut velisi tarafından civardaki mahalle mektebine götürülür, hocanın eli öptürülüp talim ve tedrisine hasbeten lillâh ihtimam olunması muallim efendiden rica edilirdi.

Sâniyen: Orta halli bir ailenin çocuğu giydirilip kuşatılır, erkek ise fesine, kızsa saçlarına elmas, inci gibi müzeyyenât, boynuna da şal ve kılabdanlı bir cüz kesesi takılır, akraba ve ehibbâ ile birlikte mektebe gidilir, çocuk derse başlattırılıp hocaya dua ettirildikten sonra mektepteki etfâle ikişer, üçer kuruş, hoca ile -mubassır, yahut muallim muavini demek olan- kalfaya ucuna birkaç mecidiye bağlanılmış birer mendil verilirdi.

Sâlisen: Zengin ve kibar bir ailenin çocuğu mektebe başlayacağı zaman gideceği mektebin hocasına haber gönderilir, muallim tarafından da talebe ve talebâta:

– Yarın "Âmin" var, güzelce giyinin de öyle gelin, emri verilirdi.

Okunan ilâhî ve edilen dua esnasında "âmin" diye bağrıştıkları için bu gibi merasime mektep çocukları "Âmin" tabir ederlerdi. Âmine gidecek talebe ve talebâtın miktarı az yahut çocuk babasının edeceği masraf çoksa başka mekteplerden de hocaları ve kalfalarıyla birlikte sıbyan çağrılırdı.

Ale'l-ekser Perşembe, ahyânen Pazartesi günleri yapılan mektep cemiyetlerinde sabahleyin çocuklar -bayramlık, seyranlık libâslarını giymiş, bazıları da henüz mektebe gitmeyen küçük kardeşlerini yanlarına almış oldukları halde- mektepte toplanırlar, önde ilâhiciler (ilâhî okuyanlar) arkada âminciler (ilâhî arasında âmin diye bağıranlar) olmak üzre ikişer ikişer dizilirler, reng-âmiz elbiseleriyle alâimü's-semâyı tanzîr edercesine bir sıra ve masumâne bir şevk u şetâretle mektebe başlayacak çocuğun evine giderlerdi.

Çocuk, yeni elbise giyinmiş, üstü-başı mücevherât ile süslenmiş, boynuna kıymettâr şal ve sırmalı bir cüz kesesi takılmış olduğu halde orada bekler, alay göründüğü gibi dışarıya çıkar, kapının önünde duran ve fenerlerinden birine birkaç arşın basmadan "askı" bağlanılmış olan faytona oturur, arasıra başını çevirip arabasını takip edecek çocuklara karşı tıflâne bir gurur ile kurulur, dururdu.

Mektebe başlayacak çocuk bir tane ise yanı başına akrabadan, yahut konu-komşudan birinin aynı sinde bulunan çocuğu, karşısına da mensûbînînden biri oturduktan sonra araba hareket eder ve gâyet ağır bir yürüyüşle sevk olunurdu. Çocuğun mektepte oturacağı minder de arabanın önünde taşınırdı.

Bu minder, kadife yahut kıymetlice bir kumaştan murabba', yahut müdevver bir şekilde yaptırılır ve mektebin açılır-kapanır rahlelerinden

birine bağlanıp boynuna asma askı asılmış bir âdemin başı üstünde götürülürdü.

Arabanın hareketiyle "ilâhîci başı" da alayın önüne geçer ve çocukluğa mahsus demek bir sesle ilâhîye ibtidâ ederdi. İlâhîci başı, çocukların en ziyade makam-aşinâsı ve perde-şinâsı olduğu için teganniyâtın âgâze ve idaresi ona aitti. Binaenaleyh kâh birinci sıranın sağ tarafında bulunur, kâh en öne geçip arka arka yürürdü.

İlâhiyâtın her iki mısraında bir, ilâhîciler durur ve âminciler "âmin" diye bağrışırdı.

Çocukların safvet-i kalb ile olan müsted'iyâtı indellillah müstecâb olacağından selâmet-i mülk ü vatan duasını hâvi bazı manzumeler bestelenir ve çocuklara ilâhî makamında okutturulurdu ki Sivastopol Muharebesi esnasında bestelenmiş böyle bir manzume uzun müddet ilâhiyât arasında teganni edilmişti.

Bu rengârenk ve pür-âhenk alayın mürûr ettiği cadde ve sokaklardan geçenler durur, kahvehanelerde oturanlar kalkar, dükkânında çalışanlar işini bırakır, evinde bulunanlar iştigâlâtını terk ile pencerenin önüne ve kafesin arkasına koşar, gözleri eşk-i şâdî, dudakları mânevî bir tebessümle mâli olduğu halde alayın güzârişini seyrederdi. Temâşa-gerândan hiçbiri bulunmazdı ki henüz mektebe gitmeyen evladının böyle bir alayla ibtidâ-yı tederrüsünü temenni etmiş olmasın, keza hiçbir yavrucuk görülmezdi ki kendinin de öyle bir araba ile dolaşarak mektebe gitmek istediği enzâr-ı masumânesinden anlaşılmasın.

Âmin alayı, verilmiş karar mûcebince bazı mahallâtı dolaşıp gezindiği yerlerde şevk-ı irfanı tecdîd ve tezyîd eyledikten sonra döner, cemiyet evinin kapısı önünde durur, orada da ilâhîler okunup "gülbank" denilen dua eda edildikten sonra merasim hitâm bulur, alay efrâdı, heyet-i talimiye ve teallümiyesiyle birlikte eve dâhil olurdu. Evin sofası veyahut en büyük odası minderler, seccadelerle tefriş edilmiş, öd ağacı ve buhurlar yakılıp havası tervîh kılınmış olduğundan cemaat-i vâride, bu odaya toplanır, mektebin hocası meclisin sadrı demek olan ortadaki mindere, mektebe başlayacak çocuk da karşısındaki seccade, yahut minder üstüne otururdu.

Mecliste ulemâdan yahut meşâyihten biri bulunursa hocanın yeri o zâta teklif edilir onun tarafından çocuğa besmele dedirtilirdi. Çocuk boynundaki cüz kesesinden Elifba cüzünü çıkarıp hoca efendi ile kendi ara-

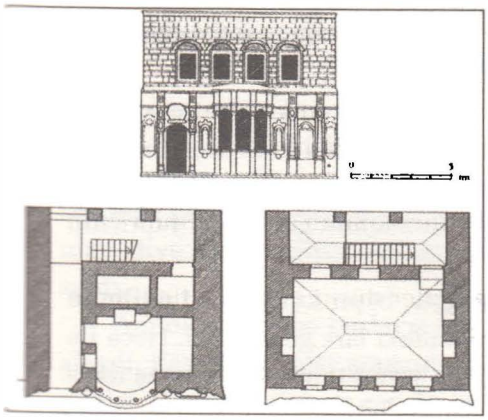

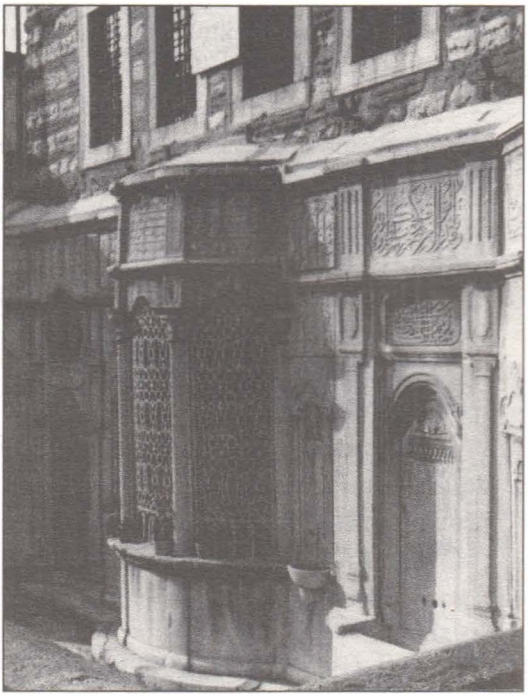

İstanbul'da Recai Efendi
Sıbyan Mektebi,
XVIII. yüzyılın sonu.
Alt katta giriş kapısı,
üç çeşme ve sebil;
üst katta dershane.
Üstte çizimi.

sındaki rahlenin üstünde açar ve hilâlini ele alıp mualliminin talimine müterakkib bulunurdu.

Çocukların şevk-i teallümünü artırmak için o vakitki Elifba cüzleri şimdikilerden daha ziynetli olarak basılır, baş tarafları boyalı ve yaldızlı olurdu.

Hilâller de prinç, bafon, gümüş, hatta altından imâl edilip derece-i servete göre olan nevi alınır ve harfleri işaret etmek üzre çocuklar tarafından kullanılırdı.

Hoca efendi "e'ûzu besmele" ve "Ya Rabbi kolaylaştır, güçleştirme, ya Rabbi tederrüsümü hayr ile itmâm eyle" meâlindeki "Rabbi yessir velâ tu'assir Rabbi temmim bi'l-hayr" duasıyla talime başlar, hurûf-ı hecâyı ve noktalarla harekâtı sırasıyla okuyup okuttuktan sonra "Ya Rabbi ilmimi artır" manasındaki "Rabbi zidnî ilmem" duasıyla ilk dersi bitirirdi.

Yeni şakird, hocanın ve hüzzâr-ı meclisin ellerini öptüğü sırada talebe arasındaki ezberciler tarafından birer miktar Kur'an-ı Kerim tilâvet ve hoca efendi, yahut biri tarafından da dua edilerek râsime-i bed'e nihayet verilirdi.

Ba'dehu sofralar kurulup gerek mektep çocuklarına gerek sâir med'uvvîne yemek, yahut yalnız "lokma" yedirilirdi.

Lokma, mayalı ve suluca hamurdan kaşıkla fındık yahut ceviz büyüklüğünde alınıp kızgın susam yahut zeytinyağında kızartıldıktan sonra ya tatlıya atılmak, yahut sonra tatlıya batırılmak üzre yenilir bir tatlıdır ki böyle cemiyetlerde ve birinin irtihalinden kırk gün sonra yaptırılıp dağıtılır.

Lokma yenildikten sonra çocuklara üçer, beşer kuruş tevzî edilir ve esnâ-yı tevzîde ilâhîcilerle âminciler arasındaki fark gözetilirdi. Hoca ile kalfaya verilen nakdî hediyeye ceblik çuha yahut mintanlık kumaş ilâve edildiği de olurdu.

Bunun bir şekl-i diğeri de vardı ki o da evin darlığına, yahut başka bir mahzura binaen bed' merasiminin mektepte ifâ edilmesi idi. Onda da araba mahallâtı dönüp dolaştıktan sonra mektebin önüne gelir. Çocuk hoca efendinin önünde besmele der, evde bulunan med'uvvîn mektepte isbat-ı vücud eder, çocuklar ise sabahleyin gönderilen lokmayı mektepte yerdi.

Bir de mektebe başlayacak çocuk meşâyihtan birinin evlâdı ise Âmin Alayı'na şeyhin tarîkine mahsus sancaklar, tekyenin dervişânı iştirak ederek ilâhiyât esnasında kudümler, halileler, mazharlar çalınır ve zikrullah ile âyin-i tarikat icra olunurdu.

Hülâsaten yazdığım şu merasimin icrası, çocuk baba ve analarını tehyîc ve mektebe gitmeyen etfâli tahsil-i ilme teşvik eylediği gibi esnaftan bazılarının intifâ'ına ve mahallî sanayiden bir kısmının terakkisine bâdi olurdu. Meselâ cüz keseleri dolayısıyla sırmacılık ve işlemecilik, hilâller yüzünden kuyumculuk, cüzlerin, rahlelerin imâlinden marangozluk ve cilacılık, minderlerin yapılmasından istifade ve bittabi terakki ederdi.

Tahiru'l-Mevlevî [Olgun], "Ananât-ı kadimemizden: Mektebe başlama merasimi", *Mahfil*, IV/42, Rebiulâhir 1342, s. 113-116. Bu makale için ayrıca bkz. Tahirü'l-Mevlevi, "Ananât-ı kadimemizden: Mektebe başlama merasimi", *Peyam*, no: 273, 2 Eylül 1919, s. 2.

İlâhilerle Mektebe Başlama

SERMET MUHTAR ALUS

MEKTEBE gitmenin, besmele çekmenin, hocafendiye "Eti senin kemiği benim" diye teslim edilmenin çağı, sübyanın dört yaşında, dört aylık olmasıydı.

Âminle mektebe başlayış ilk mürüvvetti; adetâ bir cemiyet, şenlik, alaydı. Kesesi yufkalar arasında da buna özenenler, karınca kararınca yapanlar çoksa da kibar ve zengin harcı. Böylelerinkisi hayli cafcaflı olurdu.

Usul ve erkânı da şol veçhile:

Evvelâ civardaki mahalle mekteplerinden hangisi muvafık, hangisinin hocası ehliyetli ve söktürmede mücerrepse, Kelâm-ı Kadim'den tefe'ül, yatılan istiharede muvafık çıktıysa, bir hafta kadar evvel kendisine haber:

– Allah'ın iznile yavrumuzu bu Perşembe, yetiştiremediğimiz takdirde Pazartesiye sizin mektebe başlatacağız. Malûmatınız olsun..

Gelsin hazırlıklar: Yavruya yeni elbiseler. Sırmalı cüz' kesesi; içinde el yazısı, yaldızlı, seca-vendli elifba cüz'ü; harfleri takip için kemik, gümüş, hattâ altın hilâl, dersin bittiği yere yapıştırılacak balmumu..

Paralı takım, sevabına fıkara-yı sabirinden birkaç çocuk da araya katacakları için onlara da gıcır gıcır esvaplar. Hocafendiye bir kat çamaşır; daha dökülüp saçılanlar tarafından baştan aşağı giyim kuşam: Sarık, lata, şalvar..

Keza kalfaya çamaşır. Kalfa cübbelinin muavini makamında, onun da okutması var; mektebin mubassırı kabilinden.

Böyle hayırlı bir günde yakın akraba ve ahibba unutulur mu? Onlara da davetler.

Mutfakta aşçılar sıvanmışlar; kazanlar, tencereler kaynıyor; börekti, baklavalı, pilâv zerdeli yemekler pişiyor; sofralar hazırlanıyor.

Nihayet, o Perşembe veya Pazartesi hulûl eder. Kuşluk vakti, yani sabahla öğle arası davetliler birer ikişer buyuruyorlar.

Derken efendim, Hocafendi, mektebinin erkekli kızlı talebesi tabur olarak peşinde, kalfa, bevvap da beraber, sökün ederler.

Geniş bahçe varsa bahçeye, yoksa sokağa iki keçeli dizilirler. Şakır

şukur faytonlar da çıkagelir; besmele çekeceklerin bineceği arabalar...

Bazan hanımnine, anne, teyzeler tutturur da tutturur:

– Rabbimize bin şükür bugünlere erdik; evlâdcağızımızın elif deyişini kapı aralığından olsun duyalım!

Hatırlarını kırmak nâlâyık. Hocafendi bir odaya alınır. Rahle makamında basık bir masa bulunur; minder konur. Evlâdcık sarıklının ağzından çıkanları bir bir tekrarlayarak, "Euzü"yü deyip Elif den Ye'ye kadar okuduktan sonra ayrı ayrı el öper.

Bilmukabele alnı öpülür, arkası sıvanır, zihin açıklığile, çabuk sökmesine, nice nice seneler muammer olmasına dualar...

Daha dini bütünlerin bu merasimi yakın camilerden birinde yaptıkları da alelekser vaki...

Çocuklar ikişer ikişer faytonlara binerler. Birinci arabada bittabi yavrucağız. Kızsa başında pırlanta taç, göğsünde titrek boroşlar, kollarında koca koca bilezikler; boynunda sırmalı cüz' kesesi...

Erkekse fesinde yine elmas iğneler, madalyonlar, incili maşallahlar; keza boynunda omuzdan bele dolanık cüz' kesesi..

Kafilenin en önünde, masumun oturacağı atlas kaplı, pufla minderi başında taşıyan kalfa efendi.. Gerisinde ilâhicibaşı ve en güzel sesliler usul bilenler; mektebin bütün talebesi...

İki saf üzere, gayet ağır gidişle, ilâhiler tutturarak yola revan olurlar... *"Kad fetehallahü bi'l-mevahip."*

Otuz, kırk adım kadar yürüdükten sonra mola ve hep bir ağızdan çıngır çıngır:

– Aaaamiiin!..

Ardından:

Şol cennetin ırmakları
Akar Allah deyu deyu
Cennette huri kızları
Gezer Allah deyu deyu

– Aaaamiiin!..

Daha ardından gaygaylısı:
Sayga safahyi şad, riga rinde daim
Ayga aşıkın ef, hâyga kari hu.
Zayga zahirin zik, riga ri hüvallah.

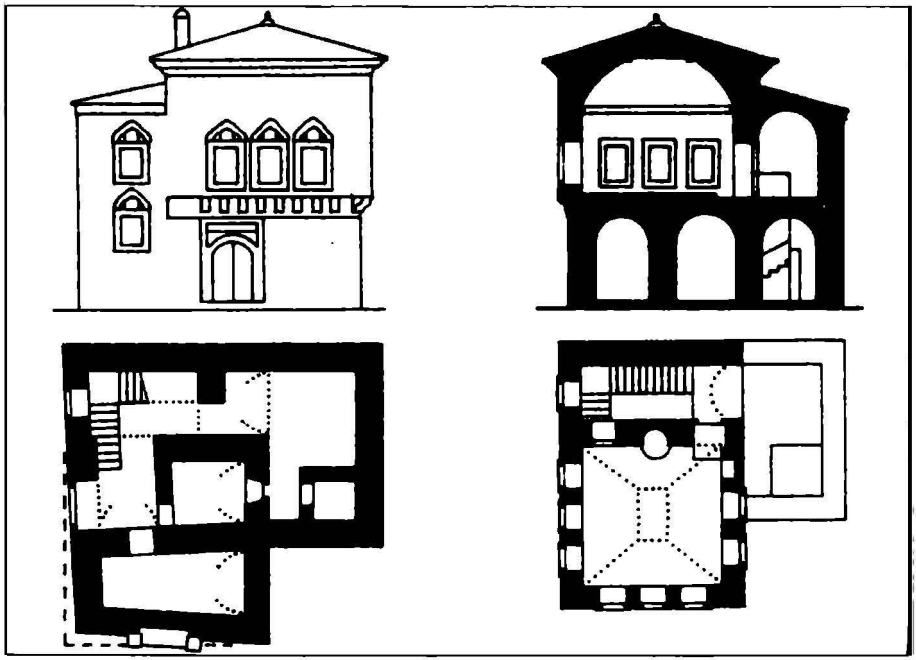

Sedat Hakkı Eldem'in çizimleriyle XVIII. yüzyıl İstanbul'unda sıbyan mektebi örnekleri.

– Aaaamiiin!..

Arkalarında arabadakiler. Mahdumcuk veya kerimecik pek kıymetli ise babası, ağabeyleri, amcası, dayısı, candan ahbaplar...

Sokaklardaki halk durup seyirde; "Maşallah!" deyen deyene...

Hulâsa mektebe varılır, dershaneye dolunur. Çocuk yine Hocafendinin ağzına uyarak ikinci defa "Euzü"sünü çekip Eliften Ye'ye kadar geçtikten ve:

– "Barekâllah!.. Fetebarekâllahu ahsenü'l- hâlikin!.."lerden, bir daha el öpüşlerden sonra paydos.

Şimdi bahşiş ve gırtlak sırası. Hocafendiye ipek mendil içinde en aşağı sarı lira; kalfaya keten mendilde yarım lira, bevvaba yazma mendilde çeyrek lira. İlâhicibaşıya ve ustalara ikişer, birer çeyrek; diğerlere ikilik, kuruş. Araba ile gidenler yine arabalarda, ötekiler yayan, ilâhisiz, âminsiz eve dönülür.

Boy boy sofralar kurulmuş. Cumhur cemaat oturulur. Kolları sıvamış olan Hocafendi, kalfa, bevvap, lokmaları tıka basa, atıştır babam atıştır...

O günden sonra yavru mektebe devamda. Lalalılar lalalarile, lalasız-

lar bevvapla, sefer tasları birlikte, taşınıp dururlar.

Dershanenin içi çin çin çınlamada:

– *Elifüsün e, elifesai, elifetörbü, besünbe, beyesabi, beyetörbü.*

– *Elifeyli, elaipli, ümbülyani öp öp. Be beyli, belabipli, bümbülyani bop bop.*

– *Elif beylüsün eh, cim dallüsün ced, ebced; he havlusun hev, vav zeylüsün vez, hevvez...*

Falaka dıvarda asılı. Cübbelinin şakası yok.

– "Yıkın şu külhaniyi!.." der demez, kabaca çocuklar ayaklarına falakanın ipini geçirip, burup burup havaladılar mı, basıyor kızılcık sopasını..

Cıyak cıyak feryat, figan, vaveyla...

Sermet Muhtar Alus, "İlâhilerle Mektebe Başlanış",
Yeni Mecmua, sayı: 11, 14 Temmuz 1939, s. 22-23 ve 32.

Mektep

MUAMMER TUKSAVUL

HAVALAR enikonu soğumuştu. Evde sobalar, mangallar yanıyordu. Bir gün Muhittin ağabeyim Hamit'le beni araba ile Eminönü'nde Mayer adında büyük bir mağazaya götürdü. Orada bize yün kumaştan yeni kışlık elbiseler aldı.

İlk defa böyle bir mağazaya götürülmüştüm. Bu mağaza o zamanki adıyla "Yeni Valide Camii"nin köprü tarafındaki merdivenlerinin önünden ve Sultan Mahfeli altından geçen kemerli yoldan gelip Eminönü meydanına çıkınca, sol köşesindeki büyükçe bir mağazanın hemen bitişiğindeydi. Cephesi meydana bakıyordu. Sözünü ettiğim köşedeki mağaza ise "Reji" (Régie: Tütün tekeli)nin tütün ve sigara satış mağazasıydı.

Mayer'in ikinci katında elbiseler kısımına çıktık. Satıcılardan biri, Hamit'le bana giysiler beğendirmeğe çalıştı. Nihayet Muhittin ağabeyimiz seçilen elbiseler ile koyu lâcivert renkte kakuleteli, içi kırmızı astarlı pelerinler satın aldı. Alt katta da ayaklarımıza kalın tabanlı, uzun konçlu fotinlerle lâstik galoşlar alındı.

Hamit'le benim elbiselerimiz, pelerinlerimiz birbirinin aynı idi. İlk defa giyeceğim bu pelerine bayılmıştım.

Mayer'den kucaklarımızda paketler olduğu halde çıkıp tekrar arabaya bindik. Yolda bir de fesçiye uğrayarak başlarımıza yeni fesler alındı. Ağabeyimin arzusu ile feslere mavi püsküller takıldı.

Evde annem ve ablamın önünde cicilerimizi bize giydirdiler. Seçtiklerimizi beğendiği, annemin gülümseyen yüzünden görülüyordu. "Güle güle, sıhhat ve afiyetle giyersiniz inşallah!" duasını ederken, biz de elini öpüp anneciğimize sarıldık.

Annem: "Soyun şimdi!" derken bana bakarak: "Cumartesi günü mektebe başlıyacaksınız. O gün bu elbiselerle mektebe gideceksiniz!" dedi.

Bu sözler birden beni çarpmıştı. Meğer bütün bu hazırlık mektebe başlamamızla bağlantılıymış. Şimdi heyecanla ne olacağını düşünüyordum. Aradaki bir iki günü sabırsızlık içinde bekliyordum.

Cumartesi sabahı erkenden bizi uyandırdılar. Yeni elbiselerimizi giydirdiler. Bütün ev halkı ayaktaydı. Orta kat sofasında bekliyen baba-

ma annem ellerimizden tutarak bizi götürdü ve elini öptürdü. Oradan kardeşim Hamit'le aşağıya taşlığa indirildik. Halti, Muhittin ve Hulusi ağabeylerim ablamla oradaydılar. Annem bir keseden bir şeyler çıkarıp mangalın ateşine serpti. O anda çıkan kokulu dumanın üzerinden Hulusi ağabeyim evvelâ beni, sonra Hamid'i kucaklıyarak birkaç defa gezdirdi. Bu arada annem sessiz dualar ediyordu. Meğer o zamanın âdetine göre "nazar değmesin" diye "tütsülenmiş"dik.

Bu iş annemin arzu ve emriyle büyük ciddiyet içinde yapılmıştı. Arkasından, ablamın elinde hazır tuttuğu mavi bir kordela ile süslenmiş, mavi boncuklu mecidiye büyüklüğünde altınlı bir muskayı birer emniyet iğnesiyle sol omuzlarımıza iliştirdi ve muskalarımızı düşürmememizi annem tekrar tekrar tenbih etti.

Faraç ve Mehmet ağalar da, bir kenarda olan biteni gülümseyerek seyrediyorlardı. Herkesin yüzünde açıkça bir memnuniyet ve sevinç ifadesi vardı. Yalnız annem arada ağlayacak gibi oldu.

Nihayet Mehmet ağa anneme:

– "Hanımefendi, geldiler" dedi.

Bunun üzerine biz iki çocuğu kapıya getirdiler. Ağlıyarak annem bizi kucaklıyor, dualar ediyor, okuyup üstümüze üflüyordu. Tekrar tekrar "maşallah, maşallah!" derken Muhittin ağabeyim bizi sokak kapısından dışarı çıkardı. Sahanlıkta bir de ne göreyim?

Evimizin önüne ikişer ikişer, arka arkaya, tabur biçiminde bir bölük çocuk dizilmişler, başlarında paltolu sakallı bir efendi, gerilerde omuzunda uzun bir sırık taşıyan başka biri duruyor. Bu sırığa sefertasları asılmıştı.

Öndeki efendinin işaretiyle çocuklar bir ağızdan, yüksek sesle bir şeyler okumağa başladılar. Ben ne oluyor diye arkaya kapıya doğru dönünce, kapı arkasından bakan annemle gözgöze geldik. Onu ağlar görünce ben de dayanamıyarak boşandım. Beni gören Hamit de başladı ağlamağa...

Bir ara ben tekrar eve kaçayım mı diye düşünürken, Muhittin ağabeyim:

– "Hadi bakalım, çocuklar sizi bekliyorlar, mektebe gidiyoruz!" diyerek bizi ellerimizden çekti ve merdivenlerden inerek taburun başındaki iki çocuğun yanına getirdi. Orada duran adamla bir şeyler konuştuktan sonra bir işaretle tabur yürümeğe başladı. Artık çaresiz, ağlaya ağlaya, arada kapımıza doğru imdat istercesine başımı geriye çevire çevire, ben de Hamit'le yürümeğe başladık.

Birden çocuklar bir ağızdan şarkı gibi bir şeyler söylemeğe koyuldular. Sonradan öğreniyorum ki "ilâhi" okuyorlarmış.

İlâhiler Türkçe sözlü, makamlı dualı türkülerdi. Eskiden çoğunlukla bu gibi hallerde, kandil, mevlût gibi dinî vesilelerle ramilerde, medreselerde, hatta evlerde "ilâhiler" okunurdu. Şimdi bizi çocuklar ilâhiler okuyarak mektebe götürüyorlardı.

Artık ağlamam geçmiş, dikkat içinde çocukları izliyordum. Muhittin ağabeyim elimi tutuyor, ben de solumda Hamid'in elini tutuyordum.

Kafilenin başında böylece yürüyerek soğuk, yağmurlu bir günde, İstanbul'un arnavut kaldırımlı yollarının taşları üzerinden sekerek, Lâleli Camii'ne yakın bir sokakta büyükçe, iki katlı, kırmızı boyaları dökülmüş bir konağın iki kanadı açık bahçe kapısından girdik. Bahçenin etrafı duvarla çevrili, içinde bir iki ağaçtan başka bir şey yoktu, çıplaktı. Konağın bahçeye açılan geniş kapısında bir iki kişi bekliyordu. Kafilemizi getiren zat ve ağabeyim onlarla buluştular ve taburumuz dağıldı. Hamit'le beni

Her şeyiyle modern ve muhtemelen hususi bir mektep. Beyaz kıyafetli kız, erkek talebeler karışık oturuyor. Sınıfta dolaplar eğitim araçları ve antika eşya ile dolu. Hocaların ikisi de hanım ve beyaz başörtülü (Yusuf Çağlar arşivi).

girişteki taşlığın solundaki bir odaya götürüp içeri soktular.

Ben sıkı sıkıya sağ elimle Muhittin ağabeyime sarılmıştım. İçerde sarıklı, sakallı bir hoca efendi ayakta elinde ince bir değnekle bekliyordu, önceden haberli olduğu tutumundan belliydi. Sınıfta arka arkaya tahta sıralar diziliydi. Bunlarda yan yana beşer altışar çocuk oturuyordu.

Biz girince çocuklar ayağa kalkmışlardı. Hoca efendi çocukları oturttuktan sonra ağabeyim ve yanındaki bir zatla konuştu ve:

– "Gelin bakalım, siz ikiniz yan yana şu sıraya oturunuz" diye benim elimden tuttu ama, ben Muhittin ağabeyime yapışmış bırakmıyordum. Biraz direnmeden sonra, başka çare olmadığına inanarak, biraz da mahcup olarak, gösterilen yere öbür çocukların yanına Hamit'le oturduk. Muhittin ağabeyim kapıya doğru çekildi. Bir mektep görevlisiyle orada durup bize bakıyordu.

Ben bir yandan hoca efendiye, yan gözle de ağabeyime bakarken, hoca efendi kürsüden aldığı kapsız, defter gibi bir "cüz" getirdi, açtı ve benim sıramın üstüne koyarak şehadet parmağı ile sahifenin başındaki iri yazıları göstererek:

– "Ben sana söyliyeceğim, sen de tekrarla bakayım!" dedi ve başladı:

– "Bismil..." Ben ağlamaklı, titrek sesle: – Bismil...

– "Lahir..." – Lahir...

– "Rahmanir..."

Bu ara heyecanım geçmeğe başlamıştı ve hoca efendinin maksadını anlayarak kendiliğimden devamla:

– "Rahmani'r-Rahim..." deyiverdim. Hoca efendi biraz şaşkın fakat memnun. Göz kenarlariyle baktığımda, ağabeyim de gülümsüyor. Hoca efendi bu sefer:

– "Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahim!" deyince ben de zaten bildiğim cümleyi derhal eksiksiz tekrarladım.

Şimdi sıra Hamid'e geldi. Hoca efendi cüz'ü onun önüne sürerek parmağını yine sahifenin başındaki yazıya koydu ve söylemeğe başlar başlamaz Hamit feryadı bastı. Bir ağlamak bir ağlamak ki, sanki bir tarafını koparıyorlarmış gibi!

Hoca efendi bir taraftan, yanına koşan ağabeyim öbür taraftan ne yaptılarsa fayda vermedi. Bir hayli uğraştıktan sonra ağabeyim Hamid'i aldı ve benim sükûnetle oturduğumu görerek yavaşça:

– "Kardeşini eve götürüyorum, seni sonra gelip alacağız, olur mu?"

dedi. Ben de ürkekliğimi yenerek "peki" diye başımı salladım. Böylelikle sınıfta diğer çocuklarla hoca efendinin karşısında ilk kez yalnız kalıyordum.

Bundan sonra hoca efendi derse çocuklarla devam etti. Elifbe okuyorlardı. Bir ağızdan heceleri, sözcükleri söylüyorlardı.

Ben evvelce harfleri, heceleri, sayıları öğrenmiştim. Ders bana hiç yabancı gelmedi. Hoca efendi bana bir ara:

– "Nasıl, takip edebiliyor musun, Muammer?" diye sorunca:

– "Evet, efendim" dedim.

– "Sen besmeleyi öğrenmişsin, kimden?"

– "Evde öğrendim. Ben "Rabbi yessir'i de biliyorum, efendim" diyerek ekledim. Hoca efendi merakla:

– Öyle ise kalk ayağa, söyle bakayım!" dedi. Ben rahatça:

– "Rabbi yessir, ve lâ tuassir, Rabbi temmim bi'l-hayr!" diye duayı ezbere okudum.

– "Aferin, maşallah, elifbeyi de biliyor musun?" diye hocaefendi sorunca:

– "Biliyorum", cevabını verdim.

Bunun üzerine bana elindeki cüz'den bir sahife açarak hoca efendi iri yazılı harfleri gösterdi ve bana okuttu. Bu kısa imtihandan iyi not aldığımı hoca efendinin yüzünden okuyordum. Bana:

– "Senin işin kolay olacak, iyi çalışırsan çabuk ilerlersin, aferin" dedi.

Çok geçmeden dışarda ve üstümüzdeki kattan ayak sesleri, patırtılar işitilmeğe başladı. Hoca efendi kuşağından köstekli saatini çıkararak baktı ve çocuklara dönerek:

– "Ders bitti!" deyip dışarı çıktı.

Beni şimdi çocuklar çevirdiler. Önüne gelen bir şeyler söylüyordu: Adımı, kimin oğlu olduğumu bilmek istiyorlar, beni yukardan aşağıya muayene ediyorlardı.

Oturduğum sırada yanıma düşen çocukla biraz yakınlık kurmuştum. Terbiyeli temiz bir çocuktu. Benden biraz daha iriceydi. Dışarda yağmur yağdığından bahçeye çıkamadık, öbür sınıfların çocuklariyle taşlıkta dolaştık.

Giriş kapısının yanındaki tahta raflarda çıkarılan ayakkabılar, lâstikler, yemeniler dizilmişti. Benim lâstiklerim de oradaydı. Duvardaki çengellere asılı olarak muşambalar, paltolar arasında benim pelerinim de bulunuyordu.

Çocukların kıyafeti çok değişikti. Bir bölümü pantolon ceketli, bir bö-

lümü şalvarlı, mintanlı, hırkalı. Kiminin ayaklarında mest, kiminin pabuçları çıkarılmış yemeni vardı. Yalınayak çoraplı olanlar da görülüyordu.

Benim lâcivert yeni gemici kıyafetim belli ki, çocukların fazla gözüne çarpıyor, meraklarını çekiyordu. Hele göğsümde sol cebime konmuş tahta bir düdük bulunan beyaz bir kordon vardı ki, bu çocukları en çok etkiliyordu. Çocuklar hep bu düdüğü çekip üflemek istiyorlar, beni rahatsız ediyorlardı.

Bir de sol omuzumdaki kordelâlı, boncuklu nazarlıkla mavi püsküllüm çocukların alay mevzuu olmuştu. Nazarlığı o yüzden söküp cebime koydum.

Çocukların kıyafetlerinden pek değişik sosyal düzeyden geldikleri açıkça belli oluyordu.

Tekrar sınıfa girme zamanı geldiğinde ben hayli mektep havasına ısınmış, yadırganlığım geçmişti. Mektepten hoşlanmıştım.

O gün ikinci dersten sonra, Mehmet ağa gelip beni almıştı. Çocuklar mektepte kaldıkları halde, benim eve dönmemin sebebini pek anlamamıştım.

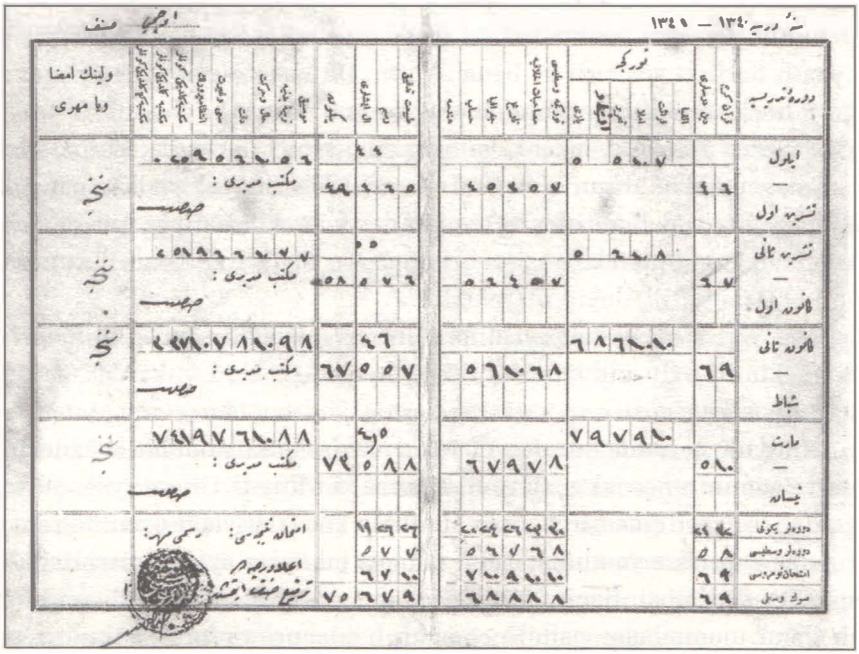

Üsküdar 18. İlk Mektep Karnesi, 1925.

Evde kapı açılınca bekliyen annemin boynuna atıldım. Artık gördüklerimi, hoca efendinin sorularını, cevaplarımı, çocukların durumunu, her şeyi ayrıntılariyle nefes almadan anlatıyordum. Aynı hikâyeleri evde herkese, her fırsatta tekrarlıyordum. Başta annem, herkes ilk mektep günümün böylece başarılı geçmiş olduğuna seviniyorlardı.

Anneme yalnız iki şeyden yakındığımı söyledim: Biri şu nazarlık, öbürü mavi püskül!

Annem gülümseyerek nazarlığı cebime koyduğuma sesini çıkarmadı. Çocukların başlarında kalıplı, kalıpsız fesler vardı ama, görmüştüm ki, hepsinin püskülleri kara idi. Yalnız benimki mavi olduğundan çocukların alay edip, püskülümü çektiklerini anneme anlattım. Bunun ille de değişmesini istedim. Sonunda daha o gün biri ile feslerimizi fesçiye gönderip püsküllerimizi annem değiştirtmişti.

Ertesi sabah, mektep hademesi omuzunda sefertasları asılı sırığı ile kapıya gelip:

– "Haydi mektebe!" diye seslendiğinde, bu sefer günlük eski elbisemi giyinmiş, kara püsküllü fesim başımda ve nazarlıksız olarak dışarda bekleyen çocukların taburuna gülerek katılmıştım. Böylece artık okul ve öğrencilik yaşamım başlamıştı.

Kardeşim Hamit'i birkaç gün aradan sonra okula gönderdiler. Hergün birlikte gider gelirdik. Fakat zavallı Hamit, daha Mısır'da iken gözlerinin kaşınmasından şikâyetçi olmağa başlamıştı. Sık sık gözleri kan çanağına dönüyor, göz kapakları cerahatlenerek şişiyordu. Sabahları biçare çocuk gözlerini açamaz olmuştu. Doktorlar teşhisi çoktan koymuşlardı: Trahom!

Bu menhus sıcak memleket hastalığı Arabistan'da, özellikle Mısır'da pek yaygındı. Ne yazık ki, Hamit'e de bulaşmıştı.

Bu hastalığı pislik ve karasinekler taşıyor, bulaştırıyorlar. Mısır halkının büyük bölümü bu âfete tutuluyordu. Halkın önemli yüzdesinin gözleri, kiminin her iki gözü olmak üzere kör idi.

O memleketlerde birçok insanın, hele küçük yaştaki çocukların gözlerine kara sineklerin kümelerle üşüşmesi bu hastalık yüzündendi.

Kardeşim, doktorlara, bütün tedaviye rağmen trahomdan yaşamı boyunca kurtulamamıştı. Hamit'in gözlerini büsbütün yitirmemiş olduğuna şükür ediliyor idi.

Bu sebepten ve bünyesindeki genel olarak zayıflıktan kardeşim Hamit, bir türlü doğru dürüst okuyamamıştı. Dolayısiyle tahsilde geri kalmıştı. Bu hal küçük kardeşime ıztırap veriyor, onu üzüyordu. Bütün aile ile birlikte ben de bu yüzden çok acı duyuyor idim.

Okumakta olduğum Mekteb-i İptidaî (ilkokul) resmî yeni ilkokullardan biri idi. Bunların sayıları çok değildi. "Mahalle Mektebi" denilen tiptekiler daha yaygın idi. Bunlarda sıra bulunmaz, bir sarıklı hocanın önünde çocuklar yerde, çökerek otururlar, genellikle elifbe, biraz yazıdan sonra Kur'an okumasını, Fatiha ile bazı sureleri ezberlemesini öğrenirlerdi. Çok defa camilere, mescitlere bağlı bu çeşit ders yerleri bulunurdu.

İstanbul'da böyle olunca, taşrada koca imparatorluğun uzak il ve ilçelerinde ilkokulların, genellikle eğitimin halini tahmin etmek güç değildir.

Türkler için okuma şartları böyle iken, Osmanlı tebaası müslüman olmayan ekalliyetlerin (azınlık), hele bunların arasında Rumların kendi cemaat, teşkilât ve kiliselerinin işlettiği çok iyi okulları, bilgili öğretmenleri vardı.

Yalnız İstanbulda değil, Taşrada en uzak illerde ve ilçelerde bile, kilise olan her yerde, cemaat idareleri kendi çocuklarını, vatandaşları Türklerden kat kat iyi yetiştiriyorlar, çağın icaplarına göre, genç kuşaklarını daha iyi hazırlıyorlardı.

Ekalliyetler kendi güçleriyle, Osmanlı idaresinin cemaatlara tanıdığı din ve kültür özgürlüğünü mükemmel bir biçimde kullanmayı ve geliştirmeyi başarmışlar, imtiyazlarından en verimli sonuçları elde edecek yolda çalışmışlardır.

Devleti, hakimiyeti altında tutmağa uğraşan Müslüman Türk ise, gün geçtikçe daha geri, daha bilgisiz, daha yoksul kalmakta idi.

Ayrıca Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya, İtalya, Birleşik Amerika gibi devletlerin dinî, ya da sivil teşkilâtının kendi ilk, ortaokulları hatta liseleri vardı. Bu okullardan en çok yararlananlar yine azınlık çocuklarıydı. Kültür ve bilgi yönünden günün şartlarına göre iyi yetişen azınlıkların, zaten mevcut olan ekonomik ve sosyal üstünlükleri, Türklere karşı çok daha güç kazanıyordu. Bu gelişme nereye dek, daha ne kadar böyle sürebilirdi?

Bu ilkokulda iken, başımdan benim için pek önemli bir olay geçmişti. Onu anlatmak isterim: Okulda kısa zamanda aynı yıl içinde bir sınıf

atlamıştım. Daha önce Mısır'dayken evde öğrendiklerim bana hayli avantajlar sağlamıştı. Bunlardan yararlandım.

Çocuklar arasında yaşım ve cüssemle nisbetli olmayacak ölçüde bir üstünlük kazanmış gibiydim. Oyunlarda benden daha güçlülerince bile, kolay kolay alt edilemiyordum. Çok kez elebaşılık bana veriliyordu. Artık bende bir "kendini beğenmişlik" hali baş göstermişti... Şimdi çocuklara daha ne gibi bir üstünlük taslarım diye düşünürken, Hulusi ağabeyimin o meşhur altın köstekli saati geldi hatırıma...

Bu saatin bir tarafı alaturka, öbür tarafı alafranga vakitleri gösterirdi. Bir özel düğmesine basılınca çeyrek, yarım, üç çeyrek ve tam saatleri çalardı. Ağabeyim benimle oynadığı vakitler, kendisine yalvarınca, o da saatini çıkarır vakitleri gösterir ve düğmeye basarak "çın, çın, çın" çaldırır, saati kulağıma tutardı.

Bu pek sevdiğim saati ah bir mektebe götürebilsem!.. Kim bilir, çocukların ne ölçüde hayranlıklarını kazanırdım?..

Günlerce bu saat aklımdan fikrimden çıkmaz olmuştu. Ağabeyimden saati istesem, vermeyeceği belliydi. Ne yapmalıydım?

Nihayet, bir sabah mektebe giderken, şeytan bana sokak kapısının yanındaki ağabeylerimin oturma odasına "gir!" dedi galiba ki, ben de o odaya girdim... Bir de baktım, aynalı konsol üzerinde ağabeyimin çalar saati kordonu ve bütün çekici güzelliği ile uzanmış yatıyor... Etrafta kimsecikler yok... Hemencecik saati alıp cebime yerleştirdim ve odadan çıktım.

Çocuklarla yolda giderken, saati avcı biçimindeki ceketimin sol göğüs cebime koydum, kordonunu da düğme deliğinden geçirerek sağ göğüs cebimin iliğine taktım. Bu hal'ile gerine gerine mektebe geldim.

Bahçede çocuklara hemen saati göstermeğe başladım:

– "İşte bak, bu tarafı alaturka", dedim, "şu tarafı alafranga!" Saati tekrar tekrar kuruyor, düğmesine basıp "çın çın çın..." çaldırıyor, Hulusi ağabeyimin yaptığı gibi, ben de saati çocukların kulağına tutuyordum.

Çoğu bir cep saatini, hele böyle bir altın çalar saati görmemiş, arkadaşlarımın merak, heyecan ve şaşkınlıklarını bir gözünüze getiriniz... Böyle marifetli, pahalı bir saatin sahibi olarak, bacak kadar boyumla bir de beni!

Bu arada ilk ders vakti geldi, sınıfa girdik. Ben ön sıradaki yerime her gün olduğu gibi oturdum. Göğsümde boydan boya gerilmiş ağır altın kordon, cebimi şişirmiş saat ile... Hoca efendi kapıdan girdi. Kürsüsüne he-

nüz oturup şöyle bir başını kaldırarak bizlere ilk bakışında, nasıl oldu da gözü derhal bana ilişti, takıldı, bakakaldı! Buna şaşırmıştım doğrusu!

Şimdi benim gözlerim ona dikilmiş, ipnotize edilmiş gibiydim, sırtımda ürpertiler duyuyordum...

Birden hoca efendi sağ elini kaldırdı, bana doğru uzatarak işaret etti:

– "Buraya gelsene bakayım!" Çekine çekine ayağa kalkarak ona doğru yürüdüm.

– "Daha yakına gel bakayım!" Biraz daha yaklaştım.

– "Nedir o göğsünde sarkan?"

– "Saat, efendim."

– "Yaa, saat mi? Göster bakayım!"

Bu bir hayır işaretidir umudu ile, derhal saati çıkarıp hoca efendinin yüzüne doğru tuttum.

– "Nasıl saat o öyle?" diye bana doğru kürsüden aşağı başını uzatarak sorunca, ben de içimden "hele şükür" dedim, "hocamıza da bir gösteriş yapabileceğim!" diye düşündüm.

Böyle bir şansı kaçırmamak gayretiyle artık sabahtan beri tekrarlayıp ustası olduğum sözleri dökmeğe başladım:

– "Efendim, bu tarafı alaturka, şu tarafı alafranga, çın, çın, çın, çın.."

Muhtemelen Kuzey Afrika'da bir caminin revakları altında ders okutan hoca ve talebeleri.

diye gösteriyi tamamlayıp hoca efendinin merakla yüzüne bakmağa, ondan bir mana çıkarmağa çalıştım. Derken, Hoca efendi kısaca:

– "Ver bakayım onu bana!" dedi. Ben içimden anlaşılan pek beğenmiş olacak, biraz da eline alıp eleştirmek istiyor düşüncesiyle derhal saati, kordoniyle hoca efendiye verdim.

– "Bu saat şimdi bende kalacak...! Oynarken düşürürsün, sonra tekrar alırsın!" dedi ve eliyle şöyle bir işaret ederek beni yerime yolladı.

Ben sırama dönerken bir tuhaf olmuştum. Yerime oturduktan sonra düşünmeğe başladım... Bunun mânası neydi acaba?

Ders bitti, öbür dersler de son buldu, öğle yemeklerimizi sefer-taslarımızdan yedik, fakat benim aklım hep saatte. Okul bittiğinde hademe sefertaslarını sırığa dizerken, ben hoca efendiyi muallimler odasında aradım. Beni görünce:

– "Haaa, saat mi? Eve yolladım onu...!" demez mi?

O anda beynimden vurulmuşa döndüm! Eyvah, şimdi ne olacak? Saati evde kim aldı? Kim alsa, muhakkak onu anneme vermiştir. Annem ne der? Babama söyler mi? Ya Hulusi ağabeyim? Binbir kaygılı düşünce aklımdan geçiyor, taburda çocukların arasında nasıl yürüdüğümü bilemiyordum.

Evin önüne geldiğimizde hademe sefertasımı sırıktan çıkarırken, sokak kapımızın aralandığını gördüm. Mermer basamaklardan ayaklarım birbirine dolanarak çıkıp şöyle elimle kapıya değer değmez, içerden bir el uzandı, yakamdan yakaladı! O anda ayaklarım yerden kesilmiş bir halde, hızla sürüklenerek ağabeylerimin oturma odasında annemin dizinde buldum kendimi...

Önümüzdeki koca sobanın maşası elinde, annem hiddetinden kızarmış:

– "Neler yaptın, ha? Başkasının malına el sürmek, öyle mi!" deyip basıyordu kaba yerime maşayı...

Ben ne olduğumu, neye uğradığımı artık düşünecek halde değildim. Feryat ederek:

– "Bir daha yapmam, anneciğim!" diyerek ağlıyordum. Fakat annem bırakmıyor, basıyordu maşa ile dayağı:

– "Tövbe de bakayım, tövbe!"

– "Tövbe anneciğim, tövbe!" diye çırpınıyor, gözlerimden çeşme gibi yaş akarak hıçkıra hıçkıra ağlıyordum. Nihayet Halti, ablam yetişip

1312 tarihinde Arif Efendi Matbaası'nda basılan, itina ile hazırlanmış bir Elifba'dan iki sayfa. Son sayfasında hattat ismi olarak Mehmet Tevfik yazılı.

araya girdiler, annemi yatıştırdılar, beni de elinden aldılar. Annem hiddetinden hâlâ tir tir titreyerek elini bana uzatıyor ve:

– "Bir daha tövbe de bakayım, bir daha tövbe de!" elini uzatıp "Öp bakayım!" demesiyle, ben iki elimle annemin uzatılmış eline sarıldım, tekrar tekrar:

– "Tövbe anneciğim, tövbeler olsun!" diye hıçkırarak öptüm.

Artık ayaklarımın üzerinde duracak halim kalmamıştı. Halti beni kucaklayıp ablamla birlikte yukarda yatak odama götürdüler, yatağıma yatırdılar. Su getirip ablam yüzümü, gözlerimi sildi. Halti elini alnıma koymuş, iki yanına sallanarak ablamla birlikte ağlıyorlardı. O arada Halti'nin ellerine sarılmış durumda yatakta dalmış kalmışım.

Gözümü açtığım zaman akşam oluyordu. Hulusi ağabeyim yanıma geldi:

– "Niçin bana söylemedin, ben sana saati vermez miydim?" dedi. Üzüntüden, mahcubiyetten yüzüne bakamıyordum. Benim niyetim o lanet

saati, okuldaki gösterişten sonra götürüp evde konsolun üzerine, aldığım yere yine bırakmaktı, ama nasıl söylerim bunu? Artık iş işten geçmişti.

Herkes beni teselli ediyordu, fakat ben bir türlü teselli bulamıyordum. Annemin kıpkırmızı, hiddetli yüzüyle, gözlerini açmış gazap içinde bağırışı kulaklarımın içini oyuyor gibiydi:

– "Başkasının malına el uzatmak, ha?" Bu suçlayıcı sözler yüreğimi eziyordu.

Zamanla kaba yerimde maşanın bıraktığı ağrılar geçtiyse de, annemin azarlaması kulağımda haftalarca çınladı durduydu.

Mahcubiyetim, ezikliğim uzun sürdü. O lanet saati görürüm korkusuyla, ağabeylerimin odasına günlerce giremez olmuştum.

Yıllar, yıllar geçti... Bu olayı hatırlar düşünürüm : Bu kadar masum bir suç, bu ölçüde ağır cezalandırılır mı?

Güçlü iradesi, ciddi tutumuyle annem sert bir kadındı. İçerde evin münakaşa götürmez tek ve kesin hakimiydi. Böyle olmakla beraber, çocukluk yaramazlıklarımıza karşı yumuşak ve pek müsamahalı davranırdı. Cezaları incitici, kırıcı olmazdı. Ben o talihsiz güne kadar "dayak" nedir bilmezdim.

O kez, birden bire bambaşka, panter gibi bir ana ile karşılaşmıştım:

– "Başkasının malına el sürmek, ha?" diyordu da, başka söz etmiyordu.

O günler şaşkın şaşkın düşünüyor, bu kadar ağır cezayı bir türlü anlayamıyordum ama, sonraları hak verdim: Annem tam zamanında ve yerinde sevgisini, şefkatini yenebilmişti. Evet, ben o müthiş cezayı hak etmiştim. Tanrı anneciğimden razı olsun! Nur içinde yatsın!

Muammer Tuksavul, *Doğudan Batıya ve Sonrası*,
İstanbul, 1981, s. 57-68.

Eskiden İlkmektebe Başlayan Çocuklara Merasim Yapılırdı

BURHAN FELEK

TÜRKİYE her yönüyle daima değişen bir memlekettir. Zabıtası değişir, devlet şekli değişir, dili değişir, yazısı değişir, kılığı değişir, yaşayışı değişir... Hele adı değişir; ama her şeyin adı değişir. Sokaktan adama, evden dama, tarihten coğrafyaya kadar.

Bu iyi mi oluyor, fena mı bilmem? Yalnız önceki yazılarımda bahsettiğim gibi bütün bu değişikliklerde tapu ve nüfus kayıtlarını arayıp bulmak, hatta bazen bir mektubun adresini bilmek çok güçleşiyor!.. İşte bu arada tahsilin ve tahsil yerlerinin de adı değişti.

Şimdi tahsil yerine öğrenim diyoruz. Mektebe okul... İbtidaî mektebine ilkokul, rüşdiyeye ortaokul, İdadîye de lise diyoruz. Tahsil-i âli yüksek öğrenim oldu. Darülfünun, üniversite!..

Bizim çocukluğumuzda mahalle mektepleri vardı. Bunlar sarıklı hocaların minderler ve rahlelerle öğrenim yaptığı küçük mekteplerdi... Biraz hesap, biraz yazı. Kur'an-ı Kerim... O zamanın tahsil aşaması şöyle sıralanırdı. Elifbe, Amme, Tebareke, Kas-sem, Mushaf. Bu mekteplere Sıbyan mektebi de denirdi ve umumiyetle vakıf ve sağlam binalar olduğu için halk dilinde çoğu zaman "Taşmektep" sözü bunlara alem olurdu. Hatta dostlarımdan meşhur Bektaşî babası Hacıbeyzâde Muhtar bey merhum memur olduğu Evkaf Nazereti Müessesat-ı ilmiye (vakıf mektepler, medreseler ve kütüphaneler) müfettişliği sırasında -zannederim bu dairenin müdürü Nail Reşid bey merhum- taşmekteplerin kaldırılmasından bahsederlerken:

– Aman beyefendi nasıl olur? Biz bu cehaletimizi hep bu mekteplere borçlu değil miyiz? diye de bir kinayeli "espri" yapmış olduğunu kendisinden dinlemiştim...

Son devrin bazı yaşlı siyasîler ve yüksek mevki sahipleri, ilk tahsillerini yaptıkları bu mekteplerin adını söylemek istemez... "Tahsili?" hanesinin karşısına "hususî" dediklerini birçok kimsenin hal tercümelerinde görmüşümdür.

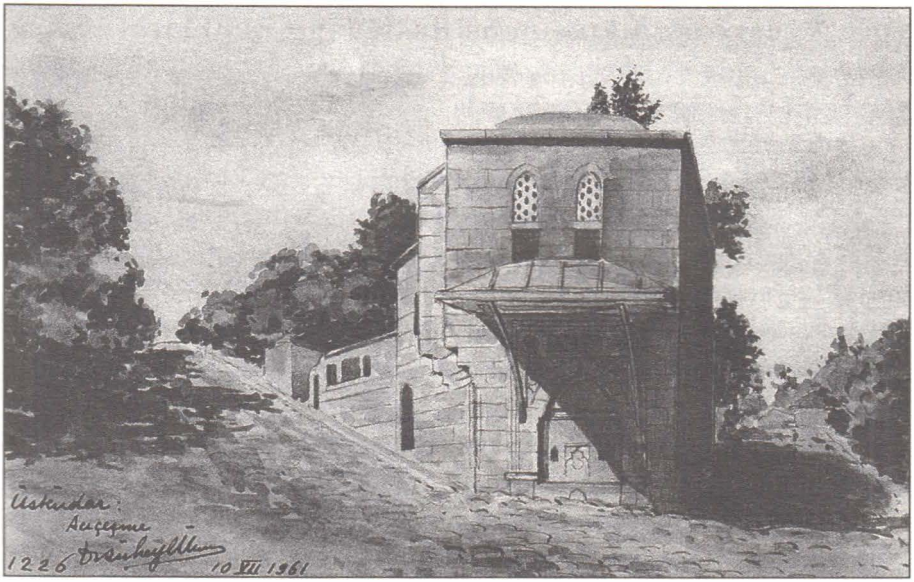

Üsküdar'da Acı Çeşme ve üstünde geniş bahçeli Sıbyan Mektebi
(Süheyl Ünver).

Ne ise, diyeceğim şu ki; bu taşmektepler hemen her mahallede vardı... Ve bunların hocaları ekseriya mahallenin imamı veya müezzini olurdu...

Aslına bakarsanız o devirlerde mahalle imamının çok görevi vardı. Nikâh kıyar, çocuklarını okutur. Mahallenin ahlâkî durumuyle alâkadar olur, kimsiz kimsesizlerin veliliğini yapar ve nihayet mezara kadar halkını takip ederdi. Doğrusu -zamanına göre- bu işlerin üstesinden gelecek çapta imamlar da vardı. Meselâ babam merhumu okumaya başlatan ve Elifbâ (Alfabe) okutan meşhur hoca Sabri efendiden okuyanların hepsinin feyzyâl olduğuna inanırlarmış. Tabiî ben yetişmedim. Ancak benim zamanımda Selimiye Camii imamı olan gene meşhur hafızlardan onun damadı, Hoca Fehmi efendi vardı ki; bütün İstanbul'da şöhret ve itibar sahibi idi.

Aileler, an'ane, görgü ve sevkedeceği mesleğe göre çocuğu ya bu mektebe verir, yahut da hususî mekteplere gönderirdi.

Bu dediğim dava 70-75 senelik lâkırdı. Ailemiz tenha (bir karı bir koca) evimiz eski ve halimiz pek de parlak olmamalı ki, altı yaşımı bitirmeden beni mektebe verdiler. Babam sabahları "daire"ye gider, akşam gelir. Anam da evin bütün işini; yemeğini, çamaşırını, süpürme, temizlemeyi

yapar. İki de çocuğa bakardı. Bu kolay olmuyordu. Çünkü beni mektebe verdikleri sırada bir erkek kardeşim dünyaya gelmişti... Her halde küçük yaştà beni mektebe göndermelerinde bunun da tesiri olmuştur.

Sırası gelmişken onu da yazıvereyim... Ekseri Üsküdarlılar gibi, babamın da Üsküdar'da medfun "Aziz Mahmut Efendi" ismindeki meşhur "Veli"ye çok hürmeti vardı. Umumiyetle ulemaya da itibar ettiğini sonradan görmüştüm... Ben doğduğum zaman adımı "Bürhaneddin" koymuş. Biz şimdi saçlardan sakallardan gayri her şey gibi isimleri de kısalttık, yoksa benim nüfustaki kayıtlı adım (yeni yazıyla) 'Bürhanettin'dir. Çoğu zaman bu yüzden 'zorluk çıkıyor' diye pasaportuma "Burhan" kelimesini de ilâve ettiririm.

Konudan biraz ayrıldık ama bu çeşit sohbetlerin özelliği bu; öyle değil mi?..

Velhasıl, beni 6 buçuk yaşımda Üsküdar'da Kızlarağası semtinde Tabutçular içinde "Ravza-i Terakki" ismindeki bir hususî mektebe verdiler; fakat âdet olduğu gibi mektebe başlatma merasimi ve alayı yapmadılar. Aslına bakarsanız daha evvelleri pek rağbette olan bu gelenek bizim zamanımızda ve semtimizde biraz da tavsamış idi.

Validem merhum mektebin ilâhîcibaşısı imiş. O anlatırdı:

Mektebe başlatılan çocuk giydirilir, kuşatılır, omuzuna şal, basma ailesine göre sırmalı takke... Omuzuna cüz kesesi (kitap çantası) asılır... Çocuk zenginse bir midilliye bindirilir, değilse elinden tutulur, bevvap (mektep hademesi) çocuğun rahlesini (kitabını üstüne koyacağı açılır, kapanır küçük möble) ve üstüne oturacağı minderini başına koyup önden yürür, arkadan çocuk... Onun arkasından mektebin kalfası (hocadan sonra gelen görevli), ilâhicibaşısı ve ilâhici çocuklarla ilâhi söyleyerek yürürler. Onların arkasından da "âmin"ciler (yani âmin diyecek çocuklar) gelirlerdi... Çocuk böylece evinden alınıp mektebe götürülüyordu.

Validemin bana naklettiği ilâhiler, çoğu Yunus Emre'den alınmış tasavvuf şiirleri idi: Meselâ:

Şol cennetin ırmakları
Akar Allah deyu deyu!
Çıkmış İslâm bülbülleri
Öter Allah deyu deyu! Âmin.

Tabiî bütün bu merasime iştirak edenlere para dağıtılırdı. Rahmetli

Ravza-i Terakki Mektebi talebelerinden 31 numaralı Halit efendiye verilen tuğralı "Tahsin" belgesi.

validem ilâhicibaşı (çocuk korosu şefi) olduğu için 2 kuruş mu, 3 kuruş mu alırmış. Ötekiler birer kuruş. Âminciler de onar, yirmişer para...

Bana böyle bir alay yapmadılar. Yalnız mektebin, yakası iki parmak dik ve kopçeli, önü ilikli tek parlak düğmeli ve dikişleri ince kırmızı zırhlı lâcivert kumaştan yapılmış parlak apuletli bir üniforması vardı. Onu yaptırdılar. Yeniçeşmede (mektebe yakın) bir terzi dikti. Onu giydim... Çantam elimde. Babam beni aldı, mektebe götürdü. Çok yüreğim oynadı, keyfim kaçtı. Çünkü ben o yaşa kadar oldukça serâzad ve âdeta şımartılarak büyümüştüm. Mahallemizde benim yaşımda başka çocuk yoktu. Konu komşu için ben bir maskot gibiydim. Mektepte saçlı sakallı, fesli sarıklı bir takım adamların çatık kaşlarının baskısı altına girdim. İlk sene güç oldu. Ama yavaş yavaş alıştım... Ve haşarılaştım. Mektep yedi sene idi. Elifbe sınıfı, İbtidaî bir, İbtidaî iki, İbtidaî üç; Rüşdiye bir, Rüşdiye iki, Rüşdiye üç.

Mahalle mekteplerinde olmayan bir yenilik de çocukların mektep numaraları idi. Bana 143 numara verdiler. Hemen apuletime işlettim. Yakamıza da zaten bir tarafına "Mektep" öteki tarafa Ravza-i Terakki işlenmişti. Bu söz Terakki Bahçesi mânasına gelir. O devirdeki meşhur hususi mekteplerden birkaçının adında bu 'Terakki' kelimesi vardır: Rehber-i Terakki, Burhan-ı Terakki, Numune-i Terakki gibi... Sınıf geçtikçe kol ağzında biraz içine bir sırma çevrilirdi ve sınıfta dördüncüye kadar olanlar sol kola çavuş işareti koyarlardı. Ben bu işareti, Rüşdiyeden itibaren çıkıncaya kadar taşıdım. Mektebe ayda bir mecidiye (gümüş 20 kuruşluk) ücret verirdik. Mektebin benim zamanımda 600 talebesi vardı. Müdürümüz Halil Rüşdü Bey okuması yazması az, fakat mektepçiliği ile meşhur bir zat idi. Mektep, İstanbul'da örnek maarif müesseselerinden idi.

Bana verilen malumat doğru ise Şemsettin Günaltay merhum, doktor Mazhar Osman Bey merhum gibi meşhur zevat ilk feyzi bu mektepden almışlardır.

Rüşdü Bey'e ait çok hatıralarım vardır. En derin kalmış olanı her akşam mektepten çıkarken mektep müdürünün bahçede bütün öğrencilere yaptığı nasihat konuşması, bir de haftada iki defa tırnak ve saç (bit) muayenesi idi. Bunu müdür bizzat kendisi yapar, 600 talebenin başını tarayarak kontrol ederdi.

Acaba şimdiki müdürler veya başöğretmenler ne düşünürler?

Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, İstanbul,
Milliyet Yayınları, 1974, s. 39-44.

Mahalle Mektebine Başladığım Gün

HASENE ILGAZ

BİR akşamdı. Babam elleri paketlerle dolu arabadan indi. Ben sokak kapısının eşiğine oturmuş, kımıldamadan dakikalardır babamı bekliyordum. O akşam nedense babam biraz geç kalmış ve ben: "Baba... Baba..." diye evi birbirine katmıştım. Nihayet benimle başa çıkamıyacaklarını anlayan büyüklerim, binbir tembih ile, bir küçük halı parçasını eşiğe koyarak beni oturtmuşlardı.

1924'te siyah önlüklü, beyaz başörtülü, kız mektep talebesi.

Babamı beklemek, babamın arkasından avaz avaz haykırmak âdetimdi. O kadar ki, bana ne nasihat, ne yemiş, ne para ve ne de oyuncak fayda vermiyordu.

Sabahları babam kaleme giderken: "Babacığım... Babacığım... beni de beraber götür" diye tepiniyor veya, "ben babamı istiyorum," diye ağlıyordum.

O akşam babamı görünce top gibi yerimden fırlamış, boynuna asılarak öylecek kalmıştım.

Babam, kızım dedi. Haydi bırak beni... Sen artık büyüdün, mektebe başlıyacaksın. Bak ben sana cici şeyler aldım. Bunları giyeceksin. Sırmalı cüz kesen, atlas minderin, başlığın, en güzel esvabın ve pırıltılı ayakkabın var.. Ne güzel değil mi kızım?..

Bir anda içim hüzünle ezildi. Mektebe başlamak: Aylardır hep evde konuşuluyordu.

Babam, anneme: Hanım; kızı mahalle mektebine başlatalım. Artık dört yaşına geldi. Dört ay sonra Hoca İbrahim Efendi'ye haber göndere-

lim. Hazırlığını yapsın, dört yaş, dört aylık mektebe giden çocuklar iyi okur, demişti.

Demek dört ay dolmuştu. Kutular, paketler açılıyor, birbirinden güzel ve pırıltılı olan bu şeyleri kucaklamam, sevinmem arzu ediliyordu.

Fakat ben mağrur, her şeye doymuş, bıkmış gibi bakıyordum. Fakat içim sevinçten kaynıyor, gözlerim pırıl pırıl ışıldıyordu. Elbisem, cüz kesem, başlığım; atlas minderim o kadar güzeldi ki... Memnuniyetim kimsenin gözünden kaçmadı. Ve hepsi "o mektebe gitmek istiyor" diye âdeta rahat bir nefes aldılar. Ben şeytan gibi bu memnuniyetlerini derhal hissettim. Evde bir hafta hummalı bir faaliyet oldu. Uzaktan hısım akraba geldi. Odalara yataklar yapıldı. Bahçeye üç koyun getirilerek ağaçlara bağlandı. Her gün akşamları hoca efendi gelerek babamla konuştu.

Nihayet beklenilen gün geldi. Uzun, sarı, kıvırcık saçlarımın örgülerini çözdüler, beni giydirdiler. Başlığımı başıma koydular. Sırmalı cüz kesemi boynuma astılar. Konukomşu evi doldurmuştu. Her gelen:

– Maşallah, maşallah... ne kadar da yakışmış, diyordu. Ailenin ihtiyar bacısı Seher Hanım da buna başka dualar ekliyordu. Sofralar hazırlanmıştı. Misafirler hemen sofraya oturuyor, yemeklerini çabuk çabuk yiyerek arkadan gelenlerin sofrada yer almalarına çalışıyordu.

Çocukların, hoca efendinin ve kalfanın yemekleri, lokması, mektebe mahallenin bekçisi ile karavanalar içinde gönderilmişti. Yemek işi bitince kapının önüne fayton arabaları geldi. Durdu. Arabacılara arşınlarla basmalar hediye edilerek araba fenerinin yanlarına asıldı.

Beni, babam ve davetliler elimden tutarak süslenmiş olan ilk arabaya bindirdiler. Babamın benimle beraber mektebe başlatmak istediği mahalleden iki kızı da sağıma ve soluma oturttular.

Babam onlara da o gün için elbise, ayakkabı ve cüz almıştı. Âdet böyle imiş... Kalfa atlas minderi başının üstüne yerleştirdiği rahlenin üzerine koydu.

Erkek çocuklar başlarında kırmızı fesleri veya takkeleri ile uzun bir tabur olmuşlardı. En büyükleri on yaşında görünüyordu. Kızların büyükleri de başörtülerini örtmüşlerdi.

Misafirler arabalara yerleştirildi. Çocuklar ilâhiler söyliyerek arabanın arkasından bizi takip ettiler.

Bir çeyrek sonra arabalar mahalle mektebinin önünde durdu. Burada meraklı büyük bir kalabalık bizi bekliyordu. Evvelâ beni arabadan indir-

Anadoluhisarı İttihat İnâs Mektebi hoca ve talebeleri flamalarıyla birlikte poz veriyor. (Yusuf Çağlar arşivi).

diler. Kalabalık kenara çekilerek yol verdi. Uzun sakallı, beyaz saçlı İbrahim Hoca Efendi'nin karşısına beni oturttular.

Hoca ile aramızda uzun bir rahle vardı. Cüz kesem açıldı, içinden Elifbe kitabım çıkarıldı. Hoca efendinin rahlesinin üzerine konuldu. Hoca efendi besmele ile vazifesine başladı.

"Bismillahirrahmanirrahim." Ben de aynen tekrarlıyordum. Sonra "Elif, Elif, Be, Be, Pe, Pe, Te, Te..." diye tekrarlıyarak elifbenin harflerini bitirdik. Hoca efendi dua etti, herkes âmin, âmin diye duaya katıldı. Annem, babam tebrikleri kabul etti. Merasim böylece sonuçlandı.

Babam her çocuğun eline evvelce hazırlamış olduğu keselerden paralar dağıttı, hoca efendi ve kalfalara hediyeler verildi.

Yine ilâhîler söylendi ve bizler yine ilâhîler uğurlanarak arabalarımıza bindik, evimize geldik.

Hasene Ilgaz, *Unutulmayan Yıllar*,
İstanbul, Uçtay Matbaası, 1970, s. 8-10.

Mahallemin Mektebi

HULUSİ KODAMAN

Âmin alayları

OTUZ, kırk yıl evvel, çocuğu mektebe başlatmak kaygusu, yavrunun elini bir mum alevine, bir lâmba şişesine ve bir mangal ateşine doğru uzatırken, odada bulunanların hep bir ağızdan:

– Cız!

Veya minimini parmakları arasına bir şey geçirip de ağzına götürmiye davrandığı zaman kim görse:

– Tu.. kaka! diye bağırdıkları, yahut:

Dandini, dandini dan atmış,
Mevlâm neler yaratmış,
Ensesi çukurdur bunun,
Kaşları kemandır bunun,
Gözleri kudret halkası!
Burnu Kâbe hurması!
Ağzı şeker hokkası,
Yanakları, misket elması,
Çenesi bülbül yuvası!

ninnisile uyumayıp ağlamıya başladığı zaman, korkutmak için:

– A, havhav geliyor, kapa gözünü yavrum.

gibi tehditlere lüzum kalmadığı ve çocuk altıyı bitirip şöyle yediye merdiven dayadığı zaman başlardı. Çünkü çocuk, bu yaşta cami avlusuna, viraneliklere alışmış, Pişti, Uçtu uçtu, Ten ten, Suyolu, El el üstünde kimin eli var? Sekeseke ben geldim, Çıngırağım hoş geldin!, Eveleme develeme, devekuşu kovalama, Vay benim köse sakalım! oyunlarına başlamış bulunurdu.

Yaramazlığı, haşariliği yalnız dışarda kalmazdı. Evin içinde de ver yansın eder, bardak, tabak kırar, kedinin kuyruğuna sardelya kutusu bağlar, büyükannesinin abdestliklerini saklar, komşu kızlarının yumuşak taraflarına iğne batırır, dadısının saçlarını yolar, annesinin ağdasını, uyur-

ken karabacının yanağına yapıştırıp habire çeker, şekeri tuza, tuzu şekere karıştırırdı.

Bu haşarilikler karşısında anası:

– Artık illâllâh ve resulih... yangın var diye sokaklara uğrıyacağım.

– Yandım bu oğlanın elinden, ne dur dinler, ne otur bilir. Bari gündüzleri olsun başımdan gitsin, sözlerile şikâyete başlayınca, babası oğlunun artık mektebe vermek zamanının geldiğini anlardı.

Buna karar verilince büyükanne:

– Tu, tu kırk bir kere maşallah... kem göze şiş!... Tosunuma bakın hele, koskoca herif oldu. Mektebe başlıyacak, şükür yetiştirene! diyerek torununu yaşlı gözlerle öpüp sıkı sıkı göğsüne bastırırdı. Sonra kızına sorardı:

– Ne vakit?

– Bu Perşembe Receb-i şerifin ilk kandili. O günün hürmetine...

Ertesi günü evde temizlik başlar, her taraf silinir, süpürülürdü. İşler bitince, bütün ev halkı hamama gider, mektebe başlama merasimi evvelâ hamamda, kadınlar arasında kutlanırdı. Natırlar, ustalar, kınacılar, çocuğun etrafında göbek atarlar, şarkı söylerlerdi. Ve eğlence akşama kadar sürerdi.

Bir de çarşı faslı vardı. Büyükanne, ana, dadı kalfa, sütnine, cumbul cemaat Kapalıçarşı'ya gidilerek çocuğa öteberi alınırdı. Evdeki ecdat yadigârı rahle cilâya verilir, yoksa komşulardan, istenirdi.

Perşembe sabahı daha şafak sökmeden evde herkes kalkardı. Kahvaltıdan sonra çocuğa hilâlî bir gömlek, üstüne ipekli mintan, ayaklarına sakız gibi bembeyaz çorap giydirilirdi.

Yeni elbise ve kaloş potinden sonra sıra fesle nazarlığa gelirdi. Püskülün mavi olması şarttı. Fesin ortasına, alnının hizasına gelen yere, bir nazarlık takılır, sağına, soluna başları elmaslı yahut firuze taşlı iğneler iliştirilirdi. Çocuğun boynuna lâhûr şal bağlamak, fiyango yerine pırlanta bir ay takmak âdetti.

Hazırlık tamamlanınca, aile halkı arabalara atlayıp çocuğu Eyüpsultan'a götürürlerdi. Kafile, Peygamber Muhammed'le Fatih Mehmed'in asırlarını düşündüren avludan geçerek türbe penceresinin önünde dururdu. Kalemin ve rengin anlatamıyacağı uçucu bir cilve ve cünbüş ile ışıldayan enfes çini âlemi içinde mahsur kalan pencere parmaklığına çocuğun alnını dayarlar, onun için sahabeden şefaat dilerlerdi.

Eve dönüşten yarım saat sonra mektep çocukları ile ilâhîciler sökün ederdi. Her mektebin kendi ilâhîcileri olmakla beraber, mekteplere bağlı

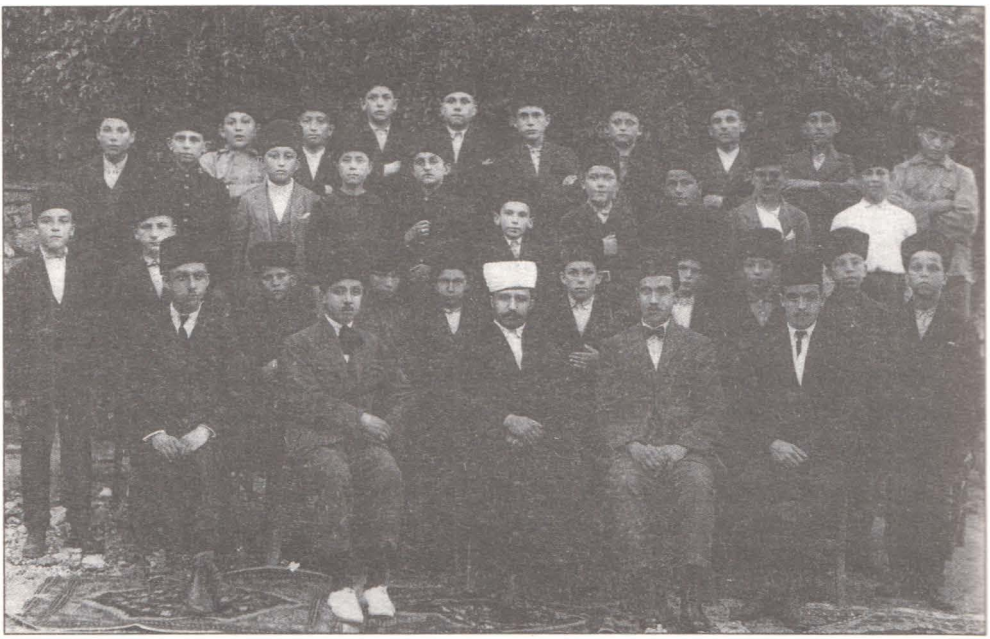

1339 senesinde Osman Gazi Mektebi hoca ve talebeleri.
(Yusuf Çağlar arşivi).

olmıyan ve şöhretleri İstanbul'u bir sevgili gibi kucaklıyan ilâhîciler de vardı. İstiyenler, bunları getirtebilirdi. Bu serbest ilâhîciler içinde, Yunus'un ilâhîlerini en iyi okuyan Âşık Etem'di. Sarığının kenarına gül, karanfil iliştirir, her ilâhînin sonunda, elinden bırakmadığı testi ile, rasgeldiğine bardak bardak su dağıtırdı.

Mektebe başlıyacak çocuğun evinin önü ile, alayın geçeceği yollar, köşe başları kalabalıktan geçilmez bir hale gelirdi. Kapının önünde, çocuğun bineceği, kırmızı kolanlı, yeşil ince atlıklı, siyah eğerli bir Midilli dururdu.

Semtte mektebe başlama, âmin alayı bir seyir vesilesiydi. İhtiyar, orta yaşlı kadınlar, hatta genç kızlar için sokağa çıkmıya bir vesile teşkil ederdi.

Bunlar mektep ve âmin alayını duyunca;

– Gider köşe başında, yahut mektebin önünde seyrederiz, derler, büyükanneler de:

– Dizlerim ağrıyor ama, ben de giderim, sevaptır, hayırlı olacak çocukların âminlerinde melekler bulunurmuş!

sözlerile seyire gideceklerini ihsas ederlerdi.

Çocuk evin kapısında gözükür gözükmez, ilâhîciler okumıya başlardı:

Tövbe edelim zenbimize,
Tübdü ilâllâh, ya Allah,
Lûtfunla bize merhamet eyle,
Aman Allah, ya Allah!

İlâhîcilerin arkasından, âmincilerin muntazam, ahenkli sesleri sokağın sessizliğini noktalardı:

– Âmin, âmin!

Mutrıp yeniden başlardı:

Gel vücudun, ateş-i aşk-ı Habibullah'a yak,
Çeşm-i kalbi ol ziyade fethedip Mevlâ'ya bak

Burada yine:

– Âmin, âmin! nakaratı tekrarlandıktan sonra ilâhî tamamlanırdı:

Sinen içre nur-i zikrile uyandır bir çırağ,
Ol çırağın şu'lesile görüne didar-ı Hak.

Bu sefer âmin sesleri daha tizleşir, sesler uğuldıyan bir rüzgâra benzerdi. Ve ilâhîlerle âminlere birdenbire nihayet verilirdi. Bütün alay ve sokaklara dökülen seyirciler en derin bir sükût içinde kalır; fakat bir an sonra, bu sessizliğin içinden yeni bir nida, çok uzaklardan, zamanların ve mesafelerin ötesinden kulağa çarpan başka bir ses doğardı. Binişinin bol yenleri kalkık bir hoca duaya başlardı.

O zaman herkes, bir mürakabenin lezzeti içinde birer gölge gibi kenara çömelerek ve el açarak duayı dinlemiye başlardı. Ve mangal kapağı yaşmaklı, çifte etek feraceli, çarşaflı, uzun atkılı kadınların yumrulmuş vücutları ile yere eğik başlarından bir huşu halkası teşekkül eder, yüzleri bir çeşit şefkatle ruhanileşirdi.

Hocanın duası bitince ilâhîcilerin sesleri, âmin nidaları sokağın loşluklarına bir ses ışığı gibi vurmıya başlardı:

Allah, Allah uludur,
Emrin tufan kuludur,
Müminlerin yoludur
– Âmin, âmin...

Allah, Allah rahimallah,
Kerim Allah, diyelim hû!
Şefik Allah, aman Allah,

Yüce Allah, diyelim hû!
– Âmin, âmin...

Bu sırada mahalle bekçisi çocuğu kucaklar, Midillinin üstüne oturturdu. Sonra yedeğine alır, mektebin kalfası ile müzakerecisi iki tarafına geçerdi.

Alay, teşrifata tâbiydi. En önde giden biri, atlas bir yastık üstüne konmuş sırmalı cüz kesesi ile elifbeyi götürürdü. Onun arkasında uzun boylu biri başının üstünde çocuğun mektepte oturacağı mavi atlaslı pufla minderle sedef ve bağa kakmalı rahleyi taşırdı.

Bunu Midilli takip ederdi. Çocuğun arkasında mektep hocası ile ilâhîciler ve âminciler yürürdü. Âmincilerin arkasında da mektep çocukları, ikişer ikişer elele vererek alayı tamamlarlardı. Çocuğun babası, davetliler akraba ve yakın dostlar en arkadan alayı takip ederlerdi.

Yolda vecde gelen ilâhîciler fasılalarla ilâhîle nurdan mısralarını okumakta devam ederler, bazan da ağızlarından renkli bir tasavvuf rüyasının beyitleri dökülürdü.

Ben bilmez idim, gizli ayan hep sen imişsin,
Tenlerde vü canlarda nihan hep sen imişsin.
– Âmin, âmin...
Senden bu cihan içre nişan ister idim ben,
Âhır bunu bildim ki, cihan hep sen imişsin.
– Âmin, âmin...
Hasan başımın tacı, Hüseyin gözümde nemdir,
Bu iki kurretü'l-ayn kalpde tev'emdir
– Âmin, âmin...
Sad salliâlâ seyyidina âl-i Muhammed
Evliyalar piridir şah-ı velâyet.

Bu ilâhî bittikten sonra daha gürültülü, daha âmini bol bir yürüyüşle mektep kapısına varılırdı.

Kapıda alay durur, çocuk hemen içeri girmez, zamanın padişahına da kavuk sallanır, hulûs çakılırdı:

Ey şehriyâr-ı pür kerem,
Ey padişah-ı muhterem!
Tahtında ol daim hurrem,
Ey padişah-ı muhterem.

Âmin, âmin seslerinden sonra ilâhîciler "Kad fetehallahül'l-meva-

hip"i okuyarak müteakip hoca efendi tekrar duaya başlar, sesi Kur'an lisanına muhabbetten ve imandan kopan uhrevî bir ahenk verirdi. O zaman vücutlerini maneviyetin vecdine saran müminler, mukaddes bir sükûn içinde bir an ruhları ile yalnız kalırlardı.

Hep bir ağızdan dökülen âminlerden sonra, çocuğun bir elinden mektep kalfası, bir elinden de bevvap tutarak yukarı çıkarırlar, doğruca hocanın yanına götürürlerdi.

Minder, rahle hocanın önüne daha evvelden, konulduğu için, çocuk hocanın yanına giderek elini "şap! şap!" öper, karşısında diz çöker oturur, baş kalfa da elif cüzünü açardı.

Hoca bir "Besmele-i şerif"i müçakip iki parmağıyle tuttuğu kemik hilâli üzerine koyarak okurdu:

– Elif,

çocuklarda tekrarlardı:

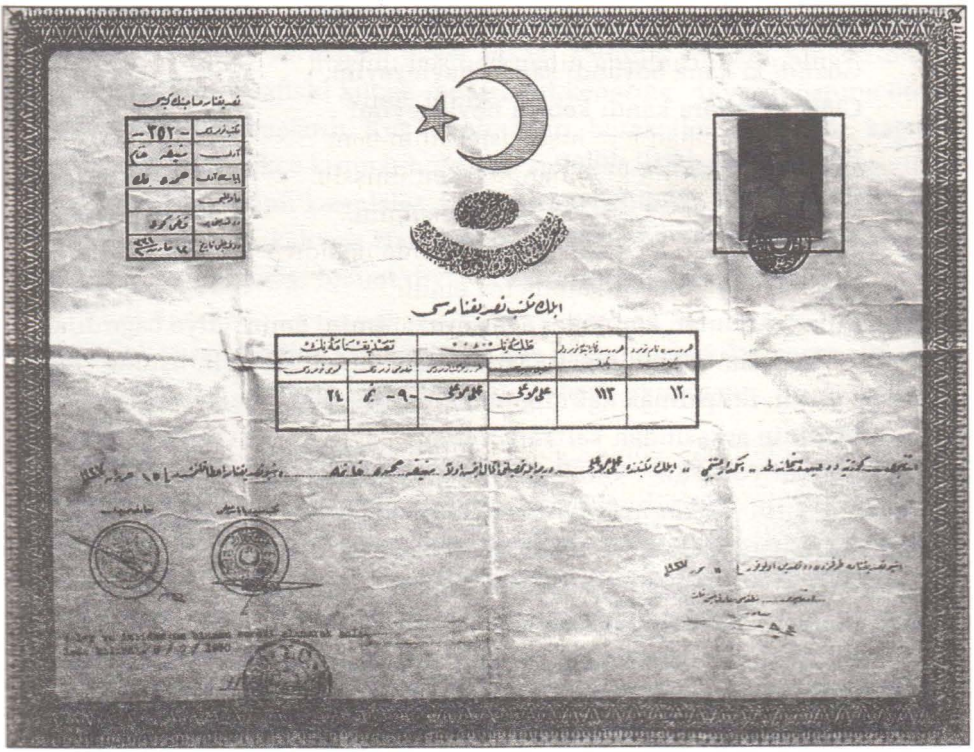

Üsküdar 5. İlk Mektep Diploması, 1927.

– Elif

sonra "dersin bu günlük bu kadar. Sakın unutma.. Sonra kulaklarını çekerim" diyerek elini kulağını çeker gibi yapardı.

İşte eski devirlerde çocuk mektebe böyle başlar, ilk dersi böyle alırdı.

Falakalı mektep

BEN de, emekledikten "gel bana gel!" koşusundan zıplarken, koşarken büyükannemin, dadımın:

– Uf olursun!

– Pat olursun! tehditlerinden uyumadığım zaman:

– Miyav, miyav.. diye sert, sert kedi taklidi yapıp, arkasından:

– Oğlum uyuyacak, gelme, gelme, onu yeme kedi! sözlerinden ve boynumda ceviz torbası, tintin cami avlusuna koşup bir sürü yaramazlık yaptıktan sonra mektebe başladım. Ben de Midilliye bindim. İlâhîciler:

Gözüm ki kana boyandı şarabı neyleyeyim,
Ciğer ki odlara kandı kebabı neyleyeyim!

Benim adım dertli dolap,
Suyum akar yalap yalap,
Böyle emreylemiş Çalap,
Onun için ben ağlarım.

gibi ilâhîler okudular, âminciler âvaz âvaz: "âmin! âmin" diye bağırdılar.

Ben de nazar takımı, şal, iki tarafı kalın sırma işlemeli, üstüne "maşallah" yazılı, iki parmak kalınlığında kılâbdan bağlı cüz kesesi taktım.

Midillinin arkasından kalfanın verdiği:

– Haydi! yürüyün... kumandasile tabur halinde çocuklar geldi.

Çocukların ayaklarına giydikleri, biribirine benziyen şeyler değildi. Kimi yarım botini, takunya, mest, kavaf işi yemeni, şıpıdık giymiş, kimisi lâpçin, pabuç, çıplak ayak üzerine kenarlı kenarsız terlikler geçirmişlerdi. Kimisi de biribirine taban tabana zıttı.

Bir kısmı askısı kendinden bez pantalon biçimi dış don giymiş, üstüne bir hırka geçirmiş, bir kısmı da bacaklarına renkli şalvarlar takmış, üstüne baştan geçme, önü düğmeli, yırtmaçlı, sol omuzdan döğmeli mintanlar giymişlerdi.

Bir takımının elbiseleri de örme, kuşak veya lâstik bozması, dizlik tarzında, sıkma biçimi, çuha, şayak, keten, koyu renk patiska pantalonlardan ibaretti.

Bazılarının başlarında fes vardı, bazılarının da başları açıktı. Birçokları da Şam alacasından, kumaş parçalarından, kadife, basma, şal örneği, atlas, tepelerine, yan, ön taraflarına boncuklu nazarlıklar dikili yekpare, dilimli, bağı çeneden geçme, parçalı, sarkık, üç tarafı bükülüp kulakları örtmek şartile başa sarılan kırmızı, sarı, beyaz mendil, yağlık, renk renk başörtüleri sarmışlardı.

Yolda giderken, kenara dizilmiş çarşaflı, yeldirmeli kadınlar, ihtiyar nineler, inik peçelerinin altından, burunlarına kadar düğümlü, kenarları oyalı başörtüsünün düzenle bağlanmış değirmisinden uzun uzun bana baktılar. Dudakları kımıldadı, üzerime doğru okuyup üflediler. İçlerinden biri yüzünü bana doğru çevirerek dua etti:

– Allah akıl, fikir, zihin açıklığı versin!

Hâlâ o dua ve göz içimde saplı duruyor!

Alay mektebe varmadan evvel sokağı kadınlar, ihtiyar nineler doldurmuşlar, yan taraftaki küçük mezarlığın kenarına, duvarın üstüne öteberi sererek oturmuşlardı. Kuş lokumcuları, börekçiler, simitçiler, kağıthelvacılar, yürüdükçe kırmızı horozları sallanan şekerciler, sokak ağızlarını, mektebin önünü kesmişler, kuş uçurmuyorlardı.

Beni de konak kâhyası Hasan çavuş:

– Eti sizin, kemiği bizim! diyerek hocaefendiye teslim etmişti.

Elini öperken:

– Çok yaşa evlâdım, elini öpenler çok olsun! duasından sonra elif cüzünü açarak baş parmağı ile gösterdiği ilk harfi okumuştu:

– Elif!

Ben bu harfi, daha evvelce Beyazıt Camisi'nin güzel ve berrak sesli müezzininden, ilk hocamdan –Allah uzun ömürler versin, hâlâ sağdır. Yolda rasladıkça saygı ile elini öperim– öğrendiğim, onun karşısında tekrarladığım halde, o gün galiba hocanın başucunda asılı duran falakanın korkusundan bu kelimeyi tekrarlıyamamış, peltekler gibi:

– Eyif! demiştim.

İlk şamarı da bu hocadan yedim. Öyle Yaradan'a sığınarak atılan bir şamar ki, yanaklarım şahrem şahrem olmuştu. Eve döndüğüm zaman –aradan saatler geçtiği halde– yüzüm tokadın acısından hâlâ biber gibi yanıyordu.

Akşam rahmetli büyükbabama hocanın şamarını ağlaya ağlaya anlatırken, öteden rahmetli babaannem atılarak:

– Ağlama, demişti, hocanın vurduğu yerde güller biter, yarın ahrette Cehenneme gidersen o yerler yanmaz.

Ben ilk dersimi aldıktan sonra kalfanın:

– Herkes yerli yerinde otursun, Uslu oturmıyanlara para verilmiyecek! emrini verdikten sonra rahmetli Hasan Çavuş'un hocanın yanıbaşına kırmızı bir çıkın koyduğunu, kalfanın da rahleler arasında dolaşarak çocuklara kâğıtlara sarılı bir şeyler dağıttığını gördüm.

Hiç unutmam, kalfa Hasan çavuşa sormuştu:

– İlâhîcilere ne vereceğiz?

O da fısıldar gibi cevap vermişti:

– İlâhîcibaşıya 5, ötekilere 3. Senin çıkın da bende...

Gün o gündür, 5 le 3'ün ne olduğunu, çıkının içinde kaç para bulunduğunu, hocaya ne verildiğini hâlâ bilmem. Yalnız çocuklara verilen miktarı biliyorum. Çünkü başka bir çocuk mektebe başlarken ben de almıştım. Ondan hatırımda kalmış. Benim kâğıdıma sarılı olan dört bakır metelikti.

Bizim mahallenin mektebine toprak bir avludan geçilerek gidilirdi. Meydanda suları hiç dinmiyen bir şadırvan vardı. Beş vakit namazlarını kılanlar, ceketlerini, cepkenlerini, lâtalarını, hayderilerini, cübbelerini omuzlarına atarlar, bir kenara asarlar, mintanlarının kollarını sıvarlar, gömleklerini parmak düğümlerile kollarında çöreliyerek abdest almıya başlarlardı. Siyah kıllı bazularını bol sularla yıkarlar, feslerini, sarıklarını, külâhlarını kaldırıp ustura ile traş edilmiş başlarını meshederler, lâstiklerin, yayvan galoçlarının içindeki mestlerine, kunduralarına parmakları ile dört su çizgisi çekerek camiye girerlerdi.

Mektebin altında mahalle ihtiyarlarının, memurların ve esnafın çıktığı bir kahve vardı. Avludan geçilince, karşı tarafta yirmi, otuz ayaklı, üstü kapalı bir merdivenden çıkılıp sağa raslıyan kapıdan girilince otuz metre uzunluğunda, sekiz, on metre kadar eninde bir salona girilirdi. Burada küçük küçük rahleler önünde, minderler üstünde, yüze yakın çocuk sesli, sessiz, gövdesi bir önüne, bir arkaya gidip gelerek derslerine çalışırlardı.

Bunların arasında "elif direk gibi, be tekne gibi" nakaratile derslerine çalışanlar olduğu gibi, mushaf okuyanlar, sini fırlatarak bismillâh, ayını çatlatarak eûzu çekenler, "kale"nin kafını gümletenler, hızlı hızlı "bap, bat, baç" diye güldür güldür okuyanlar da vardı.

Hoca, kapıdan girilince tâ karşı tarafa gelen içi sedir döşeli bir yerde otururdu. Önünde, diz çökmüş bir çocuğun çenesinden bir iki parmak alçak, geniş bir rahle vardır. Burası etrafı yastıklı, yere beyaz bir pösteki serilmiş kafessiz cumba gibi bir yerdi.

Cumbanın sağ köşesinde de yedi sekiz ince değnek ile bir iki kısa sopa dururdu. Bunların yanında da biribirine sımsıkı bağlanmış uzunca bir sırık vardı.

Mektebe alıştıktan sonra uzun sırığın uzaklarda konuşmıya dalanların başına vurmak için kullanıldığını, yedi sekiz değnekle iki kısa sopanın falaka değnekleri olduğunu öğrendim.

Hocanın baş ucunda da biri küçük, öteki büyük iki falaka asılıydı. Küçüğü ipli, büyüğü de zincirliydi falakaların...

Sonradan öğrendim, hoca iplisini küçükler, zincirlisini de hıfza çalışan büyük, on beşlik, on yedilik, bazan daha yaşlılar için kullanıyordu.

Bir gün hiç unutmam, hıfza çalışanlardan bıyıklı, sakallı bir hafızı zincirli falakaya yatırdı, elindeki sopayı aldı, baş kalfa ile müzakerecinin kıvıra kıvıra tuttuğu falakanın ortasında sıkı sıkı duran hafızın çıplak tabanlarına gerile gerile birbiri ardınca indirıniye başladı. Falaka şakırdıyor, çatırdıyor, sopa inip kalkıyordu. Zavallı hafızın ayakları şahrem şahrem olmuş, kanlar akıyordu. Arada da:

Padişah tuğrası altında fakat modern temayüller ve edalar taşıyan kız-erkek Osmanlı talebeleri.

– Bir daha iyi ezberlerim hocaefendi... tövbeler olsun... feryadile kıvranıyordu.

Hocanın küçükleri de böyle dövdüğü olurdu. Onun için, bu âkıbete uğramamak kayğusu ile derslerime iyi çalışırdım. Yalnız falakaya yatmaktan değil, şeklinden de korkmakla beraber, onun çeşitlerini, yatırılmış tarzını öğrenmek de istiyordum.

Hoca, çocukları falakaya çeke

çeke bunları da öğrendim. Aradan yıllar geçtiği halde, hâlâ unutmadım.

Her falakaya yatış, suçun şekline, kabahatın büyüklüğüne ve nihayet hocanın o günkü asabiyetine göre idi. Bu tasnife göre hafif falaka mest, potin üstüne sopa atmakla geçiştirilirdi. Az ağırı, mest, potin çıkarılıp çorap üstüne vurulanıydı. Çıplak ayağa ağır, az ıslak ayağa vurulan daha ağır sayılırdı.

Pek ağırı da kuvvetli bükmelerle zincirli falakaya yatırılıştı. Bu vaziyette vurulan sopa birdenbire kaldırılmaz, teması sıkı sıkıya muhafaza edilir, sopa yalama suretile yavaş yavaş taban üzerinden çekilerek vurulurdu. Bu usullü vuruşla taban derileri parça parça olurdu.

Bunlardan başka bir de karışığı, "türlü" adı verilen bir çeşidi daha vardı. Bunda ayaktan başka vücudun neresi rasgelirse oraya vurulurdu.

Bir de ayak birliği denileni vardı. Bu usul ekseriyetle küçükler hakkında tatbik edilirdi. Elifbecilerden, derslerini, bilmiyenler, yaramazlık edenler, bir tarafa ayrılır, yere yıkılır, birer ayakları –bir vuruşta her tabanın kısmetini alacak surette– falakaya konurdu.

Ağır ikramiyeli dayak yiyenlerin çoğu, falakadan kurtulur kurtulmaz, yürüyemiyerek kıçın kıçın sürünerek, bahçeye giderler, şadırvanın bol suları altında ağrılarını teskine çalışırlardı.

Hulusi Kodaman, "Âmin alayları", *Yedigün*, nu. 398, 22 Teşrinievvel 1940, s. 4-5, 15; "Falakalı mektep", *Yedigün*, nu. 399, 29 Teşrinievvel 1940, s. 12-13.

İKİNCİ BÖLÜM

MAHALLE MEKTEPLERİNE DAİR DENEME VE TETKİK YAZILARI

Bir minyatürde mahalle mektebi.

Sübyan Mektepleri

OSMAN ERGİN

SABİ denilen beş altı yaşındaki kız ve erkek çocukları okutmak için açılmış olan ilk tahsil müesseselerine bu ad verilir. İstanbul Fatih'i kendi adını taşıyan camiin dört bir tarafına her türlü ilim, sıhhat ve içtimaî muavenet müesseselerini kurduğu sırada bunlar arasında bir de sübyan mektebi yaptırmağı ihmal etmemiştir. Türkçe vakfiyesinde görülen şu:

"Cami-i şerifin garbe mâil kapısı tarafında bir *Darüttalim* bina buyurdular" fıkrası bunu gösterir[1]. Türkçe vakfiyede bu müesseseye *Darüttalim* denilmekle beraber vakfiyenin Arapçasında *mektep* tabiri de kullanılmıştır. Fatihten sonrakiler buna *Darülilim*, *Muallimhane*, *Mektep*, *Mektephane* de demişlerdir. Hemen her mahallede bir tane bulunduğu için halk dilinde *mahalle mektebi* adiyle de anılırdı[2]. Fakat halk arasında ve kültür tarihinden bahseden eserlerde kısaca *sübyan mektebi* denildiği görülmekte ve işitilmektedir.

Fatih sübyan mektebine ancak yetim çocukların, yetim bulunmazsa fakirlerin çocuklarının alınmasını şart koşmuştur ki bu dikkate değer bir keyfiyettir. (Arapça vakfiye, s. 132).

Fatih'in oğlu Beyazıt II'nin camiinin cenup tarafına yapmış olduğu mektep için vakfiyesinde: "Ve muallimhaneyi dahi talim-i eytam ve evlâd-ı fukara için vakfetti ki anlara mektephanede muallim ve halife olanlar talim-i Kelâm-ı kadim ve Kur'an-ı azim edeler" denildikten sonra şu kayıtların da konulmuş olduğunu görüyoruz:

> "Ve bir salih hafız-ı Kelâmullah ve namazın erkânın ve şerâitin bilir ve sübyan talimine münasip ve kâdir kimse muallimhanede eytamdan ve sübyan-ı fukaradan otuz nefer oğlancıklara yevm-i Cumadan

[1] Bu bina Fatih'teki sıra kahvelerin arkasında idi. (1334) 1918 Fatih yangınında yandı. Şimdi yalnız dört duvarı kalmıştır ve bu da hususi idarece başkasına satılmıştır. Bugün bu bina kahvehane olarak kullanılıyor. İstanbul'un ilk mektep binası olmak itibariyle maarif tarihinde büyük bir kıymet ve ehemmiyeti olmak lâzım gelen bu binanın hususiyetten ve bilhassa kahvehane olmaktan kurtarılıp restore edilerek muhafazası lâzım gelmez mi?

[2] Bu mekteplerin çoğu taş ile yapılmış binalardan olduğu için *Taş mektep* de denilirdi. Şu kadar var ki bu son tâbir biraz da tahkiri tazammun eder. Meselâ *taş mektepte okumuş* sözü sübyan mekteplerindeki tahsil derecesi hatıra getirilerek cahil ve tahsilsiz gibi mânaları gösterir.

Millî Mücadele yıllarında İstanbul Kocamustafapaşa
Turan Numune Mektebi'nin hoca ve talebeleri.

gayri günlerde muṣḥaf-ı kerime baka, Kur'an'ı mecit okuda ve kemayenbegî öğrete ve bildire ve mazilerin ve geçmiş derslerin dinliye, ve namaza müteallik nesneleri okuda ve bildire, ve tedibe muhtaç olanları tedib-i şer'î eyliye ve hizmetinde daim cidd-ü sa'y eyliye, ve destur vericek [akşam evlerine gitmek üzere talebe salıverildiği zaman] vâkıfın ruhiçün ve kabul-i tilâveti eytam için dua ettire, ve bir salih hafız kimesne anda halife [kalfa] ola, sübyan okutmakta ve bildirmekte mazilerin dinlemekte ve tedipte muallime daim muavenet eyliye".

Sübyan mekteplerinin ilk ders programı demek olan şu iki vakfiye gösteriyor ki bu mekteplerde Kur'an okutmakla derse başlatılıyor. Esasen İslâm alemindeki usulün de bundan ibaret bulunduğunu İbn Haldun meşhur *Mukaddemesi*'nde gösteriyor ve diyor ki:

"... Çocuklara Kur'an talimi şeâiri dinden olmuştur. Çünkü Kur'an talimi kulûb-ı sübyanda iman ve akâidin rusûh ve istikrarını mucip olduğundan millet-i İslâmiye kâffe-i bilâdda bunu iltizam eylemiş ve bu cihetle Kur'an-ı kerim ba'dehu hasıl olacak melekâtın mebnâları asıl ve esas-ı talim olmuştur".

İbn Haldun bunu böylece kayıd ve tesbit ettikten sonra Endülüslü

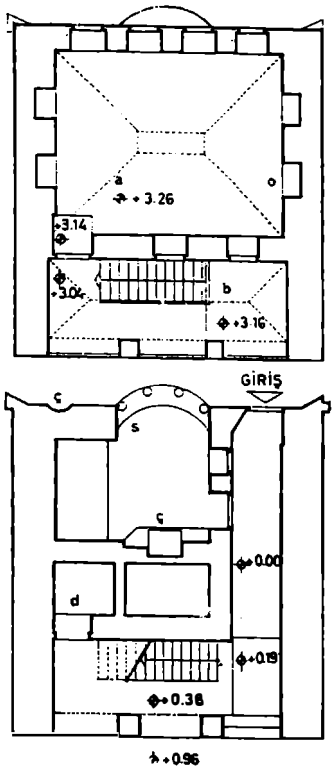

Recai Mehmet Efendi
Sıbyan Mektebi (Vefa)
üst ve alt kat planı.
Üst kat: a) Derslik, b) Hoca için ayrılan kısım, c) Ocak. Zemin kat:
ç) Çeşme, d) Hela, f) Bahçe,
s) Sebil, (Özgönül Aksoy, s. 146).

Kadı Ebubekir İbn Arabî'nin İslâm memleketlerinde çocuklara mektepte elifbadan evvel Kur'an'ı okutmağa başlamalarını tenkit ettiğini söyler ve bu zatın "Şu bizim beldemiz ahalisinin gafletine bak ki evvel-i emirde etfalı Kitabullah'a başlatıp da anlamadığı şeyi okuturlar ve ehem olan şeyin vakt-i tahsilinde başka şeye nasb-ı nefs-i ihtimam ederler" dediğini yazar[3].

Millî Talim ve Terbiye Dairesi reisi İhsan Sungu bu mutalâayı yürüten Endülüslü Ebubekir İbn Arabî'nin hayatını ve meslekini Amerikalı Jorj Sarton'a atfen tetkik ederek der ki:

"... Çocuklara verilen terbiyenin çocuk seviyyesinin çok üstünde olan Kur'ana hasredilmesi yerine çocuğa evvelâ okuma, yazma ve hesap öğretildikten sonra Kur'an'a başlatılması yolunda tesbit ettiği sistemin pek makûl olduğunu ve yaşadığı devirde bu fikirleri ortaya atmanın ileri

3 *Mukaddime*, Fasl-ı sâdis tercümesi, Ahmet Cevdet Paşa, s. 331.

ve cüretli bir hamle teşkil ettiğini" söyledikten sonra mütalâasını şu cümlelerle bitirir:

"Bundan dokuz asır önce bir İslâm âliminin ana dilleri Arapça olan memleketlerde bile çocuklara okuma öğretmeğe Kur'an'dan başlatılmasını bir gaflet saydığı ve tenkit ettiği halde bizde Türk çocuklarının ana dillerinde yazılmamış olan bir eseri okuma kitabı olarak vermek usulüne Cumhuriyet devrine kadar devam edilmiştir[4-5].

[4] *Belleten*, sayı: 7 - 8, "Tevhidi tedrisat" makalesi.

[5] Bu okutma usulünün kurbanlarından birisi de şu satırları yazandır. Değerli maarifçimiz İhsan Sungu'yu teyiden canlı bir misâl olarak maceramı nakledeyim:

(1300) 1882'de Malatya'nın şimdi bir kaza merkezi olan İmrun köyünde doğmuşum. Dokuz yaşına kadar orada bulundum. Bir köylü çocuğu ev, tarla, bağ, bahçeye hattâ çobanlık gibi ne kadar işe sevkolunursa ben de o yaşlarda yazın bu işlerle uğraşır, ancak kışın okurdum. Üç sene kadar gûya okumuşum. Kur'an'ın birçok sûrelerini ezber biliyordum. Hattâ iki defa hatmetmişim.

(1309) 1891'de İstanbul'a getirildim. Kaydolunmak için Zeyrek rüştiyesine götürüldüm. Rüştiyenin müdürü Osman Nuri Efendi adında ulemadan birisi idi. Yaşımın ileriliğini görerek o zamana kadar hayli okumuş olduğumu tahmin etmiş ve kaçıncı sınıfa konulacağımı tayin için ne okuduğumu sormuştu. İki defa hatim söyleyince Kur'an'ı açtı, bir yer gösterdi ve okumaklığımı söyledi. Gösterilen yerden bir şey okuyamadım. Başka bir yer daha açtı, orasını da ve üçüncüsünü de okuyamadım, güldü ve tabiî yalan söylediğime hükmederek beni rüştiyenin iptidaî kısmının ihtiyat sınıfına gönderdi.

Ben yalan söylemiyordum. Üç sene okumuş ve Kur'an'ı adetâ ezberlemiştim. Fakat harfleri tanımıyordum. Hoca okumuş, ben tekrar etmişim, böylece tekrar ede ede Kur'an'ı ezberlemişim. Meselâ birisi "Yâsin" dese "ve'l-kurani'l-hakim inneke le-mine'l-mürselin" diye alt tarafını gramofon plâğı gibi okuyordum. Fakat "ye" hangisidir, "se" hangisidir, aranırsa Yâsin sûresi Kur'an'ın neresinde bulunur? Bunları bilmiyordum, hani bazı kör hafızlar vardır, kulaktan işitmekle Kur'an'ı hıfzetmişlerdir, düzgünce okurlar. Fakat benim gözüm olduğu halde hocamın idraksizliğinden mi, tedris usulünün fenalığından mı, daha doğrusu benim kabiliyetsizliğimden mi her nedense üç senelik ömrüm boşa gitmiş. Zeyrek rüştiyesinin ihtiyat sınıfında 5-6 yaşındaki çocuklarla birlikte okumak, fakat onlardan aşağı bir derecede bulunmak gücüme gitti, ısrarım üzerine oradan çıkarıldım. Yine o taraflarda *Nümune-i Mekteb-i Osmanî* adında hususî bir iptidaî mektebine verildim. Bu mektep hakikaten nümune denilmeğe değerdi. Okuyup yazmak hevesim çok fazla idi. Bu, bir buçuk sene içinde bu mektebin üç sınıfını birden geçtim. Şehadetname almaya hâcet kalmadan -ne suretle olduğunu hatırlıyamıyorum- Aksaray'daki Mahmudiye rüştiyesine verildim. 100 mevcudlu bir sınıf, talebe kısmen pencere içinde oturuyordu. Dersler bana çok ağır geldi, Arapça, Farsça, Fransızca bile vardı. Hesap hakkında iptidaîde esaslı bir şey görmemiştim. Burada programı oldukça yüklü olan bu dersten ürktüm, fakat yine çalışıyor, her şeyi ezberliyordum. Tatbikat ve müzakere için bana sıra gelmiyordu.

Rüştiyede çok durmadım, birkaç ay sonra (1310) 1892 senesi Şubatının 13'ünde Darüşşafaka'ya yazıldım. "Rüştiyeden gelmiştir" diye birkaç gün sonra birinci sınıftan ikinciye nakledildim. Derslerin kesilmesine ve imtihanların başlamasına üç ay vardı, burada da hesap karşıma çıktı. Darüşşafaka riyaziyeye ehemmiyet veren bir lise idi. Fena bir tesadüf ve bir talihsizlik de geldi çattı. Daha ilk derste kitabı yoktur diye hesap muallimi döverek beni bir hafta hapse attırdı, orada aç açına bu müddeti bitirdim. Riyaziyeden soğumaklığıma bu hâdise de sebep oldu. Darüşşafaka'da hapis usulünü ve hapishanenin şeklini Ahmet Rasim birçok yazılarında canlandırmıştır.

(1317) 1901 senesi Temmuz'unun yedisinde bu liseden sınıfımın ikincisi olarak çıktım. Her dersten notlarım tam olduğu halde riyaziyeden eksikti. Bu benim riyazî kafaya malik olmayışımdan ileri gelmekle beraber ta iptidaide usulü dairesinde hesap okumamaktan ve pedagoji-

Bir kartpostalda farklı kıyafetlerle mahalle mektebi talebeleri ve biri papyonlu hocaları (Yusuf Çağlar arşivi).

Fatih'ten ve Beyazıt II'den sonra mektep yapanlar da hemen hemen bu şartları, bu okutma tarzlarını kabul ve tatbik etmişlerdir. Fakat daha sonraki vakfiyelere muallim ile halifeden başka bazı dersler ve muallimler ilâve edildiğini ve bilhassa yazı dersinin programa girdiğini görüyoruz. Meselâ Mahmut I'in anası tarafından Galata'da yaptırılmış olan mektep vakfiyesinde "Fenni-i kitabette mahareti müsellem ve talim-i meşk-ı hatta â'lem bir kimesne hâce-i meşk olup" deniliyor. Ve yine bu hükümdarın

ye vakıf olmıyan bir muallimin haksız yere gösterdiği şiddetten başka bir şeye atfolunamaz. 9-10 yaşına kadar alfabeyi tanıyamamış bir çocuk nihayet sekiz sene içinde ve 18-19 yasında bir liseyi hem de iyi bitiriyor. Bunda okuma çağının geçmiş veya gecikmiş oluşu ve bunun doğurduğu utanma hissi âmil olmuştur diyebilirim. 1908 inkılâbından sonra maliye sahasında ortaya bir cümle çıkmıştı: "Bütçe açığının fazilet-i terbiyetkârîsi vardır" deniliyordu. Acaba yaş ileriliğinin de terbiye ve tedris sahasında fazilet-i terbiyetkârîsi mi vardır? Bugün şu âcize bir maarif tarihi yazdırtacak bir kültür temin etmiş olan Darüşşafaka'yı hatırladıkça iki Darüşşafakalı şairle İsmail Safa ve Vasfi Mahir'le birlikte:

İlmin, şerefim her nemi andımsa onundur.
Nem varsa onun, her ne kazandımsa onundur.
Bazan diyorum kendime ruhile Safa'nın:
Ben sâye-i sakfında yetiştim bu binanın.

diyorum. Okuyucularım bu sevincimi, bu şükran borcunu ödeyişimi çok görmesinler, İstanbul'a getirilmemiş, Darüşşafaka'ya girmemiş olsaydım halim nice olurdu? İşte bunu düşündükçe tüylerim ürperiyor ve ihtiyarım elimde olmıyarak yukardaki beyitleri tekrar edip duruyorum.

karısı Rami kadının Beşiktaş'ta yaptırmış olduğu mektebin vakfiyesinde de "Fenn-i hatta mahir ve talim-i nikât-ı hatta kadir bir recül-i kâmil dahi mektepte haftada iki gün talim-i şive-i hat edüp" kayıdları görülüyor.

Abdülhamit I'in vakfiyesindeki "Bir hattat üstat, talim-i hatta sahib-i itiyad kimesne dahi mekteb-i şerife müdavemet eden sübyana hâce-i meşk olup edaet ve sınâet-i hat ile eda-yı hizmet eyliye" fıkrası ise hat muallîminden beklenen işi daha açık olarak göstermektedir.

Şu izahattan anlaşılır ki; sübyan mektepleri çocuklara Kur'an okutmak, namaz kılınması usullerini ve namazda okunacak âyetleri ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak gibi üç gaye ile kurulmuşlardır. Buradaki yazı, kaligrafi karşılığıdır. Yoksa yazı yazmağı yani bir şeyi kaleme almayı öğretmek demek değildir. Buna mukabil amelî hayatta onlara yarıyacak hesap, dünyayı tanıtacak coğrafya, geçmiş zamanı bildirecek, gelecekleriinden ibret aldıracak tarih gibi derslerin ve bilgilerin bu mekteplerin kapısından içeri sokulmadığı görülüyor. Türkçeye ise hiçbir yer verilmemiştir. Taaccübe mahal yok! O devirde bu dersler daha büyük ve daha esaslı birer ilim müessesesi olan medreselere ve mekteplere bile sokulmamıştı.

Yazı ve meşk muallimi bile talebeye meramını anlatacak alelâde yazıyı ve Türkçenin imlâsını yani yazılış ve okunuş şeklini öğretmez, Arap yazıları ve Arapça metinler üzerinde nakkaşlık ve kopyecilik yaptırırdı. Bundan dolayıdır ki bu mekteplerden çıkanlar iyi bir nakkaş, iyi bir kopyeci olurlar, fakat dertlerini anlatacak iki satırlık bir mektubu yazamazlardı.

Açık Türkçe yazı yazmanın ve konuşmanın kaba bir hareket sayılması, Osmanlıca denilen o zamanki Türkçeyi iyi yazabilmenin ise ancak Arapça ve Farsça öğrenmeğe mütevakkıf bulunması da bu tarzda hareketa sebebiyet veriyordu.

Epey zaman sonralara doğru bu ihtiyaç gereği gibi hissedilmiş olacak ki (1196) 1781'de Abdülhamit I'in vaptırmış olduğu mektebin vakfiyesinde "Ve ulema-yı âmilinden ulûm-ı arabiyette mahir ve tetkik ile istihrac-ı mesaile kâdir bir kimesne dahi mekteb-i şerif-i mezkûrda *hâce-i küttap* olup mekteb-i münife müdavemet üzere olan sübyandan sahib-i râst ve sedat ve bâliğ-i nisab-ı istidat olup ulûm-u şetta nahvine (tarafına) kudretin sarfedenlere tedris-i ulûm-ı arabiyye ve talim-i lugat-i Fârisiyye-i dürriyye eyliye" denilmesi sübyan mektepleri programında büyük bir inkılâp sayılır.

Bu mektep programına Arapça ve Farsça'nın konulmuş olması o devirde hissedilen ihtiyacın bir ifadesi olmakla beraber Hamidiye Mekte-

bi'nin o sırada devletin en büyük hükümet dairesi olan Babıâli yakınında bulunmasından ve oraya memur olacakların bunlara muhtaç oluşundan ileri gelir.

Hamidiye Mektebi bir bakımdan (1254) 1838'de açılmasına teşebbüs olunan rüştiyelerin başlangıcı da sayılır. Çünkü bu Rüştiyelerin programları da Hamidiye Mektebi'nden yüksek bir şey değildi[6].

Sübyan mekteplerinde çocuklar parasız okuduktan başka üste de hem gündelik hem elbise alırlardı ve daha üstelik olarak da bedava yerler ve içerlerdi. Hattâ bunların hepsinden üstelik olarak da senede bir defa gezintiye götürürlerdi.

Padişah mektebleri ekseriyetle imaretler yani aşevlerinin yanında oldukları için o türlü mekteplerin talebeleri behemehal parasız yemek yerlerdi. Beyazıt II'nin vakfiyesinde "... Her iki nevbet [akşam, sabah] fukara için pişen taamdan, eytamdan ve evlâd-ı fukaradan mektepte hazır olanlara âdet üzere her ikisine birer aş verirler, eti ve ekmeğiyle" denilmesi bunu teyid eder. Kanunî'nin vakfiyesinde ise deniliyor ki:

> "Mekteb-i şerif-i mezburda taallüm-i Kur'an-ı azim eden eytâm-i zuafanın melbusatı hususu için yevmî onar akçe verilip yılda iki defa eytâm-ı mezbureye kifayet miktarı libas alıvereler. Ve her gün iki nöbet fukara için pişen aştan ve ekmekten mektebte hazır olan eytama ve evlâd-ı fukaraya vereler. Ve âdet üzere her gün ikisine bir çanak aş, bir pare et ve iki ekmek vereler".

Fakat diğer kimselerin yaptıkları mektepler bu kolaylıktan istifade edemedikleri için o türleri de talebeye yiyecek parası yani gündelik verirlerdi. Bununla beraber Abdülhamit I'in mektebi yanında bir de aşevi bulunduğundan "Mektebe devam eden sübyanın 60 neferine günde ikişer akçe verile" kaydının konmuş olması oraya devam eden talebeye yemekten başka gündelik de verildiğini gösterir.

Talebeye verilen elbiseler:

[6] Hamidiye Mektebi Bahçekapı'da Hamidiye türbesinin karşısında ve Hamidiye imaretinin köşesinde bulunuyor idi. Altında bir sebil ile iki çeşme ve bir de mağaza vardı. (1330) 1914'de mektep ve imaret yıkılarak yerine dördüncü Vakıf han yapılmıştır. Sebil oradan kaldırılıp Gülhane parkı karşısındaki Zeynep Sultan Camii'nin köşesine götürülmüş, yeniden kurulmuştur. Bostancı'da Evkaf idaresince yaptırılan yeni mektebe Hamidiye mektebinin adı verilmiş yani mektep de oraya kaldırılmıştır. Gerek mektebin, gerek sebil ile çeşmelerin resimleri *Nevsal-i Osmani*'nin dördüncü senesinde görülür. Mektep ile sebil, İstanbul'un güzel binalardan olduğu için renkli kartpostalları da vardır.

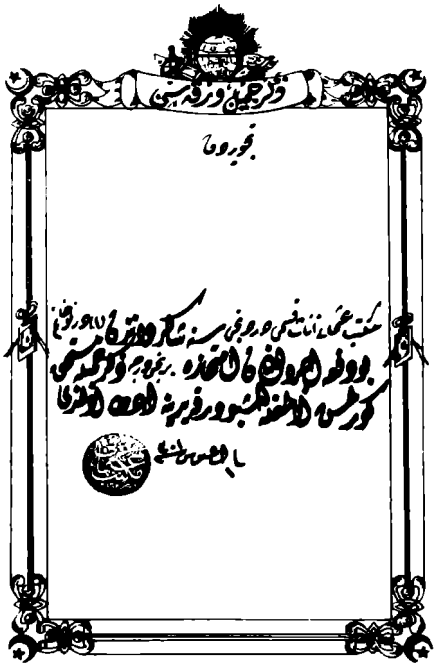

Mekteb-i Osmanî inâs (kız) kısmı dördüncü sene şakirdanından Dürrinev Hanım'a verilen 1 Ağustos 1301 tarihli zikr-i cemil varakası. (Yusuf Çağlar arşivi).

"Her sene birer boğası kapama, birer fes, birer mintan, birer zıbın, birer kuşak, birer mest papuç" (Şeyhülislâm Esat Efendi vakfiyesi).

*

"Îd-i fıtırda birer kapama, birer kavuk, birer tiftik kuşak, birer mest papuç, on akçe nalçabâha" (Salihe Sultan vakfiyesi).

Mektep gezintileri: "Her sene 1200 akçe ile hâce ve halife-i mektep olanlar sübyanı seyre götürüp tabh-ı taam ve it'âm-ı sübyan olunması" (Şeyhislâm Esat Efendi vakfiyesi, 1168).

"Eyyam-ı rebi'de sübyanları hocaları mesiregâha götürüp it'âm-ı taam eylemeleri" (Rami kadının vakfiyesi, 1166).

Vakfiyede gerek olsun, gerekse olmasın bütün mektepler bilhassa ilkbaharda bu gezintiye giderlerdi ve bu da hem mektep talim heyeti, hem mektep talebesi, hem de onların aileleri için bir sevinç, bir gezinti vesilesi olurdu.

Fakat o zamanlar şimdiki gibi nakil vasıtaları olmadığından çocuklar ancak kale dışarısına, mezarlık aralarına, yahut ötede beride yakın bir seyir yerlerine götürülürlerdi.

Mektep binalarının yapılış tarzları da incelemeğe değer: Şimdiki gibi ilk mektep binaları hükümetin hususî idare vasıtasiyle halktan aldığı vergilerle yaptırılmazdı. Bunları başta hükümdarlar olduğu halde derece derece halk tabakasına kadar milletin bütün hayır ve ilimseverleri yaparlardı.

Yine bugünkü gibi eskiden ilk mektepler semt adlariyle veya numara ile gösterilmezdi. Çok yerinde bir âdet olarak mektep; o binayı yaptıranın adını taşırdı. Bu sayededir ki bugün herhangi bir mektebi kimin ve hangi sınıf halkın yapmış olduğunu kolaylıkla biliyoruz.

İstanbul'da mektep yapmış olanların ruhlarını şad etmek için hepsi-

nin adlarını burada göstermek isterdim. Buna muvaffak olamadım. Yalnız Muallim M. Cevdet son zamanlara kadar kalabilmiş olan mektepleri tasnif ederek bunu *Tedrisat Mecmuası*'nın 4-48 sayısiyle yerli yerince neşretmiş olduğundan ondan istifade ile şu hulâsayı esere koyuyorum:

Kadınların yaptırdıkları mektepler	47
Hükümdarların, yaptırdıkları mektepler	10
Paşaların yaptırdıkları mektepler	37
Esnaf ve ağaların yaptırdıkları mektepler	59
Bey, çelebi ve efendilerin yaptırdıkları mektepler	45
Toplam	198

İstanbul'da kaç sübyan mektebi vardı? Bunun sayısı hakkında kati bir rakam elde edilemedi. Evliya Çelebi (1040) 1630'da meşhur geçit resminden bahsederken İstanbul'da 1299 sübyan mektebi bulunduğunu söyler. Çelebi'nin haber verdiği rakamların bazan sağdan bazan soldan birer hanesi daima fazladır. Meselâ burada soldan bir haneyi kaldırırsak 299 kalır ki bu kadar mektep İstanbul için çok görülmez.

Tanzimat'tan sonra bu mekteplerin ıslâhına teşebbüs edildiği sırada sayılarının 360 raddesinde bulunduğunu ileride göreceğiz.

O tarihten 1924'e kadar yananlar, yıkılanlar, arsası ve binası satılanlar çıktığı halde Evkaf'tan hususî idareye devrolunan mektepler sayısının 364 oluşu da verilen rakamların aşağı yukarı biribirini tuttuğunu gösterir.

Bununla beraber İstanbul'da Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun neşrine kadar muhtelif tarihlerde yapılmış ve açılmış olan sübyan mektepleri hakkında kat'î ve sabit bir adet söylenemiyor. Kanunun neşrinden sonra mekteplerin bir deftere göre sayısı 364'dür. Diğer taraftan yine Evkaf'tan alınmış olan başka bir defterdeki mektep adlarına da yerlerine ve o zamanki durumlarına göre yapılan bir istatistikte:

92 Arsa olanlar
25 Fuzulî işgal edilenler
9 Ne suretle kullanıldığı bilinemiyenler
7 Evkaf tarafından satılanlar
29 Kirada olanlar
7 Medrese haline getirilenler
11 Halk Fırkası tarafından işgal edilenler

24 Harap ve kapalı olanlar
10 Boş bulunanlar
10 Defterde yazılı olduğu halde yerleri bulunamıyanlar
15 İlk mektep ittihaz edilenler
72 Müze ve dispanserlere, resmi daire ve cemiyetlere tahsis olunanlar
62 Akar olarak Evkaf idaresinde kalanlar ve yola kalbedilmiş olanlar.

373 Toplam

olduğu görülür. Sayılar arasındaki ihtilâf tabiîdir. Maksat umumî bir surette sübyan mektepleri hakkında bir fikir vermektir. Bunun azlığı ve çokluğu hakkında mütalâa yürütmek maarifçilere düşer.

Mekteplerin yapılış tarzı da bir hususiyeti, bir güzelliği haizdi. En güzel mektep tipi: Kubbeli, geniş bir oda. Bunun yanında muallimin ve kalfanın oturacağı ufak bir oda. Bütün talebe kubbeli odada bir arada bulunurlardı. Talebe sıralara değil yerde minder üstünde diz çökerek okudukları gibi önlerinde de birer rahle (küçük masa) bulunurdu.

Bundan başka Türkiye maarif tarihinde ve Türk idare teşkilâtında tuhaf bir âdet var. Senenin muayyen bir zamanında sübyan mektebi çocukları sıra ile Babıâlî'ye getirilip orada kendilerine pilav, zerde yedirilmesi ve bahşiş verilmesi usulüdür. Tarihlerimiz bundan hiç bahsetmezler. Fakat arşivden çıkan vesikalar bunun hakkında biraz izahat vermektedirler, Meselâ (1226) 1809 senesine ait bir vesikada:

"Bâ-irade-i hazreti tâcidarî Babıâli'de külle yevm pilâv zerde tabhile it'âm olunan mekâtib-i sübyanın beherine birer rubu' bahşiş verilmekte ise de el-hâletü hazihi âhar veçhile çaresine bakılmak lâzım gelmekle sübyan-ı mezkûreye verilmek üzere 3000 kuruş i'ta edilip ba'dehu telhis eyliyesin".

*

İzzetlû Defterdar Efendi;

"Babıâli'de pilâv, zerde ile it'âm olunduktan sonra bâ irade-i aliyye mekâtib-i sübyaniyenin beherine onar pare olarak verilecek bahşiş için dünkü gün 3000 kuruş verilmişti. Ancak bugün yetmiş mektep tertip olunmuş olmak hesabiyle meblâğ-ı mezbur gayri vafî olmakla masarif-i mezkûre için bugün dahi 2000 kuruş i'ta edüp ba'dehu telhis eyliyesiz".

*

"Bu makule masarif-i zâide verilmeğe Hazine-i âmirede mevcut akçe olmayıp tatil-i maslahat olmamak için işbu bir kıta ferman-ı âli mucebince yalnız 5000 kuruş berveçh-i taviz mevacib tertibinden verilmekle meblâğ-ı mezbur Darphane-i âmireden i'ta ile mevacib tertibine idhal olunmak için..."

"Bu usulün ne zaman konulduğu, niçin yapıldığı, ne kadar mektep talebesi bundan istifade ettiği hakkında fazla izahat yok. İleride çıkacak vesikalar bunları aydınlatacaktır.

Bu vesikaların birisinde mekteplerin beherine birer rubu', diğerinde talebenin beherine onar pare verildiğinin yazılı oluşu da iyi anlaşılamıyor. Bir rubu' o zamanki para ile neyi gösterir? Bir de bu kadar külfet ve masrafla ne gibi terbiyevî bir gaye istihdaf olunuyordu? Buraları meçhul.

*

Sübyan mektepleri bahsinde ehemmiyetle hatırlatılacak bir keyfiyet de çocukları mektebe başlatma usulüdür. Buna havas *bed'-i besmele cemiyeti* halk *Âmin alayı* der. Buna bilhassa hali vakti yerinde olan ailelerce çok ehemmiyet verilir ve bu da sünnet gibi o ailenin belli başlı gösterişlerinden, düğünlerinden birisi olurdu. Şimdiki gibi mektebe çocuk kaydı zamanı muayyen olmadığından herkes senenin hangi gününde olursa olsun çocuğunu mektebe başlatabilirdi.

Muharrem 1338/Kânunievvel 1335 tarihinde çekilmiş mahalle mektebi kıyafetli, cüz keseli bir çocuk. (Yusuf Çağlar arşivi).

İşte bu başlatma yani kayıt bir usule, bir törene tâbidi[7].

Evvelâ: Fakir bir ailenin çocuğu babası yahut anası veya velisi tarafından en yakın mektebe götürülür, hocanın eli öptürülüp okutulmasına itina olunması rica edilir.

Sâniyen: Orta halli bir ailenin çocuğu giydirilip kuşatılır, erkek ise fesine, kız ise saçlarına elmas, inci gibi müzeyyenat, boynuna da kılâptanlı bir cüz kesesi takılır, yakın akrabasiyle birlikte mektebe gidilir, çocuk derse başlattırılıp hocaya dua ettirildikten sonra mektepteki çocuklara, birer, ikişer kuruş ve hoca ile kalfaya da uçlarına birkaç mecidiye (yirmi kuruşluk gümüş para) bağlanmış birer yağlık (mendil) verilirdi.

Sâlisen: Zengin ve kibar bir ailenin çocuğu mektebe başlıyacağı zaman gideceği mektebin hocasına haber gönderilir, hoca tarafından da talebeye:

– Yarın *âmin* var. Güzelce giyinin de öyle gelin, emri verilirdi.

Okunan ilâhî ve edilen dualar esnasında çocuklar *âmin* diye bağrıştıkları için bu törene *âmin alayı* denilirdi. Âmine gidecek çocukların miktarı az, yahut mektebe yeni başlıyacak çocuk babasının edeceği masraf ve fedakârlık çok ise başka mekteplerden de hocaları ve kalfalariyle birlikte çocuklar davet edilirdi.

Çok kerre Perşembe ve bazan da Pazartesi günleri yapılan bu alaylara sabahleyin çocuklar bayramlık elbiselerini giyinmiş oldukları halde mektepte toplanırlar. Önde *ilâhîciler* (ilâhi denilen o zamanki mektep şarkılarını okuyanlar), arkada *âminciler* (ilâhî arasında âmin diye bağıran talebeler) olmak üzere ikişer ikişer dizilirler ve böylece çocukça sevinçlerle mektebe başlıyacak çocuğun evine giderlerdi.

Mektebe başlıyacak çocuk yeni elbiselerini giyinmiş, üstü başı mücevherat ile süslenmiş, boynuna kıymettar bir şal ve sırmalı bir cüz kesesi takılmış olduğu halde evin kapısı önünde bekler, alay köşeden görünür görünmez hemen dışarı çıkarılır, kapının dışarısında bekliyen ve fenerlerinden birisine birkaç arşın basmadan *askı* bağlanmış olan faytona oturur, mektebe başlıyacak çocuk bir tane ise yanıbaşına akrabasından yahut konu kom-

[7] Mektebe başlama merasimi Tahirülmevlevî (Tahir Olgun) *Mahfel* mecmuasında (sayı: 42, s. 113) bir makalede, Ahmet Rasim *Falaka* adlı eserinde (İstanbul, Hamit Matbaası 1927, s. 53) yazmışlardır. Burada her iki muharrirden istifade etmekle beraber onların noksan bırakmış veyahut kayda lüzum görmemiş oldukları yerleri, kendi müşahade ve hatıralarımı meselâ gülbenki ve okunan ilâhileri ekledim.
Ahmet Rasim'in eseri Tanzimat'tan sonra "iptidaî" adını alan sübyan mekteplerinin ve tedris usullerini adetâ renkli ve sesli bir sinema seyrettirir gibi canlı ve sürükleyici bir uslûbla anlatmaktadır. Kültür tarihiyle ve tedris usulleriyle uğraşanlara mutlaka okumalarını tavsiye ederim.

şudan birisinin o yaşta bulunan çocuğu, karşısına da ailesinin yakınlarından birisi oturduktan sonra araba gayet ağır bir yürüyüşle yürümeğe başlar ve çocuğun mektepte üzerinde oturacağı minder de arabanın önünde taşınırdı. Bu minder kadife, yahut kıymetlice bir kumaştan dört köşe yahut yuvarlak bir şekilde yaptırılır ve mektebin açılır kapanır rahlelerinden birine bağlanıp boynuna askı asılmış bir adamın başı üstünde taşıtılırdı.

İstanbul sokakları dar ve dik olduğu devirlerde araba yerine çok kere çocuk *midilli*ye bindirilir ve bu daha ziyade hoşa giderdi.

Arabanın hareketiyle ilâhîci başı da alayın önüne düşer ve çocuklara mahsus dik bir ses ile ilâhîye başlardı. İlâhîci başı çocukların en çok musiki bileni olduğu için alayın ve ilâhînin idaresi ona aiddi. Bundan dolayı bazan birinci sıranın sağ tarafında bulunur, bazan önüne geçip yüzü talebeye ve alaya karşı olduğu halde arka arka yürürdü.

İlâhînin her iki mısraı okundukta ilâhîciler durur ve talebeler *âmin* diye bağırışırlardı.

O zamanlarda şimdiki gibi açık Türkçe mektep şarkıları olmadığından okunan ilâhîler daha ziyade dinî ve mistik mahiyette idiler. En ziyade Yunus'un, Niyazî'nin ve daha bunlar gibi sade ve açık Türkçe yazmış olanların manzumeleri okunurdu.

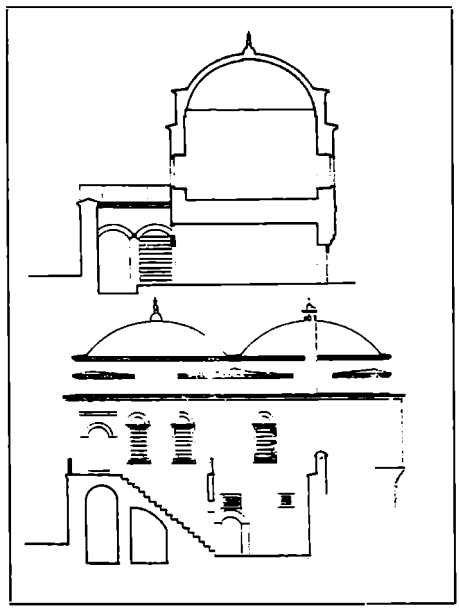

Amcazâde Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi'nden (Fatih) enine kesit ve arka cephe (Özgönül Aksoy, s. 135'ten).

Gözüm ki kana boyandı şarabı neyliyeyim?
Ciğer ki odlara yandı kebabı neyliyeyim?
Ne yare yaradı cismim ne bana bilmem hiç!
İlâhi ben bu bir avuç türabı neyliyeyim!

*

Gel vücudun ateşi aşk-ı Habibullah'a yak
Çeşm-i kalbi ol ziyade fethedüp Mevlâ'ya bak
Sinen içre nur-ı zikr ile uyandır bir çerağ
Ol çerağın şulesile görüne didar-ı Hak

Şu ilâhîlerin mistik mânalarını masum çocukların kavrıyamıyacağında şüphe mi var? Fakat ne çare! O devirlerde hep böyle şeyler ezberlettirilir ve okutturulurdu.

Şark musikisinde *zurnada peşrev olmaz ne çıkarsa bahtına* derler. Bunun gibi yine o musikiyi terennüm eden çocukların alayında da programa, ananeye o kadar riayet olunmazdı. Bazı kerre bu ilâhîler yerine -hususiyle Tanzimat'tan sonra- belli başlı iki harp veya halk şarkısı mahiyetini almış olan

Ey gaziler yol göründü yine garip serime

Yahut:

Sivastapol önünde yatan gemiler
Atar nizam topunu yer, gök iniler

gibi parçaları da okudukları olurdu. Fakat sonraları Âbdülhamit II zamanında bunlar da yasak edilerek yeni yapılan bir takım neşideler okunmağa başlandı. Bunların bir tanesinin sonu *padişahım çok yaşa* ile nihayet bulduğu için manzume okunup bitince hep bir ağızdan *padişahım çok yaşa diye* bağırılırdı.

Mekteplere çocuk başlatılması dolayısiyle ilâhîler okunması; ilk mekteplere musikinin girmesine sebep olmuştur. Talebeden sesi iyi olanlar ayırd edilerek onlara ilâhîler öğretilir kalan talebeye de hep bir ağızdan eûzü besmele çekmek ve *âmin* demek gibi şeyler talim ettirilirdi.

Alayın geçtiği cadde ve sokaklarda ona rast gelenler durur, kahvelerde oturanlar yerlerinden kalkar, dükkânlarında çalışanlar işlerini bırakır, evinde bulunanlar pencerelere veya kapıya koşarlar gözleri sevinç yaşı ile dolu olduğu halde onu seyrederlerdi.

Bu alayı görenlerden hiç kimse bulunmazdı ki henüz okumak çağına gelmemiş olan çocuğunun böyle bir alayla mektebe başlamasını temenni etmiş olmasın. Ve hiçbir yavrucuk görülmezdi ki kendisinin de böyle atlarla, arabalarla ve alaylarla dolaşarak mektebe başlamağı istemiş olmasın.

Bu bakımdan *âmin alayları* çocuk babalarını evlâdlarını okutmak ve çocukları da okuyup yazmağa heveslendirmek hususunda büyük faydalar temin ederdi.

Âmin alayı verilen karar dairesinde bazı mahalleleri dolaşıp gezindiği yerlerde maarif hevesini yaydıktan ve arttırdıktan sonra döner cemiyet evinin kapısı önünde durur, orada da ilâhîler okunup *gülbenk* denilen dua yapıldıktan sonra alay sona erer ve alaya iştirak edenler hep birden eve girerlerdi[8].

Evin sofası, yahut en büyük odası minderler ve seccadelerle döşenmiş, öd ağacı ve buhurlar yakılıp havalandırılmış olduğundan gelenler bu odaya toplanır, mektep hocası ortadaki mindere kurulur, mektebe baş-

[8] *Gülbank* yahut *gülbenk* yüksek ses ve yüksek sesle hep bir ağızdan okunan söylenen söz demektir. Bu tâbir en çok Bektaşîlerle Yeniçeriler arasında geçer. Fakat Bektaşî gülbenkleriyle Yeniçeri gülbenkleri azçok biribirinden ayrılır. Her ikisininki de kitaplarda ve mecmualarda mazbut ise de mektep çocuklarınınkinin bir yerde kaydına rastlamadığım için artık tarihe mal olmuş olan bu gülbengi de şuracığa kaydediyorum. Mektepliler gülbengi üç parçadan müteşekkildir ve ötekilerden uzundur:

Allah Allah illallah, celilü'l-cebbar, muînü's-settar, hâlikü'l-leyli ve'n-nehar lâ-yezal, zülcelâl birdir Tanrı; erin erliğine, hakkın birliğine; din-i mübîn uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah Allah Allah, daim hayy (üç defa)

Evveli Kur'an, âhiri Kur'an, tebarekellezi nezzele'l-Furkan; eli kan, kılıcı kan sinesi üryan, ciğeri püryan; din-i mübin uğruna şahit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah Allah Allah, daim hayy (üç defa)

Evveli gaza, âhiri gaza, inayet-i Hüda, kasd-i âdâ; din-i mübin uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah Allah Allah, daim hayy (üç defa)

Hacılar, gaziler, râviler; üçler, yediler, kırklar; gülbenk-i Muhammedî, nur-ı Nebî kerem-i Ali, pirimiz, üstadımız Hazreti Osman-ı Zinnüreyn-i veli; gerçekler demine, devranına hu diyelim huuuuuuuuu....

(Hep bir ağızdan uzun bir hû çekilir)

Mektepliler gülbengi bizde okuyup yazmayı teşvikten ziyade askerliğin, askerde ölenlerin hatıra getirilmesi için yapılmışa benzer. Bu da asker ve cenkçi bir millet olduğumuzu gösterir. Yine bu gülbenkte Hazreti Osman'ın muallimlere *Pir* gösterilmiş olması bu zatın İslâmlarca en büyük kitap olan Kur'an'ın birçok nüshalarını yazdırarak İslâm diyarının her tarafına göndermiş ve bu yüzden İslâmî ilimlerin öğretilmesine hizmet etmiş olmasından ileri gelir. Şu halde Islâm âleminde ilk muallim üçüncü halife Hazreti Osman sayılıyor demek olur. *Pir* tâbiri bunu gösterir. Çünkü pir; bir işi ilk defa yapana denilir.

Bu gülbenki lise riyaziye muallimlerinden aziz arkadaşım Hafız Kemal'in kuvvetli hafızasına borçluyuz. Konservatuvar, yahut üniversite pedagoji enstitüsü himmet eder de bunu notaya ve plâğa alırsa okunuşu da tesbit ve bu suretle maarif tarihine yapıldığı sanılan hizmet tamamlanmış olur.

lıyacak çocuk da karşısındaki seccade yahut minder üstüne otururdu.

Gelenler arasında ulemadan yahut şeyhlerden birisi bulunursa hocanın yeri o zata teklif edilir ve onun tarafından çocuğa besmele çektirilirdi.

Çocuk boynundaki cüz kesesinden elifbasını çıkarıp hoca ile kendi arasındaki rahlenin üstüne kor, ilk sayfasını açar, hilâlini eline alıp hocanın vereceği işarete söyliyeceği söze dikkat ederdi. Çocukların okuyup yazma hevesini arttırmak için o vakitki elifbalar şimdikilerden daha süslü basılır, baş tarafı boyalı ve yaldızlı olurdu; bazı zengin ve eski aileler ise yazma ve tezhibli hattâ ailenin eskilerinden kalma elifbalardan teberrüken ders okuturlardı. Hilâller pirinç, vakfon, gümüş hattâ altından yapılarak herkes haline göre bir türlüsünü alır ve harfleri işaret etmek üzere çocuklar tarafından kullanılırdı.

Hoca Efendi eûzü besmele çeker ve "Yâ Râbbi kolaylaştır, güçleştirme, Yâ Râbbi okumamı hayır ile bitir" demek olan dua ile okutmağa başlar. Ve çok kerre yalnız ilk harf olan "elif"i öğrettikten ve tekrarlattıktan sonra ilk ders bitmiş olurdu. Dersin sonunda da: "Yâ Râbbi ilmimi, aklımı ve anlayışımı arttır" demek olan cümleyi okur ve bu cümle çocuğa tekrar ettirilirdi.

Bundan sonra çocuk hocasının ve odada bulunan babası ve akrabasiyle davetlilerin ellerini öper ve bu sırada talebe arasındaki hafızlar tarafından birer parça Kur'an okunur, sonunda Hoca Efendi yahut başka birisi tarafından dua edilerek tören sona erdirilirdi.

Bundan sonra evin daha geniş bir yerinde kurulmuş olan sofraların başına geçilerek yemek, yahut yalnız lokma yenilirdi.

Bu iş de bittikten sonra çocuklara ikişer, üçer kuruş dağıtılır ve bunlar

[9] *Nevbe*; tekyelerden bayram ve kandil günlerinde âyinden önce yapılan âhenktir, yani musiki faslıdır. Nevbe'de *halile, azhar ve kudüm* çalınır, halileyi şeyhler, kudümleri nakip ve necipler, mazharları da dervişler çalar ve nevbe şeyhin halileye vurmasiyle başlardı, zâkirler de kasideler okurlardı. Halk arasında musiki fasıllarında kullanılan çalgıların tekyedeki adları başkadır. Meselâ zile halile, biraz büyüğüne çalpare, tefemazhar, nekkareye kudüm hâttâ bunun çiftelisine bir de (şerif) eklenerek *küdum-i şerif* denilir.
Rüfaîlerin nekkaresi tek idi. Ve sol kola takılarak sağ elle çalınırdı. Mevlevîlerinki çift idi. Bu da oturulduğu yerde çalınırdı. Halk dilinde çifte nara denilen de budur. Bu tabir hakkında *Türkiye Şehirciliğin Tarih-i İnkişafı* adlı eserimde Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Celâl Efendi'ye atfolunan zarif bir fıkra vardır. Lûtfen bakınız.
Rüfaîler bu fasılda bazan rebap da bulundururlardı. Mevlevîlere gelince kudümden başka keman, kanun, santur, ney gibi çalgıları da çalarlardı.
Tarihe karışmış olan bu âletleri şimdi İstanbul'da Beyazıt'ta İnkılâp ve Ankara'da Etnoğrafya Müzesi'nde görebilirsiniz. Bu âletlerin kullanılması da gösterir ki saz ve söz yalnız Mevlevî ve Bektaşî tekyelerinde değil az çok hepsinde vardı. Bu âletlere şerafet ve kudsiyet izafe etmekle mahiyetleri değişmiş sayılmaz.

arasında ilâhîcilere biraz fazlaca para verilirdi. Hoca Efendi ile kalfaya da hallerine göre paradan başka cübbelik çuha yahut mintanlık kumaş verilirdi.

Törenin son bir şekli daha vardı ki o da evin darlığına yahut başka bir mahzure göre mektepte yapılmasıdır. Bunda da at yahut arabayla talebe mahalleleri dönüp dolaştıktan sonra mektebin önüne gelinir, çocuk mektepte Hoca Efendi'nin önünde besmele çeker, çocuğun ailesiyle davetlileri gelirler ve daha önce gönderilmiş olan lokmayı da çocuklar mektepte yerlerdi.

Bir de mektebe başlıyacak çocuk tekye şeyhlerinden, yahut tarikat mensuplarından birisinin çocuğu ise âmin alayına şeyhin tarikatine mahsus sancaklarla tekyenin dervişleri iştirak ederek *Nevbe* ile tarikat âyini de yapılırdı[9].

Tanzimat'tan sonra *iptidaî* ve daha sonra *ilk mektep* adlarını almış olan sübyan mekteplerinin o zamanlara ait safhaları bu eserin ikinci cildinde gösterilecektir.

Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, Eser Yay., 1977, s. 82-96.

Sıbyan Mektepleri

REŞAD EKREM KOÇU

ASIRLAR boyunca ecdadımız vatan evlâdının tahsiline çok dikkat etmiştir. Hayır sahipleri camilerini, mescitlerini, medreselerini, imaretlerini, çeşmelerini yaptırırlarken ekseriya yanına bir de sıbyan mektebi inşa ettirmişler ve hattâ kendi türbelerini de o camia içine koydurarak son uykularını masum çocuk cıvıltıları arasında uyumak istemişlerdir; tahsil nimeti temin ettikleri o çocukların ağzından hayırla anılmayı büyük saadet bilmişlerdir.

Sıbyan mekteplerinin gayesi gayet basit. Bir çocuğa okuma yazma öğretmekten ibaretti; bu arada dinin âdap ve erkânı ile Kur'an okumasını öğretmekti.

XVII. asır ortalarında yaşamış Mehmed Efendi adında bir sıbyan mektebi muallimi Nevhatu'l-Uşşâk isminde uzun bir manzumeye, fasıl fasıl bölerek bir kitapçık şekli vermiştir. Konusu bu adamcağızın başından geçmiş hazin bir aşk macerasıdır. Mehmed Efendi, başından geçmiş bu vakayı anlatırken, söz gelimi hocalık yaptığı mektebin havasını da şu mısralarda vermeye çalışmıştır:

Dolardı mektebimin içi sıbyân
Ederdim onlara tâ'lîm-i Kur'ân
Olup beş vaktde mihrâbâ mülâzim
Bu mâ'nâlardı ancak, bâna lâzim
Değildim halkın âğ u karesinde
Oturmazdım avâmın âresinde...

Bu manzume de gösteriyor ki, sıbyan mekteplerine muallim olanlar, bir mahallenin şeref ve haysiyet sahibi simaları arasında seçilirdi. Bir muallimin, mürebbinin şeref ve haysiyetine uymayan yerlere gitmesi şöyle dursun, avam arasına girip oturması ve mahalle dedikodularına karışması dahi hoş görülmezdi.

Büyük Türk seyyahı ve muharriri Evliya Çelebi de gezip dolaştığı Türk beldelerindeki sıbyan mekteplerini muazzam eserine kaydetmekte en kü-

Salih Erilmez'in çizgileriyle Âmin alayı. Bütün unsurlar mizahî bir gözle yerliyerinde.

çük bir ihmal göstermemiş ve çocuktan daima "ciğer-kûşe" diye şefkatle, muhabbetle bahsetmiştir. Yukarıda adı geçen muallim Mehmed Efendi, şu parça ile de bir sıbyan mektebinin günlük programını çizmiştir:

Oturdular çü tertîb üzre sıbyân
Kimi heyce okurdu kimi Kur'ân
Önümde herbiri tekrâr ederdi
Alıp dersini yerine giderdi

Eski sıbyan mekteplerinde tedris usulünün başında "hece" gelirdi. Alfabe karşılığı olan elifbedeki harfler çeşitli hece tekerlemeleri ile ezberletilirdi. Bazı muallimler de harflerin şekillerini tarif eden tekerlemeler öğretirdi; şu satırlar şirin bir örnektir:

"Elif" oklavı gibi, "Be" çanak gibi, "Te" ona benzer, "Se" ona benzer, "Cim" karnı yarık, "Çim" ona benzer, "Dal"ın beli büklüm, "Zel" ona benzer, "Rı" çevgenli, "Ze" ona benzer, "Sin" üçlü dişli, "Şın" ona benzer "Sat" tava dudaklı, "Dat" ona benzer "Tı" bacaklı, "Zı" ona benzer, "Ayın" ağzı açık, "Gayın" ona benzer...

Çocuklara noktalı noktasız harfler de şöylece ezberletilirdi: "Elif"de yok, "Be" altında bir nokta, "Te" üstünde iki nokta, "Se" üstünde üç nokta, "Cim" karnında bir nokta, "Pe" altında üç nokta, "Çim" karnında üç nokta, "Ha"da yok, "Hı" üstünde bir nokta...

Eski sıbyan mekteplerini en güzel tasvir eden yazılardan biri de XIX. asır sonlarında yaşamış ve bir asra yakın ömür sürmüş Aşçı Dede İbrahim Bey'in millî kütüphanemize bıraktığı harikulâde zengin hatırları içinde kendi çocukluk hayatını tasvir eden satırlardır.

Sıbyan mektebi gülbankı

YENİÇERİ asker ocağında olduğu gibi eski sıbyan mekteplerinin de bir gülbanki vardır. Bu gülbankin metnini değerli müdekkiklerimizden merhum Osman Nuri Ergin, çok zengin hatıralarını kalem diline vermeden vefat etmiş Bilecik mebusu Hâfız Kemal Bey'in ağzından zaptetmiş ve millî kütüphanemizin değerli eserleri arasında bulunan büyük *Maarif Tarihi*'nde neşretmiştir: Biz oradan alıyoruz:

Allah Allah illallah

Celîlü'l-cebbâr, muînü's-settâr, hâliku'l-leyli ve'n-nehâr, lâyezâl, zülcelâl, birdir Tanrı!

Erin erliğine, Hakk'ın birliğine, dîn-i mübîn uğruna şehîd olan gazilerin aşkına diyelim bir Allah!

Allah Allah dâim hây (3 defa)
Evveli Kur'ân, âhırı Kur'ân
Tebârekellezî nezzele'l-Fürkan
Eli kan, kılıcı kan
Sînesi uryân, ciğeri püryân
Dîn-i mübîn uğruna şehîd olan
Gaziler aşkına diyelim bir Allah!
Allah Allah dâim hây (3 defa)
Evveli gazâ, âhırı gazâ
İnâyet-i Hudâ, kasd-i âdâ
Dîn-i mübîn uğruna şehîd olan
Gaziler aşkına diyelim bir Allah!
Allah Allah dâim hây (3 defa)

Hacılar, gaziler, râvîler
Üçler, yediler, kırklar
Gülbang-i Muhammedî, nûr-i Nebî, kerem-i Alî
Pîrimiz hazret-i Osmân Zinnûreyn-i Velî
Gerçekler demine devrânına hû diyelim
Hûuuuuuuuuu!

İlâhiler

ESKİ sıbyan mekteplerinde dinî terbiye her şeyin üstünde tutulduğu için çocuklara açık Türkçe ile ilâhîler ezberletilip bir çeşit çocuk korosu halinde bir ağızdan okutturulurdu. Çocuğun, ruhun gıdası bilinen musiki adına mektepte tattığı şey bu ilâhîlerden ibâretti. Çocuklara ezberletilen ilâhîlerden çoğu da Yunus Emre ile Niyâzî'den seçilmişti. Bunları ezberleyen ve okuyan çocuklar ne basit ve ne de mecazî mânalarını anlamazlardı. Meselâ:

Sînen içre nûr-i zikrile uyandır bir çerağ
Ol çerâğın şûlesiyle görüne dîdâr-ı Hak

gibi bir beyit 7-8 yaşında bir çocuğun idrak ufku dışındadır; fakat bunu ezberler ve okurlardı.

Sıbyan mekteplerine vatanî manzumeler, şarkılar uyanık istibdat devrinde:

Ey gaaziler yol göründü yine garîb serime!

yollu terennümlerle girdi ve Meşrutiyet devrinde eski ilâhîler ancak mahalle ve köy mekteplerinde kalarak iptidaî mektebi ilkmektep adını alan yeni mekteplerin programlarına konulan musiki derslerinde vatanî şarkılar ve marşlar öğretilmeye başlandı.

Yoksul çocukların mektepte himayesi

ASIRLAR boyunca Türk sıbyan mekteplerinde tahsil parasız olmuştur ve bilâkis padişahların, sultanların, vezirlerin ve büyük servet sahibi kimselerin hayır eseri olarak yaptırıp açtıkları mekteplerinde okuyacak yoksul çocuklar için yardım imkânları düşünülmüş ve mekteplere bunu sağlaya-

Salih Erilmez'in çizgileriyle taş mektepte ders.

cak vakıflar yapılmıştır. Hattâ padişah mekteplerinde bu yardım, çocuklar arasında içtimaî farklar gözetilmeden bütün talebeye temin edilmiştir.

Mektepte okuyan yoksul çocuklar, hem gıdaları, hem de giyim kuşamları bakımından gözetilmişlerdir. Bunlara örnek olmak üzere aşağıdaki notları merhum Osman Nuri Ergin'in büyük *Maarif Tarihi*'nden alıyoruz:

"II. Sultan Bâyezid'in vakfiyesinde, yetim ve fakir çocuklardan bu padişahın mektebinde okuyanlara her gün sabah ve akşam iki öğün ve iki çocuk başına bir kap olmak üzere etiyle ve ekmeğiyle beraber yemek verileceği yazılıdır. Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfiyesinde, mektebinde okuyan fakir çocuklara giyim ve kuşam bedeli olarak onar akça yevmiye verilmesi ve ayrıca iki bayramda da birer kat esvap verilmesi yazılıdır. İmarette pişen yemeklerden de her gün birer kap yemek verilmesi, ayrıca kaydedilmiştir. Şeyhulislâm Es'ad Efendi'nin vakfiyesinde ise fakir talebeye verilecek giyim eşyasının nevi tespit edilmiştir; meselâ bir çocuğa senede bir defa "*boğası*" denilen kumaştan bir kapama, bir fes, bir kavuk, bir mintan, bir zıbın, bir kuşak, bir çift mest pabuç ve pabucu için de 10 akça nalça parası verilmesi yazılıdır".

Sıbyan mekteplerinin bahar gezisi

BİRER sıbyan mektebi yaptırmayı, çocuğa bir irfan yolu açmayı manevî hazlarının en büyüklerinden biri bilmiş olan ecdadımız, mektebinde okuyacak fakir çocukları besleyerek ve giydirerek himaye etmekle de kalmamış, çocukların neşe ve şetaret hakkını da düşünmüşler, senede hiç olmazsa bir defa, bir bahar bayramı kutlamaları için vakfiyelerinde, mektepçe toplu olarak bir gezinti masrafını karşılayacak paralar ayırmışlardır. Bu kır gezintileri, vakfiyelerinde masrafı karşılanmamış olan mekteplerde de her sene semtin zenginlerinin yardımı ile muhakkak yapılmıştır.

Kır gezintileri, mektep muallim ve kalfalarının nezaretinde yapılır. Türlü çocuk oyunları oynanır, ilâhîler okunurdu. Bir mektebin gezintiye gidip gelmesi, o semt için de âdeta bir bayram günü olurdu ve ekseriya çocukların aileleri de mektebin gideceği mesireye gitmeyi ihmal etmezdi. Semtindeki bir mektebin senelik kır gezisini himaye altına almış bir zengin, çocuklarla ailelerine mükellef bir kır ziyafeti çekerdi. Masrafı, vakfiye şartı ile karşılanmış mekteplerde de bu ziyafeti vakfın mütevellisi olan kimse verirdi.

Bir sıbyan mektebi

KLASİK Türk yapı sanatının bir sıbyan mektebi için kabul etmiş olduğu plan şu idi: Çocukların ders gördüğü, ekseriya kubbeli geniş, büyük bir oda; yanında muallim efendi ile kalfanın odası, mümkün olduğu kadar geniş bir avlu, avlunun bir köşesinde ihtiyacı karşılayacak kadar ayakyolları; eğer mektebin yanında hayır sahibinin bir camii veya mescidi varsa, onun ayakyollarından faydalanırdı.

Ders odası, dershane, hemen daima bir kaç basamak merdiven çıkılır, zeminden yüksek olarak yapılırdı. Bu suretle çocukların daha havadar bir yerde oturmaları temin edilirdi.

Dershanenin zemini taş, tuğla veya tahta döşeli olur, fakat üstüne muhakkak bir hasır serilir, çocuklar, hasır üstüne konulmuş şiltelere diz çökerek veya bağdaş kurarak otururlardı. Dershane kapısından pabuçlar çıkarılır, içeriye çorapla veya yalınayak girilirdi.

Her çocuğun önünde bir rahlesi bulunurdu. Bazen tek rahle yerine,

önüne birkaç çocuğun oturabileceği bir sıra konulurdu. Mektepte sınıf yoktu. Her çocuk kendi gayret ve zekâsına göre ders alırdı. Yanyana oturan iki çocuktan biri elifbayı çözmeye çalışırken, öbürü sarf ve nahiv öğrenir, biri Amme'yi bitirmemişken, yanındaki dersini Tebâreke'den alırdı.

Çocuklarla, çocukların derslerini takip ile kalfa meşgul olur, kendi ders rahlesi önünde oturan hoca efendi, artık kalfanın irşadına muhtaç olmayacak kadar inkişaf etmiş çocuklarla meşgul olurdu; hattâ bu çocuklardan birkaçı hoca efendi tarafından kalfaya yardımcı seçilirlerdi.

Çocuklarını okutmayanlar cezalandırılacak

TANZİMAT'TAN sonra olduğu gibi, önce de çocukların okutulmasına büyük önem verilirdi. 1702'de Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'ye, 1825 yılında da İstanbul ve Bilâd-ı Selâse kadılarına tebliğ edilen fermanlarda çocukların mektepten alınıp usta yanına çırak verilmesi yasak edilmişti.

Kız ve oğlan çocukların muhtelit olarak devam ettiği sıbyan mektepleri olduğu gibi, yalnız kız ve yalnız erkekler için ayrı ayrı sıbyan mektepleri de vardı. Bu mekteplerde tahsil müddeti 1846 tarihinde çıkan talimata göre 4 yıldı. Gene aynı talimata göre, erkek çocukların sıbyan mektebine başlama yaşı 7, kız çocuklarınınki de 6 idi. Bu talimatnamede 6 yaşını bitiren çocuklarını mektebe göndermeyenlerin cezalandırılacağı yazılı idi.

Kalemde tahsil

"KALEM", asırlar boyunca devlet kapısına verilmiş isimdir. Memura da "Kalem Efendisi" denilirdi. Meşrutiyet'e kadar kaleme çocukluk çağında intisap edilirdi. Kalemler yalnız devlet işlerinin görüldüğü daireler değil, oraya girmiş olan çocukların, gençlerin tahsil ve terbiye gördükleri birer elim ve irfan kaynağı, has mânası ile birer mektep olmuşlardır. Tereddütsüz yazabiliriz ki, medreselerin yetiştirdiği din bilginleri hariç, müverrih, vak'anüvis, riyaziye âlimi, fen adamı, şair, hattat, müzehhib, minyatür ressamı, musikişinas, hulâsa ilim ve sanat adamlarımızın çoğu kalemlerden yetişmişlerdir.

Yukarıda da kaydettik; kaleme çocukluk çağında, 11-13 yaşlarında

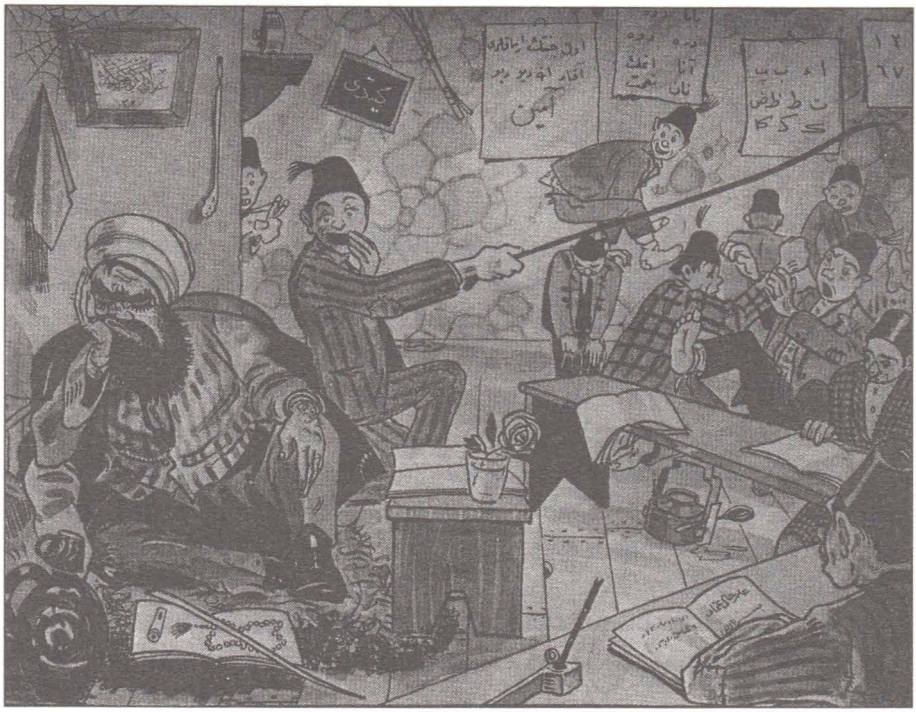

Salih Erilmez'in çizgileriyle "bir mekteb-i iptidaiyede, hocanın rehavet çökmesile şekerlemeye vardığının resmidir". Talebeler bunu ganimet bilir ve mektebin çocukça neşesi gelir.

girilirdi. Çocuk, bir kişizâde ise okuma yazmayı hususî hocalardan, küçük bir memur evlâdı veya esnaf oğlu, orta veya aşağı tabakadan bir ailenin evlâdı ise, bir sıbyan mektebinde öğrenmiş bulunurdu. Bir çocuğun bir kaleme alınması için ya mevki ve nüfuz sahibi olan babasının, yahut da çocuğun terbiyesine, zekâsına, gayretine, iffetine kefil olan bir itibarlı kişinin delâleti şart idi. Bir çocuğun kaleme alınması, kendisine ve ailesine lûtuf sayılırdı, o kalem âmirinin çocuğu kabulü için pek yüksek bir makamdan emir şart idi.

Kaleme giren çocuğa "şâkird, talebe, yamak, çırak" denilirdi. Bir işe yarayıncaya kadar da kendisine para, yevmiye, maaş verilmezdi. Kalemde şâkird bir gencin aylığa geçmesi, evinde muhitinde bayram gibi kutlanan hadise olurdu.

Kaleme alınan çocuk, kalemin âmiri tarafından edebiyle, terbiyesiyle, namus ve iffetiyle, ilim ve irfaniyle tanınmış yaşlı ve tecrübeli, has mânası ile baba bir adamın yanına, eline verilirdi. Bu mürebbî kâtip, mâ-

nevî baba, çocuğu yetiştirmeyi bir vazife, mânevî bir borç, bir mesuliyet, bir şeref ve haysiyet meselesi bilirdi. O körpe zekâ ve istidadı şefkat ve muhabbetle işler, ona hüsn-i hat (güzel yazı, kaligrafi) öğretir, meslekî bilgiler verir (meselâ maliye hesapları, tapu kayıtları, gibi) kalemde evrakın nasıl muamele gördüğünü anlatır, fakat vazifesi burada bitmez, çocuğun her sahadaki heves ve istidadını araştırırdı. Devrin muteber bilinen tarihî ve edebî eserlerini tanımasına delâlet eder, bir baba gibi yanına alıp kendisini initisabı olduğu edebî mahfillere, saz ve söz toplantılarına götürür, şiire hevesi varsa teşvik eder, şiirin kaidelerini gösterir, vezin, kafiye öğretir ve kalem şâkirdi, kalemde Arapça ve Farsça, bu iki yabancı dili muhakkak öğrenirdi. Münevver mutlakıyet devride, yani Tanzimat'tan sonra bu yabancı dillere bir de Fransızca eklenmişti.

Bir kaleme girmeye "çırağ edilme" denilirdi. Şâkird çocuk kalemde serpilip bir küçük delikanlı olunca, yani şahsiyeti tebellür edince, şekline, şemailine, haline, edasına, terbiyesine, sesine, hulâsa herhangi bir hususiyetine uygun bir takma isim alırdı. Dalikanlıya mahlâsını ekseriya kalemin mümtaz bir siması bulur, kalem arkadaşlarınca uygun görüldükten sonra genci artık o isimle çağırırlardı. Ekseriya da asıl adı unutulurdu. Meselâ sadrâzam Âli Paşa'nın "Âlî" adı, çok parlak zekâsından ötürü kalemde konmuştu; asıl adı Mehmed Emin'dir. Devletin adamlarımızın tarihimize geçen isimlerinin çoğu kalemde konmuş isimlerdir. Ve meselâ kaleme çok güzel bir çocuk çırağ edilince "Melîhî" yahut "Latîfî" diye bir mahlâs verilirdi. Eğer bu güzel çocuğun kendi adı da Yusuf ise, bu sefer güzelliği cihan tarihinde şöhret olmuş Yusuf Peygamber hatırlanarak ikinci bir güzel Yusuf mânasına "Sânî" mahlâsı verilirdi. Neşeli bir genç "Sürûrî", boynu bükük mazlum edâlı bir genç "Hüznî", bakışlarında bir azamet, gurur olan da "Haşmet" olurdu. Şairlerimizin, ediplerimizin mahlâsları da ekseriyetle gençlikte, kalemdeki hayatlarının yadigârlarıdır.

Tanzimat'a kadar bir kalemin bütün memurları, uzun yazı rahlelerinin önünde yaşlılar daima bağdaş kurarak, şâkirdler ve gençler de ekseriya diz çökerek otururlardı. Ve tıpkı mektep gibi, kalemde sert bir disiplin hâkimdi, Bir şâkirdin, bir gencin ilk uygunsuzluğu, şımarıklığı, dik başlılığı evvelâ sert bir ihtarla karşılanır, halini düzeltmediği takdirde kalemden kendisine yol verilirdi. İlk girdiği kalemde tutunamayan bir kimseye de ekseriya devlet kapısı tamamen kapanırdı.

Hayat Tarih Mecmuası, I/2, Mart 1996, s. 24-28.

İstanbul'da Mahalle Mektepleri Adetleri

ABDÜLAZİZ BEY

MEKTEBE ilk başlama cemiyetlerinin ilkbahar ve sonbaharda ve daima perşembe günleri yapılması âdet olmuştur. O gün için konakça icab eden hazırlıklara girişilirdi.

Cemiyet öncesi hazırlıklar

MEKTEBE başlama cemiyetine davet için hanımların tabiriyle okuyucuya çıkıldığında pek büyük zevatın haremlerine valide hanım bizzat giderken çocuğa cemiyet günü giyeceği kadar süslü olmayan ikinci elbisesini giydirir ve beraberinde götürür. Diğer hanımlarla akrabadan olanları çağıran süt nine veya daye yine çocukla beraber gider. Bunlardan biri bulunmadığı zaman cemiyete katılacak misafir hanımlar çocuğun hemşiresi veya bizzat validesi tarafından davet edilirler.

Merasim günü haneye gelecek olan mektep çocuklarına lokma yedirmek âdet olduğundan, o gün evde lokma dökmek için kadaifçi esnafından biri getirilir, kıyye üzerinden pazarlık yapılır.

O gün mektep hocası ve mektep halifesi ile çocuğun pek yakın akrabaları yemeğe çağrılacağından çeşit çeşit börekler ve tatlılar ve bol bol lokma hazırlanır.

Çocuğun kıyafeti

ÇOCUĞA iki kat elbise yaptırılır. Birincisi her gün giydiklerinden daha değerlicesi, diğeri cemiyet günü giyilen çok kıymetli ve müzeyyen bir elbisedir. Bu ikinci elbise erkek çocuklar için eski âdetlere göre *Hind çitarisi'nden* entari, kıymetli bel şalı, altın baş Hind dülbendi sarık, tepesi inci düğmeli ufak kâtibi kavuk, mevsimine göre kürk veya cübbe, sarı mest veya papuç, bele sokmak için murassa surani'den [kılıç] ibarettir. Yüzyılın sonunda fes giyilmeye başlayınca bu ikinci elbise de ekâbir memurla-

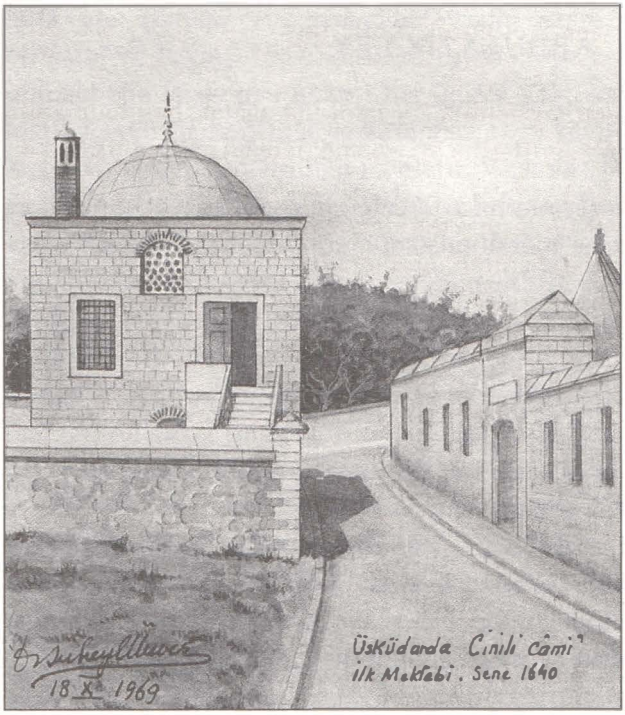

Üsküdar'da
1640 yapım tarihli
Çinili Camii
Sıbyan Mektebi.
(Süheyl Ünver).

rın resmi günlerde giydikleri forma örnek alınarak sırmalı setre, sırma kolan kılıç, yanları sırma zihli pantolon ve festen meydana gelmiştir. Feslerin önüne değerli bir elmas iğne, tepesine de bir parça şap, bir mazı ve beş pençeli mavi boncuktan ibaret olan nazarlık takılırdı.

Çocuk kız ise zamanın modasına uygun kibarane iki kat elbise yaptırılır.

O gün için kadife üzerine som sırma işli ve sırma şeritli *cüz kesesi* ile altınla müzehhep yazma *elifba cüzü* ve bir gümüş *hilâl* hazırlanmış bulunur. Bunların dışında kitap koymak için yapılmış musanna ve müzeyyen bir *rahle ile* yüzü en âlâ cinsinden şal ile kaplanmış bir *minder* ve minderi rahleye bağlamak için ayrı renkte bir şal hazır edilir.

Çocuk erkek ise cemiyet günü binmesi için yumuşak huylu bir at seçilir, sırmalı eğer ve takımlar vurulur. Kız ise bir araba hazırlanır.

Cemiyet günü yapılanlar

TAYİN edilen günde davetliler geldikçe selamlıkta ağalar, haremde kalfalar tarafından karşılanıp kendilerine ayrılan odalara alınır, çubuk ve kahve ikram edilir.

Çocuğa o gün için itina ile hazırlanmış olan müzeyyen elbise veya sırmalı forma giydirilir, tarif edilen tarzda omuzuna şal bağlanır, beline ufak bir kılıç takılır. Başına bir kaç kıymetli mücevher konup tepesine de nazarlık dikilerek hazırlandıktan sonra çocukların gelmelerini bekler.

Mektep hocası efendi önceden çocuklara kendi tabirlerince *âmin olduğunu* [âmin alayı] söyleyip gününü de bildirdiğinden o gün çocuklar da güzelce giyinmiş ve hazırlanmış olarak peyderpey mektebe gelirler. Hepsi toplandığında önce ilâhici başı çocuklar, arkalarında ilâhiciler, onların arkasında erkek çocuklar ve sonra da kız çocuklar olmak üzere asker gibi saflar teşkil ederek intizam içinde çocuğun konağına gelirler. Çocuk da o vakit kendisi için hazırlanmış ata biner. Yanında seyis ile lalası bulunur. Çocuk kız ise hazırlanmış olan arabaya bindirilir. Karşısına dadısı oturur. İlâhicilerin arkasında çocuğun tam önünde giden biri başında şal minderli rahleyi taşır. Alayın en önünde mektep hocası ve mektep halifesi efendiler bulunur. Atın ve arabanın arkasında mektebin sınıfbaşısı olan çocuk, onun arkasında yaşça büyük olanlar daha geride de kız çocukları bulunur. Bu şekilde tertip edilen alay ile konaktan çıkılır. İlâhiciler kendilerine mahsus bir makam ile ilâhi okuyarak ve arada bir mektep halifesi "Âmin!" dedikçe çocukların hepsi yüksek sesle "Âmin!" diyerek evvelce kararlaştırılmış sokaklardan geçilir, yine konağa dönülür.

Çocuğun *"bed-i Besmelesi"* için hazırlanan odaya pederi ile diğer davetli kimseler girerler. Odanın kapısı karşısına sırmalı ağır bir seccade serilmiştir. Onun üzerine konmuş olan ipek yüzlü mindere hoca efendi oturur. Alayda çocuğun önünde giden rahle hocanın önüne ve üzerine bağlanan minder de çocuğun altına konur ve çocuk hoca karşısına oturtulur. Sonra da herkes oturur. Mektep çocukları da odanın dışındaki büyük sofaya serilmiş sırma saçaklı kırmızı ihramlara oturtulur. Odanın iki münasip yerine değerli iki büyük gümüş buhurdan konur ve içine ya amber ya da öd ağacı atılır. Ortalığa yayılan güzel kokular arasında çocuğun elifba cüzü kesesinden çıkartılarak rahlenin üstüne konur. Hoca efendi ile çocuk birlikte Besmele-i Şerife'yi okuduktan sonra yine beraberce

"Rabbi yessir vela tuassir, Rabbi temmim bilhayr" derler, üç defa da *"Rabbi zidnî ilmen"* dedikten sonra besmele ile elifba cüzünü okumaya başlar. İlk sahife bittikten sonra Hoca efendi "Rabbim ilm ü feyzini müzdat" dediğinde halife efendinin hatırlatmasıyla çocukların hepsi yüksek sesle "Âmin!" derler. Sonra odada bulunan iki hafız tarafından Kur'an-ı Kerim'den uygun âyetler ile bir aşr-ı şerif okunduktan sonra Hoca efendi ve tüm hazır bulunanlar ellerini kaldırarak anlamlı bir dua ederler. Bu dua sırasındaki aralıklarda çocuklar verilen işaret üzerine yüksek sesle "Âmin!" derler. Ardından dua ve merasim son bulur. Çocuk yerinden kalkarak önce Hoca efendinin ve pederinin, sonra diğer hazır bulunanların birer birer ellerini öper ve onlar da hayr dualar ederler.

Bundan sonra misafirler takım takım yemeğe kaldırılır. Hoca efendi sofrada hane sahibi ile beraber bulunur. Mektep çocuklarına da büyük kaplar içinde lokma gönderilip yedirildikten sonra dönüşe hazırlanılır. Bu sırada önceden içlerine ikişer - üçer kuruş para konarak sarılmış olan çıkınlar sokak kapısının iki tarafında duran kimseler tarafından çocuklar

Kadıköyü'nde Mühürdar caddesinde Cemil-Süreyya Fotoğrafhanesi'nde çekilmiş mahalle mektebi talebeleri ve hocaları. (Yusuf Çağlar arşivi).

çıktıkça birer birer ellerine verilir. Onlar da o gün mektep tatil olduğundan hanelerine dönerler.

Hanede kalan misafirler yemekten sonra odalara alınır, kahve, çubuk ve şerbet ikram edilir. Daha sonra davetli zevat ile harem tarafındaki misafir hanımlar çocuğa getirdikleri gümüş kupa, bir çift gümüş yemek kaşığı, yine gümüşten süt kadehi, gümüş hilal gibi hediyeleri hanenin uygun bir adamına verip hane hademelerine de bahşişler bırakarak dönerler.

Hoca efendiye de çocuğun peder ve validesi tarafından müzeyyen bir bohça içinde iki top ipekli kumaş, bir bel şalı ve cübbelik çuka ile bir kırmızı atlas kese içinde uygun miktarda para verilir. Mektep halifesine de bir top kumaş ve bir cübbelik çuka ile yine uygun miktarlarda atiyye konmuş bir bohça verilir. Çocuk selamlıkta misafirlerin ellerini öptükten sonra harem tarafına geçer, validesinin, akrabalarının, icab eden diğer kimselerle süt nine veya daye ve dadısının ellerini öptükten sonra selamlıkta bulunan lalasının da elini öper ve böylece bed-i besmele resmi son bulur. Mektebe başlayan çocuk hane sahibinin ilk evladı ise, cüzü ile hilalini kendisinden olacak çocuklar için saklamanın uğur ve hayır getireceğine inanılır.

İstanbul'da sıbyan mektepleri eğitimi

YÜZYILIN başlarında Dersaadet'te bulunan sıbyan mektepleri'nin hepsi hayırseverler tarafından yaptırılmış vakıf mektepleridir. Bunların pek çoğu kârgir, pek azı ahşap yapılardır.

Muallimlerin çoğu mahalle imamları, halife denilen muavinlerinin pek çoğu da mahalle camilerinin müezzinleridir. Ender olarak bunların dışındaki kimseler de muallimlik ve halifelik yapar. Mektebin gerektiği kadar helası, muslukları su içecek bir büyük küpü ve yanında zincirle asılmış bir bakır kalaylı maşrapası ve bazı mekteplerin Hoca efendiye mahsus ayrı bir odası vardır. Mektebin içine uzun uzun sıralar konur ve çocuklar da evlerinden getirdikleri ufak minderlere sıra ile otururlar. Mektepte kız ve erkek çocukları ayrı veya karşı karşıya otururlardı. Bu sıralarda her çocuğun önüne gelen yerde kitap koymaya mahsus bir gözlü sürme bulunur, dışarıya çıkarken Mushaf-ı Şerif, diğer kitap ve kâğıtlar

orada saklanır. Hoca efendi ekseriya mektebin ortasına gelen yerde yüksek bir minderde oturur. Önünde yine yüksek bir çekmecesi ve içinde hilal, gözlük, tesbih ve biraz balmumu gibi şeyler bulunur. Mektep halifesi olan efendi, hocanın karşısında, kendine mahsus yerde oturur. Onun da önünde bir çekmecesi vardır. Mektebin duvarlarında bir falaka asılıdır. Falaka kalınca, bir buçuk arşın boyunda yuvarlak ve ağaçtan olur. Ortasında yer alan yarım arşın aralıklı iki deliğe bir ip geçirilmiştir. Çocuğu dövmek gerektiğinde hocanın önüne arkası üstü yere yatırırlar, ayaklarını bu ipe takıp falakayı çevire çevire ipi sıkıştırırlar ve hocanın emrettiği sayıda değnek vurulur.

Bu mektepte çocuklar önce elifba cüzü okurlar, sonra sırasıyla Kur'an'ın *Amme* suresinden başlayarak yavaş yavaş her gün Kur'an dersi alırlar. Aldığı ders anlaşılsın diye yeri hocası tarafından balmumu yapıştırılarak işaretlenir. Kur'an-ı Kerim'de Ferğab [İnşirah] suresine gelindiği gün, çocuk "Ferğab" dediği anda mektebin ilâhicibaşısı olan çocuk Hoca efendi tarafından verilen izin ve işaret üzerine çocuğun başına giydiği şeyi kapar, cüz kesesini başına geçirir. Çocuk da o halde evine gitmek için dışarıya çıktığı zaman ilâhicibaşı arkasından yetişir, çocuğa takkesini geri verir ve çocuk evde "Ferğab'a çıktığını" ve takkesinin kapıldığını peder ve validesine haber verir. Aynı şey halk çocuklarına yapılırsa da ekseriye kibarzade ve hali vakti yerinde olanların çocuklarına tatbik edilir. Ertesi gün çocuğun pederi Hoca efendi ile halife efendiye ve mektebin bevvab'ına atiyyeler gönderir, çocuklara da mevsim meyveleriyle, çörek yollayıp dağıttırır. Hoca efendi çocuğun akıl ve feyzinin artmasına, valide ve pederinin uzun ömürlü, sağlıklı olmasına, bütün talebelerinin başarılarına, zamanın padişahının sağlık ve zaferlerine dua eder. Çocuklar da hep bir ağızdan "Âmin!" derler ve bu çok eski âdet de yerine getirilmiş olur. Çocuk da Hoca ve halife efendinin elini öper ve eve döner.

Çocuğa Kur'an-ı Kerim'i usul ve kaidesine göre okuma *Karabaş Tecvidi* adlı risale ile öğretilir. Kelime bellemek ve anlamlarını öğrenmek için *Subha-ı Sıbyan* ve daha sonra *Tuhfe-i Vehbi* adlı manzum kitaplar, din bilgisine başlangıç olarak da *İlm-i hal, Mızraklı ilm-i hal* ve sonra da *Dürr-i Yekta* adlı kitaplar okutulur. Bunların çoğu da ezberletilerek öğretilir.

Çocuklardan rahat durmayanlara, dersine çalışmayanlara Hoca efendi yanındaki yaklaşık beş arşın uzunluktaki değneği ile vurur, 'Yerinde

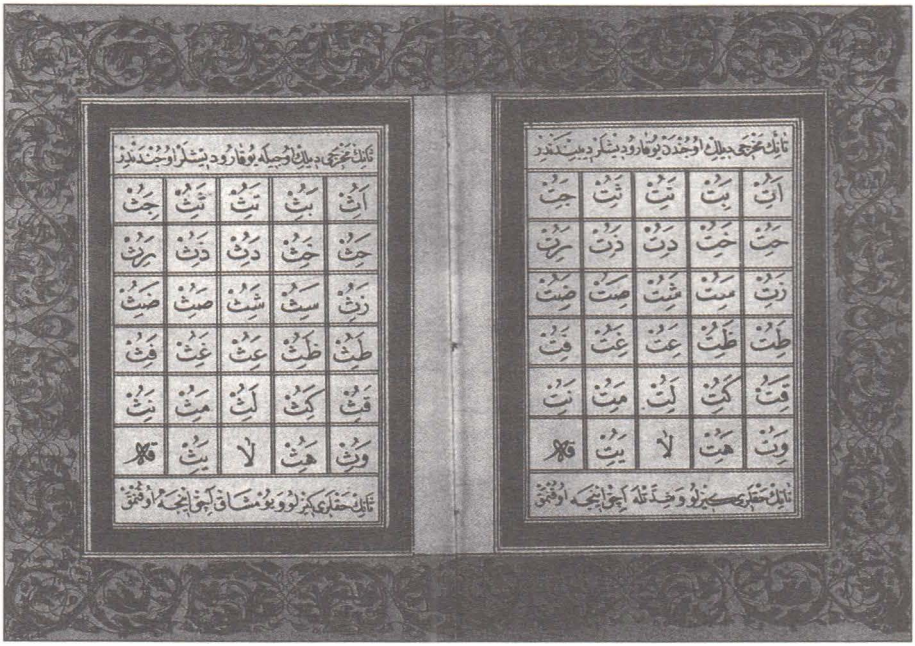

Özel olarak bir hattata yazdırılmış ve tehzibi yapılmış *Elifba* cüzünün iki sayfası.

rahat dur, uslu otur" diye tembih eder. Çocuklardan biri ayak yoluna gitmek isterse bir başkasının da aynı anda gitmesini önlemek için, kapı yanında asılı duran ve bir tarafında "gitti" diğer tarafında "geldi" yazılmış ufakça bir levhanın giderken "gitti", dönünce "geldi" yazılı tarafı çevirir. Mektebin ya dışında veya içinde uygun bir köşede, duvara bağlı ya musluklu bir küp veya fıçı ya da bakırdan yapılmış musluklu bir güğüm durur ve iki tarafına zincirle iki sarı tas asılmış bulunur. Çocuklar bunlardan su içerler. Mektebin her gün iki *azadı,* yani geçici tatili olur. İlki öğleden evveldir, çocuklar bir saat kadar istirahat etmek üzere mektepten çıkarlar. Bu sırada mektebe yemek getirenler mektepte, hanesi yakın olanlar hanelerinde yemek yer ve yine mektebe gelirler. Bazı çocuklar yemek tatilinde manavdan aldıkları kuruyemişlerden bir miktarını gizlice avuçlarının içinde mektebe götürür, arkadaşlarına "aşna fişne" tabiriyle elinde ne olduğunu sorar, bilemeyince aralarında gülüşürler. Hoca görürse yanındaki uzun değnek ile sıralara vurur, "Uslu oturun çocuklar" tembihini tekrarlar. Çocuklar da sanki okuyormuş gibi birtakım sesler çıkararak sıraların önünde sallanmaya başlarlar. Bu mekteplerin ekserisine

mektepleri yapan kimseler veya diğer hayırseverler tarafından tahsis edilen vakıf yoluyla kışlık kömür sağlanır, bayramlarda çocuklara *kaftan* ve *kapama* denen elbiseler ve diğer bayramlıklar verilir. Mektebe yakın yerlerde okunan Mevlidlerden artmış olan şeker külahlarla çocuklara dağıtılır. Kandil gecelerinde bazı kimseler tarafından çörek ve simit gönderilir. Vefatının kırkıncı günü ölüler için dökülen lokmadan da mekteplere yollanır ve ölünün ruhuna dua ettirilir.

Mektep perşembe günü öğleye kadar devam eder. Ertesi gün cuma tatili olduğu için çocuklara izin verilir, yani onların tabirince "âzad edilirler". Her gün akşama doğru dersler kesilince, hep bir ağızdan günahlara tövbe ve istiğfar için *"salat-ı münciye"* duası okunduktan sonra Amentü ve Kur'an-ı Kerim'den iki küçük sure okunur, padişaha, hayırseverlere ve Allah'ın bütün kullarına dua edilir. Çocuklar hep birden "Âmin!" der ve mektepten çıkarlar. Bu eski güzel âdet unutulmamış, her mektepte uyulmaya devam edilmiştir.

Mektep dışında çocuklardan biri Hoca efendi veya halife efendi ile karşılaştığında olduğu yerde durup hizasına gelince saygı ile elini öpmesi eski âdet ve terbiye icabıdır. Çocuklardan biri rahatsızlanıp mektebe gelemezse Hoca efendi üç gün sonra sınıfın sınıfbaşısı olan çocuğu göndererek hatırını sordurur, kendisinin ve arkadaşlarının selamını yollatır. Keyifsizlik daha uzarsa Hoca efendi hatır sormak için mektep halifesini gönderir. Bu arada kendisinin ve çocukların selamıyla birlikte bir miktar da gevrek denen kızartılmış ekmek yollar. Rahatsızlık daha da uzarsa, Hoca efendi bizzat çocuğun hanesine hatır sormaya gider. Çocuğun yanına oturur, çocuğa rahatsızlığını önemsetmeden Kur'an-ı Kerim'den bir ayeti, içinden sessizce okuyup çocuğa üfler.

Eğer Hoca efendi ya da mektep halifesi rahatsızlanıp birkaç gün mektebe gelemezlerse mektebin ilâhicibaşısı gider, herkesin ellerinden öptüğünü bildirir, hatır sorar. Rahatsızlık uzarsa, çocuklardan toplanan para ile sütlü gevrek ve içine karanfil konmuş loğusa şerbetliği şekerinden alınır, ilâhicibaşı tarafından hasta evine götürülür. İlâhicibaşı bunları münasip bir şekilde hanımına verir, çocukların saygı ve selamlarını bildirip geri döner. Çocukların pederlerinden hali vakti yerinde olanlar da hocayı hasta iken ziyaret eder, hatır sorar ve dönerken belli etmeden hocanın baş yastığı altına uygun miktarda para koyarlar. Bu eskiden beri riayet edilen güzel adetlerdendir.

Böyle sıbyan mekteplerinde ilk tahsilde bulunan çocuklara, yapabilirse hocanın kendisi, yapamazsa hususi bir muallim tarafından haftada iki defa *sülüs ve nesih* hatları öğretilir, yazdıkları yazılar incelenir, gereken yerler tahsis edilerek çocuklara gösterilir ve böylece çocuklar yazıya alıştırılır.

Bu mekteplerde yetişen çocukların her biri büyüyüp iş sahibi olduklarında ya da yüksek rütbelere ulaştıklarında hocalık hakkına her vakit gereken hürmeti gösterir. Hoca efendi geldiğinde ya da hocayı gördükleri zaman elini öpmek, çok saygılı davranmak, para ve hediyelerle hatırını sorup hayır duasını almak âdettir. Mektep arkadaşlarından zaruret içinde olanlara bizzat ve nakden yardım etmek, işleri olanlara kolaylık göstermek, onları her vakit arayıp sormak, görüşürken saygılı davranmak, hakkını gözetmek en eski terbiye kurallarındandır.

Sıbyan mekteplerine devam eden çocukları akşam âzâdı'nda halife efendi okuldan tabur halinde çıkarır. Evleri yakın olanları birer birer evlerine bırakır. Bayram arifesinde bütün çocuklar öğleye kadar mektepte bulunur, sonra âzad edilir. İçlerinde hasta olan çocuklar için Fatiha suresi okunur, hoca iyileşmesi için dua eder, çocuklar hep birden yüksek sesle "Âmin!" derler.

Cumartesi günleri çocukların, pederlerinin kudretine göre, Hoca efendi ve halife efendiye *"haftalık"* denen uygun miktarda bir para getirmesi de adetti. Bayramlarda çocukların çoğu Hoca efendiye şeker götürür, elini öper. Çocuğu mektepte olan hali vakti yerinde kimseler tarafından Hoca ve halife efendilere Ramazan harcı ve masrafı göndermek, fakir çocuklara elbise ve arife günleri bayram şekeri dağıtmak eski İslam âdetlerinden addolunurdu.

Mektep seyirleri

SIBYAN mekteplerinin ekserisi yaz mevsiminde çocukları eğlendirmek ve gezdirmek için mektep gezileri, eski tabirle *mektep seyri* tertipler. Bu gezilerde çocuklar Veli Efendi Çayırı, Beykoz Çayırı, Kağıthane mesiresi, Çoban Çeşmesi mesiresi, Silahtar Ağa çeşmesi mesiresi, Göksu Çayırı, Baltalimanı Çayırı denilen kırlara ve mesire yerlerine götürülür. Mektepçe seyre gitme kararını Hoca efendi çocuklara bildirir. Çocuklar peder ve

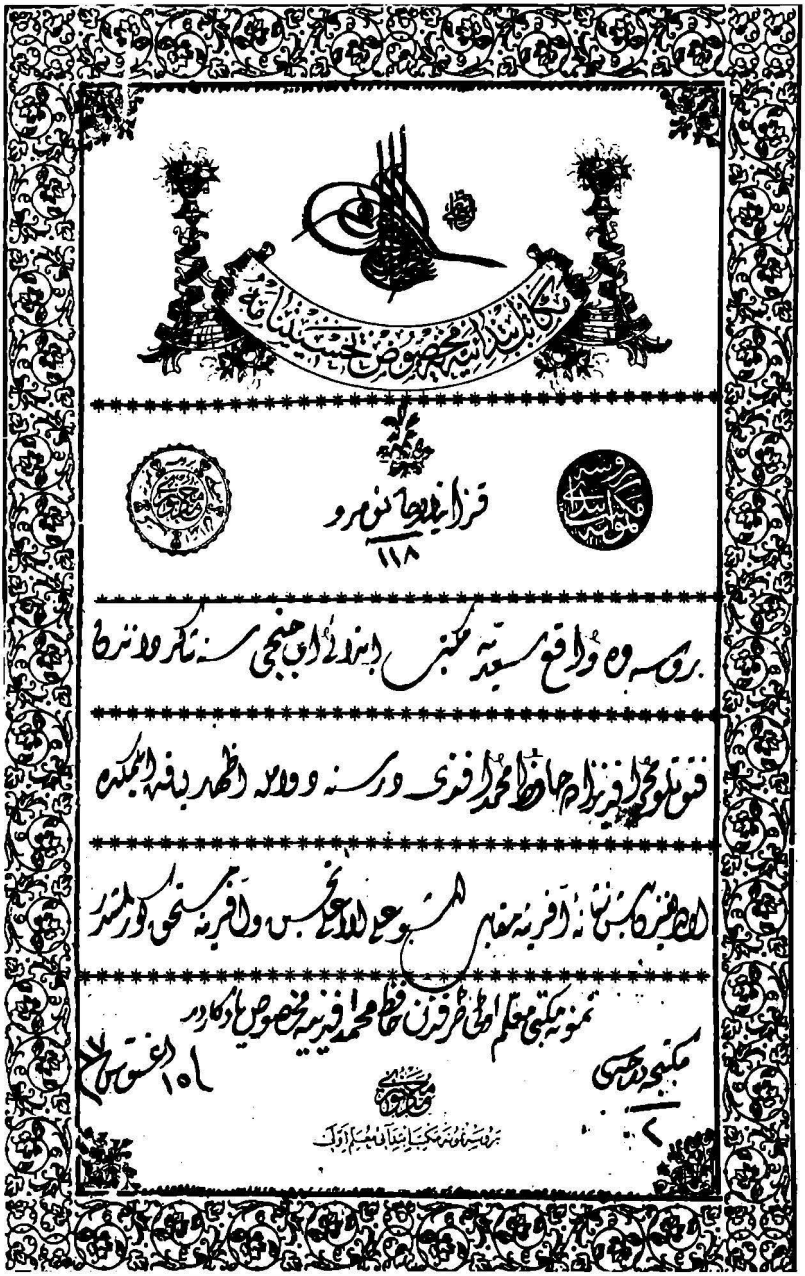

Bursa Numune Mekteb-i İbtidaî muallim-i evveli Muhammed Nuri tarafından 15 Ağustos 1317 tarihinde talebeden Hafız Mehmed'e verilen tahsinnâme.

validelerine söyler, mesire masrafı olarak varlık durumlarına göre aldıkları parayı Hoca efendiye getirirler.

Mektep seyrini haber alan mahalledeki kübera da Hoca efendiye haylice para gönderir. Çocuk sayısına göre üç, dört hatta daha fazla kuzu alır, pişirmek için konaklarından birer aşçı ile gerekli kapları, sofra, kaşık ve havluları da sabah erkenden kararlaştırılan mesireye yollarlardı.

Çocukların anneleri de o gün evlerinde zeytinyağlı yaprak dolması, irmik helvası, revani gibi şeyler pişirir, sefer taslarına koyar, kararlaştırılan günde erkenden mektebe gönderirler. Çocuklar yeni elbiselerini giyerek mektebe gelirler. Kibarzadeler lalalarını beraberinde alırlar. Mekteb halifesi ile çocukların büyükleri ve lalalar gelen yemekleri tutulan bir yük arabasına yükleyerek önceden iskeleye indirirler. İskelede bunlar bir pazar kayığı'na veya büyükçe bir ateş kayığı'na konur, içine birkaç kişi ile kibarların aşçıları biner, seyir yerine giderler.

Mektepte toplanan çocuklar da büyükleri önde, en küçükler arkada olmak üzere üçer üçer sıra ile iskeleye iner, onlar da kendilerine hazırlanan büyük pazar kayığına veya ateş kayığına biner, yola çıkarlar. Bu kayıkların etrafı defne dalları ve mevsim çiçekleri ve parlak şamata teli denilen şeylerle donatılmış bulunur. Hoca ayrı bir kayıkla uzaktan ve arkadan gelir. Çocuklar yol boyunca türküler, mani ve şarkılar söyleyerek, gülüp eğlenerek seyir yerlerine varırlar. Daha önce gidip de çocukları beklemekte olan mektep halifesi efendi ve aşçılar, lalalar çocukları karşılayıp kayıktan çıkarır. O vakte kadar Hoca efendiler de gelmiş olur. Çocukların evlerinden gönderilmiş olan ve kübera tarafından yollanan kırmızı seyir ihramları mesirenin gölgelik yerlerine serilir. Özel olarak alınmış kaba hasırlar da açılır. Çocuklar bir müddet kendi kendilerine oturup dinlendikten ve biraz gezip eğlendikten sonra artık yemek zamanı gelmiş olur. Büyük tepsiler içine yeşil salatalıklar konur, suları, mevsim meyveleri hazırlanır, sofralar serilir, yemekler hazırlanır. Çocuklar onar onar sofralara oturtulur. Mesirede kızartılmış kuzu, irmik helvası, zeytinyağlı dolma, sefer taslarıyla itina ile getirilen sütlaç, mevsimine göre kavun, karpuz, üzüm verilir.

Yemekten sonra hoca efendiler çocuklardan uzakta bir yere çekilir, çocukları serbest bırakır. Onlar da kırlara dağılarak birtakımı "kör ebe" kimi, "adım atlamaca" bir kısmı da "esir almaca" ve bir çoğu da "amma da kapamazsın" gibi oyunlar oynar, koşar, gülüşür, akşama kadar vakit

Üsküdar
22. Kız
İbtidai Mektebi talebelerinden Meryem hanıma verilen mezuniyet diploması, 1926.

geçirirler. Akşama doğru yeniden yemek verilir. Çocuklar kırlarda yetişen bir nevi sazdan külahlar yaparak başlarına giyer, kendi kendine bitmiş elvan kır çiçeklerinden demetler yapar, sonra da dönüş hazırlığına başlarlar. Bir taraftan yemek takımları ve diğer eşyalar kayıklara taşınır, hizmetçiler ve aşçılar beraber hareket ederler. Çocuklar geldikleri kayıklara biner. Kayıklar bu kere kırlarda toplanan çiçekler ve ağaç dallarıyla süslenerek yine yavaş yavaş denize açılır. Yine hoca efendiler, halife ve lalalar diğer kayıklarla arkadan gelirler. Çocuklar İstanbul'a varıncaya kadar türküler, maniler söyleyerek denizde de eğlenir ve evlerine dönerler. Çocuklar yorgun olduğundan ertesi gün mektep tatil edilir. Bu da çoğunlukla cumaya rastlatılırdı.

Böyle mektep seyirleri icabında yazın iki üç defa tekrarlanır. Birine denizden gidilmişse diğer sefer İstanbul civarındaki mesirelerden biri tercih edilir.

Pek fakir çocuklar varsa, seyir günü giymeleri için mahallede oturan kübera tarafından ölçüleri aldırılarak uygun kumaşlardan elbiseler yaptırılır, onlar da akranları arasında mahzun ve mahcup bırakılmazlardı.

Kübera tarafından gönderilen ve çocuklardan toplanan paradan artanı ikinci bir mektep seyri için Hoca efendi tarafından saklanırdı.

Darü'l-kurralar ve çocukların hafızlık eğitimi

HAFIZ olmak isteyen çocuklar, okudukları sıbyan mektebinin hocası hafız ve *kurra*'dan ise ona, değilse *hıfz-ı Kur'an* ettirmekle uğraşan *huffaz* ve kurradan bir zata müracatla hafızlığa çalışır.

Hafız yetiştirmekle uğraşan hoca efendiler, Kur'an okumaktaki kudret ve maharetlerini belirten adlarla anılırlar: Şimşir Hafız, Demir Hafız, Köse Hafız, Sarı Hafız gibi isimlerle bilinenler şöhretli hocalardandır. Hafız olmak isteyen çocuk peder ve validesinin iznini alır, oturdukları yere en yakın olanlardan birine başvurur. Bu hoca efendilerin de kendilerine mahsus yerleri vardır. Hafız olmak isteyen kız çocukları erkeklerden ayrı günlerde mektebe giderler.

Usulüne göre Kur'an okumayı ve ezberlemeyi öğrenmek isteyenler için vaktiyle ekseri hayır sahipleri tarafından şehrin uygun yerlerinde *darü'l-kurra* adı verilen güzel kârgir yerler yapılmış, hafız çıkanların cemiyetlerinde sarf edilmek üzere ayrıca vakıflar kurulmuştu. Dârü'l-kurra'larda çocukları ve büyükleri hıfz-ı Kur'an'a çalıştıran kurra efendilerin hükümet tarafından seçilerek tayin edilmiş başları *reisü'l-kurra* namıyla anılır, maaş ve vazifeleri vakıf tarafından verilirdi. Dârü'l-kurra'ları sabah erkenden açan, akşam kapayan, silip süpüren kimseler olan *bevvablar* da vakıf tarafından tayin edilir. Gerekli tamirler için vakıftan tahsisatları vardır. Yakacakları kömür de vakıf tarafından karşılanır. Her dârü'l-kurra'nın çeşmesi vardır. İçmek ve abdest almak için gerekli su buradan sağlanır. Lüzumunda musluklu küpler de kullanılır. İçeriye yazın hasır, kışın keçe ve halılar döşenir. Darü'l-kurralarda her çocuk için ufak bir rahle ve bir de ufak minder bulunur. Hoca efendi için bir sedir ile min-

deri ve önünde sedef kakma büyükçe bir rahle vardır.

Devam edenler, hoca efendi gelmeden erkenden toplanır, her biri kendi rahlesi başına oturur, Kur'an ezbere çalışır. Hıfz'a çalışanlar, Kur'an-ı Kerim'i her okuduğu zaman abdestli olmak, çok temiz giyinmiş bulunmak, okumaya daima Besmele ile başlamak ve Kur'an-ı Kerim'i okuduktan sonra yere veya alçak yerlere koymamak, geliş ve gidişlerde Mushaf-ı Şerifi kesesine koyup, çıkarırken öpüp başına kadar kaldırmak gibi usullere her zaman itina ile uyarlar.

Efendiler ezber için şöyle bir usul takip ederler. Önce Kur'an-ı Kerim'den birer sayfa okur, ezberlemeye çalışır, yavaş yavaş ezberledikçe hocasının karşısına oturur o sayfaları ezbere okur ve hocasına dinletir. Bu suretle yavaş yavaş sure ve cüzleri ezberine alır. Sonunda Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberler. Fakat her okuyuşta, Mushaf-ı Şerifi başından başlayarak ezberlediği yere kadar hocasına okuyabilirse tam öğrenmiş olur ve bu şekilde Kur'an-ı Kerim'in hıfzını tamamlar. Her gün çalışmak şartıyla nihayet bir yıl zarfında hıfz-ı Kur'an tamamlanabilir. Hafız-ı Kur'an çocuklar içinde yaşları 8-9 olduğu halde Kur'an-ı tamamlamış ve ezbere hiç hatasız okuyanlar pek çoktur. O yaştaki çocukların bu hali Kur'an'ın gizli hikmetlerindendir.

Çocukların hafızlık merasimi

HOCASI çocuğun Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberlediğini pederine bildirerek müjdeler. Pederi Hoca efendi ile konuşup aralarında kararlaştırdıkları gün ve gecesi verilecek ziyafetin hazırlığına girişir. O gün için Hoca, meşhur kurra efendiklerinden on kişi davet eder. Davet edilen efendiler geldikçe Hoca efendi karşılar. Hepsi bir odaya alınır, kahve yerine sıcak ve şekerli birer bardak süt ikram olunur. Sonra hazırlanan sabah yemeği için sofralara kaldırılır, aynı sofraya oturtulurlar. Yalnız Hoca efendi çocuğun pederinin sofrasına alınır. Yemekten kalktıktan sonra çubuk ve kahveler içilir, hepsi abdest alır, diğer odaya geçerler. Odaya birkaç bardak, iki testi su, bir kenara da buhurdan konur, anber veya öd ağacı yakılır. Odanın bir kenarında çocuğun oturacağı ipek yüzlü ufak bir minder ve bir bardak su bulunur.

Çocuk hocasına karşı Besmele ile ezberden Fatiha suresinden oku-

Hafızlığa çalışan bir talebe sarığı ve hırkası ile.

maya başlar. Herkes onu dinler, şayet yanlış okursa düzeltilir. Odadakilerden biri odadan çıkmak isterse çıkabilir. Çocuk çıkmak isterse, Kur'an'ı bırakacağı yerde durmak için *"Sadakallahü'l-azim"* der çıkar, abdestini tazeleyerek gelir, bıraktığı yerden okumaya devam eder. Okuma iki saat sürer, bir müddet çocuk ve hocalar dinlenirler ve yine okumaya devam eder. Okuma akşama kadar sürer. Hoca efendiler akşam yemeğini yedikten sonra tekrar Kur'an okunan odaya çekilirler ve çocuğu dinlemeye başlarlar. Gece saat 4'e kadar okumaya devam edilir. Hocalar gece hanede misafir edilir. Sabahleyin kahve ve çubuklar verildikten sonra çocuk tekrar Kur'an okumaya başlar ve o gün ezberden Kur'an-ı Kerim'i artık hatmetmiş olur. Hatimden sonra akşam yemekleri yenir. Çocuğun validesi tarafından hocalara ipekli bohçalar içinde bir top ipekli Şam kumaşı, bir uçları ipek ve sırma ile işlenmiş yağlık denen beyaz çevreyle kapak ve tabağı ile beraber güzel kağıtlara sarılmış billur su bardağı ve sırma başlı keten abdest havlusu hediye edilir. Çocuğun pederi tarafından da hocaların her biri kıdemlerine göre uygun miktarda atiyyelerle taltif olunur. Çocuğun kendi hocasına ise o gün bir şey verilmez.

Kur'an'ın dinlenmesi o gün bitmiştir. Sıra resmen ve herkesin önünde yapılacak olan *hıfz cemiyeti'ne* gelir. Bu merasimin hangi gün ve nerede yapılacağı kararlaştırılmışsa çocuğun pederi ahbaplarına tezkere yazarak resmen davet eder. Hoca efendiler de kararlaştırılan cami-i şerife resmen davet edilir. O gün için hanede yemekler ve diğer gerekli hazırlıklar yapılır. Gelen misafirleri çocuğun hocası karşılar, pederinin karşılamaya iştirak etmesi âdet değildir. Misafirlere kahve ve çubuk ikram edilir. Davetliler arasındaki hoca efendileri, çocuğun hocası alır, birlikte aynı sofraya otururlar. O sofraya başkası oturtulmaz. Diğer misafirler de sofralara alınır. Yemekten sonra kahve ve çubuk verilir.

O vakte kadar da camide öğle namazı kılınmış, cemaat çıkmış bulunur. Konaktan cemiyetin yapılacağı camiye hademeler gönderilir. Cami ortasına daire şeklinde, etrafı bol sırma saçaklı kırmızı ihramlar serilir. Mihrabın önüne gelen yere sırma işlemeli büyük bir seccade yayılır, önü-

ne sedefle işlenmiş müzeyyen bir rahle ve üzeri ipek kumaş kaplı yüksek bir minder konur. Hanımlar için de mihrabın karşısına gelen yere boydan boya kafes çekilir. İçine yine sırma saçaklı ihram serilir. Ortaya yayılan daire şeklindeki ihramların her iki yanına büyük gümüş buhurdan ve gülabdanlar hazırlanır. Gitme vakti gelince, konaktan hep beraber camiye gidilir. Erkek misafirlerden önce camiye kadınlar gelir, kafesin arkasına geçip mevkilerine göre ihramlar üzerine otururlar. Çocuğun kendi hocası ona ayrılmış olan minder üzerine ve rahlenin önüne oturur. Diğer hoca efendiler de hocanın sağında mevki ve derecelerine göre yerlerini alırlar. Çocuğun pederi de misafirlerini hocanın sol tarafındaki münasip yerlere teşrifat usulüne göre oturtur. Üstleri sırmalı örtülerle örtülmüş küçük iskemleler üzerine konmuş bulunan buhurdanlarda anber ve öd ağacı yakılmaya başlar. Buhurdanlara dikkat edilir, bittikçe buhurlar yenilenir.

Hıfz'ı tamamlayan çocuk yeni dikilmiş elbiselerini giymiş ve başında sarık bulunduğu halde ortaya, hocası ve hazır olanların karşısına sırma işlemeli büyük bir seccade üzerine oturur. Sonra hoca efendiler sıra ile büyük bir saygı ve huşu içinde Kur'an'dan birer bölüm okumaya başlarlar. Beş-on hocanın okuması bitince, evvelce kararlaştırılmış bir hoca tarafından uzun bir dua okunur. Bu duada hafız olan çocuğun peder ve validesine, kendisine uzun ömür, dirlik, esenlik, bolluk temenni edilir ve cemiyete son verilir. Hafız olan çocuk kalkar, terbiyeli ve hürmetkâr bir tavırla hocasının önüne varır, elini öper. Hocası da ona uçları sırmalı beyaz bir çevre verir. Daha sonra çocuk pederinin, diğer efendilerin ve hazır olanların birer birer önlerine gider, ellerini öper, onlar da hakkında hayır dua ederler. Nihayet intizam içinde ve teşrifat usulüne göre camiden çıkılır, cemaat ve misafirler dağılır. Bu arada önceden çocuğun ezberini dinlemiş ve camide hazır bulunan hoca efendilerle Kur'an okuyanlara ve cami hademelerine uygun miktarlarda atiyyeler verilir.

Kadın misafirlerin en muhteremlerine çocuğun validesi ufak sakankurlar içinde cemiyette yakılan buhurdan bir miktar hediye eder. Bu hediye "İnşallah sizler de çocuklarınızın böyle cemiyetlerinde yakarsınız" dileğini ifade eder. Çocuğun asıl hocası olan efendiye, validesi tarafından müzeyyen bir bohça içinde bir cübbelik, iyi cins çuka ve iki top ipekli Şam kumaşı, bir sırmalı çevre, bel şalı yanı sıra tabağı ve kapağıyla şerbet bardağı hediye edilir. Pederi bir altın saat ile ayrıca atiyye verir. Hanede bulunan bütün hademelere birer mintanlık kumaş, don. gömlek ve

bir sırma çevre ile bir miktar atiyye dağıtılır. Hanedeki cariyelere ise birer kat elbiselik kumaş ve atiyye verilir. Çocuğa da pederi uygun miktarda para verdiği gibi çok iyi bir Mushaf-ı Şerif ve bir altın saat hediye eder. Validesi ise çocuğu Mushaf-ı Şerif için ağır sırma işlemeli bir kese ile yarım top şal vererek mükâfatlandırır.

Çocukların ketebe alması

ÇOCUKLARA sıbyan mektebinde *usul-i kıraat* dersleri verilir, bilhassa Kur'an-ı Kerim'in kıraatına çalıştırılır. Mektebin bir de çocuklara yazı gösteren, *hüsn-i hat*'ta çalıştıran ve türlü yazı örneklerini yazmaya alıştıran ayrı bir yazı muallimi vardır. Bazı mekteplerde ise yazıyı da, kıraat muallimi olan hoca öğretir. Yalnız yazı öğreten muallimler belirli günlerde mektebe gelir, talim-i hat ederler.

Sıbyan mekteblerine tayin olunan yazı muallimleri yazıyı el alıştırmak ve en basit şekliyle öğretmekten ileri gidemezlerdi. Bu ilk basit yazı eğitiminden sonra yazıda daha ilerlemeyi, yazı sanatına tam anlamıyla hakim olup hattatlar sınıfına girmeyi isteyenler, hat sanatında şöhret kazanmış, herkesçe tanınan bir hattat'a yazı öğretmesi ricasıyla pederi aracılığıyla ya da kendisi müracaat eder. O zat da önce *sülüs* ile uğur sayılan *"Rabbi yessir velâ tuassir Rabbi temmim bil hayr"* ibaresini ve *nesih* denilen ufak boyda yazıyla da elifba'dan *huruf-ı heca*'yı sırf alıştırma için *meşk* olarak yazar ve yazıyı yazdığı kalem ile beraber ayrı bir kalem daha yontar, şakird'ine verirdi. Şakird hocasının yazdığı kalemi bir kağıda sarar, üzerine kimin kalemi olduğunu işaret ettikten sonra tekrar bir beze sarıp bağlar, yadigâr olarak saklardı. Yontulan diğer kaleme bakarak kendisi kalem açar ve verilen meşki arkası ve yanları kapalı, yazı görülecek kadar önü açık bir zarfa yerleştirir, bunu her vakit önüne koyarak taklit ve tatbikine çalışırdı.

Böyle yazıya çalışanlar hocasının ve kendisinin yazılarını hallerine göre düz meşinden veya kadifeden veya meşin ve kadife üzerine sırma işlenmiş *cilbend* tabir edilen cüzdanlar içinde saklarlar. Böyle meşhur hattatların hanelerinde şakirdan'ın çalışmalarına ayrılmış hususi günler vardır. O gün, hat çalışanlar yazdıkları yazılarını cilbendlerine koyarak hocalarına götürür, o da her birinin yazılarına bakar, nasıl yazılacağını alt-

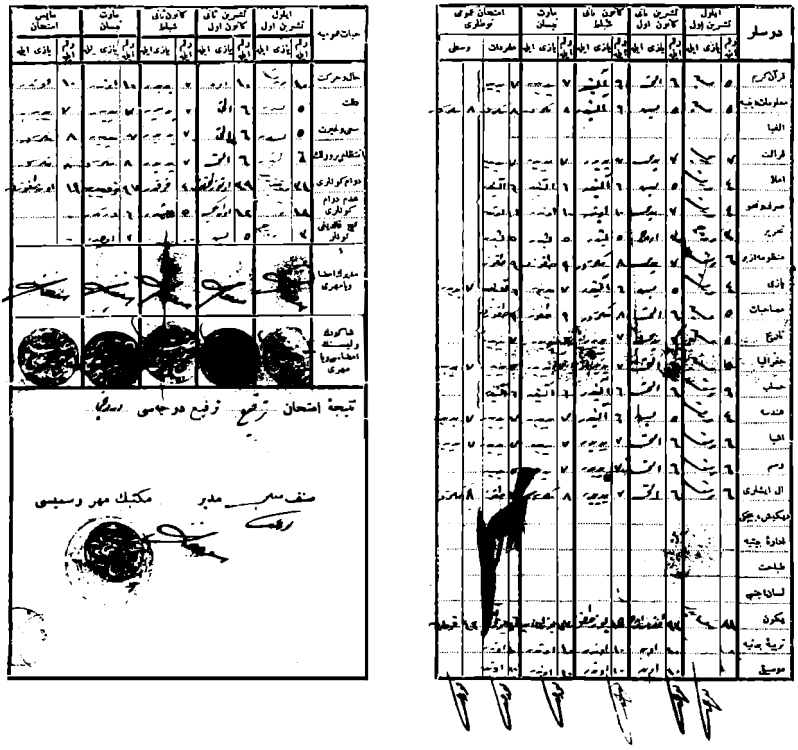

Hoca İshak Efendi Numune Mektebi 1337-1338 sene-i dersiyesine mahsus 2. sınıftan 423 numaralı Hikmet Efendi'nin sa'y u gayret cüzdanı yani karnesi. (Yusuf Çağlar arşivi).

larına yazarak gösterip açıklar. Hocanın bu düzeltmelerine *çıkartma* denir. Şakirdan ilk yazdırılan "Rabbi yessir velâ tuassir Rabbi temmim bilhayr" ibaresine ve nesihe bir müddet çalıştıktan sonra sülüs denilen kalınca yazı ile harf ve heceleri ve her harfin diğerine nasıl bağlanacağını yazarak çalışır. Bu da öğrenilince *Kaside-i Bür'e* tabir olunan kaside sonuna kadar satır satır yazılır ve tahsil tamamlanır. Öğretim süresince hat hocaları şakirdanından hiç ücret almaz, her talibi belirli zamanlarda hanesine kabul ederek hat sanatını gösterirdi.

Zamanında şöhrete kavuşmuş hattatların *tarz-ı tahrir ve şive-i hat*'tı birbirinden *eda* ve *hüsn* bakımından bir hayli farklı idi. Kendi üstadından gördüğü usul ta gerilere, eski meşhur hattatlardan birine uzandığından o zatın namına izafetle yazı özellikleri *"Yedikuleli tarzı", "Eğrikapılı tarzı", "Deli Osman tarzı"* diye yadolunurdu. Bu meşhur hattatlardan

başka daha pek çokları sayılabilir. Talebelere hat öğreten bu kimseler yalnız bu işle meşgul olmaz, ayrıca nesih ile Mushaf-ı Şerif, *Şifa-i Şerif, Delâil-i Şerif* yazarlar ve bu yazdıkları maharet dereceleri ve şöhretlerine göre on-onbeş kuruş hediye ile kübera tarafından alınır ve bir o kadar daha üstüne verilerek *üstadan-ı müzehhiban'a* tezhip ettirilir.

Zengin ve hayırseverler bazı camilere yakın ve yalnız yazı öğretimine mahsus odalar yaptırırlar ya da istedikleri bir sıbyan mektebine çocuklara talim-i hat etmek için muallimler tayin ettirirlerdi. Ücretleri vakıftan verilen bu muallimler de talebelerinden hiç bir ücret almazlardı.

Yazı sanatını öğretmenin üçüncü bir şekli daha vardı. Servet sahibi kübera, meşhur hattatlardan veya diğer hat muallimlerinden birini ayda uygun bir ücret karşılığı evlatlarına yazı göstermek üzere konaklarına getirtirlerdi. Konaklarda meşk gösteren, talim-i hat eden hocalar kibar-zadelerden birinin tahsilini tamamlayıp hat sanatını tam olarak öğrendiğini, inceliklerini iyice kavradığını tesbit ettiğinde, şakirde ruhsat anlamında kullanılan tabirle *ketebe* verme zamanı gelmiş olur. Hoca çocuğun pederini haberdar eder. Çocuğa da ketebe için son derecede itina ile sülüs hat ile bir satır Besmele-i Şerife ve altına nesih hat ile uygun bir Hadis-i Şerif, bunların altına da nesih yazıyla diğer bir Hadis daha yazıp çocuğa verir, bunlara bakarak çalışmasını tembih eder. Çocuk da bu örnekleri taklit etmeye gayret ederek yazdığı yazıları hocasına gösterir.

Bunlardan hangisi istenene uygun ve aslına yakın yazılmışsa, birinden bir sülüs, bir nesih, diğerinden de yine bir sülüs ve bir nesih yazı seçilir, ciltletmek ve tezhipletmek üzere çocuğun pederi alır, o zamanın en meşhur mücellit ve müzehhibine verir. Bu iki kıt'a yazının etrafı altın yaldızlarla ve musanna nakışlarla tezyin ve tezhib edilir. Kıt'a adı verilen bu yazıların her birinin altına da diğer hattat efendiler tarafından icazet yazılmak üzere ikişer kıt'a da boş yer bırakılır.

Ketebe cemiyeti

KIT'ALAR bu şekilde hazırlanınca, çocuğun pederi ile hocası icazet cemiyeti yapılacağı günü kararlaştırırlar. O gün yapılacak *ketebe cemiyeti*'nde bulunmak üzere, Hoca efendi tarafından uygun görülen üç meşhur hattat kendisi tarafından davet olunur. Çocuğun pederi tarafından da çocuğun sıbyan mek-

tebindeki hocası, kalfası, akrabası ve ahbabları, çocuğu sünnet eden cerrah, tezkereler yazılarak davet edilir. Validesi de çocuğun ebesini, diğer akrabalarını, icab eden ahbap hanımlarını, pek hatırı olanlarına bizzat kendi giderek, diğerlerine birer hanım göndererek ketebe cemiyetine davet eder.

Bu ketebe cemiyetini küberadan olanlar konaklarında, diğerleri yakınlarındaki büyük camilerden birisinde yaparlar.

Cemiyet günü gelecek misafirler için konakta yemekler pişirilir, ağırlamak üzere çeşitli hazırlıklar yapılır. Hizmet için yeterli sayıda hizmetli vazifelendirilir.

Cemiyet günü misafirler gelmeye başlayınca, hatırlı kimseleri ve hatırlı akrabaları bizzat hane sahibinin kendisi, diğer davetlileri de derecelerine göre kethüda efendi veya diğer hatırlı ağalar karşılar, odalara alırlar, derhal çubuk ve kahveler ikram edilir. Çocuğun hat muallimi davet ettiği öteki hattatları alır, bir odaya çekilir. Hoca efendi, hattatlara yapı-

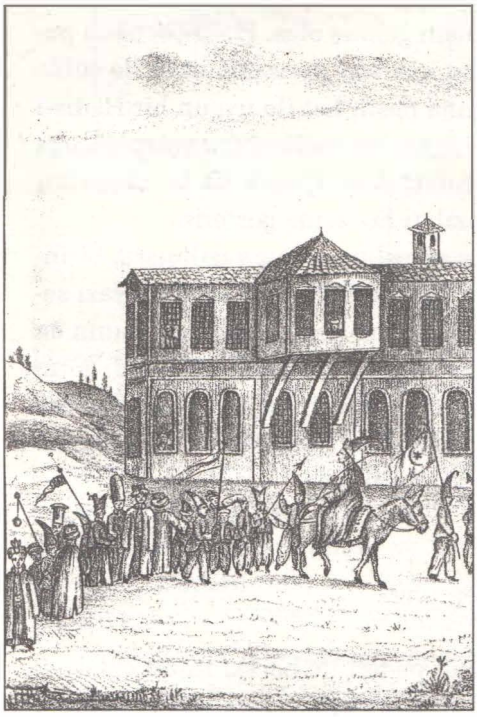

1845 yılında İstanbul'da basılan manzum *Nevhatu'l-Uşşak*'da Âmin alayı ve modern görünümlü mektep binasının içinde hoca ve talebeler.

lan kıt'anın boş bırakılan yerine icazet yazmalarını ve çocuğa da eski meşhur hattatlardan birinin adının *mahlas* olarak verilmesini ve bu şekilde o eski meşhurların isimlerinin unutulmamasını hatırlatır. Onlar da çocuğa ketebe mahlası olarak verilecek namı aralarında tartışarak karara bağlarlar. Her biri tarafından kıt'anın altındaki boş bırakılan yere izin ve icazet yazılmasıyla ketebeler hazırlanır. Bu boş yerlerden birine de çocuğun hocası efendi tarafından da izin ve icazet yazılır.

Bu arada davet edilen misafirlerin hepsi gelmiş olur. Konağın ağaları misafirleri takım takım yemeğe kaldırılırlar. Hane sahibi mektep hocası ile yazı muallimi ve hattat efendileri ve diğer hatırlı misafirleri beraberine alarak hepsini bir sofraya oturturlar. Yemek yedikten sonra davetliler hane sahibi ve ağalar tarafından odalara alınırlar. Çubuk, kahve, şerbet ikram olunur.

Nevhatu'l-Uşşak'taki diğer iki çizim. Hoca talebe ile mektebin içinde ve mektebin bahçesinde oynayan talebeleri pencereden gözetleyen hoca.

Cemiyet için konağın büyük harem sofasının uygun bir yerine sırmalı büyük seccade yayılır, üzerine ipek yüzlü bir ufak minder ve önüne müzeyyen sedefli bir rahle konur. Sofanın etrafına kenarları sırma saçaklı kırmızı ihramlar serilir, sofanın bir tarafına da daha önce baştan başa hanımlar için kafesler çekilmiş olur. Sofanın ortasına üzeri sırmalı örtü örtülmüş iki ufak iskemle ve üzerlerine büyük boyda birer gümüş buhurdan konmuş bulunur. Bu şekilde hazırlanmış olan sofaya misafirler takım takım alınmaya başlanır. Muallim efendi, kendisi için hazırlanmış rahlenin önündeki mindere oturur, çocuğun mektep hocası efendi ile diğer hattat efendileri sağ tarafına alır, çocuğun sünnetçisi varsa onu da soluna oturtur. Çocuğun pederi en hatırlı misafirleri sağına, diğerlerini soluna alarak, kendisi de uygun bir yere oturur. Hanım misafirler de sırasına ve icabına göre validesi tarafından yemekten sonra sofadaki kafese alınıp uygun şekilde oturtulur. Ketebe alan çocuk da sofanın tam ortasına serili sırma işlemeli büyük ve kıymetli seccade üzerine diz çökerek hürmetkar bir tavırla oturur. Teşrifat merasimi tamamlanınca misafirler arasında bulunan ve önceden seçilmiş olan hafız efendilerden üçü veya dördü sıra ile Kelâmullah'dan yüksek sesle usul-i musiki üzere birer bölüm okur. Ardından çocuğun mektep hocası gelmişse o, yoksa bir başkası makama uygun bir dua kıraat eder. Sonra da ketebe alan çocuk yerinden kalkar, hürmetkar bir tavırla yazı muallimin önüne gider, elini öper. O da hayır dualar ederek çocuğun yazdığı, tezhip ve tezyin edilmiş ve hattat efendiler tarafından ruhsat ve icazeti yazılı kıt'ayı atlas bir kese içinde çocuğa verir. Çocuk aldığı kıt'asını elinde tutarak mektep hocasının, sonra pederinin, daha sonra diğer zatların önlerine gider, ellerini öper. Kıt'asına icazet yazan hattatlar elleri öpülürken çocuğa yadigâr olarak sülüs ve nesih yazılarından birer kıt'a verir ve hayır dualar ederler. Sonra çocuk elindeki yazıların konduğu atlas kese ile harem dairesine gider, ilk olarak peder veya validesinin validesi hayatta ise onların, sonra pederinin hemşiresinin o yoksa kendi validesinin, daha sonra ebesi varsa onun, sonra diğer yakın akrabalarının ve hatırlı misafirlerden uygun olanlarıyla yaşça büyük hanımların ellerini öper.

El öpmenin ardından selamlık ve haremde bulunan misafirler takım takım veda edip dağılmaya başlarlar. Çocuğun pederi yazı muallimini, mektep hocasını, diğer hattatları ve muhterem misafirleri, konak hizmetinde bulunan ağalar da diğer misafirleri uğurlarlar. Harem tarafından ise

çocuğun validesi pek yakınlarını, muhterem akrabalarını, ebe hanımı ve Hoca efendinin haremini, konağın cariyeleri de diğer hanım misafirleri geçirirler.

Çocuğun pederi mahdumunun icazetini yazan hattat efendilere atiyye olarak birer kırmızı atlas kese içinde bol altın akçe verir. Validesi tarafından *istûfe* denilen telli kumaştan bohçalar içinde bir top ipek kenarlı, *helâli* tabir edilen gömleklik, bir top ipekli kumaş ve bir sırmalı çevre ile birer ufak bel şalı hediye edilir. Mektep hocasına ise giderken pederi tarafından yine kırmızı atlas kese içinde atiyyeler verilir. Çocuğun yazı muallimine ise o gün bir şey verilmez. Hazırlanan hediyeler cemiyetin ertesi günü birisi ile evine gönderilir. Pederi tarafından gönderilenler bir cübbelik çuka, bir bel şalı, bir gümüş devât, bir saat ile bir kese içine konmuş çokça altın akçe olur. Çocuğun validesi tarafından giden hediyeler ise yine müzeyyen bir bohça içinde bir top helâli gömleklik, bir top Hind kumaşı, bir sırmalı çevre, bir bel şalı ve tabak ve kapağı ile bir billur şerbet bardağıdır. Çocuğun ebesi hanım da validesi tarafından kırmızı kese içinde verilen para ile taltif edilir. Cemiyet sona erdikten sonra çocuğun pederi ve validesi tarafından hanedeki hademeye elbiselik kumaşlar ve atiyyeler dağıtılır. Çocuğun süt ninesi veya dayesi ve dadısı varsa, onlara da ağır elbiselik ve bel şalları dışında para verilir. Bu gibi ketebe cemiyetlerinde misafirler tarafından diğer cemiyetlerdeki gibi hediye getirilmesi âdeti yoktu.

Bayramlarda, mübarek gecelerde çocuk önce mektep hocasına sonra yazı muallimine giderek ellerini öper, bayramlaşır. Ramazan Bayramı'nda pederi tarafından her iki hocaya şekerler, Kurban Bayramı'nda birer kurbanlık koyun gönderilerek taltif edilmeleri en eski kübera âdetlerindendi.

Ketebe cemiyeti ile çocuğa ilerde yazacağı her türlü yazının altına, aldığı mahlası ile ismini yazmaya izin verilmiş olduğundan, celi denen büyük ve kalın kalemle veya sülüs tabir edilen orta büyüklükte yazıya ya da nesih denen ufak harfli yazının altına *ketebehû* veya *harrerehû* ya da *nemekahû* dedikten sonra mesela "Ketebehu İbrahim Zühdi" şeklinde imza atar, tarihini yazar. Böylece bu yazıyı yazanın adının İbrahim ve ketebe mahlasının da Zühdi olduğu anlaşılır.

Kıraat usulünü öğrendikten sonra ilim tahsili için muallim tayini

ÇOCUKLAR sıbyan mekteplerinde önce kıraat usulünü öğrenir ve bilhassa Kur'an-ı Kerim'i okumaya alışır. Böylece çocuk on yaşını geçmiş bulunur. Eğer kibarzade çocuğu ise, pederi ilim tahsil etmesi için cami-i şeriflerde yetişmiş, icazet ve tedrise mezun olmuş *ders-i âm* efendilerden birini seçer. O zat bir gün özel olarak konağa davet olunur, çocuğa belirli günlerde gelerek *Ulûm-ı Arabiyye* dersi vermesi, sarf, nahiv ve mantık öğretmesi rica olunur. Kabul ederse muallimi olur, her gün belirli saatte konağa gelir, Arap dilinin kaidelerini tedrise başlar. Önce Arapça'nın sarfından *Emsile, Bina, Maksud, İzzi* adlı kitapları okutur. Daha sonra Arapça'nın nahvinden *Avamil, İzhar*'a kadar ders gösterir. Mantıktan da *İsaguci* adlı kitabı okutur. Farsça kelimeleri öğrenmek için ekseriya *Tuhfe-i Vehbi, Hayme-i Sıbyan* adlı manzum kitapları ezberletir. Kibarzade çocuklarının konaktaki ilk tahsili bundan ibaret kalırdı.

Daha ileri dil ve ilim tahsili istenirse, çocuk pederinin seçtiği ya da kendisinin arzu ettiği zevattan birinin camilerde verdiği derslere devam eder. Ya da kendi okuduğu sarf ve nahvin ilerisinde ders veren bir efendinin dersine gider ve yahut daha ziyade Arapçasının sarf ve nahvini kuvvetlendirmek istiyorsa ders vermeye henüz başlamış bir müderris'in dersine devam eder sonuna kadar gayret gösterip usulüne göre icazet alır.

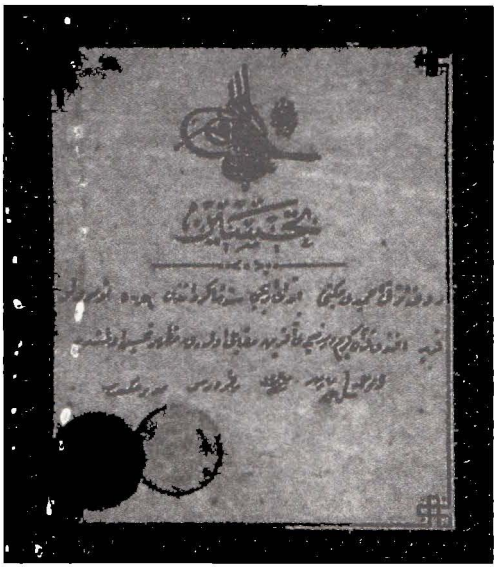

Ravza-i Terakki Mektebi Tahsin belgesi, 16 Mart 1324/1908.

Farsça, Osmanlıca için önemli olduğundan kaidelerini öğrenmek isteyenler *Farisihan*

olan zatın dersine devam eder. Önce Farsça dil kaideleri öğrenildikten sonra *Gülistan, Bostan* ve *Hafız Divanı* okunarak Farsçaya hakim olunur.

Eğer talebe mülki sınıftan ise hükümet dairelerinden birinin kalemine, ulema sınıfından ise kendi mesleğine girer. Ya da sanat ve ticaret erbabından ise ya pederinin münasip gördüğü ya da kendisinin istediği bir ticaret veya sanat kolunu seçer. Önce çırak olarak bir usta veya tüccarın yanına girip meslek için eğitim alır.

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri-I*,
İstanbul Tarih Vakfı Yay. 1995, s. 58-76.

Yeni Mektep ve Eski Mektep

BU sahifemizi eski ve yeni mektep mukayesesine tahsis ettik. Mektepleri yakından tanımayan yahut ufak tefek bazı kusurları i'zâm ve ta'mîm eden zevâtı tanıyoruz ki yeni mekteplerimizden bahsedildiği zaman adeta dudaklarını bükerler. Bu lisanlarıyla olmasa bile halleriyle "adam sen de eski hayrâtı da berbat etttiniz" demek istiyorlar. Şüphe yok ki bugünkü mekteplerimizin noksanları kusurları sayısızdır ve memleketimizde bu derece servet ve vesâit noksanı mevcut oldukça çok mükemmel mektep temini hayâl olur. Ancak şükran ile iddia edilebilir ki şimdiki terbiye ve tahsil müesseselerimiz bundan otuz sene, hatta on beş sene evvelkilere nisbetle kâbil-i mukayese olmayacak derecede farklı ve müterakkidir. Şimdi o farkların ve terakkilerin hangi noktalarda bulunduğunu hülasa edelim:

1. Eski mektep sadece bir okuma yeri idi. Oraya verilen bir çoçuk anlasın anlamasın sabahtan akşama kadar sallanarak, dayaktan korkarak ve canı sıkılarak mütemâdiyen heceler, mırıldanır, okur, okurdu. Yeni mektep bilgi ile birlikte ve ondan daha evvel çoçukların istidatlarını, kabiliyetlerini terbiye etmek, artırmak ister. Yeni mektepte çoçuğa anlamadığı şey okutulmaz. Mesel, hisap dersinde ta'dâd ve terkîmin ezber tarifleriyle işe başlamayı bugün hiçbir ibtidaî muallimi hatırından geçirmez. Halbuki on beş, yirmi sene evvel İstanbul'un en ilerlemiş mekteplerinde böyle yapılırdı.

2. Eski mektep çoçuğun ihtiyaçlarını, arzularını yani çocukluklarını hiç nazar-ı dikkate almaz, mini mini yavruları bile sarığı, cübbesi, yahut fesi, paltosu, potini, hokkası ile adeta kocaman birer adam halinde idare etmek isterdi. Bunun içindir ki o zaman en uslu çocuklar bile mektep azâdını candan isterler ve fırsat buldukça mektepten kaçarlardı. Yeni mektebin kaçakları pek enderdir ve çocuklar çok defa mektebi eve ve sokağa tercih ediyorlar. Çünkü mektep artık onların tabiî muhitleri haline girmiştir. İhtiyaçlarını nazar-ı dikkate alır ve onların birer çocuk olduğunu, çocukluğun kendilerine mahsus halleri bulunduğunu düşünür. Orada yalnız resim, el işleri, terbiye-i bedeniye, mûsîki gibi dersler değil, hisap, coğrafya filan gibi zihin yorucu zannedilen dersler bile onların sevecekleri bir surette verilmeye başlanmıştır.

3. Eski mektepte adeta bir istibdat idaresi câri idi, mektep hocası elinde değneği ve falakasıyla bir çocuk cemaatinin adeta bir padişahı imiş gibi keyif başında hükmeder ve çocuk ruhunun tabiî isyanlarını ancak sopa kuvvetiyle bastırabilirdi. Yeni mektepte sopanın yerine itimat ve muhabbet kâim olmuştur. Yeni mektebin sınıfları adeta cumhuriyetle idare edilir hissini verir. Her çocuk benliğine ve izzet-i nefsine sahiptir. Muallim müşfik ve hayırhâh bir reis-i cumhur gibi onları korur, irşâd eder, korkutmadan saydırır. Emrettiğini hissettirmez. Yeni mektepte ar-

Eyüp Nişancа'da, iki katlı, dıştan merdivenli Râmi Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi'nin bugünkü hali. (Foto: Emine Özdemir).

tık sopaya değil, başka ceza ve mükâfat vasıtalarına da ihtiyaç kalmıyor. Sınıfta bir çoçuğu işsiz bırakmaktan büyük ceza olamaz. Sevdiği bir işi başaran bir şâkirdin duyduğu hazdan büyük bir mükâfat tasavvur edilebilir mi?

4. Eski ve yeni mektepler arasında dershâne tertibâtı, eşyası, kitapları, defterleri hülasa bütün vasıtaları, şekl ü kıyafetleri itibariyle de pek aşikâr bir fark vardır. Resimlerde de görüleceği vechile eski mekteplerimizde herkesin bir yer minderi vardı. Önünde de birer rahle bulunurdu. Çocuklar buraya diz çöker ve iki büklüm hep bir ağızdan tıpkı bir kuş sürüsünün anlaşılmaz cıvıltısıyla mırıldanırlardı. Hoca efendi kendi köşesindeki rahlede ekseriyetle uyku kestirir ve fazla bir patırtı ile gözlerini açıp da ötede arkadaşının burnuna parmağını sokan birini yakalarsa derhal yanında duran bir kaç kulaç uzunluğundaki sopaya el atardı. "Nasara-yensuru"yu baştan nihayete kadar bir solukta okuyamayan bir çocuğu öteki arkadaşlarının yardımıyla yere yıkar ve falakayı ayaklarına geçirip intikam alırdı.

Mahalle mekteplerimiz yalnız bir büyük odadan ibaretti. Kapının yanında duran "geldi-gitti" levhası meşhurdur. Çocuk hocadan izin alıp bir ihtiyaç için dışarıya çıktığı zaman levhayı çevirir, geldiği zaman da aynı işi görürdü. Hele hocaların çocuklara kalem, elvân kağıdı, macun şekeri satmaları adeti çok tuhaftı. Muallim aynı zamanda mini mini bir aktar

dükkanı da idare ederdi. Mamâfih yeni mekteplerin müdürlerine, muallimlerine bugün terettüb eden vazife daha ağır, daha mesuliyetlidir. Çünkü eskiden herkes evladına az çok kendi sanatını öğretir, onunla az çok meşgul olmaya vakit bulur ve şöyle böyle kıraatı söküp de rakamları yazmaya başlayınca kendi dükkânına veya başka bir sanata çırak alır, böyle yetiştirirdi. Yani eski mektep ancak böyle bir hayat için kurulmuştu. Bugünkü mektep asrın ve asrî cumhuriyetin vatandaşını yetiştirecektir. Bunun hazırlığı ise fevkalâde müşkil ve karışıktır. Muallimlerimiz bu farkı bir an hâtırdan çıkarmamalıdırlar.

Resimli Gazete, sayı: 41, 14 Haziran 1341

(Metnin çevirimyazısı için Elif Ay'a müteşekkirim).

EK 1

Sıbyan Mekâtibi Hocalarına Talimat

BU defa emr u irade-i hayriyet-ifade-i hazret-i şâhâne mûcebince verilen nizamına tatbikan etfâlin tâlim ve tedrisi ve terbiyelerini ne veçhile icra eylemeleri lâzım geleceğine dair sıbyan mekâtibi hâceleri efendilere i'ta olunacak talimattır.

HÂCE efendiler mekteplerine verilen çocukları mine'l-kadim olageldiği veçhile Elifba cüzünden başlatarak bunun hitamından sonra Amme cüz-i şerîfi ve sırasıyle sâir eczâ-yı şerîfe-i Kur'aniyeyi tâlim birle hatim ettirecekleri derkâr olup fakat Rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretleri ruh-ı cism-i âlem ve medâr-ı füyûzât-ı ümem efendimiz padişahımız hazretlerine ömr ü şevket ve ikbal-i feravân ihsan ve saye-i mekremet-vâye-i cenâb-ı mülûkânelerini ilelebet üzerlerimize sayebân buyursun. Mübarek zât-ı melâik-sıfat-ı şâhânelerine mevhibe-i rabbaniye olan haslet-i bî-hemtâ-yı maarif-şinasî ve fetanet-i kâmile-i şâhâneleri iktizasınca etfâl-i ibadullahın sühûlet-i esbab-ı tahsil ve ta'allümleri istihsaliyle az vakitte sarf-ı mesâi-i kalil birle iktisab-ı ulûm ve maarif eylemeleri murad-ı hayriyet-mu'tad-ı cenab-ı şehinşahîleri iktizâ-yı celîlinden olmaktan nâşi mücerret bu emr-i hayrın bi'l-müzakere kuvveden fiile çıkarılması zımnında bundan akdem bâ-irade-i seniyye-i şâhâne bazı ulemâ-yi a'lâm ve ecille-i zevât-ı maarif-ittisamdan mürekkep olarak tertip ve teşkil buyurulan Meclis-i Muvakkat'te husus-ı mezkûr bi'l-etraf müzakere ve mütalaa olundukta etfâl-i mübtediye hakkında tahsilin usûl-i teshiliyesinden olmak üzre hâce efendiler sâlifü'z-zikr Elifba'ya başlayan sabîye hem hurufatı okutmak ve hem de bunların yavaş yavaş yazıyı dahi öğrenmeleri için öteden beri Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ve sâir havali-i Arabistan'da olageldiği misillü üzerine yazı yazılır silinir surette taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeden her bir mektebe lüzumu miktar i'ta buyurulacak levhalara eşkâl-i hurûfu yazdırmak münasip olacağından işbu levhalardan mektebe başlayan sabîlere birer tane verilip meselâ ta'allüm eyledikleri Elif Be Te Se Cim satırını kâbil olduğu derece ol levhaya yazdırıp harflere fethile hareke vererek Cim'e kadar okunduktan sonra şekl-i Elif böyledir ve bu harfe Elif derler diye çocuğun mümkün mertebe zihni aldığı tabir ile ifade ve bu siyak üzre birkaç kere tekrar ve iade edeler. Çünki bi-inayetillâh-i teâlâ kabi-

Burada çevirimyazısı verilen ve 1847 tarihli matbu talimatnamenin ilk iki sayfası.

liyet-i sanat-ı kitabet tabiat-ı insaniyede merkûz olmağla çocuklar kendi kendiyle kalsa bile la'b suretiyle beherhal kalemi veyahut bir çöpü eline aldıkta ve mürekkep buldukta kağıt ve duvar ve tahta üzerine çizik gibi indî şeyler karalaması ve kalemi kullanması berveçh-i muharrer umûr-ı tabiiyeden bulunmak ve elbette merkûz-ı tabiat-ı beşeriye olan bir şeyin edna mümarese ve tekrar ile fiile çıkacağında şüphe olmamak mülâbesesiyle hâce efendiler bu usûle dikkat ve maharet ederek yani sıbyana bir taraftan Elifba cüzünden okutarak ve bir taraftan dahi berveçh-i muharrer her dersini levhaya yazdırarak Hak teâlâ ve tekaddes hazretlerinin feyiz ve ihsanı ile Elifba cüzü hitamına kadar etfâli filcümle yazı yazmaya alıştıralar. Ve eğerçi Kur'an-ı Kerîm'i okutmak esnasında dahi çocuklara derslerini zikrolunan levhalara yazdırarak tâlim ve tedris eylemeleri etfâlin sürat ve sühûlet-i ta'allümlerine medar-ı küllî olacağı tariften müstağni ise de bunda bazı ta'zim ve tevkıre münafi şeyler vuku bulmak ihtimalâtına mebni âyât-ı Kur'aniye'nin ol suretle levhalara yazdırılarak tâliminden sarf-ı nazarla âtide beyan olunacağı veçhile tertip olunacak lugât-ı Türkîye ve ahlâka dair ri-

saleyi zikr olunan levhalara yazdırarak tâlim ve tefhim eyleyeler. Ve bu halde çocukların bellerinde pirinçten likası çok ve mürekkebi az ve içinde iki kalem olarak ve kalemtraş olmayarak Arabistan'da olduğu üzre birer devat bulunması lâzım gelip eğerçi çocuklara valideyn ve velîleri hallerince birer devat alırlar ise de gümüşten olmamasına ve kalemlerini hâce efendiler açıp derûnunda kalemtraş bulunmamasına dikkat eyleyeler. Ve sıbyan berveçh-i muharrer okutulup yazdırıldığı vakitte Cenabı Hakk'ın avn u inayeti ve kendilerinin istidad-ı hılkîleri ile az müddette kuvve-i tahsiliyeleri tezayüd edip eşkâl-i hurufatı layıkiyle öğrenmiş olduklarından fazla hurufatın birbirine meselâ Elif sâir harflere bitiştiği vakitte ne şekil bitişir onun Ba Ta Sa Ca diye Ya'ya kadar olan ittisali keyfiyetini ve kezalik Ba ve Ta ve Sa ve Cim harflerinin âhir hurûfa bitiştiği suretlerini hâce efendilerin hîn-i tâlimde Beb Bet Bec diye irae ve ifadesiyle ne resimde olduğunu öğrenecekleri derkâr olup fakat üç dört beş altı harfli olan lafızların harfleri birbirine bitiştiği vakitte ne suretle yazılır etfâl onu Elifba cüzünde iken hasbe't-tufûliye idrâk edemeyeceklerinden ve şu kadar ki bunlara Elifba cüzünde olan eşkâl-i hurûf zikrolunan levhalara yazdırılarak tâlim olunup da ba'dehu Amme cüz-i şerîfine çıktıklarında hatim edinceye kadar bir şey yazdırılmamak dahi münasip olmayacağından ve her ne kadar kendilerinin dersleri ileri gelip Sarf okuyacakları vakitte yazıya başlayıp mürekkebâta çıktıklarında bi-lutfillâh-i teâlâ öğrenirler ise de küçüklük vaktinde filcümle görmeleri ileride zahmet çekip vakt-i tahsili zayi etmemelerini müstelzim olacağından meselâ Elifba cüzü gibi Türkî dilinden sülâsî ve rubaî ve humasî ve südasî isimler ve kelimeler ile bir lugât tertip olunacak ve her mektebe verilecek olmasıyla lugât-ı mezkûrun sahife sahife evvelki hatm-i şerif aralığında mezkûr levhalar üzerine yazdırmağa ve bu vesile ile zikrolunan üç veya dört veyahut beş ve altı harfli kelimelerin ne şekil yazılacağını yavaş yavaş öğretmeye ve işbu eşkâl-i hurûf tâliminden dolayı Kur'an'dan olan ta'allümlerine halel ve tatil gelmemeğe hâce efendiler sa'y u ihtimam eyliyeler.

MEKTEBE başlayan sıbyânı Elifba cüzü okutulduktan sonra bend-i evvelde beyan olunduğu veçhile hâce efendiler Amme cüz-i şerifine başlatırlar ise de çünki çocukluk tabiat ve mizacınca etfalin telezzüz edeceği şeyler yani oyun oynamak ve bazı huysuzluklar eylemek mizaçlarına galip olduğundan her ne kadar büyüdükçe ve aklı başına gelmeğe başladıkça insanlık nedir ve insana yakışan güzel huy hangisidir onları okumak kuvvetiyle dahi öğrenecekleri derkâr olup fakat küçüklükte güzel huylar ne olduğunu velev adını dahi bilse faydası olacağından etfâl Elifba cüzü bitip Amme cüz-i şerifine başlatıldıkta

Elifba cüzünde zikrolunan üslûp üzre hurûfun resimlerini ve şekillerini biraz öğreneceklerinden ve bu kadar yazı öğrenmeleri yazı çıkarmalarına medar olabileceğinden kendilerine mûcib-i tehzib-i ahlâk olmak için şer'an ve aklen güzel huylar nedir ve nehyolunan kötü huylar nedir onlara dair Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından verilecek harekeli Türkî muhtasar ahlâk-ı memduhe risâlelerine başlatılıp Kur'an-ı Kerim'den derslerini aldıktan sonra hâce efendiler mezkûr risâleden verecekleri dersleri Elifba cüzünde olduğu misillü yine mezkûr levhalar üzerine yazdırarak ol suretle tâlim edeler.

SIBYÂNI evvelki hatm-i şerifi tekmil ve ikinci hatm-ı şerife başladıkları esnada dahi mekteplere tayin olunacak meşk hocaları efendilerden cümle yazıların anası olan sülüs ve nesih yazılarını ta'allüme başlatalar ve yine ikinci hatm-i şerife çalıştıkları esnada zikr olunan hat tâlimiyle beraber farz-ı ayn olan akâid-i diniyelerini bilmek için meşhur olan *İlmihal* risâle-i şerîfesi ile maharic-i hurûfu ve tertil ve adâb-ı Kur'aniye'yi bilmek için kendilerine olageldiği üzre meşhur olan Türkî Tecvidi okutalar ve İlmihal ile Tecvid'te olan lugât-ı Arabiye-i müstameleyi babası lisanı bulunan lugât-ı Türkiye üzre ve sıfât-ı hurûfu dahi mehmâ-emken anlayacakları tabir ile şerh ederek ve muîn-i mekâtip tayin olunan faziletlû efendilerin ifade edecekleri sühûlet-i tâlim keyfiyetiyle hâce efendiler tâlim ve tefhim edip ol risâleleri ezberletmeye sa'y edeler.

VALİDEYNİ rızalarıyla beş ve daha aşağısında yani dört yaşında mekâtib-i sıbyâna verecekleri sıbyândan maada sabîlerin mektebe verileceği vakit altı yaşını tekmil etmiş olduğu zaman olup işbu dereceyi geciktirip de evlâdını mektebe vermeyip cahil bırakarak emr ü ferman-ı padişahîye mutavaat etmeyenler şer'an ta'zire müstahak olacaklarından ve o makule mektebe verilmeyen sıbyânı daima taharri etmek için müstakil memurlar tayin buyurulduğundan ve mahallât eimmesi efendiler ve mahallât muhtarları dahi memur olmalarıyle o makule valideyn ve velîleri ve gerek sıbyân köle olup da altı yaşında olanların sahipleri mektebe vermedikleri sıbyânı taharriden hâli olmayıp mahallelerinde bulunduğu halde evvelemirde bir kere valideyn ve velîleri tarafına ifade ederek dinlemedikleri halde Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye haber vereceklerinden bu hususa hâce efendiler dahi sarf-ı efkâr ve dikkat ve mektepleri civarında o misillü mektebe verilecek sinne yani altı yaşına gelmiş olup da mektebe verilmemiş çocuk haber aldıkları halde o mahallenin imam ve muhtarları vasıtasıyla babaları ve velileri ihtar ve ifade ettirilip bunlar ol halde mukteza-yı irade-i aliyye üzre çocuklarını mektebe verirler ise matlup hasıl olmuş olacağından vermedikleri taktirde taharri

memur olanlar taraflarından Meclis-i mezkûra haber verileceği gibi onlar dahi ihbara mübaderet edeler. Ve işbu ifade ve ihbar mumaileyhim taraflarından ihmal ve müsamaha ve kibarzadedir ve dostumdur ve akrabamdandır diye hatır ve gönül sayarak ve garaz-ı fâsid karıştırarak tekâsül vukua gelir ise çünki bunların ahvâl ve keyfiyeti daima Meclis-i mezkûr canibinden hafi ve celi tahkik olunacağından ve bu babta vukua gelen müsamaha meydana çıkacağından ve bundan dolayı mumaileyhim hilâf-ı irade hareket etmiş yani ketm-i töhmet eylemiş olarak töhmette müşterek olacaklarından onların dahi haklarında muamele-i ta'ziriyenin icrası mukarrer olmağın ona göre hareket eyleyeler.

SIBYÂN mekteplerinde bâlâda zikrolunduğu kadar malûmat tahsil eylediklerinden sonra mekâtib-i Rüşdiyeye alınacaklarından ve bunların mekâtib-i sıbyânda tevakkuflarına dört sene müddet hadd-i itidal mütalaa kılındığından işbu müddet içinde sıbyânın tahsil etmiş oldukları malûmat tensip olunacak mahal ve tahsis kılınacak mektepte beher sene imtihan olunup imtihan indinde mekteb-i Rüşdiyeye nakle istihkakı nümâyân olan sıbyân mekâtib-i Rüşdiyeye alınıp mekâtib-i sıbyânda filcümle görmüş ve okumuş oldukları fenlerin mafevkinde akâidden *Birgivî Risalesi* ve mukaddemat-ı ulûm-ı Arabiyeden ilm-i sarf ve nahiv kitapları ta'allüm ve bend-i sâliste beyan olunduğu üzre mekâtib-i sıbyânda hatt-ı sülüs ve nesih yazmaya başlamış olacaklarına mebni yine işbu hatların ta'allümü ile beraber isteklerine göre enva-ı hutûttan rik'a ve ta'lik ve divanî hatlarını ve avâm-ı nâsa elverecek mertebe kara cümle ve darb-ı a'dâd misillü hesap ve rakam tahsil ettirilip saye-i şâhânede çocukların iktisab-ı fünûn ve maarif eylemelerine niyet-i halisane derkâr olmağla gece ve gündüz dua-yı şâhâneye müdavemet ile ifa-yı hizmete kıyam eyleyeler.

ZİKR olunan imtihanda mârü'z-zikr dört sene müddeti tekmil etmiş ve bu müddet sene içinde bend-i evvel ve sanîde tayin ve beyan olunan malûmatı öğrenmemiş olduğu zahir olanlar mektepten çıkarılmayıp ertesi seneki imtihanda yine kabiliyet peyda etmediği anlaşılır ise bir sene daha mekâtib-i sıbyânda tevkif ile velhasıl beher sene imtihan olunmak üzre mektebe başladığı tarihten itibaren nihayet yedi sene bu mekteplerde tevakkuf ettirilmesi lâzım geleceğinden ve müddet-i mezbûre yani yedi sene içinde dahi öğrenemeyenler olur ise ziyade gabî ve ahmak demek olacağından artık o makule sabî-i gabînin yedi sene hitamından sonra mektepte kalıp kalmamasında valideyn ve veli ve sahibinin muhtar olmaları yani isterler ise mektepten alıp diler ise biraz daha okusun diye ibka eylemelerinde bir gûne mecburiyet merkezinde bulunmamaları iktiza

edeceği derkâr olup şu kadar ki işbu sıbyân mekteplerinde mârü'z-zikr mahdud olan dört sene içinde hâce efendiler sıbyânın sa'y ile zikrolunan mekâtib-i Rüşdiyeye verilmeğe istidat ve kabiliyet kesb ü peyda eylemelerini üzerlerine lâzıme-i zimmet bilip eğer bu hususta bir gûne rehavet ve tekâsülleri vuku bulur ise hâce efendiler akranı beynlerinde ve Meclis-i Maarif azası meyanında mahcup kalacaklarını ve memduh olmayacaklarını mülahaza ve çünki bu babta vuku bulacak rehavetten tahaddüs edecek uygunsuzluk umum sıbyâna râci olarak töhmet şahs-ı vahit üzerinde kalmış olacağı cihetle hâce efendiler buralarını dahi güzelce mütalaa birle mesuliyetten tevakki ve mübâ'adet edeler.

HIFZ-I Kur'an-ı Kerim kaziye-i hasenesi farz-ı kifâye olarak işbu farzın izâ'attan vikayesi lâzımeden olmaktan nâşi her ne kadar mukaddemat-ı şer'iye ve Arabiyenin öğrenmesi küçüklük halinde sühûletli olur ise de hıfz-ı Kur'an-ı Kerim hassa-i muciziyet iktizasınca insan için her sinde yani her kaç yaşında olsa mümkün olabileceği güneş gibi zahir olup ma'a zâlik küçüklükte olunan hıfzda hal başka olacağı cümle indinde müsellem ve makbul olduğundan benâberin mekâtib-i sıbyânda bulunan çocukların mânâda hâdim-i tefsir-i Kur'an olan Arabî derslerine sekte verilmemek şartıyle zikr olunan dört senenin içinde hıfzı bütün bütün bitirmeğe kemâl-i istidad-ı maderzâdîleri zahir-i hallerinde tecrübe ve imtihan ile malûm olan etfâlden hıfza çalışmak murad eden olur ise çalıştırılıp müddet-i mezkûreyi mürur ederek itmam-ı hıfz etmeyenlerin derece-i zekâvet ve kuvve-i fehm u kiyasetleri Meclis-i Maarif tarafından tetkik ile hıfzını dinletinceye dek yine Meclis-i mezkûrun reyi ile ibkası caiz olacağından hâce efendiler bu hususta dahi ol suretle hareket eyleyeler.

VÜCÛHAT-I Kur'aniye'nin ta'allüm ve neşrine dikkat lâzımeden olarak fakat bunun sırası ekseriya Kur'an-ı Kerim'i hıfzdan sonra olacağına ve sıbyân dahi ba'de ikmâli'l-hıfz mekâtib-i Rüşdiyeye nakl olunacaklarına ve vücûhat-ı Kur'aniye'yi okumaya hâhişli olanların mekâtib-i Rüşdiyede okunacak fünûn ve ulûmun tahsilinden sonra vücûhat ta'allümüne istidadı hasıl olabileceğine binaen ol emr-i müstahsenin mekâtib-i Rüşdiyeye verilecek talimat sırasında keyfiyeti beyan olunacağından ve bu takdire göre zikrolunan vücûhatı isteyenlere mekâtib-i Rüşdiye hocalarının okutmaları lâzım geleceğinden bu cihetle mekâtib-i sıbyân hocaları efendiler vücûhat tâlimine sarf-ı efkâr ve zahmet eylemeyeler.

BAZI mekteplerde etfâl-i zükûr ile etfâl-i inâs muhteliten bir yerde oturtulmak-

ta olup halbuki bu keyfiyet mültezem-i âlî bulunan usûl ve âdâb-ı terbiyete münafı olduğuna ve bu suretle etfâl-i zükûr ve inâsın mektepler sıralarında ihtilat ettirilmesi caiz olmayacağına binaen hâce efendiler etfâl-i inâsın sıralarını etfâl-i zükûr sıralarından başka olarak tefrik birle bu hususa yani etfâl-i zükûr etfâl-i inâs ile aşırı sohbet ve ülfet ve ihtilat ettirilmemesi emr-i ehemmine kemaliyle dikkat edeler.

SIBYÂN mekteplerinin bazılarında şart-ı vâkıf üzre muvazzaf baş halife olup ve bazısında dahi olmayıp lâkin hâce efendilerin mevâni'-i şer'iye ve umûr-ı zaruriyeleri vukuunda çocukları okutmak üzre tâlime muktedir ve liyakat ve ehliyeti lede'l-imtihan zahir olacak efendilerden vazife-i lâyıka ile birer baş halife tayini irade-i hayriyet-âde-i hazret-i şehinşâhî muktezâ-yı âlîsinden olarak bi-mennihi teâlâ mekteplerin birbirlerine bu'd ve kurbu cihetleri ile tesviyesi sırasında halifesi olmayan mekteplere baş halife tayini hususuna bakılacak ise de el-hâletü hâzihi gerek halifesi olan ve gerek olmayan mekteplerde çünki çocukların dersleri bir siyakta olmayıp başka başka olacağından bunların hâce efendiden aldıkları derslerine bend-i evvelde beyan olunduğu veçhile levhalara yazacakları yazılarına takviyet gelmek için kendileriyle müzakere zımnında birkaç hatm-i şerif eylemiş olan müstaiddîn-i etfâlden dersleri bir bulunan sıbyâna başka başka halifeler tayin birle işbu halifeler derslerinde bulunan şâkirdlerden hangisiyle müzakere ederler ise ol derste bulunan başka şâkirdler dahi müzakere eden halife ve şakirdin yanlarında mevcut olarak olunan müzakereyi dinlemeleri kendilerine çarçabuk derslerini öğrenmeye ve bellemeye sebep olacağından hâce efendiler bu usûle dahi riayet ve dikkat edip işbu müzakerecilere mektepçe halife tabir edeler.

MEKTEBE başlamış olan çocuklardan pederi ve akrabası veyahut sâiri ile taşra giden olur ise çünki bi-mennihi teâlâ sâye-i hazret-i şâhânede taşralarda olan mektepler dahi Âsitâne-i şevket-âşiyânede olduğu gibi hüsn-i suret bulacağından eğer ol çocuk gittiği taşra mahallerde bulunan mektepte mukaddem bıraktığı dersten başlayıp vaktini zayi etmeyerek ve dersini ilerleterek hîn-i avdetlerinde kendilerinin mekâtib-i sıbyâna mahsus olan ulûm ve fünûn[u] görmüş oldukları bi'l-imtihan tebeyyün ederse ol halde mekteb-i Rüşdiyeye gidecek olmalarıyla Rüşdiyeye mahsus ulûmu orada tahsil edecekleri malûm olup lâkin henüz tekmil etmemiş bulunurlar ise o maku[le]ler yine mekâtib-i sıbyâna gidecek olduklarından hâce efendiler bunlara taşrada okuduğu miktarın fevkinde kalan ulûm risalelerini tâlim ile tekmil ettireler.

MÂRRÜ'Z-ZİKR mekâtib-i sıbyânda bulunan etfâlden Dersaadet'te bir mahalleden diğer mahalleye veyahut sayfen Boğaziçi'ne ve Boğaziçi'nden Dersaadet'e bi'l-îcab nakillerinde dahi bâlâda beyan olunduğu üzre taşraya gidip gelme usûlünün icrası lâzım gelip yani bunların hîn-i nakillerinde gidecekleri mektepler hâceleri efendiler evvelki mekteplerde okudukları derslerin mâfevkinden başlatalar.

BERVEÇH-İ muharrer taşraya gitmiş olan çocuk ba'de'l-avde mekâtib-i sıbyân ve Rüşdiyeye mahsus olan ulûm ve fünûnu taşrada tahsil etmiş olarak Mekteb-i İdadiye ve Tıbbiye ve Harbiye ve Bahriye misillü mekâtib-i sâireye gitmek murad eyledikleri halde bi'l-imtihan mârrü'l-beyan mekâtib-i sıbyân ve Rüşdiyede okunacak ulûmu tahsil eyledikleri tebeyyün eder ise müsaade olunup etmediği takdirce müsaade olunmayacağından hâce efendiler bu hususa dahi takayyüt ve dikkat edeler.

BER-MİNVAL-İ meşruh gerek taşraya ve gerek müsteciren veyahut temellüken bir mahalleden diğer mahalleye ve sayfiye ve şitaiyeye nakl ü azimet eden etfâlin beriki mekteplerde dersleri nerede kalmış ise gittikleri yerlerde dahi oradan başlamaları için hâce efendiler taraflarından yedlerine birer pusula i'ta olunup sayfiyeden avdetlerinde dahi yine siyâk-ı mezbur üzre hâce efendiler birer pusula vereler.

SÂYE-İ şevket-vâye-i hazret-i şâhânede kâffe-i mekâtip hâceleri efendilerin lâyıkı veçhile cihet-i maaş ve medâr-ı inti'aşlarına ve mekteplerin varidatına bakılacak olduğundan haftalık vermekten dolayı âciz olan kimselerin evlâdından hâce efendiler kat'â haftalık ve kömür bahâ gibi şeyler mutalebe etmeyeler.

ETFÂL-İ ibadullahın ilim ve hüner ve hat ve hesap hülâsa enva-ı kemâlât-ı insaniyeyi müstelzim olan ulûm ve fünûnu okuyup ve öğrenip cahillikten ve hayvanlıktan kurtularak insan-ı kâmil olmaları mahza padişahımız halife-i rûyi zemin dâme ilâ yevmi'd-dîn efendimiz hazretlerinin kâffe-i ibâd hakkında derkâr olan hüsn-i niyât-ı merhamet-âyât-ı şâhâneleri muktezasından olduğuna binaen sıbyân-ı sâlifü'z-zikr altı yaşına vardıklarında mektebe verilmek hususunda gerek ağniya ve gerek fukara ve köle ashabı ve eytâmın velileri ve vasîleri mecburiyette beraber olup bu babta vâhy u şer' u akla münafi olan özürleri kabul olunmayacağına ve meselâ halk evlâdını mektebe başlattıklarında ehibbasına it'am-ı taam ve hâce efendileri ve çocukları zemzeme-i ilâhî ve

âmin ile celb ve ikram gibi icra etmekte oldukları tekellüfât-ı mu'tâdeden dolayı bazı ashab-ı zaruret tarafından tekellüfât-ı mezkûrenin icrasında kudretim yoktur deyne duçar olacağımdan evlâdımı mektebe veremiyorum veyahut hâce efendiye haftalık bulmakta aczim olduğundan gönderemiyorum yollu özür eylemeleri melhuz olup halbuki o makule tekellüfü icra edenler mürüvveten icra ve ifa etmekte oldukları cihetle buna mümanaat olunmayacağı gibi tekellüfât-ı mezkûre zaten levâzım-ı şer'iyeden dahi olmayarak bâhusus mücerret gayret-i akran mülahazası ve ibrâm-ı akraba ve nisvan dâiyesi ile olduğu vakitte icrası muvafik-ı şer'-i şerif olmadığından ol veçhile vuku bulacak i'tizara dahi kulak asılmayacağına mebni o makule acezeden bulunan kimseler hemen evlâdının ellerinden tutup ve mektebe götürüp evlâdım dinini ve şerâit-i İslamiyeyi bilip ve yazı yazıp hesabını öğrenip adam olsun niyetiyle başlatmaları lâzım geleceği cihetle hâce efendiler bu maddeyi dahi bilip bend-i rabi'de beyan olunduğu veçhile o misillü etfâlin esbâb-ı muharrereden dolayı mektebe vermediklerini işittikleri halde Meclis-i Maarif tarafına ihbar ve ifade eyleyeler.

MEKTEPLERİN cuma günlerinde bütün bütün ve perşembe günlerinde yarım tatilleri olup çünki Padişahımız velînimet-i bî-minnetimiz şehinşâh-ı âlem efendimiz hazretlerinin matlub ve mültezim-i âlî-i mülûkâneleri olduğu veçhile etfâlin sür'at-i kesb ü tahsil-i ilim ve marifet eylemeleri zımnında zikrolunan perşembe günleri yarım tatilinin men'iyle tatilât-ı mekâtibin bundan sonra yalnız cuma günlerine hasr u tahsisi bâlâda zikri sebkat etmiş olan Meclis-i Muvakkat'te müzakere ve tasvip olunmuş ve filhakika ol suretle haftada iki gün tatil çocukların matlup olan sür'at-i tahsillerine bir nevi mani olabileceği vâreste-i kayd-ı delil idüğinden ba'dezîn hâce efendiler mektepleri tatilini yalnız cuma günlerine hasr edeler ve şehr-i Ramazan-ı şerife ve bayramlara beşer gün kalarak tatil olunup fakat Ramazanın evvelki ve bayramların beşinci günleri mektebe gelinmeğe başlanıp eyyâm-ı Ramazan-ı şerifte dahi mine'l-kâdim olageldiği gibi birer âzâd olarak çocukları dörder beşer saat okutup mekteplerden âzâd ve yaz ve kış ve sâir mevsimlerde dahi akşam âzâdını muin efendilerin ifade edeceği saatte icra ve itiyat edeler.

SAYE-İ ihsan-vâye-i cenâb-ı mülûkânede bazı fukara evlâdına verilmek üzre zikrolunan sıbyân mekteplerine icabı miktar pirinç devat vakıf suretiyle ihsan buyrulacağından ve bunların emanet mal olduğu malûm olmak için deftere kaydolunup üzerlerine birer işaret dahi vazolunması tasmimat-ı âliye icabın-

dan bulunduğundan bi-mennihi teâlâ bunların hîn-i i'tasında o gûne fukara etfâline birer tane verilerek temiz tutulmasına ve kayıp ve şikest olmamasına ve çocuklar mektepten çıktıkları veyahut âhar bir mektebe gittikleri halde ellerinden alınıp mektepte hıfz ve tevkif kılınmasına hâce efendiler takayyüt ve ihtimam eyleyeler.

HÂCE efendilere herkes haline göre şehriye birer kuruştan oniki kuruşa kadar beher haftaya taksim ile vermekte olduklarından yine bu usûl-i kadîme kemâkân icra olunup yani hâce efendiler bu veçhile alıp fakat zikrolunduğu üzre ayda bir kuruş dahi vermeye iktidarı olmayanların çocuklarından haftalık mutalebe eylemeyeler.

ÇOCUKLAR mektepte dersinde ve okumada ve gerek âzâd olup konağına ve evine gider ve menzillerinden mektebe gelir iken yollarda veyahut evlerinde haşarılık yolunda ve vâlideynînden ve velî ve maliklerinden gizli şer'an ve aklen mezmum olan bir kabahat eyledikte o misillü kabahat eden ve dersini okumakta tekâsül ve tembellik eyleyen çocukları hâce efendiler ayaklarını ve kız ise ellerini falakaya koyup değnek ile darb ederek te'dip edegelmişler ise de böyle falaka değnek ile darb şer'-i şerifte olmadığından terk olunup icabına göre rıfk ü nüvazişle mektebe ısındırmak muamelesini icra eyleyeler ve hususan dersine güzel çalışan ve rıza-cûyâne edep üzre harekette bulunan ve vaktiyle mektebe gelip giden etfâl hakkında diğerleri görüp şevk u gayrete gelmek ve kendilerinin dahi ziyade çalışmalarına ve iktisab-ı edep ve maarife sa'y eylemelerine medar olmak için hâce efendiler aşağıda duran minderinden kaldırıp yanıbaşında izzet ve taltif için bir minder vaz'ıyle ol mindere âzâd vaktine kadar oturtup ve sa'yini artırdıkça daima kavlen ve vaz'an tahsin etmek ve muamele-i lutfiyye-i mu'tâdesinin fevkinde bir nevi taltif ile bu makulelere ancak derslerine sa'y için etfâl arasında başkaca bir şan u meziyet vermek ve vâlideynine dahi sa'yini ihbar ile taltif eylemelerini iltimas etmek suretlerini icra edeler. Ve çocukların kabahatleri dahi berveçh-i muharrer derste şeriki olan çocuk hâce efendinin maksudu üzre dersini güzelce okuyup bellemiş olduğu halde onun yalnız tekâsül ve tembellikten nâşi okuyup çalışmaması cihetiyle dersi geri kalmış olmasından veyahut sâlifü'z-zikr okutulacak *Ahlâk* risâlesinde tafsîlen yazılan fena huylardan birini işlemesinden ibaret olarak eğer dersçe kabahati vukubulur ise ol kabahat eden çocuk her kimin evlâdı olur ise olsun akranı olan sıbyân arasında utanacağı keyfiyetle meselâ üst başta olan minderini yaz ise hâce veyahut halife efendinin görebilecekleri mahalde olarak mektep kapısı haricine ve eğer kış

mevsimi ise mektebin dahilinde kapının yanına konulup hâce efendi söğüp ve döğmeksizin yalnız dargın çehre ile ol mahalde oturtmak ve kulağını incitmeyecek kadar çekmek ve ırz u namusa dokunmayacak surette acı söz söylemek misillû şer'an caiz olabilen ta'ziri icra edeler ve kabahati daha ziyade olduğu surette hâcenin münasip gördüğü miktar ayakta durdurulmak ve ayakta durdurulduğu müddet boş bırakılmayıp mektep halifeleri tarafından bi'l-münavebe dersi her nerede ise tekrar be tekrar okutturulmak gibi hem kendisine faydayı müstelzim olacak ve hem de ziyade ezayı mucip olmayacak surette ve filcümle vücutça müteessir olacak hizmetlerde kullanmak ile âzâd olununcaya değin mektepte bu terbiye ve ta'zirden birini icra eyledikten sonra vâlideynine ve velîsine sizin çocuk derse çalışmıyor diye şikâyet haberi göndereler ve kabahati kötü ve çirkin huylar cihetiyle meselâ azaya ve eşhasa sebb etmek ve âhirini darb etmek ve risale-i mezkûrede yazılan bed huylardan birini etmekte olur ise etfâl müteessir olmayacak surette yaban asması veyahut yasemin çubuğu gibi yumuşak şeylerle falakaya yatırılmayarak ve azâ-yı nâzikesi gözetilerek velilerinin izni ile tahammüllerine göre darb-ı hafif ile darb ve te'dip edeler. Ve akâid-i İslâmiye kitaplarında muharrer olduğu veçhile yedi yaşında ve mâfevkinde bulunan etfâle abdest almak ve namaz kılmak ile tahalluk ve ülfet eylemeleri için velîleri tarafından emir ve tenbih olunması lâzımeden idüğünden hâce efendiler ol yaşlarda bulunan etfâlin mektepte iken namaz vakti duhûl eyledikte abdest alıp namazlarını kıldırmağa ihtimam ve dikkat edip bunlardan on yaşını tekmil etmiş olanlar tenbih olmayarak namazlarını kılmakta tekâsül ve rehavet ederler ise yine velîleri izni taalluk ederek el ile darb u te'dip ve eyyâm-ı Ramazan-ı şerifte namaz misillü ülfet etmeleri için sinlerine göre oruç tutmak ile dahi emir ve tenbih edeler.

ON dokuzuncu bentte zikr u beyan olunduğu üzre hâce efendiler haftalık vermeğe muktedir olmayan erbâb-ı zaruret etfâlinden haftalık ve kömür bahası ve hîn-i bed'lerinde ikramiye vesâire misillü akçe mutâlabe ve ahz etmeyeceklerinden bundan dolayı taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeden cebr-i noksan olmak üzre kendilerinin bi'l-müzakere istihsal-i esbab-ı mesruriyetlerine bakılacağı musammem olmağın herhalde da'avât-ı hayriye-i cenâb-ı şâhâneye muvazabet ve ifâ-yı hüsn-i hizmet eyleyeler.

GEREK ağniya ve gerek avâm-ı nastan her kim olur ise olsun vakti geldikte evlâdını ve eytâm ve gulâm makulesini dahi velî ve ashabı evvelâ mekteb-i sıbyâna ve ba'dehu müddet-i hitamında imtihan olunarak mekteb-i Rüşdiyeye ve-

rip orada dahi mahsus olan ulûm-i lâzımeyi okumadıkça ve okuduğu ve tahsil ettiği imtihan ile tebeyyün etmedikçe alıp bir kâr ve sanata verememeğe mecbur ve bu mecburiyet dahi zat-ı hümâyûn-ı hilâfet-penâhînin li-vechillâhi teâlâ katıbe-i tebe'a-i saltanat-ı seniyyeleri hakkında derkâr olan şiâr-ı celîl-i şefkat ve merhamet-i mülûkânelerinden nâşi te'sis ve takriri irade-i hayriyet-mu'tâde-i şehinşâhileri iktizâ-yı âlisinden olan terbiyet ve ıslâh umûm tebe'a hakkında vaz' olunan nizamâtın vehn u halelden muhafaza ve vikayesi tasavvurundan ibaret olmağla hâce efendiler dahi bu hususun tetkik ve taharrisinden hâli olmayalar. Ve el-hâletü hâzihî mekâtib-i sıbyâna verilecek sinn-i mahdut olan altı yaşını tecavüz etmiş ve fakat muzayaka-i halinden dolayı valideyni kâr ve sanata vermeğe mecbur bulunmuş ve sinleri dahi yedi yaşından onbir ve nihayet onüç haddine resîde olmuş olan sıbyânın kâr u kesblerine mümanaat olunmayıp şu kadar ki bunların akâid-i diniyeye dair ulûmu mekâtipte öğrenmeye sinlerinin müsaadesi olacağı ecilden ulûm-ı muktaziyeyi öğreninceye kadar yine bunlar beher gün sabahları mekâtib-i mezkûreye gelip birer ders alarak ba'dehu işlerine azimet eylemeleri ve çünki bâlâda beyan olunduğu veçhile işbu sıbyân mekteplerinde okunması meşrut olan ulûm ve fünûn me'âden ve ma'âşen kâfi olmamak ve bunun derece-i matlubeye îsâli mekâtib-i Rüşdiyede tahsile mevkuf bulunmak hasebiyle zikrolunan esnaf ve sâire evlâdından kiber-i sinde bulunanlar mekâtib-i sıbyâna mahsus ulûm ve fünûnu ba'de'l-ikmal mekâtib-i Rüşdiyeye alınıp esnaftan olanlar bu mekteplerde dahi kezalik sabahları birer ders aldıktan sonra işlerine gitmeleri ve mekâtib-i Rüşdiyeye siyâk-ı mezbur üzre tamam iki sene müdavemete icbar olunarak ba'dehu daire-i mecburiyetten azade olmaları ve meselâ bunlardan sinni onüç haddine takarrüp ederek mekâtib-i sıbyânda ulûm-ı mahsusayı ikmal birle bi'l-imtihan zikrolunan mekâtib-i Rüşdiyeye dahil ve bir müddetçik devam ile sinni tamam onüç raddesine vasıl oldukta mezkûr mekteplere nekadar müddet devam etmiş olur ve onun üzerine zikrolunan iki sene müddet-i mahdudeyi ikmale ne miktar vakit lâzım gelir ise nizam-ı mevzuunun husûl-i usûl-i ıttıradîsi zımnında ol müddeti ikmale kadar yine mekâtib-i mezkûreye müdavemetle birer ders alarak itmam-ı müddet-i mahdudeye icbar olunup ondan sonra tahyir olunmaları ve bu usûlde kendilerinin bir gûne mecburiyet tahtında bulunmaması ve sinn-i mezkûrun fevkinde olan yani onbir yaşından on altı yaşına kadar bulunan bî-vâyegân-ı ilim ve maarifin dahi esnaftan oldukları halde kezalik beher gün mekâtib-i sıbyâna ve ba'dehu mekâtib-i Rüşdiyeye gelip birer ders alarak zaruriyat-ı diniyelerini öğrenmeleri ve meselâ zî-kudret evlâdından olup ve esnaftan olmayıp da serseri gezer makuleden olur ise o

makulelerin nizam-ı daimîye tatbikan külle yevm devam eylemek üzre bi'l-icbar dört sene müddet mekâtib-i sıbyânda ve iki sene müddet dahi mekâtib-i Rüşdiyede tahsil-i ulûm-ı lâzıme eylemeleri irade-i seniyye mukteza-yı âlisinden olmağla işbu bend zikr u beyan olunan hususat-ı hayriyeyi ber-muceb-i irade-i seniyye icra ile cümlemize vacip olan dua-yı beka-yı hazret-i zıllıyet-penahîye can u gönülden muvazebet ve müdavemet vacibe-i zimmet ve lâzıme-i diyanet olduğu müstağni-i beyan ve işaret olmağla heman Hakk sübhanehu ve teâlâ hazretleri zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şehinşâhi imamu'l-müslimîn ve halife-i rû-yi zemin velînimet-i âlemiyân ve bâis-i emn ü emân-ı kâffe-i tebe'a vü zîr-destan Padişahımız efendimiz hazretlerini ilâ kıyamı's-sâ'a taht-ı saltanatta pâyidar ve bunun gibi nice nice âsâr-ı hayriyeye muvaffakiyet ve enva-ı fevz u iclâl ve şevket ile mazhar-ı mesarr ve nâil-i ücûr-ı bî-şümâr eyleye âmin.

CENABI Vâcibü'l-vücud padişah-ı dîn-i İslâm ve şehinşâh-ı mebzûlü'l-in'âm dâme fî-erîketi'l-hilâfeti mâdâme'l-eyyam efendimiz hazretlerinin ve kendilerine vedîa-i Cenabı Kibriya olan kâffe-i berâyanın husûl-i kemâl-i asayiş ve rahatlarına ve saadet-i hal ve emniyet-i can ve mal kaziyelerine masruf buyurulan lutf u himmet-i şâhânelerinden başka dünya ve âhirette sebeb-i fevz u necatımız olan ulûm ve ma'rifetin neşr u tervîciyle herkesin indallah ve inde'nnâs mezmum bulunan rezîlet-i cehaletten kurtulup iktisab-ı ilm ü kemâl eylemeleri esbabının istihsaline vüfûr sa'y u ihtimam buyurmaları nimet-i celîlesinin cümlemiz hakkında derkâr olan hayr-ı amîm ve nef-i cesîmini bilip ifayı teşekkür ve mahmedeti zımnında padişah-ı enam hazretlerine ve halce ve sıhhat-ı vücudça zât-ı Vâcibü'l-vücud hazretlerinin bizlere verdiği bunca âlâ ve atâyânın sipâs ve senası ma'rızında cenab-ı Hallâk-ı âlâm hazretlerine dua eylemek vacip olduğuna mebni çocuklar sıgar-ı sinlerinde dîn-i İslâm ve padişah-ı enam ne demek olduğunu anlayıp ve bu nimet-i ulyâya şükrün vücûbunu idrak eyleyip ömrü oldukça eda ve ifasını unutmamak ve bununla tahallûk eylemek için beher ikindi azadı vaktinde bir fâtiha-i şerife ve üç ihlâs-ı şerif okutturulduğu akabinde bir kere de zîrde yazılan duayı tilavetle çocuklara bir ağızdan âmin çağırdalar.

Bismillahirahmanirrahim. Elhamdü lillahi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmü âlâ seyyidi'l-mürselîn ve âlâ âlihi ve ashâbihi ecmaîn. Hakk Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri velînimetimiz olan padişah-ı dîn-i İslâm ve bâis-i asâyiş-i enam Sultan Abdülmecit Han halledallahu mülkehû ilâ yevmi'd-dîn efendimiz hazretlerinin ömrünü ve nusretini ve şevketini müzdâd ve her bir maksûd-ı hümâyûn-ı şâhânelerinin husulüyle zat-ı şâhâneleri ber-murat ve iş-

bu mektepler ihsanında muvaffakiyetleri misillü nice nice hayrat u hasenata ve şân-ı devlet-i İslâmiyeye dair enva-ı meratibe mazhar eyleyüp ve bi'l-cümle erkân ve ulemâ ve vüzerâ ve kâffe-i hademe-i saltanat-ı seniyyeye tevfikler ve asâkir-i berriyye ve bahriyye ve hüccac ve müsafirîne selâmetler ve kâffe-i ashâb-ı hayrat ve bi'l-cümle mevta-yı mü'minîn ve mü'minata mağfiretler ihsan eyleye âmin.

Fî 21 R Sene 1263

EK 2

Yemen Osmanlı Musevilerinin Mekteb-i İbtidaî ve Rüşdî Talepleri

Dersaadet millet-i museviyye hahambaşılığı
cenab-ı sâmîsine

Maruza-ı çâkerâneleridir ki

YEMEN vilayet-i celilesi merkezi nefs-i San'a musevileri olup işbu devr-i mesûd-i meşrutiyyette musevi sıbyanına mahsus küşad buyurulan mekteb-i ibtidaiyyede tahsil ve ikmâl eden talebe mekteb-i rüşdî olmamasından tahsil-i maariften mahrum. Merkez-i vilayette ebnâ-yi İslâmiyyenin ibtidaî ve rüşdî ve daru'l-muallimîn ve idadî-i mülkî ve rüşdî-i askerî mevcud ise de evlâd-ı museviyye kabul edilmemekte. Ve cümle büyük ve küçük museviler her şeyden memnû ve hürriyet-i şahsiyyeleri mağsûb ve bu kerre vukû bulan i'tilafdan dolayı hukkâm-i Zeydiyyenin emriyle sütre pantol fes botin giymemek gibi hâlât-ı esr u ye'sde ve işkence ve zulüm ve mağduriyet ve istizlâl ve havf u tehdit ve istibdad tahtında ilâ yevminâ hâzâ bulunduğumuzdan sarf-ı nazarla sâye-i millet-i necibe-i mukaddese-i Osmaniyyenin bilumum memâlik-i mahrûsasında bulunan bilcümle tebe'a-i müslime ve gayr-i müslime refah-i hal ve hürriyet-i şahsiyyelerine fevkalâde malik hür tahsil-i ulûm ve fünûn ve terakkiden müstefid bulundukları malum.

Yemen musevilerinin alelumum mülk-i müfahhame-i Osmaniyye memâlikinde mütevattın olan anâsır-ı mühtelifenin en sadıkı, en muhibbi ve millet-i Osmaniyye uğrunda can ve mallarını feda eden bir kavim olduğu Yemen'de bulunan mülkî ve askerî sâbık ve lâhik kâffe-i memurîn ile vûlat-ı izam ve müşirîn-i fiham ve kumandanlardan tahkik buyurulursa maruzat-ı mesrûdemizin mukarin-i sıhhat olduğu müstebân buyurulacağından başka şimdiye kadar Yemen-i Urban'ın kırkbeş seneden berû icra etmekte olduğu isyan sâikasıyla nehb-i emval ve katl-i nüfus ve gârat ve müteaddid muhasara-i vahşiyânelerine hedef olarak ebna-yi Türk'ün vermekte oldukları nesayih ve teminatı din-

leyerek envaî türlü hakaret ve mezalime katlanmaktayız.
Sabrın sonu selamettir fehvasınca cidden tahammül ve sebat ve metanet gösteriyoruz, hiç olmazsa evlatlarımızın şu esaret-i dâimede baki kalıp da ilerüde memalik-i Osmaniyyenin diğer taraflarına gidecek olursa küşadını istirham etmek istediğimiz rüşdî, idadî, sanâyi' kısımlarını havi mektebte kesb edecekleri tahsil sayesinde istikballerini temin eylemiş olacakları tabiî bulunmasından lütfen ve merhameten Yemen musevilerine mahsus olmak üzere mekteb-i mezkürun teşkil ve küşadını umuma şamil olan adalet-i meşrutiyyeden ve millet-i naciye-i mübeccele-i Osmaniyyenin şan u şevketi ve nusreti ilâ ahiri'd-devran dâim olmasını tazarru ve niyaz ile ed'iye-i hayriyyede bulunduğumuzdan icabının icrasını min külli'l-vücûh istida ve istirham eyleriz.
Ol babda emr u ferman hazreti men lehü'l-emrindir.

6 Ağustas 1329
San'a Musevilerinden Haham....

ד"ר יוסף וברכה צורייאלי
רחי הגידם 7, ירושלים 94900
טל' 02-6534393
ISRAEL

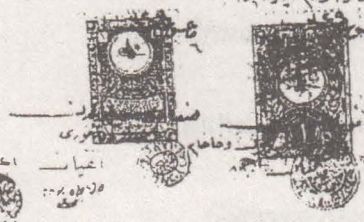

Ek 2'de çevirimyazısı verilen belgenin orjinalı.

dergâh yayınları

İSMAİL KARA'nın diğer kitapları

Din ile Modernleşme Arasında
Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri

•

Bir Felsefe Dili Kurmak
Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi

•

İslâmcıların Siyasî Görüşleri

•

Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye

•

Kutuz Hoca'nın Hatıraları

•

Güneyce-Rize Sözlüğü

•

Gümüşhanevî Halifelerinden
Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce'deki Tekkesi

•

İlk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi
Rize Hadisesi/Hac Hatıraları

dergâh yayınları

ALİ BİRİNCİ'nin kitapları

Tarihin Gölgesinde

•

Tarih Yolunda

•

Tarih Uğrunda

•

Hürriyet ve İtilâf Fırkası

"Yeni Mektebe başladığım gün güzel bir sonbahar günüydü. Dediğim gibi, beş yaşındaydım. Evde, bu işin olacağını bana duyurmamışlardı. Maamafih birkaç günden beri mektebe başlayan çocukların göğüslerine çapraz geçirdikleri sırmalı, kâr-ı kadîm, bir kitap kılıfı göstermiştiler. Bir sabah İshâkıyye Mahallesi'nde, karaağaçların altındaki konağımızın önünde el ele vermiş kız ve erkek mektep çocukları, sarıklı hocaları önde, ilâhîler söyleyerek göründüler. Her ilâhînin sonunda cumhurlu bir âmîn gulgulesi işitiliyor ve ilâhîler tekrar başlıyordu. Selâmlıkta, minderlere, sıra ile komşulardan, eşraftan, hacı ve hocalardan birçok misafir dizilmişti. Şerbetler ve kahveler dağılıyordu. Bu kalabalık bana hem ürküntü hem de üzüntü veriyordu. Kolumdan tuttular; köşede oturan Hoca Ganî Efendi, benimçün alınan yaldızlı, eski usûl Elifbâ kitabını açtı. Şahadet parmağımla Elifbâ'dan ilk harfleri tekrar ettirdi. Sonra şekere bulanmış bir parça mürekkep yalattı. Dua edildi. Babam, 'Eti senin, kemiği benim!' mukaddimesiyle beni hocaya emanet ettiğini söyledi. Evin bahçesinde ve sokaklarda ilâhîler tekrar başladı. Galiba bizim Yeni Mektep çocuklarından başka, diğer mahalle mekteplerinin çocukları da gelmiştiler. Çünkü alay büyüktü. Bütün bu çocuklara külahlarla şeker ve birer gün harçlığı verilmişti. Benim bu alay önünde gitmem görenek muktezâsıydı. Lâkin son derece üzüntülü idim. Annem de bunu istemedi. Alay bir taraftan gitti. Beni de uşakla bir arabaya bindirdiler. Ayrı bir yoldan Saat Bayırı'ndan Yeni Mekteb'e çarçabuk sevkettiler."

Yahya Kemal Beyatlı

342308
ALB
2308 ALB

DERGÂH

ISBN 978-975995286-0
9 789759 952860